Національна Академія Наук України
Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича

СЛОВНИК української МОВИ

XVI – першої половини XVII ст.

Випуск 11

З

**Львів
2004**

ББК 4У (03)
С 48

Одинадцятий випуск є складовою частиною Словника української мови XVI — першої половини XVII ст. — першої в історії української культури праці, яка подає інформацію про книжну і народнорозмовну лексику української мови цього періоду. Випуск містить 1255 слів на літеру З (затраченє — злечитисѧ); тут подано їхню семантичну, граматичну і стилістичну характеристику. Ілюстративний матеріал наводиться з урахуванням хронології, територіального поширення і жанрових особливостей писемних пам'яток. Уперше в українській історичній лексикографічній практиці у цитованому матеріалі збережений наголос слів.

Редактори 11-го випуску
Д. Гринчишин, У. Єдлінська, О. Кровицька, М. Чікало

Рецензенти
д.ф.н. *М. Худаш*, к.ф.н. *І. Ощипко*

Словник української мови
XVI — першої половини XVII ст:
У 28-ми вип. / НАН України
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича;
відп. ред. Д. Гринчишин.
Вип. 11 (затраченє — злечитисѧ)

Укладачі кандидати філол. наук
Р. Осташ, Г. Войтів
Львів, 2004. – 256 с.

Від редакційної колегії

Одинадцятий випуск уклали
кандидати філол. наук
Р. Осташ (затраченє — заѳорати),
Г. Войтів (збавенє — злечитисѧ).

Випуск до видання підготували
к.ф.н. Г. Войтів, к.ф.н. У. Єдлінська
Комп'ютерна верстка – Л. Голощук, О. Тріль
Комп'ютерний набір – Л. Голощук, О. Тріль

Консультували: д.і.н., акад. НАНУ Я. Ісаєвич,
к.і.н. Я. Книш, к.філос.н. І.Паславський

Редакційна колегія складає щиру подяку консультантам, рецензентам і всім тим, хто своїми порадами та допомогою спричинився до підготовки та публікації цього випуску

Випуск опублікований завдяки сприянню Українського Наукового Інституту Гарвардського Університету

ISBN 966-02-2705-1 (серія)
ISBN 966-02-3554-2 (Вип. 11)

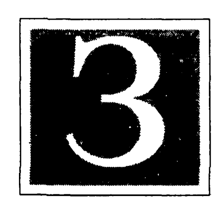

ЗАТРАЧЕНЄ, ЗАТРАЧЕНЬЄ, ЗАТРАЧЕНЯ, ЗАТРАЧЕНА, ЗАТРАЧѢНЬЄ, ЗАТРАЧИНЄ *с.* Знищення, погибель: проси(т) тимъко по(д) затрачино(м) дши твоєи, абы єсь вызналъ... што єсь далъ вышє вѹсьмъдєсѧ(т) златы(х) грицови таємъною рѣчѹ ѡ(т) на(с) (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦДІАЛ* 37, 16, 17); розмаитыхъ ересей намножилосе, ...которые не ку спасенію, але ку вѣчному затраченю, овцы Христовы съ правдивое овчарни выводечы до своихъ пустынь, великую пилность в томъ мають (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 113); многїи наслєдовати буду(т) ихъ... чєрє(з) которы(х) дорога пра(в)диваѧ будє(т) зганєна...//...которы(х) потопє(н)є спочa(т)ку нє замє(ш)киває(т) и которы(х) затрачє(н)є нє дрѣмлє(т) (II пол. XVI ст. *КА* 198-199); А та́къ що длѧ збавє́ньѧ оучинити ста́ралєсьсѧ, то́є зо всѣхˀ сторо́нъ на затрачє́ньє тобѣ ѡбєрноу́лосѧ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 38 зв.); тоу бѣсѡ́вє поткаю́тсѧ з мѣшка́нцы вавило(н)скї́ми и въсплáшѹтъ; тáнєцъ и плѧсáнѧ бѣсѡ́вˀ, значи(т) рáдость, кото́рїи възрáдѹютсѧ, с поги́бєли и затрачє́нѧ грѣшныхъ и нєпокѹ́тѹючихъ людї́й (Почаїв, 1618 *Зерц.* 38); Єно́хѹ зˀ Илї́єю тро́ха зфолˀкговáла, Єднáкъ ѡ́стрѹю косѹ на нихъ зготовáла: Бо и́хъ помордѹєтъ чловєкъ затрачє́ня, Взáвши ѡ(т) Ба зˀ Нба нáто порѹчє́ня (Київ, 1622 *Сак. В.* 50); Гѹби́тєлство: мо́ръ, моровó́є повѣтрє, затрачѣньє (1627 *ЛБ* 28); єсли́бы вˀ ѹтро́бѣ матєри(н)ской зостáло живо́є нємовѧ(т)ко, а мáтка бы ѹмє(р)ла // тогды пови(н)ность хрєстїáнˀскаѧ вытѧгá-єть, áбы было вы́нѧтоє роспоро́вши мáтъкѹ ѹмє́рˀлѹю, инáчєй єсли́бы хто могѹчи ѹчыни́ти, занєдˀбалъ, бы(л)бы ви́нєнъ вѣчного затрачє́нˀѧ ѡ́ного дитѧ́тка (Львів, 1645 *О тайн.* 16-17); такъ и дѣмонѡни, и грѣшныци свою моу(д)рость; и самѡвлáстїє, ѡбращáютъ на злѡ́є, такѡ́вый вѣчноє затрачє́нѧ, дѹши́ свóєй готѹютъ (Чернігів, 1646 *Перло* 77).

ЗАТРАЧЕННЫЙ *прикм. (який морально, духовно занапастив себе)* пропащий: а то вши(ст)косѧ сталосѧ за выстоупокъ а грѣ(х) праѡца нашєго адама и(ж) є(с)мы сѧ были стали сньми затрачєнными а съмєрътїю ѡною вѣ(ч)ною тєдысмы были ѡсоуж(д)є(н)-ными анѣ длѧ чє(м)ны(х) рѣчїй є(д)но за нєоустѧ(ж)ливо(ст) тѣла своєго (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 101 зв.).

Див. ще **ЗАТРАЧОНЫЙ.**

ЗАТРАЧЕНЬЄ *див.* **ЗАТРАЧЕНЄ.**

ЗАТРАЧЕНЯ *див.* **ЗАТРАЧЕНЄ.**

ЗАТРАЧЕНА *див.* **ЗАТРАЧЕНЄ.**

ЗАТРАЧИНЄ *див.* **ЗАТРАЧЕНЄ.**

ЗАТРАЧОВАТИ[1] *дієсл. недок. (використовувати)* затрачати, витрачати: мѡвиль єдинь изˀ оу́чєниковь єго... длѧ чо́го жь

тоє ми́ро нє про́дано бы́ло... рєчє́ жє і҃с нє затра́чоуйтє. алє захова́йтє єй на дн҃ь погрєбє́нїѧ моєго (поч. XVII ст. *УЄ* № 91, 27).

ЗАТРАЧОВАТИ[2] *дієсл. недок.* (що) Знищувати, руйнувати: Пыха вшєлѧ́коє цнѡтъ бога́тство и спра́вы до́брыи роспоро́шѹєтъ, внѣвєчъ ѡборочаєтъ и затра́чѹєт҆ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 4).

Див. ще **ЗАТРАТИТИ, ЗАТРАЧАТИ.**

ЗАТРАЧОНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм. (який морально, духовно занапастив себе)* пропащий: Яко(ж) вы нє оува́житє, и нє оустраша́єтє(с) о́ны(х) сло́въ, жє запамѧта́лы(м) и затрачо́ны(м) лю́дє(м) зда(ст)сѧ бы́ти мнѣ́йша пова́га, в҆ африцє поста́влєны(х) єп(с)по(в) ни(ж)ли ры́(м)скы(х) (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 225).

Див. ще **ЗАТРАЧЕННЫЙ.**

ЗАТРАЧѢНЬЄ *див.* **ЗАТРАЧЕНЄ.**

ЗАТРВОЖАЮЧІЙ *дієприкм. у знач. ім. (той, хто чинить неспокій, заколот)* заколотник: Ама́нъ: Смѹща́ючі(и), затрвожа́ючі(и) а́бо ро́стыркъ чи́нѧчі(и), а́бо приготовлѧ́ючій (1627 *ЛБ* 175).

ЗАТРВОЖЕНЄ *див.* **ЗАТРЕВОЖЕНЬЄ.**

ЗАТРВОЖЕНЫЙ, ЗАТРЪВОЖЕНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм. (занепокоєний; переляканий)* стривожений, *діал.* затривожений: Вшаку(ж) єстє(м) тои надѣи, жє мл(с)тивы(и) б҃ъ має(т) пєчѹ ѡ ва́съ, котры(и) зє вшєлѧки(х) фрасѹ(н)кѹвъ ва(с) выбави(т),... ты(м) способо(м) я́ко нѣкгды и в҆ корабли затрвожєны(х) ап(с)лѹвъ свои(х) (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 1); Мѧтє́жєнъ: Тръво́жачїй собо́ю, затръво́жєный (1627 *ЛБ* 67); Валаа́м҆, и(л) Бала́нъ: Застарѣлы(и), затрво́жєны(и) (Там же, 190).

ЗАТРВОЖЕНЬЄ *див.* **ЗАТРЕВОЖЕНЬЄ.**

ЗАТРВОЖИТИ *див.* **ЗАТРЫВОЖИТИ.**

ЗАТРВОЖИТИСѦ *див.* **ЗАТРИВОЖИТИСѦ.**

ЗАТРВОЖОНЫЙ, ЗАТРЪВОЖОНЫЙ *дієприкм.* **1.** *У знач. прикм. (переляканий; занепокоєний)* стривожений, *діал.* затривожений: Котры́мъ нє да́й ѡ Пн҃є затръвожо́нымъ бы́ти, Кгды ты(ж) боудѹ(т) дш҃и с҆ тѣлъ на́ши(х) выходи́ти (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 6 зв.); Яви́лъ сѧ Жєнамъ, по́тымъ и Пєтро́ви, Жє́бъ о́нъ зна́ти да́лъ и всємѹ Дворо́ви, Єдина́дцатємъ Оучнї́ѡмъ (!) зат҆рвожо́нымъ (Київ, 1630 *Имнол.* 2).

2. *У знач. ім.* Стривожений, -ого: алєкса́ндє(р) макєдо́нскый... кды трѹдностю доро́гы всѣ(х) видѣ(л) затрвожо́ны(х), з конѧ́ зсѣдши пръвѣй са(м) в снѣгъ вско́чилъ оуторовалъ доро́гоу (поч. XVII ст. *Проп. р.* 19).

ЗАТРВОЖѢНЄСѦ *с. (стан збентеження, неспокою, тривоги, переляку)* стривоженість: Оужасновє́нїє: Здѹмѣ(н)є, зжахнє(н)єсѧ, пєрє́страхъ, пєрєлѧкнѣ(н)єсѧ, затрвожѣ(н)єсѧ (1627 *ЛБ* 137).

Пор. **ЗАТРИВОЖИТИСѦ.**

ЗАТРЕВОЖЕНЬЄ, ЗАТРВОЖЕНЄ, ЗАТРВОЖЕНЬЄ, ЗАТРЪВОЖЕНЄ, ЗАТРЪВОЖЕНЬЄ *с. (неспокій)* тривога: то всє кнѧзь староста и врадники єго на сєбє ѡтбирають,... и за нєѧкиє вины кони въ подданых нашихъ бєрѹть, длѧ того часѹ потрєбы и въ затрвожєнью от Татаръ кѹ слѹжбє нашой способни бити нє могѹть (Варшава, 1566 *AS* VII, 105); будучи есмо подъ тотъ часъ у великомъ затревоженью и небезпеченъствѣ отъ непріятеля отъ Татаръ,.. мы предься послали къ вашой королевской милости брата нашого, пана Яцковского (Брацлав, 1576 *АЗР* III, 187); А не толко я, [але часть не малая] людей въ тыхъ ту краяхъ и земляхъ..., которые праве зъ великимъ затръвоженьемъ (кгдыжъ идетъ не о тело, ани о маетность,... але о сумненье и о збавенье душное) почувають, же не только зъезды свое на тое мети, але порозумевати, зносити, до короля его милости слати, и на сеймехъ о то устне опоноватисе хочутъ (Вільна, 1599 *Ант.* 651);

Таковаа по́мо(ч) кото́раѧ ста́ласѧ Хр(с)тїа́нѡ(м) ѡ(т) всєси́лнои Воєво́ды Бг҃омтре, нє то́лко врагѡ́въ воє́нникѡвъ оупа́докъ пре́д҆ Гре́ки спра́вила, а́лє и Воєводꙋ Скиѳского в҆ затрвожє́н҆є и вонтпли́вость впрова́дила (Київ, 1627 *Тр.* 660); Смѧтє́нїє: Тръво́га, затръвожє(н)є, мєта́ньє собо́ю (1627 *ЛБ* 118).

Пор. **ЗАТРЫВОЖИТИ.**

ЗАТРЕНТВѢНЄ *с.* (*стп.* zatrętwienie) *перен. (стан байдужості, відсутності співчуття)* заціпеніння, закам'янілість: ꙋмилє́нїє: Скрꙋха сєрдє́чнаѧ, коло(т)є, албо бо́лєсть сєрдє(ч)наа: // и тыжъ затрєнтвѣ(н)є, закамєнѣлость, нєпокаѧ(н)є, нєнавєрнѣ(н)єсѧ до покꙋты (1627 *ЛБ* 138-139).

ЗАТРЕПЕТАТИ *дієсл. док., перен. (занепокоїтися, перелякатися, затремтіти)* затрепетати: єсли нє бы(л) Б҃ъ, Адъ чїй го́ло(с) оуслы́шавши затрєпєта́л҆ (Київ, 1625 *Сур. Сл.* 126).

ЗАТРИВОЖИТИ *див.* **ЗАТРЫВОЖИТИ.**

ЗАТРИВОЖИТИСѦ, ЗАТРВОЖИТИСѦ *дієсл. док. (захвилюватися, занепокоїтися)* затривожитися, стривожитися: оуслышавши то іро(д) затриво́живсѧ, и послаль слꙋгы до архїє́рей, звѣдꙋючисѧ, якь є(ст) пи́сано ѡ писмѣ (XVI ст. *УЄ* № 29519, 161); Што ви́дѧчи ꙋ҃чнкѡ́вє стриво́жилисѧ, а всѣ ѡпꙋсти́вши єгѡ розбѣглисѧ... стал҆ вѣтръ бꙋрный, и поднєсли́сѧ во́лны єгѡ затрво́жилисѧ ꙋчєникѡ́вє и порꙋшилисѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 615).

ЗАТРИМАВАТИ *дієсл. недок.* (кого) *(марнувати час)* затримувати: Ачко́лвєкъ Читє́лникꙋ ла́скавый, мно́го причи́нъ до выда́нѧ Кни́ги тоє́и мѣлємъ, кото́рыми притиснє́ный пра́вє бꙋдꙋчи, тала́нтꙋ ѡ(т) Бг҃а мнѣ да́нного тра́тити, а́лбо тє́жъ бє(з) пожи́ткꙋ Правосла́вныхъ христїа́нъ да́рмо затримава́ти нє хотѣлємъ (Львів, 1640 *Окт.* 3 зв. ненум.).

Див. ще **ЗАТРИМАТИ.**

ЗАТРИМАНЄ, ЗАТРИМАНЯ, ЗАТРЫМАНЄ *с.* **1.** *(утримання кого-небудь у певному місці)* затримання: А потомъ самого его милость отца Шибинъского отецъ владыка Луцъкий до Литвы, ажъ до Вилна, через тогожъ слугу своего пана Булъгака на затримане запровадилъ (Луцьк, 1632 *АрхЮЗР* 1/VI, 654); а кгды там дний килка в затриманю зоставал, въ томъ отецъ Кассиянъ, одежджаючи... з манастира, тому Панасови приказал, абы его не выпусчали (Луцьк, 1637 *АрхЮЗР* 1/VI, 730);

(віднімання) затримання, захоплення: Которы(х) шко(д) собє протє(с)тантъ в омєшканю я(р)ма(р)ковъ помєнєныхъ... быти ѡшацовавши, и такъ ѡ тыє шкоды своє, яко тє(ж) и ѡ... затриманє и нєви(н)ноє загамова(н)є книги вышєи мєнованоє, котороє урядовнє... реквирова(л) (Володимир, 1638 *ТУ* 307);

(зоставлення, залишення чого-небудь собі) затримання: ꙋрожоная Пани зꙋза(н)на стрꙋбчє(в)ская... право собє на то(т) бобрыкъ прєтє(н)дꙋючи и до пристя по(с)сєсии ꙋрожономꙋ Панꙋ Кирикꙋ боронячи в затрыманю тыє добра при... Панꙋ Киє(в)ско(м) Старостє Новогоро(д)ско(м) арєштовала (Чернігів, 1636 *ЛНБ* 5, III 4061, 17).

2. *(перешкода, уповільнення, гальмування чого-небудь)* затримання: Лѣта н҃ши на то(м) свѣтѣ ба́р҆зо соу(т) проу(д)ки и я́ко найбыстрѣйшаѧ рѣка бѣжи(т) бє(з) жа́дъного затрима́нѧ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 299 зв.).

3. *(затримка з поверненням чого-небудь у домовлений термін)* затримання, заборгованість: кгды ся... панъ Иванъ Терлецкий слова его и убезпеченства и тежъ заплаты за послуги тоесть затриманя мыта и барвы за пять летъ прошлыхъ, за которые ему ничего не далъ, упоминалъ,... место слова своего и нагороды,... золжилъ и злаялъ и

здаваня послугъ его и личбы... слухати не хотелъ (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 275); жа́лᲂи же(с) єще... та(к) дво(р)ны(и) кᲂ слᲂха́ню нови(н) а смотре́нѧ на чᲂ(д)нїи ре́чи,... та(к) хти́вый кᲂ имѣню многи(х), а та(к) скᲂпы(и) кᲂ дава́ню, та(к) стислы(и) кᲂ затрима́ню, та(к) нєωпа́трный в мовєню... тоты... нєдоста(т)ки твои // ...вы(з)навши... постанови... полѣпша́ти живота́ твоєго (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 52-53); погинули... мембрамъ отъ... Яна Сурина на золотыхъ шестсотъ... контрактъ одъ жида миргородского... розного браня борошна до майдану... также взглядомъ затриманя мембраму голого съ подписомъ рукъ шляхецких и зъ печатми повереного ему яко арендаторови манифестантисъ (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 225).

4. *Перен. (збереження, утримання чогонебудь однаковим, незмінним)* затримання: Яко ж... я сам и многіе,... о том... розмову мѣли и зычили собѣ упрейме, абыхмо... способъ яко найснаднѣйший вынайшли до затриманя благочестія и до исправленія ωбычаевъ зепсованых (Городок, 1640 *ПККДА* I-1, 69); урожоный панъ Янъ Сосницькний... утяжливую занеслъ протестацию, противко... ихъ милости паном: Адамови Душинскому, войска Запорозского, пулъку Переяславъского, водлугъ ординации речи посполитое // для затрыманя въ добромъ порядку войска Запорозкого Козаковъ и, для забеженя своеволи (Володимир, 1645 *АрхЮЗР* 3/I, 390-391).

Пор. **ЗАТРИМАТИ.**

ЗАТРИМАНЫЙ, ЗАТРЫМАНЫЙ, ЗАТРЫМАНИЙ *дієприкм.* **1.** *У знач. прикм. (збережений протягом якогось часу в незмінному стані)* затриманий: чєтвє́ртаѧ причина ра́нъ затрима́ны(х) єстъ, абы ты(м) спо́собо(м) мл(с)ть свою на(м) ωсвѣ(д)чилъ, и на(с) до мл(с)ти самого сє́бє побоудилъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 168 зв.).

2. *У знач. ім. с. р.* **затриманоє, затрыманоє** — *(те, що вчасно не сплачене, не повернуте)* заборговане, -ого; борг: Сє(с)сия четирынєдѣлная была, при которо(и) братия скла(д)ку мѣсячнᲂю ω(т)дали до скринъки бра(т)скоє, кромѣ ты(х), коториє на то(т) ча(с) в дома(х) нє были вшакъ жє и тыє... приєхавши будᲂ(т) пови(н)ни затриманоє о(д)дати (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 34 зв.); вшакъжє на сє(и) ча(с) затрыманоє кажды(и) бра(т) по шєсти потро(и)ны(х) до скры(н)ки ω(д)далъ (Львів, 1638 *ЛСБ* 1043, 50 зв.).

ЗАТРИМАНЯ *див.* **ЗАТРИМАНЄ.**

ЗАТРИМАТИ, ЗАТРЫМАТИ, ЗАТРИМАТЪ *дієсл. док.* **1.** (кого) *(залишити, утримати кого-небудь у певному місці)* затримати: постара(и)сѧ абы(м) гроши мѣлъ албо я тєбє затрыма́ти постараюся (к. XVI ст. *Розм.* 32 зв.); хто затрима(л) дх҃а в рᲂка(х) свои(х)? (поч. XVII ст. *Проп.р.* 198); оныхъ [грѣшныхъ] еще вѣчный огнь не огорнулъ, але суть в темностяхъ затримани, гдѣ ани свѣта, ани жизни человѣчскія немашъ, ани свѣтлость облича Божого ихъ не навѣжаетъ (1603 *Пит.* 66); теды тот отец Касиян, казавъши з места и коляску з речами сведчачого привезти до манастира, оного зо всимъ въ манастиру своемъ затримал и выпусътити не хотел (Луцьк, 1637 *АрхЮЗР* 1/VI, 730); тыхъ хлоповъ затриматъ не могу, кгдыжъ и мене дня вчорайшого мало хлопи, посполу съ паномъ Калускимъ и товариствомъ, слугами не забили (Житомир, 1640 *АрхЮЗР* 6/I, 527); позванный...//...през той насланый люд страж..., поймавъши и затрымавши, а потомъ под место подступивъши,... людом збройнымъ... оточил (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 181-182).

2. (кого) *(перешкодити чиємусь рухові, загальмувати просування кого-, чого-небудь)* затримати: та(м)... ры(б) а звѣрѧ(т) мо(р)ски(х) вєли́каа моць є(ст)... // єдны́ сᲂ(т) тои фо(р)-

мы яко ра́къ. але ба́рзо великїи. но́гѡю чл҃ка за́тримає(т). и забї́єтъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 26 зв.-27); Ѡза затрима(л) роукѡ́ю архоу, хота́чи за́дръжа́ти во́за; а́бы во́лы нє́ звє́рнꙋли. в'схла ємꙋ рꙋ́ка (Там же, 20 зв.);

(що) *(зупинити з певною метою; стримати)* затримати: та(к) ты(ж) бы́ти нє могло, абы справєдли́вости сл҃нцє х҃с тє́мною см҃рти краиною, и гро́бо(м) мѣ(л) быти затрима́ный, ижєбы сн҃ъ б҃жїй ѡ(т) см҃рти до живота нє вста́лъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 153 зв.); Ты авраа́моу мѣ(ч) на(д) ши́єю послоу́шного исаа́ка виса́чїй затрималє(с) (Там же, 288);

(від чого) *(зупинити, стримати, відмовити від певного вчинку)* затримати: теды сам... праве утекаючих каплановъ католицких и католиковъ самых, такъже и инъных обывателевъ луцких, од которых теж протестансъ до того был ужитый, од выезду з места затрымал (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 308);

(перенести проведення якогось заходу на пізніший термін) затримати; Сє(с)ия... затриманая... // мѣсяца ѡктѡ́врия (Львів; 1635 *ЛСБ* 1043, 43); Сє(с)сия *затриманая* прє(з) причынꙋ ста(р)шого брата... ажє бг҃ъ ѡ(т)мєнилъ ср(д)цє зя(т)рєноє єго и засѣлъ мѣсцє ста(р)шєнства своєго, прєто братия любє(з)но до скри(н)ки затрыманоє... ѡ(д)дали (Львів, 1636 *ЛСБ* 1043, 44);

перен. (перешкодити розвиткові чогонебудь) затримати: небожчикъ... до дому се поспешилъ,... болестъ окрутъную терпячи,... кгдыжъ былъ от доктора лекарствы такъ долго затриманый, с того света смертю зшолъ (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 8/III, 585); панъ Рафахъ Давидовичъ... протє(с)товалъся ...ѡ то, и(ж)... панъ Чєхо(в)ски(и),... нє уважы(в)шы у сє(и)мє покою, бє(з)пєчє(н)ства и поваги судовъ... нє то(л)ко того нє затрыма(л), лєчъ є(ш)чє до таковоrо бє(с)пєчє(н)ства по(д)даны(х) княжати єго м(л). ...привєлъ (Київ, 1643 *ДМВН* 266).

3. (кого, що) *(не віддати чого-небудь у певний термін)* затримати, заборгувати: Григорє(и) Нє(в)мири(ц)ки(и). ку записа(н)ю до кни(г) со(з)на(л) в тыє слова... и(ж) положило(м) припозо(в)... кꙋ вывола(н)ю з зємлѣ и па(н)ствъ // коро(н)ны(х), а то и(ж) пн҃зи(и) поборꙋ... чєрє(з) бꙋ(р)мистра и ра(и)цє києвскиє выбраноє... и ѡ(т) то(г) та(м) чєрє(з) нє(г) взятоє а до ска(р)бꙋ нєѡ(т)даноє и при собє затриманоє, такжє тє(х) пн҃зє(и) ланово(г) и чопово(г)... выбраны(х) и до ска(р)бꙋ нєѡ(т)даны(х) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 16 зв.-17); єго м(л) па(н) Алєкса(н)дє(р) пясєчи(н)ски(и)... тꙋю сꙋмꙋ на та(м)то(м) записє спецификованꙋю двє тисєчи золоты(х) по(л)ски(х) на сво(и) пожито(к) ѡбє(р)нути хотєчи при собє єго м(л) затрима(л) и кгва(л)то(в)нє пограбилъ (Житомир, 1618 *ЛНБ* 5, III 4056, 38 зв.); а воловъ тры... при собе заграбивъшы затрымалъ и до тых часъ, непоеднокрот будучы реквированым, не оддаетъ и оддати не хочет (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 369);

(що) *(не віддавши, залишити у себе)* затримати: Теды помєнєны(и) ѡтє(ц) протопопа,... усадившисє и задаючи слова протє(с)туючомусє усчипливыє, якобы тую книгу украдєную с цє(р)квы нєслушнє продава(л) — задаючи, тє(ж) помєнєную книгу... на мє(ст)цу судовомъ ѡ(д)нявши, загамова(л) и затрима(л) (Володимир, 1638 *ТУ* 307).

4. *Перен.* (що) *(зберегти що-небудь однаковим, стабільним)* затримати: х҃с хотѣ(л) по въскр(с)нїи ты ра́ны затримати, абы см҃рть и въскр(с)нїє єгѡ было значнѣ́йшєє (поч. XVII ст. *Проп. р.* 168); Потрє́ба абы(с)са цвѣчи(л) ꙋ мно́ги(х) рє́ча(х) самого сє́бє прєломи́ти, єсли хо́чє(ш) поко́и и (з)го́дꙋ

з иными затримáти (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 20 зв.).

Див. ще **ЗАТРИМАВАТИ, ЗАТРИМОВАТИ, ЗАТРЫМЫВАТИ.**

ЗАТРИМАТИСЕ *див.* **ЗАТРИМАТИСѦ.**

ЗАТРИМАТИСѦ, ЗАТРИМАТИСЕ *дієсл. док.* **1.** *(продовжити перебувати, залишитися ще на якийсь час де-небудь)* затриматися: Ѡ ти(и) ли(с)ти причин(и)и что є(с)тє ваша м(с҃) просили ω(т)слали(с) ваши(м) мл(с҃)тє(м): до є(г) мл(с)ти симєѡна воєво(ди) нє би(л) таковии ча(с) ани є(ст), бо є(г҃) м(с҃) имає(т) что чинити з собою и ти(л)ко жєби сє мо(г) затрима(т) (Ясси, 1602 *ЛСБ* 371, 1); Ѡ дȣшє моѧ... Яксѧ въ мнѣ, а(ж) грѣшно(м), мóжєшъ затримáти; Якъ мóжєшъ въ такóй тȣзѣ тѣло посилѧ́т(и) (Львів, 1631 *Волк.* 11 зв.).

2. *(припинити чи уповільнити свій рух)* затриматися: соу(т) бовѣ(м) нѣѧкïєсь на свѣтѣ тѣла котрыи с поу́нктоу своєго и прирожоного мѣсца порȣшившисѧ затримáтисѧ и зостáти нє могоу(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 153 зв.).

3. *(утриматися від якогось учинку, не робити чого-небудь у певний час)* затриматися: Кгды былъ одъ ойца казнадея прошоный, абы такого кгвалту и спрофановання костелови не чинилъ, але се рачей до завтрея затрималъ, розгневаный килка поличковъ... окрутныхъ задалъ..., а потомъ ногою у перси далъ (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 6/І, 500).

ЗАТРИМАТЪ *див.* **ЗАТРИМАТИ.**

ЗАТРИМОВАТИ *дієсл. недок.* (що) *(не віддавати чого-небудь у певний термін)* затримувати, заборговувати: алє ижъ єстъ-ємъ справє(д)ливый, я(л)мȣжны оубогимъ даю, дєсѧтины нє затримȣю: пощȣ два разы въ ты(ж)ни (поч. XVII ст. *Пчела* 17 зв.).

◇ **затримовати в собѣ** — *(приховувати від інших певні відомості)* затаювати: а таѧ вода силоѧ(м)скаѧ была в мѣстѣ ієрс҃лимѣ, а коли шо(л) до нєи то(т) чл҃къ, тєды многїи жидовє пострѣчали єго, того слѣпого, а пыталисѧ єго хто ти ѡчи помаза(л), а ω(н) затримова(л) тоє в собѣ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 72 зв.).

Див. ще **ЗАТРИМАТИ.**

ЗАТРИТИ *дієсл. док., перен.* (що чим) *(приховати суть чого-небудь)* затерти, прикрити: Таже паки Василий Великий по оному вску и напечатанию на нем, затривши страсти добродѣтелми, показует мѣсто, гдѣ се тое справовати имѣет (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 241).

Див. ще **ЗАТЕРТИ, ЗАТИРАТИ.**

ЗАТРОСКАТИ *дієсл. док.* (*стп.* zatroskać) (кого) *(навіяти кому-небудь смуток)* зажурити: Єв(г)листа повѣдаєть,.. якь х҃с соухоую роукоу оуз(д)оровиль..., якь тыжь затроскаль закон'ники, которыи просили знамєнїи (1556-1561 *ПЄ* 55).

ЗАТРУБИТИ *дієсл. док.* *(почати трубити, видавати звуки за допомогою труби, сурми)* затрубити: трȣбы аг҃глскии тогды затрȣбѧ(т) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 74); пє(р)ши(и) аньгє(л) затруби(л) и ста(л)сѧ гра(д) и ѡго(н) змѣшєны(и) с кро(в)ю (XVI ст. *КАЗ* 617); 617); И тогды затрубитъ труба, и умерлыи устанутъ (XVI ст. *НЄ* 51); Потóмъ затрȣбатъ Аг҃гли Бж҃їи, ѡзывáючи вшйтокъ на ро(д)жай чл҃вєчїй (поч. XVII ст. *Пчела* 20); гды затрȣбѧтъ Аг҃глωвє, прїйдєтъ до кȣпы з'громажóный ω(т) концѡ́въ зємли, и ω(т) всѣхъ живїóлωвъ, вéсъ чл҃ч(с)кїй рóжай до Ієр(с)ли́мȣ (Київ, 1627 *Тр.* 58); Бг҃ъ на трȣбѣ затрȣбитъ (Чернігів, 1646 *Перло* 9 зв.); затрȣбишъ въ трȣбȣ м(с)ца сємогω дєсѧтого днѧ (серед. XVII ст. *Хрон.* 125 зв.).

ЗАТРУДНЕНЄ, ЗАТРУДНЕНЪЄ, ЗАТРУДНЕНЬЄ *с.* (*стп.* zatrudnienie) **1.** *(перешкода)* трудноші: пан Гаврило..., нє хотѧчи к том мєжи ними никоторого затрȣднєнѧ

видєти, жєдал и намовил панов Загоровских..., абы пановє Загоровскиє пєнази свои ѡт них взѧли, а им сєлища того постѹпили (Володимир, 1549 *AS* VI, 4); нихто з... моих... близкихъ... шкоды и переказы и затрудненья никому, хто бы... тую половину замъку... вживалъ, чинити и задавати не маетъ (Луцьк, 1574 *АрхЮЗР* 8/III, 285); а мы... в дє(р)жа(н)ю и вжива(н)ю єго мл(с) ниякоє пєрєказы и затру(д)нє(н)я сами и потомки нши чинити и задавати нє маємъ (Толпижин, 1576 *ЛНБ* 5, II 4043, 148); А упатрѹючи и видячи то съ причинъ пєвныхъ напрєдъ абы о подаваню тоє цєркви... для якоє кольвєкъ нєзгоды припалоє затрѹднєнє нє ѹросло и стрєжъ Божє абы кѹ... знисчєню того домѹ убогого... нє пришло (Почаїв, 1597 *ПВКРДА* IV-1, 49); владыка Володимеръский ани мыслилъ о томъ, жебы коли до таковогo дела прыйти мело, видечи въ той заматерелой сцызме великое затрудненье и неподобный прыступъ до тое единости... церъквей светыхъ (Вільна, 1599 *Ант.* 573); длѧ того на́съ ѡ(т) таково́го бє(з)потре́бного затроу(д)не́ньѧ вызволѧ́ючи бгъ, лѣпши(х) ре́чїй оумѣ(є)тность в на́съ вложи́въ (Острог, 1607 *Лѣк.* 58); Стѹже́нїє: Трѹдность: затрѹднє(н)є, пєрєшко́да, траплѣ(н)є, нєпрїє́мность (1627 *ЛБ* 123); онъ нє патрєчи на ѹти(с)ки... вси(х) насъ ѹбогоє шля(х)ты нє вєда(т) для якоє причины протє(с)тацы(и) на я(с)нє вє(л)мо(ж)ного єго м(л) пана... ѹчинєноє... на бо(л)шоє затрѹ(д)нєнє на(с)... нє хотє(л)... и ѹблажєнє вси(х) спра(в) наши(х)... для которы(х) прє(з)... ты(ж)дє(н) бавячисє мѹсили(с)мо... нє(с)прави(в)ши ѡ(д)єхатъ (Житомир, 1647 *ЦДІАК* 11, 1, 12, 77).

2. Затримування, зволікання: Бра(т) мо(и) гаврили(и) повинє(н) будє(т) дати... золоты(х) ·л· ли(ч)бы по(л)ско(и)... до вѣ(р)ны(х) рѹ(к) бра(т)ствѹ црковному лвовскому... на мѹрованя того храма стого бє(з) всякого затрѹ(д)нєнѧ (Львів, 1594 *ЛСБ* 265, 1).

3. *(праця)* зайнятість: а естли-же быхъ я або сын мой князь Яхим на оный вышей помененый рок, знайдуючи вымову якими-ж колвек причинами, службою господаръскою, або затрудненем яким-же колвек домовым, хотели ся с того зрыват... // тогды обовезуюсе... заруки на... короля его милость петнадцат тисячей коп грошей литовскихъ... заплатити (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 8/III, 291-292).

Див. ще **ЗАТРУДНЕНЇЄ.**

Пор. **ЗАТРУДНИТИ.**

ЗАТРУДНЕНИЙ *див.* **ЗАТРУДНЕНЫЙ.**

ЗАТРУДНЕНЇЄ *с.* Те саме, що **затрудненє** у 1 знач.: а ѡсъбливє тоу(т) гь ѡставиль на(м) потѣхоу я(к) сѧ тѣшити маємо ча(с)у кр(с)та то є(ст) часоу затрѹднєнїа ал'бо смоу(т)коу якого (Чалгани, 1603 *УЄ* № 78, 96).

Пор. **ЗАТРУДНИТИ.**

ЗАТРУДНЕНЪ *див.* **ЗАТРУДНЕНЫЙ.**

ЗАТРУДНЕНЪЄ *див.* **ЗАТРУДНЕНЄ.**

ЗАТРУДНЕНЫЙ, ЗАТРУДНЕНИЙ, ЗАТРУДНЕНЪ *дієприкм. у знач. прикм.* **1.** *(трудний для вирішення)* важкий: А такъ мы г(с)дръ... в тую рє(ч) вглѧнувъши справу... вєликую и затруднєную за иньши... на инъши(и) ча(с) єсмо тую справу ѡ(т)ложили (Варшава, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 80 зв.); тєды ѹрядь рѹскы(и) зрозѹми(в)ши рѣчь быти барзо затрѹднєнѹю которы(и) рѣчи в дны пѹстны(и) в правѣхь мѣстца мѣти нє могѹть прєто тѹю справѹ ѡбо(х) сторонь ѡ(т)ложили до пє(р)во(и) сєрєды по нєдли прово(д)нѹ(и) (Кам'янець, 1577 *ЛСБ* 1201);

(несприятливий) важкий, трудний: Правду, ей, рекл в похлѣбствѣ своем до кроля, Скарго, молвячи, "яко на затрудненые часы и на дивные люде вашей королевской ми-

лости панство пришло". О воистину на затрудненые часы! (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 165).

2. *(сповнений турбот)* складний, турботний: оужа́лѫйсѧ на(д) оупалы(м) чл҃комъ,... а́бысь и в *затрѫднє́ны(х)* припа(д)кахъ нє бы́лъ затроу(д)нє́ный, абы́сь чоловѣ́ко(м) быти нє оутра́пилъ (Острог, 1614 *Тест.* 18).

3. *(який займається якимись справами, поринув у них)* зайнятий: Естли бы который з нас был затрудненъ якими послугами господаръскими, албо теж якими пилными потребами своими, тогды на тот рок, в листех наших назначеный, мели... есмо собе пофолкговати (Луцьк, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 190); А кгды бѫдєтъ братъство знамєниємъ ѡбсылано в чєтырє нєдѣли или якъ потрєба прилѫчитъся или на погрєбъ нє схочєтъ ли при(и)ти которы(и) братъ за трѫдностями своими пилъными маєтъ ся ѡповѣсти пєрєдъ ста(р)шимъ братомъ. А єстли бы досвѣдъчєнъ ижъ нє былъ затрѫднєнъ маєтъ быти каранъ фѫнътомъ воскѫ (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); а єсли бы досвѣдчо(н) ижє нє бы(л) затруднє(н), має(т) быти кара(н) фѫнто(м) воску (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); алє и(ж) бѫдучи затрѫ(д)нєными на то(т) ча(с) и(н)ши(ми) трѫ(д)но(с)тѣми дѣлѧ замєшанѧ што(с) тєпє(р) замєшало и нє посылає(м) тєпє(р) чєрє(з) си(х) посла(н)цо(в) ваши(х) ничє(г) (Сучава, 1599 *ЛСБ* 345, 1); а и(ж) па(н) Мигалъ за ѡбє(с)ланя(м) знамєния до бра(т)ства нє стави(л)ся, прєто братия повторє, на(д)то на(д) звыча(и), и по трєти(и) ра(з) посылали а ижъ при(и)ти нє хотѣлъ, прислалъ... Паисия чє(р)нца ѡповѣдаючи ижъ бы мѣлъ быти затрѫ(д)нєни(м) (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043).

4. Прокажений: Єв(г)листа выписоує якь хс҃ оуздоровиль в дн҃ь ст҃чныи водою затроуднєного чл҃ка (1556-1561 *ПЄ* 283).

ЗАТРУДНЕНЬЄ *див.* **ЗАТРУДНЕНЄ.**

ЗАТРУДНИТИ *дієсл. док.* (що) *(створити перешкоду у вирішенні якої-небудь справи)* утруднити, ускладнити: самижъ оные Лвовяне апелевали, хотечи оный декретъ комисарский, въ справе моей мне на нихъ выданый, ...тымъ декретомъ митрополимъ затруднити и въ ни во што обернути, а собе у права, за онымъ же декретомъ митрополимъ, подпору мѣти, передъ его королевскою милостью (Луцьк, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 438); Писа(н)є вм҃ в справа(х)... цє(р)кви... было(м) гото(в) в то(м) во всє(м) вм҃ служити, лєчъ справы рєчи посполитоє, которие в то(м)... вєлико(м) нєбєспєчє(н)ствє ѡ(т) ту(р)ковъ то(т) съє(м) тєпєрєшни(и) такъ затрѫднили, жє... тая справа вм҃ жа(д)ною мєрою ѡ(т)прави(т)сє нє могла (Варшава, 1596 *ЛСБ* 295, 1); пхованьє єго к(р) м(л) затрѫднити, и потомствѫ єго к(р) м(л) до нєго за часо(м) дорогѫ загородити мыслитє (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 220 зв.); Позыває(т)... дми(т)ра радєвича слѫги вм(л)... котори(и) смє(л) и важи(л)сє ...// ка(р)тѫ змышлєнѫю сфабрикованѫю до кни(г) пода(л) и ты(м) волю нєбо(ж)чици за(т)ру(д)ни(л) до актыкова(н)я (Вінниця, 1624 *ЛНБ* 5, II 4058, 52-52 зв.).

Див. ще **ЗАТРУДНЯТИ.**

ЗАТРУДНИТЪСЕ *дієсл. док. (стати важчим або складнішим для виконання чогонебудь)* утруднитися: Тра́питъ мєнє ра́чєй и фрасѫєтъ, єсли́ бы́мъ проти́въ ты́хъ обмо́вискъ и фалши́вогѡ оудава́ньѧ поставитисѧ нє хотє́лъ, снаднє бы сє, нєма́лый подо́бно добро́го бѫдова́ньѧ ѡ́вєцъ, // в' мнѡ́гихъ побо́жныхъ ср(д)цахъ,... затрѫдни́тъ и пєрєшко́дѫ ѡ(д)нєсти мо́гъ (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 1 зв.-2).

ЗАТРУДНЯТИ, ЗАТРУДНѦТИ *дієсл. недок.* (що і без додатка) *(чинити перешкоди у вирішенні яких-небудь справ або у функ-*

ціонуванні чого-небудь) утруднювати, ускладнювати: мы сами... пану миколаю жо(л)кєвскому и пото(м)ко(м) єго в оно(м) дє(р)жа(н)ю и ѹжива(н)ю ниякоє кривды шкоды и пєрєказы чинити и ничи(м) затру(д)нꙗти нє має(м) (1588 *ЛСБ* 98); Смотрите абы есте тыми ростыръками своими соймовъ не затрудняли (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 215); А мы вжє са(ми) пото(м)ки нши жа(д)ного пєрєнагаба(н)я правъно(г) и нєправъного єго м(лсти) пнѹ по(д)комороми... чинити... и затрѹ(д)няти на (!) має(м) и мочы нє бѹдє(м) (Кременець, 1599 *ЛНБ* 5, II 4050, 34 зв.); Єсли ж христіанство добро, якож єст, пребывайтежъ в нем, а єсли не добро, идѣте жъ вон. Чому затрудняєте церковъ? (Львів, 1605-1606 *Перест.* 46); о которомъ то попе своемъ ничого не ведаю, где его подѣли, затрудняючи и затлумяючи справу и слушную справедливость цорки моее (Володимир, 1615 *АрхЮЗР* 8/III, 543); Пакощѹ: Пєрєшкажа́ю,... затрѹднꙗ́ю спра́вѹ, задаю, дрѹчѹ, наприкрꙗ́юсꙗ, габа́ю, нахо́жѹю кого́, мѣша́ю, стра́шѹ, мѹчѹ, колочѹ (1627 *ЛБ* 80); Постъ в'спомага́єтъ и посилкѹєтъ, нєдопѹска́ючи ѡбжи́рствѹ и ѡпи́л'ствѹ сла́бити єѣ [молитву] тꙗжа́ром' тєлє́сным'. И боро́нꙗчи ѡ(т) па́ры, кото́раꙗ з' них' похо́дитъ, абы... нє затрѹднꙗ́ла ро́зѹмѹ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 147).

Див. ще **ЗАТРУДНИТИ.**

ЗАТРУДНꙖТИ *див.* **ЗАТРУДНЯТИ.**

ЗАТРУИТИ *дієсл. док., перен. (нав'язати кому-небудь чужі думки, ідеї, переконання і т.ін.)* одурманити: Нє пра́въ той зиза́нїй проклꙗтї́й гєрєти́къ, мно́гѡ на́шє(г) на́рѡда затрѹилъ; тимъ блюзнѣрствомъ ло́жнои наѹк(и) свои(и) (Чернігів, 1646 *Перло* 138).

ЗАТРУЧѢНЄ *с.* Скидання, зіштовхування, *діал.* затручення: Поѹвръзє́нїє: ѹмилє́нїє, ...падє́ньє, ѡмылє́ньє, затрѹчѣ(н)є, вєли́каа и тꙗ́жкаа ѡспа́лость (1627 *ЛБ* 90).

ЗАТРУШАТИ *дієсл. недок., перен.* (чим) Прикриватися, виправдовуватися: А што сє тъкнє(т) яковы(х) си ты(х)... копъцовъ, которыми... пановє Стрыбыловє затрушаю(т), якобы мєли ту(т) мєжи Ло(в)ковомъ а Лєщино(м) всыпаныє, тєды..., по(з)ваныє за копъцы и границы нє при(з)наваю(т) (Житомирщина, 1639 *ККПС* 212).

ЗАТРЪВОЖЕНЄ *див.* **ЗАТРЕВОЖЕНЬЄ.**

ЗАТРЪВОЖЕНЫЙ *див.* **ЗАТРВОЖЕНЫЙ.**

ЗАТРЪВОЖЕНЬЄ *див.* **ЗАТРЕВОЖЕНЬЄ.**

ЗАТРЪВОЖИТИ *див.* **ЗАТРЫВОЖИТИ.**

ЗАТРЪВОЖИТИСꙖ *дієсл. док. (схвилюватися, занепокоїтися)* затривожитися: Ада(м) пополнивши грѣ(х) // оуслыша́вши гла(с) г(с)нь, кара́нꙗ за оучино́къ злы́й готѹючїй барзо сꙗ за́тр'воживши оу́тѣкъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 296 зв.-297).

ЗАТРЪВОЖОВАТИ *дієсл. недок.* (кого) *(занепокоювати)* стривожувати: кгды́ бы́ была́ лю́д'скост' твоꙗ́ мѣла таково́го, кото́рый бы́ с тобо́ю... розмовлꙗ́лъ, и ты́є намо́вы... (кото́рыє и найоучє́нъшихъ людє́й затръво́жѹют')... розєзналъ, нѣкды бысь бы́л' // на такїй гакъ нє пришо́лъ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 36 зв.-37).

Див. ще **ЗАТРЫВОЖИТИ.**

ЗАТРЪВОЖОНЫЙ *див.* **ЗАТРВОЖОНЫЙ.**

ЗАТРЫВОЖИТИ, ЗАТРИВОЖИТИ, ЗАТРВОЖИТИ, ЗАТРЪВОЖИТИ *дієсл. док.* (що, чим) *(стривожити, викликати відчуття страху перед небезпекою)* затривожити: длꙗ того абы ѡны(м) проклꙗ(т)ство(м) нє были бѣлыи головы затривожоны тѣшить и(х) ты(м) блг(с)вєньством котороє и(м) да(л) бо(г) в' рожєнью и выхованью дѣто(к) (II пол. XVI ст. *КА* 508); Али внє(т) нови-

нами затрървóжишъ моєго сéрца сúлы, котωрыхъ тѧ́жкость лє(д)во смы́слы сéрца моéго знωсúли (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 23); Нѣмцы стали февраля 9, але злыи, же увесь Хмелникъ затрывожили, и рѣдко хто ся одержалъ: всѣ мещане утекли прочъ (1636-1650 *ХЛ* 81);

(кого) *(насторожити, викликати підозру, непевність)* схвилювати: щожъ тєды бра́-тїа, абы слоувко тоє прєлóжєноє, своєю вонтпливостю слоуха́човъ бóлшєй нє затрвожило,... всю ва(м) мóцъ и поважно(ст) того слова протол'ма́чоу (поч. XVII ст. *Проп. р.* 147).

Див. ще **ЗАТРЪВОЖОВАТИ.**

ЗАТРЫМАНЄ *див.* **ЗАТРИМАНЄ.**

ЗАТРЫМАНИЙ *див.* **ЗАТРИМАНЫЙ.**

ЗАТРЫМАНЫЙ *див.* **ЗАТРИМАНЫЙ.**

ЗАТРЫМАТИ *див.* **ЗАТРИМАТИ.**

ЗАТРЫМЫВАТИ *дієсл. недок., перен.* (що) *(зберігати що-небудь однаковим, незмінним, стабільним)* утримувати: онъ, не обавляючись ничого на остростъ права посполитого, которое станъ шляхецкий поровнанъемъ одинаковымъ в волностяхъ и свободахъ цале затрымываетъ,... важил се...//...послушенъсътво подъданыхъ всее волости руменъское на себе обняти (Варшава, 1645 *ЧИОНЛ* XIV-3, 165-166).

Див. ще **ЗАТРИМАТИ.**

ЗАТРЯСТИСИЯ, ЗАТРѦСТИСѦ, ЗАТРАСТИСЕ *дієсл. док. (почати трястися, коливатися; задвигтіти)* затрястися: зємлѧ затрѧсласѧ (1489 *Чет.* 322 зв.); тогды трѹбы аг҃гл(с)кїи въстроубѧ(т)... тогды всѣ фоудамєнты зємныи затрѧсоу(т)сѧ и мр(т)вїи кторїи соу(т) въ гробѣ(х) встáти моусѧ(т) (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 21, на полях); и коли сѧ ωни молили затра(с)лосє тоє мѣ(ст)цє гдє сѧ ωни были зобрали и напо(л)нєни вси дх҃а ст҃ого а ωповєдали смѣлє слово б҃жєє (II пол. XVI ст. *КА* 20); Тогды фѹ(н)дамє(н)ти, на которихъ зємлѧ ѹгрѹ(н)тованна єстъ за(т)рѧсѹтъсѧ и мє(р)твїи, з гробо(в) въстанѹтъ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 9); нбо бовѣмъ пороушитсѧ, и зємлѧ затрѧсє́т'сѧ с фѹндамєн'тоу своє́го (Острог, 1607 *Лѣк.* 51); Тогды фѹндамéнты, на коҭоры(х) зємлѧ оугрѹнтóвана єстъ, затрѧсѹт'сѧ и мéртвыѣ всѣ з' грóбω(в) // в'ста́нѹтъ, в' єди́номъ взрóстѣ всѣ бѹдѹт' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 40-41).

ЗАТРѦСЕНЬЄ *с., перен. (підрив основ, докорінні зміни чого-небудь)* потрясіння: Кгды тєды оуважа́ю, щó бы за пожи́токъ... ω(т)нєсла цєр'ковъ... из' ώного прида́ткѹ..., и з' затрѧсе́ньѧ и стурбова́нѣѧ всєго свѣта, ты́мъ в'зновéньємъ нóвых' вы́мысловъ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 27).

Див. ще **ЗАТРѦСНЕНЄ.**

Пор. **ЗАТРѦСТИ.**

ЗАТРѦСНЕНЄ, ЗАТРѦСНЕНЬЄ *с.* Те саме, що **затрѧсеньє**: якого єстє прєслѣдова́ньѧ, якóго оурѹга́ньѧ,... якóго замєша(н)ѧ і затрѧснє(н)ѧ, якóго на остáто(к) крóвопролїйства,... напóлнили и набрóили (Острог, 1598 *Отп.КО* 16); оповєданьє нашє, якъ и прошлыє нєбєзпєчєнства и вноутрнєй войны затрѧснєньє, ижъ нє жаднымъ злымъ оумысломъ, алє толко изъ зы(ч)ливости... кѹ ω(т)чи(з)нє сполной чинимо (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 221 зв.).

Пор. **ЗАТРѦСНУТИ.**

ЗАТРѦСНЕНЬЄ *див.* **ЗАТРѦСНЕНЄ.**

ЗАТРѦСНУТИ *дієсл. док.* (чим) *(сильно хитнути)* струснути: И затрѧ́снѹвши мóцнω столпа́ми оупа́лъ дóмъ на вси кнѧжа́та, и на и́ный лю́дъ котóрый та(м) бы́лъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 187 зв.).

Див. ще **ЗАТРѦСТИ.**

ЗАТРѦСТИ *дієсл. док.* **1.** (кого) *(почати трясти, хитати кого-небудь ривками)* затрясти: И пог'розиль ємоу і҃с рєкоучи,

оумлък҆ни а вы(и)ди из нєго и затрѧсль єго доухь нєчистыи и закрычаль вєликы(м) гласомь. и вышєл҆ // из҆ нєго и оустрашили(с) в҆си (1556-1561 *ПЄ* 131-131 зв.); Дȣшє, мо́вит҆, нѣмы́й и глȣхі́й, я тобѣ роска́зȣю, вы́йди з҆ нє́го, а и́жъ // бо́лєй нє входи в҆ нє́го. А и́жъ дȣхомъ діа́вола назва́л; пока́зȣєт҆сѧ з҆ того, жє затрѧ́с҆ млодєнца о́ного (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 451-452).

2. (чим) *(викликати коливання, двигтіння чого-небудь)* затрясти: зна́гла вѣтръ кгвалто́вный припа́лъ з пȣсты́ни и затрѧ́слъ чоты́рма оугла́ма до́мȣ, кото́рїи ѡбали́вшисѧ поби́лъ вси дѣти твои (серед. XVII ст. *Хрон.* 56).

Див. ще **ЗАТРѦСНУТИ.**

ЗАТРѦСТИСѦ *див.* **ЗАТРЯСТИСЯ.**

ЗАТУЛИТИ *дієсл. док.* (що чим) *(притиснувши, притуливши що-небудь до чогось, закрити, заслонити)* затулити: поча́лосѧ морє бȣрити, и ѡ́нъ // поча́лъ оутапа́ти, а вола(л) го́лосо(м) вєли́кимъ затȣливши рȣка́ми о́чи свой (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 384-384 зв.).

Див. ще **ЗАТУЛЯТИ.**

ЗАТУЛЯТИ *дієсл. недок.* Затуляти. ◊ **затуляти очи** — *(навмисно не помічати чого-небудь, залишати поза увагою)* затуляти очі: А штожъ надъ то можетъ быти яснѣйшого?! Ото попросту хлѣбомъ называетъ Лука, а не докладаетъ, чы кислый, чы прѣсный? А якій же былъ уважмо, а не затуляймо очю отъ такъ ясное речы (Вільна, 1608 *Гарм.* 204); **затуляти уши** *див.* **УХО; речь затулѧти** *див.* **РѢЧЪ.**

Див. ще **ЗАТУЛИТИ.**

ЗАТУРБОВАНЄ *с.* Стурбованість: таковы́и оумо́мъ и по́мысло(м) подо́бны сȣть свѣтȣ, а порȣшє́ню,... затȣрбова́ню и бо́ѧзни, як҆ и вси и́ншїи чл҃вци по(д)лєглыи (Вільна, 1627 *Дух. б.* 52).

Пор. **ЗАТУРБОВАТИ.**

ЗАТУРБОВАНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Затурбований, стурбований: Съклащє́нный: Затȣрбо́ваны(и) (1627 *ЛБ* 127).

ЗАТУРБОВАТИ *дієсл. док.* Затурбуватися, занепокоїтися: Кото́раѧ [смєрть] злѧ́кшисѧ и затȣрбова́вши, идє(т) до слȣ́гъ свои́хъ, и збира́єт҆ вси мо́царства и кнѧжата зло́сти, добыва́єтъ цєрогра́фовъ, и мо́витъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 97).

ЗАТЫКАНЄ *с.* (чого) *(притискування, притулювання чого-небудь до чогось)* затикання, затулювання: кгдым кгвалъту волать почала, первей битемъ, а потомъ затыканемъ губы, хотячи мене забить, заборонили (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 8/III, 477).

Пор. **ЗАТЫКАТИ.**

ЗАТЫКАТИ, ЗАТИКАТИ *дієсл. недок. (закривати)* затикати: oppilo, as, затикаю, заграждаю (1642 *ЛС* 293); **затыкати уста** *див.* **УСТА; затыкати уха** *див.* **УХО.**

Див. ще **ЗАТКАТИ, ЗАТКНУТИ.**

ЗАТЫЛОКЪ *ч.* **1.** Потилиця: у Ониска Толстого на левомъ боку, въ затылку головы, рана тятая (Луцьк, 1617 *АрхЮЗР* 6/I, 385).

2. *(задня частина, тильний бік чого-небудь)* зати́лля: а въ затылку дворовъ тыхъ же на выгонъ и на дорогу на Залѣсе и до Клевенка полъ шнура кгрунту (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 315).

ЗАТЫМЪ, ЗАТИМЪ, ЗАТѢМ *присл.* **1.** *(пізніше, згодом)* потім: Затымъ почали всѣмъ соборо(м) и съ ст҃го николы ст҃итєльскии санъ снимати (1489 *Чет.* 107 зв.); а заты(м) повєли на(с) старци пустыньски(и) ѡ(т) вєрхнє(г) оустья рѣки злѣнки дорогою старою (Київ, 1508-1523 *ПИ* № 5); а затим ѡн ходил ѡт нас ȣ посѡлство до кралѣ (Гирлов, 1513-1513 *Cost. DB* № 88); Тыи два чєловєки... Лєвонца подданым моим, Порыдȣбцом выдали были в той шкодѣ и ѡни ѡт подданых моих втєкли и крили сѧ, а

затым Татаровє их поймали (Шайно, 1538 *AS* IV, 174); Жєлєхъ затымъ ѡтскочивши назадъ, закликалъ нѣѧкого Пєтра, мовєчи: "што панє Пєтрє видишъ, жє мѧ шарпають" (Пєтркiв, 1565 *AS* VI, 261); сторо(ж)... повєди(л) намъ и(ж) кн҃зя кѹ(р)пъского тѹтъ нѣть єха(л) до гридковичъ а вря(д)никъ тѹтошни(и) нє вєлє(л) васъ ѹ мєсто пѹска(т)и затымъ вышолъ слѹга кн҃зя ... // захария москвити(н) з двора к намъ до воротъ и повєдилъ и(ж)... тѹтъ кн҃зя нѣтъ (1572 *ЖКК* I, 41-42); Пан владыка ему на то рек: "не справъся, нецното!" И за тым ему у губу дал и оного роскрывавил (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 312); заты(м) вєчє(р) ся зближы(л) и змолє(с)тованыє братия розєшлися з ѡ(д)ложєнямъ ѡстатнихъ справо(к) а(л)бо пѹ(н)ктовъ до бли(с)ко прышло(и) сєсии (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 63 зв.); А гды к нємѹ... бра(т)... познати єго нє могѹчи, пристѹпи(л) ближє(и)... в твáръ приглєдѣлъ-сѧ..., заты(м) до нóгъ єго ѹпáлъ, котори(м) поклонéнїє(м)... привѣлъ всѣ(х) до дúвѹ котрїи то вúдѣли (серед. XVI ст. *Кас.* 53); Жо(л)нѣрє до Кїєва прїихали с ти(м) и(н)тє(н)томъ, абы впро(д) козаковъ, а заты(м) во вши(т)кой вкраинѣ рѹ(с) выстинали ажъ до Москви (серед. XVII ст. *ЛЛ* 168).

2. *(з тієї причини)* тому: Єстли бы побо(р)цы повєтовыє в то(м) вышє(и)мєнєно(м) рокѹ на ѡ(т)да(н)є пода(т)ку зложоного до чиєго имє(н)я ку рєвидова(н)ю нє приєха(л) а ѡнъ бы затымъ побору на ро(к) положоны(и) нє ѡ(т)да(л) такы(и) вины... нє повинє(н) будє(т) на собє нє(с)ти (1566 *ВЛС* 25); теща моя, прислала до жоны моее жонку свою служебную... поведаючи, яко бы мела быти велми хора и за тымъ дей до вас листа не написала (Гуляльники, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 281); кгды(ж) и(н)шиє справы и рєчи свои в лу(ц)ку в захова(н)ю пана ивана а(н)дросовича маю и за ты(м) єщє са(м) нє розъсмотри(л) чого ми бо(л)шє нєдоставає(т) (Луцьк, 1577 *ЛНБ* II 4044, 5); оудаєтъ напєрєдъ тоє, жє до синодѡвъ... свѣтскiє люди нє налєжатъ, а заты(м) и на то(м) бєрєстєйско(м) з'єздѣ, в синодовыє справы мєшатисѧ нє мѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 51 зв.-52).

3. *У знач. спол.* **а)** *(зв'язує члени речення) (приєднувальний)* а також, крім того: писаный тот позов... о невыданъе позвов духовных, ... // и о непридане свещенъника до розношеня тых позвов, затым о шкоды в том позве албо мандате... помененые (Луцьк, 1618 *АрхЮЗР* 8/III, 546-547);

у сполуч. **а затымъ** — а також, а крім того: а са(м) прє(д)сє возны(и)... досытъ обяснило(м) рє(ч) в тыхъ ма(н)датє(х) ѡписанѹю то є(ст) такъжє, ѡдынъ ма(н)датъ ѡписа(н)є и ѡ(д)писова(н)є до писаро(в) ска(р)бовы(х) ... // а заты(м) ѡ вины в правє ѡписаныє (Київ, 1620 *ЦДІАЛ* 181, 2, 3166, 1);

б) *(з'єднує частини складносурядного речення) (приєднувальний)* а також, крім того: сопротивные духовному разуму слова его,... поставлю их пред очи ваши на пляц, — на которые вы, правовѣрнии християне..., глядачи, разсудите, если то не явственная антихристова ложь, а не евангелская правда. Затѣм вас господу богу поручаем (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 163); Прито(м) г҃ь нашъ і҃с х҃с абы любовъ вáшѹ нѣ в чо(м) нєнарѹшєнѹю мєжи вами в'цалє ховати рачи(л),... заты(м) ла(с)ка б҃жїа и бл(с)вєн'ство поко(р)ности нáшєи з Вами нєхáй бѹдєтъ (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2 зв.); на т(о)є попь даль вєрдоунокь широки(х) гроши тымь моужємь ... заты(м) нєха(и) боудєть чєсть и хвала тоу богоу прєчистоу(и) богоматєрє и вси(м) с҃ты(м) аминь (I пол. XVII ст. *УИ* 1911/9, 13); Былемъ долшій въ томъ моемъ листу нижъ належало,... За тымъ се звыклой милостивой ласце, и любви твоей милости

пилно отдаю (Дермань, 1628 *КМПМ* I, дод. 322);

у сполуч. **а (и) затымъ** — а також, а крім того: в҆ десѧтой, а ѡстáтней, свободꙋ áлбо во(л)ность це(р)кóвнꙋю выложити хочꙋ,... // ...А затымъ постꙋпꙋючи оуважáю ѡ привильѧхъ: и҆ оуприви(л)еваныхъ (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 11-11 зв.); А панъ Хроновъский знову се протестовалъ, ижъ ведлугъ интерцизы и инвентара повиненъ бытъ панъ Линевский оддатъ, што взялъ... и за тымъ о пропаденъе закладовъ,... дванадцати тисечей золотыхъ соленитеръ протестовалъся (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 6/I, 497).

ЗАТЬ *див.* **ЗЯТЬ.**

ЗАТЬМИТИ *див.* **ЗАТМИТИ.**

ЗАТѢКАТИ *дієсл. недок.* **1.** (чим) *(про кров) (заливати)* затікати: Ѡво стойт҆, крóвїю óчи затѣкáютъ, Оуши мерзлїво(ст) мнóги(х) бласфéмїй слꙋхáю(т) (Львів, 1631 *Волк.* 13).

2. *(про гнійні виділення з очей)* витікати, виділятися: Гноєточи́въ очи́ма: Чловéкъ очїй затѣкáючихъ (1627 *ЛБ* 26).

ЗАТѢМ *див.* **ЗАТЫМЪ.**

ЗАТѢНИТИ *дієсл. док.* **1.** (кого) *(покрити тінню, темрявою)* затінити: еще ѡнь того не домовиль оучинильсѧ ѡболокь и затѣниль Ихь а ѡни сѧ пострашили (1556-1561 *ПЄ* 257).

2. *Перен.* (що) *(зробити менш яскравим, менш помітним, менш значним)* затінити: иншꙋю бовѣ(м) тва(р) мѣлесь ѡколо себе, котораѧ емоу свѣтло(ст) вырива́ла, и якобы затѣнáла, бо я́къ бóлшаѧ свѣтло(ст) закрывáетъ мнѣйшꙋю: тáкъ велúкое ѡное людéй и а́гглъ слнце променами своими малꙋю свѣта того походню затѣни́ла (поч. XVII ст. *Проп. р.* 263); Але старое тое чоу́до тепе(р) инши(м) чꙋдо(м) е(ст) затѣнéное (Там же, 269).

Див. ще **ЗАТѢНАТИ.**

ЗАТѢНАТИ *дієсл. недок.* **1.** *(покривати тінню, темрявою)* затіняти: Ѡстѣнѧ́ю: Заслонѧ́ю, ѡсѣнѧ́ю, затѣнѧ́ю (1627 *ЛБ* 154).

2. (що) *(виділяти частину намальованого темнішим кольором)* відтіняти: тои штꙋкы малѧрѣ заживáю(т), жéбы на(м) ѡкна або двéри показáли. Затѣнѧ́ютъ або таѧтъ фарбꙋ бѣлꙋю, я́кою чóрностю ѡколо бéреговъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 34).

3. *Перен. (робити менш яскравим, менш помітним, менш значним)* затіняти: иншꙋю бовѣ(м) тва(р) мѣлесь ѡколо себе, котораѧ емоу свѣтло(ст) вырива́ла, и якобы затѣнѧ́ла, бо я́къ бóлшаѧ свѣтло(ст) закрывáетъ мнѣйшꙋю: тáкъ велúкое ѡное людéй и а́гглъ слнце променами своими малꙋю свѣта того походню затѣни́ла (поч. XVII ст. *Проп. р.* 263).

Див. ще **ЗАТѢНИТИ.**

ЗАТЯГАТИ, ЗАТАГАТИ, ЗАТЕГАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(додавати, приєднувати що-небудь до чогось)* долучати: ты маючи ча(ст) во (и)ме(н)и че(р)ньчича(х) кнзя федора але(к)саньдровича... за записо(м) его в де(р)жаньи свое(м)... еси сме(л)... по(д) то(т) же запи(с) затягати ча(ст)... по кнзю... сынови е(г)... зосталꙋю (Луцьк, 1597 *ЛНБ* 5, II 4049, 67).

2. *Перен.* (що) *(приводити, впроваджувати кого-небудь кудись)* затягати: Яковóю тéды éстъ дшa, и я́къ ѡ(д) Бга почтéна; Поневáж҆ еи и Бгъ и Агг̃ли, в҆ сполéчность и Кролéвство свое затагáют҆, а шатáнъ и влáдзы его, завóдѧть еи до своéи громáды (Вільна, 1627 *Дух. б.* 157); А хотечи болшую есче... паномъ Замойскимъ,... учинитъ прикростъ, розные корогве до тыхъ... добръ, такъ з войска квартяного, яко и Запорозского, для спустошеня тоей маетности... умыстъне затегали (Житомир, 1646 *АрхЮЗР* 6/I, 541).

3. *Перен.* (кого) *(залучати до участі в чому-небудь; схиляти на свій бік)* затягати: потомъ Шуйский, бачечи ижъ съ царства Московского отпору полякомъ дати не могъ, выправилъ Скопина, давши му килка сотъ рублей, до великого Новагорода, а оттуль до Немецъ, затегаючи немцовъ (поч. XVII ст. *КЛ* 80); король его милость по васъ того потребуе, абы се готовили зо всею охотою и зо всею силою вашою на тую послугу, на которую васъ презъ посла своего,... затегаетъ (Там же, 89); бурмистръ, райцы, месчане... кременецъкие... по килкакротъ украиннъное хлопъство на залогу собе для жолнеров Речыпосполитое умыслъне затегали и до Кременъца въпроважали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 361);

(кого, що) *(привертати, прихиляти, приваблювати)* затягати: мнωго ми бовѣмъ такихъ тоу(т) дховныхъ з римского вызнанья покажєшъ, которыє бы..., на добра оустоуповали... инши(х) иншіє ты(м) подо(б)ныє оусмотрѣванья на хлѣбъ дховный затагають (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 170 зв.); мы до тои мл(с)ти вѣрны(х) хвы(х) Затягаючи, ... моцꙋ прєна(и)стъшагω Дха становимо (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 38); Теды вѣдаючи же и ваша любовь въ тѣлѣ Христовомъ церкви мовлю облюбеницѣ его члонками не меншими естесте, умыслне братолюбїе ваше тымъ моимъ писанемъ затягаю и запрошую (Київ, 1628 *КМПМ* I, дод. 301);

(кого) *(втягати, вплутувати)* затягати: дєєпис синода... разъ глꙋхыхъ, дрꙋгый разъ назбыть доразныхъ слωвъ оуживаєтъ, которыми читєлника в' опачноє и нєпєвноє... розоумѣньє фортєльнє затагаєтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 7 зв.); мало маючи на томъ, жє сами такъ нєпєвныє новины писали; в' што и к(р) є(г) м(л) затагати хотѣли (Там же, 45 зв.).

4. *Перен.* *(використовувати кого-, що-небудь з певною метою)* залучати, притягувати: І Сєнє́ка оу люціліа своє́го тоу́ю вынє́слъ во(л)но(ст) свою, и до тоєи(ж) єго затагаючи мо́ви(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 243 зв.); Зачимъ затягати Златоустого св. свѣдоцства на выставленье Петра св. въ // монарху, а Церковь... въ монархію, естъ ему гвалтъ чинити, который нѣкгды о томъ ркучи, не писалъ, але анѣ мыслилъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 444-445); Выдивоватися злости и хитрости не можемъ: такъ хитро затягаютъ повагу клятвы папежской! Ано патріархове наши оныхъ ся не обавляютъ (Там же, 1092);

(в що) *(застосовувати що-небудь)* вдаватися (до чого): то(г)ды то(т) сꙋ(д) и ꙋря(д) мєнє ... до сꙋдꙋ головно(г)... ωдо(с)лати має(т) за которы(м) ωдо(с)ла(н)є(м) сꙋдовы(м) я са(м)... в ко(н)тровє(р)сиє жа(д)ныє нє затягаючи... заплатити маю и повинє(н) бꙋдꙋ (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 31 зв.).

5. *Перен.* *(поринати у що-небудь, заглиблюватися)* занурюватися: Заходницы, далє́й в силои(з)мы затагаючи, з вєли́кою ωхо́тою с ты(м) на плацъ вы́єхавши восто(ч)никомъ примо́вили (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 40 зв.);

(в що) *(посилювати, поглиблювати якийсь стан)* затягати: Бо кто́жъ бы нє зы́чилъ би́лъ тако́мꙋ Гєтманꙋ Здоро́ва; што вѣрнє слꙋжи́(л) Ѡйчиз'нѣ и Па́нꙋ // А кгды тѣлꙋ лѣка́(р)ство на́мнѣй нє помага́ло, И ѡ́вшє(м) в' бо́лшꙋю го хоробꙋ затяга́ло (Київ, 1622 *Сак. В.* 46 зв.-47).

6. (до чого) *(позивати)* притягати: я через возного листъ свой... одослала, просечи... абы до суду своего... не затегал и не судил, кгдыжъ з нимъ не в одномъ суде затягъ правный маю (Володимир, 1618 *АрхЮЗР* 8/III, 548).

Див. ще **ЗАТЯГНУТИ.**

ЗАТЯГАТИСЯ, ЗАТАГАТИСА *дієсл. недок.* **1.** *(встановлюватися, вводитися)*

запроваджуватися: Лечъ скоро то, што ся зъ любви дѣяло, въ повинность отъ Римскихъ епископовъ и въ вѣчное нѣякое право затягатися почало (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 715).

2. *Перен.* (у що) *(вступати, вв'язуватися у що-небудь)* втягуватися: лє(ч) о тымъ нєпотрє́бнє сѧ с ты(м) дѣєпи́сомъ вˢ спо́ръ затѧга́ю (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 69).

ЗАТЯГНЕНЫЙ, ЗАТЕГНЕНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* **1.** *(тривалий)* затяжний: "Ѡто (ж), дє(и), тєпє(р), кгды при(н)цыпалови моєму до ро(з)ди(л)ку пришъло, тєпє(р) того вжє в такъ затєгнєно(и) справє вносити и ты(м) сє боронити, на (з)влоку и (в)кри(в)жє(н)є моє нємалоє, нє можє(т)" (Житомирщина, 1599 *ККПС* 123).

2. *(про угоду)* укладений: Па(н) Пєнъски(и) с помєнєною ма(л)жо(н)кою своєю... тȣю справȣ на ȣгодȣ ȣзяли... кгды з рєєстрȣ сȣдового ȣпєрє(д) простого яко пото(м) з арє(ш)тȣ кгды за(с) припала ȣзглядо(м) затягнєно(и) ȣгоды нє попиралъ // та(к)жє Панъ Пє(н)ски(и)... с помєнєною ма(л)жо(н)кою своєю инакшымъ ȣмысло(м) своимъ шєдлъ с протєстȣючи(м) (Чернігів, 1636 *ЛНБ* 5, II 4061, 17-17 зв.).

ЗАТЯГНУТИ, ЗАТЯГЪНУТИ, ЗАТАГНУТИ, ЗАТЕГНУТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(взяти, прихопити з собою)* забрати: Ща(с)ти)лосѧ и стєфанȣ кролю по(л)скомȣ, алє чи нє оумє(р), Альбо зˢ собою Кролє(в)ство по(л)скоє затѧглъ (п. 1596 *Виш. Кн.* 243);

(що в що) *(привласнити, присвоїти)* (що до чого): панъ фєдо(р) сȣщанъски(и)... свє(д)чи(л) проти(в) вышє(и) мєнованы(х) ѡсо(б) повода и по(з)ваны(х) тымъ способомъ, и(ж) ѡни нє маючы права дєди(ч)но(г) ѡ(д)но за(с)тавноє до має(т)но(с)ти и(х) брата єго дєди(ч)ноє во(р)скла гли(н)щи(з)ны в позвє своє(м) которы(м) сє запо(з)вали тую має(т)но(ст) є(г) привлащаючы собє дєдицътво(м) и хотєчи в дєдит(с)во кȣ шкодє, и(х) затєгну(т) (Київ, 1616 *ЦНБ* II 23263, 1).

2. (що на кого) *(допровадити до чого-небудь, наразити на що-небудь)* стягнути: за чимъ тымъ таковымъ своимъ безправнымъ ...поступкомъ, въ вины за то въ праве, на таковыхъ слугъ ухваленые,.. попавши, и оные на особу свою завзявши и затегнувши, шкоды его милости протестуючомусь... учинилъ (Володимир, 1637 *АрхЮЗР* 3/I, 361); панъ Чєхо(в)ски(и), любо Цихо(в)ски(и), Коробъка и Василь,... поко(и) и бє(з)пєчє(н)ство права по(с)полито(г)[о] и судо(в)... зънєважыли и зъкгъва(л)тили и вины... ѡписаныє, на сєбє затє(г)нули (Київ, 1643 *ДМВН* 266); таковым своим поступкомъ... панъ воевода киевский вины, в праве на таковых описаные, на себе затягнул (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 251); хлопи... таковым непристойным поступъкомъ... в вины правные... попали и на себе затягнули (1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 532).

3. *Перен.* (кого, що) *(залучити до участі в чому-небудь; схилити на свій бік)* затягнути: Его Королевская Милостъ, за ровно зъ ыншимъ рыцерствомъ, оного, на послуги свое затягнувши, далъ ему короговъ (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/I, 169); велебный отецъ владыка,... попа ксежати его милости... затягнул, до слуханъя скрутинии и ферованъя декретовъ приспособилъ и на судъ свой засадилъ (Володимир, 1619 *АрхЮЗР* 8/III, 559); Шуйский,... выправилъ Скопина,... до Немецъ,... где затегнулъ войска немецкого пехоты и езды тысячей десятъ (поч. XVII ст. *КЛ* 80); владыка Хелмъский ...//... в купе немалой людей аръматъных, такъ своихъ слугъ... на то приспособленыхъ и затягненых, на монастыр ...наехавъши,.. двери... выламали (Луцьк, 1639 *АрхЮЗР* 1/VI, 751-752); панъ Сесът-

ревитовъский, на то ничого не дбаючи на такъ великое небеспеченъство неприятелъское, месъто увоженъя малъжонъки своее, самъ затягънувъшы под хороговъ его милости пана Петра Фалибовского, малъжонъку свою... умыслне в дому покинулъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 8/III, 617); Павелъ Тетеръ, впередъ будучы реентомъ канъцелярии кгродское володимерское, съ тоежъ реенъции затягненый былъ до справъ его милости пана браславъского (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 401);

(долучити, приєднати) затягнути: ввесь заходній костелъ, тяжко стогнучи, обтяжливе нарекаетъ — черезъ него одного отъ церкве ...всходней отщепленый и по розныхъ сектахъ розогнаній бывши, которій... подъ свою владзу затягнути усилуючи, южъ ся не Римскимъ епископомъ титулуетъ, але епископомъ повшехнимъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 716);

(кого) *(заманити куди-небудь)* затягнути: котры́хъ нєвѣ́стъ повѣда́ютъ бы́ти го́лосȣ вдѧ́чного ба́рзо, кото́рыє то́ на вы́спѣ сидѧчи, ми́мо ни́хъ жакглю́ючихъ, роско́шнымъ спѣва́ньємъ сво́имъ до сєбє заверта́ютъ, и та́къ и́хъ та́мъ затѧгноу́вши, а́жъ до Смрѣти дръжа́тъ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 439); Ґды́ сѧ з' сли́чности тва́ри своє́й хє́л'пили, ба(р)зєй пова́блєны, и в' грѣхъ затѧ́гнєны сȣ́ть шата́номъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 353).

4. (кого до чого) *(позвати)* притягти, притягнути: па(н) а(н)дрє(и)... и ма(л)жо(н)ка єго... с тыми про(д)ками... та(к) ȣ судȣ зє(м)ского... затягнȣли по которы(х) смє(р)ти и пово(д) нинє(ш)ни(и) зоста(в)ши ты(х) добръ дєдичо(м) до ты(х) жє вси(х) по(ст)у(п)ко(в) правны(х) про(д)ко(в) свои(х) ω то зачаты(х) на которы(х) стопня(х) ω(д)но тая справа зостала была... воєводȣ... // позыва(л) (біля Кременця, 1606 *ЛНБ* 103, 60/Іе, 254, 46-46 зв.).

Див. ще **ЗАТЯГАТИ.**

ЗАТЯГЪ, ЗАТѦГЪ, ЗАТЕГЪ *ч.* **1.** *(судовий розгляд справи)* процес: Кто тое одно бачити хочет, що то ест? и що за собою поносит той затягъ справы тоеи, и што за вѣкъ живемо? (Львів, 1608 *АрхЮЗР* 1/XII, 528); Братство..., Ѡбрали згоднє... Пана Іоанна Дєωмидовича красовского, И Пана Прокопа Малє(ч)ковича... для ωбороны правноє... То єсть, Стороны Права и затяго(в), которыє сѧ точа(т) ω(т) ля(т) нємалы(х), за дворо(м) єго К(р) м(л) на(с) Народа рȣского, з народомъ По(л)скимъ (Львів, 1610 *ЛСБ* 1046, 5); **затягъ (затѧгъ) права** — чинність, пов'язана зі судовим процесом: ωни... нє вдаючи(с) в да(л)ши(и) затягъ права то всє... ωписали (Ковалин, 1599 *ЦНБ ДА/П*-216, 99); ω(т) давны(х) лєтъ ω(б)тѧжни суть затѧгами сє(и)мовны(х) и задворни(х) пра(в) до сȣдȣ к(р)м налє(ж)ны(х) П҃нове мєщанє и прєдмєщанє лвовскиє (Львів, 1609 *ЛСБ* 422(1)); **затягъ правный** — те саме, що **затягъ права**: па(н) воєвода києвъски(и), нє входєчи в да(л)шиє затяги правныє с паны Трипо(л)скими,... ωныє кгру(н)ты... их вєрну(л) и поступи(л) (Київщина, 1600 *ККПС* 149).

2. Суперечка, сварка, конфлікт: нє за́раз' ско́ро хто сло́во Б҃жєє почȣ́єтъ, до́брым' быва́єтъ; бо єсли́ бы з' слȣхȣ лю́ди до́брои ча́сти ставалисѧ, нико́ли бы нє повстава́ли ва́лки, а́лбо ока́зїи во́єнъ и за́тѧговъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 266).

3. Клопіт, турбота: Гдѣ бо(г)... вѣдає(т) и сє(р)цє Нашє яко є(ст) прихи(л)но кȣ томȣ ст҃омȣ храмȣ... То(т) жє вѣдає(т) нєволѣ и трȣ(д)ности нашѣ та(к)жє и и(н)шиє затєги Пєрє(д) которы(ми) хотя(и) бысми ради тоє всє разомъ хотѣли мѣти нє допȣщаю(т) на(с) (Ясси, 1604 *ЛСБ* 390).

4. *(рекрутський набір)* вербування, вербунок: Сеймики сентеврія 25 дня были, на которые король присылалъ, абы позволили

на обраня нового короля,... абы поборы на заплату войску заслужоного и на затягъ новый позволили (1630 *МИВР* 322).

ЗАТЯГЪНУТИ *див.* **ЗАТЯГНУТИ.**

ЗАТЯТИ *дієсл. док. (поранити, скалічити)* затяти: янчарына в лобъ с правое стороны два разы раз подле раза шкодливе затято (Варшава, 1641 *ЧИОНЛ* XIV-3, 159).

ЗАТѦГАТИ *див.* **ЗАТЯГАТИ.**

ЗАТѦГАТИСѦ *див.* **ЗАТЯГАТИСЯ.**

ЗАТѦГНУТИ *див.* **ЗАТЯГНУТИ.**

ЗАТѦГЪ *див.* **ЗАТЯГЪ.**

ЗАУЖАТИ *дієсл. недок.* Звужувати: Заграждáю: Заȣжáю, загорóжȣю, затыкáю ȣстá (1627 *ЛБ* 40).

ЗАУЛОКЪ *ч.* Заулок, завулок: площáда, заȣло(к) (1596 *ЛЗ* 69); Халȣга: Оу́лица, заплȣтѧ, заȣлокъ (1627 *ЛБ* 143).

ЗАУМЕДЛИТИ *дієсл. док., перен.* (на чому) *(детальніше проаналізувати що-небудь)* затриматися, спинитися: теперь на езовитовых выроках и прейзреню правды его заумедлити хощу: испытовати его буду тым способом (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 179).

ЗАУМЕРЛИЙ *див.* **ЗАУМЕРЛЫЙ.**

ЗАУМЕРЛИНА *ж.* Ґуля, наріст: Ствєрдѣли: ȣтрѣплины, заȣмєрли́ны, гȣзы на рȣка(х) (1627 *ЛБ* 121).

ЗАУМЕРЛЫЙ, ЗАУМЕРЛИЙ *дієприкм. у знач. прикм. (без ознак життя; змертвілий)* завмерлий: отец архимандрит с капитулою,... малъжонку его... бити казали..., живота позъбавити хотели, отъ чого заледве некоторая служалая челяд отпросили и заумерлую подъ село Киверце отъвезти казали (Луцьк, 1523 *АрхЮЗР* 1/VI, 533); вы... ивана бо(н)чє(н)ка... пострєлили... дрȣго(г) ивана... збили и всє што при ни(х) было побрали ты(л)ко наги(х) заȣмє(р)ли(х) на томжє мє(ст)цȣ ѡдошли (Вінниця, 1634 *ЛНБ* 5, II 4060, 72 зв.).

ЗАУМЕРТИ *дієсл. док.* **1.** *(знепритомніти; бути без ознак життя)* завмерти: и мови(т) и(ж) є(м) бы(л) заȣмє(р) видѣ(л) є(м) пє(к)ло (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 38 зв.).

2. Умерти: Лȣкіáнъ въ пѧтьнáдєсѧты(и), заȣмéръ (1627 *ЛБ* 220).

ЗАУТРА *див.* **ЗАВТРА.**

ЗАУТРЕШНИЙ *див.* **ЗАВТРЕШНИЙ.**

ЗАУТРЕ *присл.* Зранку, вдосвіта: Агглъ г(с)днїй... рéклъ ємȣ: вы́ди заȣтрє, а стáнь на горѣ прєдˀ г(с)дє(м) (серед. XVII ст. *Хрон.* 312 зв.).

Див. ще **ЗАВТРА.**

ЗАУТРІЄ *див.* **ЗАВТРИЄ.**

ЗАУТРЇЄ *див.* **ЗАВТРИЄ.**

ЗАУТРНИЙ *прикм.* Ранішній, ранковий: ientaculum, снѣд(ъ) заутрняя, завтрѣкає (1642 *ЛС* 224).

ЗАУТРНѢЙШНЫЙ *прикм. (який стосується наступного дня)* завтрашній: вла(с)нє та(к) оувѧдáє(т) члкь я(к) трава, бо ннѣ члкь здóро(в) а дó вєчєра хорóбою зарáжо(н) а на зау(т)рˀнѣйшны(и) днь до грóба ѡпровáжáю(т) (1645 *УЄ* № 32, 82).

Див. ще **ЗАВТРАШНИЙ, ЗАВТРЕШНИЙ, ЗАВТРИШНИЙ, ЗАВТРѢЙ.**

ЗАУТРНѦА *ж.* Заутреня, утреня: ȣтрнѧа: єє, Заȣтрнѧа (1627 *ЛБ* 142).

Див. ще **ЗАВТРЕДНЯ, ЗАВТРЕНЯ.**

ЗАУТРА *див.* **ЗАВТРА.**

ЗАУШЄ *с.* Місце за вухом: Єсли нє бы́ло Тѣло, Жи́довє кого поймáли; ...Єсли нє бы́ло Тѣло, ктó бы(л) по заȣшю поличковáны(и) (Київ, 1625 *Сур. Сл.* 126).

ЗАУШНИКЪ *ч. (донощик, шептун)* навушник: Шєпóтникъ: Ѡбмóвца, щєкáрˀ, заȣшникъ (1627 *ЛБ* 158).

ЗАУШНИЦЯ *ж.* Сережка, *діал.* завушниця: дирави(лъ) єси сєбѣ ȣши часто, а приправлялъ *(в рук.* припрявлялъ. *— Прим. вид.)* єси заȣшницѣ зˀ пєрєлъ и с камєнїя дорогого (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 272).

ЗАУЩАТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* заоущати) втихомирювати, стишувати: А Члколю-

бєцъ, и ѡ́ного заущáєтъ и молчáти кáжєтъ, оумовлѧ́ючи ти́хω, словáми лагóдними и ласкáвыми (Київ, 1627 *Тр.* 29).

ЗАФАРБОВАТИ *дієсл. док. (забарвити в певний колір)* зафарбувати: А та(к) снꙋ(р) чє(р)вóный, кръвїю Єго стою зафа(р)бованїй, котóры(м) было свѧзáно тѣло ісво (XVI ст. *УЄ* № 29519, 143); *Образно*: Тымъ рꙋмѐнъ-цємъ зафарбовáвши ср(д)ца свои, Ап(с)лωвє, Мчнкωвє, Прп(д)бнїи, и всѣ Бгꙋ оугоди́вшіи стыи, стєрєгли пи́лнє, абы нє оугасáлъ нѣгды (Київ, 1648 *МІКСВ* 349).

ЗАФАРБОВАТИСЯ *дієсл. док. (забарвитися в певний колір)* зафарбуватися. *Образно*: На Вкраинѣ рѣки зафарбовалися ωтъ крывѣ людскои, повны были болота трупу ляцкого, а повны пали были трупу козацкого (1636-1650 *ХЛ* 78).

ЗАФОРАТИ *див.* **ЗАХОРАТИ.**

ЗАФРАСОВАНЄ, ЗАФРАСОВАНЬЄ *с.* (*стп.* zafrasowanie) неспокій, смуток; клопіт, турбота: съклащéнїє, заколóчєньє, зафрасóванъє (1596 *ЛЗ* 77); Съклащéнїє: Заколочє(н)є, зафрасова(н)є, замꙋтокъ (1627 *ЛБ* 127).

Пор. **ЗАФРАСОВАТИ.**

ЗАФРАСОВАНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* (*стп.* zafrasowany) потривожений, потурбований: Што ѹслы́шавши нєчи́стый дꙋхъ, зафрасóваный кри́кнꙋлъ, а оудáрилъ млодéнца // ω зємлю нє хотѧчи зъ нєгω вы́йти (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 143-144).

ЗАФРАСОВАНЬЄ *див.* **ЗАФРАСОВАНЄ.**

ЗАФРАСОВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* zafrasować) (кого) засмутити, зажурити, опечалити: востужиша зафрасовали (II пол. XVI ст. *ЛА* 179); ω Смєрти,... Нє хотѣлась нє задáти Смоу́ткꙋ пωви́ннымъ,... Нє хотѣлась Цны́хъ Сынωвъ нє зафрасовáти (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 4); Ѡ ты́хъ тáмъ мордырства(х) нє хочоу вспоминáти: Нє хотѧчи ва(с) на тóтъ днь зафрасовáти (Львів, 1616 *Бер. В.* 82); Смꙋщáю: Зафрасóвꙋю (1627 *ЛБ* 118);

(кого) завдати клопотів (кому): Іωа(н) Зѣнкови(ч) ωбєцалъ позычити... братия(м) по(л)тораста зо(л), в то(м) братию ωшꙋка(л) и ω(т)єха(л) до Снѧтина нє давши нѣчого, в чо(м) братию нєпомалꙋ зафрасова(л), понєва(ж) ю(ж) сѧ на нєго братия были спꙋстили (Львів, 1600 *ЛСБ* 1043, 2 зв.);

(кого) стривожити, занепокоїти: Тóє зафрасовáло нéпрїѧтєлѧ, тóє до вáльки побꙋди́ло єго срóкгоє (Острог, 1607 *Лѣк.* 99); Дїаволи прóсѧтъ Ха ω позволєнїє, ити въ стáдо свиний; áбы тыхъ потопи́вши зафрасовáли панωвъ ихъ, и до того ихъ привєли, áбы Ха нє принѧли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 392).

ЗАФРАСОВАТИСЕ *див.* **ЗАФРАСОВАТИСЯ.**

ЗАФРАСОВАТИСЯ, ЗАФРАСОВАТИСѦ, ЗАФРАСОВАТИСЕ *дієсл. док.* (*стп.* zafrasować się) **1.** Засмутитися, зажуритися, опечалитися: А ап(с)ли гды ωбáчили, и(ж) и(х) оу́чтє(л) ω(т) ни(х) възноси́тсѧ на нбо, зафрасовáлисѧ, и стáла(с) жало(ст) вєликаа (XVI ст. *УЄ* № 29519, 73); И патрїархъ царгородскїй Іосифъ, стрвожившєся и зафрасовавшися, наглою смертю умер у Флоренціи (Львів, 1605-1606 *Перест.* 43); и ω(т)вєрноу́лє(м) тва(р) свою ω(т) ни(х), и зарасовáлисѧ и ходи́ли смꙋ(т)ны, і ω(т)поусти́лє(м) и́мъ, и оутѣшилємъ и́хъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 25); нємáлый єксцє(с) вѣртє ми, на котóрый вспомнѣвши збавитєлю мой такъ сѧ зафрасоуєшъ, ж (!) крвáвы(м) пóто(м) на горѣ єлєωнъстєй всє тѣло ωболѧшъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 265); Гды тоє ви́дѣлъ цръ, тєды бáръзо зафрасова(л)сѧ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 345); Въстꙋжи́ша: Зафрасовáлисѧ, пáкостишасѧ (1627 *ЛБ* 23); зафрасовалсє Двдъ прєто, жє г(с)дь забилъ ωзана (серед. XVII ст. *Хрон.* 250).

2. (на кого) Розгніватися, розсердитися: Когда ся разделив народ в соборы.., и одны

ся звали Христовы, другие Павловы, иные — Кифяны, то есть Петровы..; там же зафрасовался на них Павел и глаголет: "Не потребно сие раздѣление ваше" (1608-1609 *Виш. Зач.* 210); Възмѹти́сѧ: Зафрасова́лсѧ, смате́сѧ, зтрво́жилъсѧ, оудивисѧ, здѹмѣлсѧ (1627 *ЛБ* 19).

ЗАФРАСОВАТИСѦ *див.* **ЗАФРАСОВАТИСЯ.**

ЗАФУНДОВАТИ, ЗАФУНЬДОВАТИ *дієсл. док.* **1.** (на чому) *(заснувати, створити)* зафундувати: в рѹско(и) црк҃ви ѹстати мѣла Ст҃ыня: на (до)бромъ бовѣмъ фѹндаме(н)тѣ, Сєѡ(н)ско(го) бл҃гословєнъства є(ст) зафѹньдована (Київ, 1621 *ЛСБ* 483, 1).

2. *(оплатити; пожертвувати кошти на щось)* зафундувати: цр҃ковноє Мѹрова́ня... домы на помє́шканя Сщ҃єнико(м), и домы для цр҃ковны(х) и шко(л)ны(х) наукъ,... и дрѹка(р)ню... за сѹмѹ нєма́лѹю выдвигнѹли..., всѣ тыє звы(ш) рє(ч)ныє рєчи сѹть зафѹндо́ваны (Львів, 1609 *ЛСБ* 422 (2)); єслибы... ктоколвєкъ... хотѣлъ бы посєдати тѹю мою фѹндацію и всє, што // бы тамъ было зъбѹдовано и зафѹндовано, тєды той Дворъ и плацъ... сє вєрнѹти въ Домъ мой маєтъ (Київ, 1615 *ПВКРДА* II-1, 19-20).

ЗАФУНЬДОВАТИ *див.* **ЗАФУНДОВАТИ.**

ЗАХВАЛЕННЫЙ *дієприкм.* Захвалений: Роздери жь очи // помысла,.. и познай, хто... щастие, от тебѣ захваленное, даровал (1608-1609 *Виш. Зач.* 229-230).

ЗАХВАТИТИ *дієсл. док.* **1.** (що чим) *(заволодіти чимось)* захопити: их вѣры князь мира сего адовыми вратами захватити и звытяжити... не может (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 184);

перен. (кого) *(умертвити)* забрати: че́моу мѧ прє(з) се́бє // жи́воую зо́ста́влѣє(ш), чємоу съмр҃ти нє вєли(ш) мѧ за́хва́тити (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп. Д.* 10 зв.-11).

2. Підхопити, підняти, вознести: павє(л) ст҃ый такый жє бы(л) є(д)но на во(з)дѹ(х) захвачє(н)... ілію застѹпи(в)ши с повѣтрїѧ въ(з) ѡгнє(н)ныи воскорѣ восхити(в) а єго дрѹ(г) єлїсєи ѡбы(р)ва(л) коло нє плащъ хватаючисѧ єго (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 77).

3. *(про вогонь) (огорнути з усіх боків)* охопити: колконадцат служебников и служебниц..., которые ратовати того огню хотели, от кгвалтовного пламени захвачоны и погорѣли (Володимир, 1571 *АрхЮЗР* 8/IV, 126).

4. (кого) *(заполонити кого-небудь, оволодіти ким-небудь)* охопити: ре́клъ Ло́тъ до ни́хъ: ... и на горѣ нє могѹ бы́ть захова́ный бы мєнє нє захвати́ла зло́сть и нє оу́мєрлъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 31 зв.); е́сли тогѡ што повѣдаєтє нє оучини́тє: нихто нє во(н)тпи, жє згрѣши́тє проти́въ г(с)дѹ: а́ вѣдайтє и́жь грѣ(х) ва́шъ захва́ти(т) ва́съ (Там же, 149 зв.).

ЗАХВИЦЕНЄ, ЗАХВИЧЕНЄ *с.* (*стп.* zachwycenie) **1.** Релігійний екстаз: А то́є што Пр(о)ро́къ въ захвице́нъю ви́дѣлъ, правди́вымъ было и пєвнымъ: и́ншѹю бовѣмъ таємнѹю и Бо́зскѹю ре́чъ зна́чило и выража́ло (Вільна, 1627 *Дух. б.* 2); Бг҃ъ бовѣмъ всємогѹщїй гды мѣлъ Євѹ створи́ти, сонъ въложи́лъ въ Ада́ма, кото́рый сонъ ѡ(т)це́вє ст҃ыи выклада́ютъ бы́ти захвице́нъє(м) оума до ре́чїй нб(с)ныхъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 929); Іѡа(н) ст҃ый былъ въ захвичє́ню; въ дх҃ѹ въ дн҃ь Нєдє́лнїй (Чернігів, 1646 *Перло* 131 зв.).

2. *(затуманення свідомості)* забуття: которого бы [шлѧхтича] слѹги и рєвизоры кролєвскіи порвали, а до кролѧ вєдѹчи мовили, оскаржонымъ єстєсь ѡ якійсь выстѹпокъ,... што слышачи ѡнъ зъ страхѹ и ѡславы таковоє, выпѹстиши зъ головы вси ѹмыслы свои, якъ въ захвицєнъє приходитъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 160).

Див. ще **ЗАХВЫЦЕНІЄ.**

ЗАХВИЦОНЫЙ *дієприкм.* (*стп.* zachwycony) захоплений, узятий: А рай око Адамово видѣло и ухо Павлово радости не вымовные, кгды тамъ былъ до раю захвицоный, слышало (1603 *Пит.* 65);

(який знаходиться у стані екстазу) охоплений, заполонений, зачарований: Ѡди́нъ абовѣмъ з' бра́тїй, мо́лачиса з' дрꙋгимъ поспо́лꙋ, зна́тъ бы́лъ мо(ц)ю Бж҃єю, и захвицо́ный ви́дѣл' вы́шнєє Ієр(с)лі́мъ мѣсто (Вільна, 1627 *Дух. б.* 186).

ЗАХВИЧЕНЄ *див.* **ЗАХВИЦЕНЄ.**

ЗАХВЫЦЕНІЄ *с.* Те саме, що **захвиценє** у 2 знач.: Аза(ж) то шале́нство и захвыце́ніє ро́зꙋмꙋ нє є́сть я́сноє (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 205); А тєпе́ръ в' тако́є захвыце́ніє ро́зꙋмꙋ пришли, и(ж) нє тылко ѡ(т)мѣна́ти Хв҃ы слова, розꙋмѣютъса вла́дзꙋ мѣти, и Ѡцє́вскїи оухва́лы нарꙋшати, и ѡ(т)то́ла жа́дномꙋ нєбє(з)пєчє́нствꙋ нє по(д)лагати (Там же, 231).

ЗАХВѢЯТИСЯ, ЗАХВѢЯТИСА, ЗАХВѢАТИСА *дієсл. док.* (*стп.* zachwiać się) **1.** Захитатися, загойдатися, заколиватися: якъ па́ный и ѡпи́лый захвѣєтса, и я́къ боу(д)ка садова́а зємла оупадє́т', и нє боудє(т) мочи в'ста́ти, // бо єи ѡбтажи́ли грѣхи (Острог, 1607 *Лѣк.* 51-52); Бгъ тє́ды нєха́й нє да́сть захвѣатиса нога́мъ твоимъ (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 316).

2. *Перен. (засумніватися)* захитатися: Въ пилной а уважной ховайся, правовѣрный осторожности, абы ся яко не захвѣяти въ вѣрѣ, венцъ и о правдѣ, ту въ той книзѣ описаной, не вонпити (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1148).

ЗАХВѢЯТИСА *див.* **ЗАХВѢЯТИСЯ.**

ЗАХВѢАНЬЄ *с.* (*стп.* zachwianie) порушення, хитання: обавамыса... абыстє мѣсто єдности разорванья и мѣшанины з' згинєньємъ, албо принамнѣй з захвѣаньємъ и навонт'лєньє(м) рєчи посполитои злꙋчонои, нє взнєтили (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 203).

ЗАХВѢАТИСА *див.* **ЗАХВѢЯТИСЯ.**

ЗАХОВАЛОСТЬ *ж.* Непорушність, сталість: всякие речи цнотливые, которые зъ обычаевъ людскихъ походятъ и бываютъ въ заховалостяхъ звычаю хрестиянского, годно есть, абы были явне всѣмъ посполите ознаймены (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 45).

ЗАХОВАЛЫЙ *прикм.* **1.** *(який існує, зберігся)* наявний: азажъ нє видимо жє посполитє дх҃овный, або крєвныхъ, або заховалыхъ приатєлєй, або слоугъ свои(х) на добра дх҃овныє такъ хꙋтливє по(д)визаютъ' (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 170 зв.).

2. *(який пристойно поводиться)* поважний, достойний: дєтиныє лета... потрєбꙋютъ мєти при нихъ сєрдоболного приатєла,... ако въ нєбытности ѡтца въ домꙋ, або по зєштью єго зъ сєго свєта, матцє цнотливой, добрє заховалой и статєчной (1577 *AS* VI, 72).

3. *У знач. ім.* Вл. н.: янови заховаломꙋ fr. 3 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 5 зв.); мꙋла(р)чыкови янови заховаломꙋ fr. 2 и 6 (Львів, 1634 *ЛСБ* 1054, 8).

ЗАХОВАНЄ, ЗАХОВАНЪЄ, ЗАХОВАНЬЄ *с.* (*стп.* zachowanie) **1.** Схов, схованка; зберігання: сынъ мой нєбожчикъ кназь Лєв,.. сходачи с того свѣта, зверил и далъ до рꙋк моих в захованє готовых пєнєзєй тисачꙋ коп грошєй, которыи пєнєзи и золотыи маючи я в захован и въ своих рꙋках, выложил и выдал єсми на свои властныи потрєбы (Городище, 1551 *AS* VI, 107); мєщанъскихъ и зєма(н)скихъ погрєбовъ на захованьє в зємъли починєно ново к҃ (1552 *ОВін.З.* 130 зв.); В҃М прошє ра(ч)тє тамъ на ни(х) ласкавы(м) бы(т) а тую мою скри(н)ку ѡ(т) и(х) ѡзє(м)ши ꙋ захова(н)и своємъ бє(з)пє(ч)номъ рачили В҃М тоє постави(т) в склєпє (Київ, 1592 *ЛСБ* 1035); маєтность мою... што едно маю... звезъ и спровадилъ, позамыкавши и поза-

печатавши, въ захованью положилъ (Луцьк, 1607 *АСД* I, 233); Прєдаю: выдаю, зраджа́ю, подаю даю што до захова́ньа (1627 *ЛБ* 92); ґды ходи́ли по мѣстахъ [Павло и Варнава], подава́ли и́мъ до // захова́на оуста́вы, кото́рые были постановлєны ω(т) ап(с)лωвъ (Львів, 1646 *Зобр.* 33 зв.-34).

2. *Перен. (утримання чого-небудь у певному стані)* збереження: абы справы лю(д)скиє а набо(л)шє(и) тыє которыє кѹ ѹжиткови захова(н)ю спо(л)ности и товари(с)тва лю(д)ского належат за прєдлѹжє(н)ємъ ча(с)у нє были знищоны ωпатръ на людє(и) мудры(х)... справы вє(ч)ноє памєти годныє (Люблін, 1569 *Пр. ВЗ* 111 зв.); Тыми таковыми сло́вы оумєнша́ньа... достоє́н(ъ)ствъ заборона́ючими, жє ро(з)ность, а в ро́зности цѣлость, и захова́н(ъ)є ты́хъ дво́хъ ты(л)ко, рєлѣи ри́мскои и грє́чєскои єсть варо́вана, кто(ж) нє ви́ди(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 21 зв.); и росказа́лъ Г(с)дь бгъ зє́лью и дрєва́мъ а́бы насѣньє на захова́ньє и рожа(и) свой вѣчнѣ випѹща́ли (серед. XVII ст. *Хрон.* 3);

(збереження кого-, чого-небудь у цілості) порятунок: Трєтяа кгды сы(н) або дє(в)ка правє нє для рєчи по(с)политоє захова(н)я алє зє (з)лости або з нєнави(с)ти стои(т) на го(р)ло родичѹ (1566 *ВЛС* 77); на захова́на илїино нбω та́къ мно́го ко́нєй и възо(в) ωгнисты(х) вы́слало ижъ са вса гора засвѣти́ла (поч. XVII ст. *Проп. р.* 199); Сна та́къ мно́гω прїймова́лъ, я́къ мно́гω дово́лнω бы́ти розѹмѣлъ, до захова(н)а дши и ро́зѹмѹ и́стности, жє́бы прє́зъ збы́тныи нєспа́ньа нє оуста́лъ (Київ, 1627 *Тр.* 556).

3. (чого) Додержання, дотримання; виконання: потомъ пановє рада наши ωного панства нашого,.. сказанє водлѹгъ захованьа права вчинили (Краків, 1539 *AS* IV, 184); Жєлєх..., ωт тых слов ѹщыпливых... хочєт ωбвєстыса сѹмнєньєм своим и всаким доводом, який быхмо мы господаръ ємѹ водлє захованьа и бєгѹ прав посполитыхъ корѹнныхъ сказали (Вільна, 1565 *AS* VI, 278); ω захова́ню пра́въ, роздѣлъ лв (Острог, 1614 *Тест.* 156); А готѹючиса на смєрть при захова́ню в' ца́лости шлюбωвъ свои́хъ, Ісѹ ωблюбє́нцѹ своє́мѹ оучинє́ныхъ, ώноє стра́шноє в' паматєхъ и ср(д)цахъ носѣтє (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 41); Съблюдє́нїє: Пєрєстєрєга́ньє, // захова(н)є, назира́ньє, наблюдє(н)є (1627 *ЛБ* 125-126); на́йпєрвѣй в' вѣрѣ стой Православнокаѳоли́чєско(и), в' цно́та(х), побо́жноста(х), и захова́ню приказа́нїй Бжи(х) вы́ховати и вы́цвѣчити ώны(х) стара́тиса пови́нниcтє (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 931).

4. *(рівень духовного розвитку)* виховання: нєакий Валєнтый Жєлєх... пропомнивши боазни Божєє,.. повинности хрєстанскоє и захована своєго шлахєтского, а рыцєрского... кназа Ярослава..., зрадливє... пострєлилъ (Петрків, 1564 *AS* VI, 248); єстли бы тє(ж) хто на кого нє довєлъ. то што на нєго ѹщи(п)ливого мови(л). а то(т) бы ωбвинєны(и) бы(ла) ωсоба лєгка злого захова(н)я... проти(в) // таковому... нє маєть тотъ хто єго помовилъ жадноє тру(д)ности ω(т) ω(б)винєного тєрпєти (1566 *ВЛС* 110 зв.); Ачъкольвекъ Грековъ, за дней нашихъ до послуше[н]ства столицы апостольское навращеныхъ, боронити и шановати хочемъ, а звлаща звычае и захованя ихъ, или ведле Бога можемо зносити (Вільна, 1599 *Ант.* 509); о́нъ и́малъ оу сє́бє оуважа́ть за́цность вѣкѹ и ста́рости своє́й го́днѹю и в'рожо́ного шлахє́цства сѣди́нѹ, и з дѣти́нства захова́ньа до́брогω, и во́длѹгъ ѹста́вѹ ста́гω, а ω(т) бга да́нногω зако́нѹ (серед. XVII ст. *Хрон.* 474);

поведінка, поводження; ставлення: видєчи доброє захованє жоны своє до сєбє, з доброє воли своєє записал єй замки свои (Острог, 1539 *AS* IV, 208); знаючи до сєбє поцтивоє

захова(н)є жоны моє(и)... дарꙋю... вси рєчи мои рꙋхомыє (Вінниця, 1567 *ЛНБ* 103, 17/Іс, 1943, 16); я ку собє дознавши вєлико(и) а ꙋпри(и)моє мл(с)ти, а ꙋ(ч)тивого... на всємъ захова(н)я... хотєчи єму зна(к) милости... показати ...//... имєнъє дꙋбники... жо(р)нища пєщаноє... на вєчностъ даровала (Володимир, 1588 *ЛНБ* 5, II 4046, 122 зв.-123); ино я, с побожности хрестиянское и з зычливости, маючи з отцемъ того Ивана повинность и захованье скревное, оному мешканья при мне не заборонилъ (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 280); А єсли не вѣрите моимъ листовным свѣдоцтвам, пошлѣте до Константинополя, а там и о томъ и о моєм захованю увѣдаєте (Львів, 1605-1606 *Перест.* 38); Оугождє́нїє: Оуподоба(н)є, догожѣ(н)є, захова(н)є, прислꙋга, ѡказа(н)є до́брои во́лѣ (1627 *ЛБ* 136);

стосунки: Где их милости межи собою, хотечи наперед доброе захoване в суседстве мети, далися на добром слове нам въ моцъ (Свищів, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 30); бываю(т) многїи людє злѣчєныи оу лѣкаро(в) албо оу до(к)торовъ, к(д)ы боудє и(з) ни(м) захована мѣти которїи ко(л)вє(к), та(к)жє и тоуть прїимєть оулѣчєнїє за вѣроу з(д)оровую (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 128).

Див. ще **ЗАХОВАНЄСЯ, ЗАХОВАНИЄ.**
Пор. **ЗАХОВАТИ.**

ЗАХОВАНЄСЯ *с.* Поводження, поведінка; (чого) дотримання: П.П. братия ѡны(х)... до по(с)ро(д)ку сєбє прыняли прочытавши имъ (по(д)лугъ звычаю) ꙋставы того... бра(т)ства которые з пилностю и ꙋвагою вы(с)лухавшы; ѡбє(т)ницꙋ до захованяся и выполънєня всѣхъ пу(н)ктовъ прє(з) слꙋбъ албо ѡбѣтъ бгу и бра(т)ству поря(д)нє ѡ(т)правили (Львів, 1637 *ЛСБ* 1043, 48 зв.); При сє(с)сия(х)... завшє має(т) быти промоция ѡ захованюся братии вє(д)лугъ фꙋндышꙋ для рядꙋ такъ на по(с)лꙋшны(х) яко и нєпослꙋшныхъ (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 63 зв.).

Див. ще **ЗАХОВАНЄ, ЗАХОВАНИЄ.**
Пор. **ЗАХОВАТИСЯ.**

ЗАХОВАНИЄ, ЗАХОВАНІЄ *с.* Те саме, що **захованє** у 2 знач.: Сия имать похвалу — то есть церковь премышская — в Мало глаголемой Росии в захованию вѣры непорочности от всѣх прочих честнѣйшую (1608-1609 *Виш. Зач.* 197); Мы тєды Стыхъ ѡ́бразы на захова́нїє до ѡны(х) па́мати поставла́ємо (Київ, бл. 1619 *О обр.* 22);

(збереження чого-небудь у цілості) порятунок: Тѣло и кро́въ Хва є́стъ на здоро(в)є и захова́нїє дши и тѣла (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 200).

ЗАХОВАНІЄ *див.* **ЗАХОВАНИЄ.**
ЗАХОВАНЪЄ *див.* **ЗАХОВАНЄ.**

ЗАХОВАНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм. (прихований, поміщений у потаємне місце)* захований: Ѡсобли́вє на́про(д) ѡ Іюдѣ Маккавєю, кото́рый в' Сіо́нѣ Кро́ла вєли́кого мѣстѣ, кгды лю(д)... ѡ(т) нє́прїатєлєй побитый и посѣчєный ви́дѣ(л), и па́зꙋхи и(х) вытрасаючи, захо́ваныи болва́нки понаходи(л), за́разъ... спорадилъ офѣрꙋ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 106); зъ гуменъ, зъ коморъ, што колвекъ одно живности захованое убогие люди мели, кгвалтовне брали (Луцьк, 1620 *АрхЮЗР* 6/I, 422).

ЗАХОВАНЬЄ *див.* **ЗАХОВАНЄ.**
ЗАХОВАТЕЛ *див.* **ЗАХОВАТЕЛЬ.**

ЗАХОВАТЕЛЬ, ЗАХОВАТЕЛ *ч.* Оборонець, заступник: Спсъ: Выбави́тєль, спси́тєль: избави́тєль, захова́тєль (1627 *ЛБ* 119); захoватєл — absconsor (I пол. XVII ст. *Своб.* 26).

ЗАХОВАТИ, ЗАХОВАТЬ *дієсл. док.* **1.** (кого, що) *(помістити у безпечне місце)* заховати: буду(т) пєчатованы всякиє листы того врядꙋ зє(м)ского... мають книги єіщє нє мнє(и) три дни лєжати... а ро(з)єж(д)ча-

ючися маю(т) тыє кни(ги) вложити и заховати въ скрыню мо(ц)ную за трємя за(м)ками (1566 *ВЛС* 15); в то(т) жє дє(и) ча(с) и мєнє соромотили и сто(р)сова(ли) пытаючи сѧ в мєнє є(с)ли жє бы(х) которо(г) исъ слу(г) пнє(и) ѳа(л)чє(в)ско(и) в коморє або в клєти нє заховала (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 8); дрѹги(и) єкъзє(м)пля(р) потає(м)нє слѹга єго, видєчи працѹ ѡколо ѡны(х) книгъ вєликѹю пна своєго тає(м)нє захова(л) (1582 *Кр. Стр.* 11 зв.); Длѧ того́ бовѣ(м) и ключѣ повѣрєно ти, даючи знати ѡ ты(х) кото́рыи сѹ(т) нєвидомы таємнє захо́ваныи ска́рбы (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 210); людъ Ийлскій... и мєча,... нє покинѹли згордѣвши, ани гдє на по́дло(м) я́ко(м) мѣстцѹ заховали, алє за... ри́зою..., з҆ почти́вост҆ю и пошанова́н҆ємъ... захова́ли (Київ, 1632 *МІКСВ* 277);

(що) *(приберегти до відповідної нагоди)* заховати: ты захваль єси вина доброго ажь до сєго часоу (1556-1561 *ПЄ* 347 зв.); мѡвиль єдинь из҆ оу́чєниковь єго... длѧ чого жь тоє ми́ро нє про́дано было... рєчє́ жє іс нє затра́чоуйтє, алє захова́йтє єй на днь погрєбє́нїѧ моєго (поч. XVII ст. *УЄ* № 91, 27); днь сє́дмый ты́м жє свѣчєньємъ оучщо́ный, жа́дной робо́ты нє бѹдєтє в ни́хъ чини́ть,... и бѹдєтє захова́ть ѡпрѣсноки (серед. XVII ст. *Хрон.* 89 зв.).

2. (кого, що) *(захистити від небезпеки)* врятувати: хто вытрыває(т) до ко(н)ца то(т) будє(т) захова(н) (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 50 зв.); ѡдинь є(ст) которы(и) да(л) зако(н) и можє(т) заховати и загубити (II пол. XVI ст. *КА* 171); вєлика ли(ч)ба выбраны(х) которыи буду(т) захованы ѡ(т) по(м)сты божєи (XVI ст. *КАЗ* 613); оучнїкowє сѧ ты(ж) зато вє(с)лили жє и(х) захова(л) хс в тихостю и то(т) корабль (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 216); Аза́жъ и тро́хъ млодє́нцѡ(в) нє та́лжъ ѡ(т) пє́ца ѡгни́стого ѡсвободи́ла, и в҆ нє(м) бє(з) вшєла́коє шко́ды захова́ла? (Київ, 1634 *МІКСВ* 313); [протестанътъ] за особливою ласъкою Божею до салашу его милости пана Потоцъкого,... ушол и там ажъ до рана здоровъе заховал (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 127); **якъ зѣницу заховати** — особливо старанно, пильно оберегти: Ялмѹжна, мо́витъ, мѹжа я́къ пєча(т) з҆ ни́мъ, и ла́скѹ члкѹ я́къ зѣни́цѹ захова́єтъ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 148);

(кого, що і без додатка) *(захистити від чого-небудь згубного)* оберегти: нє прошоу абы в҆зяль єси и(х) ѡ(т) свѣта алє абы єси ихь заховаль ѡ(т) злого (1556-1561 *ПЄ* 423); Пнъ бгъ нєха́й захова́є(т) абы до того нє приходи́ло (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 22); всѣх общє и Русь,... Христє божє, заховати рачь (1608-1609 *Виш. Зач.* 231); Тогѡ мо́цю Хє Бє, и на́съ захова́й ѡ(т) злосли́вогѡ покѹсъ и наскака́нїй (Київ, 1627 *Тр.* 473); А на́съ вѣрныхъ твои́хъ Хє Бжє на(ш) мл(с)тивый; захова́й ѡ(т) таковои клѧтвы (Чернігів, 1646 *Перло* 154);

(що) *(не допустити псування, руйнування)* зберегти: вино новоє в҆ сосоуды новыи в҆ливати и ѡбоє заховано боудє(т) (1556-1561 *ПЄ* 231 зв.);

(що) *(не дати пропасти, зникнути)* зберегти: А што сє ѡповѣдѹю(т) зємномѹ цѣсарєви постави(в)шисѧ на патриа(р)шєство, то є(ст)... мєжи собою ѹставичную пови(н)нѹю мило(ст) захова(ти) (Краків, 1609 *ЦНБ* II, 20651, 1); Взѧлєсь ѡ(т) бга кролє́в҆ство, захова́й єго я́ко ска́рбъ нєѡкра́дєный (Острог, 1614 *Тест.* 140); Боудь ннѣ в҆ нарожє́ню то́мъ розвєсєлє́ный, Вца́лє захова́вши тала́нтъ тобѣ звѣрє́ный (Львів, 1616 *Бер. В.* 74); Бгъ на́мъ всі́хъ // ты́хъ рє́чєй оудєла́єтъ, и мо́жны(и) є́стъ всє то́є захова́ти што дарѹєть (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 13-13 зв.); Папѣжъ Лєвъ,... табли́ци... спра́вилъ,... на подобє́нство ѡ́ныхъ захо́ва-

ныхъ здáвна в҆ скарбни́ци Ри́мской (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 150); пр҃ч(с)таѧ бц҃а а(ж) до см҃рти ранєнаѧ нє шоукáла жáдного лѣка(р)ства, алє побóжнє свои захoвáла плаґы (поч. XVII ст. *Проп. р.* 276 зв.).

3. (що, кому що) *(залишити щось для кого-, чого-небудь)* зберегти: мо(и) кꙋбокъ пога(р) далєко єсть вєнкши(и) нижєли тво(и) мѣня(и)мысѧ тєды подобаєтьсѧ дай ми твой нє ꙋчыню я свой собѣ захoваю (к. XVI ст. *Розм.* 20); мушу на уважане таковыхъ речій волный часъ собѣ захoвати (1603 *Пит.* 92); читай тежъ писмо светое, найдешъ тамъ розумомъ своимъ справы, которые заховалъ Господъ Богъ вѣрнымъ своимъ (поч. XVII ст. *КЛ* 87); длѧ тогѡ бовѣмъ захoвáлъ бг҃ъ над҆ твéрдію, то є́сть над҆ нб҃омъ вóды, абы сѧ оупалéньємъ сл҃нчнымъ, мѣсѧчнымъ, и звѣзднымъ нє ростопи́ло (серед. XVII ст. *Хрон.* 2); **захoвати прї собѣ** — *(приховати від інших які-небудь відомості)* затаїти: єго ст҃аа мл(с҃)ть захoва(л) то прї собѣ, абы ѡказа(л) мо(ц) бж(с҃)тва своєго ст҃го (к. XVI ст. *УЄ* № 31);

(що) *(залишити в силі, додержати, дотримати)* зберегти: ка(ж)домоу наимоцнѣишомоу панствꙋ... є(ст) пожиточно захoвати ми(р) и покои и(з) иншими панствы прилєжными и сꙋсє(д)ными (Гирлов, 1518 *Cost. DS* 491); винє(н) я ѡ то(м) ся старати вашу ст҃ыню впомина(ти) абы... ино(ч)скии чи(н) сво(и) до смє(р)ти своєя захoвати (Дубно, 1588 *ЛСБ* 102); ѡбєцали є(с)мо собѣ пєрє(д)... пано(м) воєводою киє(в)ски(м) ѡди(н) дрꙋгому приязнь ми́лость хр(с)тия(н)скꙋю и ꙋпоко(и) во всѣ(х) ты(х) справа(х) ты(х) захoва(ти) (Острог, 1596 *ЛСБ* 307, 1); науку апостольскую с вѣрою прародителей наших до исхода смертного цѣло захoвати и съдержати (мы сами и потомки наши) вѣдоме обѣцуем (1608-1609 *Виш. Зач.* 207); Яко(ж) то и цáлє и нєнарꙋшонє Правослáвныѣ єє потóмковє захoвꙋю(т), и захoвывáти ...до концá вѣка нє прєстáнꙋ(т) (Київ, 1634 *МІКСВ* 312); Зꙋпóлно(ст)... зго(д)ли́ваѧ є(ст) з голо(д)ны(м) жолꙋдко(м), Нє має(т) то(и)... чи́стости дꙋшє(в)нои и тєлє́снои, котóры(и) сѧ нє старáє(т)... по(в)стѧгли́во(ст) захoвáти (серед. XVII ст. *Кас.* 67); **вѣру захoвати** *див.* **ВѢРА.**

4. (що) *(перенести на інший час)* відкласти: прє́тожъ тыє слова на и(н)шїи чáсъ захoва(в)ши,... мовлю (Острог, 1607 *Лѣк.* 42); А и́жъ порѧ́докъ оустáвъ, ѡ котóро(м) тоу(т) мóвимо, привѣлъ нáсъ до ѡписовáнѧ спóсобꙋ мл҃твъ... ѡ котóры(х)... спрáвꙋ захoвáлисмо... до ꙋвáги стáрши(х) (серед. XVII ст. *Кас.* 15).

5. (що) *(закінчити, завершити, припинити)* закрити: Прєто на то(т) ча(с) братия моло(д)шии бывши в братствѣ свѣдчилисѧ на пана Ивана Красовского и вцалє собѣ тꙋю справꙋ захoвали з нимъ (Львів, 1599 *ЛСБ* 1043, 1 зв.); Іѡанъ Бѣлдага бꙋдꙋчи выбраны(и) ѡ(т) всѣхъ брати(и) на ꙋрѧдъ цр҃ковны(и), абы с тяблицею ходи(л), ѡ(н)... самъ нє ходи(л),.. для чого ска(р)бъ цр҃ковны(и) прє(з) три н(д)ли вакꙋючи, шкодꙋ в то(м) нємалꙋю по(д)нѧлъ Справа тєды з ни(м) єстъ захoвана (Там же, 4 зв.).

6. (кого) *(затримати на якій-небудь посаді, не звільнити від обов'язків)* залишити: братъ наш ꙋзрєвши на... вѣрнꙋю... слꙋжбꙋ ...кнѧзѧ Сємєна Юрєвича... хотѧчи єго на потом готовнєйшого и ѡхвотнєйшого кꙋ тойжє истой слꙋжбє своєй захoвати... дал... ємꙋ... имѣнє... Головин (Краків, 1507 *AS* III, 39); кнѧзь наш... рад тєбє захoвати, яко то слꙋгꙋ своєго ѡтчизного (Ляхівці, 1546 *AS* IV, 438); панъ хоински(и) ѡ(т) пана по(д)коморого захoвавши собє вси ѡбороны пра(в)ныє... повєди(л): и(ж) ся тою // ко(н)стытꙋциєю... сторона по(з)ваная ѡтощити(ти) нє можє(т) (Брацлав, 1590 *ЛНБ*

5, II 4047, 25 зв.-26); якожъ медъ такъ и хлѣбъ имъ не зродилъ, не мамъ на томъ врадѣ чимъ запомочись, служку або и двухъ мѣти и заховати (Київ, 1556-1568 *АЮЗР* I, 301); Мы, Григорей Савичъ Чорный, гетман,... паном товарищом нашим войска... Запорожского, которые сутъ в приповеди до службы... Речи-посполитое захованы... // вѣдомо чинимъ (Київ, 1630 *ЧИОНЛ* VIII-3, 9-10).

7. *(дотриматися певної поведінки)* повестися: теды маю... на здорове его не отповедать... скромъне заховать и добродѣйство пана Каспорово еще въ змилованью его надо мною выславлять (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 8/III, 835);

виховати, виростити: К добъро ѹрж(д)єному и во цъти захованому панѹ ѡдрєхо(в)скому панѹ галъкови твоєи мл(с҃)ти пишє(м) (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦДІАЛ* 37, 16, 17).

Див. ще **ЗАХОВОВАТИ, ЗАХОВЫВАТИ.**

ЗАХОВАТИСЕ *див.* **ЗАХОВАТИСЯ.**

ЗАХОВАТИСЯ, ЗАХОВАТИСѦ, ЗАХОВАТИСЕ *дієсл. док.* **1.** *(розташуватися у безпечному місці)* заховатися: бра(т)... мо(и)... ѹкра(л)сє ѹ замо(к) фо(р)ткою и захова(в)шисє за (к)нєги(н)ины(м) ро(с)каза(н)є(м) лєжа(л) до ночи ѹ санє(х) на долє по(д)лє коморы (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 97);

(знайти притулок, захист, укритися денебудь) заховатися: єлорѹ(с) выгнаны(и) промышля(л) тєжъ ѡ собѣ, гдє бы ся мо(г)... и(з) мылыми дѣтъками... прє(д) ѡны(м) забѹрєны(м) криваво(и) домово(и) во(и)ны выхро(м) бє(з)пєчнє заховати (1582 *Кр. Стр.* 79 зв.); Єсть мѣсто тѹтъ блй(з)кѡ до кото́рогѡ могѹ оу́тєчи... И рє́клъ до нєгѡ: ...Спѣши́сѧжь, а захова́йсѧ тамъ, бо поки та́мъ нє бѹдєшъ ничо́гѡ поча́ть нє могѹ (серед. XVII ст. *Хрон.* 31 зв.).

2. *(продовжити існувати, не зникнути, не пропасти)* зберегтися: такъ до́лго боудє(т) ри(м)скоє па́нство щасли́вє трвати, по́ки сѧ захова́єтъ таѧ та́рча в ри́мѣ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 166 зв.).

3. Поставитися, повестися, *діал.* заховатися: хтобы подлє права сѧ нє заховал и ...людми сторонными чого нє ѡбвєлъ, тыи рєчи мають быти на сторонѹ ѡ(т)ложоны (Львів, 1537 *AS* IV, 92); прото абы(с)тє сѧ вєдлу(г) росказа(н)я в томъ заховали а суму пн҃зє(и) два(д)ца(т) и пѧ(т) копъ грошє(и) ...кн҃зю анъдрєю... ку(р)пскому всказаную заплатили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 78); приказѹю тобє абы єси... кгва(л)тѹ пожоги и шкодъ тамъ подєланыхъ... ѡглєдалъ и бѹдѹчы на то(и) справє во всємъ ся подълугъ права посполитого и повинъности ѹрядѹ своєго заховалъ конєчно (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 5); потрєба ва(м) во всю(м) та(к)сѧ заховати, илє рє(ч) таѧ по ва(с) потрєбѹє(т) (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2); а (з) во(з)ны(м) тє(ж) и(з) шля(х)тою вы(ш) мєнованы(ми) абы(с) вм(л) споко(и)нє сє захова(л) по(д) винами в правє посполито(м) ѡписаными (Київ, 1642 *ЛНБ* 5, II 4064, 1); возъны(и)... ѡбъволалъ... приводєчи то всѣмъ до вєдомости абы с... позъваными... жадъного спо(л)кѹ... нє мали... // ...Алє сє з ними яко банитами и право(м) пєрєконаными во въсємъ водълугъ срокгости правъноє по(д) винами в правє ѡписаными заховали (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 122 зв.-123).

Див. ще **ЗАХОВОВАТИСЯ.**

ЗАХОВАТИСѦ *див.* **ЗАХОВАТИСЯ.**

ЗАХОВАТЬ *див.* **ЗАХОВАТИ.**

ЗАХОВОВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(прибірігати до відповідної нагоди)* заховувати, ховати: Наѡста́нокъ сѹть драпє(ж)никами кото́рыє в҄ нєдо́брый оурожай заховѹють з҄божє, а́бы длѧ ни́хъ жи́вность доро(ж)шаѧ была (Львів, 1645 *О тайн.* 111).

2. (кого, що) *(захищати від небезпеки)* рятувати, оберігати: Ѡ(т)бόль вѣдаймо, чого згόда доказѹєтъ, Дόмы, пáнства, и цáрства вцáлє заховѹєтъ (Київ, 1622 *Сак. В.* 49 зв.); Рόкє(н) рыба... чл҇ка в҃ мѡ́ри ѹмєрлόго, абы звѣ́ръ мόрскій нє пожєрл҃ зáховѹє и бόрони(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 27); Сп҇сáю: Избавлѧ́ю. Захόвѹю // що в҃ цѣлѣ: áлбо в здорόвью (1627 *ЛБ* 120);

(що) *(утримувати неушкодженим, незмінним)* зберігати: Якъ тая, которая животворитъ свое тѣло, роститъ и завжды его въ цѣлости и зуполности заховуетъ, можетъ речи ногамъ своимъ, же до ряду и справованя всѣмъ тѣломъ не суть ей потребны (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 491); Мирра... // нѣѧкѹю мόцъ мáєтъ сѹшáчѹю, котόраѧ вєл҃гόтност҃ з҃ тѣла вытѧгáєт҃ а чи́нит҃ и захόвѹєт҃ є(г) нєгни́тым҃ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 229-230);

(кого) *(залишати й надалі, затримувати)* зберігати: и прєто и мнихо(в) котрыє то та(м) тою сѧ типографією ѹ ва(с) бавѧтъ заховѹ(и)тє и(х) собѣ и милѹ(и)тє, абы з радо(с)тю таковоє дѣло ѡ(т)правовали, а нє вздыхали на кого з ва(с) (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2 зв.).

3. (що) *(зберігати в цілості, в незмінному стані)* зберігати: Прото(ж) каж(д)ый... которій принѧли(х)ми дары ѡ(т) єго ст҇о(и) мл(с)ти заховѹймо(ж) и(х) добрѣ и(ж) бы(х)мо и ины(х) нау(ч)ли (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 37); Абысмо дх҇о(м) ѡного мόци оукрєплє́ни боудѹчи, фѹндамє́н҃тъ нш҇єи надѣи нє оукло(н)но заховоуючи,... ѡ(т)чєства нєзє́много Авраáмова,... достѹповали (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 203); К томѹ и ты(х) котόрыи ѡздόбою и свєти́лами Цр҇квє Бж҇єи были... Цр҇ковъ Г҇а нашєго... чи́стѹю захόвѹючи, тáкъ наконє́цъ вы́рокъ чи́нитъ (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 142); патріарха тайны пречистыи Тѣла и Крве Христовы, и всѣ иньшии святости правдивыи маетъ, и все, якъ съ початку, якъ здавна, якъ завше было, вѣритъ и заховуетъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1081);

(кого, що) *(пильно зберігати, оберігати що-небудь, дбати про кого-, що-небудь)* берегти: Чи́стымъ сєбє бы́ти заховоу́й, нє ты́лько на тѣлѣ áлє и на дш҇и (Острог, 1614 *Тест.* 147); жадныи ти тоѣ тиран нє может ѡ(т)няти ани сєкты новыѣ, в чим спрофановати Лєч цалоую Х(с҇)тви жєнихоу нєвѣстоу як цвѣт в тєрни рожаны заховѹєш чистѹ (Венеція, 1641 *Анаф.* 22);

(з ким що, між ким що) *(підтримувати)* зберігати: потомъ дей мы, капитула манастыра Печерского, заховуючи приязнъ добрую съ капитулою Володимерскою,.. оные [речи] отобравши, то есть привилие и листы, въ мешечокъ плотенъный зложивши, печатю моею, возного, запечатали (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/І, 346); Тая унѣя, которая яко бы любовъ держитъ, таковую изъ невѣрными пріязнь и братство // заховуетъ, а кровъ невинную проливаетъ, якъ то значно оказала въ Московскомъ царствѣ (бл. 1626 *Кир. Н.* 17-18); Всѣ єднак҃ мы дѹхόвныѣ, зарόвнѡ зо... свѣцкими вє́длѹгъ самόѣ пристόйности жи́ти пови́нни єстєс҃мѡ, заховѹючи мє́жи собόю любόвъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 203);

(тримати в пам'яті, пам'ятати) заховувати, берегти: А тым҃ чáсомъ Читє́лникѹ ласкáвый, тѹю малє́нкѹю Кни́жєчкѹ... з҃ оуважє́н҃ємъ читáй: И в҃ пáмѧти свόєй пи́лнѡ заховѹючи, бѹдь здорόвъ и лáскавъ (Київ, 1645 *Собр.* 3 ненум.).

4. (що, чого) *(дотримувати, виконувати)* зберігати: Святыи нам книги того не сказали, иж бысмо пáпежа головόю звáли, Иже свою єресь хи́тро покрывает и святого Петра дармо потварѧ́ет, Не євангелиє заховует цѣло, але разсѣкает церковное тѣло (к. XVI ст. *Укр. п.* 79); А церковъ Во-

сходная яко приняла отъ святыхъ апостоловъ и богоносныхъ отцовъ, такъ держитъ и обходитъ и заховуетъ и не отмѣняетъ жадное традыцией и росказаня такъ апостолского, яко и отцевъ святыхъ (1603 *Пит.* 43); ап(с)лъ,... ѡ обрѣзанѣи пи́шꙋчи мѡ́витъ, котóрыє ѡбрѣзáнїє заховꙋ́ютъ... ты́мъ потрєба абы оувєсь зáконъ заховѡвáли (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 13 зв.); Мы... безпечне то твердимо, ижъ соборовъ святыхъ ухвалы заховуемо и // не переступаемо ихъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 591-592); Блюдоу́: Стєрєгоу́, постєрѣгáю, захóвоую, доглѧ́доую, смотроу́ (1627 *ЛБ* 10); правди́вы(х) оуста(в) наслѣдовáвши, нѣчóго нє ѡ(т)имꙋ́ємѡ, и нѣчóго нє прикладáємѡ ... // а наслѣдꙋючи оухвáлы пи́саныѣ и нє пи́саныѣ, оузаконєныѣ захоꙋючи (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 78-79); по всє(м) єги́птѣ... гдє монастырѣ наоу́ки мáю(т)... порѧ(д)ны(и) спóсобъ млтвꙋ свои(х) захóвꙋю(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 10 зв.);

(що) *(залишати в силі)* зберігати: я... именъє... даровала... и(н)шими записами... и тымъ листомъ мои(м) ꙋтвє(р)жаю во всє(м) при зꙋпо(л)но(и) моцы заховꙋю (Володимир, 1588 *ЛНБ* 5, II 4046, 123); сꙋдъ нинєшни(и) голо(в)ны(и) трибꙋна(л)ски(и)..., тꙋю всю справꙋ ѡ(д)кладаєть, и завєшаєть, ажъ до звє(р)нєнья с тоє по(с)лꙋги рєчи посполитоє, и рокъ заховꙋє по (з)єханю єго ꙋ двана(д)цать нєдє(л) на трибꙋналє (Люблін, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 59 зв.); до чого рокъ оным по скончено тое комисии перед нами, за двором нашим,... назначаемо и заховуемо моцю того декрету нашого (Варшава, 1613 *ЧИОНЛ* XIV-3, 113); Я, комо(р)никъ, по занєсєню таковы(х) протєстаций,... тє(р)минъ сторонамъ ѡбомъ,... складаю и заховую (Київ, 1643 *ДМВН* 248);

(що кому) залишати, зберігати (за собою, собі): яко(ж) єсмо и всю ма(и)ность нашу рꙋхомую... до єсковє(ц) выпровадили... ма(и)ность това(р) того дєтяти в кунєвє зостави(в)ши, то(л)ко заховꙋємь собѣ ѡпєку до лєть того дєтяти жєбы воно зъгодовано было (Єсківці, 1563 *ЛНБ* 5, II 4045, 25 зв.); ивань косцєви(ц)ки(и)..., южь собѣ па(н)ства власности албо пожи(т)ковь с прє(д)рєчоного фо(л)ва(р)ку нє заховуючи ...с ты(м) всѣмь право(м) яко са(м) дє(р)жаль славному андрєєви ахєли... дарова(л) (Белз, 1596 *Юр.* 16 зв.); О тую конфедерацыю... теперъ ничого не мовлю: заховую то собе по хвильце (Вільна, 1599 *Ант.* 841); заховꙋю собѣ // на то всѧкꙋю волность нынѣшнєю приданою кондиціє́ю (Київ, 1615 *ПВКРДА* II-1, 24-25); противъко которому то пану Тошъковъскому..., волъное чиненъе правомъ собе заховую (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 8/III, 589); Касіян... зачал... просити, абы то было записано, заховуючи собе волное право с помененымъ Иваном сыном Балабинымъ (Дермань, 1639 *ВИАС* II, 261); протєстансъ... протєстова(л)сє, права и доводы своє вцалє собѣ заховуючи (Київ, 1643 *ДМВН* 247); родичъ протє(с)туючыхъ з малжонкою своєю... //...просилъ, абы ни в чы(м) шкоды нє поносили,... ѡфєруючисє с кажды(м) правнє чыни(т), завзявши вєдомо(ст), чыє бы по(д)даныє зборы и субста(н)цию (и) ѡны(х) позабирали вєсполъ с правами, заховуючи собє во всє(м) по праву тоє(и) протє(с)тациє(и) любо инъно(и) учынєнє (Житомир, 1649 *ДМВН* 185-186).

Див. ще **ЗАХОВАТИ, ЗАХОВЫВАТИ.**

ЗАХОВОВАТИСЕ *див.* **ЗАХОВОВАТИСЯ.**

ЗАХОВОВАТИСЬ *див.* **ЗАХОВОВАТИСЯ.**

ЗАХОВОВАТИСЯ, ЗАХОВОВАТИСѦ, ЗАХОВОВАТИСЕ, ЗАХОВОВАТИСЬ *дієсл. недок.* **1.** *(продовжувати існувати)* зберігатися: гдє лѣнѣѧ пóстоу(п)ко(в), и закóновъ ѡ(т)цо(в)ски(х) ѡ(т) снвъ нє заглáжоує(т)сѧ,

и ѡ(т) рожа́ю врожа́й цѣло захо́воує(т)сѧ, та(м) є(ст) ро(д) нєсмє(р)тє́л'ны(и) (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 208); передъ тымъ и въ Костенътинополи, коли патрыяръха самъ служъбу Божую мевалъ, апостола и еванъгелии впередъ по-Латине, а потомъ и по-Греческу не чытано, такъ яко теперъ въ Рыме еще тотъ звычай стародавъный заховуетъся, на знакъ единости костела Рымъского и зъ Греческимъ (Вільна, 1599 *Ант.* 493);

(від кого, чим) *(підтримувати існування чого-небудь)* зберігатися (ким, чим): набоженство и постъ единостайный отъ всѣхъ заховуется (1603 *Пит.* 74); Правдивє є(ст) єдна(к) жє с пристоупоуючи(х) мо́жєсѧ тылко ѡ(т)нѧти, жєбы сама́ѧ исно(ст) моглаcѧ оутратити, та(к) бовѣ(м) вода грѣтисѧ мо́жє(т), жє прє(з) стравєнѧ прирожє́нѧ воды оуста́лобы абовѣ(м) ѡными прида(т)ками заховоуєтсѧ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 215);

(вести певний спосіб життя) жити, існувати, *діал.* заховуватися: Розмножмо жъ прето братіе, и розрастѣмъ цноты въ сердцахъ нашихъ и в честности заховуймося, абысмо въ досконалость Божого человѣка пришли (бл. 1626 *Кир. Н.* 24).

2. *(залишатися в силі)* зберігатися: также подъ паном Жукинъскимъ и под паном Броновицким кони позабивали и самого пана Броновицкого окрутъне... ранили; которым волное правом чынене през особъную акъцию заховуете (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 46).

3. *(діяти певним чином)* поводитися, *діал.* заховуватися: яко-жъ заховуючися въ томъ водлугъ обычаю // права посполитого и статуту земского,... то есми вызналъ и до книгъ записати далъ (Чорторийськ, 1569 *АрхЮЗР* 7/I, 19-20); вм... вступи(в)ши в ста(н) малжєнски(и), и мєшкаючи з нєю нє заховує(ш)сѧ дє(и) ѡ(т) нємалого ча(с)у по(д)лугъ чину свѧтого малжєнского (Луцьк, 1587 *ЛНБ* 5, II 4046, 34); то пакъ я заховꙋючисє возны(и) во(д)лє права посполитого показавши ємꙋ то(т) листъ и пєрєписавши... тотъ ли(ст) ꙋпомина(л)ны(и)... ꙋрядникови и(л)инскомꙋ копию ѡ(т)да(л) (Вінниця, 1599 *ЛНБ* 5, II 4049, 139); кашова(р), албо ли куха(р) вє(л)цє иноковъ знєважає(т), на(д)то жє ся нєря(д)нє на то(м) мѣсци сто(м) захоꙋвєтъ (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 40 зв.); водлугъ науки права посполитого заховуючись, того то Ясинского... тело забитое... презенътовавшы, возного на огледанье того тела и проклямацию его просили (Луцьк, 1644 *АрхЮЗР* 8/III, 601).

4. *(бути звичаєм, правилом)* водитися: Алє оу ни(х) нє та(к) сѧ заховꙋєтъ. бо нѣж' сѧ оуклонѧ(т) хви(л)кꙋ сѧ млѧть (серед. XVII ст. *Кас.* 14 зв.).

Див. ще **ЗАХОВЫВАТИСЯ.**

ЗАХОВОВАТИСѦ *див.* **ЗАХОВОВАТИСЯ.**

ЗАХОВЫВАТ *див.* **ЗАХОВЫВАТИ.**

ЗАХОВЫВАТИ, ЗАХОВЫВАТ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(захищати від небезпеки)* оберігати: та́к' чи́рствый и ѡсторо́жный, [чєловѣкъ], идꙋчи ми́мо з' забра́ною сꙋкнєю своє́ю трєзвє́нною дꙋшє́ю, и пра́во оуправлѧ́ючимъсѧ о́комъ, нє то́лко само́го сєбє ѡ(т) шко́ды, а́лє и сꙋкню свою ѡ(т) спалє́ньѧ... заховыва́єтъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 27);

(кого) *(оберігати чиїсь інтереси)* захищати: коро(л) єго м(л). Жикгимо(нт)... заховываючи тєстѧ єго и ѡ(т)ца жоны єго,... рачи(л) росказа(т) ли(ст) сво(и) до старосты житоми(р)ского..., приказуючи, абы ѡ(н) в тоє сєлищє И(в)ницу,... ничи(м) сѧ нє (в)ступова(ли) (Вільна, 1558 *ККПС* 77); А єсли бы прє(д) ся ꙋпоро(м) свои(м) нє хотє(л) ѡ собє таковоє заказа(но)є брони ѡ(т)ложити // и такъ з нєю ꙋ сꙋдꙋ бы(л) а дрꙋгая

сторона єго проти(в)наѧ чинила бы сєму росказа(н)ю нашєму досы(т) тогды су(д) заховываючи сторону послушную маєть по(д)лє права поступо(к) и сказа(н)є напроти(в)ко ѹпо(р)ному (ѹ)чинити та(к) яко бы тє(ж) и ѹ права нє стоя(л) (1566 *ВЛС* 50 зв.-51);

(кого) *(піклуючись про кого-небудь, бути опорою)* підтримувати, держати: доколї єсмї с нимˢ былˢ на свѣти я єсмї их заховывалˢ въ имєнї твоєм, тєж которых єси мнѣ далˢ ї я єсмї их ѡстєрєговалˢ (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 93).

2. (чого) *(утримувати в цілості, у незмінному стані)* зберігати: Християнскій есть человѣкъ, которій увѣритъ и окрестится во имя Отца и Сына и Святаго Духа; и научонъ будетъ, абы заховывалъ и стереглъ всего, иле що Збавителъ приказати рачилъ (Єгипет, 1602 *Діал.* 54); заховывоу́й жє прє́то мл(с)ть на ко́ждо(м) мѣсци и ко́ждого ча́сѹ, до сєрˢдє́чны(х) твои(х) това́рышовъ (Острог, 1614 *Тест.* 157); Нє ты́лко тє́ды Збави́тєль всѣхъ приказа́лъ на́мъ нєпорѹшо́нє заховыва́ти свою Бо(з)кѹю наѹкѹ, а́лє и вˢ Єв(г)лской наѹцѣ што́ прє(з) Іѡа́нна, нє ра́зъ а́лє розмайтє зда́тьсѧ жє то́є чи́ни(т) зˢ вєли́кою пи́лностю (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 198); Всѣмˢ... потрє́ба и слѹжи́ти, бѹдова́ти и роби́ти,... и звѧзки́ любвє заховыва́ти, такˢ пилно-пи́лˢнѡ ихˢ стєрєгѹчи́, абы нѣ́гды нє бы́ли розвѧ́заны (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 163);

(що) *(залишати, затримувати що-небудь десь)* заховувати: с таковыми рєчми // плєточными, а нєправдывыми до нас присылат нє бѹдѹт, алє лєпшѹю бачност и пилност в таковых рєчах зємских в собє заховыват бѹдѹт, а с пєвными и правдывыми рєчми до нас присылати мѹсѧт (Вільна, 1541 *AS* IV, 291-292).

3. (що) *(дотримуватися чого-небудь)* зберігати: то пак не маючи до мене Матфей Немирич жадное причины и потребы, до того не смотречи на доброволный опис свой, который Матфей Немирич мне, а я ему в розводе есмо межи собою дали, заховываючи собе з обу сторон // во всемъ покой, нижли Матфей Немирич не бачечи, а ни паметаючи на тот опис свой, перенемши тепер мене на доброволной дорози... мне, яко невесте, учинивши квалтъ, бой, розбой (Житомир, 1585 *АрхЮЗР* 8/III, 443-444); Гєдєѡ́нъ Боло́банъ... ѡбєца́лъсѧ по(д) запрѣщє(н)ємъ нєпрощє́нымъ, заховывати проно́мѣя звє(р)хности властитє(л)ства митрополіи на́шєє (Берестя, 1590 *ЛСБ* 143); Окромъ одныхъ Жидовъ, были бовѣмъ тамъ розные народове... которіе не заховывали обычаевъ жидовскихъ (1603 *Пит.* 47); ты́мъ чєтвєрокро́тнымъ вымовє́ніємъ на чоты́ры ча́сти приказа(л) Бъ абы по́стъ заховыва́ный бы(л) вˢ домѹ Іюдовомъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 143); кто та́къ бєзстѹжїи и дє́рзый ѡбєрє́тъсѧ то́тъ стый звычай нага́нити,... кто ра́чєй нє зєзво́литъ єго принѧ́ти; кто нє оулю́битъ заховыва́ти (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 163); Събл͡юда́ю: Заховыва́ю, наблюда́ю, назира́ю, нагл͡ѧдѹю (1627 *ЛБ* 125); ѡна..., на ко́ждый дєнь ѡ(т)правова́ти млтвы, и полѹнощи востаѧ́ти,... нєѡ(т)мѣ(н)ны(м) звычає(м), вѣрны(м) снѡ(м) своѣмъ захо́вывати подала (Київ, 1637 *МІКСВ* 312); **встыдъ заховывати** *див.* **ВСТЫДЪ.**

4. (що) *(таїти, затаювати)* заховувати: Аза(ж) то нє шидє́рство вєли́коє, и шалє́нство нє я́сноє; Нє ма́єшъ ли ты до́сы(т) ѡ чл҃чє заховыва́ти досвѣ(д)чєныи рє́чи ѡ(т) такъ мно́гихъ и вєли́ки(х) мѹжѡвъ, и ча́сѡвъ на́то присто́йны(х) и сво́й нєдоста́токъ позна́ти (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 212).

5. (кого, що) *(утверджувати, залишати в силі)* зберігати: my... tyie prywilia y wolnosti ich..., pry mocy zachowywaiem y tym prywiliem naszym potwerżaiem (Вільна, 1547

ŹD VI, 146); якож я на тот час того тастамєнтѹ нє нарѹшиваю и заховываю єго при воли моєй (Городище, 1549 *AS* VI, 89); дали есмо мѣщаномъ... Луцкимъ... вызволенье отъ даванья мытъ отъ всякихъ товаровъ..., заховываючи ихъ при такомъ правѣ и вольностяхъ, яко и мѣщанъ Виленскихъ и Кіянъ (Вільна, 1556 *PEA* II, 52); Постановєньє нш҃є такьрочнє около зьѣздов нш҃их на сєнод во всєм при моцы заховываєм (Берестя, 1594 *ПІФ* 106).

6. Чинити, поводитися: жона моя ганъна монъто(л)товна вшєтєчънє а (с)просънє по въшитєкъ часъ правє живота своєго нє такъ яко цнотъливо(и) налєжи посътѹпьками заховыва (Луцьк, 1580 *ЖКК* I, 189).

Див. ще **ЗАХОВАТИ, ЗАХОВОВАТИ.**

ЗАХОВЫВАТИСЕ *див.* **ЗАХОВЫВАТИСЯ.**

ЗАХОВЫВАТИСЯ, ЗАХОВЫВАТИСѦ, ЗАХОВЫВАТЬСЯ, ЗАХОВЫВАТИСЕ, ЗАХОВЫВАТСЕ *дієсл. недок.* **1.** *(залишатися й надалі)* зберігатися: пре́з҄ ты́и цно́ты ч(с҃)тость ср(д)чнаѧ стара́ючємѹсѧ набыва́тисѧ и заховыва́ти звы́кла (Київ, 1625 *Кіз. Н.* 203).

2. *(діяти певним чином)* поводитися, *діал.* заховуватися: А так мы господарь заховываючисѧ во всєм подданым нашим ѹ справєдливости и водлє зволєнѧ ѡбєєю их сторон, так єсмо выроком нашим знашли и сказали (Неполоничі, 1531 *AS* III, 386); я... заховываючися подле звыклости... //...з дочкою пана Олехновою а мне от Бога обецанною малжонкою панъною Ганъною в малженство скутечное вступилъ (Шумбар, 1552 *АрхЮЗР* 8/III, 28-29); ѡ чо(м) вєдаючи и вє(д)лє ро(с)каза(н)я... г(с)дрско(г) заховываючисѧ кни(г) врѧдовы(х) на вписа(н)є ты(х) привилиє(в) и листо(в)... г(с)дрски(х) жидо(м) нє боронили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 55); тые справци и дозорцы,... //...на всѣ потомные часы, по тому заховываться маютъ (Володимир, 1588 *АрхЮЗР* 1/I, 238-239); А ижъ се звыкло заховывати же въ тестаментахъ, остатнею волею ознаймуютъ долги, хто бы кому што виненъ; ино я... не естемъ никому ниякоей суммы виненъ (Краків, 1595 *АСД* I, 197); Кгды отвороные ворота засталъ, не седаючи с коний перед броною, яко звычай естъ, яко их милост панове воеводове приезджаючи звыкле се заховыват, чинечи местцу светому пошанованъе... его милост пан Тишкевичъ,... сам з квардиею на конехъ въехалъ въ брону (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 588).

Див. ще **ЗАХОВОВАТИСЯ.**

ЗАХОВЫВАТИСЕ *див.* **ЗАХОВЫВАТИСЯ.**

ЗАХОВЫВАТИСѦ *див.* **ЗАХОВЫВАТИСЯ.**

ЗАХОВЫВАТСЕ *див.* **ЗАХОВЫВАТИСЯ.**

ЗАХОВЫВАТЬСЯ *див.* **ЗАХОВЫВАТИСЯ.**

ЗАХОВЫВАЧЪ *ч.* *(той, хто стежить за дотриманням чогось, піклується про непорушність чого-небудь)* охоронець, хранитель: Третій — тогожъ привилей былъ, ижъ Римскій епископъ... // былъ правъ церковнихъ и уфалъ соборовихъ заховывачъ пилный (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 715-716); правди́вый и пи́л҄ный слѡ́въ и росказа́н҄ѧ єгѡ заховы́вачъ, нє ма́єт҄ оумє́рти на́вѣки (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 170).

ЗАХОДИТИ, ЗАХОДИТЬ *дієсл. недок.* **1.** *(приходити куди-небудь, потрапляти)* заходити: по краинахъ чѹжихъ сє волочать хрєстиѧны выдають и зражають, тѹтъ до рѹскихъ краєвъ заходѧть, пєчати собє ѡ(т) патрыѧрховъ фальшѹючы (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 12 зв.);

(досягати потрібного місця) заходити: рєклъ фараѡнъ: я тєды васъ пѹщѹ, абы єс-

тє офѣровали г(с)дȣ бгȣ вашємȣ на пȣщи. Всѧкожь далєй нє заходьтє, помолитєсѧжь и за мєнє (серед. XVII ст. *Хрон.* 85 зв.);

заходити въ дорозѣ (кому) — заступати дорогу: Сращáю: Стрѣтáю, потыкáюсѧ сˀ ки(м) вˀ дорóзѣ, выхожȣ, выєжджáю проти(в) комȣ, застȣпаю комȣ дорóгȣ, захожȣ комȣ вˀ дорóзѣ (1627 *ЛБ* 121).

2. *(допливати, доходити)* заходити: Пѧтоє морє по(д) є(в)ксинопонтъ сѧ ростєкаєтъ, в которое з морѧ чєтвєртагω прєпондитою входѧтъ, по которомъ и до Пєрскихъ сторонъ заходѧтъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 6 зв.).

3. *(займати чужу територію)* заходити, входити: тєды люди Карасинскии сами, заходѧчи злодєйским ωбычаєм, тыи границы положили (Чернче-Городок, 1543 *AS* IV, 354); ωтєць а(р)хима(н)дри(т) пєчє(р)ски(и) нє маючи ниякого на то(т) кгру(н)тъ права єдно и(ж) єсть сєлы своими и лю(д)ми в ни(х) моцнє а впо(р)нє кгва(л)товнє то(т) кгру(н)тъ... росказує по(д)даны(м) свои(м)... заходи(т) и паха(т) и вжива(т) (б. Києва, 1585 *ЦНБ ДА/П*-216, 3 зв.); А кгды вжє тыє кгрунъты мєжи нами чєрєзъ єго милости пна подъкоморєго розъграничєны будутъ ...ω(т) того часу... на нєго кгрунътъ для шкодъ чинєнъя самъ чєрєзъ сєбє и чєрєзъ подъданыхъ своихъ заходити и въєжъчати нє маємъ и мочи нє будємъ (Люблін, 1592 *ККПС* 98);

(про нечисту силу) (проникнувши в когонебудь, підпорядковувати собі) заходити, входити: Походит щось на тоє и много того дѣєтсѧ; если не тым, то иншим фортелем бѣсъ заходит ȣ мнишки и в черницѣ (поч. XVII ст. *Вол. В.* 80);

перен. (в що) *(про емоційний стан)* входити, впадати: тáкˀ нѣкоторїи нєро(з)сȣдныи оуспокóившисѧ трóха зˀ мыслями на млтвѣ, захóдѧтˀ вˀ дȣмȣ, а вˀ пыхȣ поднéсшисѧ, дрȣгихˀ посȣжáютˀ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 255);

заходити въ голову — втрачати здатність чітко мислити, розумно діяти: Лȣнáщїйсѧ: Люнатікˀ, заходѧ́чі(и) вˀ гóловȣ (1627 *ЛБ* 59); **в гнѣвь заходити** *див.* **ГНѢВЪ.**

4. *(про небесні світила) (ховатися за горизонт)* заходити: коли быль ю(ж) вєчєрь, и заходило южь и слнцє. Прінєсли к нємоу вˀсє нємоцˀны(и) (1556-1561 *ПЄ* 131 зв.); в то(и) краинє... коли со(н)цє заходи(т) тогды тєплѣєтъ (1582 *Кр. Стр.* 26 зв.); слонко заходи(т) ωбавяюсѧ абыхмы завчасȣ // до мѣста прышли (к. XVI ст. *Розм.* 37-37 зв.); Тєпéръ тє(ж) философовє вíдимо правдíвє ωноє слнцє, котóроє всхóдитъ, коло(м) хóди(т), котóроє захóди(т),... якъ в писмѣ читáє(м), слнцє всходи(т) и захóдитъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 202 зв.); С котрóго [Іоанна] оустъ, ꙗко свѣча наоука похóдитъ, и ꙗкъ зóрѧ, котрáѧ нѣкгды нє захóдитъ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 4 зв., ненум.); а коли слнцє заходíло припáлъ твéрдый сóнъ на Аврáма (серед. XVII ст. *Хрон.* 27 зв.).

5. (від кого і без додатка) *(про події) (наступати, наставати, починатися, виникати)* заходити (від кого, через що): Што сє тєжъ дотычє(т) поданья: єго королєвскоє мл(с)ти на сє(и)микъ нинєшни(и) ωбмышлєванья ω цєлости всє(и) рєчи нашоє посполитоє и забєганью нєбєзпєчности єє которая... ω(т) нєприятє(л) басу(р)мано(в) заходи(т): тогды ω то(м) дає(м) мо(ц) зупо(л)ную... пано(м) посло(м) (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 47); котороє и(х) мл(с)ть сами та(к) ба(р)зо ча(с)тъю... для трыво(г) тата(р)ски(х) которыє то тыє в си часы заходили ȣчинити нє мо(г)ли тєпє(р) тєды ωбтя(ж)ливє и жало(с)нє ωповєда(л)ся (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 6, 5); А ωсобливє то... варȣємо и(ж) ω(т) кождого импєдимєнту прєнакгабаньѧ правного, єсли бы яки(и) ко(л)вє(к) в дє(р)жанью... домȣ ω(т)ца иωана... захо-

дить мє(л) тєды мы... повинни бꙋдємо... ѡ(т)ца... боронить и застꙋпова(т) (Київ, 1616 *ЦДІАК* 221, 1, 62, 1 зв.); жалуючий... под часъ трвогъ од неприятеля Крижа светого заходячихъ, едучи з манастира Печерского... до манастира Жидичинского на резиденцию,... до Дубна приехал (Луцьк, 1637 *АрхЮЗР* 1/VI, 729-730); тамъ же смѣли и важили се стацие незвичайные собе и тому жъ людови приватному неналежитые розказати (зъ тымъ се только декляруючи, же ежелибы о то якая трудность правная одъ помененое ее милости панее воеводиное ...заходила, то все заплатють) (Кременець, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 437);

(з ким) *(про вчинки)* траплятися, ставати: и то сє посланцо(м) ѡ(т) мєнє злєтило, которы(м) вм во всє(м) вѣрꙋ дати и дꙋфанє прє(з) ни(х) зносити сє и трактовати зъ єго м(л) ѡ(т)цє(м) Балабано(м) штобъ колвє(к) з ни(м) заходило можєтє (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 1 зв.);

(про певний період часу) надходити, наставати: А наза(в)трєє дє(н) свєты(и) нєдє(л)ны(и) заходи(л) (Київщина, 1595 *ККПС* 82); ча(с) вєчє́рни(и) в днь ꙋрочи́сты(и) заходи́лъ (серед. XVII ст. *Кас.* 13 зв.);

(кого) *(про певний період часу)* заставати, захоплювати: тотъ Закревский,... зъехалъ зъ дороги до именя отца владыки Луцкого Фалимичъ, теды дей то учинилъ для большое презпечности; бо его ночь заходила (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 420).

6. *Перен.* (кого, чого) Стосуватися, торкатися, зачіпати: тая кривда добръ не заходитъ, толко особу самую, которая нигде инъде потягънена быти не може, одно до права духовного (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 233); то не одного... отца митрополита... але и насъ всихъ заходитъ, же оны иначей речы удають, анижли ся што дѣеть (Вільна, 1608 *АЮЗР* II, 44); Которыхъ конътровє(р)сы(и) ихъ судъ... выслухавъшы и ѡныє уважывъши, ижъ справа учынъковая, которая нє кгрунтъ, ѡ(д)но ѡсобу заходи(т), дєкрє(т) суду... (с)торону по(з)ваную а форо во(л)ную чынит (Люблін, 1633 *ТУ* 299).

7. *Перен. (поринати у яке-небудь заняття, зосереджуватися на чомусь)* заходити, заглиблюватися: то єстъ лю(д)скі(и) обыча(и) и пови(н)ность, на пыта(н)є чини́ти ѡ(т)повє(д), а на писа(н)є такоє дрꙋгоє чого єщє ѡ(т) ва(с) нє вида́ти, а ни слыха́ти и до ннѣ. во што а(ч) вдавати(с) а заходи́ти в рє(ч) дале́ко шко́да (Острог, 1587 *См. Кл.* 4 зв.); а же́бы вдале́ко не заходити, кгды́ ѡ мно́гихъ ре́чахъ пыта́ньє оучи́нимо. двѣ ты́є тро́ха пи́лнѣй оуважа́ймо (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 12); **заходити у велико** — надто заглиблюватися: Нє заходѧчи оу вєли́ко до свѣдо́цтвъ да́вныхъ, кото́рыхъ єсть я́ко во́лосѡвъ на головѣ. пойзри ѡ(т)-чє влады́ка оу кни́жки ва́шого полского одного богоно́сца (Острог, 1598 *Отп. КО* 28 зв.).

8. (кого) *(ставати відомим)* доходити (до кого): А такъ теперъ, якъ мене вѣдомость заходитъ, же отецъ владыка Луцкий на тыхъ мамрамехъ што иншого написавши, и иншие поселства до его королевское милости... отправовалъ, и якоесь постановлене... не давалъ и не поручалъ чинити (Володимир, 1595 *АрхЮЗР* 1/I, 455).

9. *(про запах)* виходити, виділятися, поширюватися: Кгды ве́нцъ зъ не́го ди́вный а о́стрый Смро́(д) захо́ди(т) И бы прїа́тєль. но́съ заткнꙋвши пре́чъ ѡ(т)хо́ди(т) (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 2 зв.).

◇ **во тму заходити** *(про очі)* — тьмяніти, втрачати ознаки життя: яко вииждꙋ, ѡчи твои во (т)мꙋ заходя(т) и слу(х) тꙋпѣєтъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 280); **въ обычай (злый) заходити** — ставати (поганою) звич-

кою: Нє допоуща́єтъ жа́днꙋй є́ресѝ в ню́й бытѝ, Анѣ ла́комъствꙋ в' обы́чай злы́й заходи́ти (Львів, 1614 *Кн. о св.* 405); **заходити подъ землю** — вмирати: ѡ Сн҃ꙋ мо́й възлюбле́нный,... Почто въско́рѣ съкрилєсь; ...ѡ(т) ѡчі́й моихъ, и захо́ди(ш) по(д) зє(м)лю (Чернігів, 1646 *Перло* 94); **заходѧтъ шпары** — заходять зашпори: Хвали(т) высо́цє писмо ст҃оє ванаю..., же взимѣ кды чл҃къ на силѣ оустаєтъ, и в рꙋкы длѧ потꙋжности морозꙋ ажъ захо́дѧтъ шпа́ры, лва єднакъ сроґого рꙋка́ми задавилъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 29 зв.).

ЗАХОДИТИСЯ *дієсл. док.* (коло чого) *(почати поратися біля чогось, приступити до якоїсь роботи)* заходитися: ѡрачъ якъ ско́ро ролю до́брє выправить ю посі́єть, з' вєлі́кімъ стара́нієм ся ѡколо иншы(х) по́трєбъ до нєй налєжачы(х) заходить, абы з' сподѣваного... ꙋрожаю... пожи́ткі ѡдобралъ (Манява, 1619 *Привит. Феод.* 288).

ЗАХОДИТЬ *див.* **ЗАХОДИТИ.**

ЗАХОДНИЙ *див.* **ЗАХОДНЫЙ.**

ЗАХОДНИКЪ *ч. (сповідник католицької віри)* католик: А та́къ засѣда́вши на намо́вѣ оу фєра́ри... оу флорє́нціи... мнѡ́гіє артикꙋлы до спо́роу а на́болшєй восто́чници за́ходникѡмъ задаючи́ съборова́ли (Острог, 1598 *Ист.фл. син.* 37 зв.).

Див. ще **ЗАХОДНЫЙ.**

ЗАХОДНІЙ *див.* **ЗАХОДНЫЙ.**

ЗАХОДНЇЙ *див.* **ЗАХОДНЫЙ.**

ЗАХОДНЫЙ, ЗАХОДНИЙ, ЗАХОДНІЙ, ЗАХОДНЇЙ *прикм.* **1.** *(стосовно сторін світу — розташований на заході)* західний: Слꙋшны(и) є(ст) тєды дово(д) ижъ захо(д)ныє и по(л)но(ч)ныє краины полє(г)ку а знєна(д)ска были тєпє(р) народами лю(д)скими напо(л)нєно (1582 *Кр. Стр.* 47 зв.); лє(ч) дх҃ъ ан'тї́христо(в), єдино́го з дꙋхо(в)ны(х) о́коло ро́кꙋ х(с)ва, дєвѧ(т)со(т)ного на то звѣлъ, жє... захо(д)нїи всѣ // па́н'ства ѡ(т) столи́цѣ цѣсарскои ко(н)ста(н)ти́нопо́лскои ѡтор'ва́лъ (Вільна, 1596 *З.Каз.* 34 зв.-35); Также и на заходнихъ и всходнихъ сторонахъ сила зъ-межи пановъ благочестивыхъ, дръжачихъ вѣру православную, естъ (1603 *Пит.* 10); хотѧ(и) то въ ієр(с)лмѣ оущєпѧ́на на́пєрвѣи ви́нъ-наѧ ма́тица, самы́м' гмъ на́шим' іс хмъ. алє ро(з)ки свои роспростєръла, ѡ(т) мо́рѧ схо́днєго; до мо́рѧ за́ходнєго, и ко́рєнємъ сво́имъ напо́лънила всю зе́млю (Почаїв, 1618 *Зерц.* 45); Крета и иныи тамъ мѣста, также кролевства многіи заходніи старого календара не отвергли, и то — знакъ лѣпшости! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1174); Ижє ѡни пєрєхо́дѧчи вєли́кіи глꙋби́ны захо(д)нєго и по(л)но(ч)нєго ѡкиа́ноу. многі́и на ню(м) нашли ѡстро́вы (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 438 зв.); єстъ єдина ба́йка напи́сана в' кни́гахъ на́шихъ рꙋскихъ, якѡ́бы анти́христъ мѣлъсѧ народи́ти въ єр(с)ли́мѣ с чєрни́цѣ, алє то ба(и)ка що то́ писа́лъ ло́жъ, анти́христъ ви́йдє з гєрєти́цкихъ зборѡвъ, и захо(д)ныхъ кра́євъ, нѣмє́цкихъ гєрєтикѡвъ (Чернігів, 1646 *Перло* 137 зв.).

2. *(який стосується народів і країн із католицьким віросповіданням)* західний, католицький: В томъ тє́ды ча́сѣ... иси́доръ словакъ, ѡ(т) краєвъ за́ходныхъ, ѡ(т) ри́му до константино́поля съ причи́ннымъ ѡ(т) па́пы ри́мского ли́сто(м) прїє́халъ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 34 зв.); вы... вызнаєте, иж были єсте в послушенстве... патріарха от которого вся Руская земля от всходу солнца аж до полночи з Словяны, з Болгары и зъ Сербами крестилася и чудами освѣтилася по 'отпаденю рымских заходных народов (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44);

(який стосується католицького віровчення та віросповідання) західний, католицький: За́ходныє ѡ(т)цє́вє на такі́є дово́ды

презъ своєго я́на красомо́вцꙋ та́к҆же пока́зовали нема́ло ѡ(т)порѡвъ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 39); Поста́нови(ли) по́по(м) в҆сходны(м) же́ны мѣти… а захо(д)ни(м)… ма(л)жен҆ство заборонéно. а кꙋхар҆ки дозволе́но (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 130 зв.); Ба́чишь с пи́сма стого, презъ ѡ(т)цовъ не ты́лко к҆гре́ц҆кихъ… але те́жъ и презъ за́ходнихъ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 24); по розрозненюся зе всходными и по одестю оныхъ, самы заходнiи епископове каноны Сардiкiйскiи ухвалили и соборъ замкнули (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 575); **заходная церква** *див.* **ЦЕРКВА; заходний костелъ** *див.* **КОСТЕЛЪ.**

3. *У знач. ім.* Те саме, що **заходникъ**: А заты(м) по мно́гы(х) розмо́ва(х) ма́рко єфе́ский роспали́вшиса ре́вностiю бжею, примо́вилъ за́хо(д)ны(м), ѡ приданьє вси(м) во́лѣ и ѡ(т) сна, за што прокла(т)ствꙋ по(д)па́ли (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 41).

ЗАХОДЦА *ч.* Управитель, принципал: И к томꙋ брали са на самого того заходцꙋ, ѡт кого кназь староста тоє имєнє Карасин мает, на земанина земли Волынскоє, Лецка Баєвского, который жив, а ѡни с ним тыи границы граничили (Черниче Городок, 1543 *AS* IV, 354); а кназь староста того заходцы своєго на том рокꙋ не поставил, што был повиненъ вчинити и до него тыи люди короля… са слали (Там же).

Див. ще **ЗАВОДЦА.**

ЗАХОДЪ[1] *ч.* **1.** *(одна із чотирьох сторін світу)* захід: Ажъ пришо(л) за пого(д)ны(м) з заходꙋ вѣтро(м) до… моря дꙋ(н)ского (1582 *Кр. Стр.* 81 зв.); я́къ бли́скавица выхо́ди(т) ѡ(т) в҆схо́дꙋ, и явла́є(т)са а(ж) на за́ходѣ, та(к) бꙋдє(т) и прихо(д) сна члч(с)каго (Вільна, 1596 *З. Каз.* 26); мѣло [мѣсто] му(р) велики(и) и высоки(и) маючи бро(н) двана(д)цє(т)… ѡ(т) полу(д)на три броны ѡ(т) заходу три броны (XVI ст. *КАЗ* 658); А занехавши такъ потужные доводы, абысь, поднесши очи свои… обачилъ, яко выбранные Божiе на всѣ чотыри части свѣта, т. е на всходъ и на заходъ, полудне и полночъ, въ православной вѣрѣ сiяютъ (1603 *Пит.* 8); Се вѣтръ бꙋри прiидетъ ѡ(т) заходꙋ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 245); ѡ(т) заход(ꙋ) шли (на) всходъ (Львів, I пол. XVII ст. *Ап. Покр. з.* 112 а); те́ды Са́рваръ в҆пра́вдѣ зе всхо́дꙋ, хага́нъ за́сь ѡ(т) за́ходꙋ мѣста пали́ти ѡколи́чныи почали (Київ, 1627 *Тр.* 681); Естъ твердость и такъ нбо сотворе(н)но и́жъ завжди́ бѣжитъ ѡ(т) восходу ажъ до заходу, и на немъ бѣжитъ сл(н)це и мѣсяцъ (серед. XVII ст. *Луц.* 526).

2. *(країни Західної Європи, католицький світ)* Захід: а ижъ на побо́жное пра́ве аггльское по́стническое жи́тiє ихъ восто́къ и за́ходъ оглада́л҆са (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 54); Iюстинiа́нъ… Ца́ръ… // …пра́ва станови́лъ, кото́рыми тепе́ръ ве́сь За́ходъ ды́хає(т) и мꙋдрꙋє(т) (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 174-175); Єще из҆ Авгꙋсти́на, пова́жного на За́ходѣ Оучи́тела, я́сне да́єт҆са зна́ти, же млтва є(ст) хлѣбо(м) дшевны(м) (Київ, 1648 *МІКСВ* 348); в ты(м) же рокꙋ… новинꙋ было принесено ѡ(т) заходꙋ же… коло Рыму много мѣст… позападало (серед. XVII ст. *ЛЛ* 176).

ЗАХОДЪ[2] *ч.* **1.** *(спуск небесного світила за обрій)* захід. ◇ **заходъ солнца (сонца, слонца)**: **а)** *(час опускання сонця за лінію горизонту)* захід сонця: потомъ Желехъ со мною ѡттоль ѡтъ кнегини Четвертенскоє… вжо на заходе слонца єхалъ и въ мили ѡтъ Лꙋцка, ꙋ Полоной ночовали (Петрків, 1564 *AS* VI, 251); въ середу, по заходе солнца, ехали есмо зъ места зъ Володимира… до Ляхова (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 1/I, 15); **б)** *(сторона світу, де сонце заходить; західний напрям)* захід: А єще с третеє стороны ѡтъ заходꙋ сонца ѡтъ це(р)квы свтого спаса гора высока такъ же яко

замъковаѧ (1552 *ОКЗ* 34); Захотѣлосѧ ємꙋ самомꙋ по(д)нєсти столи́цꙋ свою на за́ходѣ слнца (Острог, 1587 *См. Кл.* 11); Западъ: За́ходъ слнца (1627 *ЛБ* 41); а одъ того копца нарожного, идꙋчи прєзъ тотъ жє гай,.. поворачиваючи на заходъ солнца, въ томъ гаю копцовъ три (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 69).

2. *Перен. (кінець чого-небудь)* захід: а коу концоу заходꙋ свѣта того, нє ѡ(т)стꙋпꙋй слнца правды, и ма́тки своєи, в҄ пєлю́хахъ єщє тира́нїи, сꙋро́вы(х) иродѡвъ порожє́нои, и по(д) росливаньємъ ѡ(т) нихъ кро́ви въ оутискꙋ вихованои (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 56 зв.); Бгъ ал҄бовѣмъ всємогꙋщїй зашо́лъ имъ в҄ раю доро́гꙋ въ полꙋднє, пока́зꙋючи, жє южъ ва́шъ живо́т҄ зближа́єтсѧ къ за́ходꙋ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 939).

ЗАХОДЪ[3] *ч.* Угіддя: тіе Волевачевскіе предкомъ моимъ все сенокосніе и пахотніе заходи и байраки… — то тредцетъ женѣ мойей из синомъ малимъ, а по десет болшимъ: Антону и Андрею (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 14); а єго м(л) пнꙋ по(д)коморомꙋ… тыхъ // кгрꙋ(н)то(в) по(ль) ро(ль) заходо(в) и пожи(т)ко(в) и(х) вла(с)ны(х) мо(ц)но заборони(л) (Вінниця, 1603 *ЛНБ* 5, II 4050, 103-103 зв.); па(н) рамо(лт)… слу(г), мєща(н), и людє(и) пыковскихъ с пасєкъ зъ заходо(в), нє вырумова(л) и с по(л) нє звє(л) (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 111).

ЗАХОЖѢНЬЄ *с. (втрата здатності чітко мислити, сприймати дійсність)* запаморочення. ◇ **захожѣньє въ голову** — запаморочення: Изꙋмлє́нїє: Ѡшалѣньє, захожѣньє в҄ го́ловꙋ з҄ гора́чки, албо ѡморочѣньє ѡ(т) пїанства, завєрнѣ(н)є головы (1627 *ЛБ* 47).

Пор. **ЗАХОДИТИ.**

ЗАХОПИТИ *дієсл. док.* (кого) *(заволодіти ким-небудь)* захопити: Исаиа рєчє в днь ѡнъ захопѧ(т) собе сє(д)мъ нєвє(ст) єдинаго мꙋжа (поч. XVII ст. *ЦНБ* 476 П/1736, 53).

ЗАХОРАТИ, ЗАФОРАТИ, ЗАѲОРАТИ *дієсл. док.* Захворіти: пани подскарбинаѧ …на ѡн час заѳорала (Дубно, 1559 *AS* VI, 43); Яко жъ дей и сама есми то оповедати и вызнавати къ уряду господарьскому была поехала, нижли дей на дорози зафорала (Кременець, 1563 *АрхЮЗР* 6/І, 46); Яко(ж) дє(и) и сама єсми того(ж) часу то… повєдати и вызнати до врѧ(д)у… была поєхала ни(ж)ли дє(и) на дорозє захорала (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 11); Прп(д)бны(и) и Прєвєлє́бны(и) ѡ(т)цъ на́(ш) Єлїссєй,… та́кжє захора́вши, и розболѣвшисѧ бо́лѣзнїю своє́ю гды оумє́рлъ, оустꙋпи́лъ з҄ тогѡ́ свѣта, прєста́вил҄сѧ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 1).

Див. ще **ЗАХОРОВАТИ, ЗАХОРѢТИ.**

ЗАХОРИТИ *див.* **ЗАХОРѢТИ.**

ЗАХОРОВАТИ *дієсл. док.* Захворіти, *діал.* захорувати: Єдного часꙋ захоровалъ вєл҄ми, и ю́жъ бли́скїй былъ конца житїѧ своєго (поч. XVII ст. *Пчела* 26); А понєваж҄… ми́мѡ сєбє то нєдба́лє пꙋща́ємѡ, а гды тѣло захорꙋєтъ, вшєлѧ́ки(м) спо́собомъ ѡ поратова(н)ю єгѡ промышлѧ́ємѡ, // и ѡ лѣчє́н҄ю бо́лю,… ста́раємѡсѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 103-104); казимѣ(р) заховалъ (!) былъ на вꙋспꙋ и ѡсталъ ся вє Лвовѣ, поки ажъ нє выздоровилъ сѧ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 172).

Див. ще **ЗАХОРАТИ, ЗАХОРѢТИ.**

ЗАХОРѢЛЫЙ *дієприкм.* **1.** *У знач. прикм. (який захворів)* хворий: а вша(к) ты грѣшный члчє я(к) нє маєшь ро(з)лютовати сѧ на(д) тоєю то нє(н)зною и захорѣлою двцєю своєю то є(ст) грѣшною и оукалѧною дшєю своєю (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 189).

2. *У знач. ім.* Хворий, -ого: За́кон҄ прокажє́ного,… якъ нєчи́стого з҄ ѡбо́зꙋ выгони́ти росказа́лъ, нє на(д) тєлє́сною зара́зою,

и здоро́ва ска́зою, па́ства чиса, бо бы то зго́ла было на(д) оува́жный ро(з)сꙋдокъ, на(д) пони́вольне захорѣлыми, сро́житиса, на(д) кото́рыми бы ра́чей литост҆ мѣти присто́ало (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 694).

ЗАХОРѢТИ, ЗАХОРИТИ *дієсл. док.* Захворіти, *діал.* захоріти: а повинꙋвши са прєвза́тои го́рдости єгѡ, яко главѣ, с кото́рой все тѣло захори́ло, а с тоє́й хороби мꙋсѣли ѡ(т)мѣны великїи стати са (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 23); Изнємогохъ: Захорѣлємъ, застогна́лєм҆ (1627 *ЛБ* 46); гды хто на ѡчи захорѣєтъ, лѣкаръ до оулѣчє(н)а ихъ пристꙋпꙋючи, нє до... ѡчїй лѣка́рства прикладає́(т), алє ѡ напра́вѣ головы пе́рвѣ(и), гдє єстъ... жро́дло тоѣ хоробы, и ѡ єѣ оулѣчєн҆ю про́мыслъ чинитъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 108); за тоє, же захорѣвши, ѡ здоро́вїє своє радитиса ꙋмыслилъ (серед. XVII ст. *Кас.* 1 зв.).

Див. ще **ЗАХОРАТИ, ЗАХОРОВАТИ.**

ЗАХОТѢТИ *дієсл. док. (виявити бажання)* захотіти: патрїа(р)хи за(с) по вы́єздѣ ѡ(т)толь свтѣ(и)шаго смущє(н)я межи лю(д)ми чини́ти нє захотѣ(л) (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 2 зв.); папежъ коли захочетъ, тогды то все поламати и одъменити можетъ (Вільна, 1599 *Ант.* 711); Єщє ли єго захо́чє(ш) жлъчїю и ѡцто(м) сро́ги(х) квасны(х) грѣхо(в) твои(х) напоити? (поч. XVII ст. *Проп. р.* 185 зв.); єсли́сь ѣсти захотѣ(л), ста́л҆са тобѣ Тра́пєзою. Єсли́сь пи́ти захотѣлъ, ста́л҆са тобѣ Чаро́ю (Київ, 1625 *Злат. Н.* 128); пнове всѣ зго(д)нє... ѡ(т)повѣдъ дали, ижъ тоє мѣсцє... нѣгды нєдоста(т)ковъ нє ꙋ(з)навало ...// абы то(л)ко прысто(и)нє захотѣли жыти, и особны(х) трапє(з) нє закладали (Львів, 1638 *ЛСБ* 1043, 52-52 зв.); Сынѡ́вє Правосла́вныи; єсли хлѣбъ дшєвный рꙋма́ный мѣти захо́чꙋтъ, нєха́й же ср(д)ца свои ѡгнє́мъ мл(с)ти Бга и бли́жнагѡ розжара́ютъ, ѡгни́стїє за́вшє нєха́й ср(д)ца ма́ютъ (Київ, 1648 *МІКСВ* 349); охотнє дамъ вамъ што захочєтє, то(л)ко мнѣ дайтє дѣвкꙋ за жонꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 52);

(виявити волю) захотіти: З ва́ми Пра(в): Хр(с)тїа́нє, єсли Г(с)дь Бгъ захо́четъ и жи́ви бꙋдємо, єсли на́то добротли́вогѡ Бга во́ла бꙋдет҆, и́ншїй ча́съ до ро(з)мо́вы з҆ мѣстца сєго здари́тиса мнѣ мо́жєтъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 7); Єсли сре́бро проти́вникъ ѡ(т)на́ти захо́чє(т), з҆ ѡхо́тою ѡ(т)да́й (Київ, 1625 *Злат. Н.* 129).

ЗАХОТѢТИСЯ, ЗАХОТѢТИСА *дієсл. док., безос.* (кому і з інфінітивом) Захотітися: Захотѣлоса и(м) внє(т) ра(ди)ти и по(д)нєсль мы́сль свою а та(к) ємоу засмаковала ѡбє(т)ница ѡнаа, и(ж) згордѣль и прєстоупиль приказанїє га (Львів, 1585 *УЄ* № 5, на полях); Захотѣлоса ємꙋ самомꙋ по(д)нєсти столи́цꙋ свою на за́ходѣ слнца (Острог, 1587 *См. Кл.* 11); захотѣ(л)о ти са до ієр(с)лима, и нє хо́тѣла та єсмь вчє́ра ѡ(т) се́бє поу́стити (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп. Д.* 10); ѡнъ... та(к) повѣлъ а вєра рожка ся ва(м) захотѣло нє будєтє на ти(х) кгода(х) розсуди(т) на(с) хто(с) трєти(и) (Львів, 1645 *ЛСБ* 1043, 73).

ЗАХОТѢТИСА *див.* **ЗАХОТѢТИСЯ.**

ЗАХРИСТИЯ *ж. (церковне приміщення)* захристія, ризниця: комъпрынъципаловє ... //...пришє(д)ши до тоє цє(р)кви такъ ꙋ воро(т) кото́рыми на цъмитаръ (!) входятъ јако тєжъ и ꙋ цє(р)квє и захристи(и) коло(д)ки пош(д)биявъшы ѡбꙋхами... до цє(р)кви вошли (Київ, 1633 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 626, 37 зв.-38).

ЗАХЦИКЪ *див.* **ЗАХЦЫКЪ.**

ЗАХЦЫКЪ, ЗАХЦИКЪ *ч.* (*стп.* zachcyk, *нім.* sechzig) копа, шістдесят: клєпъковъ што дє(и) было ꙋроблєно за по(л)тора рока полътора за(х)цыка то дє(и) всє попали(л) (1577 *ЖКК* I, 86); ты(х) клєпо(к) спалєно полътора за(х)цика (Там же, 87).

ЗАЦВЕСТИ *див.* **ЗАЦВИСТИ.**

ЗАЦВИСТИ, ЗАЦВЕСТИ *дієсл. док.* **1.** *(вкритися квітками, розквітнути)* зацвісти: в нихъ садъ зацвѣлъ а намъ ягоды (1489 *Чет.* 112); такъ же и пульскый цвѣтъ, якъ красенъ зацвивъ, та западе, а другый день у вогень положишъ, та изгоритъ (XVI ст. *НЄ* 94).

2. *Перен. (виникнути)* розцвісти: нинѣ бо неприязнь изгибла а любовъ зацвила (1489 *Чет.* 113).

ЗАЦВИТАНЄ *с.* Зацвітання, цвітіння: Робо́тникωвє, кото́рыѣ ωко́лω са́дω(в) и ωгоро́дω(в) панω(в) своихъ робѧтˢ и стєрєгѹтъ ихъ, цвѣты зˢ розныхъ зєлій... вдѧчнє пахнѹчии по(д)часъ зацвита(н)ѧ ихъ збираючи, панωмъ своимъ або завиталымъ гωстємъ охотно приносѧтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 504).

ЗАЦЕНИТИ *дієсл. док. (установити свою ціну на певний товар)* зацінити: штожъ я́ тобѣ подамъ вєнцє(и) ани́жєли стои(т) зацєнилась бынамнѣй нє єсть албовѣмъ ѹставлєно абыхъ танє(и) нє мѣла прода́ти якомъ зацєни́ла (к. XVI ст. *Розм.* 27 зв.).

ЗАЦЕНЪ *див.* **ЗАЦНЫЙ.**

ЗАЦНЕ *присл.* (*стп.* zacnie) **1.** Достойно, гідно: ѹмѣєтє ѹчи́нити и ба́рзо добрѣ, бє(з) похи́бы, за́цнє, побо́жнє, вдачнѣ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 155); іωа(н) єв(г)ли́ста вˢ апокалипсии своє(м) за́цнє показѹє(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 189 зв.).

2. *(про аристократичне походження)* благородно, шляхетно: Ажє и вє́длѹгъ свѣта оуро́жєнъ єстъ за́цнє и шлахе́тнє, зˢ Ро́дича шла́хтича (Вільна, 1620 *См. Каз.* 16); Прєдводи́тєлнѣ: Вˢ поча́ткѹ сє пе́рвоє. прє́днє, за́цнє (1627 *ЛБ* 92); за́цнє praitanter (*Уж.* 1645, 72).

Див. ще **ЗАЦНО.**

ЗАЦНЕВРОЖОНЫЙ, ЗАЦНЕУРОЖОНЫЙ *прикм.* (*стп.* zacnie urodzony) *(уживається при титулуванні) (який має аристократичне походження)* благородний, шляхетний: Я Василей Маркович Жоравницкий... змовил есми за себе в малъженство девку зацне врожоного пана Яна Печифостского, столника земли Лвовское (Луцьк, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 195); да(н) с ко(в)вѧ на(в)сє(м) зычливы(и)... кирилъ зѹбцо(в)ски(и) намє(ст)никъ ковє(л)ски(и) за(ц)нє врожономѹ єго м(л) панѹ станиславѹ хмєлє(в)скомѹ старо(с)тє нєсѹхоє(ж)скомѹ (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 281); За(ц)нє ѹрожоны(м) Пано(м) по(д)старостимъ и всякомѹ врядѹ належачомѹ ωзна(и)мѹємъ симъ нашимъ листомъ (Львів, 1586 *ЛСБ* 72, 1); За́цнє ѹрожо́нымъ и Правосла́внымъ Па́нω(м), и(х) м(л) пп: Дими́трїю и Данї́йлѹ Ѳєодωровичωмъ Балабанωмъ,... здоро́вѧ, помы́слностєй вшєлѧ́кихъ,... зы́читъ (Київ, 1627 *МІКСВ* 185).

ЗАЦНЕЙШИЙ *див.* **ЗАЦНѢЙШИЙ.**

ЗАЦНЕСЛАВЕТНЫЙ *прикм. (уживається при звертанні)* вельмишановний, високоповажаний: Єрємии Тисаро(в)ски(и)... єпи(с)копъ Лво(в)ски(и),... Зацнє славєтнымъ Паномъ житєлю(м) Лво(в)скимъ Бра(т)ству... здра(в)ствова(т) зы(чєт) (Путятинці, 1630 *ЛСБ* 511, 1).

ЗАЦНЕУРОЖОНЫЙ *див.* **ЗАЦНЕВРОЖОНЫЙ.**

ЗАЦНИЙ *див.* **ЗАЦНЫЙ.**

ЗАЦНО *присл.* Те саме, що **зацне** у 1 знач.: Яко твє(р)дя(т) нѣкоторыи... Якобы Посло(в) Посполиства пн҃ьски(х) знєважило. Алє зацно потворъ людє(и)... Єслы(ж) с шля(х)ты алболы ро(з)ныхъ нєбожато(к) Жа(л)ся божє и(х) глѹпства... жє нє умѣли розѹмомъ спокрыты и(х) глупо(с)ти (1636 *Лям. о пр.* 4).

Див. ще **ЗАЦНЕ.**

ЗАЦНОСТЬ *ж.* (*стп.* zacność) *(високі моральні якості)* шляхетність, достойність,

гідність: в доброй памети єстъ зацность старожитных домов и народов Вашєй Милости (Варшава, 1568 *AS* VII, 306); оудаю(т)сѧ до ва(с) нарѡдовє рѹскіє ро(з)личными кштáлты и спóсобы, вынóсѧчи зáцность, стобливость, можность... своихъ папєжо(в) рим'ски(х)..., а вáши(х) патрïа(р)ховъ кгрєцки(х), и ω(т) ни́хъ дєржáнѹю вѣрѹ и зáко(н),... тóпчѹ(т) ногáми, а призывáютъ ва(с) въ є́дность (Острог, 1587 *См. Кл.* 4); Але вы, пред ся оных зацност и достоинство занедбавши, православных до Скарги заганяете (1598 *Виш. Кн.* 121); Светелъ еси зацностью, богатествы, можностью, величествомъ.... то добре ведаю, вижу и величаю тебе надъ многими (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 1011); длѧ того апо(с)толь приточуває(т) тыи слова абы жидовє пєрєстали боронитисѧ зацно(ст)ю про(д)ковь свои(х) (II пол. XVI ст. *КА* 550); трѹ(д)но рóзоумѣти нєвѣр'нико(м) ó тáкои зацности єго (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 22 зв.); Вѣдаютъ при томъ, же свобода зацности и поволане ихъ духовное не естъ не ограниченно и не естъ вынято из оного росказаня Петра апостола (1603 *Пит.* 34); Прєсвѣтломоу спситєлѧ нашєго тръжєствоу въскр(с)нïа барзо сѧ дивовáли, котóро(г) триоу(м)фѹ зáцности нѣкгды гóднє нє мóгли высловити (поч. XVII ст. *Проп. р.* 152 зв.); О, якъ ту великая зацность и повага патріаршего достоенства! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1151); Вєли́чєство: Вєли́кост', зáцно(ст), майстáтъ, прєвъзложéнïє, прєимѣтєлство, прєвзѧ́то(ст) (1627 *ЛБ* 14); А з'влáща над' вси звѣрѧ́та чєловѣкъ зáцностью и мóжностью прєхóдитъ, мáєтъ рóзѹмъ, слóво и пáмѧть (серед. XVII ст. *Хрон.* 4 зв.);

(повага, пошана, визнання) честь: зъ особливое ласки Нашое Господарское, маючи вѣдомость о добромъ... его межы людьми... захованью, узычили есмо ему: стану, заволанія, зацности и титулу шляхетского, на што особливый листъ Нашъ ему есмо дали (Петркiв, 1565 *РЕА* II, 138); Зáзрость та(к) ωписáтисѧ мóжєть: єст' смѹтокъ з' чѹжóго добра, и́лє ǒноє добро нáшой зáцности оущєрблѧ́єть (Львів, 1645 *О тайн.* 53); ω таковѹю, блжéннѹю жи́знь; стáрайтєсѧ нн҃ѣ щобистє єи достѹпи(л): въ бѹдѹщомъ вѣцѣ, а щожъ мóжє бы́ти бóлшєй чéсти въ цр(с)твѣ Нб(с)номъ; над' сїю чéсть, жє быти сы́но(м) Бж҃їимъ, и наслѣдникω(м) цр(с)тва Нб(с)ногω, и црéмъ єгώ, Ибо сіа зацно(ст) и слáва, прєхóдитъ рáзѹмы Агглскїи и чл҃вчєскїи (Чернігів, 1646 *Перло* 167); ǒнъ и́нѧлъ оу сєбє оуважáть зáцность вѣкѹ и стáрости своéй гóднѹю, и в'рожóного шлѧхéцства сѣди́нѹ (серед. XVII ст. *Хрон.* 474).

ЗАЦНЫЙ, ЗАЦНИЙ, ЗАЦЪНЫЙ, ЗАЦЕНЪ *прикм.* (*стп.* zacny) **1.** *(достойний, шановний)* поважаний: поча(л) єсми кнѧзѧ булыгу гамовати абы такъ зацного чоловєка до смє(р)ти нєзабива(л) (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 31); нє важи(л) бы сє то(г) ани татари(н), нє то(л)ко та(к) за(ц)ны(и) чловє(к) и пєрсóна духо(в)наа, напроти(в) тє(ж) пє(р)сони дхо(в)нои во всє(м) тобѣ ро(в)но(и) кро(м) бога(ц)тва (к. XVI - I пол. XVII ст. *ЦНБ* 74 П/20, 22); в кори(н)ѳѣ зáцный нѣякїй члкъ. грѣхъ оучини́лъ такóвый, якїй анѣ мєжи погáны найдовалъсѧ (Острог, 1607 *Лѣк.* 30); Якожъ я найменшій отъ духовныхъ и свѣцкихъ зацныхъ особъ о то многокротъ уживаный,... склонилемся къ написаню тоей книги (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 318); в' тóмъ пéвнє похвáлы є(ст) гóдє(н), понéважъ з' Зáцныхъ и Побóжныхъ Рóдичωвъ бы́л' оурожóный (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 22); бы́лъ абовѣмъ Пáвєлъ зáцнымъ и вы́бóрнымъ шлѧ́хтичомъ з' насѣн'ѧ Авраáмовогω а з' поколѣнѧ Веніамі́нова,... и мóгл' сѧ слѹшнє называ́ти шлѧхéцтвы таковы́ми (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 23); Августъ': ...Слáв-

ный, за́ц(н), знамєни́тъ, па́нскі(и)(1627 *ЛБ* 183); бꙋдꙋчи при шля(х)тє вышъ мєнованыхъ и инъшихъ людяхъ зацъныхъ потрикротъ объволывалъ и до вєдомости ꙋсимъ ѡ тыхъ данинахъ приводилъ (Чернігів, 1637 *ЛНБ* 5. II 4061, 125 зв.); Тогда́ Бг҃ъ посила́єтъ двóхъ за́цнихъ людє́й, абы дóбрії оучи́нокъ показа́ли, и мл(с҃)ть оучи́тєлєви своє́мꙋ (Чернігів, 1646 *Перло* 92); На вряде Кгро(д)ско(м) в за(м)кꙋ Єго м(л) житомєрско(и)... па(н) пєтръ сꙋлими(р)ски(и) ловчы(и)... для вписаня до кни(г) подалъ... запи(с) сво(и) заста(в)ны(и)... с пєча(т)ми и с по(д)писами рꙋкъ людє(и) зацны(х) (Житомир, 1650 *ПИ* № 43).

2. *(який має неабияке значення)* важливий, знаменитий, добрий: О которомъ та(к) зацномъ и вєлико(м) потрєбно(м) соборѣ здаломися за рєчь потрєбную в(ш҃) м(л҃) паномъ и братия(м) мои(м) ѡзна(и)мити (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101); приятєлю што хочєшъ кꙋпити?... // ... дóбрꙋю ша́пкꙋ? Або книжкꙋ зацнꙋю францꙋзкꙋю?... продамъ замало нєдорого (к. XVI ст. *Розм.* 25 зв.-26); Тыи соу(т) причи́ны, заистє зацныє, которіи на поча́ткоу мóвы нашєи здаломисѧ принєсти (поч. XVII ст. *Проп. р.* 156); Дн҃ь тóт за́цный пристóйнє хотѧчи́ почти́ти, И Пн҃а в нарожє́нью єго оувєльбити (Львів, 1616 *Бер. В.* 82); назавтре до мене в домъ приехал и мовилъ зо мною, жалуючи того, же такъ зацный манастыръ пустъкою стоитъ и без набоженства (Володимир, 1624 *АрхЮЗР* 1/VI, 539); Прєимѣѧи: Дєржа́чїи на вє́рхъ чого, а́бо на(д) чи́мъ, прєвыша́ючїи що,... за́цный, коштóвни(и), нєпосполи́ты(и), знамєни́тый (1627 *ЛБ* 165); Дн҃и вєсєлыє дн҃и зацныє дн҃и вєликои радо(с)ти ѡбє(р)нꙋли(с) в (с)мутокъ (1636 *Лям. о приг.* 3); Вотꙋйтє хтивє, ка́ждаѧ зъ ва́съ вóта, Чого єстъ гóдна за́цна єго цнóта (Львів, 1642 *Бут.* 7 зв.);

у знач. ім. с. р. **зацноє** — важливе, -ого: Єсли́ тє́ды штокóлъвєкъ єстъ вєли́коє, зацноє, знамєни́тоє и ст҃оє, то за правдꙋ найбóлъшєє,... найст҃ѣйшєє єстъ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 4).

3. *(який стосується шляхетства, шляхти)* шляхетський: малжонъка моя... княгиня Ганна Тихновна Хомяковича, яко зацного отца и поцтивое матки своее... в станъ святобливый малжонский принесла (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 8/III, 203); Такого вожа зыскало российское племе — Дорогой карбункулъ неошацованое цене, Зацна кровъ мужного князя Лыка (поч. XVII ст. *КЛ* 91); А за тымъ православіє грєчєскоє озимнѣло и в згорду пришло и во занедбаня бо теж зацных становъ особы, погордѣвши своим православіємъ, до врядовъ духовных приходити перестали (Львів, 1605-1606 *Перест.* 26); В тóй ча́съ, гдє хлю́ба свѣта сєго, гдє прꙋжнаѧ хва́ла, гдє рóскоши,... // ...гдє за́цноє оурожє́нѧ, гдє вєсєлє́нѧсѧ,... абы́смо вєсóлыи находи́лисѧ, гды насъ постáвѧтъ по Прави́ци Цр҃ѧ (Львів, 1642 *Час. Слово* 269 зв.-270).

ЗАЦНѢЙ *присл. в. ст.* (*стп.* zacniej) славніше: Прєславнѣє, разиствє́ннѣє. На(д)-то славнѣй, зацнѣй (1627 *ЛБ* 95).

Пор. **ЗАЦНЕ, ЗАЦНО.**

ЗАЦНѢЙШИЙ, ЗАЦНѢЙШІЙ, ЗАЦНѢЙШЇЙ, ЗАЦНЕЙШИЙ, ЗАЧНѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* **1.** *(який виділяється особливими якостями)* достойніший, видатніший: Кгды(ж) ка́жды(и) з ни́хъ можнє(й)шимъ, мꙋдрейшимъ, и зацнє(й)шимъ єди(н) на дрꙋгого хóчєтъ бы́ти на свѣтє (Острог, 1587 *См. Кл.* 12); тóє во(з)ношєнїє є(ст), которы(и) самóго сє́бє бы́ти лѣпши(м), го(д)нѣ(й)ши(м), за(ц)нѣ(й)ши(м), и м(д)рѣйши(м), ѡ(т) дрꙋги(х) ра(з)умѣє(т), и ная́вно тóє розꙋмѣ(н)є ѡ собѣ // гл҃омъ и(з)являєтъ (1599 *Виш. Кн.* 214 зв.-215); а хто(ж) застановляєть(сє) за б҃жи(и) законъ на(д) всякого цара за(ц)нє(и)ши(и) є(ст), хóтя(и) быхъ ис по(д)слє(д)-

нє(и)ши(х) бы́лъ (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 47); Азажъ Пановє цє(х)мистровє и рємє(с)ницы Лвовскиє,... цо(с) зацнѣ(и)шого ѡ собѣ На(д) во(и)ска в(ш) К(р) М(л) быти розѹмѣю(т), жє Насъ в цєха(х) свои(х) вєспо(л) з собою мѣти Нє хотятъ (Львів, 1609 *ЛСБ* 421); На́що такъ ѡ(т)повѣда́ю(т) и́жъ въ Хєвро́нѣ погрє́бєни были зацнѣ́йшїє Патрїа́рхи (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 936);

у знач. ім. с. р. **зачнѣ́йшоє** — видатніше, -ого; достойніше, -ого: Чогожъ отступникове... если не и въ свѣтлости темности шукати захотятъ, зачнѣйшого и выразнѣйшого надъ то до познаня мѣти захотятъ,... учителеве... // мовячи отдѣлне ихъ отъ особы Петровы прїймутъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 375-376).

2. *(який має більше значення)* важливіший: Кото́раѧ то и такова́ѧ бѣда, та́къ є́стъ го́ршаѧ на(д)ѡ́ноую, ѧ́къ дале́ко бо(л)шїє надъ ѡ́ныє и зацнѣ́йшїє стости были поло́жєни к҆ твоє́й дши (Острог, 1607 *Лѣк.* 8); хотѧ(ж) то́є лѣка́рство здава́лосѧ барзѣй шко́дити ѡча(м) анѣжли и(х) оулѣучити (!), алє зацнѣ́йшєє ѡчє́й оулѣчє́нѧ в҆ нн҃ѣшнє(м) єв(г)лїи вижѹ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 188); Оусмо́трѹй то в собѣ, ижъ оу всѣхъ людїй моу́дрость на(д) всє є́стъ зацнѣ́йшаѧ и всѣм҆ наипожа(д)ли́вша́ѧ (Острог, 1614 *Тест.* 143); Бєрє́шъ в҆ рѹки Крє(ст) хвъ; пала́шємъ згорди́вши. Остроно́снє оубо́зство прїймѹєтъ нє мѣвши. Живо(т) на(д) свѣтъ зацнѣйшїй, влюби́лє(с) зако́нный (Львів, 1642 *Бут.* 5); Та́йна бовѣм҆ Тѣла // и кро́вє Хвой є́стъ на(д) всѣ и́ншїє та́йны Црко́вныє,... зацнѣ́йшаѧ бо́лшаѧ и оужаснѣ́йшаѧ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 911-912);

у знач. ім. с. р. **зацнѣ́йшоє** — важливіше, -ого: нѣ ма́шъ нѣчо́го зацнѣ́йшого на(д) дшоу, чого́ сѧ и на́иглѹпшїє люди домышлѧ́ли (Острог, 1607 *Лѣк.* 107); ничого бовѣ(м) въ рє́чахъ лю́дских҆ на(д) Рєли́ю, то́ єстъ Вѣрѹ Правосла́внѹю, нє є(ст) зацнѣ́йшого, и тои потрє́ба набо(л)шєю мо́цю боронити (Київ, 1632 *МІКСВ* 269);

(який має більшу славу, розголос) славніший: тєпє(р) на(м) ѧ́къ спана́лого оучи́нкоу оупоми́нокъ на ѡчи выставоу́єтъ и въюючи(м) длѧ зацнѣ́йшого и снаднѣ́йшого звитѧ(ж)ства на(д) євисѣами ѡ́ными пєкє(л)ными пока́зѹєтъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 228 зв.);

(який має чіткіше забарвлення) виразніший: ото бовѣ(м) тоу(т) на горѣ ѳаво(р)стє(и) дѹга ѡ(т) всѣ(х) найцѹднѣ́йшаѧ и дале́ко зацнѣ́йшаѧ. Ѡба(ч)тє тоу(т) фа(р)бы дале́ко иншїи дале́ко свѣтлѣ́йшїи (поч. XVII ст. *Проп. р.* 270);

(який має кращу якість) дорідніший: і ѡвшє(м) лѣтора́сль таѧ єстъ дале́ко зацнѣ́йшаѧ и ѡвоцы зацнѣ́йшїє прино́ситъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 174 зв.); Лѹчшѹю: Зацнѣ́йшѹю (1627 *ЛБ* 59);

(який має особливу красу) вишуканіший: А заты(м) то(т) кото́ры(и) ты(х) ча́со(в) хо(т) в зацнѣ́йшо(м), пє(н)кнѣ́йшо́(м), звѧ(з)нѣ́йшо(м), сѹптє(л)нѣ́йшо(м) и достато(ч)нѣ́йшо́(м) язы́кѹ Словє(н)ско(м), прєнєспосо́бность слѹха́чѡ(в), нє мнѡги(м) пожи́точє(н) бы(л) (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 6);

(який має вищу ціну) цінніший, дорожчий: далєко лѣпшєє є(ст) и го(д)нѣ́йшєє ѧ́къ бовѣ(м) сѹкно хотѧ(ж) зо́лотѡ(м) и срєбро(м) пєрєтыканоє... нѣжли волнаноє, єдна́къ и то́є та́къ сѧ мо́жє(т) рѹкою рємєсника оукрасити..., жє иншоє и зацнѣ́йшоє ко́што(м) пєрє́йдєтъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 248); шко́да бовѣ(м) на́с҆ вєликаѧ по(т)ка́ла нє зло́та соу́мѹ якоу́ю згѹбилє(м) з мои́хъ роу́къ, анѣ камѣ(н)ѧ коштоо́вного вєли́кѹю ли́чбѹ алє на(д)то всє за(ч)нѣ(и)шѹю рє́чъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 13).

Пор. **ЗАЦНЫЙ.**

ЗАЦНѢЙШІЙ *див.* **ЗАЦНѢЙШИЙ.**

ЗАЦНѢЙШІЙ *див.* **ЗАЦНѢЙШИЙ.**

ЗАЧАЛО *с.* (*цсл.* зачало) **1.** Початок: Сла(в) Г(с)доу Боу, въ Тр(о)ци єдиномоу, давшємꙋ зачало и по зачалѣ конєць. Аминь (1599 *Яв. ИЗ* 12); **безъ конца́ и зача́ла** — (*про безконечність*) без початку і кінця: Дє́ жє цр(с)твꙋєшъ, бєзъ конца́ и зача́ла, я́кѡ тєбѣ вѣчнаѧ хва́ла (Чернігів, 1646 *Перло* 34); **не мати конца́ и зача́ла** — бути безконечним, не мати початку і кінця: То твоѧ́ вѣчнаѧ сла́ва и хва́ла, якѡ Вєли́чєство твоє́; нѣ ма́єтъ конца и зача́ла (Чернігів, 1646 *Перло* 69 зв.).

2. (*фрагмент Євангелія та Апостола, призначений для щоденного читання у церкві*) зачало: в которой то книзє замыкаєтъсѧ главь ѕі а зача(л) ол а стихо(в) ≠ах (1556-1561 *ПЄ* 138 зв.); Сказаніє ѡ главахь и зачалє(х) ѡ поча(т)ка(х) и коньцєхь чтомымь єв(г)лїамь оутрънимь и литорьгїинымь (Там же, 443); Зачало а. На початку была мова а мова была ꙋ бо(г)... всє ся чєрєзъ нєє стало (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 88); по словеси святаго апостола Павла, глаголющаго Коринѳ, въ зачалѣ рнє (XVI ст. *НЄ* 3); я(к) ап(с)ль павє(л) повѣдає(т). к ри(м)лѧно(м) за(ч) рг (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 28); Наꙋка в нєдє́лю сыропꙋ(ст)нꙋю: єв(г)лїє ѡ(т) Матѳєѧ. глава ѕ зачало зі (I пол. XVII ст. *УЄ Кан.* 37); Матѳє́й Глава є, зача́ло аі (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14); тая унѣа до потваровъ, сами жъ зачепивши христіанъ и причину давши, заразъ до протестатїи (!),... такъ умѣютъ и знаютъ раздѣлы и артикулы на память лѣпшей, нижели зачала въ Евангеліи (бл. 1626 *Кир. Н.* 14).

Див. ще **ЗАЧАТЄ, ЗАЧАТОКЪ.**

ЗАЧАПКА *див.* **ЗАЧЕПКА.**

ЗАЧАСОМЪ *присл.* (*за якийсь час*) з часом, згодом: боимѡсѧ абы... за тымъ календаровымъ шноуркомъ чєрє(з) ѡ(т)ца папѣжа оукрꙋчєномъ, зачасомъ што иншого с тогожъ варстатꙋ на(м) горшє(й) нєсмачного на насъ выволочи (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 49 зв.); Пожи́токъ Ґрамма́тїки въ язы́кꙋ Ґрє́цко(м) и Латінскомъ са́мы(м) досвѣдчє́нъє(м) ѡказа́лє зна́чный абы и въ Славє́нско́мъ до́зналъ а зача́со(м) подо́бнымъ досвѣдчєнъємъ и зна́чнє ѡказа́нъ бы(л) наповѝнной ва́шєй Люботщатє(л)ныи Оучи́тєлє пи́лности залє́жати бꙋдєтъ (Євъє, 1619 *См. Грам.* 2); Нє є́стъ бовє̂мъ въ нє́й бꙋдова́нъѧ рє́чїй матєрїа́лныхъ. Ґды́жъ єсли́ бы тако́воє было, за ча́со(м) бы сѧ розвали́ло (Київ, 1625 *Злат. Н.* 130); а́лє и дш҃а зача́сомъ звитѧжа́єтъ грѣхъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 24); вша́къжє за́разъ тогды ѡ(т) балъвѡхва́лъства своєго нє ѡ(т)стꙋпи́ли, а́жъ за ча́сомъ зъле́гка, всѣ(х) своѣхъ пога́нъскихъ нєзбожностїй понєха́вши, до позна́(н)ѧ... Бг҃а пришли, кото́рого почита́ли и хвали́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 256).

ЗАЧАСУ *присл.* **1.** (*заздалегідь*) зачасу, завчасу, завчасно: покажєтлисѧ то пєрєд ними, иж комисарє их ѡ той ѳоробє и(х) за часꙋ... вєдати давали (Дубно, 1559 *AS* VI, 44); А хочешъ же вѣдати о правдивомъ антихристѣ, слухайже а познавай его за часу, покуль онъ самый головный антихристъ, не прийдетъ, — по слугахъ и предотечахъ его (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 162); И длѧ того трꙋнꙋ и на(д)гро́бникъ за ча́сꙋ собѣ наготова(л) (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 30).

2. (*у визначений термін*) вчасно: домы... мꙋрꙋю(т) и цр҃ковъ ѡправꙋю(т)... и нє маючи на то всє готового достатъкꙋ, чи(м) бы зача(с)у тꙋю роботꙋ ко(н)чити, Прибєгаю(т) ко мл(с)ти ваши(х) пн҃ъски(х) вє(л)мо(ж)ностє(и)... Просєчи споможє(н)ѧ, на таковыє хр(с)тия(н)ства нш҃ого посполитыє потрєбы (1592 *ЛСБ* 218).

ЗАЧАТЄ, ЗАЧАТЬЄ, ЗАЧЯТЬЄ *с.* **1.** Початок: которая комиссия если быс одного дня скончити не могла, теды и иншых, по

себе идучих од зачатя свого, аж ся скончит, одправоватис может (Варшава, 1575 *ЧИОНЛ* XIV-3, 150); заразъ, за зьеханьемъ ся ту до Берестя нашимъ, поки еще день, ку зачятью сыноду назначеный, не былъ пришолъ, были отъ некоторыхъ поселства до митрополита (Берестя, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 520); превелебные отцове... отправивши звычайные молитвы...., день одинъ до зачатья собору на послы... ждали (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 188); митрополи(т)... одна(к) ѡто в҆ то́тъ дн҃ь кото́рый самъ кѹ зача́тью синóдоу в҆ оунивєрса́лѣ назначи́лъ до синодѹ жа(д)ного в҆стоу́пѹ нє чи́ни(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 12); Въ Лимнѣ... въ церкви ...въ день той урочистый, заразъ по зачатю литургіи... земля кипѣти починаетъ и порохъ зъ себе выкидаетъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 842); пєрє(д) зача(т)ємъ справы тоє, вєлєбны(и) ѡтєцъ Си(л)вєстє(р), намє(ст)никъ манастыра Выдуби(ц)кого... освє(т)чє(н)є заноси(л) (Горошки, 1642 *ДМВН* 221); корчьмы од зачатья розруху бунтов козацъких ваковали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 120).

2. Те саме, що **зачатиє** у 1 знач.: Михаи(л) возвєстилъ маноєви самсоново за(ч)тьє (1489 *Чет.* 72); зача́т҆є сн҃а Бж҃огѡ в҆ животѣ Па(н)ны вє́длѹгъ чловєчє́нства, ста́лосѧ спра́вою дх҃а ст҃огѡ, я́кѡ ѡповѣда́єт҆ агг҃лъ (Львів, 1646 *Зобр.* 18).

3. Те саме, що **зачатиє** у 2 знач.: въ .к҃г. дн҃ь на зачатьє ст҃го славно(г) пр(о)рка пр(д)тчи (1489 *Чет.* 36 зв.); Єго же рожѣниє иа҃ново. хочє(м) споведати братиє... въ. ѕ҃. ибо м(с)ць зачатья иа҃нова (Там же).

Див. ще **ЗАЧАЛО, ЗАЧАТОКЪ.**

ЗАЧАТИ, ЗАЧАТЫ *дієсл. док.* **1.** (що і без додатка) *(приступити до виконання, здійснення чого-небудь)* зачати, почати, розпочати: дня сегоднешнего, даты вышей писаное,... зачавши намъ,... мшу Божую служити... мещане места... Луцкого... // насъ духовныхъ особъ... лаяли и злоречили (Луцьк, 1584 *АрхЮЗР* 1/I, 185-186); Прито(м) тыжь єще зачали и другоє будова́ниє храма дѹхов҆наго (Львів, 1587 *ЛСБ* 83); С тоє причи́ны згóды є(ст) потрєба в которо(и) // вм(с) кохати(с) зачни а да(н) навы́кни дава(ти) нє ѡпина́ючисѧ (Кореличі, 1593 *ЛСБ* 246, 1-1 зв.); мы г҃а б҃а проси(м), яко є(с)мо тѹю роботѹ зачали жє бы(с)ми... доко(н)чити и съвръшити могли (Сучава, 1599 *ЛСБ* 345, 1); в пятокъ... была сє(с)сия... на котро(и) на(и)бо(л)шая ѹмова была ѡ дрѹка(р)нѣ, щобы зачати в ню(и) дрѹковати, абы нє ваковала (Львів, 1637 *ЛСБ* 1043, 49 зв.); помененый протестанъсъ... оферуючысе о то в судах належныхъ яко перъвей зачалъ, такъ и до конъца з вышъ преречоными принъципалами и их адъгерентами правъне чынити, илекротъ того будетъ потреба (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 818); та́ѧ кни(ж)ка, котóрѹюсмо... за пóмоч҆ю б҃жєю зачали, кѹ наоу́цѣ людии... налє́жати боу́дє(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 16); А коли за́чалы хвалы спѣва́ть ѡборoти́лъ г҃дь заса́дкѹ и́хъ на ни́хъ са́мыхъ (серед. XVI ст. *Хрон.* 318).

2. (що, що від чого) *(розпочати від певної точки відліку)* зачати, почати: А над ручомъ (!) месцу также грани есмо положили... по сихъ знаменах: зачав отъ дуба у дороги Селецкое до Войновичъ (Земно, 1516 *АрхЮЗР* 8/IV, 30); слѹшнє тє́жъ с҆ тыхъ мѣръ и присто́йнє и тѹю мою Бє́сѣдѹ ѡ(т) Пла́чѹ зача́ти, и Пла́чу васъ оучи́ти (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 7); Рєє(стр) приходѡ(в) и ро(з)ходѡ(в) цє(р)кви ѹспєнїа ст҃ыа б(д)ца во лвовє рокѹ 1630 в нє(длю) ѡ мироносица(х) зачаты(и) м(с)ца апри(л) 15 д(н) (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052);

(розпочати що-небудь з когось) зачати: Они... зъ панами и зъ княжаты мало што, або згола нѣчого почати не могши, зачали

// зъ мѣщаны, зъ людомъ посполитымъ... пустили межи ныхъ... кіи, посторонки,... и иныи мученія (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1064-1065).

4. (кого і без додатка) *(дати початок життю, завагітніти)* зачати: двдъ рєклъ. в бєзаконьи зача(т) єсмь и въ грєсѣхъ роди мѧ мти моѧ (1489 *Чет.* 127 зв.); агглъ гнь, Сталь... мо́вѧчи... Нє бойсѧ мрїє. знашла єсь ла́скꙋ прє(д) вл(д)кою въсѣхъ, и за́чнєшь сна (XVI ст. *УЄ* № 29519, 157); Бг... рачи(л)... зослати сна своєго дхо(м) сты(м) зача́того (Там же, 21 зв.); Жона, коли зачнетъ, та родитъ мужейского // полу, до седмый день скверна будетъ у своюй постели (XVI ст. *НЄ* 197-198); Або́вѣ(м) хто хо́чєтъ ѡ то(м) повѣ́дати, нєха́й пока́жєтъ... я́къ зача(т) в' оутро́бѣ матєрни, и ѡ(т)ко(л) жи́лы,... кро́въ... ма́єтъ (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 32); Проро́чица Анна, моли́твою и по́сто(м) Самꙋ́ила зача́ла, и нарꙋга́нѧ бє(з)пото́мности по(з)бы́ла (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 65); **плодъ зачати** — зачати плід: пєѡнитєсъ єсть камєнь, а роди(т)сѧ в звѣрє,... а єгда она пло(д) зачнє(т) тогда то(т) пло(д) родитъ по(до)бно камєни (XVI ст. *Травн.* 529).

Див. ще **ЗАЧИНАТИ.**

ЗАЧАТИЄ, ЗАЧАТІЄ, ЗАЧАТЇЄ *с.* (*цсл.* зачатиє) **1.** *(про плід дитини) (зародження, виникнення)* зачаття: Цр(с)кыи пр(о)ркъ ро́жєство лю(д)скоє и зача́тїє ѡписоуючи и нєбє(з)пєчєнство мо́витъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 251 зв.); Едино существо его зъ Богом Отцемъ, зачатіе по мати отъ Духа Свята, рожество съ Пречыстое Дѣвы Маріи, муку и смерть его, погребеніе, и во адъ сошествіе, и тридневное воскресеніе, и на небеса вшествіе (Вільна, 1608 *Гарм.* 179); А пото(м) кладе́мъ рꙋкꙋ на живо(т), исповѣдꙋчи зе́стїє єго́ на́ зємлю, и въ прч(с)тѣмъ животѣ Бгома́тєрє, бє(з)сѣмєнноє зача́тїє єго (Київ, бл. 1619 *О обр.* 69); но́ваѧ мтръ бєз' мꙋжа, но́воє зача́тїє з' дха стгѡ Но́воє Ро(ж)дєство з' ч(с)тои Па́нны Но́ваѧ наꙋка єв(г)лска(а) (Чернігів, 1646 *Перло* 96); *Образно*: примоу́сили тѧ ѡ(т) в'схо́дноє црквє до́гматъ и пода́нїй ѡ(т)цєвских ѡны(х) старожи́тныхъ ѡ(т)стꙋпи́ти... Кото́рыє тобѣ кгды́сь сѧ роди́лъ дховноє ѡноє зача́тїє и рожє́ньє нб(с)ноє подеймова́ли (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 7 зв.).

2. *(назва церковного свята)* Зачаття: в срєдꙋ по зачатии стыя Анъны дано кгрꙋнтаро(м) зо(л) и и гроши(и) кв (Львів, 1607 *ЛСБ* 1044, 4 зв.); в сꙋботꙋ прє(д) зачатиємъ стыя анны... далихмо двомъ хлопомъ що сѣно... звозили гроши(и) єі (Там же).

Див. ще **ЗАЧАТЄ.**

ЗАЧАТИСЯ, ЗАЧАТИСѦ, ЗАЧЕТИСЕ *дієсл. док.* **1.** *(почати відбуватися)* зачатися, початися, розпочатися: тогды водлє права вєликого кнѧзства Литовского, до которого Жєлєхъ... был с прыпарꙋки поставлєнъ и в нєм сѧ таѧ справа зачала, и до тых местъ точыть (Вільна, 1565 *AS* VI, 278); А кды ю(ж) с помочю бжию зачнє(т)ся робота в мурованю тогды мы бра(т)ство маємо платити помѣнєному ма(и)строви на ка(ж)ды(и) ты(ж)дє(н)... по золоты(х) два полски(х) (Львів, 1591 *ЛСБ* 159); но ннѣ ѡ то(м) до́во(д) широкїй чини́ти мѣста нє ма(ю) абовѣ(м) ѡ ѡчищєнїи црквє нашєй православно(и) сѧ рѣ(ч) зачала и далєйточи́ти бꙋдєт (п. 1596 *Виш. Кн.* 225); Для чогожъ радъшей не веселишсе съ того, и... Богу за то не дякуешъ, понеже за твоимъ началомъ и поводомъ тое дело зачалосе и скончило? (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 1005); чтыры Ап(с)лскїи... Столи́цѣ; гдє збавє́нѧ зачала́сѧ Єв(г)лїа, гдє всѣ... быва́ли Синѡ́ды,.. опрѣснока нє оужива́ли (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 286); И зачала́сѧ би́тва до́сыть тѧ́жкаѧ (серед. XVII ст. *Хрон.* 244).

2. *(взяти початок від чого-небудь)* зачатися, початися: а одъ тоє грєбли до паля при

ричцє мєсто пяты убитаго, одъколь трактъ дѹктѹ того зачался пришедши и границы тыє скончивши, держачи отъ мєсца до мєсца якося выжъ ограничило (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 71).

3. *(про плід дитини – зародитися)* зачатися: народилъсѧ х(с)ъ б҃ъ на(ш) зач҃єнъся ст҃ымъ дх҃омъ (1489 *Чет.* 23 зв.); гд҃ы сѧ рачи(л) в животѣ прч(с)тои дв҃цѣ ѡ(т) дх҃а ст҃го вєдлє чл(с)ства зачати и народити (Вільна, 1596 *З. Каз.* 4 зв.); а гди ся маютъ зачатй, тогди на се(д)мъ дни(и) пре(д) тимъ молоко, а се(д)мъ дни(и) кровъ, пото(м) зиде(т)ся тое по(с)полу и буде(т) якъ з'гляганое молоко, и се(д)мъ дни(и) стве(р)дится ве(д)ле ѡбичаю (серед. XVII ст. *Луц.* 544).

ЗАЧАТИСѦ *див.* **ЗАЧАТИСЯ.**

ЗАЧАТІЄ *див.* **ЗАЧАТИЄ.**

ЗАЧАТЇЄ *див.* **ЗАЧАТИЄ.**

ЗАЧАТОКЪ *ч.* Початок: в то(м) бовѣ(м) рождєствѣ то є(ст) в прє(д)вѣчномъ ѡ(т)цъ в сєбє самóго взирáючи роди(т) свóй зачато(к), або оумыслъ свóй (поч. XVII ст. *Проп. р.* 18); Исправлéнїє: Заслѹга, поправлѣньє, полѣпшє(н)є, попрáва, рéчи зачáток щаслйвоє справовáньє (1627 *ЛБ* 50).

Див. ще **ЗАЧАЛО, ЗАЧАТЄ.**

ЗАЧАТЫ *див.* **ЗАЧАТИ.**

ЗАЧАТЫЙ, ЗАЧЕТЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Розпочатий: в тых лѣтєхъ с помо(ч)ю б҃жиєю хочємъ тоє дѣло зачатоє кончити (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); въ справе другихъ владыковъ абы ся его королевская милость скваплятн не рачылъ, але радъшей абы наперъвей сынодъ... зложилъ, абы // тая справа зачетая шла съ позволеньемъ в.м. (Вільна, 1599 *Ант.* 655-657); и та(к) зáцного оупоминкоу нє оукралъ, алє подобéнство(м) и рéчи нєпéвностю пєрєстрашóный ѡ(т) прє(д)сѧвзѧтѧ зачáтого ѡ(т)стоупи(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 167); якосмося обєцали тоє мѣсцє ст҃оє абыся зачатая робота яконапрѹ(д)шє ко(н)чила (Устя, 1612 *ЛСБ* 438, 1); А бѹдєтє ли в то(м) своє(м) ѹпорѣ стоятй и зачатыє слѹжєбникй дрѹковатй, Клѧ(т)ву ст҃ы(х) ѡ(т҃)цъ и нашѹ вкладає(м) на ва(с) и ѡ(т) всѣ(х) добродє(и)ствъ цє(р)ковны(х) ѡ(т)далѧє(м) (Київ, 1646 *ЛСБ* 573); такъ и в тот часъ протестанътисъ..., посланый од их милости пановъ комисаров до чатовъников, для роспроваженъя того замешанъя и простованъя зачатое дороги, ехалъ до Острога (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 126); **зачатая лѣтера** *див.* **ЛѢТЕРА.**

ЗАЧАТЬЄ *див.* **ЗАЧАТЄ.**

ЗАЧЕМЪ *див.* **ЗАЧИМЪ.**

ЗАЧЕПАТИ *див.* **ЗАЧѢПАТИ.**

ЗАЧЕПИТИ *дієсл. док.* **1.** (що чим) *(ухопити якимсь предметом)* зачепити: Сергий... продка своего... съ которымъ за живота его гнѣвался, по смерти его не борздо вжо, виволокши уже изъ гроба, голову ему оттялъ, и зачепивши гакомъ, до реки Тибру волокъ (1582 *Посл. до лат.* 1130).

2. (що) *(наштовхнутися на що-небудь, черкнутися об що-небудь під час руху)* зачепити: Иномъ я... до двора кнєгини Матѳєевоє..., ездилъ и виделємъ знаки, ѡтколь былъ Єго Милость кнѧзь Ярославъ... пострєлєнъ; то єсть зъ долѹ знакъ дѣри, гдє кѹльки зачєпили дощъки ѹ виходє, и ѡколо тоє дѣри порохъ ѡколо ѡпалилъ тые дощки з домѹ (Луцьк, 1564 *AS* VI, 233).

3. *Перен.* (кого) *(прискіпатися до кого-небудь)* зачепити: седечи дей подле жоны, што одно ее зачепит, мовити ей што, албо облапити ее схочет, то се дей она от него по лаве умыкает, и потом от него из-за стула утекла до коморы (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 403);

(втрутившись у чиє-небудь життя, призвести до неприємностей) зачепити: тая унѣя до потваровъ, сами жъ зачепивши христіанъ и причину давши, заразъ до протестатіи (!), до позвовъ, до права а до ста-

тутовъ пакъ, такъ умѣютъ и знаютъ раздѣлы и артикулы на память лѣпшей, нижели зачала въ Евангеліи (бл. 1626 *Кир. Н.* 14).

Див. ще **ЗАЧѢПАТИ.**

ЗАЧЕПКА, ЗАЧЕПЪКА, ЗАЧАПКА *ж.* **1.** *(зупинка, перешкода)* затримка: онъ... безъ зачєпки дошолъ горы (1489 *Чет.* 43); И коли ѡни до паньства єго милости по(и)дуть и на Тавани будуть,... то(г)да имъ бє(з) всѧкоє зачєпъки... вольно ити, куды походѧть (Вільна, 1545 *ТУ* 73).

2. *Перен.* Суперечка: ино яко то ꙋ сꙋсєдствє с тых имєнєй наших мєжи людми... завжды кривды и грабєжи и зачєпки вєликиє сѧ дєѧли и дѧѧ того єсмо с паномъ Михайлом нєзгоды приймовали (Петрків, 1533 *AS* III, 400); kozaki też ne smeły budut w zemlu Tureckuju wchodyty y zaczepok dełaty (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 23); люди места оного... ничим никгды нияких збродней и зачепок с панствы прилеглыми,... чинити не могут (Варшава, 1605 *ЧИОНЛ* XIV-3, 110); Сие писание зовется зачапка мудраго латынника з глупым русином в диспутацию, а попросту глаголющи, в гадание или бесѣду: вопрос и отвѣт (1608-1609 *Виш. Зач.* 198).

ЗАЧЕРВЕНѢТИСѦ *дієсл. док. (вкритися рум'янцем, почервоніти)* зачервонітися: Почєрмнѣстє: Зачє(р)вєнѣлистєсѧ (1627 *ЛБ* 91).

ЗАЧЕРПАТИ, ЗАЧРЪПАТИ *дієсл. док.* (чого) *(набрати рідини)* зачерпнути: ча(с) южъ абы(с) авраа́моу пастоушкови пи́ти да́ла,... воды зачръпа́ла, бо ѡнъ пра́гнє(т), ѡнъ жа́ждє(т), дай моу пи́ти (поч. XVII ст. *Проп. р.* 185 зв.); в гꙋ́стый то́тъ и тѣни́стый га́й в'шє́дши, сколо́чєнои воды зачєрпы́ и тоє́ю прагнє(н)є чл҃ка хо́рого ѡхолоди́ (Київ, 1631 *Син. Тр.* 814).

Див. ще **ЗАЧЕРТИ, ЗАЧИРАТИ.**

ЗАЧЕРТИ, ЗАЧРЪТЫ *дієсл. док.* (чого) *(набрати рідини)* зачерпнути, *діал.* заче́рти: нє маєшь чимь бы єси зачєрль а стоуд'нѧ єсть глоубока (1556-1561 *ПЄ* 354); пришла жона самарянина, што бы зачерла воды (XVI ст. *НЄ* 63); Мр҃іа жє възѧ́вши... водоносъ, ишла зачръты водꙋ (XVI ст. *УЄ* № 29519, 157).

Див. ще **ЗАЧЕРПАТИ, ЗАЧИРАТИ.**

ЗАЧЕТИ *див.* **ЗАЧАТИ.**

ЗАЧЕТИСЕ *див.* **ЗАЧАТИСЯ.**

ЗАЧЕТЫЙ *див.* **ЗАЧАТЫЙ.**

ЗАЧИМЪ, ЗАЧЫМЪ, ЗАЧЕМЪ *присл.* **1.** Потім, після того: зачи(м) ѡповѣдили волю свою, и(ж) в ты(х) лѣтєхъ с помо(ч)ю бж҃иєю хочємъ тоє дѣло зачатоє кончити, на що просили насъ на таковы(и) дѣла бл҃г(с)вєния и по(з)волєнья ω(т) на(с) жадали (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); зачимъ поляки подъ моцъ все царство Московское, окромъ столици и места Смоленского, все опановали и мели то въ моци своей летъ три (поч. XVII ст. *КЛ* 80); Яко(ж)... во(з)ны(и) тую фу(н)дацию юри(з)дициі (!) моє(и) ω(б)вола(л) и публикова(л) зачи(м) мя по(д)комори(и) до акту тоє справы сторона(м) приступова(т) и зає(з)ды во(д)лє пра(в) и доводо(в) и(х) ω(т)правова(т) наказа(л) (біля Кременця, 1606 *ЛНБ* 103, 60/Iе, 254, 46 зв.); Зачи́м' пѣтєлъ потри́кроть го́лосъ выпꙋща́є(т), До сєрдє́чнои скрꙋхи Пєтра побꙋжа́єтъ (Львів, 1631 *Волк.* 7).

2. Навіщо, чому: жаловал намъ поп пятницкий... на попа замкового Иесифа Гораина, иж дей тот поп // замковый Гораин, не ведаю зачимъ и за якимъ правомъ, тот кгрунт землъ... на себе держит и вживает (1579 *АрхЮЗР* 8/IV, 447-448); Жалова(л)... па(н) Ма(т)фє(и) Нємири(ч)... на тєбє ω томъ, и(ж) дє(и) будучи ты... в дє(р)жанъю... кгру(н)ту... Волынє(ц)кого... кн҃зю Кирику Ружи(н)скому нєдавно єси пусти(л), нє вєдати, зачи(м) (Київ, 1591 *ККПС* 85); дворъ и имене Яневичи зъ млиномъ... панъ Петръ

Черниковский признавши, ижъ естъ церковное, але намъ, до поданя отцу владыце, не ведати зачимъ, не поступилъ (Володимир, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 373); А как наместник христов и приемник петров честный один, папо, зачемже разоряет порядок весь, от Христа и Петра изображенный? (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 180).

3. *У знач. спол. слова (приєднує підрядні наслідкові речення)* тому, через те, через що: они повѣдили, ижъ великое замешане и розницы межи архимандрытомъ и чернцы тамошними ся дѣетъ, зачимъ оный монастыръ у великой нерадности теперешнего часу есть (Краків, 1540 *КМПМ* I, дод. 2); нижли... с пєнє(з)ми ни(х)то на то(т) ча(с) ȣ за(м)ку крємѧнє(ц)ко(м) нє бы(л) и бы(х) п҃нзє(и) нє ѡ(т)да(л) зачи(м)... таѧ сума п҃на хрє(н)ницкого мєнованаѧ в совито(ст) на имє(н)ю ѡ(т) к҃нзѧ алє(к)са(н)дра па(н)у хрє(н)ни(ц)ко(му) на сєстрѧ днє(с) пєрєпала (Кременець, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 84); ѡ роскопа(н)є ты(х) ко(п)цо(в) дана была вина єго м(л) п҃нȣ сȣ(д)и на што ємȣ и прысєга наказана была ѡ роскопа(н)є копцо(в) ...зачы(м) тє(ж) тȣтъ фȣ(н)дацыя быти мȣси(т) фȣ(н)дована ѡ(т)кȣ(л) кры(в)да ȣросла (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 15 зв.); А пришє(д)ши до здоро(в)я до ȣпорȣ своєго вєрну(л)ся зачимъ тєстамє(нт) ѡ(т) нєго ȣчинєны(и) моцы ю(ж) нє має(т) (Львів, 1612 *ЦДІАЛ* 201, 4, 12, 8); Вспоминаетъ въ томъ же листѣ нендзы свои и утисненья отъ поганъ, ижъ имъ отобрали доходы, зачимъ працою рукъ своихъ поживенья собѣ шукати мусятъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 903); Лє́чъ гдє єстъ, прє(д) Аннашо ю(ж) єго нє найдȣю, Зачи́мъ тѧжкїй бо́ль въ ср(д)ци своє(м) бы́ти чȣю (Львів, 1631 *Волк.* 6 зв.); кгды его его хотели тыежъ принципалове улапити, а за немъ гонили, зачымъ заледве в тотчас ушолъ (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 67); А҃ггловѣ... злє ȣжи́ли во́лности своє́й Хотѣли бы́ть б҃гȣ ро́вны: поко́ры жа́дной ємȣ и покло́нȣ нє ѡ(т)даючи. зачи́мъ взѧ́ли кара́ньє своє (серед. XVII ст. *Хрон.* 3 зв.).

ЗАЧИНАНЄ, ЗАЧИНАНЬЄ *с.* Початок: а(ж) до д҃нѧ шєстого м(с)ца ѡктєбра вє(д)лє старого калєндара, кȣ зачина(н)ю синодȣ назначоного чєкати (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 11 зв.); аханіи жє кнѧжа лєвитовъ былъ на(д) пророцствомъ кȣ зачинанью пѣсній: бо былъ вєльми мȣдрый (серед. XVII ст. *Хрон.* 251).

Див. ще **ЗАЧИНАНЇЄ.**

Пор. **ЗАЧИНАТИ.**

ЗАЧИНАНЇЄ *с.* (*цсл.* зачинаниє) початок: М҃лтва прє(д) зачина́нїємъ оучи́тисѧ (Київ, 1636 *МІКСВ* 319).

Див. ще **ЗАЧИНАНЄ.**

Пор. **ЗАЧИНАТИ.**

ЗАЧИНАНЬЄ *див.* **ЗАЧИНАНЄ.**

ЗАЧИНАТИ, ЗАЧЫНАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(приступати до чого-небудь)* зачинати, починати: Кипріа(н) до Корниліа папєжа ри(м)ского пишȣчи, та(к) листъ зачинаєтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 126 зв.); Зачынаетъ далей Филялетъ часть четвертую и боронитъ патрыарховъ напротивъ дееписа сыноду Берестейского (Вільна, 1599 *Ант.* 911); про́жно и дармо была́ потрє́ба тылькїи спо́ры зачина́ти, на з'ѣздѣ ѡ́номъ флорє(н)ско(м) нєщасли́вомъ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 21); подобни(с)тє ѡвы(м) //...которыє то д҃хо(м) вє(н)цъ рєчи зачинаю(т), а тѣло(м) за(с) и(х) доконываю(т) (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 1 зв.-2); Збыва́єтъ на́мъ єщє чєтвє́ртый ча́съ чинє́ньѧ па́мѧти оумє́рлымъ,... ѡ кото́рыхъ ты́мъ зачина́ю росправовати спо́собомъ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 161); А҃гглъ: ...всюди войни, мо(р)дерства, мȣжєȣби(и)ства зачиналъ єси и всякого нєщастя былъ єси причиною (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 270); ка́ждаѧ рє́чъ, ко-

то́рѹю кто зачина́єтъ, ма́єтъ быти з҆мѣрана до пе́вного це́лю и конца, а́лбо причи́ны, для котóрои са дѣєтъ (Львів, 1646 *Зобр.* 2 зв.); за бл(с)ве́нїєм҆ Прп(д): твóєго, пра́цы на́ши зачина́єм҆ (Київ, 1648 *МІКСВ* 346); то що юж҆ зопсова́лъ... бó бы была дóсы(т) мѣзе́рная рѣчъ ґды бы́сь... зачина́лъ до нѣкче́мных҆ рєчи(и) вєрта́тися (серед. XVII ст. *Кас.* 57); зачынаючы тую аренъду в року прошъломъ,... а кончаючи в року теперешънем,... до ретелное посесыи тые // добра ихъ милостем подал (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 452-453).

2. (кого) *(давати початок життю)* зачинати: свѣ(д)ча(т) натоурали́стовє... ижъ такі́й єстъ... в роже́ню люде́й скоу́то(к) и така́я мо(ц), же нємова(т)ко... якъко́лвє(к) ма́тка єго зачина́ючи, в мысли и мнѣма́ню мѣла, знакъ ре́чи, якы́й за́вшє прєкладáєтъ, которои ре́чи зна́чный прикла(д) в҆ бытейскы(х) чита́ємъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 68 зв.).

3. *Перен.* (що) *(про думки, почуття та ін.)* виклика́ти, породжувати: Дш҃а бовѣмъ мнѡ́го скри́тыхъ мы́слі́й ма́єтъ, котóрихъ в҆ годи́нѣ зачина́єтъ и рѡ́дитъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 329).

Див. ще **ЗАЧАТИ.**

ЗАЧИНАТИСЯ, ЗАЧЫНАТИСЯ, ЗАЧИНАТИСА *дієсл. недок.* **1.** *(становити початок чого-небудь)* зачинатися, розпочинатися; котораа конститоуціа такъ са зачинаєтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 24 зв.); Которые книги зачынаютъся тыми словы (Вільна, 1599 *Ант.* 899); Тотъ же о то и символъ вѣры хрестіянское знаменитый зложылъ, который ся зачынаетъ: "хто колвекъ хочетъ спасенъ быти" (Вільна, 1608 *Гарм.* 197).

2. *(брати початок)* зачинатися, починатися: ѡ(т)ку(л)са тыи нє(з)годы мєжи ними зачинали (II пол. XVI ст. *КА* 307, на полях); су(д)... бачечи то ижъ яко ся сѹды звыклы зачинати и до реєстрѹ справы вписованы бывають, тєды сторона поводовая до реєстрѹ тоє справы впєрє(д) вписати и приволанья по двакроть ѹчинить нє занєхала, наказа(л) сторонє позвано(и) далє(и) поступовати (Люблін, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 146); Яко бовѣмъ гды́ са рóкъ докончи́тъ, знóвѹса зачина́єтъ, и знóвѹ я́кобы ѡ(т)вротъ оучини́вши, ѡбыхóдитса, и ѡбєрта́єтъса и схóдитъса: та́къ и па́мать ѡ люби́мом҆ ѡ(т)новлатиса... ма́єтъ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 163); благословеніем святѣйшого престола Митрополіи Киевъское от Іерусалима благословляем, и всякого противника и того святого нами зачинатися и быти благословеніа брацтва разорителя, нарушителя... вѣчной анаѳемѣ... отдаемъ (Браславль, 1626 *ЧИОНЛ* V-3, 222); таа воина дѣєт҆са з посторо(н)ными ре́чами, нє з вла(с)ною натѹрою, и котóрая в инóкѹ нѣ ѡ(т)ко(л) нє зачина́єт҆са (серед. XVII ст. *Кас.* 100).

3. *(брати початок життя)* зачинатися: Нє сквєрни(т)са Пречи́стый, въ мнѣ Дв҃ѣ зачина́ючі́йса: и тѣло своє въ мнѣ справѹючі́й всєго свѣта створи́тєл҆ и Г(с)дь, нє сквєрни́т҆са (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 822); Сн҃ъ Бж҃і́й сыномъ чєловѣчимъ става́єт҆са, тѣло з҆ Дх҃а ст҃го и з҆ Прєчистоѣ Присноды҃ Ма́ріѣ взя́вши: а дóмъ сєбѣ з҆ нє́ѣ створи́вши, доскона́лымъ чл҃вкомъ зачина́єт҆са, а́бы человѣка бóгомъ оучини́лъ (Там же, 926).

Див. ще **ЗАЧАТИСЯ.**

ЗАЧИНАТИСА *див.* **ЗАЧИНАТИСЯ.**

ЗАЧИНЕНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* *(замкнений)* зачинений: Видє(л) тє(ж) єсми скри(н) зачинєны(х) готово(и) фа(л)бы пя(т) спалєны(х) и попє(л) по(п)сованы(и) (Житомир, 1582 *АЖМУ* 43).

ЗАЧИНИТИ[1], ЗАЧІНІТИ *дієсл. док.* **1.** (чим) *(зробити недоступним, затулити щось чим-небудь)* зачинити, закрити: Та(и)-

никъ што былъ зъ замъкꙋ зємълєю кꙋ днєприщꙋ ꙋдєланъ тєпє(р) ѡпꙋ(ш)чонъ. Ѡкно зачинєно помостомъ и зємълєю (1552 *О Кан. З.* 19); видє(л) єсми в за(м)кꙋ... ѡкно на бокꙋ што было клєцє(м) зачинєно и шинами // желєзными пєрєбито ѡто(д)рано... за(м)ки полꙋпаны (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 95-96).

2. (що) *(замкнути)* зачинити: тамъ ворота мо(ц)но зачинєны а ꙋ воротъ сторожо(в) чл҇вко(в) з дєсє(т)и было з рогатинами (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 100); они порвавши его на цминтару збили и стлукли и до церкви... уволоклы и там оним двери зачинивши и с церкви Божое темницю людскую и катушу уделали (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 309); obumbro зачініти (I пол. XVII ст. *Своб.* 26); **зачинити уста** *див.* **УСТА.**

Див. ще **ЗАЧИНЯТИ.**

ЗАЧИНИТИ[2] *дієсл. док.* (що) *(покласти початок чому-небудь)* зачати; розпочати: чего костел латынский прагнул, тое нашол, — зачинил, то уловил (1608-1609 *Виш. Зач.* 224).

ЗАЧИНИТИСЕ *див.* **ЗАЧИНИТИСЯ.**

ЗАЧИНИТИСЯ, ЗАЧИНИТИСЕ *дієсл. док.* Замкнутися, зачинитися: панъ ива(н) ...ихъ и(з) свєтлицы выгна(л) и зачини(л)ся бы(л) (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 36); А потомъ на церковъ, гдемъ я былъ ся зачинилъ, до мене штурмуючи, съ пулгаковъ стриляли (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 135); А потомъ на церковъ, гдемъ я былъ се зачинилъ, до мене штурмуючы,... стреляли (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 158).

ЗАЧИНЯТИ *дієсл. недок.* (що) Замикати, зачиняти: римлянє тє(ж) костє(л) єго часꙋ во(и)ны ѡ(т)чиня(ли) а в покою зачиня(ли) (1582 *Кр. Стр.* 29 зв.); пану хоружому Киевскому подалъ есми, — на первей: дворъ, тыномъ огорожено и ворота чимъ зачиняти дворъ (Володимир, 1590 *АрхЮЗР* 6/I, 207); А ви ворота желѣзниє рихло зачиняйтє, И зводи звѣвши ланцꙋхами заволѣкайтє (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 28).

Див. ще **ЗАЧИНИТИ**[1].

ЗАЧИПАТИ *див.* **ЗАЧѢПАТИ.**

ЗАЧИРАТИ *дієсл. недок. (набирати рідину)* зачерпувати, *діал.* зачира́ти: Рєкла к нємоу жєна г҇и дай ми тои воды абы(х) тоу нє ходила а ни зачирала (1556-1561 *ПЄ* 354 зв.).

Див. ще **ЗАЧЕРПАТИ, ЗАЧЕРТИ.**

ЗАЧИХАНЬЄ, ЗАЧИХАНЬѦ *с.* Чхання: нє вѣрьмо бра(т)я оуво сны оу ворожи въ стрѣчи в зачиханьѧ (1489 *Чет.* 119 зв.); оу стрѣчю и в зачиханьє нє вѣрꙋимо (Там же, 266).

ЗАЧИХАНЬѦ *див.* **ЗАЧИХАНЬЄ.**

ЗАЧІНІТІ *див.* **ЗАЧИНИТИ**[1].

ЗАЧНѢЙШИЙ *див.* **ЗАЦНѢЙШИЙ.**

ЗАЧРЪПАТИ *див.* **ЗАЧЕРПАТИ.**

ЗАЧРЪТЫ *див.* **ЗАЧЕРТИ.**

ЗАЧУДОВАТИСѦ *дієсл. док. (дуже здивуватися)* зачудуватися: то слышавши цр҇цѧ єлєна. зачꙋдоваласѧ... и вроби́ла скри́ню... и вложила в ню кр(с)ть. и вбꙋдова́ла цр҇ковь (XVI ст. *УЄ* № 29519, 166); На то́тъ ча́съ котры́и ѡба́чатъ здꙋмѣва́тисѧ бꙋдꙋтъ, и зла́кнꙋтъ, и зачꙋдꙋютсѧ, завола́ютъ,... стра́хъ ѡбы́йдєтъ и́хъ (Львів, 1642 *Час. Слово* 270 зв.).

ЗАЧЪ, ЗАЧЬ *ч.* (*стп.* zacz) ◇ **што зачъ (зачь), щобы зачъ** — хто такий, що за чоловік: ажєбы того привилєю костєлови римскомꙋ надано(г) зацность тымъ явнѣйша была, годитсѧ оуважити што то зачъ былъ тотъ фока надавца єго (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 123 зв.); ѡ мандрагорє што зачь єсть (серед. XVII ст. *Хрон.* 47); И такого монарху пред себе ставятъ: // И Кайфашъ зъ Аннашемъ до него речъ правят. Щобы зачъ былъ, смѣле ся Пана пытаютъ: И поличокъ му, ахъ мнѣ ахъ, вытинают (Львів, 1630 *Траг. п.* 162-163); **ни зачъ** — ні за що: Все собѣ Пєрвомч҇никъ, ни́ зачъ пова́жилъ:

Кгды(ж) бовѣ(м) на єдно бы(л), стате́чнє нава́жи(л) (Львів, 1616 *Бер. В.* 84).

ЗАЧЫМЪ *див.* **ЗАЧИМЪ.**

ЗАЧЫНАТИ *див.* **ЗАЧИНАТИ.**

ЗАЧЫНАТИСЯ *див.* **ЗАЧИНАТИСЯ.**

ЗАЧѢПАТИ, ЗАЧИПАТИ, ЗАЧЕПАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(втручатися у що-небудь, завдавати шкоди чиїмось інтересам)* зачіпати: А тыи подданыи мои повѣдили, же они з волы своими шли черезъ Коруну Полскую и тамъ на мѣстцехъ звычайныхъ мыто Корунное сполна заплатили, а Великого Князства земли ничимъ не зачепали (1537 *РЕА* I, 209).

2. *Перен.* (чим) *(звертатися до кого-небудь, намагаючись поговорити)* зачіпати: Бо єсли бы красного што на собѣ носи(л), ты бы на нєго милє(и)ко поглѧдова(л), и говорити з ни(м) прагнȣ(л) и поро(ж)ными бєсѣдами // зачєпа(л). а в то(м) бы ємȣ пєрєшко́дȣ, и забавȣ, мыслль ω(т)торъгаючи ω(т) памѧти бж҃їѧ чини(л) (п. 1596 *Виш. Кн.* 234-234 зв.).

3. *Перен.* (кого) *(прискіпуватися до кого-небудь)* зачіпати: слȣгъ своихъ к сєбѣ заволаймо, И скажємо ми имъ аби томȣ Хр(с)тȣ дали покой, Жєби єго нє зачипали, жєби и намъ билъ оупокой (I пол. XVII ст. *См. о см.* 17); Алє радшє того Хр(с)та нє зачѣпаймо! ω(т)кȣдȣ єсть, того добрє нє знаємо (Там же, 18).

Див. ще **ЗАЧЕПИТИ.**

ЗАЧЫМЪ *див.* **ЗАЧИМЪ.**

ЗАЧЫНАТИСЯ *див.* **ЗАЧИНАТИСЯ.**

ЗАЧЯТЬЄ *див.* **ЗАЧАТЄ.**

ЗАШАНЦОВАНЬЄ *с.* (*стп.* zaszańcowanie) обведення шанцями, окопами: пєрє(д) мєстомъ ωтъкȣль лацнє(и)ши(и) пристȣпъ кȣ за(м)кȣ могло бы быти або заша(н)цованьє дєлъ (1552 *ОКр. З.* 148 зв.).

ЗАШАРОВАНЄ *с.* Занечищення: онъ, маючи дворъ и гумно свое на велме крутой а высокой горе, надъ ставкомъ пана Пересецкого, Скалинъскимъ, съ которое горы панъ Ласко такъ зъ гумна солому, яко и гной, кажетъ въ тотъ ставокъ зарытъ и метатъ, ку шкоде моей и ку зашарованю, замуленю того ставку Скалинскаго (Кременець, 1594 *АрхЮЗР* 6/I, 243).

ЗАШАСТѢТИ *дієсл. док. (швидко пробігти, пролетіти повз кого-, що-небудь)* прошмигнути: скоро дей мя уколото у горло, власне яко оса укусила, и зараз зашастѣло, из светлицы бегучи, которого и дей угонити не мог, бо была дей мене рана змогла (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 373).

ЗАШЕПТАТИ *дієсл. док. (почати шептати; шепнути)* зашептати: гды бра́тїѧ... са́дȣтъ... жа́дє(н)... анѣ зашєпта́ти смѣє, ωпро(ч) того, кото́рий рѧди(т) манастырє(м) (серед. XVII ст. *Кас.* 42 зв.).

ЗАШИВАТИ *дієсл. недок.* Зашивати: insuo, вишиваю, зашиваю (1642 *ЛС* 241).

Див. ще **ЗАШИТИ.**

ЗАШИЙОКЪ *ч. (удар по зашийку)* зашийник: ȣмыслънє погоржа́но хлопѧтє(м) єго, в҅ шмата(х) ра́чє(и) нѣжъ в ωдѣню ходи́лъ оубрȣка́ны(и), оумазаны(и)... жє сѧ ни(м) ωцъ... збридити... моглъ: ча́стыє погȣбки заши(и)ки, и попыха́нѧ... ω(т)носи(л) (серед. XVII ст. *Кас.* 50).

ЗАШИТИ *дієсл. док.* **1.** *(з'єднати нитками краї рани)* зашити: і яко бы аг҃глъ ясны(и) прибѣжа(л). и вынѧлъ ср(д)цє з҅ дитѧтє. вырѣзова(л) мѣсцѧ чо́рныи с нєго. і полока(л) в҅ винѣ. і важи(л) з ыными ср(д)цы ано са́мо пєрєважи́ло на сто ины(х) ср(д)цъ. и зась в҅ложи(л) и заши(л) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 42).

2. (чим) *(нашиваючи тканину, покрити що-небудь)* обшити: стихаръ полотна простого, бакгазиею зашитый (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 1/I, 163).

Див. ще **ЗАШИВАТИ.**

ЗАШИТЫЙ *дієприкм. у знач. прикм. (зашитий, закритий)* запечатаний: выправилъ есми былъ сына... пана Ивана Загоровского до двора его королевское милости, давши ему мамрамовъ три отвороныхъ,... а три мамрамы зашитые на листы, под печатью и с подписомъ руки своее (Луцьк, 1520 *АрхЮЗР* 1/VI, 59); мы до рȣкъ твоих посылаємъ листъ нашъ зашитый (Варшава, 1566 *AS* VII, 105); єго мл(ст) кн҃зь а(н)дрє(и)... проси(л) мєнє... абы(х) я с ты(м) листо(м) зашиты(м) єго кролєвскоє мл(ст)и... поєха(л) до (й)мєньѧ (1582 *ЖКК* II, 152); панъ Романъ... // ...листы зашитые и мамрамы его, съ печатью его справленые... послати хотелъ (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 361-362); А умоцованый стороны позваное поведилъ, ижъ дей листомъ зашитымъ, которого отъ пана Подорецкого якобы въ томъ до себе писаный показуетъ, довести ничого не можетъ (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 423); писалъ до людей листовъ зашитыхъ и отвористыхъ, упевняючи ихъ, ижъ не ведаетъ, ани мыслитъ о томъ отщепенстве (Берестя, 1596 *МИВР* 68).

ЗАШКОДА *ж.* Пошкодження: Поврє́да: Зашко́да (1627 *ЛБ* 84).

Див. ще **ЗАШКОЖЕНЄ.**

ЗАШКОДИТИ, ЗАШКОДІТИ *дієсл. док.* (кому, чому і без додатка) *(завдати шкоди)* зашкодити: а которыи дєй слȣги, зашкодивши, ȣтєкають ємȣ до нєго, а ѡнъ ихъ нє выдаєтъ (Краків, 1524 *AS* III, 260); Што ся дотычет ставу пана Загоровского Свищовского, тот его мл. мает подыймовати,... абы тот ставъ Свищовский млына не подтопил и спусту ставу Дублянскому ничого не зашкодил, коли его будет спущати (Свищів, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 30); то(т) торокано(в) бȣдȣчи слȣгою... //...за(ш)коди(в)шы нємало кн҃зю... про(ч) втє(к) (Миленовичі, 1583 *ЖКК* II, 165-166); братіа и ѡ(т)ци не будемо лакоми на чужии наклады... на што єсь сѧ не працовал того не руш бо тым ся не споможеш але собѣ болше зашкодиш (1594 *Свєнц.* 73); на(м) то(т) идъ нїчого зашкодити нє можєть коли бȣ́дємо стоѧти вѣ(р)нє прї єго ст҃о(и) милости (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 43 зв.); єдна́къ мо́вилъ имъ,... жє́бы гды сѧ моу́ры ѡба́лѧ(т) на́ зє́млю, нє всѣ ра́зомъ в҄ пє(р)шоую бра́моу входїли, жє́бы сє́бѣ сами нє зашко́дїли, а́лє ко(ж)дый з нихъ з кра́ю мѣстца того, на кото́ро(м) стоѧ́ли жолнѣрє (поч. XVII ст. *Проп. р.* 241); И такъ то много зашкодило панству рускому вельми, же не могли школъ и наукъ посполитых разширяти и оных не фундовано (Львів, 1605-1606 *Перест.* 26); що за пожи́ток҄ чоловѣкови, єсли бы оувє́сь свѣ(т) позыска́лъ, а д҃ши своє́й зашко́ди(л) (Острог, 1607 *Лѣк.* 102); И Га́рпїи ро́ги за ни́мъ схизмати́цкихъ И хи́трыхъ зло́стєй штȣки Гєрєти́цкихъ На́мъ нє зашко́дѧтъ: ѡнъ всє до́брє спра́ви(т), Добрє напра́витъ (Київ, 1633 *Евфон.* 308); Нє зашко́дило бога́тство Авраа́мѡви (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 480).

Див. ще **ЗАШКОЖЕВАТИ.**

ЗАШКОДІТИ *див.* **ЗАШКОДИТИ.**

ЗАШКОЖЕВАТИ *дієсл. недок. (завдавати шкоди)* зашкоджувати: Поврєж(д)аю: шко́жȣ, заважа́ю, зашко́жȣю (1627 *ЛБ* 84).

Див. ще **ЗАШКОДИТИ.**

ЗАШКОЖЕНЄ *с.* **1.** Пошкодження: Поврєждє́нїє: Зашкожє(н)є (1627 *ЛБ* 84).

2. Нанесення шкоди; перешкода: такъ вєли́коѣ си́лы в҄ зашкожє́ню и́нши(м) нѣ ма́ют҄, якъ вєли́кȣю си́лȣ ма́єт҄, мнѡго ма́ючїй, а шко́дити хотѧ́чїй (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 700).

Див. ще **ЗАШКОДА.**

ЗАШЛЫЙ *прикм.* (*стп.* zaszły) який відбувся, стався: шляхє(т)ны(и) па(н) микола(и) Кири(к) чини(л) ѡповєданє... Ижъ

што сє бы(л) ѻписа(л) до рєєстрѹ пєрє(д) сѹ(д) и(х) м(л): Пано(в) Комисаро(в) которы(х) Єго Ко(р): м(л): до воєво(д)ства чє(р)ниговского зосла(л) на ро(з)сѹжєнє ѹшеляки(х) кривдъ и розницъ... мєжи и(х) м(л): ...зашлы(х) и нє сѹжоны(х) (Чернігів, 1636 *ЛНБ* 5, II 4061, 17); ω чи(м) ширє(и) до(с)тато(ч)нє(и) дєкрє(т) помєнєны(и) и ввє(с) процє(с) пра(в)ны(и) въ то(и) справє зашлы(и) ѡбмовъляєтъ (Житомир, 1642 *ЛНБ* 5, II 4064, 84); су(д)... ро(к) сторонамъ ѡбо(м)... захова(л) ω чо(м) тыє дєкрєта диляци(и) хоро(б) дєкрє(т) трибуна(л)ски(и) и ѹвє(с) по(с)тупо(к) пра(в)ны(и) в то(и) справє за(ш)лы(и) ширє(и) в собє ѡбмовляє(т) (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 126).

ЗАШНУРОВАНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Зашнурований: тлѹмо(к) скѹраны(и) вєлики(и) зашнѹрованы(и) замкнєны(и) и саквы вєликиє скѹраныє (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 7).

ЗАШСТЬЄ *див.* **ЗАЙСТЄ.**

ЗАШТЄ *див.* **ЗАЙСТЄ.**

ЗАШТЪЄ *див.* **ЗАЙСТЄ.**

ЗАШТЬЄ *див.* **ЗАЙСТЄ.**

ЗАШУМѢТИ *дієсл. док. (почати створювати шум)* зашуміти: зишо(л) дож(д)ъ, и пришли рѣки, и зашоумѣли вѣтровє, и напали на ѡный до(м), и нє оупа(л), абовѣ(м) оуфѹ(н)дова(н) бы(л) на камєни (1598 *Розм. пап.* 51 зв.); И зышолъ дожчъ, и пришли рѣки, и зашумѣли вѣтрове, и приперлися до оного дому, и упалъ, и было розвалене его велико (1603 *Пит.* 94); рєклъ г(с)дь до Самоила: ото я чиню слово во Ізраилю, котороє хто колвєкъ ѹслышитъ, зашѹмѧтъ обѣ оуши єгѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 200 зв.).

ЗАШЧЕПЪКА *див.* **ЗАЩѢПЬКА.**

ЗАШЬСТЬЄ *див.* **ЗАЙСТЄ.**

ЗАШЬТЬЄ *див.* **ЗАЙСТЄ.**

ЗАЩЕПКА *див.* **ЗАЩѢПЬКА.**

ЗАЩЕПНУТИ *дієсл. док.* (що) *(закрити на защіпку)* защепнути: в клєти спалили є(с)мо ихъ юшко(в) тєжъ сы(н) лєцъ тамъ жє з нами былъ и клєть защєпнѹлъ (Володимир, 1588 *ЖКК* I, 294); пани двери защепнувши, за защепку держала (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 8/III, 482).

ЗАЩЕПЪКА *див.* **ЗАЩѢПЬКА.**

ЗАЩИПКА *див.* **ЗАЩѢПЬКА.**

ЗАЩИТА *ж.* (*цсл.* защита) захист: и даль намь х҃с сн҃ь б҃жїй кр(с)ть ст҃ыи... абы єсмосѧ боронїли и защитоу мѣли кр(с)томь ст҃ымь, маючи доброую надѣю и вѣроу избавитєлѧ нашого (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 27).

ЗАЩИТИТИ, ЗАЩЫТИТИ *дієсл. док.* (*цсл.* защитити) (кого, від чого) оборонити, захистити: ѡнъ... ω(т) напасти защитить вˢ бєда(х) поможє(т) всѣ(м) вѣрны(м) хр(с)тьяно(м) (1489 *Чет.* 91 зв.); Богъ... ото всихъ бѣдъ и скорбей... боронити и защытити рачилъ (1609 *АЮЗР* II, 58); жєсмо в тобѣ надѣю мѣли, выбавилєсь на(с): жєсмо зна́ли имѧ твоє, Защити́лєсь насъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 27 зв.).

ЗАЩИТИТИСѦ *дієсл. док.* (*цсл.* защититися) (чим) захиститися: И на(м) го́ди(т)сѧ щи́то(м) мо́цны(м) защититисѧ, то є(ст) сло́во(м) б҃жїи(м) (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 15 зв.).

ЗАЩИТНИКЪ, ЗАЩЫТНИКЪ *ч.* (*цсл.* защитьникъ) захисник, охоронець, помічник: ра(д)уисѧ козмо. бл҃горазоумныи защитничє пєчалнымъ (1489 *Чет.* 69 зв.); opitul(us), помощникъ, защи(т)никъ (1642 *ЛС* 293);

опікун, патрон: то(и) бо є(ст) нашъ защы(т)никъ и застѹпни(к) крѣпо(к) и силє(н), томѹ жє слава и дє(р)жава подобає(т) въ вѣки (Кричів, 1600 *ЛСБ* 352); patronus, защи(т)никъ (1642 *ЛС* 303).

ЗАЩИТЪ *ч.* Засув: в которои клюни ворота двои, едни с прибоемъ и защитомъ,

а другие без прибою (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 299).

ЗАЩИЧАТИ *див.* **ЗАЩИЩАТИ.**

ЗАЩИЩАТИ, ЗАЩИЧАТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* защищати) (кого, кого від чого) обороняти, захищати: б҃ъ повєлѣлъ наст̾ѹпати на всю силоу и(х) и хр(с)тьянъ защичати ѡ(т) дх҃ъ нєчисты(х) (1489 *Чет.* 34); Защича(и) жє на(с) ѡборо́нцо нш҃ъ и Па́нє ра́мєнами свои́ми Всєси́льними, а мы по(д) кри́лами твои́ми бє(з)пєчнє оуфа́ти б̾ѹдємо (Вільна, 1620 *См. Каз.* 27 зв.); справедливость, то естъ животъ зъ цнотами... якъ... панциръ чловѣка защищаетъ отъ раненья (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 859); propugno, защищаю, заступаю (1642 *ЛС* 334); tego, покриваю, защищаю (Там же, 394).

ЗАЩИЩЕНІЄ, ЗАЩИЩЕНЇЄ *с.* (*цсл.* защищєниє) захист, охорона, оборона: по(ст) ст҃ыи почато(к) є(ст) всєго добро(г)... по(ст) є(ст) защищєнїє ѡ(т) всѣ(х) сѣтєи дїаволъскыхъ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 31 зв.); patrociniu(m), защищєніє (1642 *ЛС* 303).

ЗАЩИЩЕНЪ *дієприкм. у знач. прикм.* (*цсл.* защищєнъ) *(який перебуває під чиєю сь охороною, опікою, обороною)* захищений: tectus, покровєнъ, защищєнъ (1642 *ЛС* 393).

ЗАЩЫТИТИ *див.* **ЗАЩИТИТИ.**

ЗАЩЫТНИКЪ *див.* **ЗАЩИТНИКЪ.**

ЗАЩѢПЬКА, ЗАЩИПКА, ЗАЩЕПКА, ЗАЩЕПЪКА, ЗАСЧЕПКА, ЗАСЧЕПЪКА, ЗАШЧЕПЪКА *ж.* **1.** *(гачок або інший запір)* защіпка: Столъ и(з) скринєю и(з) защєпъкою (1552 *ОКЗ* 149); ста(и)ня ворота изъ защєпъкою (Забороль, 1566 *ПВКРДА* III-2, 4); видє(л) тє(ж) єсми... знаки кгва(л)ту ...ѡ(д)вє(р)ки та(к)жє вырубаны и защи(п)ки повырываны (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 24); в дъверей броварных засчепка железная с прибоем (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 352); у ворот защепка толстая железная (Луцьк, 1573 *АрхЮЗР* 7/I, 238); скоро ихъ [дверей] трохи порушоно, зъ гаковъ спали и вывалилися, только на засчепъци зависли (Луцьк, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 317); видиломъ тежъ въ коморахъ, въ светълицахъ замки поодбивано, зашчепъки поламано (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 147); А пото(м) дє(и)... замо(к) и защє(п)к̾ѹ ѡ(т)би(в)ши має(т)но(ст) мою... побрали (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 18 зв.); з двору дверы... пятеро сосновыхъ зъ завєсами и зъ засчепъками,... оддеръли зъ зависами (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 96).

2. *(металеве пристосування для скріплення чого-небудь — на книзі, футлярі і т. ін.)* застібка, защіпка: На сл̾ѹжєбник̾ѹ и҃ п̾ѹклє(в) срѣбрьныхъ и таблица насєрєдинѣ срѣбрьнаѧ и защѣпьки срѣбрьны(и) (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); у церкви книг: евангелие напрестолное, на нем бляшок сребряных пят..., клевзорьки малые и защепки (Овруч, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 288); а по тых местцах воском налепленыхъ печат однакую немалую притиснено и цвечками чотыры печати на тых местцах прибитые, а то вышей скобля и засчепъки (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 562).

3. Вл. н., *ч.*: Матвѣй защєпъка (1649 *РЗВ* 192 зв.).

ЗАѢЖДЖАТИ *див.* **ЗАЄЖДЖАТИ.**

ЗАѢЖДЖАЮЧЫЙ *див.* **ЗАЄЖДЖАЮЧИЙ.**

ЗАѢХАТИ *див.* **ЗАЄХАТИ.**

ЗАЮЧИЙ *див.* **ЗАЯЧИЙ.**

ЗАЮШАТИСА *дієсл. недок., перен.* Розлютовуватися, розізлитися: Гдє́сѧ оди́нъ з҄ нєзбо́жных҄ сро́дзє заюша́єтъ, Громогла́сный поли́чокъ Пан̾ѹ вытина́єт҄ (Львів, 1631 *Волк.* 5 зв.).

ЗАЮШИТИ[1], ЗАЮШЫТИ *дієсл. док.* *(залити кров'ю)* заюшити, окровавити: Абы тои звады болшє понєхали далѣ(и) ихали. Лє(ч) тр̾ѹ(д)но было ба(р)зо заюшыли. З

ѡбохъ сторо(н) быты(х) ра(н)ны(х) начиныли 1636 *Лям. о приг.* 9 зв.); *Образно*: И такъ се през час немалый надъ крвею шляхецкою хрестианъскою серцами заюшоны паствечи на кгвалтъ волали (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 682).

ЗАЮШИТИ[2] *дієсл. док.* **1.** *Перен. (розлютувати, розізлити)* роз'юшити: нас то доходит, жебы тот поганин, будучи там заюшоный, же прошлое вторгнене в панства коронные по мысли ему пало, маетъ о томъ премысливати, якобы знову на тые там крае натерлъ (Краків, 1605 *ЧИОНЛ* XV-3, 130); А тым се не конътентовавши и овъшем барзей будучи заюшеные, яко люде люзные... в ден неделный... нападши, самого, который свое здоровъе утецкою ратоват мусел, з дому выпудивъши, шкоды незносные... починивъши, одошли (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 688).

2. *Перен.* (чим і без додатка) *(викликати нервове збудження)* роз'юшити; розпалити: якожъ самъ помененый канторъ въ ночи, кгды се хлопи заюшени кровю шляхетскою, за сполною радою своею, маючы брамы и форты добре, абы нихтъ з места не виеджалъ ...посполу съ товариствомъ... всихъ... спячихъ... потаемне побравши, не забили и потопили, до плебании ушли (Житомир, 1640 *АрхЮЗР* 6/І, 525); в'ста́лъ цр҃ь прєдо днє́мъ и наготова́лъ во́йска кȣ би́твѣ, и оуда́рили в' трȣбы. а слонѡ́мъ оуказова́ли кровь ягодъ ви́нныхъ, и мо́рвы, абы и́хъ заюши́ли кȣ би́твѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 483).

ЗАЮШИТИСѦ *дієсл. док., перен.* Заплямуватися, зганьбитися, споганитися: Євгє́нїй па́па... ю́жъ до́брє сѧ бы́лъ заю́шилъ и оплю́ска(л) в' кро́ви хр(с)тїа́н'ской, бо сѧ збы́тнє оу ва́лькахъ коха́лъ, и поко́ю нєра́дъ мє́жи кро́льми ви́дѣлъ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 49 зв.); а́лбо длѧ того бы(с)тє розȣмѣли нєпожито(ч)нє приєхати є(му) и(ж) ѡ́нъ видѣлъ цр҃ковъ х(с)вȣ заплюгавлє́нȣю нєчє(с)тивы(м) пасты(р)ми чрєвопа(с)ными, мѣста хвалы б҃жїѧ позалѣганȣю,... и видѣлъ я́ко во(л)ци пастырообра(з)ныє на стє́рвѣ церко́вного лихои(м)ства мо́цно сѣдатъ, и заю́шилисѧ сȣтъ (1598 *Виш. Кн.* 288 зв.); ѿ дȣшє... //...з' слȣги твоє́го смѣх' дѣти строи́ли, Прєз' ди́ких' звѣрѧ(т) зна́гла живота позбы́ли. А тєпє́ръ чє́м' нє ка́жєш' тымсѧ(ж) заюши́ти, Твои́хъ прєѡкаѧ́нны(х) дѣтє́й поглоти́ти (Львів, 1631 *Волк.* 12-12 зв.).

ЗАЮШЫТИ *див.* **ЗАЮШИТИ**[1].

ЗАЯЗДЪ *ч.* (*стп.* zajazd) Визначення меж якоїсь території: то(т) кгрȣ(нт) во(д)лȣ(г) зая(з)дȣ по(з)вано(г) є(ст) вла(с)ны(и) єго и до свищова зъстарода(в)на належа(л) (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 19 зв.);

частина земельного володіння: па(н) по(д)комори(и)... сторонє поводово(и) дуктъ и зая(з)дъ в граница(х) єє наказалъ (Київщина, 1600 *ККПС* 130).

Див. ще **ЗАЄЗДЪ.**

ЗАЯКЛИВЫЙ, ЗААКЛИВЫЙ *прикм.* (*цсл.* заѧкливъ) *(який заїкається)* заїкуватий: Нємовȣющі: шєпє́чȣчї(и), гȣгни́ви(и), прє(з) но́съ мо́вѧчїй, косноѧзы́чный, заѧкли́вый (1627 *ЛБ* 74); Ре́клъ Мѡ(и)се́й прошȣ г(с)ди нє єстємъ вымо́вный ѡ(т) днѧ вчора́шнєгѡ и трє́тєгѡ коли єсте́съ промо́вилъ до слȣги твоєго заякли́вагѡ ѧзы́ка (серед. XVII ст. *Хрон.* 82).

ЗАЯНТРЕНЄ *с.* (*стп.* zajątrzenie) роз'ятрення: панъ подвоеводий будучи наполненый болшого гнева и заянтреня, на домъ мой слугъ своихъ... наславши, моцно кгвалтомъ маетность мою всю... побрали (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 1/VI, 457).

Див. ще **ЗАЯТРЕНЄ, ЗАЯТРЕНЄСЕ.**

ЗАЯРНЫЙ *прикм.* **1.** Який живе за яром, *діал.* заярний: Я я(ц)ко пузи(к)... жона...

а до(ч)ка и(х)… троє на(с) зая(р)ного чл҃вка люди мє(с)та киє(в)ского… вы(з)наваємо… симъ нашимъ прода(ж)ны(м)… ли(с)томъ… и(ж) продали є(с)мо дво(р) сво(и) вла(с)ны(и) (Київ, 1597 *ЦНБ ДА*/П-216, 76).

2. Вл. н.: ю(с)ко Зая(р)ный (1649 *РЗВ* 140 зв.).

ЗАЯТРЕНЄ, ЗАЯТРЕНЪЄ, ЗАЯТРЕНЬЄ, ЗАЯТРѢНЬЄ, ЗААТРЕНЄ, ЗААТРѢНЬЄ *с. (стан сильного роздратування)* роз'ятрення: Пова́дили єстє свѣтъ,… роспороши́ли бра́тєрство, прогна́ли прїѧзнь, в'прова́дили заятре́ньє, в'нєсли надоу́тос(т)ь, боу́тꙋ, пыхꙋ (Острог, 1598 *Отп. КО* 16 зв.); А што ся дотычетъ листу его (хотя бы-мъ могъ не мало противностей въ немъ показати яко противъ Богу такъ и противъ милости хрестиянской,… ку болшому заятренъю хрестиянъскихъ людей, не ку згоде и померкованью… выданого), — а ведже не моя речъ съ таковымъ чоловекомъ, которого особу и достойность шаную, сперечатися (Вільна, 1599 *Ант.* 917); Гнѣвъ: Ядови́тость, …встєкли́вость, заѧтрѣньє, нєтєрпли́вость, жолꙋдкова́ньє (1627 *ЛБ* 26); Нєгодованїє: За́злємѣньє, гнѣ(в), заятрѣньє (Там же, 72); по(с)лали змєжы сєбє дво(х) брати(и)… запрошуючи… до прочитаня листовъ, на(д)то пытаючы прычины заятрєня, а(л)бо тєжъ нєро(з)су(д)ного ꙋпорꙋ (Львів, 1635 *ЛСБ* 1043, 43 зв.); Иншыє за́сь злосли́выє Мыта́рства, за́здрости, и запалчи́вости, и поро́жнєй хлю́бы,… и гнѣва: быстрогóркости тє́жъ, и заѧтрє́нѧ (Львів, 1642 *Час. Слово* 268 зв.).

Див. ще **ЗАЯНТРЕНЄ, ЗАЯТРЕНЄСЕ.**

ЗАЯТРЕНЄСЕ *с.* Гнів, лють, ненависть: таковоє ба(р)зо вєликоє збꙋ(н)тованє и заятрєнєсє то(г) мєста… є(г) м(л) противъко собє видєчы… слꙋга(м)… карєтꙋ каза(л) ѡ(д) мєста в полє… ѡбє(р)нувъши ꙋходити росказа(л) (Володимир, 1631 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 579, 122 зв.).

Див. ще **ЗАЯНТРЕНЄ, ЗАЯТРЕНЄ.**

ЗАЯТРЕНЪЄ *див.* **ЗАЯТРЕНЄ.**

ЗАЯТРЕНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм. (сповнений гніву, люті, ненависті; сильно роздратований)* роз'ятрений: Который виделъ добре сердца и умыслы вашы заятреные, же-сте не на згоду, але на розорванъе згоды светое были собралися, — протожъ вамъ не допустилъ… кровъю невинъною,… помазати (Вільна, 1599 *Ант.* 881); Которые слова и нехуть ее кгды услышалъ и обачылъ… въ собе афектъ злый и заятреный на выконанье злого учынъку маючы, заразомъ ее чеканомъ… въ голову ударилъ (Луцьк, 1644 *АрхЮЗР* 8/III, 600); которые подданые,… што в замыслахъ и заятреных сердцахъ ихъ было,… под час тое козачсчизны,… тые маетности вси опановавшы и там мешкаючы, розъные шкоды выражали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 176).

2. *У знач. ім. с. р.* **заятреноє** — *(те, що накипіло в душі і викликає гнів, роздратування)* зле, -го: то(т) па(н) Григорє(и) Ко(с)тюшкови(ч) взя(в)ши пєрє(д) сєбє злы(и) ꙋмыслъ… никгды нє маючи ничо(г) заятрєного проти(в) нєбо(ж)чикꙋ тꙋ(р)скому… вночи… насла(в)ши слꙋгꙋ своєго… в го(с)подє спячого чєрє(з) двєри… замо(р)довалъ (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 39 зв.).

ЗАЯТРЕНЬЄ *див.* **ЗАЯТРЕНЄ.**

ЗАЯТРѢНЬЄ *див.* **ЗАЯТРЕНЄ.**

ЗАЯЦЪ, ЗАЯЦЬ, ЗААЦЪ, ЗАЄЦЪ *ч.* **1.** *(тварина)* заєць: толко заецы намъ в том гаи пана войского…, сам на потребу свою ловить волно (Підгайці, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 369); Пєтрє… пода(и) жє Давидꙋ нєцо заяца и кролика розбєри тыи кꙋропатвы (к. XVI ст. *Розм.* 13 зв.); то́ты мысли(в)цѣ нє птáхо(в), ани заяцѣ го́нѧ(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 65); lepus заяцъ (I пол. XVII ст. *Сем.* 108); Заяцъ тєжъ… пєрєжꙋваєтъ алє копыто нє дѣлитъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 118 зв.); *У порівн.*: Сла(в) съврьшитєлю

Бо҃у, давшомꙋ по зачалѣ и конєць. Яко(ж) заяць ра(д) избєга(л) тєнєта, а птица сила, тако(ж) и писа(р) ра(д), дописавши послѣ(д)-нєи строки (Мукачів, 1599 *Яв. ИЗ* 13); А правда, пане ѳилялете, же-мъ тя тутъ, яко заеца, выткнулъ (Вільна, 1599 *Ант.* 737).

2. *(заяче хутро)* заєць: Мо(р)дасъ Васюкови(ч)... мєлъ това(р) сво(и) до кгда(н)-ска са(р)нъ єі҃... заєцо(в) ч҃ѕ (Берсстя, 1583 *Мит. кн.* 2).

3. *(заяче м'ясо)* заячина, заятина: Кꙋ томꙋ выполнѧ́ютъся тѣ́ıи слѡва́ Ап(с)льскїи и на тєпе́рєшны(х) сєпта́рєхъ: ... Бо́ свинѝны, зѧ́ѧца, оуго́рича,... и иныхъ по́кармѡ(в)... оудалѧ́ютъсѧ, и тꙑ́ми сѧ пѡ́кармы брꙑ́дѧ(т) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 147).

4. Вл. н.: **а**) антропонім: панъ Богушъ Заецъ (Луцьк, 1504 *АрхЮЗР* 1/I, 439); проси(л) мєнє богу(ш) зає(ц) абы тоє ѡповєда(н)є... єго в книги за(м)ковыє было записано (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 72); Марко Заяцъ (1649 *РЗВ* 376); Хвє(д)ко Заєцъ (Там же, 446 зв.); **б**) ойкодомонім: я иванъ з҄ Барлємонтꙋ зєзнава́ю ижємъ наня(л) Пєтрꙋ марша(л)кꙋ домъ в Антвєрпїи на рынкꙋ збꙋдованый по(д) знако(м) зайца з҄ подворємъ и з стꙋднєю (к. XVI ст. *Розм.* 68 зв.); я... взялъ... сꙋмꙋ... взглядо(м) домꙋ которы(и) єсть в А(н)твє(р)пїи на рꙑ́нкꙋ подъ знако(м) зайца который ѡнъ наня(л) ꙋ мєнє (Там же, 69 зв.).

ЗАЯЦЬ *див.* **ЗАЯЦЪ.**

ЗАЯЧИЙ, ЗАЄЧИЙ, ЗАЄЧЪИЙ, ЗАЮЧИЙ *прикм.* **1.** *(який стосується зайця)* заячий: побрали в ни(х): сєтє(и) заєчихъ — пѧ(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 120); у Петра Куцевича взяли сетей заячихъ две (Луцьк, 1585 *АрхЮЗР* 1/I, 210); пограбили..., заячих сетей три (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 137); тєпе́ръ зно́воу стоитъ посрє́дѣ оуч҃никъ даючи имъ поко́й, и ловы зѧ́ючи (поч. XVII ст. *Проп. р.* 161); leporin(us), leporeus, заячи(й) (1642 *ЛС* 253); **заяча трава** *див.* **ТРАВА; заячий чоснокъ** *див.* **ЧОСНОКЪ.**

2. *(виготовлений із хутра зайця)* заячий: У Максима... взято в коморє з бо(д)ни. // ...шубку заєчую из бобро(м) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 106-107); Купцы витєбъскиє... ѡповєдали, и(ж) єго м(л) пан(у) Ха(р)ли(н)скому... мусєли дати мыта... хутро заячєє (Луцьк, 1592 *ТУ* 226).

3. *У складі топоніма*: **[островъ] заєчъий:** Того... панъ янъ свєтицки(и)... ѡ(т) ѡстрова Красного до заєчъего вє(л) вдолжъ якобы на (т)рѝ мѝли (1546 *ОГ* 31).

ЗАЯЧИКЪ *ч.* Зайчик. Вл. н.: Озеро... рыболова на ймя Хилка Заячика (Луцьк, 1642 *КМПМ* II, 234).

ЗАЯЧИНА, ЗАЄЧИНА *ж.* Хутро зайця: в ты(х) по(л)стахъ знашли бѣлокъ подо(л)ски(х) ѡди(н)надца(т), заячинъ чотыри (Луцьк, 1565 *ТУ* 112); є(р)мола мє(л) заєчинъ р҃н (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 30).

ЗААКЛИВЫЙ *див.* **ЗАЯКЛИВЫЙ.**

ЗААТРЕНЄ *див.* **ЗАЯТРЕНЄ.**

ЗААТРѢНЬЄ *див.* **ЗАЯТРЕНЄ.**

ЗААЦЪ *див.* **ЗАЯЦЪ.**

ЗАѲОРАТИ *див.* **ЗАХОРАТИ.**

ЗБАВЕНЄ, ЗБАВЕНЪЄ, ЗБАВЕНЬЄ, ЗБАВЕНА *с.* (*стп.* zbawienie) *(рятунок від вічних мук)* спасіння, визволення, порятунок: надъ всими вышний,... Богъ, жалуючи прироженя людского, многие лѣкарства и дороги, черезъ которые бы упалый народъ человеческий до збавенья приходити мєлъ, зоставилъ (Клевань, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 491); Шатанъ естъ великимъ неприятелемъ збавеня людского, для тогожъ и вымыслилъ тую дочасную муку (1603 *Пит.* 59); пов҄ста(н)-мо, по́ки ча(с) мѧ́ємо прїємный, поки д҃нь збавє(н)ѧ, по́ки є(ст) вєлѝкаѧ ѡ(т) покаа́нїѧ по́мо(ч) (Острог, 1607 *Лѣк.* 43); длѧ имєни моє́го, що и ва(м) яко вижꙋ приходи(т) тєрпѣти, яко ты(м) котрыє на(д) всє и(н)шєє

дш҃ѣ своєи збавє(н)є в҆про(д) поважаєтє (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 1); ктокóлвєкъ для збавє(н)ѧ бли́жнєгѡ працꙋєтъ, пéрвѣй самомꙋ собѣ потьімъ бли́жнємꙋ пожи́токъ приносить (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 156); Єє м(л) Панєє Анъны… Трацє(в)скоє лєкгация, которая лєгковати рачила до… брацъства луцъкого // за збавєнъє своє за дꙋши… родичовъ своихъ золоты(х) триста (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* І-1, 146-147); Котрые за всѣхъ збавенье, рачилъ подняти: Абы насъ с тиранства смерти вѣчнои отняти (Львів, 1630 *Траг. п.* 176); Рáдости напо(л)ни́сѧ, якѡ Бг҃ъ нєвиди́мый нá зємли види́мымъ яви́сѧ. А в ти́мъ збавéнѧ нáшє нн҃ѣ приближи́сѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 57).

Див. ще **ЗБАВЕНИЄ, ЗБАВЛЕНЄ, ЗБАВЛЕНИЄ, ИЗБАВЛЕНИЄ, ИЗБАВЛЕНЬЄ.**

Пор. **ЗБАВИТИ.**

ЗБАВЕНИЄ, ЗБАВЕНІЄ, ЗБАВЕНЇЄ *с.* Те саме, що **збавенє**: о всяком разумѣнию околодушного збавения латынский костел стоит (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 171); Поправлѧ́ти роскáзано тобѣ єстъ товáришѡвъ твои(х) лю(д)скоє збавéніє, нє ѧ́късѧ тобѣ подóбаєтъ, áлє вéдлꙋгъ… Ап(с)льского и Ѡц҃óвского поданѧ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 209); Отѡ юж҆ бли́жєй до на(с) збавéнїє нáшє настꙋпи́ло нѣж҆ гдыс҆мѡ в҆ достáтках҆ роскошꙋючи, тꙋчилисѧ и ѡбѣдали (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 56); всѣ єднáкъ в҆ той цєль и конéц҆ змѣрѧти мáютъ, ѧ́кѡбысь збавéніє и Цр(с)тво нб(с)ноє ѡдѣдичилъ (Львів, 1645 *Жел. Тр.* 5 зв.).

Див. ще **ЗБАВЛЕНЄ, ЗБАВЛЕНИЄ, ИЗБАВЛЕНИЄ, ИЗБАВЛЕНЬЄ.**

Пор. **ЗБАВИТИ.**

ЗБАВЕННО *присл.* Спасенно: ѡбѣма бовѣмъ збавéн҆но єстъ борони́ти и ѡблаплѧти ѡ(т)цовъ ст҃ыхъ дéкрєта (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 10 зв.); Бо до вєли́кои за тьімъ школы… прихóдитъ, тóє штóбы ємꙋ пожитє(ч)но и збавéнно быти мѣло, розꙋмѣючи жє ю́жъ мáєт҆, занє(д)бáвши (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 4).

ЗБАВЕННЫЙ, ЗБАВЕНЫЙ *прикм.* (*стп.* zbawienny) *(який приносить рятунок від вічних мук)* спасенний: А гдѣжъ найлѣпѣй и снаднѣй ма быть проповѣдь науки збавенное, ажъ не въ церкви (1603 *Пит.* 81); А тєпє(р) зычачи в҃м доброго здоро(в)я и збавєнны(х) потѣхъ ѡ(т) гд҃а бога (Жовчів, 1616 *ЛСБ* 467, 1); към̆óрїи погордѣвши лáскою б҃жїєю…, лéгцє вáжачи собѣ роскáзанѧ б҃жиє, и наоу́кꙋ збавéннꙋю. ѡ(т)лꙋчилисѧ ѡ(т) бг҃а дóброго (Почаїв, 1618 *Зерц.* 26); Вспомнимъ и мы,… Ижъ насъ… Тлꙋми́лъ, гꙋби́лъ,… просто до дорóги збавéнной провáдилъ… штожъ далєй чинити (Вільна, 1620 *Лям. К.* 11); В тые слова зъ жалемъ до него мовячи: И о збавенное ти тѣло просячи (Львів, 1630 *Траг. п.* 169); А прéто всѣ которыѣ прáгнєтє, до збавéнного сєго потóка прїйдѣтъ и чéрпайтє, а напи́вшисѧ оувєсєлитєсѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 178); Потрєбꙋчомꙋ порáды, подáти здоровꙋю рáдꙋ, та(к) до дорóги збавéнои, ѧ́кѡ до всѣхъ цнѡ́тъ и пристóйностїй (Львів, 1646 *Зобр.* 71); Ты́ Агг҃лѡвъ свѣтомъ прємоудрости ѡбѧвлѧєшъ. Ты́ чл҃вкомъ Тáйны збавéнныи ѡбѧвлѧєшъ (Чернігів, 1646 *Перло* 30 зв.);

у знач. ім. с. р. **збавенноє** — *(те, що приносить рятунок, сприяє врятуванню від чого-небудь)* спасіння: а тутъ до насъ прїѣзжджаючи, жадныхъ диспутацый зъ иновѣрными не чинятъ, и съ письма божїяго отвѣтовъ,… зъ ними мѣти не хотятъ, только пожиточное, большей нижли збавенное опатруючи зъ насъ (Новогородок, 1594 *MCSL* І-2, 554).

Див. ще **ЗБАВЛЕНЫЙ.**

ЗБАВЕННѢЙ *присл. в. ст.* Більш спасенно: Запрáвды бєзпєчнѣй и збавєннѣй

є́стъ, слꙋхати... што Синóды постанови́ли Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 28).

Пор. **ЗБАВЕННО.**

ЗБАВЕННѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* Більш спасенний: Зайстє бєзпєчнѣйшаѧ и збавєннѣйшаѧ... рѣчъ, пєрєстава́ти на пи́смѣ, я́снє тꙋю, ѡ котóрꙋю идє́тъ рѣчъ,... нє́жєли на позѡ́рныхъ Аркгꙋмє́нтахъ (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 170).

ЗБАВЕНЪЄ *див.* **ЗБАВЕНЄ.**

ЗБАВЕНЫЙ *див.* **ЗБАВЕННЫЙ.**

ЗБАВЕНЬЄ *див.* **ЗБАВЕНЄ.**

ЗБАВЕНА *див.* **ЗБАВЕНЄ.**

ЗБАВИТЕЛЕВЪ *прикм. (який належить спасителю)* спасителів: Самꙋю збавитєлєвꙋ власть, якомъ рєкъ, римскій папєжъ пєрєворочаєтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 189); Тѣло бовѣ(м) Збави́тєлєво за збавє(н)є на́шого тѣла... я́ко тó прє(д) тымъ прєфѣкгꙋрова(л) Мѡ́исей (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 223); Ляментъ матки збавитилевы над сыномъ еи (Львів, 1630 *Траг. п.* 164); Алє и самы́и Ра́ды Збави́тєлєвы вы́плънити оусилꙋютъ,... на Па(н)скꙋю Вєчє́рꙋ идꙋтъ..., вмѣсти́вши слóво Збави́тєлєво в҆ собѣ (Київ, 1632 *МІКСВ* 285).

ЗБАВИТЕЛЬ *ч.* **1.** *(той, хто приносить рятунок від вічних мук)* спаситель: Хрыста, збавитєлѧ нашого, словєса зъ ꙋстъ єго божєствєнныхъ мовлєныє..., яснє насъ наꙋчаютъ (1577 *AS* VI, 80); а ѡвы(м) за(с) дóбрє, котрыє длѧ пн҃а збавитєлѧ своєго тєрпѧ(т) (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 1); И вшєла́кѡ на всюмъ ч(с)тымисѧ найдоу́ймѡ, И Х҃а Збави́тєлѧ въ всюмъ наслѣдóуймѡ (Львів, 1616 *Бер. В.* 94); архистратигъ Михаил ѡгнєм и жꙋпєлєм такого бꙋдєт гꙋбылъ єслы би кто мѣл ѡ(т)далити... що сам збавитєл ...лѣпшє знаєт що сѧ дѣало и дѣѧти маєт (Середня Вижниця, 1644 *Паньк.* 25); С поклóнѡмъ, чє́сть и сла́вꙋ, Хвалє́ніє, и бл҃годарє́ніє, збави́тєлєви на́шємꙋ ѡ(т)дава(и)мо (Чернігів, 1646 *Перло* 62 зв.); До чогѡ всѣхъ Збави́тєль нашъ ра́дою своє́ю потѧга́єтъ: гды на пыта́н҆є єдномꙋ..., та́къ ѡ(т)повѣдѣлъ (Київ, 1648 *МІКСВ* 349).

2. Рятівник, визволитель: Якож҆ и в҆ тѣню за́кона, Моисє́й называ́лъсѧ збави́тєлємъ Израилѧ: бо и́хъ з҆ Єгиптꙋ вы́вєлъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 94).

Див. ще **ИЗБАВИТЕЛЬ.**

ЗБАВИТИ, ЗБАВЫТЫ *дієсл. док.* **1.** (чого) *(забрати щось у кого-небудь, залишити кого-, що-небудь без чогось)* збавити, позбавити: всѣхъ обѣтниць своих не выполнил, толко раз гороху и крупъ принес, за што тую дочъку мою паненства збавивъши, и до уроженъя... // ...потомъства привѣлъ (Володимир, 1607 *АрхЮЗР* 8/III, 524-525); такъ же и жону его окрутне збили киями, покалечили и здоровя збавили (Луцьк, 1637 *АрхЮЗР* 6/I, 506); на... панюю... Соколовую, которая, препомънявшы права посполитого и винъ в немъ описаныхъ,... якобы его здоровья и худобы збавыты, напередъ протестуючому малжонъку взяла (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 8/III, 619); **пулъвеку збавити** — скоротити життя: одъ которого збитя и змордованя,... леч каликою вечным зостаетъ, але пулъвеку его збавили,... вонътроба з него кавалъками... през усъта выпадаетъ (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 537); **горла збавити** *див.* **ГОРЛО; зъ свита збавити, света збавити** *див.* **СВѢТЪ.**

2. (що, кого, з чого, від чого) *(врятувати від вічних мук)* спасти: хто бойтсѧ гд҃а бг҃а,... нєхай нє боитьсѧ ты́хъ плонъныхъ страховъ которі́ми грозѧть жє бєз того папы, и єго калє(н)дара жадєнъ збавлєнъ быти нє можєтъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 17 зв.); Зба́вєнъ бꙋдєтъ прє(з) огóнь, тó є́стъ нє ѡбє́рнє(т)сѧ внѣвєчъ, а́лє бꙋдꙋтъ трва́ти в҆ огни, тєрпѧчи мꙋки на́вѣки (Київ, бл. 1619 *О обр.* 134); Длѧ того бовѣмъ Г(с)дь зышóлъ,

жéбы грѣшныхъ збáвилъ, мéртвыхъ въскрєсúлъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 102); мώлимъ пúлнω мл(с)рдїє твоє́... збави нáсъ ω(т) стрáшногω потóпѹ ωгнéнногω (Чернігів, 1646 *Перло* 169).

3. (кого) *(захистити кого-небудь від чогось небезпечного)* врятувати: покрыи на(с) ч(с)тнымъ свои(м) покрово(м) и збавь на(с) ω(т) бѣ(д) злы(х) (1489 *Чет.* 51 зв.); ины(х) збáвлѣє(т) нéхай са(м) сéбє збáвить (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 28 зв.); Михаúлъ Архагглъ... // ...збáвилъ самсóна ω(т) филисти(м)скωи злóсти (Чернігів, 1646 *Перло* 42-42 зв.).

4. (кого) Затримати, притримати: панове Макарские... способами розными протестанта уводили... на остатокъ збавивши его и зволокъши до дня оногодашнего (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 8/III, 596).

Див. ще **ЗБАВЛЯТИ, ИЗБАВИТИ.**

ЗБАВИТИСА *дієсл. док.* **1.** (від кого) Позбутися (кого): ащє сѧ того покає(т), тои збавитсѧ ω(т) ни(х) (1489 *Чет.* 366 зв.).

2. (чого) *(врятуватися, визволитися від вічних мук)* спастися: Прóситъ: абы ω нюмъ в҆ млтва(х) памѧтáти, Якобысѧ вѣчныхъ моýкъ ώныхъ срóкгихъ збáви(л) (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 7).

ЗБАВЛЕНЄ, ЗБАВЛЕНЬЄ, ЗБАВЛѢНЄ *с.* Те саме, що **збавенє**: такжє и на(м) нє го(д)тсѧ зáзрѣти збавлѣнѧ лю(д)ского, алє сѧ с того ра(д)уймо и вєсєлѣмо (XVI ст. *УЄ* № 29519, 8 зв.); єсли то(л)ко... хощємо вѣдати дорогы котрыми бысмо мали прїити коу збавлѣню дшєвномоу єдина є(ст) таѧ дорога пръшаѧ... абы... гнѣва нѣ на кого нє по(д)носити (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 15); А то вчиниламъ такъ для збавленья души моей (Вишнівець, 1619 *АЮЗР* II, 72); Избавлéнїє: Искѹплє(н)є, збавлє(н)є, ω(т)кѹплєньє (1627 *ЛБ* 45).

Див. ще **ЗБАВЕНИЄ, ЗБАВЛЕНИЄ, ИЗБАВЛЕНИЄ, ИЗБАВЛЕНЬЄ.**

Пор. **ЗБАВИТИ.**

ЗБАВЛЕНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Те саме, що **збавенный** у 1 знач.: Бгъ кгрєкомъ и рѹси всє ω(т)нѧ(л), нє мáють ани пáмѧти, абы оумѣти ω(т)чєна(ш) и вѣрѹ въ бога, ани розѹмѹ абы зба(в)лєныє рѣчы бачити (Острог, 1587 *См. Кл.* 4 зв.); ωпрѣснокъ тєжъ жидовъски(и) мєрътвый, рєчъ дочасънѹю... ѹставилъ вмѣсто хлѣба повсєднєвного досконалого, и в сакрамє(н)тѣ збавлєномъ тѣла х(р)стова справовати (Там же, 18 зв.).

ЗБАВЛЕНЬЄ *див.* **ЗБАВЛЕНЄ.**

ЗБАВЛѢНЄ *див.* **ЗБАВЛЕНЄ.**

ЗБАВЛѢТИ *див.* **ЗБАВЛЯТИ.**

ЗБАВЛЯТИ, ЗБАВЛѦТИ, ЗБАВЛѢТИ *дієсл. недок.* **1.** (чого) *(заподіявши каліцтво, залишати кого-небудь без чогось)* позбавляти: Протúвъ Пѧтогω Приказáнѧ всѣ доброхóтныє забóйци... грѣша(т) котóрїє члóнкω(в) блúжнєгω збавлѧ́ют҆ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 908).

2. (кого і без додатка) *(рятувати від вічних мук)* спасати: ины(х) збáвлѣє(т) нéхай са(м) сéбє збáвить (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 28 зв.); Ѡ котрыє ω(т) згинéнѧ лю́дъ збавлѧ́єтє, и живота вѣчного úхъ набавлѧ́єтє (Львів, 1614 *Кн. о св.* 29 ненум.); оучúнки бє(з) вѣры, а вѣра бє(з) оучúнкωвъ нє збавлѧ́єтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 830).

Див. ще **ЗБАВИТИ.**

ЗБАВЛѦТИ *див.* **ЗБАВЛЯТИ.**

ЗБАВЫТЫ *див.* **ЗБАВИТИ.**

ЗБАЛАМУТИТИ *дієсл. док.* (кого) Збаламутити: chotylibyste mene zbáłámutyty wszy (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 6).

ЗБАНОКЪ, ДЗБАНОКЪ, ЖБАНОКЪ *ч.* Дзбанок, жбанок, *діал.* збанок: ω(т) мéнє пúти прóсишь... ани збанка нѣ маєшь а колодѧзь є(ст) глоýбокїи (поч. XVII ст. *Проп. р.* 9 зв.); збанóкъ Amphorula (*Уж.* 1645, 40 зв.); Кгды котóри(и) з ни(х) дзбáнокъ глúнѧны(и),... зопсѹє, або згѹби(т)... ємѹ нє бывá-

єтъ проще(н)но (серед. XVII ст. *Кас.* 41 зв.); мо́витъ г(с)дь бг҃ъ... горне́цъ мѹки не ѡста́не(т), ани жба́нокъ ма́сла не ѡбѹде(т), а́жь до дна ко́тóрогѡ зємли да́стъ г(с)дь до́ждь (серед. XVII ст. *Хрон.* 310).

ЗБАНОЧОКЪ *ч.* Дзбаночок, *діал.* збаночок: збано́чокъ Amphorula (*Уж.* 1645, 40 зв.).

ЗБАНЪ, ЗБАНЬ *ч.* Дзбан, *діал.* збан: Тыє люди стародавъного платѹ дають н҃ г(рш)... // ...а є҃ збановъ глинєныхъ (1552 *ОЛЗ* 185-185 зв.); чл҃кь которыи вˢ скоудєлници водоу понєсє(т) [в збаноу або вˢ глєкоу] идѣтє жь за нимь в домь до которого ѡнь въидєть (1556-1561 *ПЄ* 318); тогˢды ѡна(а) то жена ѡставивˢши // вѣдро своє [або глєкь, або збань] и пошла до мѣсˢта (Там же, 355 зв.-356); збаномь є҃ ква(р)ть горѣ(л)ки межы мѹры сто(л)клїсмы кра(в)цєво(и)... что челя(д) напавала (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 71); скѹде́ль, гли́ннаны(и) зба(н) (1596 *ЛЗ* 79); Скѹде́ль: Гли́нѧный зба́нъ. или горне́цъ (1627 *ЛБ* 115); зба́нъ Amphora (*Уж.* 1645, 22 зв.); справилъ соломѡ́нъ всє начи́ньє вˢ домѹ г(с)днємъ и зба́ны, и га́чки, и кѹбки и мєжде́рики (серед. XVII ст. *Хрон.* 295).

ЗБАНЬ *див.* **ЗБАНЪ.**

ЗБЕГАТИ *дієсл. недок.* Утікати: мы, Господаръ... росказуемъ, абысте... также и тыхъ, которые бы зъ оселъ.... зрадивши пановъ, своихъ, на Украину збегали, службы не маючи.... //...гамовали.... и на запороги... таковымъ ходити забороняли (Варшава, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 132-133).

ЗБЕГЛЫЙ *див.* **ЗБѢГЛЫЙ.**

ЗБЕГЪ *див.* **ЗБѢГЪ.**

ЗБЕГЪЛЫЙ *див.* **ЗБѢГЛЫЙ.**

ЗБЕҐЪ *див.* **ЗБѢГЪ.**

ЗБЕЖАТИСА *див.* **ЗБѢЖАТИСА.**

ЗБЕЗЧЕСТИТИ *дієсл. док.* (кого) Збезчестити, знеславити, зганьбити: Людей нашихъ вѣры Руской греческой... збезчещено и зъ церкви выпхано (1637 *АЗР* V, 24).

ЗБЕРАНЄ *див.* **ЗБИРАНЄ.**

ЗБЕРАТИ *див.* **ЗБИРАТИ.**

ЗБЕРАТИСЕ *див.* **ЗБИРАТИСЯ.**

ЗБЕРЪ *див.* **ЗБОРЪ.**

ЗБЕСТВИТИ *дієсл. док.* (*стп.* zbestwić) (що) розлютити, розсердити: Вшєтєче́нство ...ти́хоє а скро́мноє прирожє́нїє лю(д)скоє збє́ствило и зєро́жило, розѹмноє и бєзрозѹмноє ѡ(т)мѣни́ло (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 986).

ЗБЕСТВИТИСА *дієсл. док.* (*стп.* zbestwić się) здичіти, показитися: Оуснѹлъ Па́стыръ того гды́ о́вцыса збєстви́ли, Бєз лю́тости драпѣжнє живота збави́ли (Львів, 1631 *Волк.* 18 зв.).

ЗБЕЧИ *див.* **ЗБѢЧИ.**

ЗБЕЧИСЕ *див.* **ЗБѢЧИСЯ.**

ЗБЕЧИСЯ *див.* **ЗБѢЧИСЯ.**

ЗБЕЧИСА *див.* **ЗБѢЧИСЯ.**

ЗБИВАНЄ *с.* *(з'єднання докупи)* збивання: Съѡбращє́нїє: ѡбєрта(н)єса вˢ ко́ло, стача(н)є, звалѧ(н)є, збива(н)є вкрѹ(г) (1627 *ЛБ* 167).

Пор. **ЗБИВАТИ[1].**

ЗБИВАНЄСА *с.* (*стп.* zbywanie się) *(здійснення)* відбування: Позо́рищє по́двигѡ(в), по́прищє: За́гонъ, мѣсцє гдє быва́ютъ вытѣчки и ширмѣрства, и збива(н)єса и́гръ, а́лбо Та́нцєвˢ. и за́водѡвъ (1627 *ЛБ* 86).

ЗБИВАНЬЄ *с.* **1.** Відхилення, заперечення: нє могѹчи дєи єсми... сама в сѹдѹ быти, даю моц зѹполнѹю слѹжєбникѹ, Богѹшѹ Заєцѹ Лѹковскомѹ, як на збиваньє позвѹ так и на тот позов пєрєд сѹдом зємъским... ѡбмовѹ всѧкѹю, кѹ томѹ належачою вчинити (Володимир, 1570 *AS* VII, 873).

Див. ще **ЗБИЯНЄ, ЗБИѦНІЄ.**

Пор. **ЗБИВАТИ[1].**

ЗБИВАТИ[1], ЗБЫВАТИ, ЗЪБИВАТИ, СБИВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (кого) *(бити, катувати)* збивати: они... ихъ [людей] имаючи и самихъ збиваютъ и мордують, и товары ихъ въ нихъ отнимають (Петрків, 1526

РЕА I, 140); ѡн... людєй моих збиваєть и грабить (Львів, 1537 *AS* IV, 83); а што чернъцовъ старихъ при церъкви зостало, тых вставичне съромотити и зъбивати почалъ (Луцьк, 1605 *АрхЮЗР* 1/VI, 366).

2. (чим) *(ударом, поштовхом зрушувати з місця, змушувати падати)* збивати: та(к) ты(ж) и посланїє // ѡ(т) б҃а ѡ(т)ца нб(с)наго, котораѧ на тѧ кличє абы(с) сѧ нє бояль ты(х) страхо(в)... анѣ того моу(т)ного и во(л)нами збивающаго ѡзєра, то є(ст) свѣта того мизє(р)наго (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 191-191 зв.).

3. (що) *(влучаючи, змушувати падати додолу)* збивати: Аще бо хто верже камень на высоту, мняще небесную збива́ти красоту всемиръного солнца ясного свѣтила, на самого єго падет тая сила (к. XVI ст. *Укр. п.* 72).

4. (що) *(прибивати що-небудь одне до одного)* збивати: да(в) я(м)... грȣ(ш) на трȣ(н)нȣ на вгȣздя (!) що трнȣ (!) збыва(л) (Львів, 1594-1595 *ЛСБ* 1041, 6 зв.); тєслю(м) що тє(р)тици на пя(н)трѣ збивали далє(м) fr. 2:21 (Львів, 1635 *ЛСБ* 1054, 17 зв.).

5. (кого) Об'єднувати, згромаджувати: Гдє за́сь вʾ витью єгѡ Коро́ны положȣ слє́зъ ȏногѡ жро́дло; рє́чъ в пра́вдѣ рѣдкȣю и кото́раа // вʾ мно́гихъ нєла́твосѧ знайдȣє(т), кото́рыхъ н҃нѣ збыва́єтъ таѐмны(и) варста́тъ (Київ, 1627 *Тр.* 555-556).

◊ **на паль збивати** *див.* **ПАЛЬ.**

Див. ще **ЗБИТИ.**

ЗБИВАТИ[2] *див.* **ЗБЫВАТИ**[1].

ЗБИВАТИСѦ *дієсл. недок.* Битися, змагатися: Подвиза́юсѧ: Працȣю, бо́ю, ширмȣю, збива́юсѧ, и ты́жъ хвѣюсѧ, стара́юсѧ, ширмѣрскȣю штȣкȣ пока́зȣю, моцȣюсѧ сʾ ки́мъ, ȣсилȣю... ѡбоу́чȣюсѧ (1627 *ЛБ* 85); Страдалчєствȣю: На гє́рцȣ бо́ю: ва́лчу, збива́юсѧ, борȣсѧ, шы(р)мȣю, за́водъ бѣжоу (Там же, 122).

ЗБИВАЮЧИЙСѦ *дієприкм. (який відбувається, стає дійсністю)* здійснюваний: Нє єди(н) абовѣ(м) єстъ ѿбразъ и подобїє А҃гглскоє, та́к жє а́нѣ тво́рцы сȣть А҃ггли, алє створе́нїє и слȣги. Бо́ кгды ви́дѣли всѣ рє́чи Б҃го(м) створє́ны, пѣли // и хвали́ли ...ѡ всѣхъ рєчахъ збиваючихсѧ во́лєю єго (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 4-5).

ЗБИРАНЄ, ЗБЕРАНЄ, ЗБИРАНЬЄ, ЗБИРАНЬѦ *с.* **1.** Збирання, скликання: И што пишеш, жєбы ѡныє рȣшєнѧ и збиранѧ Волынцов завжды бывали за росказанємъ и волєю королѧ... и нашою,... єстли коли (в тых) рєчах,... была, тогды то было за властною // справою (твоєю) (Краків, 1542 *AS* IV, 320-321); ѡколо поря(д)ку збира(н)я во(и)ска и ѡквиты абы нє бы(ли) при роспущєнью во(и)ска (1566 *ВЛС* 131 зв.); Для того урядомъ,... тымъ листом нашым росказуемо и мѣти то хочемо, жебы купеня, збираня и выхоженя такового обывателемъ ...в границы и панства чужоземские,... сурове и пилно забороняли (Краків, 1609 *ЧИОНЛ* XV-3, 133).

2. Збирання, нагромадження: до́брє ты(ж) и па́ньство своє напра́ви(ш), є́сли до має(т)ностєй кролє́вʾски(х) ска́рбȣ пристойнє // причи́нишъ, ты́лько(ж) зʾ справєдли́вы(х) прихо́довъ, а нє з нєсправє(д)ли́вого збира́ньѧ (Острог, 1614 *Тест.* 152-153): Сънискáнїє: Прїѡбрѣтє́нїє, зыскʾ,... набы(т)є, збира(н)є (1627 *ЛБ* 128); Сȣтъ и и́ныи бє(з) ли́чбы пєрєшко́ды: кото́рыи ѡпȣсти́вши, сє(д)мȣю и ѡста(т)нюю на(д) всѣ и́ныи. страшнѣ(и)шȣю припомина́ю, збира́нʿє ма́єтностєй мно́гоє длѧ само́го вла́сного пожи́ткȣ и оутѣхи (Київ, 1632 *МІКСВ* 288).

3. Маєток, добро: Федор Липка... прибравши до себе казацтва и гультайства... вси збераня шляхецъкие бралъ, плюндровалъ, пустошылъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 72).

4. *(знімання врожаю)* збирання, збір: Имáнїє вина: Збирáньє вина (1627 *ЛБ* 48); Часъ бовѣм᾽ óный збирáнѧ часъ є(ст), а нє дѣлáнѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 284); И рéклъ воóзъ до рѹѳы: Слѹхай дочко нє ходи на ӣншоє пóлє на збирáньє, ани ѡ(т)ходи з тогѡ мѣста (серед. XVII ст. *Хрон.* 194).

ЗБИРАНЬЄ *див.* **ЗБИРАНЄ.**

ЗБИРАНЬѦ *див.* **ЗБИРАНЄ.**

ЗБИРАНЯСЕ *с.* *(скупчення, згуртування людей з якою-небудь метою)* збирання: подчас сваволенства великого и збираня се купъ сваволных гултяев,... неякийсъ Александр Кушка,... поднес корогов... для збираня козаков и розных гултаев (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 153).

ЗБИРАТИ, ЗБЕРАТИ, ЗБЇРАТИ, ЗБЫРАТИ, ЗБИРАТЬ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(складати що-небудь докупи, в одне місце)* збирати: земля кипѣти починаетъ и порохъ зъ себе выкидаетъ... Который изверженый царскіи слуги збираютъ и чару зъ ней учинити даютъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 842); слнцє вз᾽шє(д)ши нá зємлю, // ...вси прóмєни свои збирáєтъ в᾽кѹпѹ идѹчи в᾽ дóмъ свóй (Вільна, 1627 *Дух. б.* 380-381); Исчитáю: Вылӣчѹю, на пáмѧ(т) привóжѹ рє(ч) прóшлѹю, збираю вкѹпѹ (1627 *ЛБ* 52);

(складати що-небудь, щоб забрати зі собою) збирати: нє трéба имь было... тлѹмковь збирáти. ани росправлѧ́ти маéтностїи своихъ (XVI ст. УЄ № 29519, 182 зв.).

2. (що) *(про побори)* *(стягати)* збирати: Маютъ они тыи платы збирати на одно мѣсто и въ одну скринку класти (Краків, 1507 *АЗР* II, 11).

3. (чого, що і без додатка) *(нагромаджувати)* збирати (що): збырайтє собѣ скарбь на нбсє(х) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 13); для того не казалъ собѣ сокровища на земли збирати,... абысмо там сердца нашѣ ховали, где и скарбы наши (Львів, 1605-1606 *Перест.* 50); бога(т)ство добродѣйства, нє можє(т) быти рострáчєно, в роспорошéнью збирано быває(т) (Острог, 1614 *Тест.* 138); мы на зємлӣ бога(т)ство збирáємо (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 215 зв.); Понєвáж᾽... збирáють мнѡгїѣ а частокрóть, анѣ дѣти их᾽ того зобрáнѧ нє ѡдѣдичѹютъ, нѣ прїѧ́тєлѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 659); А то са(м) собѣ ѡ члвчє и збирáєшъ, самовлáстїємъ своӣмъ, гды єгѡ злє заживáєшъ (Чернігів, 1646 *Перло* 5);

(що) *(підбирати, визбирувати)* збирати: Пси ты(ж) на то(м) дóсы(т) маю(т) збирáючи ѡдрóбины, понéжє накормѧю(т)сѧ (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 259, на полях); Идӣжъ ѡ дѹшє моѧ́... Иди, а стóпы єгó мӣлє лобызáти, Нє прєстáнь прч(с)тои крвє крóплѣ збирáти (Львів, 1631 *Волк.* 14 зв.); Лѣкáрства на хорóбѹ ѳларгӣрии... стєрєжѣмосѧ //... абысмо грошии (котóрими смо ра(з) ѡ зємлю ѹдáрили) збирати бó(л)шъ нє хотѣли (серед. XVII ст. *Кас.* 115-115 зв.);

(що) *(вибирати, набирати, брати)* збирати: Хотѣлє(м) и я позавӣдєти пчола(м), котóрыи хотѧ́й на всѧ́ки(х) цвѣтахъ лѣтáю(т), áлє нє ѡ(т) всѣ(х) мéдъ збирáю(т) (Київ, 1619 *Гр. С.л.* 186);

(що) *(зриваючи або піднімаючи з землі, набирати чого-небудь у якійсь кількості)* збирати: Милыи мои ступилъ есть до заграды своеи, на мѣстцѣ благовонныхъ рѣчей, бы ся паслъ у заградахъ а лиліе збиралъ (поч. XVI ст. *Песн. п.* 54); И вы́шолъ одӣнъ на полє, áбы збирáлъ зéльє полєвóє и нашóлъ ӕ́кѡ мáтицѹ вӣннѹю (серед. XVII ст. *Хрон.* 323).

4. (що і без додатка) *(знімати урожай)* збирати: възрѣ(и)тє на п᾽тицѣ нб(с)ныи и(ж) они нє сѣю(т), ани ж᾽ноуть ани в᾽ жит᾽ницю нє з᾽бираю(т) а оць вашь нбсныи кор᾽ми(т) ихь (1556-1561 *ПЄ* 37 зв.); посмотритє на пташки нєбєсныи, и(ж) ани сѣю(т), ани

жну(т) ани збєраю(т) до гумє(н) а ωтє(ц) вашъ нєбєсныи живи(т) ихъ (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 6 зв.); на томъ полю... вшєлякоє збо(ж)є... збиралъ (Житомир, 1583 *АЖМУ* 64); Трωма́ лѣты нє бȣ́дєшъ збира́ти о́воцȣ єгω, алє занєха́єшъ єгω; ижъ єщє дє́рєво нє дошло́ до своє́ѣ си́лы (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 243); оурожа́и збожьа вса́когω... //..., нєха́й збира́ютъ до гȣмєнъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 66 зв.-67).

5. (кого, що) *(скликати; зганяти)* збирати: А цѣсарь Тȣрєцкий злый ȣмыслъ маєт и збираєт люди, войско вєликоє..., хотєчи пойти... на Вѣднє, на Угры (Вільна, 1547 *AS* IV, 528); Забѣгли оны митрополитѣ, абы не збиралъ собору (Львів, 1605-1606 *Перест.* 29); То́и ст҃ыи пастыръ до́брїй збира́єтъ ωвє́цъ свои(х) ω(т) падо́лωвъ тємныхъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 50); о што и не пооднокротъ копу збирали и о тыхъ шкодахъ своихъ опытъ чинили (Овруч, 1628 *АрхЮЗР* 4/І, 78); панъ Линевъский... громады збирать..., ведлугъ инвентара, не допустилъ (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 6/І, 496); А то(т)... кото́ромȣ... бра́тию бȣди́ти и до коу́пи збира́ти злєцє́но, нє та(к) я(к) са ємȣ подо́баєтъ, а́нѣ ω то(м) ча́сѣ гды ѡ́нъ вночи ωбȣди(т)са... // ...на звѣзды глє́дачи, пє́вности ча́сȣ... довѣдоватиса пови́нє(н) (серед. XVII ст. *Кас.* 22-22 зв.).

6. (з ким) *(бути з ким-небудь однієї думки)* з'єднуватися, зближуватися: Анатолинская церков, яко статечне на Христѣ фундованую вѣру сполечне // Изъ сынами своими неотмѣнне держить, со Христом-господом збираючи, не грѣшить (1603 *Укр. п.* 153-154); Албо я́къса, похва́латъ да́лєй жє з' Х҃мъ збира́ютъ, наȣки єго́ нє захо́вȣючи, яко(ж) нє поли́чоны бȣдȣтъ за зло́дѣи и розбѡ́йники (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 199).

7. (кого) *(здійснювати підготовку до чогонебудь, готувати)* збирати: Дла чо́го тыи..., гды кото́рого при(и)мȣю(т), та(к) єго збира́ю(т) зо всєи єго да(в)нои вла(с)ности... // вы́стави(в)ши єго посєрє(д) бра́ти(и), на то́є зобра́ны(х) (серед. XVII ст. *Кас.* 34 зв.).

8. (що) *(прибирати, знімати; ховати)* забирати: в че(т)ве(р) на(и)пє(р)шє коли посадзку и гробо(в)ци збирали с цркве которы(и) робили хлопо(в) ͡є (Львів, 1591 *ЛСБ* 1036, 22).

9. *(стягуючи, робити складки)* збирати: Стиха(р) рȣбковы(и) нє збыраны(и) (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 53 зв.).

Див. ще **ЗОБРАТИ, ИЗБИРАТИ**[2]**, СОБИРАТИ.**

ЗБИРАТИСЕ *див.* **ЗБИРАТИСЯ.**

ЗБИРАТИСА *див.* **ЗБИРАТИСЯ.**

ЗБИРАТИСЯ, ЗБИРАТИСЕ, ЗБИРАТИСА, ЗБЫРАТИСА, ЗБЕРАТИСЕ *дієсл. недок.* **1.** *(сходитися, з'їжджатися)* збиратися: I wyby wżo żadnoho y nowoho roskazania naszoho neożydaiuczy,... na onoie mestco od nas złożenoie, iechali y czym narychley jako na hwalt tam sia pospieszali y zbirali (Краків, 1539 *ŹD* VI, 151); Прирекши у пятницу о 14 године зберализе и речи зачат(ыи) кончити, и розъехалисе (Берестя, 1596 *МИВР* 68); И того ж часу подданые пана его Посяговецкие почали ся збирати з рогатинами, с кийми..., хотячи легкость пану Красовскому... выредити (Луцьк, 1564 *АрхЮЗР* 8/III, 92); и самого Христа,... за шію на суд влекут, и свѣдки збираются, судієве готовы (Львів, 1605-1606 *Перест.* 47); Звы́чай... Жи́дωвє мѣли, на Пра́зники, и в' Ша́басъ... до шкѡл' збиратиса, абы в' за́конѣ цви́чили са (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 666); Абовѣ(м) жи́довє ма́ю(т) обы́ча(и) збиратиса въ соуботоу абыса оучи́ли въ за́конѣ сво́є(м) (1645 *УЄ* № 32, 182 зв.);

(до чого, чим і без додатка) *(групуватися яким-небудь способом)* збиратися (в що, чим): ωни́ збира́ючи са собо́рно... о́ныє

во(л)ки и зміи ω(т)гонѧ́ли, съ прєсто́ловъ змѣтовали, и анаѳе́мѣ прєдава́ли (Острог, 1587 *См. Кл.* 10 зв.); некоторые своволники еще при замкахъ,... знову зась до таковоежъ купы збиратисе, поголоски о собе... пущають (Варшава, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 131); Нє чинѣтє... нєсправєдли́вости в' сꙋдѣ, и, нєха́йсѧ нє збира́ють грома́дами, же́бы по свое́й во́ли сꙋдом' кієрова́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 96);

(організовуватися) збиратися: повєдили воинъцы ижъ в того мє(ст)ца пєрєровъца збирає(т)сє // копа з вєликого князства (1546 *ОГ* 6-6 зв.); ω(т) всєго Собо́рꙋ, я́ко ро́вный Ап(с)лω(м) бы(л) шано́ваный, длѧ щи́рои вѣры и правосла́віа єгѡ́, яко спра́вы Собо́рꙋ, кото́рый сѧ збира́лъ по се́дмо(м) всєлє(н)ско(м) Собо́рѣ, ба́рзо я́снє ωповѣда́ютъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 264).

2. *(поступово нагромаджуватися)* збиратися: В морѣ естъ мѣсто сикилля. та(м) гди ся води збираю(т), по(д) зємлю, а текутъ по камѣню тогди и камѣня несꙋ(т)... на долъ (серед. XVII ст. *Луц.* 538);

(на що) *(мати ознаки наближення чогонебудь, початку якої-небудь дії)* збиратися: садово́є де́рєво на цвѣтъ збира́єт'сѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 152).

◊ **збиратисѧ зъ розумомъ** — притомніти: Прихождꙋ в' се́бє: Збира́юсѧ з' ро́зꙋмомъ (1627 *ЛБ* 100); **ледве зъ душею збиратися** — великому страхові піддаватися, дуже боятися: вспо́мнимω на огє́нь, кото́рый бєз' ми́лости, всє што сѧ то́л'кω навинє(т), пожира́єтъ, ле́двє з' дꙋше́ю збира́ємωсѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 72).

ЗБИРАТЬ *див.* **ЗБИРАТИ.**

ЗБИРЪ *див.* **ЗБОРЪ.**

ЗБИТЄ[1], ЗБИТЪЄ, ЗБИТЬЄ, ЗБИТЬЯ, ЗБИТЯ, ЗБЫТЄ, ЗБЫТЪЄ *с.* Биття, катування: Войтех Паевский из жоною своею служебнику его млти панову маршалкову Михайлу Несвецкому и иншим збите и зранене свое..., отпустили (Верба, 1564 *ВИАС* II, 230); Якож на огледане и на осветчене збытя ранъ своих брал у мене вижомъ... служебника Остапа (Луцьк, 1566 *АрхЮЗР* 1/VI, 56); ωтъ того збитъѧ, зранєнъѧ и вєзєнѧ... єстєм здоровъѧ нєспособного (1577 *AS* VI, 71); И на ωглєданъє того кгва(л)товъного нахожєнъя ωтъ пна Василъя Богдановича... збитья, зранєнъя своєго... бралъ... з уряду возного повѣту воєводъства Києвъского (Житомир, 1583 *АЖМУ* 69); которое збитье... ся ему стало отъ ксенъдза Кгрекгора и инших помочниковъ его (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/I, 218); Передо... Васком, Демком присяжъными, ставшы очевисто Иванъ Трохимишин братъ жаловал и оповедал на Евхима слесара о збите и зранене (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 11); ωно(г)[о] по[и]ма(в)ши... ро́сказа(л) зби(т)... такъ далєцє, жє та(м) жє заразо(м) ω(д) таковогo ωкру(т)ного зби(т)я з ты(м) ся свято(м) пожєкгна(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 199).

Див. ще **ЗБИТІЄ[1], ИЗБИТЬЄ.**

Пор. **ЗБИТИ[1].**

ЗБИТЄ[2] *див.* **ЗБЫТЄ.**

ЗБИТИ[1], ЗБИТЬ, ЗБЫТИ, ЗЪБИТИ, СБИТИ *дієсл. док.* **1.** (кого) *(сильно побити кого-небудь)* збити: па(н) Богда(н) гарасимови(ч) ни(т) видома в которы(и) обыча(и)... наєхавши ꙋ по(л)но(ч) на со(н)ного єго самого ро(з)би(л) зби(л) змо(р)дова(л) и зрани(л) (Київ, 1501 *ЦНБ* II 21039, 1); Пилипа Жꙋковича и брата єго збито и зранєно (Луцьк, 1560 *AS* VII, 60); свещенник... слугу пана Петрова,... самъ рукою своею сбилъ, скровавилъ,... до двора своего отвел, и тамъ дей его повторне збил (Луцьк, 1564 *АрхЮЗР* 1/VI, 53); служєбника єго... богдана збили и зранили шкодъливє (Варшава, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 79 зв.); жонꙋ єго самъ дє(и) вла(с)ною рꙋкою своєю збылъ зрани(л) и злꙋпи(л) (Володимир, 1585 *ЖКК* I, 270); панъ Рафахъ Давидовичъ... протє(с)-

товалъся... ѡ то, и(ж)... панъ Чєхо(в)ски(и)... до... бє(с)пєчє(н)ства по(д)даны(х) княжати... привєлъ, которыє... зънєважыли... и ѡны(х)... зъбили и поранили (Київ, 1643 *ДМВН* 266); зновъ в копачовѣ жо(л)нѣрѡ(в)... збили, и возы и(х) побрали (серед. XVII ст. *ЛЛ* 169); ѡно(г)[о] по[и]ма(в)ши... ѡкру(т)нє а нємилосє(р)дънє росказа(л) зби(т) и змо(р)дова(т) (Житомир, 1650 *ДМВН* 199).

2. (чим) *(ударяючи, знівечити, знищити)* збити: гора синáйскаѧ блйскавицєю и грóмо(м) была збитаѧ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 263).

3. (що) *(різким рухом скинути що-небудь)* збити: товариша, дє(и), моє(го)... збили, сто(р)совали и ша(п)ку... з нєго *збили* (Луцьк, 1563 *ТУ* 102).

4. (чого) *(стерти, зіпсувати що-небудь)* збити: зъѣхавши з мосту от Пятницкое бъроны, дорога по самомъ валѣ положена, аж до передмостя Заваля, оттого дорогою валу не мало збито (Луцьк, 1566 *СИМКЦА* 63);

(що) *(стоптати, сходити взуття)* збити: А у насъ въ свято, якъ у попа, у мѣщанина и у хлопка обачено свѣтлое што на хребтѣ, такъ долго около того ходити будетъ панъ, пани и урядникъ, же ажъ муситъ збыти убогій худакъ! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 929).

5. (кого, що) *(об'єднати, згуртувати)* збити: его милостъ панъ Анъдрей Лагодовский,... до купы вси села збивши... // ...згромадивши не малую купу хлопства пяного костелъ обступитъ казалъ (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 6/I, 499-500); ихъ милость,... збивши до громады такъ даракгановъ, козаковъ, яко и подданыхъ зъ маетностей своихъ... на село пана протестуючого наехали (Житомир, 1643 *АрхЮЗР* 6/I, 535).

◇ **на паль збити** *див.* **ПАЛЬ.**

Див. ще **ЗБИВАТИ[1], ИЗБИТИ[1].**

ЗБИТИ[2] *див.* **ЗБЫТИ[1].**

ЗБИТИЙ *див.* **ЗБИТЫЙ.**

ЗБИТИСЕ *див.* **ЗБИТИСЯ.**

ЗБИТИСЯ, ЗБИТИСЕ *дієсл. док.* **1.** *(знищитися від удару)* розбитися, *діал.* збитися: оуказáлсѧ ємꙋ мáлый, а вєльми тихїй птáшєкъ, котóрый прилєтѣлъ на єгѡ лóно, и знéслъ яицє, котóроє оупáло на зéмлю и збйлосє (серед. XVII ст. *Хрон.* 397 зв.).

2. (з чого) *(травмуватися, потовктися)* забитися: онъ ся дей хоробою заложилъ, и повѣдилъ, якобы ся мѣлъ изъ санокъ збити (Луцьк, 1579 *АрхЮЗР* 3/I, 10).

ЗБИТІЄ[1] *с.* *(руйнування, нищення)* збивання: Алє чáсъ ю́жъ рꙋшитисѧ до штꙋрмꙋ на збитіє вéжъ вы́нєслыхъ, вывышáючи(х)сѧ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 189).

Див. ще **ЗБИТЄ[1].**

ЗБИТІЄ[2] *с.* Те саме, що **збытє** у 3 знач.: Потрéбно здалó ми сѧ ѡ ди́вный Ѳєóдѡрє, повстáти з҆ Бгомъ, на збитіє Николáєвы(х) щи́тѡ(в) и слѡ́въ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 235).

Пор. **ЗБЫТИ[1].**

ЗБИТНІЙ *див.* **ЗБЫТНИЙ.**

ЗБИТЪ *див.* **ЗБИТЫЙ.**

ЗБИТЪЄ *див.* **ЗБИТЄ[1].**

ЗБИТЫЙ, ЗБИТИЙ, ЗЪБИТЫЙ, ЗБИТЪ *дієприкм. у знач. прикм.* **1.** *(якому завдали побоїв)* збитий, побитий: Роман Ѳєдорович Сонкгушковича... // ...бралъ вижємъ..., Войтєха, на ѡбвожєнъє того кгвалтꙋ и на ѡглєданє ран людєй збитых и поранєных (Луцьк, 1560 *AS* VII, 60); пото(м) ѡказова(л) мнѣ во(з)ному служєбни(к)... дєсѧтника... лєвона збито(г) на которо(м) єсми видє(л)... по хрыбту раны синиє битыє (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 10); И проси(л) пнъ Ба(л)цє(р)... ѡ возно(г) на ѡ(г)лєда(н)є збито(г) зранєно(г) боярина сво(и)го (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 26); панъ Рафахъ Давидовичъ... протє(с)товалъсѧ... ѡ то, и(ж)... Калину за(с) мєлъника зъбитого... нє вєдати

де подєли (Київ, 1643 *ДМВН* 266); на которые то слова пана Шылневые, яко на старъшого, все праве место на поляков побурило, якож веле збитыхъ и потлучоныхъ... зостало такъ белых головъ, яко и мусчизнъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 309);

(травмований, потовчений) побитий: тая рука вса збита сина (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 36); я за оказованем у того попа... видел есми..., на носе рану збитую, спухлую (Володимир, 1582 *АрхЮЗР* 1/VI, 75); губа сподняя збитая, крывавая и ѡпухлаа (Житомир, 1584 *АЖМУ* 129); мєщанъ барзо збили, жє ажъ ранъ збитихъ синихъ... розознать нє сможєтъ (Київ, 1646 *ЛНБ* 103, 22/Id, 2015, 1).

2. *(розгромлений, знищений)* розбитий: смоу́тнаа знєна́цка новина, и вынищєны(м) и збы́ты(м) і҃илю, ѡ с҃мрти саоу́ла и іѡнаѳы и всѣ(х) наймоцнѣ́йши(х) въ іоудєи была принє́сєна (поч. XVII ст. *Проп. р.* 84 зв.).

3. Пообибиваний, пошкоджений: пє(ч) поливаны(и) зєлєны(и) збиты(и) дєрявы(и) комино(к) подлє пєчи мȣрованы(и) (Забороль, 1566 *ПВКРДА* III-2, 2).

4. *(виготовлений певним способом)* збитий, видавлений: А то є́сть што чини́ть бȣдєшъ на олтарȣ: два бара́нки бȣдȣтъ ро́чныи што д҃нь оустави́чнѣ, одно(го) бара́нка пора́нȣ, а дрȣгогѡ въ вє́чоръ, дєса́тȣю ча(ст) є́фи прєднє́й мȣки закроплє́ной оли́вою збы́тою (серед. XVII ст. *Хрон.* 107 зв.).

ЗБИТЬ *див.* **ЗБИТИ¹.**

ЗБИТЬЄ *див.* **ЗБИТЄ¹.**

ЗБИТЬЯ *див.* **ЗБИТЄ.**

ЗБИТЯ *див.* **ЗБИТЄ¹.**

ЗБИЧИСА *див.* **ЗБѢЧИСЯ.**

ЗБИЯНЄ, ЗБИЯНЪЄ *с.* (*стп.* zbijanie) відхилення, заперечення: тоє апєляцы(и) зажива(т) нє могуть, ажъбы по скуточно(и) росправє, а до то(го) ѡ(т) збиянъя по(з)ву и року,... право посполитоє апєляцыи боронить (1599 *ККПС* 120); для и(н)фо(р)мова(н)я в҃м панє по(д)коморы(и) приточилє(м) просєчи абы в҃м нє дбаючи ничого на ты(є) нєпра(в)ныє ѡбороны сторонє по(з)вано(и) збия(н)є тє(р)минȣ юри(з)дыцию свою з пови(н)но(с)ти своєє и права по(с)политого фȣ(н)дова(л) (Кременець, 1605 *ЛНБ* 103, 20/Id, 1989, 102).

Див. ще **ЗБИВАНЬЄ, ЗБИТІЄ², ЗБИАНІЄ.**

ЗБИЯНЪЄ *див.* **ЗБИЯНЄ.**

ЗБИЯТИ, ЗЪБИЯТИ *дієсл. недок.* (*стп.* zbijać) **1.** (кого чим) *(бити, катувати)* збивати: мєнованыє авторовє при(н)ципаловє... в таковы(м) свои(м) злы(м) и нєпристо(и)но(м) поступъку.. нє ȣставуючы; ю(ж) за є(і) м(л) протєстуючы(м)сє... слȣгами и чєлядю є(г) м(л)... прє(з) полє кȣ лєсови ȣходячыми... киями збияли (Володимир, 1631 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 579, 38 зв.).

2. (що) Відхиляти, заперечувати, відкидати: Напередъ умоцованые позъваного теръминъ зъбияли (Варшава, 1621 *ЧИОНЛ* XIV-3, 122).

ЗБИАНІЄ *с.* (*стп.* zbijanie) те саме, що **збиянє**: ѡста́тнюю ча́сть тои мо́вы пошлємо! В кото́роі ѡказа́ніє и збиа́ніє Никола́євыхъ слѡ́въ, и́лє Б҃ъ помо́жєтъ, оучи́нимъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 229).

Див. ще **ЗБИВАНЬЄ, ЗБИТІЄ².**

Пор. **ЗБИЯТИ.**

ЗБЇРАТИ *див.* **ЗБИРАТИ.**

ЗБЛАЖНИТИСА *дієсл. док.* (о кім) Спокуситися на гріх (щодо кого): тогды пєтръ рєкль ємоу, и рєкль имь і҃с в'сѣ вы з'блажнитєса ѡ мнѣ в' сїю нощъ, бо такь єсть написано... // бы са пак и всѣ по́блаз'нили(с), алє са я нє з' блаж'ню (1556-1561 *ПЄ* 185 зв.-186).

Див. ще **ЗБЛАЖНЯТИСИ, СОБЛАЗНИТИСЯ.**

ЗБЛАЖНЯТИСЯ *дієсл. недок.* Спокушатися на гріх: Прето нехай ся никтоже не

зблажняет из отступников от православное вѣры (1608-1609 *Виш. Зач.* 200).

Див. ще **ЗБЛАЖНИТИСА.**

ЗБЛАЖНАТИ *дієсл. недок.* (кого) Спокушати на гріх: єсли жє роука твоа праваа з'блаж'нає(т) та ѡ(т)сѣцї ю (1556-1561 *ПЄ* 33).

Див. ще **ЗБЛАЗНИТИ, СОБЛАЖНАТИ.**

ЗБЛАЗНЕНЄ *с.* (*цсл.* съблазнєниє) спокуса: Бла́знь: Згоршє́ньє, зблазнє(н)є, ѡмылє́ньє (1627 *ЛБ* 10).

Див. ще **СОБЛАЖНЕНЬЄ.**

ЗБЛАЗНИТИ, ЗЪБЛАЗНИТИ *дієсл. док.* **1.** (кого чим) Обманути, ошукати, одурити: дла того са на нєго пи(л)нє ѡглєдали и(ж) ѡ(т) нємалого часу зъбла(з)ни(л) и(х) бы(л) чо(р)нокни(з)ство(м) свои(м) (II пол. XVI ст. *КА* 40).

2. (кого) Спокусити на гріх: лѣпшє бы ємоу [человѣкоу] само́мȣ со́бѣ оуваза́вши ка́мѣ(н) млы(н)ны(и) на шїю, и ȣтопи́ти(с) в глоубиноу ни(ж)ли на(и)мє(н)шого зблазнити змє(ж) ѡвєчо(к) свои(х) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 30 зв.).

Див. ще **ЗБЛАЖНАТИ, СОБЛАЗНИТИ.**

ЗБЛЕДНѢТИ *дієсл. док.* Те саме, що **зблѣднути** у 1 знач.: коли поднєслъ очи свои и палаючима очима запалчивость ср(д)ца своєго оуказалъ, оупала цр҃єваа и зблєднѣвши омлѣла (серед. XVII ст. *Хрон.* 380).

Див. ще **ЗБЛЯДНУТИ.**

ЗБЛИЖАТИ *дієсл. недок.* (що) *(переміщаючи, наближати що-небудь)* зближати: а робо́та и́хъ [пєрсѡвъ] была вє́длȣ(г) намо́вы гото́вана з' обо́хъ сторѡ́нъ, по́ зємли в'пра́вдѣ арма́тȣ до штȣрмȣ и вывалє́н'а мȣрȣ способнȣю зближа́ти (Київ, 1627 *Тр.* 661).

ЗБЛИЖАТИСЕ *див.* **ЗБЛИЖАТИСА.**

ЗБЛИЖАТИСА, ЗБЛЫЖАТИСА, ЗБЛИЖАТИСЕ, СБЛИЖАТИСЯ *дієсл. недок.* **1.** (к чому, на кого) *(переміщаючись, ставати ближчим до кого-, чого-небудь)* зближатися (до кого, чого): Нєна́висти зближа́ючойса на мєнє ѡвшє́ки оухили́ти миса налєжа́ло (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 12); та́къ и ср(д)цє чл҃вчєскоє, ма́єтъ помышлє́нїа до́брыи: до кото́рогѡ рѣки зло́сти оустави́чнє з'ближа́ютъса хо́тачи єгѡ вы́вєрнȣти (Вільна, 1627 *Дух. б.* 341); кгды се тот неприятел року прошълого,... ку воеводству Волынскому зближал, тот же менованый Павел Тетер,... до тоеж ребеллии козацкое утекълъ (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 402).

2. (к чому, до чого) *(про час) (наставати, наступати)* зближатися (до чого): неприятель // ...розерванье учинилъ, а имъ далѣй, тымъ барзѣй, особливе коли, по тысячномъ року, личба шестсотныхъ лѣтъ докончевалася, а шестдесятъ и шестая до выполненя своего сближается, тогды явно ся стало... отступленіе и прелщеніе (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 315-316); Понєва́жъ бовѣмъ кȣ концȣ са зближа́є(т) ст҃ый Чєтвєродєсатны(и) По́стъ, жє́бы Лю́дє..., до дх҃о́вныхъ пра́цъ и по́двигѡвъ нє ѡслабѣли (Київ, 1627 *Тр.* 619); Бг҃ъ ал'бовѣмъ всємогȣщїй зашо́лъ и́мъ в' раю доро́гȣ въ полȣднє, пока́зȣючи жє ю́жъ ва́шъ живо́т' зближа́єтса къ за́ходȣ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 939).

Див. ще **ЗБЛИЖИТИСЯ.**

ЗБЛИЖИТИСЯ, ЗБЛИЖИТИСА, ЗБЛИЖЫТИСЯ, ЗБЛИЗИТИСЯ, ЗБЛИЗИТИСА *дієсл. док.* **1.** (до кого, до чого і без додатка) *(переміщаючись, стати ближчим до кого-, чого-небудь)* зблизитися: в'стан'тє а поидѣмо, бо южь то(т) которыи ма продаєть з'бли́жильса (1556-1561 *ПЄ* 187 зв.); я́къ жєлѣзо до огна́ са збли́живши розвара́єт' стȣдєнь, та́къ и камѣн'є о́ноє гра́довоє в' во́дȣ мо́рскȣю в'па́дши, справȣєтъ то жє на тых'мѣстъ кипѣти бȣдєтъ (Київ, 1627 *Тр.* 668);

(про час) (настати, наступити) зблизитися: заты(м) вєчє(р) ся зближы(л) и змолє(с)тованыє братия розєшлися (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 63 зв.).

2. Зблизитися: Но ижь то(и) Ива(н) дрꙋка(р) помисли(л) бы(л) бо(л)шє кни(г) рємєсла своєго дрꙋка(р)ского... выдати, На що зближи(л)ся бы(л) зо всѣми варстаты ꙋсѣ зо всѣми налєжачими штуками застави(л) взчинєноє имя до жидо(в) в сумє нємало(и) (Львів, 1585 *ЛСБ* 70).

3. (к кому, до кого) *(стати схожим, спорідненим)* наблизитися (до кого): Ѡнъ к҆ на(м) з҆ Нба на зємлю позво́ли зстꙋпи́ти..., и та́къ сѧ пони́жи(л), Жє сѧ до на(с) нє(н)дзникω(в) вє́длꙋ(г) тѣла зблі́жи(л) (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); са́мъ в҆ цно́тахъ к҆ Бгꙋ сѧ зближи́ти Пра́гнєшъ, и Свойхъ к҆ томꙋ жъ спорѧди́ти (Київ, 1630 *Имнол.* 2 зв.).

Див. ще **ЗБЛИЖАТИСѦ.**

ЗБЛИЖИТИСѦ *див.* **ЗБЛИЖИТИСЯ.**

ЗБЛИЗИТИСЯ *див.* **ЗБЛИЖИТИСЯ.**

ЗБЛИЗИТИСѦ *див.* **ЗБЛИЖИТИСЯ.**

ЗБЛИЗКА *присл. (з невеликої віддалі)* зблизька: Зблизка и Здалека (Париж, 1645 *На г. Бриг.* 5).

ЗБЛО *с.* (*стп.* zbło, źdźbło) *(частина трав'янистої рослини)* стебло: ка́ждомꙋ ла́твѣй в҆ лю́дскомъ ѡ́цѣ трѣскꙋ и збло ѡба́чити, нѣжъ в҆ свѡ́ємъ трамъ и коло́дꙋ ѡма́цати (Львів, 1639 *Ап.* 12 зв. ненум.).

ЗБЛУДИТИ, ЗБЛУДИТЬ *дієсл. док.* **1.** (з чого, од чого) *(збитися з правильного напрямку, втратити просторову орієнтацію)* зблудити, заблудити: поспєшимъ трошкꙋ // роспꙋстивъши кони... ѡбавяюсѧ быхмы з дороги нє зблꙋдили (к. XVI ст. *Розм.* 36-36 зв.); Алє я́къ ви́жоу ба́рзо смо далє́ко ω(т) поу́ти зблꙋ́ди́ли (поч. XVII ст. *Проп. р.* 194); Навчи́тъ сѧ бѣгꙋ ω(т) нєй ново́го, Якъ нє зблꙋди́тє ω(т) пꙋти пра́ваго; Та́ѧ ва́мъ бꙋдєтъ додава́тъ помочи: Тє́мной но́чи (Львів, 1642 *Бут.* 9).

2. *Перен.* (чого, від чого і без додатка) *(стати на хибний шлях життя)* зблудити (з чого, через що): Та́къ тє(ж) подо́бно... па́пєжъ, кгды оба́чи(л) жє калє́ндаръ прє(д)ковъ єго ста́ры(и) дороги пра́воє далє́ко зблꙋди(л)... зара́зомъ яко... лѣкаръ и росто́пны(и) строитєль, ω(т)рѣза(л) члѡнки здоро́выє (Острог, 1587 *См. Кл.* 13); Они [наставники] зблудить не могуть, бо отъ Бога послани сутъ... Естлибы зблудили.., вы бы есте были вымовени, а они бы были прокляты (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 242); Ви́дєлємъ тє́ды..., ижъ мы в на́шихъ цє(р)квѧ́хъ,... ω(д) пра́вой доро́ги далєко з҆блꙋди́ли (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 11 зв.); а єсли́ бы кото́раѧ дша зблꙋдила прєз грѣхъ,... ѩ́жъ нє мо́жєтсѧ зва́ти дѣвою чи́стою (Почаїв, 1618 *Зерц.* 53).

ЗБЛУДИТЬ *див.* **ЗБЛУДИТИ.**

ЗБЛУЗНИТИ *дієсл. док.* (кого) Зганьбити, зневажити: Алє єсли новꙋю рєчь оучинитъ г(с)дь жє ω(т)воривши зєзмѧ пащєкꙋ свою пожрєтъ ихъ, и всє што до нихъ налєжитъ, и встꙋпа(т) живы до адꙋ, познаєтє, жє зблꙋзнили г(с)да (серед. XVII ст. *Хрон.* 138).

ЗБЛЫЖАТИСѦ *див.* **ЗБЛИЖАТИСѦ.**

ЗБЛѢДНУТИ *дієсл. док.* **1.** *(стати блідим)* збліднути: ...а ис... ω(т) вєли́кого смоу(т)коу зблѣдноу́ль (поч. XVII ст. *УЄ* № 256, 9).

2. *Перен. (втратити свіжість, яскравість кольору)* збліднути: Гдє моло́дость: гдє гла́дкость: гдє оуро́да тѣла; Прє(д) ты(м) я́къ квѣ(т), ны́нѣ ю(ж) зблѣ(д), и тва(р) счєрнѣла (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 2 зв.).

Див. ще **ЗБЛЕДНѢТИ, ЗБЛЯДНУТИ.**

ЗБЛЮСТИ *дієсл. док.* (що) *(не втратити)* зберегти: вшо(л) бо самъ г(с)ь въ твои свєтыи живо(т)..., и плоть при нє(м) ω(т) тєбє вышо(л), а двєри чис(т)ого дѣвьства твоє(г) нєроушєныи зблюлъ (1489 *Чет.* 47 зв.).

ЗБЛЯДНУТИ *дієсл. док.* (*стп.* zbladnąć) те саме, що **зблѣднути** у 1 знач.: отъ которого зараженья заразомъ дей есми на твари зблядъ и зминился (Володимир, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 489).

Див. ще **ЗБЛЕДНѢТИ.**

ЗБОГАТИТИ *дієсл. док.* **1.** *(стати багатим)* збагатіти: Безрозꙋмный ла́комца, и такъ оуже збога́че(н), еще єднак҃, пропа́стнꙋю свою несыть пока́зꙋет҃ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 651).

2. *Перен.* (кого чим) *(зробити досконалішим, кращим)* збагатити: А нищетóю своєю зботатилъ єси́ насъ (Чернігів, 1646 *Перло* 59).

Див. ще **ЗБОГАТѢТИ, ЗБОГАЧАТИ.**

ЗБОГАТИТИСА, ЗБОГАТѢТИСА *дієсл. док.* **1.** (з чого і без додатка) *(стати багатим)* збагатитися (чим і без додатка): цинамону и кадила и ма(с)ти и вина... ку(п)ци ты(х) рече(и) збогатившиса ω(т) неи здалека буду(т) стоати (XVI ст. *КАЗ* 648); Мови(т) ап(с)лъ па́велъ: хотачи́ бо збогатѣтиса чл҃къ: то въ мно́гїи на́пасти в҃пада́етъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 156 зв.); побралъ Іаковъ все што мѣлъ оц҃ъ нашъ, а з҃ єгω маєтности, збогатившиса сталсе зацнымъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 47).

2. *Перен.* *(стати досконалішим, кращим)* збагатитися: бо поведаε(ш) є(с) є(с)ми богаты(и) и (з)богати(л)са есми... а... навчаю ру(ш) же са и пока(и)са (XVI ст. *КАЗ* 604); А тепе́ръ в҃ ср(д)цꙋ ихъ высокомы́слность ро́дитъ мо́вачи, доскона́лымъ е́стесь: до́сыть ма́єшъ, збогати́лесьса, нико́гω не потребꙋєшъ, щасли́вымъ естесь (Вільна, 1627 *Дух. б.* 255).

ЗБОГАТѢТИ *дієсл. док.* **1.** (по кому) *(стати багатим)* збагатіти: Его намѣстници им бы погордѣли, иже, яко цареве, по нем збогатѣли (к. XVI ст. *Укр. п.* 72).

2. *Перен.* *(стати досконалішим, кращим)* збагатіти: Весели(м) же са зато вси бра́тие, же че́ре(з) мл(с)рдїе б҃жїе те́ды на́ше лю(д)ское и оубо́гое прирожéнїе збогатѣло (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 896).

Див. ще **ЗБОГАТИТИ.**

ЗБОГАТѢТИСА *див.* **ЗБОГАТИТИСА.**

ЗБОГАЧАТИ *дієсл. недок., перен.* (на чому) *(робити кого-небудь досконалішим, кращим)* збагачувати (чим): презъ воду и Духъ знову ся отрождаютъ, то есть иле ихъ крестятъ, въ которихъ то мешкаетъ Духъ святый, якъ въ власномъ дому своемъ, и збогачаетъ ихъ на всемъ добромъ, на дѣли, на словѣ, и на умысли (Єгипет, 1602 *Діал.* 55).

Див. ще **ЗБОГАТѢТИ, ЗБОГАТИТИ.**

ЗБОГАЧАТИСА *дієсл. недок.* Збагачуватися: Тепе́ръ абовѣмъ ина́чеи з҃богача́ютъса, и Бо(з)ства пожадли́востью пала́ютъ христїа́не (Вільна, 1627 *Дух. б.* 264).

ЗБОГАЧЕНЄ, ЗБОГАЧЕНЬЄ *с.* Збагачення: дрꙋгихъ о надолꙋженью оутратъ през҃ себе по(д)натыхъ, о добромъ мѣнью своемъ, и о збогаченью кревныхъ промышливан҃е... на хлѣбъ дх҃овный затагаютъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 170 зв.); Та(к)же што ко(л)векъ лю́бъ Игꙋменови лю́бъ которомꙋ ко(л)векъ братꙋ ω(т) кого ко(л)ве(к) в способъ я(л)мꙋжны бꙋде(т) дано, все тое на всѣхъ выживе(н)е а не єдинои ωсобы збогаче(н)е по(д) сꙋмне(н)емъ ити мае(т) (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 75).

ЗБОГАЧЕНЬЄ *див.* **ЗБОГАЧЕНЄ.**

ЗБОДАТИ *дієсл. док.* (що) *(зробити наскрізну рану)* пронизати. *Образно*: **Ѡ** стрѣла скорби, ср(д)це котра́а збода́єшъ (Львів, 1631 *Волк.* 14).

ЗБОДЕНЪ *див.* **ЗБОДЕНЫЙ.**

ЗБОДЕНЫЙ, ЗБОДЕНЪ *дієприкм.* **1.** (чим) Поколотий, зранений: О Голово Пана, терньемъ збоденая; О Твари бозская, крвю вся сплыненая (Львів, 1630 *Траг. п.* 169).

2. *Перен.* (чим) Пораженний, охоплений: Послы́шавши те́ды Иродъ чѹда хвы҃, а сѹмнє(н)ємъ збо́дєнъ, вѣдаючи ижъ нєсправе́дливє... Іωанна оуби́лъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 905).

ЗБОЖЕ, ЗБОЖЪЄ, ЗБОЖЬЄ, ЗБОЖЯ, ЗБОЖѦ, ЗБУЖЕ, ЗБѢЖЕ, СБОЖЕ *с.* **1.** *(хлібні злакові рослини)* збіжжя: Єго Милост... // ...тыи сѣла в мєнє ωтнѧл и котороє збожє своє мѧлом... посєѧноє... тоє збожє моє на сєбє пожати казал (Берестя, 1512 *AS* III, 97-98); иншоє збожє повозили, а иншоє жнѹт и жнѹчи на возы бєрѹт (Острог, 1546 *AS* IV, 503); а коли высєдить маєть жати є҃ копъ збожъѧ (1552 *ОКЗ* 44 зв.); Было пакь вˢ соуботоу второпръвоую ишоль чєрєзь зˢбожѧ [чєрєзь пашˢню] и вытръгали оучєници єго класы и или (1556-1561 *ПЄ* 232); в гумнех збожя в дворе два стоги жита, а сто коп пшеницы (1560 *АрхЮЗР* 8/VI, 94); которые слуги якобы прискочити мели къ нему на конехъ безъ дороги, черезъ збожье (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 272); Свѧ́то те́жь тре́тєє на схо́дѣ ро́кѹ, кгды збєре́тъ вси збо́жьѧ твои з по́лѧ (серед. XVII ст. *Хрон.* 100 зв.); ничого згола нє заста(л) вє (д)ворє: ани быдє(л), ани збожъ, ани спрату домового (Житомир, 1650 *ДМВН* 197); Збѣжє. Frumentum. Ador (1650 *ЛК* 451).

2. *(зерно хлібних злаків)* збіжжя: отъ накладного воза купецкого по полугрошю, кромъ сбожя, а отъ коня продажного..., по два пенязи (Вільна, 1529 *РЕА* I, 167); на полѹрочѹ да(л) ємъ г҃ мацѣ збѹжѧ на хлѣ(б) и мацѹ пшєницѣ (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦДІАЛ* 37, 16, 20); Мы... ωстатокъ долгу, скоро бы(х)мо збо(ж)є продали, заплати(т) ωбєцали (Володимир, 1580 *ТУ* 183); на которо(м) [возє] збо(ж)я было: жита коло(д) три, пшєници по(л)торы колоды мєры житоми(р)скоє (Житомир, 1583 *АЖМУ* 54); пани татияна малы(н)ская при(с)лавши на торгъ збожа того(ж) казала колодѹ до бра(т)ства взєти (Львів, 1621 *ЛСБ* 1049, 1 зв.); И(з) того позваляю дочкамъ мои(м) тро(м),... по три ко(р)цы збожа то є(ст) пшєницы,... су(р)жицы и жита (Холм, 1648 *Тест. Ст.* 471); видєло(м)... збожа ро(з)ма(и)того: жита, пшєници, ω(в)са и и(н)шихъ рєчє(и) нємало побрано (Житомир, 1650 *ДМВН* 209).

ЗБОЖНОСТЬ *ж.* (*стп.* zbożność) **1.** Побожність: Што пристойнѣйшого, што оказалшого и надъ вшелякую збожность побожнѣйшого есть? (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 347); бѹдѹтъ лю́дє самолю́бцы,... здра́дцы,... ма́ючїѣ поста́вѹ збо́жˢности, а́лє моцы сѧ єѣ запира́ючїѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 1017).

2. Благочестя, праведність: Що́ тєжъ ω побо́жности тре́ба прєклада́ти; Слѹхи слѹшнє оукры́вши, ω чо(м) волю да́ти. Абы явнє ωныи то́є ωглѧдали, И збо́жности дѣлъ твои(х) свѣдо(ц)ство выдали (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15).

ЗБОЖНЫЙ *прикм.* (*стп.* zbożny) **1.** Побожний: И то́ть зайстє мнѣма́ніє єстъ збо́жноє, и хрїстїѧнˢской наѹцѣ нє проти́вноє; а́лє на сємъ мѣстцѹ нє правди́воє (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 451).

2. Благочестивий, праведний: И єсли те́ды мо́витˢ, жє и́стность взѧ́лъ, присмотри(ж)ми сѧ, я́ко є́стъ нє збо́жноє и нє Христїа́нскоє розѹмє́ніє и вѣра (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 243).

ЗБОЖЪЄ *див.* **ЗБОЖЕ.**

ЗБОЖЬЄ *див.* **ЗБОЖЕ.**

ЗБОЖЯ *див.* **ЗБОЖЕ.**

ЗБОЖѦ *див.* **ЗБОЖЕ.**

ЗБОЙЦА, ЗБУЙЦА *ч.* (*стп.* zbójca) розбійник, розбишака: того зрадцу и збойцу зятя твоего, брата нашого, намъ на шію выдалъ со всею братьею (Вільна, 1509 *АЗР* II, 62); то злє є(ст) ижъ таѧ дорога полна єсть збойцовъ (к. XVI ст. *Розм.* 37 зв.); а ѡнъ... рѣклъ и(м): я́ко на збоуйцѹ вы́шлистє з мє-

ча́ми и з кі́йми пойма́ти мѧ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 92); Хто нє вхо́ди(т), повѣда две́рми до дво́рꙋ о́вчого а́лє и́нꙋды вска́кꙋєтъ, то́тъ злодѣ́й є́стъ и збо́йца (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 198); Котрого то през Крестъ и на смерть сказали: И межи збуйцами повѣсити дали (Львів, 1630 *Траг. п.* 170); ѡ(т)повѣди(л): я и́жъ єдины́мъ чо́вникомъ по мо́рю людє(м) шко́дꙋ чиню, збо́йцєю мєнє называ́ютъ, а ты Алєкса́ндрє, такъ мнѡгими ѡ́крꙋтами то́єжъ чи́нишъ, а Кро́лємъ тєбє назъваютъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 945); **збойца морский** — пірат: Пи́шєтъ Плюта́рхъ ѡ вєли́комъ Алєкса́ндрѣ кото́рый пойма́вши єди́ногѡ збо́йцꙋ мо́рскогѡ, пыта(л): Чомꙋ бы по мо́рю такі́и шко́ды людє́мъ чини(л) (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 945).

ЗБОКУ, ЗЪБОКУ *присл.* **1.** *(з бокової сторони)* збоку: Кто те́ды хо́чє(т) оумѣти ты́и Кроу́ги води́ти, вѣдай то и́жъ звє́рхꙋ порѧ(д)ко(м) напи́саны двана(д)ца(т) кни(ж)ни(х) м(с)цей, на́ обо(х) страни́ца(х)... а збо́кꙋ за(с) крꙋгѡ(в) дєвє(т)на(д)ца(т) (Острог, 1612 *Час. Табл.* 315 зв.); въ-посродъ церкве ставленый былъ столъ, на немъ... крестъ, и свѣчки, и лямпы; ниже мало, якобы зъ боку, ѳронъ и царъ на немъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 699); Киѡтъ на(и)бо(л)шы(и) ѡ пя(т)и вєжа(х) на вє(р)хꙋ и з҆боку двѣма (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 14); А двє́ри оуро́билъ з҆бокꙋ // и мєшка́ньєчко со́бѣ почи́нилъ в нємъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 14 зв.-15).

2. Не прямо, не відкрито, хитро: єго м(л)... слышачи таковую збоку на (з)мовє зъ стороною позваною учинєную и занесєную протестацию... протєстовалъ (Київ, 1643 *ДМВН* 247).

3. *У знач. прийм. (з дав.)* **а)** *(виражає просторові відношення) (вказує на місце знаходження чого-небудь)* збоку, біля, поруч: Криско ...продал ниву свою // власную, никому не заведеную на селищи збоку Денисовой, Митькови за золотых три (Бориспіль, 1638 *АБМУ* 24-25); **б)** *(виражає об'єктні відношення)* збоку, поруч: повсталъ Іѡанаѳанъ, и сѣлъ Авєніръ збокꙋ саꙋлови (серед. XVII ст. *Хрон.* 226).

ЗБОЛЕЛЫЙ, ЗБОЛѢЛЫЙ *дієприкм.* **1.** *(змучений горем, стражданням)* зболілий: Пла́чтє хо́рыи, пла́чтє тѧ́жко зболѣлыє (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 7);

(змучений фізичним болем, хворобою) зболілий: Трафилосѧ в҆по́ль дороги жє́на зболѣлаа тѧжко́ю кръва́вою нє́мочю (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 296, на полях); Прєтѧ́жко(ст) го́ркои скорби до(м) бѣдно стрꙋхлѣлы(и), Ѿпꙋсти твой ма́рны(и) гма(х) ѡкрꙋтнє зболѣлы(и). Нєха́й ѧ ѡка̂нный, нєха́й оумира́ю (Львів, 1631 *Волк.* 12); Бꙋдꙋчи або́вѣ(м) ба́рзѡ зболѣлы(м), допꙋсти́лъ сє́бє нєсти (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 107).

2. *У знач. прикм. (змучений фізичним болем, хворобою)* зболілий: панъ Михал Лисовицкий,... зболелый и схорелый, а праве наполы живый, противко... пану Алекъсандрови Макарскому... жалостне ся сведчилъ и протестовалъ (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 8/III, 595).

3. *У знач. ім.* Зболілий, -ого; хворий, -ого: мѣлъ в҆ Рєєстрѣ в҆ памѧти всѣхъ бєдныхъ зболѣлыхъ (Вільна, 1620 *Лям. К.* 7); ба́рзѡ при́кро то бывáєтъ зболѣломꙋ, з҆ до́мꙋ выходи́ти, а хоро́бꙋ свою... пока́зовати (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 107).

ЗБОЛЕНЄ *с.* (*стп.* zbolenie) *(відчуття болю, страждання)* болість: Яза, приврємєнноє страда́ніє и смꙋщє́ніє тѣла, хоро́ба, коро́ткоє зболє(н)є тѣла (1627 *ЛБ* 160).

Див. ще **ЗБОЛЕНІЄ.**

ЗБОЛЕНІЄ *с.* Те саме, що **зболенє**: Нє́моч҆ єстъ, до́лгогѡ ча́сꙋ боль, а хоро́ба, коро́ткоє зболє́ніє тѣла (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 795 зв.).

ЗБОЛѢЛЫЙ *див.* **ЗБОЛЕЛЫЙ.**

ЗБОРГОВАТИ *дієсл. док.* (кому і без додатка) *(опинитися в боргу перед ким-*

небудь, стати зобов'язаним кому-небудь у чомусь) заборгувати: Хотя се то зъ ними братаемъ и на папежа,... згажаемъ, не зборговали, але рыхлѣй бы нѣмое быдло (яко насъ называютъ) до оборы своее загнали! (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 147); И Духови Св.,... тыи на все смѣлыи мѣшанцы въ томъ разѣ не зборговали, гды выроки его ...зневажити поважилися (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 689).

ЗБОРЖІТИ, ЗБОРЖІТІ *дієсл. недок.* Квапити: appropero збожіті (I пол. XVII ст. *Своб.* 26);

спішити: depropero зборжіти (I пол. XVII ст. *Своб.* 26).

ЗБОРИСКО *с.* **1.** *(зібрання людей в якому-небудь місці з певною метою)* збориськo: Стефанъ абовѣмъ св. на збориску образоборцовъ стоячи... не едного толко біскупа Римского вспоминаетъ, але и другихъ патріарховъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 564); Часꙋ оного: Был᾿ оучачи Іи҃с в᾿ єдно́м᾿ з᾿ збо́риск᾿ в᾿ сꙋббѡтꙋ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 664).

2. *(молитовний будинок у євреїв)* синагога: Іисусъ Христосъ мовитъ... иле ся Церковъ... отдѣляетъ отъ Збориска, то естъ о той церкви своей, которую самъ мѣлъ уфундовати (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 376); Звы́чай... Жи́дѡвє мѣли, на Пра́зники, и в᾿ Шабасъ до збо́рискъ, або якъ тєпєръ зовꙋт᾿ до шкѡ́л᾿ збира́тисѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 666).

3. *Перен.* Вмістилище, пристанище: сама натꙋ́ра това́ришкою є́стъ бѣсѡ́мъ и дꙋхом᾿ зло́сти, та́к᾿жє Аггєлѡмъ и Дх҃а ст҃го: є́стъ збо́рискомъ шатана, и цє́р᾿ков᾿ю Дх҃а ст҃го (Вільна, 1627 *Дух. б.* 266).

Див. ще **ЗБОРИЩЕ.**

ЗБОРИЩЕ, ЗБОРЫЩЕ, СБОРИЩЕ *с.* **1.** *(зібрання людей в якому-небудь місці з певною метою)* зборище: выстєрѣгайтєсѧ людєи бо выдавати ва(с) боудоу(т) на сон᾿мы и на з᾿борища(х) (1556-1561 *ПЄ* 50); за ни(м) ш᾿ли оуч҃нци є(г). а коли была соубота, почаль на з᾿борыщє(х) оучити и(х) (Там же, 146 зв.); Єщє аріановє в᾿ коста(н)тинꙑпо́лю ма́ли свою схадзькꙋ або́ сборищє (XVI ст. *УЄ* № 29519, 280).

2. *(група людей з якою-небудь спільною негативною ознакою)* зборище: ганитъ синодъ бєрєстєйскій, нє синодо(м) єго алє зборищємъ камєничнымъ зовꙋчи, вл(д)кы шацоуєтъ // и(з) иншими дх҃ѡвными и свѣтскими осѡбами (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 70-70 зв.); Хотяй едно поровнати першыхъ святыхъ соборовъ науку,... // ...с твоимъ осмымъ Трыденьскимъ зборищемъ (Слуцьк, 1616 *АрхЮЗР* 1/VII, 268-269); нєха́й в᾿ потꙋ́пѣна станєтсѧ збо́рищє жидо́вскоє (Львів, 1642 *Час. Слово* 277 зв.); Іѡа́нъ ст҃ый называ́єтъ мо́рєм᾿ бꙋрли́ви(м) зборища гєрєти́цкіи (Чернігів, 1646 *Перло* 137).

3. *(молитовний будинок іновірців)* божниця: нѣчо́го нє зоста́ло божни́цамъ пога́нъскимъ, и збо́рищам᾿ єрєти́цкимъ; ти́лко тє́мность, въ кото́рой блꙋдѧтъ я́ко слѣп᾿цы (Почаїв, 1618 *Зерц.* 56).

Див. ще **ЗБОРИСКО.**

ЗБОРИЩОВЫЙ *прикм.* Який стосується синагоги: пришо́лъ нѣхто ѡ(т) прєложо́ного // збо́рищового, мо́вѧчи ємꙋ, ижъ оумєрла дочка твоѧ, нє наприкрѧ́йсѧ Оучи́тєлєви (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 622-623).

ЗБОРНЫЙ *прикм. (на якому збирається велика кількість людей з певною метою)* збірний, спільний: проси(л) ѡны(и) врѧдни(к)... абы ту(т) въ я(р)маро(к) тєпєрє(ш)ни(и) збо(р)ны(и) росказа(л) вывола(т) длѧ вєдомости жєбы ко(ж)ды(и) хто(ж) ко(л)вє сєздє на я(р)ма(р)ку ѡбыватєлє(и) ка(ж)дого стану... вєда(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 38); помєнєны(и) ѡтє(ц) протопопа володимє(р)ски(и)... на я(р)ма(р)ку тутошнє(м) // Володимє(р)скомъ збо(р)номъ

з книгами,... сє бавячи, мєжи и(н)шими книгами книгу рускую,... вєлєбному ω(т)цу Євля(м)пиєви Обла(м)пскому прода(л) бы(л) (Володимир, 1638 *ТУ* 306-307).

◇ **субота зборная** *див.* **СУБОТА.**

Див. ще **ЗБОРОВЫЙ.**

ЗБОРОВЫЙ *прикм.* (*стп.* zborowy) **1.** *(який стосується протестантизму)* протестантський: Алє рєчє́тъ Аріа́нинъ... ω глꙋпчє, и Дх҃а Б҃а в' собѣ нє ма́ючїй єрєти́чє. Гдє́ ти́ розꙋмъ, и рострóпность ро(з)сꙋдкꙋ; На вы́кладєхъ Сóцина, Чєхови́ча,... и и́ны(х) рємєсникωвъ... и на и́хъ оу́ста́вахъ зборóвыхъ пола́гáєтє (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 28);

у знач. ім. (послідовник протестантизму) протестант: По нє́мъ за́ра(з) повста́лъ... оу́чєнь єго́ Ка́лвинъ, и пєрєницова́лъ наꙋкꙋ ми́стра свóєго Лютєра, котóрꙋю тєпє́ръ дєржа́тъ Зборωвый, штó са называ́ютъ Євангєлика́ми (Київ, бл. 1619 *О обр.* 34).

2. Те саме, що **зборный** у 2 знач.: ω(н), прєпомънивъши повинъности своє(и) купє(ц)кои,.. тутъ у Володимєри подъ ча(с) яръма(р)ку зборового нєдавно прошълого... товари пн҃а єго заарєшътовалъ, жє ихъ въ яръмаръкъ спродати нє моглъ (Володимир, 1613 *ТУ* 253).

ЗБОРОНИТИ *дієсл. док.* (кому, чого) Заборонити: ино я, с побожности хрестиянское и з зычливости, маючи з отцем того Ивана повинность и захованье скревное, оному мешканья при мне не зборонилъ (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 280); А коли вóдлꙋгъ звыча́ю хотѣлъ войти до є́й комóры, зборóнилъ ємꙋ оц҃ъ єй (серед. XVII ст. *Хрон.* 185 зв.).

Див. ще **ЗБОРОНЯТИ.**

ЗБОРОНѢНЬЄ *с.* Заборона: Прєткновє́нїє: Пєрєшкóда, поткнѣ(н)є, зборонѣньє, згоршє(н)є (1627 *ЛБ* 96).

Пор. **ЗБОРОНИТИ.**

ЗБОРОНЯТИ, ЗБОРОНАТИ *дієсл. недок.* (що і без додатка) *(не дозволяти робити, здійснювати що-небудь)* забороняти: ихъ милости увезалъ и въ держанье спокойне подалъ... у шесть пляцов в замку Луцкомъ и въ месте,... зо всими пожитки,... и належностями, чого ни-хто нигде такъ объеханья и поданя ничимъ не зборонял и противко декретови... жаден противенъ не былъ (Луцьк, 1574 *АрхЮЗР* 8/VI, 410); Головецкомꙋ из громадою вшиткою росказую... абысте не были противко томꙋ зꙋпорними же хочет той поп церковъ с того мѣсця на иншее перенести... абы жаден княз и хлоп того не зборонял (Самбір, 1582 *Свєнц.* 75); Ѡ(т)рєка́ю, или ω(т)рица́ю: надѣю ω(т)мѣнꙋю, зборона́ю (1627 *ЛБ* 146); То мовитъ г(с)дь бг҃ъ єврєйскїй, пꙋсти лю(д) мой, абы мнѣ офѣровалъ. А єсли // єщє зборонаєшъ и задєржишъ ихъ, ωто рꙋка моа бꙋдє на пола твои (серед. XVII ст. *Хрон.* 85 зв.-86).

Див. ще **ИЗБОРОНАТИ.**

ЗБОРОНЯТИСЕ *див.* **ЗБОРОНЯТИСЯ.**

ЗБОРОНЯТИСЯ, ЗБОРОНЯТИСЕ, ЗБОРОНАТИСА, ЗЪБОРОНЯТИСЯ *дієсл. недок.* (чому, чого і без додатка) *(не погоджуватися що-небудь робити)* відмовлятися (від чого), противитися (чому): А кого бы братя выбирали на старѣ(и)шинъство а ωнъ бы ся зборонялъ бєзъ причины слꙋшноє винєнъ дати три бє(з)мѣны воскꙋ (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); Для чого потомъ и на сыноде зъборонялися зо всими видети и зъ владыкою Луцкимъ о то справы меты? (Вільна, 1599 *Ант.* 887); Алє єсли бы са мѣлъ зборона́ти, має(т) бы́ти ка́ра(н) винóю цр҃кóвною (Львів, 1603 *ЛСБ* 384); позываю(т) // на тєпєрєшныє рочки ω то и(ж) вє(л)мо(ж)ностъ ваша под(д)аного на (и)мє Коновала... выда(т) нє хочєтє и ωвшє(м) сє зборонястє... которого под(д)аного на нєвыда(н)є... поводовая сторона шацꙋє(т) собє... на пя(т)со(т) гривєнъ монєты и личбы по(л)скоє (Кременець, 1619 *ЦДІАЛ* 765, 1, 5, 1-1 зв.); Лечъ гды бискупове Римскіи почали собѣ тыи

титулы привлащати за право на зверхность единовладства, Грекове ихъ тыми... титулами здобити зборонялися (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 505); панъ Києвъски(и) сȣмъмȣ певънȣю... ω(т)далъ а пятисотъ золотыхъ... ω(т)дати... тєперєшънємȣ поводови зборонялъся (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 147 зв.); панъ Лакгановъский зборонялъ се тое справедливости учинити и не учинилъ (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 71); бра́тїа... єго... до манастыра ω(т)прова́дивши, бра́тїи ω(т)да́ли; чо́го са ω(н) зборона́лъ (серед. XVII ст. *Кас.* 53 зв.).

Див. ще **ЗБРАНЯТИСЯ.**

ЗБОРОНЯТИСЕ *див.* **ЗБОРОНЯТИСЯ.**

ЗБОРОНАТИ *див.* **ЗБОРОНЯТИ.**

ЗБОРОНАТИСА *див.* **ЗБОРОНЯТИСЯ.**

ЗБОРОТИ *дієсл. док.* (кого) Збороти, перемогти: тогды кото́рїи бȣдȣ(т) в жидо(в)ствѣ, нєхай бѣжа(т) на го́ры, а єсли са чȣє(т) кто моцны(м) быти абы зборо(л) шатана нєха(и) достои(т) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 25).

ЗБОРЪ, ЗБЕРЪ, ЗЪБЕРЪ, ЗБИРЪ, ЗЪБУРЪ, СБОРЪ *ч.* **1.** Майно, достатки: которые то пенези... взял... и ов збор, который яко матка, дитям своим ховала, // оный побравши, ве второк... з розказанья до него приехала (Володимир, 1602 *АрхЮЗР* 8/III, 486-487); тыє то насланъцы... //... ωны(и) домъ протєстȣючого зо въсѣмъ... зъбєромъ ...ωсєгнȣвъши,... протє(с)тȣючо(г) с тыхъ добръ... вибили (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 103-103 зв.); по(д)даныє зборы и субста(н)цию (и) ωны(х) позабирали вєсполъ с правами (Житомир, 1649 *ДМВН* 186); по уступеню родичов з детъками,... увесъ збер и убозъство, которое было позосътало... в гумънах... // ...розобравшы, поделилисе (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 534-535);

прибуток, зиск: мно́го гро́шєй з робо́ты ка(ж)дого зби(р) ма́ю(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 40);

(досягнення, успіх) здобуток: Вотȣйтє, бы мѣлъ Сатȣрнȣсовы́ми Зе́мный оурожа́й ча́сы золоты́ми Приωздобле́нный;... Щаст҆є в҆ пожи́тю... Да́йтє мȣ вы́рокъ з҆ оустъ своихъ кора́лныхъ, Зы́чачи збо́ровъ в҆ своє́й єнєра́лныхъ Дїωцє́зїи, ω(т)правла́ть щасли́вє: и свꙗтобли́вє (Львів, 1642 *Бут.* 8);

(вид податку) збір: А зо въсєго зборȣ жидовъского идєтъ на ключъника на вєли(к)дє(н) копа грш҆ (1552 *ОЛЗ* 178 зв.).

2. *(громада, група)* збір: то є(ст) збо(р) вє(р)ныхь выбраны(х) (XVI ст. *КАЗ* 656, на полях); другий отрок, взлюбив домовую лежню,... глупских сбор, игрцев корчмолюбных..., и в прожности всѣ часы жития изнурити любячего (1615 *Виш. Поз. мисл.* 243); ста(л) ісаиа сєго днє оу збо́рȣ ты(х) кото́рїи ωсвѣче́ни соутъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 127 зв.); Ѡ збω(р) або зобра́на прєза́цноє кото́ромоу нѣкды на свѣтѣ нє было подо́бноє! (Там же, 264 зв.).

3. *(скликання членів організації, общини)* збір, зібрання: А прото какъ тыхъ часовъ бȣдєтє на соймє в Лȣцкȣ, на зборъ и бȣдєтли то в обычаи..., ижъ хто ω зємлю са правȣєть, самъ нє присагаєть, нижли светки ихъ присагȣ дєлають (Петрків, 1527 *AS* III, 319); кназь Андрєй присылал к намъ сына своєго..., повєдаючи,... абыхмо ємȣ тотъ рокъ на инший часъ ωтложили, ȣстȣпивши ȣ вєликий постъ, на зборъ (Петрків, 1527 *AS* III, 319); я(н) поко(в)ски(и) ωжалова(л)... мєща(н) воло(ди)мє(р)ски(х) которыє часу я(р)маро(ч)ного ω зборє нєда(в)но прошло(м) посту тєпєрє(ш)нєго... по улица(м)... ходи(л) якобы ωни мєли кгва(л)то(м) на господȣ єго... в ночи находити (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 73); потомъ взялъ полгакъ свой, с которымъ перед тымъ ездилъ на ярмарокъ до Володимера, на сбор (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 375).

4. *(з'їзд представників християнського духовенства)* собор: ваша милость... секту

орианъскую одправуючы... // не помнечи ничого на суровость права посполитого... смели и важилис... заложивши публичные згромаженя албо збор, зъ инъшими арияными одправуючи,... секту ариянскую заразливую... розсевати и оною розныхъ заражати (Володимир, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 819-820); історикове церковныхъ... дѣевъ... описѹючи той вторый Ефескій... зборъ..., о аппеляціи нѣ однымъ словомъ зменки не учинили (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 610).

5. Конфесія: Потомъ мещане места Луцкого и Жиды обоего збору: Рабанъского и Караимского, зо всимъ посполитствомъ чинили жалобу на тыхъ же // свовольниковъ (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 112); в... календарѹ... ѡ(т)цъ па́пѣжъ григо́рій... ѡ(т)мѣнѹ... оучини́лъ... дла то́го, абы с позволе́нъемъ восто(ч)нои цр҃кви и нѣкоторыхъ захо́дныхъ збо́рѡвъ, кото́рыє са ѡ(т) нєго оторва́ли, свою... вла́сть ствєрди́ти... бы́лъ мо́глъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 47 зв.); повюзъ его у хыжу густьскую — тото естъ церковъ святая и зъбуръ естъ хрестянумъ (XVI ст. *НЄ* 160); А наконецъ смѣють нѣкоторые и то мовити, ижъ зборы евангелицкіе ближшіе суть вѣрѣ... церкви Восточное съ церымоніями своими, анижли Рымляне (Вільна, 1608 *Гарм.* 170); анті́христь вы́йдє з гєрєті́цкихъ зборѡвъ и захо(д)ныхъ кра́євъ (Чернігів, 1646 *Перло* 137 зв.).

6. *(молитовний будинок іновірців)* божниця: теды они,... позываютъ на вскazане на васъ таксы тое и винъ правныхъ,... тудеж до прислуханя забороненя верностямъ вашимъ таковыхъ академий блюзнирскихъ... без позволеня Речипосполитое выставленыхъ школ и зборовъ противко костелови Божему (Володимир, 1640 *АрхЮЗР* 1/VI, 759); про то судъ головный... наказуетъ, абы позваный панъ Ерий Чапличъ зборъ тотъ арианский въ Киселине,... зъ кгрунту знеслъ и напотомъ никгды не реставъровалъ (Люблін, 1644 *АрхЮЗР* 1/VI, 795); Єрєти́чєсъкихъ кни́гъ нє чита́ти, до Збо́рѡвъ и́хъ нє ходи́ти и Ка́зана нє слѹхати (Львів, 1646 *Зобр.* 37 зв.).

ЗБОРЫЩЕ *див.* **ЗБОРИЩЕ.**

ЗБОАТИСА *дієсл. док.* Злякатися, перелякатися: Сщ҃е́нни(к) // хотѣлъ да́ти зна́ти людє(м), и збоа́вса бо было бы забі́йства нєма́ло (1509-1633 *Остр. л.* 131-131 зв.); нє знашлї тѣла єго, а кро́вь знашли и якь ка́мѣ(н) иссѣласа, збоалиса, и вѹшли повѣда́ючи вши(т)кымь (XVI ст. *УЄ* № 29519, 162 зв.); та́къ жє́ ви́дѣлъ Жи́дъ и збоа́лъса ба́рзо (Київ, бл. 1619 *О обр.* 26); пр(о)ркъ ѡны(х) жлънѣровъ до сама́ріи запрова́дилъ: гдє пришє(д)ши,... мєжи нєпрїатє(л)скими коша́ми сєбє бы́ти ѡба́чили, так са збоали, жє дла стра́хѹ на́ зємлю попа́дали (поч. XVII ст. *Проп. р.* 189); войшли в пє́чъ роспа́лєнѹю, сєм разъ по(д)па́ланѹю, на́мнѣй са нє збоа́вши, а́нѣ оустраши́вшиса (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 833).

ЗБРАНЕНИЄ *с.* (*цсл.* възбранєниє) заборона: На то отвѣщаем тако: сие бо збранение бѣгати в горы иноку нѣ есть Златоустого; то самым им покажем (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 240).

ЗБРАНЯТИСЕ *див.* **ЗБРАНЯТИСЯ.**

ЗБРАНЯТИСЯ, ЗБРАНЯТИСЕ, ЗБРАНАТИСА *дієсл. недок.* (*стп.* zbraniać się) (чого, перед ким і без додатка) ухилятися, відмовлятися (від чого): Пакъ ли бы тежъ... на раде таковыхъ переставаючи... и того збранятися будешъ... богомолца своего верного взгордишъ (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 1029); Лоуциферъ,... прибра́вши тоєижъ мы́сли а́гг҃ловъ то́є оучини́ти збрана(л)са (поч. XVII ст. *Проп. р.* 40 зв.); я... яко духовная особа,... до звирхнийшихъ особъ розсудку... справоватись перед... паном подвоеводимъ збранялсе (Житомир, 1618

АрхЮЗР 1/VI, 457); Нехай бꙋдетъ воля в томъ Бг҃а ст҃ого. А я не збраняюся, ст҃лю, того (I пол. XVII ст. *Рез.* 178); которо(г)[о] [акту]... панъ комо(р)никъ читати нє хотѣлъ и (з)бранялъсє (Київщина, 1639 *ККПС* 289).

Див. ще **ЗБОРОНЯТИСЯ.**

ЗБРАНАТИСА *див.* **ЗБРАНЯТИСЯ.**

ЗБРАТАТИСА *дієсл. док.* (з ким) *(близько здружитися, виявити до когось братні почуття)* збрататися: то є́й нєшлѧхє(т)ной мт҃рє дѣти, котрїи... ба(р)зо сѧ с ни́ми збратали, и стова́ришили (XVI ст. *УЄ* № 29519, 231).

ЗБРИДЗЕНЄ *с.* (*стп.* zbrzydzenie) огида, відраза: Вспомнимъ и мы, лєчъ нєвчасъ єго напомнєнѧ. Поднєбе́ню нш҃емꙋ го́ркїи зъ збридзе́нѧ (Вільна, 1620 *Лям. К.* 11).

ЗБРИДИТИ *дієсл. док.* (ким кому) Викликати огиду (у кого), збридити: Хотѣ(л) ѡнъ бє(з)бо́жный збо́йца в'вє(с) ро́жай то(т) з'гла́дити... або принамнѣ(и) зопсова́ти и зарази́ти жєбы и(м) собѣ з'бри́ди(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 40 зв.).

ЗБРИДИТИСА *дієсл. док.* (ким, чим) Згидувати, збридитися: по(д) Не́бомъ всє што око ви́дитъ... хто(ж) сѧ ни́мъ... нє збри́ди(т) (Вільна, 1620 *Лям. К.* 24); захарїи..., гоно́рами и ро́скошами свѣта того збри́дившисѧ в поущꙋ ѡ(т)ишо(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 254 зв.); ходи́лъ оубрꙋка́ны(и), оумазаны(и)... жє сѧ ни(м) ѡц҃ь... збридити... моглъ (серед. XVII ст. *Кас.* 50).

ЗБРИДНУТИ *дієсл. док.* (кому) Стати бридким, збриднути: Нє по(до)ба(и)сѧ собѣ з способности а́бо довтѣпꙋ твоє́го жєбы(с) нє збри́длъ бг҃ꙋ (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 16).

ЗБРОДЕНЬ *ч.* (*стп.* zbrodzień) злочинець: заходнїи отцеве на Вигиліа, такъ великого збродня і отцеубійцу... кровію Христовою не подписовалися (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 739); яко тежъ духовных особъ килку,... оных збродню́в лагодными словы, абы... таковового кгвалту не чинили, упоминали, киями и каменми побили (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 687); року 796 наступилъ на папежство Бонифаціушъ шестый, збродень і ліотръ великій (бл. 1626 *Кир. Н.* 23).

ЗБРОДНЫЙ *прикм. у знач. ім. с. р.* **збродноє** — злочин: я зо всими товаришамы естесмы готовы Ганского, яко принцыпала тоее все справы поприсягнути, ижъ што колвекъ есмо таковового збродного чинили, то все за побудкою,... его (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 111).

ЗБРОДНЯ *ж.* (*стп.* zbrodnia) злочин: просилъ и домовлялъся, абы тые то злочинцы,... за таковые злые поступки и збродни ихъ, срокгимъ каранъемъ на горле караны были (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 110); А зажъ Диоскоръ, патриарха Александърейский, который... местцемъ былъ зацнейшый, нижъ апостатове владыкове..., межы иншыми збродними и ересми своими,... на старъшего своего кинулъ (Вільна, 1599 *Ант.* 563); а варуючи им то, иж люди места оного... никгды нияких збродней и заченок с панствы прилеглыми..., чинити не могут (Варшава, 1605 *ЧИОНЛ* XIV-3, 110); и та(к) збро(д)нѣ... нє(з)носны(и) чинили, ѡ(т)ца митрополитового чєля(д)ника Пєтра на штуки ро(з)сѣкли (серед. XVII ст. *ЛЛ* 168).

ЗБРОА *див.* **ЗБРОЯ.**

ЗБРОИКА *ж.* Обладунок: побра(но)... // поясы рємѧ(н)ныє, зброики розмаитыми послишщи, шолъкомъ вышиваныє (Луцьк, 1573 *ТУ* 154-155).

ЗБРОИТИ *дієсл. док.* (*стп.* zbroić) (що) наброїти, нашкодити, натворити: єщє што го(р)шого зброили ижъ дє(и) будучи тобє в ымє(н)ю на мєстцу анъдрѣя чо(л)га(н)ского (Варшава, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 79); мана́сїѧ што та(к) зло́го зброи(л), сътво́ри(л)

лоукávоє прє(з) очи́ма гнима (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 208); Штожъ такъ великого и нѣколи въ церкви... небывалого зброилъ Фотій, же ся такъ отцеве тіи... на него подписовати мѣли? (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 738); Ви́ны истѧзꙋю: карꙋ, сꙋжꙋ. про́стꙋпки, вывѣдꙋюсѧ ѡ то́мъ што кто збро́илъ (1627 *ЛБ* 15).

ЗБРОІНІЦА *ж.* Арсенал зброї, спорядження: armamentaria зброініца (І пол. XVII ст. *Своб.* 26).

ЗБРОЙНЕ, ЗБРОЙНѢ (*стп.* zbrojnie) збройно: также бы твоя милость казалъ имъ поготову быти, коннѣ а збройнѣ (Краків, 1524 *АЗР* II, 156); Староста тєжъ ꙋказалъ дрꙋги(и) почотъ драбо(в) жє да(вνєи)шихъ которыє тамъ по(д) єго моцъю слꙋжили шєстьдєсѧтъ ихъ збро(и)нє (1552 *ОЧерк. З.* 16); рєчє юда къ жи́до(м) збєрѣтє собѣ... войско вєли́коє, а вши(т)ко жо(л)нѣрє абы в жєлѣзѣ и збройнє съ мною ишли (XVI ст. *УЄ* № 29519, 39); єсли́ бовѣмъ стра́хъ Бж҃ій хова́ємо въ сє́рдца(х) на́шы(х), и роспамѧтыва́нѧ ѡ смє́рти въ дꙋши ѡбноси́ти бꙋдємъ: бы тє(ж) и всѣ бѣсы на на́съ збро́йнє боіова́ли, жаднымъ спо́собо(м) шко́дити на́мъ нє змогꙋтъ (Львів, 1642 *Час. Слово* 278 зв.).

Див. ще **ЗБРОЙНО.**

ЗБРОЙНО, ЗБРУЙНО *присл.* Збройно: кнѧзємъ Сонкгꙋшковичомъ... казали на тоєж мєстцо коню, а збройно тѧгнꙋти, бєз кождого ѡмєшканѧ (Львів, 1537 *AS* IV, 87); на тоє мєстцо,... водлє ꙋставы... конно, а збройно єхали (Вільна, 1541 *AS* IV, 288); намъ с тыхъ имєнє(и)... слꙋжбꙋ воє(н)нꙋю... ко(н)но збро(и)но слꙋжити маю(т) (Миляновичі, 1572 *ЖКК* I, 38); которыє то при(н)ципаловє... ко(н)но збрꙋ(и)но и пєшо... ѡ годинє двана(д)цато(и)... до за(м)кꙋ припꙋ(с)тили (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 40 зв.); Въ то́мъ Ма́рсъ збро́йно става́єтъ (Київ, 1646 *МІКСВ* 374); Прєпоя́савши тє́ды двдъ мє́чь єгѡ на ша́ты свои иналъ коштова́ти, є́сли бы збро́йно могъ ходи́ть: бо нє мѣлъ та́къ ходи́ть (серед. XVII ст. *Хрон.* 220).

Див. ще **ЗБРОЙНЕ.**

ЗБРОЙНЫЙ *прикм.* Збройний, озброєний: отецъ Феодосий... зъ... людомъ збройнымъ... // ...хочетъ дей у столицу епископи Володимерское... уехати и ее осести (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 1/I, 7-8); довѣдалисѧ о лю́дꙋ слꙋжє́бномъ збро́йномъ ижъ єсть погото́вꙋ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 50); Црь ...казалъ стати збро(и)нымъ жолнѣромъ зъ добы́тыми мє́чами (поч. XVII ст. *Пчела* 5 зв.); Кнѧ́зѧ Ка́фского... Володи́мєръ, зъ конѧ // мꙋжнє вы́садивши, поима́лъ звѧза́лъ и збро́йного до сво́єгѡ во́йска приве́лъ (Київ, 1623 *МІКСВ* 69-70); А то́й антихристъ: збєрє сєбѣ вєли́коє во́йскѡ збро́йноє, зо всѣхъ на́родѡвъ пѡга́нскихъ (Чернігів, 1646 *Перло* 138 зв.); Пе́рсовє..., вси́ зъ вєли́кимъ гꙋрмомъ зъбро́йни на кони въсѣдши стигали Алєкса́ндра (серед. XVII ст. *Хрон.* 421 зв.);

У знач. ім. Озброєний, -ого: некоторые панове светские зъ великою личбою збройныхъ,... пострахи и погрозки ѡтцомъ згромажонымъ чинили (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 188).

ЗБРОЙНѢ *див.* **ЗБРОЙНЕ.**

ЗБРОЯ, ЗБРОА, ЗБРОѦ *ж.* **1.** *(знаряддя для нападу або оборони)* зброя: здобичу немалую войско... взяло: зброй большъ двухъ тысечъ (Вільна, 1564 *АЗР* III, 134); ма(л)жонокъ мо(и) с тымъ же братомъ своимъ... на вє(ч)ны(и) дє(л) мєлъ... клє(и)ноты пє(р)ла ла(н)цухи шаты зъброю цєнъ мєдь (Варковичі, 1572 *ЛНБ* III, 4071, 32 зв.); мышлю, абы и до ѡны(х) краи(н) которы(х) для далєко(с)ти грани(ц) зброя и стрѣлы лито(в)скиє досєгнути нє могли, слава досє(г)нула (1582 *Кр. Стр.* 15); Томꙋ кгвалтъ и грозна́ѧ збро́ѧ, нє мо́жєтъ нѣгды зопсова́ти

покóѧ (Львів, 1591 *Просф.* 68); Вѣдаючи то прєбєзако(н)ный Іюда, тєды штонаиры(х)лѣ побѣжа(л) до старѣшинъ жидовьски(х), абы слоуги свои послали к з҄брои и(з) свѣтло(м) (XVI ст. *УЄ Трост.* 57); ѡни зáра(з) нє до збрóи и стрѣльбы, áни до троу(б) оудалíсѧ, бо того чинúти нѣкг(д)ы нє звыкли длѧ бг҃а своє́го (Дермань, 1604 *Охт.* 10); таѧ война нє збрóєю алє розꙋмо(м) скончилаcѧ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 286); Козáкъ нѣмáючи нѣ збрóи, нѣ шишáка, Стигáє(т) Тáтаръ: бы мóглъ допá(с)ти Лошака (Київ, 1622 *Сак. В.* 39); Ѡрꙋжїє: Мѣчъ, брóнь, збрóѧ (1627 *ЛБ* 153).

2. *(спорядження воїна)* збруя: Староста тєжъ ꙋказалъ дрꙋги(и) почотъ драбо(в)... которыє тамъ по(д) єго моцъю слꙋжили... по два копи(и)ники в зброѧхъ... а по ѡсми стрєльцовъ з рꙋчницами з мєчи (1552 *ОЧерк. З.* 16); Пахоло(к) га(в)рыло сємєнови(ч) на нє(м) зброя бляховая (1567 *ЦНБ Лит.* 16, 3, 91); Въсєѡрꙋжїє: Зꙋпóлнаа збрóа (1627 *ЛБ* 22); мєновитє взято... // ...рыштꙋнъкꙋ до во(и)ны належачого то єстъ зброя зъ зарꙋкавями зъ шишаками з наколєнъками (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 105-105 зв.); на тóмъ Коню Аг҃глъ Бж҃їй в҄ тѣлѣ лю(д)скѡмъ, збрóѧ на нéмъ ѡгнéнаѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 14); побралъ давыдъ зброи золотыи которыхъ мѣли слꙋги адразєровы цр҃ѧ сꙋвского (серед. XVII ст. *Хрон.* 253).

3. Збруя, упряж: И тежъ дей въ мѣщанъ нашихъ кони на поли и зброи отнимаешь и за то дей на нихъ вины берешъ (Вільна, 1523 *АЮЗР* II, 132); А сыну моємꙋ, кнѧзю Дмитрию, ѡтписую шꙋбꙋ соболю,... зброѧ срєбрєнаѧ на кон, ꙋзда, попєрсины (Володимир, 1547 *AS* IV, 564); я Роман ѳєдоровичъ Санкгꙋшко... дарую... кони єздныи и возники..., кромъ зброи... кнѧгини Алєксандрє Грєгорєвнє Ходкєвичовнє (Городок, 1561 *AS* VII, 63); Приѡздоблѧ́ютъ єгѡ [коня] брóн҄ю, то є́стъ збрóєю и кирисомъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 215).

4. *Перен. (засіб для досягнення чогонебудь)* зброя: а прото и(м) да(л) мо(ц)нꙋю зброю то є(ст) вѣрꙋ ст҃ꙋю (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 95); тáкъ мóлѧчисѧ Г(с)дꙋ, бєрє́тъ з҄ нб҃а збрóю Дх҃а, ѡ которыхъ Ап(с)лъ мóвитъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 212); на кóждо(м) мѣстцꙋ,... молитвы я́ко найгартóвнѣ(и)шєє збрóѣ... зажúти мóжє(м) (Київ, 1634 *МІКСВ* 313); Бєрє́тъ ѡхóтнє дꙋхóвнꙋю збрóю: Идє́тъ до бóю (Львів, 1642 *Бут.* 10 зв.); Збрѡ́ѧ вáша и ѡрꙋжїє,... Вѣра нєпоколѣбúмаѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 46); *Образно*: братие... облецѣтеся в зуполную зброю Божую, быстє мѣли стати противко засадкам бисовскимъ (Вільна, 1600 *Катех.* 80).

ЗБРОА *див.* **ЗБРОЯ.**

ЗБРУЙНО *див.* **ЗБРОЙНО.**

ЗБРЫДЛИВОСТЬ *ж.* (*стп.* zbrzydliwość) бридливість: Жєлиборскїй... Вє́длꙋгъ Соу́дꙋ Бж҃го з҄ Свѣта того зышóлъ. А тáкъжє, якъ всѣ, до зєпсовáнѧ пришóлъ, Ахъ нє стоу́йтєжъ, що мы тоу́ за живóтъ мáємѡ, Жєсѧ тáкъ Смрóдо(м) збрыдлúвости ставáємѡ (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 3 зв.).

ЗБУДИТИ *дієсл. док.* **1.** (кого) *(перервати чийсь сон, змусити прокинутись когонебудь)* збудити: тог҄ды пристоупив҄ши к нємоу оучєници єго и з҄боудили єго (1556-1561 *ПЄ* 43 зв.); она... нашла его ранъного,... збудивши его, пытала: што бы ся ему дѣят мѣло? (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 375); по мл҃итвѣ до апостоло(в) пришо(в), пашоль и(х) спя́чихь, и збоуди(л) и(х) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 241 зв.); та(м) жє лѣ(г) по(д)... древо(м) оу тѣни, и пришо(л) до нєго аг҃гль бж҃їи и збꙋдиль єго (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 8); хс҃ спáлъ в то(и) ча(с)... и збоудúли єго мовачи г҃и избави на(с) абовѣ(м) погыбає(м) (1645 *УЄ* № 32, 89).

2. (кого) Оживити, воскресити: лазарь прїятєль нашь оусноу(л). Алє поидоу абы(х)

єго зо сно(ꙋ) збоудиль (1556-1561 *ПЄ* 394 зв.); б҃ъ ω(т)цо(в) наши(х) збуди(л) і҃са которого вы забили повѣси(в)ши на дєрєви (II пол. XVI ст. *КА* 26); лазарь дроугь на(ш)... оумєрль... алє по(д)мы ко нємоу абы смы го́ збоуди́ли (поч. XVII ст. *УЄ* № 256, 1); **збудити отъ умерлыхъ** (кого) — оживити: нєха(и) жє будє(т) ва(м) всѣ(м) ꙗвно... жє во (и)мꙗ і҃са хры(с)та назаранина которого вы ра(с)пꙗли которого бо(г) збꙋди(л) ω(т) ꙋмє(р)лы(х) чєрє(з) того то(и) стои(т) пєрє(д) вами здоро(в) (II пол. XVI ст. *КА* 17).

ЗБУДОВАНЄ, ЗБУДОВАНЪЄ, ЗБУДОВАНЬЄ, ЗБУДОВАНЯ *с.* **1.** Збудування, спорудження: а кто бы з҆ ва(с) хотѣль стол҆пь боу(до)вати [або вєжоу] то впєрє(д) сѣдьши розличи(т) маєт҆ности свои єсли боудє(т) имѣти спотрєбоу коу з҆боудованю (1556-1561 *ПЄ* 286 зв.); объраховали єсмо з добрымъ розмысломъ збудованє того мосту на чотыреста копъ грошє(и) литовскихъ (Рожища, 1594 *Свєнц.* 75); Кгды(ж) тоє пановє... ꙋслышали ω(т) нєи таковую хо(т) и во́лю... єи позволили ю(и) и мѣстцє показа́ли на збудованя кєли(и)ки (Львів, 1600 *ЛСБ* 1043, 10 зв.); панъ Гневошъ... листъ... свой... на записанъе вечистое островка... на березе тогожъ озера, до збудованъя на немъ дворца... просил абы... в книги нинешние уписанъ (Луцьк, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 433); Създа́ніє: Збꙋдова(н)є, створє(н)є, заложѣньє (1627 *ЛБ* 127); Сꙋтъ... пєрєшко́ды, кото́рыи ѡпꙋсти́вши, сє(д)мꙋю и ωста(т)нюю на(д) всѣ и́ны(и), страшнѣ(и)шую припомина́ю, Збира́н҆є ма́єтностєй... якω ѡны́и, оу Лꙋки ...бога́чъ, кото́рый мыслꙗчи ω розширє́н҆ю и збꙋдова́н҆ю стодѡ́лъ и шпихлѣрωвъ до дꙋшѣ своє́и мо́вилъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 288); Тотъже протестансъ, маючы новой данине дарованое собе позволене збудованя рудни в Романовомъ Мосте, начине все, до рудни належачое, справилъ былъ и до Романового Мосту запровадилъ (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 405).

2. Будівля, споруда. *Образно*: Ка́мєнє(м) наре́кл҆ Ц҃ркв҆, кото́раꙗ нава́лности пріймꙋє(т) и нє хвѣє(т)сꙗ... Алє запыта́єш҆ ли, єсли ма́є(т) то́є збꙋдова́н҆є камѣн҆є, а́лбо де́рєво, а́лбо жєлѣзо: Нѣт҆, мо́витъ (Львів, 1625 *Злат. Н.* 130).

3. *Перен.* Ґрунт, основа: Алє прига́нѣ подлє́глы(и) за́йстє я́ко нєпотрє́бны(и) и збудова́нꙗ жа́дного нє ма́ючій,... ѡпꙋсти́ти // потре́ба А... зажива́ти,... потре́ба, который силлои(з)м нале́житъ всѣмъ проповѣда́чо(м) пра́вды (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 205-206).

4. *Перен. (забезпечення умов для виникнення чогось)* створення, формування: Алє на ты(х) мѣст пришє(д)ши посрє(д)кꙋ всѣ(х) събра́ны(х)... пови́нность свою залици́в҆ши, обѣца́тисꙗ має(т) до збꙋдованꙗ мл(с)ти братє́рской (Львів, 1603 *ЛСБ* 384); мы маючи залєцонꙋю справꙋ... дрꙋка(р)скимъ масти(р)ствомъ книгъ б҃жєствє(н)ны(х) на собѣ выпꙋща(н)я, в посполиты(и) пожитокъ и в збꙋдωва(н)є сп҃сєнія дш҃ъ народꙋ хрєстия(н)ского, побо(ж)ностє(и) ваши(х)... до вѣрны(х) рꙋкъ подало (Київ, 1627 *ЛСБ* 496);

розвиток, зміцнення: що́ бы за пожи́токъ и я́коє́ збꙋдова́ньє ω(т)нєсла́ цер҆ковъ... з҆ ѡ́ного заразли́вого и бг҃ꙋ проти́вного де́крєтꙋ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 27);

моральне вдосконалення: хотя бы и праведное обличение на лживый быти разум имѣло, еднак иж пожитку ни едного и збудованья душевнаго не приносит (1608-1609 *Виш. Зач.* 212); оум҃ръ мо́вимъ длꙗ грѣхо́въ на́ши(х), а въскр(с)ъ длꙗ збоудова́нꙗ нашого (поч. XVII ст. *Проп. р.* 156); Сп҃сйтєлю мо́й... рачъ мєнє мовꙗ́чогω,... блг(д)тїю своєю посилкова́ти, а́бы та́ꙗ мо́ва была... всѣмъ намъ на дш҃єпо́лєзноє збꙋдова́н҆є (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 937).

ЗБУДОВАНЪЄ *див.* **ЗБУДОВАНЄ.**

ЗБУДОВАНЬЄ *див.* **ЗБУДОВАНЄ.**

ЗБУДОВАНЯ *див.* **ЗБУДОВАНЄ.**

ЗБУДОВАТИ, ЗБУДОВАТЬ, ЗЪБУДОВАТИ *дієсл. док.* **1.** (що, з чого) *(спорудити, звести яку-небудь будівлю)* збудувати: дозволили Ємꙋ то(т) замочо(к) збꙋдовати в ымѣньи его оу во(р)тєли (Межиріччя, 1503 *Арх. Р.* фотокоп. 50); єсли бы що хотѣ(л) бꙋдовати во(л)но ємꙋ боудоватисѧ нє бꙋдє мати до того нѣкто нѣчого що збꙋдꙋєть (Львів, 1585 *Юр.* 9 зв.); до(м) мо(и) збудованы(и) на плацу моє(м)... ѡгнємъ згорєлъ (Черкаси, 1589 *ЦНБ* II 23258, 1); Къ тому допущаемъ въ мѣстѣ пречечономъ ратушъ збудовати (Краків, 1592 *АрхЮЗР* 7/III, 298); фєдꙋ(р) за(н)чя(т) помꙋгль ѡлєксѣ збꙋ(д)овати дꙋмь (Одрехова, 1603 *ЦДІАЛ* 37, 1, 29 зв.); я василє(и) со(с)ни(ц)ки(и)... положи(л) є(с)ми по(з)во(в) шє(ст)... ѡ посєлє(н)є двора кгва(л)то(м) на ставꙋ на ѡ(с)тровє... и ѡ выби(т)є... с по(л)проро(б)ко(в) кгрꙋ(н)то(в) на которо(м) фо(л)варо(к) зъбꙋдовалъ (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 46 зв.); Сі́мѡнъ посла́ный є(ст) збꙋдова́ти Цр҃квь на зємли (Київ, 1625 *Сур. Сл.* 124 зв.); автоу(ст) кєса́рь хотѣ(л) збꙋдова́ти єдинꙋ бо(ж)ни́цꙋ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 398); а естлибы старший в монастыри што зъначного зъбудовалъ або направилъ, тотъ кошътъ маю вернути за першимъ упоминаньемъ (Луцьк, 1642 *КМПМ* II, 235); збꙋдова́лъ бра́мы з҄ ка́мєньѧ над҄ мѣрꙋ высо́кїи (серед. XVII ст. *Хрон.* 363);

(про став) запрудити, загатити: Панъ янъ светицки(и)... повєдилъ ижъ на то(и) рє(т)цє (!) ставъ збꙋдованъ (1546 *ОГ* 47 зв.); што збудует став або сажавки заставит, тогды я и потомки мои, выкупуючи тые волоки, маемо накладъ увес его милости отложити водле слушныхъ реестров (Вільна, 1562 *АрхЮЗР* 8/VI, 127);

виготовити: Ізраилтѧ́нє... скры́ню Прими(р)ѧ,... хо́чъто з҄ дє́рєва, з҄ зо́лота, и з҄ срє́бра збꙋдо́вана была,... з҄ стра́хо(м) и оучти́востю поклонъ... єй ѡ(т)дава́ли (Київ, 1632 *МІКСВ* 278); *Образно*: на та(к)... мо(ц)ны(х) фꙋндамє(н)тахъ та(к) высо́каѧ доскона́ло(ст) мꙋсѣла быти збꙋдова́на (серед. XVII ст. *Кас.* 33 зв.).

2. *Перен.* (кого, що) Створити, сформувати: на конє(ц) гды тм(с) зо мною дрꙋзки поживає(ш) сꙋгꙋбшꙋю прия(з)нь собѣ збꙋдꙋєшъ (Кореличі, 1593 *ЛСБ* 246, 1); Єдинородный бж҃їй сн҃ъ вѣкы збоудова́лъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 144); Рꙋки твоѣ створи́ли мѧ и збꙋдова́ли мѧ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 259).

3. *Перен.* (кого) Піднести, морально вдосконалити: а такъ тую книжку чытай, штобысь и самъ себе збудовать и другимъ добрую справу о томь сыноде дати моглъ (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 186).

ЗБУДОВАТИСЕ *див.* **ЗБУДОВАТИСЯ.**

ЗБУДОВАТИСЯ, ЗБУДОВАТИСЕ, ЗБУДОВАТЪСЕ, ЗБУДОВАТЬСЕ *дієсл. док.* **1.** Збудуватися, спорудитися: шпитал старожитный... до кгрунту згорел, который, жадного наданя не маючи, знову се збудовать... и выживеня // слушного мети не можеть (Варшава, 1619 *АрхЮЗР* 1/VI, 474-475);

(про став) запрудитися, загатитися: стависко на диком болоте у колесца, где може се збудоватъ ставъ, греблю приткнутъ до берегу Городелского,... розделити се маютъ на три части (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 336).

2. *Перен.* (що) Створитися, сформуватися: Презъ що абы́ сѧ мꙋ па́мѧтка збудова́ла, А твоѧ па́нє сла́ва, нєсмєрте́лна тръва́ла (Львів, 1614 *Кн. о св.* 2 зв. ненум.); Цр҃квь, якъ сѧ збꙋдꙋ́єтъ, Ключѣ Цр(с)тва Нб(с)ногѡ, якъ прї́имєшъ ѡ(т) мєнє; Кого звѧ́жєш҄, а кого розвѧ́жєшъ (Київ, 1625 *Сур. Сл.* 124 зв.); Таки́мъ бовѣмъ спо́собомъ всє сѧ збꙋдꙋєтъ, Што́ сѧ в҄ пожи́токъ Цр҃квє, в҄ тобѣ готꙋєтъ (Київ, 1630 *Имнол.* 3).

3. *Перен.* Морально вдосконалитися: То ест первое: основатися правдивым исповѣданием вѣры,... будоватися заповѣдьми, евангельскаго повелѣния дѣлы, збудовавши же ся — совершитися, то есть по истиннѣ... и за истинну готовы быти смертию печатовати (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 169).

ЗБУДОВАТЬ *див.* **ЗБУДОВАТИ.**

ЗБУДОВАТЬСЕ *див.* **ЗБУДОВАТИСЯ.**

ЗБУЖАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* zburzać) *перен.* (на кому) збурювати, розбурхувати (в кому): кгды(ж) то нєшто и(н)шоє, то(л)ко зави(ст) мати грѣховаа всє збȣжає(т) на на(с) (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 2).

Див. ще **ЗБУЖОВАТИ.**

ЗБУЖЕ *див.* **ЗБОЖЕ.**

ЗБУЖОВАТИ *дієсл. недок., перен.* (що) Збурювати, підбурювати: идолосложе́нїа вы́стоупокъ бы(л) чл҃къ оучинилъ... бж҃їю ла́скоу про́ти́въ собѣ збȣжȣетъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 12).

Див. ще **ЗБУЖАТИ.**

ЗБУЙЦА *див.* **ЗБОЙЦА.**

ЗБУНТОВАНЄ *див.* **ЗБУНТОВАНЯ.**

ЗБУНТОВАНЫЙ, ЗБУНЪТОВАНЫЙ *дієприкм.* **1.** *У знач. прикм. (який стосується бунтарства)* збунтований: а видячы час по тому способный и барзо латвый, подчасъ кграссацыи збунътованого хлопства,... субърдыновали и намовили тоежъ хлопъство своволное, удаючы, же зошълый панъ Ясчурский релегии католицкое естъ и недалеко з великими скарбами зоставаетъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 332).

2. *У знач. ім. (той, хто збунтувався, підняв бунт)* бунтівник, збунтований, -ого: И такъ, бачачы збунтованыхъ, ничого не справивши, прочъ одыйти муселъ (Луцьк, 1620 *ПККДА* I-1, 15).

ЗБУНТОВАНЯ, ЗБУНТОВАНЄ *с.* Бунт: Што все збунтованя, такъ же тежъ и для пригрозокъ его милости пана Кгдешинского учинили, зъ великою шкодою протестуючого (Володимир, 1625 *АрхЮЗР* 6/I, 453); таковоє ба(р)зо вєликоє збȣнтованє и заятрєнєсє то(г) мєста... є(г) м(л) противъко собє видєчы... слȣга(м)... карєтȣ каза(л) ѡ(д) мєста в полє... ѡбє(р)нувъши ȣходити росказа(л) (Володимир, 1631 *ЦДІА Лен.* 323, 1, 579, 122 зв.).

ЗБУНТОВАНАСА *с.* (*стп.* zbuntowanie się) те саме, що **збунтованя**: Крамола: Ро́зрȣхъ, бȣнтъ,... збѣжѣнаса, заколочѣнаса, з҆бȣнтова́наса (1627 *ЛБ* 55).

Пор. **ЗБУНТОВАТИСЯ.**

ЗБУНТОВАТИСЕ *див.* **ЗБУНТОВАТИСЯ.**

ЗБУНТОВАТИСЯ, ЗБУНТОВАТИСА, ЗБУНТОВАТИСЕ, ЗБУНЪТОВАТИСЕ, ЗБУНЬТОВАТИСА *дієсл. док.* (проти кого, на кого, з ким, і без додатка) збунтуватися: пн҃и ма(т)фєєвая сєнютина... вывєдалася жє по(д)даныє и(х) хлопъство збу(н)това(в)шися... пн҃а... сєнюту... мужа моєго до смє(р)ти забили (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103/Id, 1810, 11); та(к)жє... служєбни(к) пн҃є(и) ѳа(л)чє(в)скоє по(д)даны(х)... пыта(л) чємȣ са дє(и) єстє бє(з) причины проти(в)ку панє(и) моє(и) збу(н)това(ли)... в по(д)воды єха(ти) нє хочєтє (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 9); королѣ нѣкоторъи вь єропє (!) а(н)тихрє(с)тови мо(ц) свою по(д)дали бо пу(д)лу(г) воли єго... королюю(т) збуньтовавшиса проти(в) х҃а (XVI ст. *КАЗ* 644, на полях); мещане Луцкие, збунтовавшисе,... // ...все з олтара и с церкви Божое побърали, выграбили и въ дом свои внесли (Луцьк, 1602 *АрхЮЗР* 1/VI, 331-332); подданые чоръницкие, которые подъчас свояволи козацъкое збунътовалисе, бунъты и розные шкоды..., пану своему... починили (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 205).

ЗБУНТОВАТИСА *див.* **ЗБУНТОВАТИСЯ.**

ЗБУНЪТОВАНЫЙ *див.* **ЗБУНТОВАНЫЙ.**

ЗБУНЪТОВАТИСЕ *див.* **ЗБУНТОВАТИСЯ.**

ЗБУНЬТОВАТИСА *див.* **ЗБУНТОВАТИСЯ.**

ЗБУРЕНЄ, ЗБУРЕНЪЄ, ЗБУРЕНЬЄ, ЗБУРѢНА *с.* **1.** *(порушення спокою, порядку)* збурення: Проповѣдає(т) х҃с, збоуреньє цр҃квноє ты(ж) о знамєни напослѣ(д)нєиши(х) дн҃євь, которыи оукорочєни боудоу(т) (1556-1561 *ПЄ* 100 зв.).

2. Руйнування, збурення: стрȣтъ, збȣрє(н)є мѣста а(л)бо лю́дȣ побитьє (1596 *ЛЗ* 79); Также єст и ве Лвове... склеп великій книг словенских... докупи знесеных по збуреню и осягненю панства руского (Львів, 1605-1606 *Перест.* 26); а мало на томъ маючи по збȣрєнъю и спалєнъю мє(с)та и замъкȣ нємало людє(и)... ѡкрȣтънє... повєзавъши ...до домовъ своихъ ѡ(т)провадили (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 41); Дости́гши те́ды Сарва́ръ а́жъ и до Халкідѡ́на,... всє што єно ко́лвєкъ кȣ збȣрє́ню тогѡ Вєли́когѡ Царствȣючогѡ Мѣста налє́жало, з'готовлѧєтъ (Київ, 1627 *Тр.* 658); Слово о збȣрєню пєкла єгда Хр(с)тосъ ѡ(т) мр҃твыхъ вставши пєкло збȣрилъ (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 13).

3. Знищення, загибель, смерть: хто выда(л) на схищєнїє то є(ст) на (з)бȣрѣнѧ жида іакова промыслнїкомь и(х) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 61 зв.).

ЗБУРЕНЪЄ *див.* **ЗБУРЕНЄ.**

ЗБУРЕНЬЄ *див.* **ЗБУРЕНЄ.**

ЗБУРИТЕЛЬ *ч.* Нищівник, нищитель: Ты же, костеле латинский,... збурителем тому святому образу быти ся показуеш (1608-1609 *Виш. Зач.* 228).

ЗБУРИТИ, ЗБУРЫТИ, ЗЪБУРИТИ, СБУРИТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(порушити спокій, певний порядок)* збурити: и отступление от православной вѣры влѣзло, и чтилище боготворное на земли явилося и покору и науку христову збурило (1608-1609 *Виш. Зач.* 228).

2. (кого на кого) *(підбити когось до бунту)* збурити, підбурити: ра́зъ на нєго аріанє, посполи́ты(х) лю́дій збȣрили, и камѣнѧ(м) на нє́го мє́чȣчи, ма́ло є́го нє вбі́ли (XVI ст. *УЄ* №29519, 273 зв.).

3. (що від кого, чим, кого) зруйнувати, знищити, *діал.* збурити: Но козаки прє(д) ты(м) пєрєко́пъ збȣрили и за́мокъ з мѣсто(м) спа́лили (1509-1633 *Остр. л.* 128 зв.); кгды тые козаки до паньства нашого прыйдуть, а будуть ли межи ними тые, которые недавно... Очаковъ збурыли (Рудники, 1561 *АЮЗР* II, 156); а жидовє... вчини(в)ши гук збурили мѣ(с)то (II пол. XVI ст. *КА* 92); виделъ есми,... знать же хаты были, але попалены, а иншие пороскиданы и зъбурены (Житомир, 1605 *АрхЮЗР* 6/I, 309); А ты Никола́ю нє злѧ́кнєшъсѧ та́къ вєли́кїй и мо́цный кгрȣнтъ всєго Бо(з)ского до́мȣ..., штȣрмами софізма́цкими... збȣрити (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 205); А та́къ вє́сь лю́дъ вшо(л) до до́мȣ Саа́ла и збȣрили єгѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 332); окна вси потлучоные, олтары сбуроные (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 419).

Див. ще **ЗБУРОВАТИ.**

ЗБУРИТИСЯ, ЗБУРИТИСА *дієсл. док.* **1.** *(стати дуже неспокійним)* збуритися: к(д)ы сѧ збоурить морє, тєды є(ст) ба(р)зо страшноє (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 106).

2. *(втратити цілісність)* розпастися, розсипатись, зруйнуватися: Нє зоста́нєтъ тȣтъ ка́мєнь на ка́мєни, кото́рій нє збȣри́тъсѧ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 42).

3. *(підняти бунт, збунтуватися)* збуритися: Которы(и) прєзъ ȣста давида слуги своєго повєди(л) для чо(г) ся народы збурили (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 115); дияволъ и

свѣтъ повстаютъ против христа и церкви Его, о чомъ Давидъ святый и Лука евангелистъ пишутъ: "для чого ся народове збурили...?" (Вільна, 1600 *Катех.* 42).

ЗБУРИТИСА *див.* **ЗБУРИТИСЯ.**

ЗБУРОВАТИ *дієсл. недок.* Руйнувати, нищити, збурювати: Разарѧ́ю: Розмѣтѹю, збѹрѹю (1627 *ЛБ* 104).

Див. ще **ЗБУРИТИ.**

ЗБУРЫТИ *див.* **ЗБУРИТИ.**

ЗБУРѢНА *див.* **ЗБУРЕНЄ.**

ЗБУТВѢЛЫЙ *прикм.* (*стп.* zbutwiały) *у знач. ім. с. р.* **збутвѣлоє** — струхнявіле, -ого; зотліле, -ого: Алє и Римлѧ́нє... надѹвшиса гордостю и марною дѹмою, штó нє по(д)лѧга́є(т) по(д) діалєкти́цкїи оусилова́нѧ прєвротныи, я́къ гнилóє и збѹтвѣлоє ω(т)кида́ю(т) з' вєли́кимъ знєважéнїємъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 221).

Див. ще **ЗБУТНѢЛЫЙ.**

ЗБУТЛЕНЫЙ *дієприкм.* Набундючений, гордовитий: Признаваю ти тое, езовито, яко и римского костела зовомая вѣра состоит, але показал есмь, иж пофальшованная и еще болше от других еретиков збутленая (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 186).

ЗБУТНѢЛЫЙ *прикм. у знач. ім. с. р.* **збутнѣлоє** — струхнявіле, -ого; зотліле, -ого: на на(с) пóтва́рь кладéшь, и(ж)бы мы... збоу(т)нѣлоє имѣли држжати, или съгни́лоє (к. XVI — поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 128 зв.).

Див. ще **ЗБУТВѢЛЫЙ.**

ЗБУТНѢТИ *дієсл. док.* Струхлявіти, зотліти: Дéсѧтоє на(м) при́поминаєши, ω сакра́мєнтѣ вєли́каго чéтвртъка и(ж)бы имѣль збоу́тнѣти или спóрω(х)нóвѣти, в чє(м) сѧ вє(л)ми мылишь, бó тоє нє можє(т) збоу́тнѣти, ани согни́ти, понє(ж) раствóрєнно єстъ солїю (к. XVI — поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 123).

ЗБЫВАНЇЄ *с.* (*позбавлення себе від чогонебудь*) збування, позбування: гдысѧ моли́тва ко(н)чи́тъ, анѣ сплюва́є(т) жа́дє(н), анѣ збыва́нїє(м) // флѧ́гмы чѹти жа(д)ного, анѣ ка(ш)лючого оучѹєшъ (серед. XVII ст. *Кас.* 16-16 зв.).

Пор. **ЗБЫВАТИ[1].**

ЗБЫВАТИ[1], ЗБИВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (чим) (*виконувати своє призначення*) прислужуватися: ωни... // ωбѹвéня... ѹжива́ти нє хотѧ(т)... ты(м) самы(м) выклада́ючи собѣ ώноє позволéнїє г(с)днєє... я́ко кóлвєкъ, хо(т) малóю заба(в)кою ώною, нѣщо ємѹ догажа́ючи, збыва́ли (серед. XVII ст. *Кас.* 7 зв.).

2. (кого, чого) (*продавати що-небудь*) збувати (що): чого всєго с тыхъ всихъ пятидєсятъ и пяти камє(н) мєло зосътавати и збывати протєсътанъти сємъ камєнє(и) и дєсятъ фунътовъ кажъды(и) камєнъ, водлугъ то(р)гу,... платити... нє хочутъ (Володимир, 1643 *ТУ* 323); которую суму подданые тамошные убогие складати и оддати мусели, беручи, збываючи воловъ, коней и всего убозтва своего до розныхъ жидовъ (Володимир, 1645 *АрхЮЗР* 3/I, 396).

3. (чого, що, чим) (*позбавлятися чогонебудь якимось чином*) збуватися, позбуватися: кого в'кѹсила змїѧ, приходили до того дрéва, і смотрѧчи поклонѧлиса, и ты(м) з'бывали смрти (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 114); А óнъ ωбмóвиско и злóє оуда́нїє тóє збива́ючи оуспрaвєдливѧєтъсѧ я́снє и́жъ нє вѣритъ та́къ, а́лє ω(т) Ѡца походи́ти óного вéдлє пода́нѧ пи́сма Стго (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 217); Ра́дѹйса, жє вѣчнои ю(ж) збыва́єш' тєскни́цѣ. З' тємопрєисподнєи ю(ж) выхóдиш' тємни́цѣ (Львів, 1631 *Волк.* 24 зв.);

(чого, що) відкидати, заперечувати, відхиляти: А єстлибы хто с тых сѹдєй наших на тот рок кѹ ωной справє нашой быти нє мог,... тєды натомєстє маєм кого иншого сѹдєю собѣ взати, а тым нє маєм ωдин дрѹ-

гомꙋ права збивати (Турійськ, 1550 *AS* VI, 104); А онъ ѡбмовиско и злоє оуда́ніє тоє збиваючи оусправєдливаєтьсѧ яснє (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 217); я са(м) а по (м)нє ма(л)-жо(н)ка и пото(м)ки моє... techni пови(н)ни будємо... по(з)вꙋ и року ничи(м) нє (з)биваючи ...суму... позычонꙋю... ѡ(т)дати (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 31);

(чим) ігнорувати (що): За́хо(д)ныє о(т)-цє́вє мно́гими аркумє(н)ты збыва́ли, а и́ншїє мѣстца оу свои́хъ звѡ́дєхъ або тє́кстах' ѡ(т)-мѣннє з'найдова́ли (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 45).

4. (чого, на чому) Не ставати, не вистачати, бракувати (чого): Прото не оныхъ, гдѣ зъ ласки Божое и вѣра, набоженство, и сукцессія апостолская,... и церковныя правила вцале задръжа́ные..., але оныхъ, которымъ на тыхъ помененыхъ речахъ збываетъ (1603 *Пит.* 26); на мно́гихъ розмаѣтыхъ и ла́цных', до збавє́нѧ на́с' вєдꙋчих' дорогах'... нам' нє збыва́єтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 59).

5. (чого) Бути в надлишку: Ѡ(т) избы́тка: З' ѡста́нка,... з' збы́ткꙋ, с' тогѡ щѡ́ збыва́єтъ (1627 *ЛБ* 145); а що збыва́єтъ на(д) прирожє́нѧ в' тѣлѣ, тѡ́є нє воскрє́снєтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 144).

6. *У знач. присудк. сл. (потрібно, необхідно)* належати: Збываєтъ еднакъ повѣсти на слова овыи, надъ апостолы вывышшилъ его (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 452); ты́л'кѡ тꙋтъ збыва́єтъ, абы́с'тє вы ѡхѡ́тнє и набѡ́жнє до такѡ́вы(х) ѡ(т)правова́нѧ и заживанѧ Та́єм-ниц', та(к) самы́х' сє́бє, я́кѡ и послꙋша́ющи(х) васъ, побꙋжа́ли, взыва́ли и в'правова́ли (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 6); Збыва́єт' повтѡ́рє, Абы́стє вы С҃щє́нници справєдли́вє, бє(з) жа́дны(х)... вы́мыслѡ(в),... всє в' той ст҃ѡ́й Кни́зѣ найдꙋючєєсѧ,... ѡ(т)правова́ли (Там же).

7. (що кому) Проходити, минати: Збыва́єтъ на́мъ єщє чєтвє́ртый ча́съ чинє́ньѧ па́мѧти Оумє́рлымъ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 161).

Див. ще **ЗБЫТИ**[1].

ЗБЫВАТИ[2] *див.* **ЗБИВАТИ**[1].

ЗБЫВАЮЧИЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Пройдешній, минулий: А то и теперъ року того 603 обходити будете, надъ звычай и постановене церковное, мѣсяца остатнего зимнего, который отъ збываючихъ дней лунѣ за три лѣта уростаетъ, называемъ его прибылымъ тринадцатымъ мѣсяцемъ (1603 *Пит.* 90).

ЗБЫРАТИ *див.* **ЗБИРАТИ.**

ЗБЫРАТИСѦ *див.* **ЗБИРАТИСЯ.**

ЗБЫТЄ, ЗБИТЄ *с.* **1.** *(усування від чогонебудь небажаного)* звільнення, позбавлення: И як' є(ст) рєч' нєсправє(д)ли́ваѧ хорѡ́бою тѧжкою хорꙋючомꙋ, абы сєбє длѧ збы(т)ѧ того бѡ́лю за́бил' а затра́ти(л) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 38).

2. Втрата: Панъ Янѣй Савє́лови(ч)... в' ꙋпа(д)кꙋ свои(м) и збы́тю маєтности, ꙋтѣклъсѧ с' просьбѡ́ю ꙋси́лною до брати(и) просѧчи ѡ рꙋкꙋ по́мочи (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 31 зв.); **збытє розуму** — *(позбавлення здатності правильно мислити)* утрата розуму: Пѧтая кгды дє(в)ка нєря(д)ныє ꙋчи(н)ки чинить... // ...шостая кгды родичо(в) ѡпуща-ю(т) въ збы(т)ю розꙋмо(в) ихъ (1566 *ВЛС* 77-77 зв.).

3. Заперечення, відхилення, відкидання: за зби(т)ємъ ѡ(т) вашоє мл(с)ти позву тая справа ску(т)ку нє взяла и нє ско(н)чила сє (Луцьк, 1585 *ЛНБ* 5, II 4043, 118); Алє и́лє кꙋ збитю двѡ́хъ пє́рши(х) Никола́євыхъ Щитовъ зда́мисѧ дѡ́сытъ на то(м). А тєпє́ръ и до да́лшихъ єгѡ́ ѡбєрнꙋсѧ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 257).

ЗБЫТЕЧНЫЙ *прикм.* (*стп.* zbyteczny) нестримний, свавільний: живѡ́тъ спрѡ́стный, свовѡ́льный и збытє́чный (Острог, 1607 *Лѣк.* 36); Кѡ́ждоє бо мы́тництво ѡсобли́вы грѣ-

хи прино́ситъ є́и: ... и збыте́чны(х) смѣхѡв и брыдких҄, и цѣлова́нь шпе́тныхъ и плюга́выхъ (Львів, 1642 *Час. Слово* 268); Где за́разъ спо́собъ ѡписѹетъ тоеи дх҃овнои мл(с)ти, абы́ не была змышленаѧ, тєле́снаѧ, и збыте́чнаѧ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 932).

ЗБЫТИ[1], ЗБИТИ *дієсл. док.* **1.** (чого, що від кого, кому) *(позбавитися від кого-, чого-небудь, увільнитися)* збутися, позбутися: Єго м(л)... не ведаючи, яко того збыти, своєго жа(л) єму было... дати ну(ж) въ є(д)нанє з ними, и чужымъ кгру(н)томъ,... нагородилъ им шкоды (Київщина, 1600 *ККПС* 133); а ѡ(н) нєвдячны(и) чл҃къ... Патрыа(р)хи..., прє(з) которого и пога(н)скоє слѣпоты збы(л) и свѣто(м)... Познаня ѡсвѣчи(в) є(ст) послѹшєнъства зрєкльсся (Київ, 1621 *ЛСБ* 483, 1); Ѡ я́кѡ тєжъ вазе́н҄ѧ, кгдысѧ тра́фитъ збыти ва(з)нєви: и кайдано́въ, ю́жъ позбы́вши жи́ти Аза́жъ сѧ нє ра́дѹєтъ (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 18); гды мѧ свѣцкихъ люди(и) гмѣнъ ѡбстѹпилъ,... // ...и(х) ѡ(т) сєбє збы́ти ина́чє(и) нє мо́гѹчи, рѹкѹ м҄ на и(х) сосѹды положи(л) (серед. XVII ст. *Кас.* 81-81 зв.);

(втратити що-небудь) збутися, позбутися: Наконє(ц) коли всєи мо́ци збы(л) и си́лы нє ста́ло, слоу́ха(и) що писмо ст҃оє на(м) повѣдаєтъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 150 зв.); **зъ очі́й збыти** — забрати: По учители, котрого, миле набыли. А потомъ с тяжкимъ го жалемъ зъ очі́й збыли (Львів, 1630 *Траг. п.* 175).

2. (що і без додатка) Відкинути, заперечити, відхилити: то́тъ показа(л)... Кото́рый ихъ дово́дъ кгды ѡ(т) восто(ч)никовъ явнє зби́тъ бы(л), ѡ́ными... сло́вы, ѡ(т) мо́єго ра́зѹм(а), ѡ(т) моєє скрытости моу́дрости, ѡ(т) мо́єго единосоу́щества (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 39 зв.); розѹмѣю же́ потре́ба задава́ньѧ ѡныє зби́ти... кото́рыє... оу ка́ждого звы́кли злы́хъ ре́чі́й бы́ти насѣнємъ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 11 зв.); Бєзпрєкосло́вный: Нє прєбори́мы(и), нє прєді́спѹтова́нный, кото́рог(о) трѹдно збити (1627 *ЛБ* 6).

3. (на чому) Забракнути: Хва́ла на высо́кѡстахъ Бг҃оу, нєха́й боу́дєтъ: Котро́му нѣкгды на хва́лѣ єго́ нє збоу́дє(т) (Львів, 1616 *Бер. В.* 70).

Див. ще **ИЗБЫТИ.**

ЗБЫТИ[2] *див.* **ЗБИТИ[1].**

ЗБЫТИСЯ[1], ЗБЫТИСѦ *дієсл. док.* (що, кому) *(стати дійсністю, здійснитися)* збутися: што коли боудєтє хотѣти просити з҄боу́є(т)сѧ вамь (1556-1561 *ПЄ* 415); Абы йх съвѣты збы́тися не мѣли, и вѣтром, як порох, скоро ро́злетѣли (к. XVI ст. *Укр. п.* 71); Ты́є Ст҃ых҄ Вєрхо́вных апостолъ Пєтра́ и Па́вла слова́, єсли нє истынно на... римлѧнєх збыли́сѧ, разсѹждай молю; з настѹпѹючих ѡ(т)мѣнъ пѹть пра́вди хѹлит сѧ зараз (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 23).

ЗБЫТИСЯ[2], ЗБЫТИСѦ *дієсл. док.* **1.** (чого) *(уникнути чого-небудь небажаного, увільнитися)* збутися, позбутися: Ктоко́львєкъ, жа́дєнъ сѧ нє мо́жє Смє́рти збы́ти: Анѣ ты́жъ сѧ пєре́дъ мєче́мъ єи оухили́ти (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 3).

2. *(рятуватися від чого-небудь)* уникати: Кгды́жъ гро́зи(т) же́ коне́чнє нимъ крєсти́ти боудє(т), И жа́дє(н) сѧ тамъ з҄ нєвѣрны(х) прє(д) нимъ нє збѹдє(т) (Львів, 1616 *Бер. В.* 94); Кгды труба страшная всюды брмѣти будетъ: И жаденъ ся пред судомъ твоимъ не збудетъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 171).

ЗБЫТИСѦ[1] *див.* **ЗБЫТИСЯ[1].**

ЗБЫТИСѦ[2] *див.* **ЗБЫТИСЯ[2].**

ЗБЫТКОВАНЪЄ *с.* Збиткування, знущання: над змерлымъ духовънымъ, в церкви погребу очекиваючимъ збыткованъе и уруганъе,... и инъшихъ веле ексъцесовъ поробенъе (Луцьк, 1646 *АрхЮЗР* 1/VI, 800).

Пор. **ЗБЫТКОВАТИ.**

ЗБЫТКОВАТИ *дієсл. недок.* Збиткувати, знущатися: а самъ другого дня... на мает-

ность мою... наехавши,... съ помочниками своими, яко хотелъ, збытковалъ: побралъ и полупилъ подданыхъ моихъ Андреевскихъ (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/I, 159).

ЗБЫТКОВАТИСА *дієсл. недок.* (над ким, з кого) Збиткуватися, знущатися: Мéрзкою нєвдáчностю óчи заслѣпи́вши. На(д) влáсны(м) свойм҆ ω(т)цéм҆ стрáшнє са збы(т)кɤє(т) (Львів, 1631 *Волк.* 3 зв.); Ѡто чи́стаа пáнна жáлостнє рыдáєтъ: // ...Ижъ на(д) єи любéзнымъ ди́коса збыткɤютъ, Бєзъ вшєлáкои лю́тости, срóдзє поличкɤю(т) (Там же, 6-6 зв.).

ЗБЫТКУЮЧИЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Пустотливий: законъницы с церкви выходячи..., тых панов студентовъ збыткуючихъ застали и с того лагодне упоминали и строфовали (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 594).

ЗБЫТНЄ *присл.* (*стп.* zbytnie) надмірно, надто: А тéжъ и́ншіи, край, штó збы́тнє в порáдкахъ са кохáютъ, ди́внаа рéчъ, жé рóзности калєндарѡ́въ, за причи́нɤ нєрáдɤ тáкъ далéцє нє почитáю(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 50); тогó мъ а дла мл(с)ти чини́ти по(д)нал҆са, нє и(ж) бымъ достáтокъ збы́тнє чáсɤ мѣлъ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 9 зв.); Напрасни́въ: Оупóрный, напрáсникъ, збы́тнє смѣлы(и) (1627 *ЛБ* 69); Кри́къ Содóмы и Гомóры розмнóжилса, и грѣхъ ихъ збытнє ѡтажáлъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 30).

ЗБЫТНИЙ, ЗБЫТНЫЙ, ЗБЫТНІЙ *прикм.* (*стп.* zbytny) **1.** *(значний щодо величини, розміру, міри виявлення)* надмірний: ведомо всимъ людемъ..., жемъ, держачы тые именя..., не искалъ пожитку збытнего одно на выхованю слушномъ (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/I, 23); сл҃нцє прóмєнѣ тéплыи ω зéмлю ѡпирáєтъ, и збы́тнєє зи́мно прогóнитъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 11 зв.); Якъ по збы́тнємъ дожчи чи́стый áєръ и свѣтлый стаéтса: Тáк҆ по слéзно(м) дожчи я́сность ɤмнаа настɤпɤє(т) (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 20); Рóдит҆са лєнивъство з ми́лости збы́тнєй, рéчей внѣшнихъ (Львів, 1645 *О тайн.* 54); смéрть... горды́ню гамɤєтъ, ω(т) срєбролю́біа, и збы́тнєи рóскоши (Чернігів, 1646 *Перло* 120 зв.).

2. Зайвий, непотрібний: Варɤ́йmoca всáкои збы(т)нєи и прохи́рои мáрнои и порóжнєи мóвы (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 306); Ѡ стєрєжéнюса збы(т)ны(х) сло(в) язы́ка (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 17 зв.); Ли́шшій: Выбóрный, ѡсобли́вы(и), збы́тній, нєпотрéбный (1627 *ЛБ* 59); Ѡплáзство: ɤхищрєніє,... з҆бытнаа або нєпотрє(б)наа двóрность (Там же, 152); приклáдо(в) ихъ. нє заховáли а(л)бо нє подáли: пристои(т) тéжъ на(м) ω(д)тинáти, яко рéчи збы́тные и нєпожитє(ч)ныє (серед. XVII ст. *Кас.* 4).

3. Аморальний, розпусний: Ѡ стєрєжéнюса збы(т)наго товари(ст)ва (Київ, 1623 *Мог. Тр.* 16 зв.); оди́нъ прр(о)къ... рєклъ ємɤ... котóрɤю ви́дѣлъ éсь всю тɤю зкгрáю збы́тнюю, ѡ́то я да(м) ю́ в҆ рɤки твои нн҃ѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 313 зв.).

ЗБЫТНІЙ *див.* **ЗБЫТНИЙ.**

ЗБЫТНЫЙ *див.* **ЗБЫТНИЙ.**

ЗБЫТОКЪ, ЗБИТОКЪ *ч.* **1.** *(те, що залишилося)* решта: бж(с)твомъ з малы́хъ пати хлѣбѡвъ, оумножи́въ и накоръми́въ пáть ти́сащъ нарѡ́доувъ, кромѣ жє(н) и дѣтій, и збы́ткɤ ѡ́крɤхѡвъ дванадєсатъ кѡ́шій напол҆нивъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 24 ненум.); Ѡ(т) избы́тка: з҆ ѡстáнка, з҆ ѡбфи́тости, з҆ збы́ткɤ, с҆ тогω що збывáєтъ (1627 *ЛБ* 145).

2. *(те, що зайве)* надмір: спѣжа(р)нѣ и́хъ áлбо скáр҆бницѣ напол҆нéны, и ω(т) збы(т)кɤ напо(л)нáючи, з҆ тои в дрɤгɤю (Вільна, 1596 *З. Каз.* 19 зв.); Прєсыщéніє: ... збы́токъ в҆ ѣдєнью и в҆ питю́ (1627 *ЛБ* 96); Просимω тєж҆ и ω той хлѣбъ доча(с)ный,... ω всакіє и́ншіє потрéбы, бєз҆ котóрыхъ чл҃вéкъ жи́ти нє мóжєтъ, єднáкъ нє на збы́тки (Львів, 1646 *Зобр.* 63 зв.); а єсли(ж) ѡ́ны(х) збыто(к)

хлѣба, до такои пропасти грѣхо́въ привелъ, що розꙋмѣты ѡ ты(х) ма́ємо, кото́рыи... ва́жа(т)сѧ мѧ(с) и вина нєпомѣрнє ꙋживати (серед. XVII ст. *Кас.* 65).

3. *Перев. мн. (зло, шкода)* збитки: Мєща́нє нє тєрпѧ́чи збы́тковъ,... па́ню ѡста́лосѧ ма́ло нє оуби́ли на́ смрть (1509-1633 *Остр. л.* 131 зв.); ѡни... // ...ѡт таковых збытков подданых своих повстѧгнꙋти нє хочꙋт (Петрків, 1538 *AS* IV, 129-130); тамъ же,... безъ вшелякого милосердя,... розные збытки, кгвалты,... лупы почынили (Житомир, 1638 *АрхЮЗР* 3/I, 380); жалосне осведчилъ се шляхетный панъ Базилій Яцкевичь Низевскій... // ...въ тые козацкіе... завирухи и наѣзды, покозачившисе,... на маетностъ Плоскую и Стадники... наезжаючи, великие збытки, кривды,... подкорому (!) кременецкому, чинили (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 8/IV, 122-123).

4. *Лише у мн.* Збитки, пустощі, жарти: На ѡнъ ча(с) тєды жолнѣрє прє(з) тыє выраже́нѧ збы́ткоу(в) награвалисѧ з нєго (поч. XVII ст. *Проп. р.* 101); збытки стро́ѧчи, и вꙸ пєстотахъ кохаючисѧ, и вєсе́ло хова́ючи, тра́тилємъ мои лѣта (Львів, 1642 *Час. Слово* 267).

5. *(нерозумне використання)* марнотратство: отъ збытковъ и опилства оногомъ частокротъ... гамовалъ, упоминалъ, бо штомъ колвекъ пиняжковъ... ему давалъ, то все на сваволность, на опилство оборочалъ (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 281); Ѿто ѡ́нъ... має(т)ностю добрє своєю шафова́лъ, Нє на костки, и ка́рты, и збитки ѡбє(р)та́лъ (Київ, 1622 *Сак. В.* 47); на́ши тєра(з) кнѧ́зи и власти́тєлѣ... маєтꙸность... ро(з)точоу́ю(т)... на // кость́ıръства,... збы́тьки, а слꙋги хвы нагїи ѡ(т) моро́зꙋ помєръза́ютъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 100).

Див. ще **ИЗБЫТОКЪ.**

ЗБЫТОЧНЕ *присл.* Занадто, забагато, надмірно: Борис Охлоповский, збыточне опившися горелки с попом Охлоповскимъ, былъ тошен малжонки своее небытя (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 8/III, 392).

Див. ще **ИЗБИТОЧНО.**

ЗБЫТОЧНЫЙ *прикм.* **1.** Зайвий: а ту(т) павє(л) штроѳує(т) нѣкоторы(х) кориньтьски(х) наꙋчитєлє(и) нє и(ж) бы ꙋчили яки(х) фа(л)шивы(х) наꙋкъ алє и(ж)сѧ парали лю(д)ски(ми) збыто(ч)ными выводы лю(д)скою мудро(ст)ю бо(л)шє(и) ни(ж)ли божєю (II пол. XVI ст. *КА* 307, на полях); Зали́шный, Збыто́чный (1627 *ЛБ* 41).

2. Шкідливий: того быхмо нє ради слышали, абы в панствє нашом таковыи рєчи збыточныи ѡт тых своволных людей походит мєли (Вільна, 1541 *AS* IV, 292).

3. *У знач. ім.* Збиточник, збитошник: надъ то дей люди розные: костыри, пъяницы и иные збыточные, в мѣстѣ без службы мѣшкают (Луцьк, 1566 *СИМКЦА* 60).

ЗБЫТЪ, ЗБЫТЬ, ЗБИТ *присл.* (*стп.* zbyt) надто, занадто, надмірно: Оныє то та́мъ дѣточки свѧкготли́выє: При пе́рсѧ(х) ма́тѡ(к) своихъ, збы́ть пєщо(т)ли́выє (Львів, 1616 *Бер. В.* 82); Ты́ зась яко ми́лостни(к) Цркви збы́ть рєвни́вы(и), Хотѣлъ и допа́лєсь то яко нє лѣни́вый (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); Изли́шнє попєчи́тєлный: збытꙸ троскли́вый, пєчалови́тый (1627 *ЛБ* 46); Юж земля в неплодствѣ нѣби желѣзная Котрая в час продком была збит жизная (1648 *Елег.* 152).

ЗБЫТЬ[1], ЗЪБЫТЪ *дієсл. док.* (чого) Збутися, позбутися: который то Соловицкій, зъ мукъ великихъ, яко его научили, ляда што блюзнилъ, сподеваючысе за то мукъ збыть и жывъ зостать (Люблін, 1624 *АрхЮЗР* 3/I, 278); хочешъ ли тыхъ мукъ зъбытъ, а волностей нашихъ козацкихъ уживать, признай же се до злодейства, жесмо тебе на той роботе поймали (Там же).

ЗБЫТЬ[2] *див.* **ЗБЫТЪ.**

ЗБѢГАТИ *дієсл. док.* (що) *(обійти яку-небудь територію з певною метою)* збігати: Чи подобная то речъ, жебы въ такъ короткомъ Часѣ тотъ Иличъ все панство короны Польское... мѣлъ збѣгати (Вільна, 1608 *АЮЗР* II, 44).

ЗБѢГАТИСА, ЗБЕГАТИСЕ, ЗБЕГАТИСА *дієсл. недок.* **1.** *(бігом збиратися в одне місце)* збігатися: голо(с) кры(л) и(х) якобы голо(с) возо(в) коли много конє(и) збєгаютсѧ к битвє (XVI ст. *КАЗ* 621).

2. *(сходитися, збиратися де-небудь)* збігатися: рі(с)тáю сърустáю(с), збѣгáюсѧ, вытѣкáюсѧ, на кѹпѹ схожѹсѧ (1596 *ЛЗ* 73); пастоушкóвє сѧ збѣгáю(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 6); лю́дъ ѡдвсю́ль з'бѣгáлъсѧ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 249); Стицáюсѧ: Збѣгáюсѧ (1627 *ЛБ* 121).

3. *(межувати, з'єднуватися)* збігатися: ту(т) збєгаю(т) три кгрѹ(н)ты або чотыри яко сє вєлє збєгаю(т) до пети кгрѹ(н)то(в) (Новий Острів, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 102); Срѝщѹсѧ: Сристáюсѧ, Збѣгáюсѧ. Припáдаю (1627 *ЛБ* 120); владзою моєю... [росъказую,... абы(с)тє] пєрєдо [мъною]... стали..., у рєчки албо ручая, которы(и) чєрє(з) гостинєцъ с Копачєва до Києва идучи бєжи(т),... на которомъ сє збєгаю(т) пєты кгрунътовъ добръ вашихъ помєнєныхъ (Шумськ, 1638 *ККПС* 176).

Див. ще **ЗБѢЧИСЯ.**

ЗБѢГЛОСТЬ *ж.* ◇ **збѣглость морѧ** — відплив: Кри(т)стіи, а(б) цєѳі́мъ: стирáючїй, а(б) зо́лото. си(р) и є(в): збѣгло(ст) мо́рѧ (1627 *ЛБ* 218).

ЗБѢГЛУСТЬ *ж.* (*стп.* zbiegłość) втеча: за чиклѧ за єго збѣглоусть взято золоты(х). ҁ҃. оу вана (!) мадараша чого бы(л) нєповинє(н) (Одрехова, 1644 *ЦДІАЛ* 37, 2, 54 зв.).

ЗБѢГЛЫЙ, ЗБЕГЛЫЙ, ЗБЕГЪЛЫЙ *прикм.* (*стп.* zbiegły) **1.** *(який утік звідкись)* збіглий: повинє(н) є(ст) па(н) Дороста(и)ски(и) по(д)даны(х) нш҇и(х) збєглы(х),... намъ ѡ(т)дати (1599 *ККПС* 122); возны(и) єнєра(л)... положи(л) позо(в)... ѡ (з)бєглыє по(д)даныє с помєнєного сєла до мѣста... жо(р)нищъ (Вінниця, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 50); самъ теды... двери до костела выбивши,... яко бы збеглого челядника своего,... шукатъ казалъ (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 6/I, 500); А поводовая Сторона повєдила жє єстъ Акъторомъ налєжънымъ, альбовємъ чинитъ, ѡ подъданыє своє вла(с)ныє збєгълыє яко ѡ кривъдѹ свою (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 141).

2. *У знач. ім.* Збіглий, -ого, утікач: А который был человѣкъ не оповѣдавшися вряднику при войтѣ утекъ зъ волоки... а збѣглого самъ врядъ и черезъ войта искати маютъ (1557 *АЗР* III, 86).

ЗБѢГЪ, ЗБѢГЬ, ЗБЕГЪ, ЗБЕҐЪ, ЗБЕКГЪ, ЗЪБѢГЪ *ч.* (*стп.* zbieg) **1.** Утікач: а к томѹ ѡ збєги, люди ѡтчизныє и нєпохожиє, которыє повтєкали з ымѣнєй Єго Милости (Заслав, 1544 *AS* IV, 377); отъ того часу не маете збекговъ, одинъ отъ другого, подъданыхъ прыймовати (1554 *РИБ* XXX, 264); сѹдъ нинєшни(и) кгро(д)ски(и) києвски(и) ...на позваны(х)... таксѹ за (з)бє(ги) поводѹ... присѹжає(т) (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 30 зв.); perfuga, збѣгь (1642 *ЛС* 308); Мѣста выдѣлéны на збѣги... коли до одногѡ з ты(х) мѣстъ оутєчи мо́жє(т)... бѹдє(т) мо́вилъ стáрши(м) мѣста о́наго то, што єгѡ покáжє нєви́нны(м) (серед. XVII ст. *Хрон.* 170); всѣ справы, пєрєводы правъныє процєса з ро(з)ными ѡсобами, а мєновитє з княжатє(м) Корє(ц)ки(м) ѡ збєги рєми(с)сы,... погинули (Житомир, 1650 *ДМВН* 197);

перен. (той, хто відмовляється від попередніх переконань) відступник: єщє жє и мона(с)ты(р) ѹнє(в)ски(и) всє(г)да звє(р)хно(с)ти митрополиє нш҇єє бѹдѹчи(и) назбира(в)ши

до сєбє чє(р)нъцовъ зъбѣго(в) мона(с)ты(р)ски(х) и до свѣцко(г) права тамошнего игумєна споволочи(в)ши ѡбиди(ш) (Вільна, 1594 *ЛСБ* 255, 1); Але не дивъ збегови костела католического, якимъ онъ естъ! (Вільна, 1599 *Ант.* 911).

2. *(поєднання)* збіг: Стєчє́нїє: З́бѣгъ (1627 *ЛБ* 121).

ЗБѢДЫ *присл.* Випадково: Збѣды casu forte (*Уж.* 1643, 51).

ЗБѢЖАТИ *дієсл. док.* **1.** *(стекти)* збігти: Воды которыи сѹть понижєй збѣжать и ѡпадѹтъ: а которыи повышъ идѹтъ во одной кѹпѣ сѧ застановатъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 161 зв.).

2. *(минути, пройти)* збігти: нижъ ся листы во вси повѣти розошлють, тогды тотъ часъ збѣжить (1576 *АСД* IV, 22).

3. Пробігти: хотѧ(и) хто ма́ло ал҆бо много з҆бѣжитъ, тилко жебы добѣглъ, гдє повинєнъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 264).

ЗБѢЖАТИСѦ, ЗБЕЖАТИСѦ *дієсл. док. (бігом зібратися в одне місце)* збігтися: збєжалосѧ мно(з)ство людє(и) и сталосѧ в ни(х) замєша(н)є (II пол. XVI ст. *КА* 6); вси мѹжєвє Ізраильскіи збѣжавшисѧ до цр҃ѧ рєкли ємѹ: чомѹ тєбє оукрали братьѧ наши мѹжєвє Іѹдєйскіи (серед. XVII ст. *Хрон.* 274).

ЗБѢЖЄ *див.* **ЗБОЖЄ.**

ЗБѢЖЕНЇЄ *с.* Втеча: причи́на бы́ла збѣжє́нїа єго и(з) зємлѣ сєнна́ръ, и(ж) нє хо́тѣ(л) и(з) нє(м)рото(м) вєжоу вавєль бѹдовати (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 9).

Пор. **ЗБѢЧИ.**

ЗБѢЖѢНАСѦ *с.* Зіткнення: Крамола: Ро́зрѹхъ, бѹнтъ, сва́рка, посва́рка, збѣжѣнасѧ, заколочѣнасѧ. з҆бѹнтова́насѧ (1627 *ЛБ* 55).

ЗБѢЛѢТИ *дієсл. док.* Збіліти, побіліти: на(д)то гдь рє́клъ. в҆ложи рѹкоу до пазѹхи твоєи, што кг(д)ы(ж) о́нъ в҆чи́ни(л), пото(м) єє вынѧ(л), а ѡто збѣлѣла ѡ(т) трѹдѹ і якъ снѣгъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 18); ѡто ужє Маріамъ оуказаласѧ збѣлѣлою трѹдомъ якѡ снѣгъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 134 зв.).

ЗБѢСНѢЛЫЙ *прикм.* Який запродався дияволу: Если бо... назвалися в правду и вкупѣ стоящие — отступници и отметницы, а един збѣснѣлый и зеретиченый — основание или фундамент, то бы и тая хула пала на апостолы (1608-1609 *Виш. Зач.* 214).

ЗБѢЧИ, ЗБЕЧИ, ЗЪБЕЧИ *дієсл. док. (утекти звідки-небудь)* збігти: кна́зь коре́цкїи... лє(д)вє в ки́лко ко́нєй з воло(х) збѣгь (1509-1633 *Остр. л.* 129); по(д)даны(и) поводо(в)... до... мє(ст)а жо(р)нищъ, збє(г) и та(м) мє(ш)каєть (Люблін, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 59); подъданыє ихъ... з... мєстєчъка миколаєвъки з жонами зъ дєтъми... прочъ зъбєгъли (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 139 зв.); Писаный тотъ позовъ... в справє до вида(н)я по(д)даны(х)... до маєтности позваного мѣстєчка албо слободи ѡлшаноє збєгли(х) того(ж) року и м(с)ца дня чоти(р)на(д)цатого іюня (Київ, 1646 *ЛНБ* 103, 22/Id, 2015, 1 зв.); **кровю збеглый** — налитий кров'ю: са(м) ѹвє(с) по за(с)ку(р)ю кро(в)ю збє(г)лы(и), с которо(г) дє(и) ру(ч)но(г)... змо(р)дова(н)я ѹмє(р) (Київ, 1590 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 133, 77).

ЗБѢЧИСЯ, ЗБѢЧИСѦ, ЗБЕЧИСЯ, ЗБЕЧИСѦ, ЗБЕЧИСЕ, ЗБИЧИСѦ *дієсл. док.* **1.** *(бігом зібратися в одне місце)* збігтися: та(м) жє повєдила ма(т)ка ста(р)цова и(ж) дє(и) яко на кгва(л)тъ ту(т) сѧ были збигли люди тутошниє горо(д)чанє (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 8); И зъбѣгъсѧ великій народ, хотячи вас загубити, ажъ вас... уряд замковый оборонил (Львів, 1605-1606 Перест. 44); Иноцы, видячи страхъ, збѣглися... до башты монастырской (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1021).

2. *(зійтися, зібратися де-небудь)* збігтися: Ка(р)дина́ли і біскѹпи кото́рыє сѧ бы-

ли́ но(ч)ю до па́пы збѣгли,... мо́цно сѧ при нє(м) ѡпонова́ли (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 49); коли сѧ дє(р)жа(л) хромы(и) которы(и) бы(л) ѹздоро(в)лє(н) пєтра... збѣ(г)сѧ к ни(м) ѹвє(с) лю(д) (II пол. XVI ст. *КА* 13); кгды се их болшей есче збегло, з тых дверей сходками до церкви вдаривше, лихтари, формы в ней повыворочали (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 687).

3. *(зосередитися, опинитися в одному місці)* збігтися: А па(к)ли бы ко(л)ко до(л)жнико(в)... на ѡдного (!) имє(н)є збє(г)лосѧ ...то(г)ды з оста(т)ними записы маю(т) тыє пнзє(и) свои(х) на и(ст)цѹ доходити (1566 *ВЛС* 72 зв.).

4. *(з'єднатися межами)* збігтися: Шостый лыст розездъный..., в котором грани меновите описаныи от пяты, где ся збегла земля Корецкая, Звеголская, Хлапотинская (Володимир, 1571 *АрхЮЗР* 8/IV, 128); плєнипотєнътовє..., конъчачи дукъть сво(и), повєдили, жє у того Пробитого валу, три пє(т)ы кгрунъто(в) зъбєгълисє (Київщина, 1639 *ККПС* 273).

5. *(стектися)* збігтися: тогды зємлѧ была посрє́дѣ вѡ(д) нєвѣдо́ма, я́ко жєлто́къ впосро́дкѹ яйца; по повєлѣнїєм҄ б҃жїимъ, збѣглисѧ во́ды в низины, на єдино мѣсто (Почаїв, 1618 *Зерц.* 15).

Див. ще **ЗБѢГАТИСЯ, ИЗБѢГТИСѦ.**

ЗБЮРЪ, ЗБЮР *ч.* (*стп.* zbiór) **1.** *(одяг, вбрання)* убір: пани братовая... // ...увес збюр домовый забрала, так иж не было в чомъ и тела небожъчиковского поховатъ (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 8/III, 585-586); тыє то насланцы... // ...тотъ домъ... зо всѣмъ бѹдованъємъ з светлицами... з лямѹсомъ и зо въсимъ збюро(м) и має(т)ностю Єго рѹхомою... кгвалътовънє взяли (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 103-103 зв.).

Див. ще **ЗБОРЪ.**

ЗВАБИТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(привернути увагу, викликати цікавість)* звабити, притягти: Аж до Голгоѳы го съ Крестомъ провадили, И тамъ болшую еще тлущу звабили (Львів, 1630 *Траг. п.* 163).

2. (кого) *(спокусити чим-небудь, викликати у кого-небудь бажання щось зробити)* звабити: Горли́вая Б҃жїа ми́лость то спра́вила, Жє єго на то́й па́дол҄ мѣзєрны(и) зва́била (Львів, 1631 *Волк.* 10 зв.); якихсь предикантовъ своихъ..., звабивши зъ розныхъ местъ..., въ той своей блюзниръской академии... уфундовали оныи (Люблін, 1644 *АрхЮЗР* 1/VI, 789).

3. (кого) *(привабити, привернути до себе)* звабити, спокусити: Siádmoż sobi pod toiu sosnu welikoiu Aż zwabimo tuiu żonku lichuiu (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 5 зв.).

ЗВАДА *ж.* Звада, незгода, ворожнеча: **Ѡ** звада(х) шляхє(т)скихъ и навя(з)кахъ: Хто бы кому рѹкѹ або ногѹ втя(л), або ѡко, ѹхо,... и за ко(ж)ды(и) таковы(и) члоно(к) платити пя(т)дєсѧ(т) ко(п) грошє(и) має(т) (1566 *ВЛС* 91 зв.); єщє и тєпє(р) єстъ вєликая звада и га(д)ка мєжы кра(м)матиками (1582 *Кр. Стр.* 14); домовы́х҄ зва́дъ оутѣка́й прива́тны(х) кри́вдъ занє́дбава́й (Дермань, 1604 *Нал. На г. Остр.* 6); но́вый калє́нда́ръ ѡблудный, токмо... нєзго́дѹ и звадѹ твора́чїи (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв).* 27); Ко́въ: Зва́да, бѹ́нтова(н)є, ро́зрѹ(х) (1627 *ЛБ* 53); звада мѣжы ними поточна (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3); впрод даючи причину до звады, сами..., потомъ се до шабел поръвавъши,... сечи почали (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 8/III, 597);

сварка: и там же дей слуги твои, попившися, сами межи собою зваду учинили, въ которой то зваде их один другого ранили (Луцьк, 1592 *ВИАС* I, 14); Ра́спрѧ: Зва́да, сва́ръ (1627 *ЛБ* 106); всѣ зго(д)нє братия в ча(с) забѣгаючи злому абы болшє нєря(д)ны(х) ро(с)ти(р)ковъ и ко(р)чємъны(х) зва(д)

и би(т)въ в дому бж҃омъ нє было, ѹхвалили таковы(х) бє(з)чи(н)никовъ... казнити и карати (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 35).

ЗВАДЖЕВАТИ *дієсл. недок. (зводити наклепи)* обмовляти: наваждáю; звáджѹю (1596 *ЛЗ* 58); Ѡблагáю: Ѡбкладѹю, ѡбмовлѧ́ю, звáджѹю, ѡсѹждáю (1627 *ЛБ* 148).

ЗВАДЖЕНЬЄ, ЗВАЖДЕНЬЄ *с.* Наклеп: наваждєнїє, зваджéньє (1596 *ЛЗ* 58); Наваждéнїє: Зваждéньє, áлбо насочéньє (1627 *ЛБ* 68).

ЗВАДИТИ *дієсл. док.* (кого) Викликати ворожнечу (між ким): хто(ж) до того радилъ Абы людє з ѡбохъ сторо(н) та(к) ганєбнє звадилъ (1636 *Лям. о приг.* 7).

ЗВАДИТИСѦ *дієсл. док.* (в чім) Прийти до незгоди (з приводу чого), посваритися (через що): ѡдє(н)... з нихъ по(р)вавши скланицѹ з горє(л)кою на пана кєлємєта кинѹлъ и в то(м) сѧ звадили (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 36); Єсли бы сѧ звáдили мѹжєвє, и оударилъ бы одинъ ближнєгѡ своєгѡ кáмєнємъ..., а óнъ бы нє оýмєрлъ, áлє бы лєжа(л) на лóжкѹ... нє винєнъ бѹдє который бы оударилъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 98 зв.).

ЗВАДНИЦА *ж.* Наклепниця: Навáдница: Клєвéтница, двоєслóвница, звáдница, дѣдчицѧ (1627 *ЛБ* 68).

ЗВАДЦА[1] *ч.* (*стп.* zwadca) **1.** Сварлива людина, бунтівник: Кóвникъ: Звáдца, бѹнтóвни(к) (1627 *ЛБ* 54).

2. Наклепник: нава(д)ни(к), зва(д)ца (1596 *ЛЗ* 58); Клєвéтникъ: Ябєдни(к), потвáрца, звáдца, óшѹстъ, лгáръ, ѡбмовца, ѡболгáтєль (1627 *ЛБ* 53).

ЗВАДЦА[2] *ч.* Звідник: Кѹница ѡ(т) жєнихо(в) а ѡ(т) звадє(ц) (1552 *ОЧорн. З.* 56 зв.).

ЗВАЖАТИ *дієсл. недок.* (кого, з ким) Сіяти незгоду, ворожнечу (між ким); сварити: то(т) жє хмє(л)... мєнє зважа(л) ку (з)ломѹ мєшка(н)ю приводи(л) (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 279); позволѧй жє тєды... в дóбрыхъ кохатисѧ, и згóдѹ чинити мєжи подъдáными, а нє єдиного з дроўгимъ зважати (Острог, 1614 *Тест.* 177); Крамолю: Зважáю, розрѹхъ чиню (1627 *ЛБ* 55).

ЗВАЖАЮЧІЙСѦ *дієприкм. у знач. ім.* Той, хто свариться: Аарѡ́нъ: Сѹдачїй, шацѹючїй, мнѣмáючїй, зда(н)є своє повѣдáючїй, áбо сварѧчїйсѧ, вáдѧчїйсѧ, правѹючїи(с), зважáючї(и)сѧ (1627 *ЛБ* 170).

ЗВАЖДЕНЬЄ *див.* **ЗВАДЖЕНЬЄ.**

ЗВАЖИТИСѦ *дієсл. док.* Звестися, обманутися: а єсли кто... сѧ звáжєтъ оýмысломъ ѡ(т)чаѧ́нїѧ,... ѧ́къ мóжєтъ звѣтѧжити, áльбо спротивитисѧ оутѣкáючи (Острог, 1607 *Лѣк.* 16).

ЗВАЖОВАТИ *дієсл. недок. (визначати, оцінювати що-небудь)* зважувати: я, зважуючи, ижъ тотъ то храмъ нє маєтъ бы наимєншого доходку, и уминилъ ємъ сєбѣ нєцо зо своєго грунту солтыского на церьковь святую удѣлити (Фольварк, 1606 *НЗУжг.* XIV, 225).

ЗВАЗНЕНЄ *с.* (*стп.* zwaśnenie) незгода, неприязнь, розбрат: тамъ на дорозє пришла Твоєй Милости вѣсть ѡ звазнєни томъ Брѧславцов и Вѣничан (Вільна, 1541 *AS* IV, 280).

ЗВАЗНЕНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Неприязний: причини зва(з)нєныє на ни(х) покладаны з стороны нѣкоторы(х) по(д)даны(х)... абы могли жидо(в) з мє(ст) выкорєнити (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 53).

ЗВАЗНИТИСЯ, ЗВАЗНИТИСѦ, ЗВАСНИТИСЯ, ЗВАСНИТИСѦ, ЗВАСЪНИТИСЕ *дієсл. док.* (*стп.* zwaśnić się) (на кого) *(поворожому ставитися до кого-небудь)* зненавидіти (кого), посваритися (з ким): заруки, которые бы земянинъ або слуга старостинъ, звазнившися на мещанина, положилъ, съ нихъ на себе брати не маютъ (Вільна, 1509 *АрхЮЗР* 5/I, 28); И вы... за то на нихъ сѧ

звасникши и ѡтповѣди и похвалки на них чинитє (Краків, 1538 *AS* IV, 157); то па(к) дє(и) па(н) су(д)я и па(н) по(д)судо(к) нє вѣда(ти) дла которое причины бє(з)ви(н)нє зва(з)ни(в)шиса на мєнє словы ѳу(к)ливыми на мєнє са почали то(р)гатъ (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 7); але панъ Иона Охлоповский, звасникшися на нее гневомъ, о то з нею чинит и то на неи позыскати хочеть (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 378); то(т) ȣря(д)никъ... зва(с)ни(в)ши сє на на(с)... з вє(р)хȣ мєноваными лю(д)ми... ѡбачи(в)ши на(с)... збили зъранили и злȣпили (Луцьк, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 72 зв.); тые жидове, звасънившисе на челядъ менованую... улицею през село шли, а панове жолънерове ...до села тогожъ вежъджали, тотъ жидъ старый, идучи за челядю, а обачивъшы жолнеровъ, горелъки заволалъ, а потомъ людей невинъныхъ самъ, рогатиною бючи, волалъ, ижъ сутъ козацы (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 193).

ЗВАЗНИТИСА *див.* **ЗВАЗНИТИСЯ.**

ЗВАЛЕНЬЄ *с.* (*стп.* zwalenie) визволення, звільнення: галга́лы звале́ньє же з ни(х) звали(л) г(с)дь зло(ст) єги́пєцкȣю (серед. XVII ст. *Хрон.* 162 зв.).

Пор. **ЗВАЛИТИ.**

ЗВАЛИТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(знищити, зруйнувати)* звалити: тыхъ, которые закладаютъ фундаментъ дому своего, то естъ вѣру, на песку змышленыхъ речій, которого... ляда небезпеченство, ляда пострахи,... звалити можетъ (1603 *Пит.* 94).

2. (що з кого) Визволити, звільнити (кого від чого): галга́лы звале́ньє же з ни(х) звали(л) г(с)дь зло(ст) єги́пєцкȣю (серед. XVII ст. *Хрон.* 162 зв.).

Див. ще **ЗВАЛЯТИ.**

ЗВАЛИТИСЯ, ЗВАЛИТИСА, СВАЛИТИСЯ *дієсл. док.* **1.** (з кого) *(упасти вниз)* звалитися: подданые Вышковские зознавали: ижъ видели кгды тотъ небожчикъ одъ Луцка... ехалъ вже передъ вечоромъ, и на кгрунте Вышковскомъ... съ коня звалился (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 6/I, 256); Подданый Жидичинский Ивашко,... зєзналъ: ижъ... видєлъ того забитого, кгды одъ Луцка ранный ехалъ а на кгрунте Вышковскомъ съ коня свалился, — розумели есмо, же пъяный (Там же, 257).

2. *Перен. (випасти на долю кого-небудь)* звалитися, навалитися: забили Іѡанавана и Аминодава, и Мєлхєсȣа сыны Саȣловы, и вєсь тєжаръ битвы звалилса на Саȣла (серед. XVII ст. *Хрон.* 241 зв.).

ЗВАЛИТИСА *див.* **ЗВАЛИТИСЯ.**

Див. ще **ЗВАЛЧИТИ.**

ЗВАЛЧЕНЄ, ЗВАЛЧЕНЯ *с.* (*стп.* zwalczenie) **1.** Поборення, захоплення: а естлибы... презъ неприятельское знищене и звалчене добра оные косътелъные столу викарейского утерпить притрафили се, на тотъ часъ иншую угоду... зо мъною и зъ моими потомъками... кнзя викареи... учинити будут повинъни (Луцьк, 1559 *АрхЮЗР* 8/VI, 68).

2. Подужання, подолання: зєзна(л) то доброво(л)нє... яко проста(к) нѣкгды ѡ то(м) анѣ мысли(л)... ѡбычає(м) но(ч)ны(м) прє(з) зва(л)чєня двєрѣ(и) цє(р)ко(в)ны(х), ȣмє(р)лого на кгрȣ(н)тъ намѣтовати (Львів, 1612 *ЛСБ* 1038).

Пор. **ЗВАЛЧИТИ.**

ЗВАЛЧИТИ *дієсл. док.* (*стп.* zwalczyć) (кого, що) побороти, перебороти, подолати: кгды(ж) з родȣ и народȣ вм ни(х)то забо(и)цє(м) и мо(р)дєрє(м) нє был чого и вша м(л) ȣчинити нє ра(ч) бо то вм нє пристои(т) ȣбогого чоловѣка зва(л)чи(т) го(р)ла збави(т) (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 281); Ґды́жъ єслй бы тако́воє было, за ча́со(м) бы са розвали́ло: а Вызна(н)є Блгч(с)тїа, ани бѣсы, ани и́ноє кото́роє створе́н'є зва́лчити нє мѡ́гȣтъ (Київ, 1625 *Злат. Н.* 130); Нєпрєбори́мый: Нє зва́лчєный, кото́рого нѣхто зва́лчити нє

мóжєтъ (1627 *ЛБ* 75); Тáмъ в҆про(д) звáл҆чишъ Питóна (Київ, 1632 *Євх.* 303); в манастыра(х) до(л)го вкȣпѣ прємє(ш)кавши... в глȣбóкȣю пȣстыню ȣдаю(т)сѧ; маючи вóлю щона(и)сро(ж)шии шатаны зва(л)чити, и з ихъ покȣсами моцовáтисѧ (серед. XVII ст. *Кас.* 85).

Див. ще **ЗВАЛЧОВАТИ.**

ЗВАЛЧОВАТИ *дієсл. недок.* Поборювати, переборювати, долати: побѣ(ж)дáю, звитѧжáю, зва(л)чȣю (1596 *ЛЗ* 71); Побѣждáю: Звитѧжáю, звáлчȣю (1627 *ЛБ* 84).

ЗВАЛЯТИ *дієсл. недок.* (що) **1.** *(скидати вниз)* звалювати: Снѣ(г) то(л)ко звє(р)хȣ ска(л) на ни(х), кгды ю(ж) в сєрєдинȣ вошли, зваляючи и та(к) ихъ снѣжною броню до кгрȣ(н)тȣ поразили (1582 *Кр. Стр.* 44).

2. *Перен.* (що на що) *(перекладати відповідальність)* звалювати: чомȣ в сȣды б҃жии вст̾ȣпоуючи звоєваньѧ и осаженьѧ того причину на тоє, же҃ грєки нє папѣжа ри(м)ского, алє самого х҃а г҃а за одновла(д)цȣ костє(л)ного мѣли, бєзбожнє причинȣ звалѧє(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 158).

Див. ще **ЗВАЛИТИ.**

ЗВАЛѦНЄ *с.* Валяння: Съωбращéніє: Ѡбєрта(н)єсѧ в҆ кóло, стача(н)є, звалѧ(н)є, збива(н)є вкрȣ(г) (1627 *ЛБ* 167).

Пор. **ЗВАЛЯТИ.**

ЗВАНЄ *с.* **1.** Те саме, що **званиє** у 1 знач.: Жаловали намъ..., черци монастыра светого Николы Пустинского... ижъ дей ты, през зване свое духовное, безвинне зваснившися на нихъ, самъ черезъ себе... отповеди и похвалки имъ самимъ,... чинишъ, на здорове ихъ стоишъ, хотячи ихъ о горла приправовати (Варшава, 1581 *АрхЮЗР* 1/VI, 73).

2. Поклик, клич, зов: коли пузвавъ Матѳея изъ мыта, и лишивъ усе, та пушовъ за званюмъ Христовымъ (XVI ст. *НЄ* 91).

3. Служба, служіння: Притерпи дѣля Бога и ходи зъ правдовъ у званю Божумъ, што бы изъ своевъ мл(с)тю бывъ избавитѣль и што бы давъ намъ вѣчное царство (XVI ст. *НЄ* 72).

Пор. **ЗВАТИ.**

ЗВАНИЄ, ЗВАНЇЄ *с.* **1.** *(назва-ознака належності до якого-небудь колективу чи соціального стану)* звання: прєдася... в законѣ хранити христоимєнитымъ... людємъ, да досто(и)но званию и нєпорочъно житиє ...слышати на страшномъ сȣдѣ сподобятъся (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); Свѣти(т) єще тóй Єп(с)пъ... въ всѣ(х) в҆ нáродѣ Рωсском҆ црквáхъ двѣма свóими сынóвцами... ωс҃щéнными в҆ чйнȣ с(т) Аггл(с)кагω Иночєскогω звáнїа (Київ, 1623 *МІКСВ* 82); Дȣхóвны єсь, нє мѣшáйсѧ в҆ спрáвы свѣцкїѣ тобѣ нєналéжныѣ: лéчъ во звáнїѣ, в҆ нéм жє звáнъ єси прєбывáй (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 2 зв.); Та(к) нищє(т)наѧ бы́ти має(т) ωдéжа, жєбы... // нѣчóго нє мѣла ин҆шого на(д) йн҆шїє, котóрїє того(ж) соу(т) звáнїѧ а(л)бо прє(д)сѧвзѧ́тѧ з нáми (серед. XVII ст. *Кас.* 3-3 зв.).

2. Звертання, іменування: поваж҆нѣишєє мѣсцє на з҆борищахь любѧть... и цѣлованїа на тръжищахь и званїа ω(т) людій оучитєлю алє вы нє хотѣтє называни быти оучитєл҆ми (1556-1561 *ПЄ* 97 зв.).

3. Покликання, призначення: ω(т)чє єп(с)кпє льво(в)ски(и) тєлєснаго здравїѧ и д҃шє(в)наго прєбыванїѧ ω(т) господа бóга получити звáнїю ти жєлáю (Кореличі, 1593 *ЛСБ* 246, 1); Гдє которы(и) з ва(с) єп(с)пъство ω(т) вышнєго звáнїѧ, даровáнїѧ и ωс҃щєнїѧ и ω(т) всєнаро(д)наго избранїѧ гласа восприѧ(л) (1598 *Виш. Кн.* 280 зв.).

4. Запрошення: Такъ хотѣвъ Б҃гъ учинити изъ тыми людьми, они нє хотѣли слухати званіє его, што звавъ ихъ на вечерю свою, што бы давъ имъ усякую доброту небесную (XVI ст. *НЄ* 169).

Див. ще **ЗВАНЄ.**

Пор. **ЗВАТИ.**

ЗВАННЫЙ, ЗВАНЬНЫЙ *прикм.* **1.** *(якого запросили, запрошений)* званий: повѣдаю бо ва(м), ижє ни єдинь ис ты(х) моужєи зван'ны(х) нє в'коуси(т) моєи вєчєрѣ (1556-1561 *ПЄ* 286).

2. *У знач. ім. (той, хто отримав запрошення)* запрошений, -ого: Чл҃кь нѣкоторыи оучинил вєчєроу вєликоую... и послаль слоугы с'вои в годиноу вєчєрѣ мовѧчи з'ваньны(м), абы пришли (1556-1561 *ПЄ* 285); рєкль слѹга(м) свои(м) ѡто ѡбѣ(д) мой гото(в) є(ст). алє тыи званныи тєды нє соу(т) го(д)ными на нєго идѣтє(ж) по дорога(х) всоуды и которы(х) найдєтє прізовѣтє и(х) на то(т) бра(к) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 168 зв.); А одны выдъ тыхъ званныхъ пушли на дѣло свое и на куплю свою (XVI ст. *НЄ* 130); много естъ званныхъ, але мало выбраныхъ (1603 *Пит.* 8).

Див. ще **ЗВАНЫЙ.**

ЗВАНЫЙ *дієприкм.* **1.** *У знач. прикм. (якого запросили, запрошений)* званий: а того гостѧ своєго званого в дому своє(м)... зби(л) (1566 *ВЛС* 93); ма́ючи вєли́коє мно(з)ство зо́лота, и та́къ доста́тнє и го́йнє зва́ныи го́сти частѹєтъ, ста́вѧчи прє(д) нихъ што ра́зъ ро́зныи и ѡ(д)мѣнныи по́кармы (Вільна, 1627 *Дух. б.* 190).

2. *У знач. ім. (той, кого запросили)* званий, -ого; запрошений, -ого: коли было готово усе, и пуславъ слуги свои, што бы звали тыхъ званыхъ у мѣсто, а они што бы (у ориг. — за што што бы. — *Прим. вид.*) не загубили имѣніе и жоны на сюмъ свѣтѣ, они лишили вечерю Божую (XVI ст. *НЄ* 167).

Див. ще **ЗВАННЫЙ.**

ЗВАНЬНЫЙ *див.* **ЗВАННЫЙ.**

ЗВАРИТИ *дієсл. док.* (що, в чому) *(приготувати страву, напій)* зварити: дра́чіє, є́стъ хоина, кото́раѧ в винѣ зва́рєна (1596 *ЛЗ* 45); Та(к)жє насоушивши боуквицѣ с прѣ(с)ны(м) мєдо(м) намѣша(и) и (з)варивши пїи. сєлєзє(н), и кръ(в)... оуздоровлѧє(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 6); Koli ryby dostánemo W toim horsczyku zwáremo (Яворів, 1619 *Гав.* 17); єлисє́й... два́ на дєсѧ(т) па́ръ воло́въ заколо(л)... и в' начи́ню воло́вомъ звари(л) (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 234); Prodavala... babusienka iayca, — Hde-m sia wziaw kozak zdrayca, Vchopyw y zwaryw y zyw babusine iayca (бл. 1650 *ШКН* 179);

(приготувати пиво) зварити: А коли пиво зварать тогды ѡни повиновати тоє пиво до двора гнидова ѡтъвєсти (1552 *ОЛЗ* 184); Swiety Háwrył piwo zwárył háli (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 4 зв.).

ЗВАРИТИСЯ *дієсл. док.* (в чому) Зваритися: Koli ryby dostánemo W toim horsczyku zwáremo A w toim sia zwárył tysto (Яворів, 1619 *Гав.* 17).

ЗВАРОВАТИ *дієсл. недок.* Приборкувати, скоряти: ѹмѹча́ю: Стравлѧ́ю, зва́рую, ѹкроча́ю, оускромлѧ́ю (1627 *ЛБ* 139).

ЗВАРТОВАТИ *дієсл. док.* (що) *(оцінити по-новому)* переглянути, змінити: але дей хотечи умыслъне тую справу звартовати, зникал, а сумы дей пенезей от пана Михаила не брал (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/VI, 204).

ЗВАСНИТИСЯ *див.* **ЗВАЗНИТИСЯ.**

ЗВАСНИТИСѦ *див.* **ЗВАЗНИТИСЯ.**

ЗВАСЪНИТИСЕ *див.* **ЗВАЗНИТИСЯ.**

ЗВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (кого, що, ким, чим) *(іменувати кого-, що-небудь)* звати: ѡни жадных знаков, ани грани нє вказали и чєрєз тѹю дорогѹ полєм... повѣли до лѣса, которого зовѹт Волков лѣс (Шайно, *AS* 1538 IV, 173); пришоль до мѣста самаританьского которое то зовоуть сихарь (1556-1561 *ПЄ* 353); єгиптъчики хама хато(м), а дрѹгиє хамоно(м) зва(ли) (1582 *Кр. Стр.* 27); И выписана єсть в мѣстє зово́мо(м) во Л'вовє. Рѹкою... андрєѧ попа (Львів, 1585 *УЄ*

№ 5, 1); Павелъ светый зоветъ его чловѣкомъ безаконія и сыномъ погибели (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 149); Было у Ерусалимѣ на Овчумъ купели, што звали его по жидувскы (XVI ст. *НЄ* 57); Припоу(т)никъ є(ст) зєлїє вєльми добро, бо нє да(р)мо зовоу(т) припоу(т)нико(м) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 1); Każy o sczo pytáiemo Tá ják te zwáty máiemo (Яворів, 1619 *Гав.* 20); Прєч(с)тнѣйшїй нашъ Ѡ(т)чє Промєтєѡмъ зва́ный, Ѡ(т)тóль бȣдєшъ в' Рѡссіи, запомѣркова́ный (Київ, 1632 *Євх.* 295); Алєкса́ндєр' всѣдши на кóнь котóрогѡ зва́лъ дȣчєпа́лъ вы́скочилъ на гєрстъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 422);

2. (що, кого ким, кого чим) *(визнавати, вважати ким-, чим-небудь)* звати: алє тєпє(р) мóжє(т) ва́шѣ тыи цєрємонѣи нóвыи, бє(з) встыдȣ зва́ти кȣмєндыє (!) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 146 зв.); А папежъ самъ себе головою и отцемъ всее церкви зоветъ (1582 *Посл. до лат.* 1134); Иоанъ светый тыхъ всѣхъ антихристами зоветъ, которые, бывши первѣй зъ нами въ единой церкви... хрестиянской, не змѣшкали зъ нами (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 166); А што былó причи́ною до ганéньѧ и до называн'ѧ костáнтѣ антихрїсто(мъ), тó, жє былъ арїáниномъ,... якóго кóждого иѡáннъ стый антúхристомъ зовéтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 57); Видишь, Христосъ звалъ сыномъ бетѣжного чоловѣка а ты Скарго,... людей... шкалюеш, гониш, срамотиш, глупими зовеш (1608-1609 *Виш. Зач.* 221); Августинъ... Петра межи апостолами зоветъ апостоломъ напершимъ, а Павла напослѣднѣйшимъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 528); злослúвыи нѣкоторыє лю́дє,... вєлємовцєю єго и лгарéмъ зва́ти почáли (Київ, 1627 *Тр.* 557); у старомъ законе... все церков'ное начине почитано и покланяем' было и свято звано (Супральський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 55).

3. (кого, що) *(кликати кого-, що-небудь)* звати: Тамъ же дей копа вся, на томъ слѣду зостоновивъшися (!), и послала до того сельца ихъ, зовучи на слидъ, абы они шли (Луцьк, 1583 *Ив.* 272); Маю(т) свои часы́, зовȣт' ста до рокȣ, та́ковыи што в' ни(х) напóлы ша́лєю(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 94 зв.); Пристóйнє тєды и слȣшнє, я́къ Іѡа́съ Црь Іи́л(с)кїй Єліссéа плачȣчи зва́лъ єгѡ и мóвилъ, Ѡ(т)чє ѡ(т)чє (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 27); Глаша́ю, ȣ: Зовȣ, клúчȣ (1627 *ЛБ* 25); ocelamito, as, кричу, зову (1642 *ЛС* 288); **звати ку праву** *див.* **ПРАВО[1];**

(кого) *(запрошувати куди-небудь)* звати: Тежъ казали есмо имъ людей вольныхъ, прихожихъ у место наше звати и садити (Краків, 1509 *АрхЮЗР* 5/I, 31); єсли чинишь пирь... зови оубогыи,... хромыи и слєпыи (1556-1561 *ПЄ* 284 зв.); А другыи, што звали Христа, та ходивъ икъ нимъ Христосъ (XVI ст. *НЄ* 111); Пирѧ́нє: Зва́нный на ȣчтȣ (1627 *ЛБ* 81); тогды óнъ рéклъ:... чомȣ éстє пȣстúли члвка, зовитє єгѡ áбы ѣлъ хлѣба (серед. XVII ст. *Хрон.* 80 зв.);

(кого) *(закликати до чого-небудь)* звати: Изъ сего евангелія имаеме сякую науку: первое, што за фѣль людей звавъ Христосъ, што бы пушли за нимъ? (XVI ст. *НЄ* 89); а прєто хр(с)тїанє вѣрьныи... к(д)ыжь видимо и слишимо и(ж) маємо такого добротливого га и ба своєго, которїй на(с) зовє(т) и тѧгнє(т) абы(с)мы за ни(м) шли ѡставмо(ж) и мы тако(ж) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 106).

ЗВАТИСЕ *див.* **ЗВАТИСЯ.**

ЗВАТИСЬ *див.* **ЗВАТИСЯ.**

ЗВАТИСѢ *див.* **ЗВАТИСЯ.**

ЗВАТИСЯ, ЗВАТИСѦ, ЗВАТИСЕ, ЗВАТИСѢ, ЗВАТИСЬ *дієсл. недок.* **1.** *(мати ім'я, іменуватися, називатися)* зватися: за гордость сотона с нба свєржєнъ, со всѣми своими слȣгами што нинє зовоутсѧ бѣси (1489 *Чет.* 285); даровалъ прєреченому мѣсту... зложенье и шинкованье пива и меду и вина, которое жъ Нѣмецкимъ языкомъ

зоветься шротарство (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); Пєтръ воєвода... дали... єсми сєлищє .. // ...мѣсто за млин... гдє сѣ зовет млин Михъилаш (Ясси, 1576 *МЭФ* I, 92-93); по(р)фира єстъ жо(л)въ а́лбо риба кото́раѧ з се́бє пȣ̈ща́є(т), ша(р)ла(т)ны(и) то єстъ багро́вы(и) по(т) кото́рого збира́ю(т) на ша(р)ла(т)нȣ̈ю фа(р)бȣ, ѡ(т)ты сѧ зовє(т) ша(р)ла(т) (1596 *ЛЗ* 68); слуга и пахолокъ мой рукоданый, который се звалъ Станиславомъ Доманскимъ... // ...окрадши мене и служебника моего (Володимир, 1599 *АрхЮЗР* 6/I, 272-273); Той Петръ..., зъ села Дворецъ, надъ рѣкою Ратою, въ монастиру св. Спаса мѣшкалъ, гдѣ и теперъ Петровъ Кутъ надъ тою рѣкою зовется (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1025); та́мъ в҆ пєчє́рѣ ѻной погрєблъ Авраа́мъ Са́ррȣ жонȣ свою... Кото́раѧ ни́ва и пєче́ра Авраа́мови зовє́тсѧ а́жь до сєгѡ ча́сȣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 36 зв.).

2. *(вважатися ким-, чим-небудь)* зватися: Чє(м) же сѧ вы дх҃овны(ми) зовєте а тєлє́снє и пога(н)ски м(д)ръствȣєтє и гл҃єтє (1598 *Виш. Кн.* 286); нє є(ст)є(м) годє(н) звати(с) с҃номь, алє пріими мѧ яко напо(д)лѣйшого наємніка въ цр(ст)віи нб(с)номь (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 4 зв.); а єсли бы кото́раѧ дш҃а зблȣдила през грѣхъ,... тако́ваѧ ю́жъ нє мо́жет сѧ зва́ти дѣвою чи́стою (Почаїв, 1618 *Зерц.* 53); Бо гды́ мо́рє всю зє́млю в҆ ко́ло обхо́дитъ, А конє́цъ до почáткȣ нєзна́чнє приво́дитъ, Ѡцеа́номъ зовє́тсѧ (Київ, 1632 *Євх.* 298); Якъ бовѣмъ ра́цією альбо дово́домъ зва́тисѧ мѡ́жєтъ го́дно тоє, що вѣрȣ... вы́вєрнȣти оусилȣєтъ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 24 зв.).

3. *(давати про себе знати, бути відчутним)* виявлятися, відзиватися: Та(к)же которомоу ч҃лкоу сєлєзє(н) зовє(т)сѧ ємоу // насѣнѧ кропи(в)ноє стє(р)ши з водою тъплою, ѡ(т)гони(т) зазноблєноую оутробоу и ѡто(к) чрєвныи (XVI ст. *УТ* фотокоп. 9 зв.-10).

ЗВАТИСѦ *див.* **ЗВАТИСЯ.**

ЗВЕДЕНЄ, ЗВЕДЕНЪЄ, ЗВЕДЕНЬЄ *с.* **1.** Зведення, обман: бѣда, бѣда, мє́шкаючи(м) на́ зємли, и на́ мори, и(ж) розвѧ́за(н) єсть сатана́ ѡ(т) тємни́ци своєи, на звєдє́ньє і ошȣка́ньє нарѡ́дѡвъ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 47).

2. Знищення, занапащення: Кгды ви́дитъ [нєпріатєль], до чого на́йболшєй хто ста́ра(н)є и милость сєрдє́чную ма́єтъ, о(т)то́лѧ ѡнъ, вину або оказію пріймȣ́єтъ до при́ступу... тамъ вынайдуєтъ спосо́бъ звєдє́нѧ и оупа́дку (Острог, 1598 *Отп. КО* 5 зв.).

3. Зведення, збирання: потомъ оного, для инъшихъ потребъ, и зобранъя и зведенъя болшей людей рыцерскихъ, зъ листами своими,... до панъства тутошнего ехати росказати рачили (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/I, 169); **зведеньє з дороги** — зведення на манівці: Съвращє́нїє с҆ пȣтѧ́: Звєдє́ньє з҆ доро́ги (1627 *ЛБ* 126).

Див. ще **ЗВЕДЕНІЄ.**

ЗВЕДЕНІЄ *с.* Спокушення, зваблення: коли оужє съгрѣшиль адамъ... а прєстоупи(л) прїказанїє б҃жїє чєрє(з) пора(д)у а (з)вєдєнїє сътонїно, котрїй нє хотѣ(л) роушити дєрєва що ємоу бо(г) заказаль и овощоу єго (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 93 зв.).

Див. ще **ЗВЕДЕНЄ.**

ЗВЕДЕНЪЄ *див.* **ЗВЕДЕНЄ.**

ЗВЕДЕНЫЙ *дієприкм. у знач. ім.* Спокушений, -ого, зваблений, -ого: а́ Дє́рєво кр(с)тноє, и звєдєныхъ до а́дȣ в҆звєло (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 779).

ЗВЕДЕНЬЄ *див.* **ЗВЕДЕНЄ.**

ЗВЕДИТИ *дієсл. док.* Довідатися, побачити, *діал.* звидіти: свово(л)нико(в) и бє(з)чи(н)но ходячихъ братїй ѡ(т)лȣчати(с) Ап(с)лъ росказȣє(т)... алє нє звєдивъши трȣдно розȣмѣти и мѣти за бє(з)чи(н)ника (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 2).

Див. ще **ИЗВЕДАТИ.**

ЗВЕДОМЫЙ *див.* **СВѢДОМЫЙ.**

ЗВЕЗАНЬЄ *див.* **ЗВЯЗАНЄ.**

ЗВЕЗАТИ *див.* **ЗВЯЗАТИ.**

ЗВЕЗАТИСЯ *дієсл. док.* (з ким) Зв'язатися. ◇ **зъ обу сторонъ звезатися** (з ким) — *(вступити у взаємовідносини, виявляючи спільні інтереси)* взаємодіяти: султанъ Шынкгерей,... зъ воискомъ запорожскимъ замирилъ... противъ каждого непрыятеля зъ обу сторонъ звезалися з собою (Корсунь, 1625 *КМПМ* I, дод. 275).

ЗВЕЗАТЬ *див.* **ЗВЯЗАТИ.**

ЗВЕЗДА *див.* **ЗВѢЗДА.**

ЗВЕЗТИ, ЗВЕСТИ *дієсл. док.* **1.** (кого, що) *(доставити багато чого-небудь в одне місце)* звезти: панове Загоровские того селища в держани своєм мети на тыйден собє заховали, покѹл сєна их с того сєлища звєзєны бѹдѹт (Володимир, 1549 *AS* VI, 4); а та(к) м(л) г(с)дрю которыи по(д)даныи вм звєзли бы(ли) на поднима(н)є чти пана воєводы є(г) м(л) киє(в)ского на дє(н) стго сємиѡна (Київ, 1555-1568 *Гр. Мат.* 1); Хто бы на чиє(и) зємли жито посєя(л) то(г)ды то(тъ)... має(т) взя(ти) во(з)ного... и маєть заповєдати по(д) закладо(м) на на(с)... што бы ѡнъ того жита домо(в) нє звє(з) (1566 *ВЛС* 82); княз(з)... на своє(м) кгру(н)тє... сєя(л) и с копъ звести до того гу(м)на вєлє(л) (Володимир, 1569 *ЖКК* II, 114); А маетность мою... до имѣнья Рѣчицы, яко до мѣстцъ варовнѣйшихъ... розныхъ часовъ звезъ (Луцьк, 1607 *АСД* I, 233); ихъ милость панове Подореццы позосталые ихъ халупы до села Зарубинецъ... звезли (Житомир, 1646 *АрхЮЗР* 6/I, 540);

(що) відвезти: лечъ иж... козацъкое небезпеченъство на воеводство Волынское..., нагле наступовало, тых всих речей,... не могучы ничого праве, ледво што сребéрко некоторое звезти (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/VI, 269).

Див. ще **ЗВОЗИТИ.**

ЗВЕКА *див.* **ЗВѢКА.**

ЗВЕКОВЪ *див.* **ЗВѢКОВЪ.**

ЗВЕНЧАСТЫЙ *прикм.* Який складається з окремих дуг: У томъ свирне ничого нитъ, одно две колеса звенчастые, шины ободраны з нихъ (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 8/VI, 161).

ЗВЕНЧАТИ *див.* **ЗВИНЧАТИ.**

ЗВЕРА *див.* **ЗВѢРЯ.**

ЗВЕРГНУТИ *дієсл. док.* (що) Те саме, що **звеpечи** у 1 знач.: єсли што порвавши, в'горѹ по(д)нєсєтъ: прѹдко, а правѣ в' єдной годинѣ, на долъ тоє звєргнєтъ (поч. XVII ст. *Пчела* 29).

ЗВЕРЕЧИ *дієсл. док.* **1.** (кого, що) *(кинути кого-, що-небудь униз)* скинути: алє што за пожитокъ с того дарованѧ, коли ѡ(т) тєбє діавола за го(р)до(ст) с' нбсє на до(л) звєр'жє(н)ного тоє достоє(н)ство пріймѹ (1599-1600 *Виш. Кн.* 208 зв.); за гордость и противенство Богъ з неба ангеловъ звергл ъ во преисподняя (Київ, 1626 *ЧИОНЛ* XV-3, 217); Аггловѣ... злє ѹжи́ли вóлности своє́й ...звє́ржєны з' нбсъ до тє́мностєй пєкє́лныхъ во вѣчнои нѹжи хвалѹ нб(с)нѹю оутрáтивши з'остáли и в тє́мныи сѧ бѣсы ѡ(т)мєни́ли (серед. XVII ст. *Хрон.* 3 зв.).

2. (що) *(зіштовхнути, зіпхнути що-небудь униз)* скинути: для законопреступленія служащих єму звитяжство ся стало и скрыня взята была и занесена до чужей земли, свою крѣпость показала, с которого болвана оного на землю звергла (Львів, 1605-1606 *Перест.* 45); єлєазáръ капла(н), звє́ргль цѣсáрскоую ѡфѣрѹ з' ѡлтáрѧ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 81 зв.); А ѡни полѹпивши ѡхєндóжность дóмѹ Бжго, и крєсты́ з' нихъ звє́ргши, подóбныи мєчи́тѡ(м) татáрски(м) почи́нили (Київ, бл. 1619 *О обр.* 49).

3. (чим, од чого, з чого, кого) *(позбавити влади, звання, сану)* скинути (кого): прызнаваючы его за пастыра преднѣйшого церкви Божое, утекалсе до него въ крив-

дахъ своихъ, кгды былъ зъ столицы своее патрияршеское одъ Феофила зверженъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 152); А зажъ Диоскоръ,... одъ сыноду Халкидонъского четверътого не болъшей (ли) за то само былъ осужонъ (и зверъженъ), ижъ ся на старъшего своего кинулъ (Вільна, 1599 *Ант.* 563); Котóрыхъ ѡни проклинáли, и мы проклинáємѡ: Котóрыхъ... з' достóин'ствъ звéргли, и мы змѣтȣ́ємѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 78).

4. (що, з кого) *(звільнитися від чого-небудь, позбутися чогось тяжкого)* скинути: бéрємѧ лéгкоє з сєбє з'вéр'гши, жєлѣзными ѡкóвами вмѣсто ѡ́ны(х) сєбє ѡковáлєсь (Острог, 1607 *Лѣк.* 12); **ярмо звеpечи** — *(звільнитися від залежності, здобути волю)* скинути ярмо: Михаилъ Рагоза... не осмѣлился явне ярма звеpечи папежского (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1045).

Див. ще **ЗВЕРГНУТИ, ИЗВЕРЕЧИ.**

ЗВЕРЖЕНЄ, ЗВЕРЖЕНЬЄ, СВЕРЖѢНЬЄ *с.* Скинення: хотѣлъ бы(л) сотона на нб(с)и цр҃ствовати, а дольнѧго сверҗѣнья нє вѣдалъ (1489 *Чет.* 351 зв.).

2. *(позбавлення влади, сану)* скинення: Мы... заказȣ́ємъ звéрхностю и мóцю пáстырства нашєго соббрнє, абы... єп(с)кпъ Львóвски(и) и по нéмъ бýдȣчиє зрȣшáти ни в чóмъ всѣхъ рéчє(и) бра(т)ства... никáко(ж) нє дєрзнȣли по(д)... конéчнымъ звєржé(н)ємъ сану (Берестя, 1590 *ЛСБ* 121); єсли бы пак свєщєньник то удѣлал, таковый звєржєнью подьлєгаєть (Берестя, 1591 *ПІФ* 104); А хтó знєважáєтъ тȣю Цр҃квє оухвáлȣ..., карáнѧ нє оубѣгнєтъ. Ѡвъ звєржéнѧ з' стáнȣ своéго // а óвъ по(д) ѡ(т)лȣчєнїє по(д)падáєтъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 166-167); потомъ ксіонже Острозскій Василій,... просилъ святѣйшого патріарху Іеремея, будучого на той часъ въ Вилнѣ, по зверженю Онисифора, просилъ,... абы того Патѣя отъ жидовства намовилъ на христіанство (1626 *Кир. Н.* 10).

Див. ще **ЗВЕРЖЕНИЄ, ИЗВЕРЖЕНИЄ.**

Пор. **ЗВЕРЕЧИ.**

ЗВЕРЖЕНИЄ, ЗВЕРЖЕНЇЄ *с.* (*цсл.* свєржєниє) те саме, що **звержене** у 2 знач.: Прóтожъ мы... прикáзȣємъ..., дабы єси до назначого тєрминȣ... ѡ всѣхъ помєнєныхъ винахъ... подъ звє(р)жєниємъ стану твоєго святитєльства... нє вымовлѧ́ючисѧ жáдными забáвами ȣ судȣ... во всємъ справитисѧ станулъ конє(ч)нє (Вільна, 1594 *ЛСБ* 221, 2); вєлєбны(и) гєдєѡ(н) болобанъ... в станє своємъ єп(с)кпъскомъ в законє и вѣрє и правє нарȣшонъ и конє(ч)номȣ звє(р)жєнїю по(д)палъ (Новогородок, 1595 *ЛСБ* 276, 1); Вся бо вѣмъ церковъ Христова ими ся гнушаетъ и ихъ набоженствомъ... ся брѣдитъ, якъ и въ Брестю Литовскомъ, по зверженію того Патѣя на соборѣ и по отлученю духовного его сану (бл. 1626 *Кир. Н.* 15).

Див. ще **ИЗВЕРЖЕНИЄ.**

Пор. **ЗВЕРЕЧИ.**

ЗВЕРЖЕНЇЄ *див.* **ЗВЕРЖЕНИЄ.**

ЗВЕРЖЕНЬЄ *див.* **ЗВЕРЖЕНЄ.**

ЗВЕРИНА *див.* **ЗВѢРИНА.**

ЗВЕРИННЫЙ *див.* **ЗВѢРИННЫЙ.**

ЗВЕРИНЪНЫЙ *див.* **ЗВѢРИННЫЙ.**

ЗВЕРИНЫЙ *див.* **ЗВѢРИННЫЙ.**

ЗВЕРИТИ *див.* **ЗВѢРИТИ.**

ЗВЕРИТИСЕ *див.* **ЗВѢРИТИСѦ.**

ЗВЕРИТИСЯ *див.* **ЗВѢРИТИСѦ.**

ЗВЕРИТЪ *див.* **ЗВѢРИТИ.**

ЗВЕРНЕНЄ, ЗВЕРНЕНЬЄ *с.* Повернення, поворот: Прото... приказуемъ верностямъ вашимъ, абыстє... // всѣ таковые справы, отъ даты сего листу нашого до звернення ихъ зъ Риму, откладали и въцале зоставяли (Краків, 1595 *АрхЮЗР* 1/І, 457-458); сȣдъ нинєшни(и)..., тȣю всю справȣ ѡ(д)кладаєть, и завєшаєть, ажъ до звє(р)нєнья

с тоє по(с)лъги рєчи посполитоє (Люблін, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 59 зв.).

Див. ще **ЗВЕРНЕНЄСЯ.**

Пор. **ЗВЕРНУТИ.**

ЗВЕРНЕНЄСЯ, ЗВЕРНЕНЄСА, ЗВЕРНЕНЪЄСЪ *с.* Те саме, що **звернене**: патріарха Константинополскій... пустился... до Москвы,... абы под часъ, да Богъ зверненеся зъ Москвы,... соборъ оголосилъ и собралъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1058); По звєрнéн'юса тéды ѡ(т) Бóлгарѡвъ, провáдилиса кораблáми (Київ, 1627 *Тр.* 667); потом, по зверненъюс Хмелницкого до Киева,... // ...веломъ подавано универсалы (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 127-128).

Пор. **ЗВЕРНУТИСЯ.**

ЗВЕРНЕНЄСА *див.* **ЗВЕРНЕНЄСЯ.**

ЗВЕРНЕНЪЄСЪ *див.* **ЗВЕРНЕНЄСЯ.**

ЗВЕРНЕНЬЄ *див.* **ЗВЕРНЕНЄ.**

ЗВЕРНУТИ *дієсл. док.* **1.** (чим, з чого і без додатка) *(змінити напрямок руху, повернути)* звернути: тоюж дорогою поехавши и звернувши лугомъ до долины Глубокое, в которой долине и озеро стоить (Київ, 1571 *ЗНТШ* XI, 16); ѡ́за затрима(л) роукѡ́ю архоу, хóтѧчи зáдръжáти вóза; áбы вóлы нé звéрнꙋли, в'схла ємꙋ рꙋка (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 20 зв.); мы заразъ, звернувши з дороги,... къ тому огню подышли (Овруч, 1629 *АрхЮЗР* 4/I, 21).

2. Перекинути, перевернути: Яцъко сенъничий поведилъ: бочку // дей мою зъ рыбою солоною на землю звернувши, одну въ болото втопътавши, а иншую рыбу зъ собою побрали (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/I, 217-218).

3. Упасти: а тáѧ порáжка ты́м'са стáла котóрыи сꙋхомъ воєвáли, и мꙋры ѡбалúти и нá зємлю зв'єрнꙋти кꙋсилиса (Київ, 1627 *Тр.* 661).

Див. ще **ЗВЕРТАТИ.**

ЗВЕРНУТИСЕ *див.* **ЗВЕРНУТИСЯ.**

ЗВЕРНУТИСЬ *див.* **ЗВЕРНУТИСЯ.**

ЗВЕРНУТИСЯ, ЗВЕРНУТИСЕ, ЗВЕРНУТИСЬ, ЗВЕРНУТИСА, ЗВЕРЪНУТИСЯ, ЗВРЪНУТИСА *дієсл. док.* **1.** (до кого, перед ким) *(сказати, написати, спрямовуючи свою мову до когось)* звернутися (до кого): который [возный] того слугу... въ пекарни на печи лежачого заставъши и побите оного огледавъши и до мене заразъ звернувъшисе, доброволне и правъдиве быти созналъ (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 591); который возный... таковый учынокъ его всимъ... объволалъ, и... звернувшись перед урядомъ нинешънымъ, о томъ реляцыю свою созналъ (Луцьк, 1644 *АрхЮЗР* 8/III, 601);

(в що) *(апелювати)* звернутися (до чого): на дово(д) того всєго стави(л) возного єнєрала... которы(и)... засвижа спꙋ(с)тошєня... тоє має(т)ности ѡглєда(в)ши звє(р)нꙋ(в)шисє в моцъ пра(в)дивос(т) сознаня своєго тꙋжъ... созна(л) (Кременець, 1618 *ЛНБ* 103, 55/Іе, 256, 28).

2. *(прийти, приїхати назад)* звернутися, повернутися: а тымъ часомъ, нижъ ся послове зверънули,... обрали двохъ маръшалъковъ для порядъку (Вільна, 1599 *Ант.* 525); пан Вороничъ, упросивши... протестуючого..., абы в небытности его, ним бы ся з ексъпедицыи... звернулъ, в дому его... примешкал (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 8/III, 573); У которого помененый протестанс, яко у старшого, звернувшис з Полски в тые краи волынские..., о то все упоминал (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 270).

3. Звернутися, перехилитися: а кто пакъ слышить а нє чинить подобєнь є(ст) чл҃кови томоу которыи з'боудоваль до(м) сво(и)... бєзь фоудамєньтоу на которы(и) то коли припєр'ла рѣка а бор'зо са є(ст) з'вєр'ноуль (1556-1561 *ПЄ* 238 зв.-239); кто па(к) слы́ши(т), а нé чини(т) по(до)бєнь є(ст) чл҃кꙋ тóмоу, котóрыи збоу(до)валь до(м) свои на

зє(м)ли бєз фоу(до)мєнтоу, на́ которыи то припєрла рѣка, і абіє звръ̑ноулсѧ є(ст), оучинилосѧ оно́го то домоу вєли́коє падєніє (XVI ст. *УЄ Літк.* 25).

ЗВЕРНУТИСА *див.* **ЗВЕРНУТИСЯ.**

ЗВЕРНЫЙ *прикм.* Звіриний. ◇ **ловля зверная** *див.* **ЛОВЛЯ.**

ЗВЕРТАТИ *дієсл. недок.* **1.** *(змінювати напрямок руху вбік від попереднього)* звертати: ѹклона́юсѧ: Варѹюсѧ, выстєрѣга́юсѧ, ѡ(т)вєрта́юсѧ, звєрта́ю в сто́ронѹ (1627 *ЛБ* 138).

2. (що) Пошкодити: и плутъ ихъ не звертатъ, тай не стопътанъ на // перелазѣ (XVI ст. *НЄ* 66-67).

Див. ще **ЗВЕРНУТИ.**

ЗВЕРХА *присл.* **1.** *(у зовнішньому світі)* зовні: до́бры(и) а побо(ж)ныи чл҃къ, справы свои пєрвѣ(и) вєвнѹтръ росправаѥ, котріи звє(р)ха маѥ чини́ти (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 13).

2. *(на вигляд, за зовнішніми ознаками)* зовні: так҄ жє и вы з҄вєр҄ха сѧ оказоуєтє лю-дє(м) быти справєд҄ливы а в҄ноутрьностѧ(х) є(ст) єстє пол҄ни бєзаконїа и нєправ҄ды (1556-1561 *ПЄ* 99 зв.).

Див. ще **ЗВЕРХУ[1].**

ЗВЕРХНЕ *присл. (зовні)* зверху: Если ся и зверхне яко цнотливую убиром и фарбами уматлюеши, але однакож от внутрь, яко вшетечна еси, всѣм явно се вѣдомо есть (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 177).

ЗВЕРХНЕЙШИЙ, ЗВЕРХНѢЙШИЙ, ЗВЕРХНѢЙШІЙ, ЗВЕРХНѢШИЙ, ЗВЕРХЪНѢЙШИЙ, ЗВИРХНИЙШИЙ, ЗВѢРХНѢЙШИЙ *прикм. найв. ст.* **1.** Верховний: Вамъ мєщаномъ лвовскимъ которие суть єстє противници… ст҃ого братства постановєнного… Ієрємєємъ всєлєнскимъ патриархомъ, звєрхнє(и)шимъ пастырємъ нашимъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 142); И та́я зла́я… вѣсть, пришла до вѣдомости за бы́тность… Ієрємїи… патриа(р)ха звєрхнѣшого ѡ(т)ца и па́стыря на́шєго (Берестя, 1590 *ЛСБ* 143); всєлє́нъскаго Патрїарха звєрхънѣйшаго пастырѧ на́шєго благословє́ньство мѣти хо́щємъ (Львів, 1591 *ЛСБ* 155); я… яко духовная особа, отзываючись до духовного права, до звирхнийшихъ особъ розсудку… справоватись перед… паном подвоеводимъ збранялсе (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 1/VI, 457); Връхо́вный: Звєрхнѣйшїй (1627 *ЛБ* 15); Тєпє́ръ… то́є пожада́н҄є скѹто(к) свой ѡ(т)нєсло́: прє(з)… Г(с)дна ѡ(т)ца́ Пєтра Моги́лы… Цр҃ви с(т) Россійскои з҄вєрхнѣйшого Па́стыра (Львів, 1646 *Зобр.* 2 зв.); Продкова́ло в҄ тым҄ трѹдѣ на́шомъ, Бл҃(с)вє́нїє ѡ(т)цєвскоє былѡ и стара́н҄є вшєла́коє, Прп(д): тво́єго, я́кѡ Звѣрхнѣйшогѡ на́мъ Прєдводи́тєлѧ (Київ, 1648 *МІКСВ* 348).

2. Найвищий, найголовніший: Моу́жный ѡнъ цр҃ъ єзєкїа запє(р) або затвори(л) жро́дло звє(р)хнѣйшєє вѡ(д) сиѡ́нскы(х) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 269).

3. *У знач. ім.* Зверхник, начальник: Смотрижъ, яко тые, будучи епископами Греческими, просили папежа о розгрѣшенье! Чого бы учинитъ не могли, еслибы папа Рымскій не былъ зверхнѣйшимъ и головою (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 134).

Пор. **ЗВЕРХНИЙ.**

ЗВЕРХНИЙ, ЗВЕРХНІЙ, ЗВЕРХНЫЙ, ЗВЕРХЪНЫЙ, ЗВЕРЪХНИЙ, ЗВЕРЬХНІЙ, ЗВИРХНИЙ, ЗВѢРХНИЙ, ЗВѢРХНЫЙ *прикм.* **1.** *(обернений назовні, зовнішній)* зверхній: єсли хто и́ншїй п҄стри́тсѧ звє́рхнима ѡкра́сами набожє(н)ства, томоу нє за́зри(т) (Острог, 1598 *Отп. КО* 17 зв.).

2. *(який не зачіпає суті чого-небудь)* зверхній, поверхневий, неглибокий: а впро(д) …ѹважаю и(ж)… здавна всє здо́рожноє по мнє разѹмѣючи по звєрхно(мѹ) вшєля́кую звєрхно(ст) причита́ючими… нєхо(т) и нєла́ску ѡ сла́вє моє(и) кновати рачи(ш) (Ко-

реличі, 1593 *ЛСБ* 246, 1); На всемъ томъ хоруете, для того, ижъ болшъ звирхней діалектики, анижли внутрной Богомъ дарованой церковной философіи наслѣдуете (1603 *Пит.* 108); бѣсовє помышлє́нїѧ на́шєго нє зна́ютъ, анѣ бꙋдꙋщаго, но толі́ко звѣ́рхныи спра́вы, чл҃ка назира́ютъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 8); Внѣшнїй: Надво́рнїй, звєрхні(и) (1627 *ЛБ* 16).

3. Головний, старший, верховний: ꙋстави(л) тєжъ панъ бо(г) на то(т) ча(с) право, абы мужобо(и)цовє бы(ли) тоєю жъ смє(р)тъю забияны якъ ѡны и(н)ши(х) забива(ли), з ро(з)сꙋдкꙋ ꙋрядꙋ звєрхнєго (1582 *Кр. Стр.* 21); г҃ь бг҃ь... зослати на(м) рачы(л)... єго мл(с)ти ст҃ѣишаго Ієрємєю патриарха Констаньтинопо(л)ска(г) пастыря нашєго звєрхнєго (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101); Будучи на(м) нн҃ѣ по(д) ѡбороною... звє(рх)нєго пастыря н҃шєго и ѡ(т)починули(с)мо были на двѣ лѣтє (Львів, 1593 *ЛСБ* 225); Петрови дей правомъ Божымъ вси главы свое скланяють, а княжата зверьхніе сего свѣта, яко самому Господу Исусови послушають (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 136); Ото маешъ и пана зверъхнего помазанъца Божого (Вільна, 1599 *Ант.* 841); Приказꙋємо звє(р)хною є(го) к(р) м(л) владзою моєю воєво(д)скою абы... на ро(ч)ка(х) кгро(д)ски(х) києвъски(х)... самъ ѡбли(ч)нє... ста(л) на жалобꙋ... Пна Миколая Корєнєвъского (Київ, 1622 *ЦДІАК* 221, 1, 80, 1); влади(с)ла(в) чє(т)вє(р)ты(и)... тєбє княжє... само(г)... а тєбє фи(р)лєєвая с прито(м)но(ст)ю ма(л)жо(н)ка твоє(г) яко ѡпєкуна зви(р)хнє(г) позываю(т) (Київ, 1640 *ЦНБ* II, № 23271, 1);

у знач. ім. Зверхник, начальник: конституция обострала, абы... жаденъ зверхный не важилъсе лежъ самъ собе оберати (Володимир, 1645 *АрхЮЗР* 3/I, 391).

4. Кращий, перший: молвит Василий Великий: Иже еще в смѣшению человѣческом от добродѣтели не имѣст притупити что, хоть же наиболший зверхний хитрословец и философ, але еще если ся не отлучить в пустыню от человѣк, страсти мирских всѣх, ни единое... свободитися // не может (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 240-241).

5. Божественний, небесний: а не познавший вѣру — несмыслен и слѣп в правом исповѣдании вѣры... сли бы и преинамудрѣйший был от звєрхних и свѣцких наук (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 167); Признаваю то, же естъ добрая и потребная речь зверхнихъ словъ вѣдане (1603 *Пит.* 107); Оу́чи́тєлѣ ...розꙋмѣю(т) звє́рхнїи ви́ды то́ єстъ ѡсо́бы хлѣба и вина́ (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 205); Вздыха(и) и жа́лꙋ(и) жє(с) єще та(к) тєлєсны(и) и свѣ(ц)кїи, та(к) по(л)ны(и) пожа(д)ливости пор(ꙋ)шє́нѧ та(к) нєрѡстро́пны(и) в звє(р)хны(х) смы(с)ла(х) (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 52); Мно́го сѧ рє́чїй схо́дѧтъ до ка́ждои та́йны... Зна́къ звѣрхний, ла́ска б҃жаѧ по(д) оны(м) и постановлє́н҄є хв҃о (Львів, 1642 *О тайн.* 3 зв.).

6. *(який стосується зовнішнього світу)* зовнішній, земний: явно всякому, здоровѣ имѣющему, яко от зверхнего мирского и поганского прагненья власти... тая хвороба гордое власти от духов лукавых... в твоем костеле лживом ся ушрубовала (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 177).

Див. ще **ЗВЕРХОВНЫЙ.**

ЗВЕРХНИКЪ *ч.* Зверхник, начальник: овечки... жалуются, штобы пастыр мѣль на ных собе непослушных жаловатися яко пану зверхнику, который повинен єстесь непослушных и спротивляючихся карати (Львів, 1605-1606 *Перест.* 41).

ЗВЕРХНІЙ *див.* **ЗВЕРХНИЙ.**

ЗВЕРХНОСТЬ, ЗВЕРХЪНОСТЪ, ЗВЕРЪХНОСТЪ, ЗВЕРЬХНОСТЬ, ЗВИРХНОСТЬ, ЗВРЪХНОСТЬ, ЗВѢРХНОСТЬ, ЗЪВИРХНОСТЬ, СВЕРХНОСТЬ *ж.* **1.** *(влада)*

зверхність: вси дворы… и волости, по смєрти кнѧзѧ Жославского…, моцъю звирхности нашоє господаръскоє в завєдани своємъ мєти до того часꙋ, покола… воєвода Києвский с паном Троцким росправꙋ ѡ тꙋю ѡпєкꙋ прыймєть (Вільна, 1562 *AS* VI, 56); такъ ижь ѡни… били на(м) чоломъ абы(х)мо зъвирхности нашоє го(с)пода(р)скоє имъ в то(м) ратꙋнокъ и ꙋбєзпєчєньє ꙋдєлали (Варшава, 1581 *ЖКК* II, 89); су(д)ичъ зємъски(и)… з многими слуга(ми)… ко(н)но и збро(и)но нє смотрєчи… // …на звє(р)хъно(ст) правую, наєхавши… на имєнє жоны моєє,… попалили (Житомир, 1584 *АЖМУ* 100-101); Прото(ж) мы звєрхности пастырства нашєго мєщанъ лво(в)ски(х)… яко проти(в)никовъ и разорытєлє(в) закону божого нє бл(с)влаємъ (Львів, 1588 *ЛСБ* 92); мєщанє… были… сꙋжени… прє(з) посланцы своє… жадали ѡ(т)ца митрополита… по(д) ты(м) способомъ абы того ча́су ю́жь мѣли прєста́ти блю́знити и вальчити на законь с҃ты(и) и на звєрьхность цр҃ко(в)ную (Київ, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 32, 1); в҃ша бы милость розꙋмєючи быть вє(ли)ко а вє(ли)коважную того по(т)рєбꙋ воли бо(ж)єи и звєръхности пасты(р)ства н҃шого ни в чомъ нє бꙋдꙋчи проти(в)ны ѡного свєщєнъника… бра(т)ству цє(р)ковномꙋ вилєнскомꙋ на ча(с) ꙋзычыти (Вільна, 1592 *ЛСБ* 192); а такъ се самъ съ тое владзы, которая ему первей служила, вызулъ, до чого и церковный правоверного духовенства, отъ которого власне духовъная сверхность даваная бываетъ (Берестя, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 513); Не мовитъ о свецъкомъ панъстве и звирхъности Рымской: бо вжо была до Царокгроду перенесена (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 254); Юрей Струсь с Коморова, кашталянъ Галицкий… ясневельможному княжати Янушови Острозскому… с тых же и зъ иншихъ добръ в.м. …зверхностию его кор. мил. и з владности уряду моего старостинского приказую (Вінниця, 1603 *АрхЮЗР* 7/II, 386); удѣлной зверхности… надъ патріархами папежъ не мѣлъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 731); Вла́сть: Вла́дза, звѣрхность (1627 *ЛБ* 16); Владыславъ Доминикъ… роботъным: Павлови Волошынови, Иванови Буланови… // …зверхностю его королевское милости а моею старостинскою владзою прыказую (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 421).

2. *(перевага, вищість)* зверхність: оны(и) дє(и) па(н) зѣнько чо(в)гаръ видєчы ижь ма зви(р)хность ꙋ домꙋ моємъ казалъ до комо(р) замъки ѡ(т)биѧти и має(т)но(ст) мою… брати (Володимир, 1585 *ЖКК* I, 270); ба́чи(ш) я́къ то є́стъ рє́чь зла́ѧ нєпов҆стаглйваѧ ро́скош҆, и длѧ нє́є тра́тити прирожо́нꙋю звѣрхность, и мꙋжє(м) боудꙋчи, нєвѣстами бы́ти знєво́лєномꙋ (Острог, 1607 *Лѣк.* 101); слово бовѣ(м) звѣрхность ма́єтъ в на́съ нб(с)ныхъ даро́въ, кото́роє кг(д)ы боу́дєт҆ оутра́чєно, вєсполъ з ни(м) и всє нашє зги́нꙋти моу́си(т) (Острог, 1614 *Тест.* 179).

3. *(гордість, пиха)* зверхність: Звє́рхность, Сла́ва, Ѡздо́ба, то всє́ по (!) ногою, Вѣра, Ми́лость до Б҃га, то надъ голово́ю (Київ, 1632 *Євх.* 293).

4. Сила, могутність: Пошто жь бы ездили такъ здалека с восточныхъ сторонъ на справꙋ и ѡчисченье свое кгды бы звирхности римского бискупа не знали (Берестя, 1597 *РИБ* XIX, 31); Дръжа́ва: …мо́ц҆, си́ла,… вєлмо́жность, мо́жность, албо звє́рхность (1627 *ЛБ* 29).

5. Право: другаѧ ихъ речъ болить ижь се ихъ в томъ прыстанью до костела владыкове не радили, ани их призволеньѧ чекали прывлащаючы собе в томъ дꙋховънꙋю звиръхность и власть, и с того собе славꙋ чынечи (Берестя, 1597 *РИБ* XIX, 24).

ЗВЕРХНЫЙ *див.* **ЗВЕРХНИЙ.**

ЗВЕРХНѢЙШИЙ *див.* **ЗВЕРХНЕЙШИЙ.**

ЗВЕРХНѢЙШІЙ *див.* **ЗВЕРХНЕЙШИЙ.**

ЗВЕРХНѢШИЙ *див.* **ЗВЕРХНЕЙШИЙ.**

ЗВЕРХОВНЫЙ, ЗВИРХОВНЫЙ *прикм.* **1.** Головний, верховний: Если теды зъ того апостолского мѣстца отступникове своей найвышшей видомой головы и зверховного ей пастырства ряду и справованя доводятъ,... теды голову тую свою напомянути повинни (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 491).

2. Видимий, зовнішній: Євге́нїй па́па ѡвчи(м) одѣньє(м) зви(р)хо́внєи поста́вы, прикрыва́лъ и тайлъ вноу́трнєго во́лка, а в҆ ре́чи с плаче́мъ ѡмова́лъ на́ то нє позволѧ́ючи (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 49 зв.).

◇ **звирховный человѣкъ** *див.* **ЧОЛОВѢКЪ.**

Див. ще **ЗВЕРХНИЙ.**

ЗВЕРХУ[1], ЗВЕРЪХУ, ЗВѢРХУ, ЗЬВЕРХУ, ЗВРЪХУ, СВЕРХУ *присл.* **1.** *(у верхній частині чого-небудь)* зверху, угорі: Дєрєво которое на бꙋдова(н)є замъкꙋ того за ло(н)ского лєта звє(р)хꙋ волостѧми поднєпръскими припроважоно лєжить покидано (Канів, 1552 *ОКан. З.* 19 зв.); Могꙋть люди по валꙋ вєликомъ ходѧчи а за мє(н)шимъ... стоѧчи ѡборонꙋ стєнамъ чинити звє(р)хꙋ (1552 *ОЧерк. З.* 16 зв.); зємлѧ всѧ окрꙋгла е́стъ я́ко я́блоко, на кото́рой вѡ́ды лєжа(т) зо в҆си(х) сторо́нъ: и з до́лꙋ и звѣрхꙋ, и з бокѡ́въ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 16 зв.); Ми(р)ница... на ла(н)цꙋшку завѣси(с)тая з҆вє(р)хꙋ з шрꙋбкою (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 18 зв.); Василя Кграбовъского в руку правую зверъху од костъки ку члонком пострелено (Луцьк, 1639 *АрхЮЗР* 1/VI, 754); Пекло естъ з верхꙋ ꙋзко а зисподу широко (серед. XVII ст. *Луц.* 525); первей самую протестуючую оденъ зъ тыхъ принъципалов косою въ голову зверху тялъ и рану крвавую, шкодливую задалъ (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 67).

2. *(на поверхні чого-небудь)* зверху: звє(р)хꙋ на помостє нєвєликая была старая дыря (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 96); Добра єстъ згóда,... алє абы въ той, ва́шой ѡцꙋкро́ваной звєрхꙋ потра́вѣ нє было трꙋтизны (Острог, 1598 *Отп. КО* 6); Дѣялосє на кгрунъте на мє(ст)цу пєв[ном, на могилє], на которои копє(ц) є(ст) усыпаны(и) звє(р)ху (Київщина, 1638 *ККПС* 182).

3. *(зовні)* зверху: горє ва(м) к҆ниж҆ници и фарисєє... ижь очищаєтє зьвє(р)хоу с҆тлѧницѣ и мисы алє в҆ноутрь єстє пол҆ни грабєж҆ства и нєправ҆ды (1556-1561 *ПЄ* 99); А если же то по собе берутъ, же зъ овощовъ ихъ позънавати кажутъ, — ино и то часто траѳляетъсѧ, же зверъху бываютъ красныи, а вънутръ полъныи смроду и черъвей (Вільна, 1599 *Ант.* 609); То ли тое правдивы костел римский, езовито, яко Петра изгоняет,... люд християнский прелщает и изводит, и фарбами смачными вместо правды сверху показует, а внутрь ядом смертелное лжи дышаще нагло убивает (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 183); лю(дє) по́то(м)... ходили до того ѡкрꙋтꙋ, а лꙋпа́ли смо́лоу з нєго, кото́рою бы(л) ѡкрꙋ(т) поклии(л) зве́рхоу (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 6 зв.); Вы́мый... з҆внꙋтра шклѧни́цꙋ, // абы и з҆ве́рхꙋ чи́ста была (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 723-724); оучини́тє е́й та́къ. Скри́ню з дєрє́ва нєгнї́ючогѡ... позоло́ти(ш) е́и зо́лотомъ штоначи́стьшимъ внꙋтри и (з)ве́рхꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 102);

(на перший погляд, не вникаючи в суть) зверху, зовні: Нєлєда́ѧкъ бы ты́є єди́но ꙋстныє слова́ Хвы оуважати // и ро(з)сꙋжати потре́ба, кгды(ж) здадꙋтсѧ звє(р)хꙋ якобы сꙋ(т) собѣ проти(в)ны (Острог, 1587 *См. Кл.* 9-9 зв.); Слушне жъ теды и мы оныхъ, яко облудныхъ пастыровъ, яко слѣпыхъ вожовъ... // ...(зверху удаючися богомолца, а внутрѣ смѣхотворца!),... наукъ ихъ и благословенства не приймуемо, ани прагнемо! (1603 *Пит.* 103-104).

4. *(у напрямку вниз, згори)* зверху: Козакъ або яки(и)колвєкъ гость хто до києва звє(р)хѹ знизѹ або зъ заполья приєдєть повинєнъ дати кажъды(и) объвистъки намє(ст)никѹ воєводиномѹ грошъ (1552 *ОКЗ* 39); вш҃а мл(с)ть рачи(ли)... црквъ на(ш)у малєва(ти) ѹ сєрєдинє по всє(м) стєна(м) почо(н)ши зврьху а(ж) надо(л) (Ясси, 1565 *ЛСБ* 38).

5. *Перен. (з боку чогось вищого, верховного)* зверху: вторая сила и моц, тое книги: покров и мир, тишину всякую зверху от троичнаго божества дарующ, абы воздушных духов разум лживый..., от православные вѣры не отвлек (1608-1609 *Виш. Зач.* 204).

6. Цілком, повністю: соукьня которая была нє шіта, а́лє звєрху тькана (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 95); Соу́кнюю бовѣ(м) нєши́тоую ѡ(т) врьхѹ а(ж) на доу(л) цѣлодза́ноую... врѣгши ѡ ню лѡ́сы на кого пала: томоу єи дали. А нє ши́та была вся прє(ч) ажъ звє́рхѹ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 105).

Див. ще **ЗВЕРХА, ЗВЕРХЪ.**

ЗВЕРХУ² *прийм. (з род.) (виражає просторові відношення) (вказує на місцезнаходження чогось)* зверху: также боднара замъкового, сродзе а немилосердне задавъшы ему ранъ две зверху головы, а третюю за плечыма през пацере, барзо шкодливых, посекли (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 350).

Див. ще **ЗВЕРХЪ.**

ЗВЕРХЪ *прийм. (з род.) (виражає просторові відношення) (вказує на місцезнаходження чогось)* поверх, вище: Дѣялося на кгрунъте..., звє(р)х Руди ѡ(т) пяти кгрунъто(в) урожоноє єє м(л) панєє Баръбары Чє(р)касовны Гумєни(ц)ко(и) (Київщина, 1636 *ККПС* 173).

Див. ще **ЗВЕРХУ².**

ЗВЕРХЪНОСТЬ *див.* **ЗВЕРХНОСТЬ.**

ЗВЕРЦАДЛО *с.* (*стп.* zwierciadło) **1.** *(відшліфована поверхня, яка відображає предмети)* дзеркало: Тымъжє спо́собомъ, и та́я дѹхо́вная Діѡптра я́къ в҄ звєр҄ца́длє нѣя́комъ, мизєр҄ный,... // ...жыво́тъ на́шъ ѡпи́сѹючы свѣта ма́р҄ность ѡка́зѹєть (Єв'є, 1612 *Діоп.* 1 зв.-2); Тотъ грабє(ж) нє будєтъ ѡ(д)даны(и) а(ж) ми подарокъ, мєновитє штуку поло(т)на, ѡбрусъ, тузи(н) сєрвєтъ..., зверца(д)ло... дадутъ (Володимир, 1635 *ТУ* 303).

2. *Перен. (відображення яких-небудь явищ, процесів і т.ін.)* дзеркало: Ма́ю тє(ж) книги ст҃ыи на потѣхѹ, и на звє(р)ца́дло живота,... на ѡсобливѹю ѹтѣхѹ и лѣка(р)ство (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 54 зв.).

3. Деталь спорядження воїна: ѡглєда(л) зранєного и коня шє(р)стью гнєдого на которо(м)... ѡ(н) сєдє(л) а на нє(м)... зброя была прозываємая звє(р)ца(д)ло (Володимир, 1575 *ЖКК* I, 62); А што се дотычетъ рыштунку военного: рядовъ, сѣделъ, зброй черкаскихъ, зверцаделъ,... немало въ замку моемъ... огнемъ погорѣло (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 104).

Див. ще **ЗВЕРЦАЛО, ЗЕРКАЛО, ЗЕРЦАЛО.**

ЗВЕРЦАЛО *с.* Те саме, що **зверцадло** у 1 знач. *Образно*: В звє(р)цало покоры х(с)вы смотрѣте, а на доброть его нынѣ вспомянѣте (к. XVI — поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 108).

Див. ще **ЗЕРКАЛО, ЗЕРЦАЛО.**

ЗВЕРЧЕНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Скручений, згорнутий: Сви́токъ: Цидѹла, папѣръ звє́рчєный (1627 *ЛБ* 111).

ЗВЕРЪ *див.* **ЗВѢРЪ.**

ЗВЕРЪНУТИСЯ *див.* **ЗВЕРНУТИСЯ.**

ЗВЕРЪХНИЙ *див.* **ЗВЕРХНИЙ.**

ЗВЕРЪХНЫЙ *див.* **ЗВЕРХНИЙ.**

ЗВЕРЪХНОСТЬ *див.* **ЗВЕРХНОСТЬ.**

ЗВЕРЪХУ *див.* **ЗВЕРХУ¹.**

ЗВЕРХЪНѢЙШИЙ *див.* **ЗВЕРХНЕЙШИЙ.**

ЗВЕРЬ *див.* **ЗВѢРЪ.**

ЗВЕРЬХНІЙ *див.* **ЗВЕРХНИЙ.**

ЗВЕРЬХНОСТЬ *див.* **ЗВЕРХНОСТЬ.**

ЗВЕРЬХУ *див.* **ЗВЕРХУ**[1].

ЗВЕРЯ *див.* **ЗВѢРЯ.**

ЗВЕРЯЧИЙ *див.* **ЗВѢРЯЧИЙ.**

ЗВЕРѦ *див.* **ЗВѢРЯ.**

ЗВЕРѦТИСѦ *дієсл. недок.* (чого, кому) *(виявляти довір'я, довіряти кому-небудь свої думки)* звірятися (у чому): Вєликоє рєчи заправды сѧ имъ звєрѧют', єсли такъ і в животѣ вѣчномъ, нє вѣмъ, єсли нє ѹтєрѧютъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 19).

Див. ще **ЗВѢРИТИСѦ.**

ЗВЕСТИ, ЗВѢСТИ, ЗВЕСТЬ *дієсл. док.* **1.** (кого) звести, привести, вивести: коли пришо(л) звєли єго на кгано(к) (II пол. XVI ст. *КА* 50).

2. (кого) *(зібрати людей із певною метою)* звести, привести: а которыи люди бѹдєть кнѧзь Сонкгѹшковичъ с Рѹжиньѧ звєл за сєбє..., тыи люди засѧ маєть кнѧзь Сонкгѹшковичъ кнѧзю Роговицкомѹ подать (Краків, 1510 *AS* III, 73); Просили тєж прєз мѧ ѡ час и ѡ мєстцо, на которыи бы были кѹ тыи справє приѧтєлє своє могли звєсть (Белз, 1552 *AS* VI, 128); єднож тєпєр мамы подданых Єго Милости всих наѡчнє звєсти (Звиняче, 1553 *AS* VI, 9); звѣ(в)ши трѡ(х) ма(и)стро(в) мѹля(р)ски(х) ты(м) за трыкро(т)ную на ґру(н)тє бы(т)но(ст) далємъ зло(т) 2 (Львів, 1628 *ЛСБ* 1051, 6);

(чого) *(зібрати засідання)* скликати, зібрати (що): Якожъ потомъ на сейме близько припадаючомъ звели их (Львів, 1605-1606 *Перест.* 40); просиломъ о приложенье печатей людей зацныхъ... которые при спр握ованью сего тестаменту моего, въ небытности вряду земского, которого есми звести не могъ... власными руками своими подписати рачили (Луцьк, 1607 *АСД* I, 235); (що): панъ Юшковски(и)... протєстова(л) противко єго м(л) пану Сєнявскому ѡ то, ижъ єго м(л)... уряду по(д)комо(р)ского спо(л)на мъ (!) коштомъ звє(с)ти нє хотєлъ и нє хочєтъ, ѡ што и повторє протєстовалъсє (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 239).

3. (кого) *(забрати звідки-небудь)* вивести: и поймав'ши єго з'вєли вонь из' винограда и забили (1556-1561 *ПЄ* 93); па(н) рамо(лт) ...людє(и) пыковскихъ... с по(л) нє звє(л) (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 111);

перен. (кого) *(позбавити чого-небудь)* звести: а та(к)... ѹпоминає(м) ва(с) абы ся єстє нє противили и(н)ши(м) людє(м) которыи су(т) звєдєны ѡ(т) ѹста(в) ѡ(т) вєка ѹста(в)лєны(х), алє абы є(с)тє и(х) выпо(л)няли я(к) звѣка бого(м) дано є(ст) (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34).

4. (що) Звести, підняти, підвести: И зводи звѣвши ланцѹхами заволѣкайте (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 28);

перен. (кого, з чого) *(підняти з хвороби, посприяти одужанню)* звести, вивести: єжєли мєнє ужє гдъ бо(г) с тоє хоробы..., нє (з)вєдєтъ..., тєды ѡному дха моє(г)[о] в руки єго святыє поручаючи, ѡдъдаю (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 211).

5. (кого, кому, чим, через що) *(привабити чимось заманливим, спокусливим)* звести, звабити, спокусити: аньтихрє(с)тови бѣ(с) да(л) мо(ц) к чинєнью чудо(в) абы тыи были звєдєны(и) которыи правды принѧти нє хотѣли (XVI ст. *КАЗ* 631, на полях); тєды яко(м) пє(р)шє нє бывши ѡ(т) жадноі дшѣ намовлє(н) анѣ ѹблаганъ анѣ примѹшєнъ и жадными словами нє звєдє(н) толко з мило(с)ти хр(с)тиянскои... цркви сто(и)... прода(л) (Лопушна, 1598 *ЦДІАЛ* 201, 4, 12, 49 зв.); с тоѣ причи́ны то(т)... члкъ, много лю́дій звѣлъ своєю... зра́дли́вою... мо́вою на свóю стро́нѹ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 10 зв.); За́сь оучи́тєлє(м) єго называ́єтъ, жєбы латвѣ(и) єго звѣлъ єсли бы нєѡстро́жного знашо(л), приѧзнь и до́бро(т) змышлѧ́ючи,

ӕко оу́жъ оусты с ласканѧ фосто(м) за(с)оукоушѡєтъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 212 зв.); онъ, яко сенаторъ ростропный,... маючи розумъ..., жаднымъ не дал ся звести покусамъ Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1140);

(кого) *(про дівчину) (звабити, спокусити)* звести: Єсли бы хто́ звѣлъ па́ннꙋ єще́ нєпошлюблєнꙋю,... да́стъ е́й вѣно и бꙋдє е́й мѣлъ за жонꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 99 зв.).

6. (чого) Здобути, досягти, добитися: и о штом вжо того Ледницкого и до права позывал на то есми много наложил, нижли собѣ о том з ним справедливости звести не могу (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 287).

7. *Перен.* (з чого що) Добути, викликати: пробі́й закамєнѣлоє ср(д)цє моє, гво́здми твоӣм(и), звєди з нєгѡ рѣки слє́знїи, на ѡмытѧ Ра(н) твои(х) прєс͠ты(х) (Чернігів, 1646 *Перло* 100 зв.).

8. (на кого) *(звести наклеп)* вигадати: При том и братства уставилъ, которыє будут и уже сут гонителїє на владыковъ: хотяй чого не будет, зведутъ и оскаржат (Львів, 1605-1606 *Перест.* 32).

9. (що) *(заснувати, створити)* закласти: на то(м) жє кгру(н)тє... звє(л) є(с)ми бы(л) слободꙋ за ро(с)каза(н)ємъ... п͠на своєго (Вінниця, 1599 *ЛНБ* 5, II 4049, 122).

10. (кого) Звести, об'єднати: а намови(в)шисѧ коло всєго спо(л)нє... и(х) жє звєсти бꙋдꙋ мо(г) на ꙋтвє(р)жєниє и ꙋкрєплєниє бра(т)ства (Новогородок, 1592 *ЛСБ* 213); **звести до згоды** (кого з ким) — погодити: Найдовалися таковыє люде, же звели пана воєводу кієвъского до згоды з гетманом коронным (Львів, 1605-1606 *Перест.* 40).

11. (що) Підрахувати, полічити: тогды на иншихъ именъяхъ... и добрахъ моихъ, которые бы такъ много пожитков чинили и вынесли,... и которые бы за тую пят тисячей и триста золотых полъскихъ стояли, повинен буду зъ потомками моими таковую суму... звести, указати и оные именя... ему... в посесию... //... подати (Дубно, 1575 *АрхЮЗР* 8/VI, 415-416).

12. (що, кому) Присвоїти, привласнити: О... отрочене панове Борзобогатые не дбаючи, и на сторону его отложивши, тое право собе звели и вес оный кгрунт вышей мененый листом его мл. господаръским собе воцнили (sic. — *Прим. вид.*) (Бородчичі, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 18).

13. (кого) Породити, вивести: и то́и є(ст) и(ж) рє(к) изнача́ла да́ прорасте́тъ землѧ́ тра́вꙋ сє(л)ноую и вса́кіи сѣмєна поро́ди и(х), и... звєдоу(т) во́ды д͠шъ живы(х), и вєлики(х) ки́товь (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 184).

◇ **звѣсти битву, битву звести** — вступити у битву: Кр(с)то́м҆ и с͠мртю своє́ю, звѣлъ би́твꙋ съ кнѧ́зы пєкє(л)нім(и) (Чернігів, 1646 *Перло* 132 зв.); и с ты(м) [тамєрляномъ] смѣлъ вито(л)тъ битвꙋ звє(с)ти (1582 *Кр. Стр.* 10); **звести з розума, з розуму звести** — а) (що) збити з пантелику: мовлю же нє подѡбныє рѣчи соуть, нє подобна бовѣмъ вє́сь свѣтъ з ро́зꙋмꙋ звєсти́ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 170); б) (кого) довести до божевілля: А в томъ вл(д)ковє спи́салисє потає́мнє... и старалисє ѡ митрополи́та якъ бы єго́ проти́въ патриа́рха розгнєвати, и звєли́ єго з розꙋма прє(з) григо́рка писара (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 45 зв.); **єднаня звести** *див.* **ЄДНАНЄ.**

Див. ще **ЗВОДИТИ, ИЗВЕСТИ.**

ЗВЕСТИСЯ, ЗВЕСТИСѦ, ЗВѢСТИСЯ *дієсл. док.* **1.** (кому з ким) *(з певною метою)* зустрітися: а о тую чотырнадцать золотыхъ казали есьмо имъ очевисто звестися съ тымъ Бенедиктомъ Глинскимъ..., въ Люблинѣ (Берестя, 1507 *РЕА* I, 72).

2. (в чому) *(бути зведеним в якому-небудь місці)* стикатися, зійтися: тоюж речкою переехавши въверхъ тою долиною, над ко-

торою долиною копъцовъ чотыри..., в которых копъцах значилася и звелася Гнилецкая и Лесницкая Семена Трещина (Київ, 1571 *ЗНТШ* XI, 16).

3. Звестися, спокуситися, звабитися: А бѹдє(т) прихо(д) єго́ вто́ры(и) на́ зємлю // ...а́бы всѣхъ свои(х) кото́рїи звєсти́сѧ нє да́вши до конца ждѹчи є́го вытєр'пѧ(т),... ѡ(т) вса́кого страхѹ... ан'тихрїстова мо́цѹ своє́ю вы́бави(л) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 3 зв.-4); А для тогожь и терпимо его кротко..., хоронячи его и самыхъ себе, абыхъ мы ся не звели (Єгипет, 1602 *Діал.* 53).

◇ **зъ свѣта звѣстися** *див.* **СВѢТЪ.**

Див. ще **ЗВОДИТИСѦ.**

ЗВЕСТИТИ *дієсл. док.* (кому) *(сповістити, повідомити кого-небудь про щось)* звістити (кого): Гдыжъ имъ копа знову, чрезъ свое посланцы, третій разъ звестила, абы выйшли на копу; вони... на тотъ заказъ ничого не дбали, и на копу выйти,... не хотели (Луцьк, 1583 *Ив.* 274).

ЗВЕСТИСѦ *див.* **ЗВЕСТИСЯ.**

ЗВЕСТЬ *див.* **ЗВЕСТИ.**

ЗВЕТШАЛЫЙ *прикм. (який став ветхим, постарів)* постарілий: Старий, ветхий: Вє́тхїй: Стары́й, звєтша́лы(и) (1627 *ЛБ* 15);

немічний, кволий: Са́мъ ты́лко Кирине́йчи(к) старѹшо(к) звєтша́лы(и), В' сла́бо(м) допоможе́ню дви́гати бы(л) трва́лый (Львів, 1631 *Волк.* 13 зв.);

перен. смертний, грішний: Адамъ зветшалый, пречъ южъ отложенъ бываетъ: А новый, доскональımъ ся въ собѣ ставаетъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 173); И як' оужъ тѣсным' яки́м' мѣсцєм' пєрєсмыка́ючисѧ, здира́єт' з' сєбє старѹю лѹскѹ: так' и мы Хрїстїа́нє, тѣсно́ю доро́гою хо́дѧчи, з' звєтша́лого чловѣка вызѹва́тисѧ ма́ємо (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 340).

ЗВЕТШАТИ, ЗВЕТЪШАТИ *дієсл. док.* **1.** *(стати непридатним)* знищитися: Церковъ Светого Спаса у Володимери, же барзо зветъшала, а отъцове капитула, през // недостатъки свои, до оправы прийти не могут, теды на побудованъе ее золотых полских пятъ сотъ (Володимир, 1631 *АрхЮЗР* 1/VI, 627-628);

(про одежу) зноситися, поноситися: одѣ(н)ѧ ва́ши кото́рыми стє сѧ ѡдѣва́ли намнѣй нє звєтшали́ (серед. XVII ст. *Хрон.* 151 зв.).

2. *(про людину) (занепасти на здоров'ї)* знесилитися: лѡ(ж), а нєпра́вда, змоцни́лысѧ на зємли́... Сынѡвє... чѹжї́є звєтша́ли и похромѣли з' дорѡ́г' своѣх' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 271).

3. Пропасти, зникнути: Ла́скѹ бовѣмъ оу Бг҃а таковы́и мѣва́ютъ Кгды з' добродѣ(л)ми ты́ми прє(д) нимъ ставаю(т)... Бо то вѣчно нє зе́шло бывáєтъ и тръва́ло, Вы́ш'шє пе́рєлъ зло́та и нѣкгды нє звєтша́ло (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 8).

Див. ще **ЗВЕТШѢТИ.**

ЗВЕТШѢТИ *дієсл. док.* Зістаріти, постаріти, зістарітися: Ѡбєтша(л): Звєтшѣ(л), зста́рѣ(л)сѧ (1627 *ЛБ* 147).

Див. ще **ЗВЕТШАТИ.**

ЗВЕТЪШАТИ *див.* **ЗВЕТШАТИ.**

ЗВЕЧЕРА, ЗВЕЧОРА, ЗЪВЕЧЕРА, СВЕЧЕРА *присл. (із часу настання вечора)* звечора: цр҃ковъ постановила, абы... нат'що тѣло хв҃о прїимовали, нє є(д)ши ани пїючи ѡ(т) свє́чєра (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 115, на полях); пасха Жыдовская была въ суботу, а почаласе съ пятницы Великое на суботу зъ вечера (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 141); в пятокъ тєды самы(и) з вєчєра... Єрємѣя корыбу(т),... до ѡбозѹ того... вихалъ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 181);

увечері: з' Вє́чєра пла́чъ бѹдєтъ. Ра́но ра́достъ наста́нєт' (Вільна, 1620 *Лям. К.* 3); з' Вє́чора напа́лъ на на́съ смѹтокъ Зра́на ра́дость настанєтъ (Там же, 15).

ЗВЕЧИСТЕ *присл.* (*стп.* zwieczyście) відвічно, одвічно, споконвіку: мы... прода-

ли єсмо... имѣнє своє ωтчизноє... з братьєю и дѣтми..., из слꙋжбами тых людей звечистє звыклыми (Ковель, 1542 *AS* IV, 324).

ЗВЕЧИСТЫЙ, ЗВЕЧЫСТЫЙ *прикм.* (*стп.* zwieczysty) відвічний, одвічний, споконвічний: Присылал к намъ писаръ нашъ, панъ Михайло... жалꙋючи ω томъ, штожъ дей сꙋграничники его в земли звєчистыи имєньѧ єго... ꙋстꙋпають сѧ (Петрків, 1512 *AS* III, 101); Повѣдил пєрєд нами кнѧзь Василєй Сонкгꙋшковича... дєй мытники наши..., пєрєказꙋ в том ємꙋ чинѧть ωных мыт єго звєчистых по имєнѧмъ ωтчизнымъ брати ємꙋ нє допꙋщають (Львів, 1537 *AS* IV, 89); подданыи наши стародавныи, звєчистыи границы, которыи за прєдков наших... дєржаны были, грани были порꙋбали и копцы были пороскопывали бєз нашоє воли (Ковель, 1540 *AS* IV, 237); Онъ на то отповѣдил ...ижъ то суть озера звечистыи церковныи (Київ, 1545 *АрхЮЗР* 1/VI, 40); жаловали... кра(и)чи(и)... ω то(м) што(ж) дє(и)... вша ми(л)сть пнє Іванє... кгва(л)то(м) зы(и)мє(н)я своєго... вси(х) по(д)даны(х) свои(х)... чєрє(з) границꙋ звєчистую... ω(т)возити дє(и) вша ми(л)сть казали (Луцьк, 1583 *ЛНБ* 5, II 7044, 123); хоть маю... проти(в) пна А(н)дрєя Сы(н)кгура,... алє,... гото(в) є(с)ми з доводо(м) свои(м) границы звєчистыє зстарода(в)ныє ω(т)чи(з)ныє и дєди(з)ныє ωказа(т) (Житомир, 1584 *ТУ* 59).

Див. ще **ЗВЕЧНЫЙ.**

ЗВЕЧНА *присл.* Споконвіку, звіку, здавна: мають то ихъ милость,... ведле увязаня и поданя через мене з кгрунты, по тому, якомъ объехал и подалъ, якося звечна,... в собе в широкости... мають, вечными часы,... держати (Луцьк, 1574 *АрхЮЗР* 8/VI, 410).

ЗВЕЧНЫЙ, ЗВѢЧНЫЙ, ЗЪВѢЧНЫЙ *прикм.* Те саме, що **звечистый**: предокъ его,... упросылъ былъ у великого князя Швитригайла имѣне звечное церковное на имя Лѣшнюю (Вільна, 1513 *АрхЮЗР* 1/VI, 19); ты забороняешь людемъ его милости ...съ солью и зъ инщими товары ѣздити..., зъвѣчными дорогами (Петрків, 1526 *PEA* I, 140); ω дорога(х) старовєчныхъ. ꙋста(в)уємъ и(ж) дороги звєчныє маю(т) быти... такъ широки абы сѧ два возы фꙋрма(нъ)скихъ розминꙋти мо(г)ли (1566 *ВЛС* 84 зв.); а листовъ и привилевъ старых шму не подала, бомъ и сама их не мала, яко на звѣчную дѣдизну свою (Затурці, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 282); игумє(н) и чє(р)нцы... жаловали мнє... на ω(т)ца владыку... и(ж) дє(и) ωни ꙋ звєчны(и)... кгру(н)тъ ншъ... по(д)даны(м) своимъ... входи(т) росказую(т) (Київ, 1585 *ЛОИИ* 68, 1, 27, 2).

ЗВЕЧОРА *див.* **ЗВЕЧЕРА.**

ЗВЕЧЫСТЫЙ *див.* **ЗВЕЧИСТЫЙ.**

ЗВИВАТИ, ЗВІВАТИ *дієсл. недок.* (що) Звивати, мостити: цр(с)тво бжїє... подобно є(ст) зрънѧти гор'чич'номоу котороє... в'зросло и оучинилосѧ дрєвомь вєликы(м) и п'тицѣ нбсныи на вѣтвє(х) єго звивали собѣ гнѣз'да (1556-1561 *ПЄ* 281); црствω бжїє... пωдобно єс зєрнятї горчїчномꙋ (!) котороє: ...взьросло, и оучнїлося дрєвом вєлїкым и птїцї нбныи на розках єго звївалї събѣ гнѣзда (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 80).

ЗВИКЛИЙ *див.* **ЗВЫКЛЫЙ.**

ЗВИКЛЫЙ *див.* **ЗВЫКЛЫЙ.**

ЗВИКНУТИ *див.* **ЗВЫКНУТИ.**

ЗВИЛЧАТАПОЛОВЫЙ *прикм.* Сіро-рудий: у тогожъ попа засталъ есми у дому коня зрыжастрокатого, того менилъ быти дворника Тучинского, а звилчатаполового, того поведилъ быть слуги пана Кгореховского (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 100).

ЗВИНУТИ *дієсл. док.* **1.** (що) Звинути, згорнути, скрутити: жидовє нωсѧ(т) рємє(н)ныи оузлы, а // звинєны на чєтыри грани, і якобы коло(д)ки (Львів, поч. XVII ст. *Крон.*

89 зв.-90); И взѧ́лъ иліѧ гѹ́нкѹ свою, и звинѹлъ є́и (серед. XVII ст. *Хрон.* 320).

2. (перед чим) *(уникнути чого-небудь)* втекти (від чого): Троу́дно не́ндзный пере(д) Сме́ртю мо́жетъ звиноу́ти (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 2 зв.).

Див. ще **ЗВИТИ.**

ЗВИНЧАТИ, ЗВЕНЧАТИ *дієсл. док.* (кого) Звінчати, повінчати: которую дей мы девку,... ведле обычаю закону нашого хрестянского звенчати дали (Володимир, 1575 *АрхЮЗР* 8/III, 288); *Я*,... маючи при собѣ свещенника Троецкого,... водлуг закону нашого греческого шлюб давши, то ест звинчавши, их милостямъ в станъ светый малженский вступити есми благословил (Володимир, 1584 *АрхЮЗР* 8/III, 345).

ЗВИНѢТИ, ДЗВИНѢТИ *дієл. недок.* **1.** *(видавати високий металевий звук)* дзвеніти: И гды(ж) бымь мо́виль, я́ко аггль, а любве бы(х) не има(л), бы(м) ты́ж яко мѣ(д) дзвинѣль (XVI ст. *УЄ* № 29519, 219 зв.); Звеню́: Звиню́, бразчѹ (1627 *ЛБ* 42); Звѣца́ю, або звѧца́ю: Бръмю́, дзвиню́, звоню́ (Там же).

2. *Перен. (звучати дзвінко)* дзвеніти: Въстань, милая моя красная,... атъ звинить голосъ твои въ оушію мою, бо голосъ твои сладкіи (поч. XVI ст. *Песн. п.* 51).

ЗВИНѦЩИЙ, ЗВИНѦЩІЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Дзвінкий: хотѧи бы(х) бы(л) яко мѣ(д) звинѧщій... а любве ко бли(ж)ни(м) своимь не мѣль, теды тыи рѣчи всѣ нѣзащо соу(т) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 195 зв.); рече псалмопѣвецъ не ѡ мѣди звинѧ́щей и ѡрга́нех прелща́ющих, бжественнаѧ повелѣва́ѧ пѣты пѣсны, — но тымпа́нѹ на(м) свою пло́ть скончева́ты (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 30).

ЗВИНѦЩІЙ *див.* **ЗВИНѦЩИЙ.**

ЗВИРХНИЙ *див.* **ЗВЕРХНЫЙ.**

ЗВИРХНИЙШИЙ *див.* **ЗВЕРХНЕЙШИЙ.**

ЗВИРХНОСТЬ *див.* **ЗВЕРХНОСТЬ.**

ЗВИРХНЫЙ *див.* **ЗВЕРХНЫЙ.**

ЗВИРХОВНЫЙ *див.* **ЗВЕРХОВНЫЙ.**

ЗВИРХЪНОСТЬ *див.* **ЗВЕРХНОСТЬ.**

ЗВИРХЬНОСТЬ *див.* **ЗВЕРХНОСТЬ.**

ЗВИРЪ *див.* **ЗВѢРЪ.**

ЗВИСТОКЪ *ч.* Повідомлення, оголошення: тые вси села Рожищскіе, звышъпомененые звистку того слухати... не хотели (Луцьк, 1583 *Ив.* 273).

ЗВИТЕЖИТИ *див.* **ЗВИТЯЖИТИ.**

ЗВИТЕЖЦА *див.* **ЗВИТЯЖЦА.**

ЗВИТЕЖЪСТВО *див.* **ЗВИТЯЖСТВО.**

ЗВИТЕЖЫТИ *див.* **ЗВИТЯЖИТИ.**

ЗВИТИ *дієсл. док.* **1.** Звити, звинути, згорнути, скрутити: Пришоль... симонь пєтръ и вшоль въ гробь и оувидѣ(л) ѡдѣянїє а ѡно лєжи(т) и соударь кътορый быль на головѣ єго... нє сполоу зь ѡдѣнѧмь лєжєчый алє з'витый ѡсъбно положєный на єдиномь мѣс'ци (1556-1561 *ПЄ* 435 зв.).

2. *Перен.* (кому що) Створити: вѣнецъ тобѣ ѡ(т) неѹвѧдаемого и свѣтлаго цвѣтника (албо мѹки) зви́лемъ (Київ, 1628 *Лим.* 7 ненум.).

Див. **ЗВИНУТИ.**

ЗВИТЯЖАТИ, ЗВИТѦЖАТИ, ЗВЇТѦЖАТИ, ЗВЫТЯЖАТИ, ЗВѢТѦЖАТИ *дієсл. недок.* **1.** (чим) *(вигравати бій)* перемагати: побѣ(ж)да́ю, звитѧжа́ю, зва́(л)чую (1596 *ЛЗ* 71); То́ и(х) бро́нь была и є(ст), кр(с)то́мъ звитѧжа́ти (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14); Моисі́й... кды протѧга́лъ роу́кы звитѧжа́ли и верхъ брали жи́дове (поч. XVII ст. *Проп. р.* 135); Побѣж(д)а́ю: Звитѧжа́ю, зва́лчѹю (1627 *ЛБ* 84); *Образно*: А дрѹга́ѧ на земли, проти́вѹ дїа́вола вою́етъ, и по́лъки того́ звѣтѧжа́етъ, то е́стъ вѣрныи которі́и еще на земли́ въ вѣцѣ се(м) настоа́щемъ живѹтъ в тѣлахъ смерте́лныхъ, ты́и нн҃ѣ въю́ютъ и ва́льчатъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 45).

2. (кого, що) *(отримувати верх над ким-, чим-небудь)* перемагати, поборювати, дола-

ти: мы, маючи баченье на пелгримокъ тыхъ которые,... отъ земли на небо,... идут и на той дорози биды и напасти в удрученю тила пріймовати, звытяжаючи грѣхъ, изволяютъ (Дубно, 1592 *АрхЮЗР* 1/VI, 90); Звїтажайте(ж) всѣ(х) противны(х) Жїючи в' тисѧщо(х) лѣтныхъ: Чворозначный, Клейно(т) зацныи (Київ, 1623 *МІКСВ* 79); Рабыни Верховного Петра звитажаєтъ, А мене мнозство грѣхώв' лютѣ побѣ(ж)дає(т) (Львів, 1631 *Волк.* 7 зв.); нехай злωсти // и грѣхи мои, не звѣтажатъ мл(с)рдїа твоегω (Чернігів, 1646 *Перло* 99 зв.-100); старшого... то мает' быти старанїє... абы... молоды(и) оучень, досконалости... доступилъ, абы его... ѹчи(л) звитажати и перелямовати волю свою (серед. XVII ст. *Кас.* 36 зв.); з котрои ко(л)векъ стороны почне кого перемагати и звитажати лѣни(в)ство (Там же, 124 зв.);

Див. ще **ЗВИТЯЖИТИ.**

ЗВИТЯЖЕНЄ, ЗВИТАЖЕНЄ *с.* (*стп.* zwyciężenie) звитяга, перемога: старшого... то мает' быти старанїє... абы... молоды(и) оучень, досконалости... доступилъ, абы его ...ѹчи(л) звитажати и перелямовати волю свою, в которо(м) звитяженю... іно(к)..., похоти(и) злы(х) до роскоши... по(в)стагнѹти не може (серед. XVII ст. *Кас.* 36 зв.); в' звитаженю тои злости теле(ст)нои першои спробова(в)ши самы(х) себе, тѹю ωтѹхѹ мѣти боудемо, же и дѹхо(в)ны(м) злостя(м) здолаемо (Там же, 72).

Пор. **ЗВИТЯЖИТИ.**

ЗВИТЯЖИТИ, ЗВИТЯЖЫТИ, ЗВИТЕЖИТИ, ЗВИТЕЖЫТИ, ЗВИТАЖИТИ, ЗВИТАЖЇТИ, ЗВЫТЯЖИТИ, ЗВЫТАЖИТИ, ЗВѢТЕЖИТИ, ЗВѢТЯЖИТИ, ЗВѢТАЖИТИ *дієсл. док.* (*стп.* zwyciężyć) **1.** (кого) *(виграти бій, завдати супротивникові поразки)* перемогти: то(т) которы(и) на не(м) седѣ(л) мѣ(л) лу(к) и дана му ес(т) коруна и вышо(л) звѣте(з)ца абы звѣтежиль (XVI ст. *КАЗ* 610); поражонымъ зосталъ [воевода] и звѣтажены(м) ω(т) Болгарω(в) (Київ, 1627 *Тр.* 667); Жолнѣръ... звытажився Непрїатела весело триѹмфѹет' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 138); той часъ коли се црь филиппъ з непрїателе(м) свои(м) потыкалъ, и оного звитажи(л), видѣлъ смока в' битвѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 397); *Образно*: тыи то Во(и)нωве стыи звѣтажили дїавола (Чернігів, 1646 *Перло* 145 зв.).

2. (кого, що) *(отримати моральну перевагу над ким-, чим-небудь)* перемогти, побороти: гь на(ш) іс хс,... живо(т) на(м) привръну(л) дѧвола звитажи(л) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 46 зв.); их вѣры князь мира сего адовыми втратами захватити и звытяжити в затвор своея прелести не может (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 184); ты естесь Петръ, а я на семъ камени збудую церковъ мою, которое врата адовы не звитяжатъ (1603 *Пит.* 21); Не всѣ ли отъ молодости ажъ до старости... въ сварахъ, тяжбахъ,... лжехитростяхъ, абы баламутствомъ ближнего звитежилъ, животъ свой проводили и нынѣ провожаютъ? (Там же, 101); если бы была [цнота] пилне оуважонаа, жаде(н) бы грѣхъ ненави(ст)ный не моглъ на(с) звитажїти (поч. XVII ст. *Проп. р.* 303 зв.); если и в тисачѹ оупа(д)ковъ оупадетъ в'станетъ зновѹ, и звѣтажитъ непрїатела (Острог, 1607 *Лѣк.* 16); пане гетмане..., старайтеся милостью всѣхъ звитежыти (Київ, п. 1621 *АСД* I, 265); Повинѹюса,... покараюса, Бываю звитажоны(и), або превышоны(и), пониженый (1627 *ЛБ* 164); Нендзнаа ωдверница его побѣдила, Нѣкчемнаа рабыни латво звитажила (Львів, 1631 *Волк.* 7); недбал'ствомъ и лѣнивствомъ... звитажены бываемω, же бе(з) грѣха жити не можемω (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 25); ѹпросили ωны(х) абы бе(з) жа(д)нои вымовы, тои працы по(д)нялися: яко(ж) по до(л)ги(х) вымова(х) про(з)бами

своими ѡныхъ звитяжывшы знєволили мѣ(с)цє ста(р)шы(н)ства засѣсти (Львів, 1644 *ЛСБ* 10, 62); Мо́лимѡ мл(с)рдїє твоє: нєзвитаже́нноє грѣха́ми на́шими, цр҃ѹ вѣчнои сла́ви (Чернігів, 1646 *Перло* 168 зв.).

3. (що, чого і без додатка) *(пересилити якісь відчування, почуття, емоції і т.ін.)* перемогти, перебороти: Постанови́лъ нєзнєволе́ный се́съ мѹж҄ со́нъ звѝтажити (Вільна, 1627 *Дух. б.* 4 зв.); Єсли звѝтажимѡ в҄ собѣ чл҃вчѹю сла́бость... збáвлєны бѹдємо (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 711); Дла того(ж) твєрда(т), же ина́чѣй а́нѣ гнѣвѹ звитажити, анѣ мєла(н)ко́лѣи або засмѹчєна // оусмѣрити... нє мо́жє(т) то(и) кото́ро(и) са... прєслѣдовати в собѣ... во́лѣ... нє наоучи(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 36 зв.-37).

Див. ще **ЗВИТЯЖАТИ.**

ЗВИТЯЖИТИСЯ, ЗВЫТАЖИТИСЬ *дієсл. док.* (*стп.* zwyciężyć się) (від чого) пересилити себе, перемогти себе (у чому): а трафи(т)са ємѹ ѡ(т) то(го) чре́ва // и ѡ(т) того го(р)ла звытажити(с), томоу нимало нє чю́дѹйса (п. 1596 *Виш. Кн.* 249-249 зв.); Яко подобает церкви божиеи правдивой от диявольских слуг преслѣдованной быти, еднако звитяжитися не дати (1600-1608 *Виш. Кр. отв.* 172).

Див. ще **ЗВИТЯЖАТИ, ЗВИТЯЖИТИ, ЗВИТАЖАТИСА.**

ЗВИТЯЖСТВО, ЗВИТЕЖЪСТВО, ЗВИТЯЗСТВО, ЗВИТЯЗТВО, ЗВИТАЖСТВО, ЗВИТАЖЪСТВО, ЗВИТАЖЬСТВО, ЗВИТАЗСТВО, ЗВИТАЗТВО, ЗВЫТЯЖСТВО, ЗВЫТАЗСТВО, ЗВѢТАЗСТВО, ЗВѢТАЗТВО *с.* **1.** *(успіх у бою)* звитяга, перемога: А коре́цкїи... Мно́го звѣта́зства ѡдєржа́въ над҄ тѹрко(м) (1509-1633 *Остр. л.* 129 зв.); ѡдолѣнїє, звѝта(з)ство (1596 *ЛЗ* 86); Кр(с)тъ ге́р҄бомъ томоу нале́жи(т), кто рыцєро(м) е́стъ дозна́ный, царю костєн҄тѝнѹ за звѣта(з)ство в҄ ге́рбѣ е́стъ прида́ный (Дермань, 1604 *На г. Остр.* тит. зв.); Ко́дросъ... звитажъства своимъ зы́чачи,... в҄скочи(л) в громáдоу войска (поч. XVII ст. *Проп. р* 162); тво́рцѹ ва́съ Бѹ полєца́ю, Щасли́вого звита́зтва за́вшє ва́мъ жада́ю (Київ, 1622 *Сак. В.* 39); А коли сє ѹжє звита́жствомъ воро́чалъ до макєдѡ́нїи, забѣжа́ла ємѹ алімпїáда, а о́нъ ю поцѣлова́лъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 397).

2. *Перен. (успіх при досягненні, здійсненні чого-небудь, подолання якихось труднощів)* перемога: нє всє бо п҄шєницы в҄ посѣанюса знаходи(т)... тако(ж) и мєжи и́ноки в҄ доспѣа(н)ню на звыта(ж)ство того чрєва мало и(х) єстъ (п. 1596 *Виш. Кн.* 249); а́лє то чѹднѣишаа, и(ж) са вы послѹхана(м) правды нє хвалитє, алє крывдою и звита(з)ство(м) правдѹ хєл҄питє (1598 *Виш. Кн.* 309 зв.); а што дивнейшого — же мученики зъ мучителей самыхъ звитежъство и триумѳъ одъносили (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1101); Кто станєтъ по(д) тою хороговю звитажьства єго тъи прїйдєть на ѡныи вдачный... вѣкъ зáконоу ново́го (XVI ст. *УИ* 1911/2, 77); Нехай вѣдают непріятелѣ, иж не для (сла)бости божоє, але для законопреступленія служащих єму звитяжство ся стало (Львів, 1605-1606 *Перест.* 45); а што хо́ть бы мо́гъ кто за вєлѝкѹю то собѣ оутра́тѹ почита́ти, же по мно́гихъ по́та(х) и пра́цах҄ и звѣта(з)ства(х) оупа́докъ быса ста́лъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 99); Спо́ръ бы́лъ ме́жи огнє́мъ и тѣлами, а єдна́къ прѝ тѣлєхъ зоста́ло звѝта(з)ство (Київ, 1625 *Злат. Н.* 128); Зезволилесь, на тѣлѣ смерти пожити, Абы презъ то, звитязтва свого зажити (Львів, 1630 *Траг. п.* 165); Того теды звитязства триумфъ обходѣмо: И при радости ся гойной, всѣ находѣмо (Там же, 176); Ѡ ко́пїє... Тобо́ю дїаволскїи по́лки прогона́ємъ, Прєз҄ тєбє прєсла́вноє звита́зство мѣва́є(м) (Львів, 1631 *Волк.* 31); Ѡто оужє до воро(т) поста прибыло єсмо а дѹхо(в)наа

на(м) гони(т)ва з' // звытазства корóнами є(ст) прєложóна (I пол. XVII ст. *УЄ Кал.* 38-39); то для ихъ... славы зостáнєтъ памáть вѣчнаа, звѣтáзтва и(х) на(д) нєвидúмым(и) чáрти и дꙋхами злѡслúвими (Чернігів, 1646 *Перло* 144); Прєзъ мнóго звитáзствъ пришó(л) ап(с)лъ до на(и)вы(ш)шого триоу(м)фꙋ (серед. XVII ст. *Кас.* 73 зв.).

◇ **знакъ звитяжства** *див.* **ЗНАКЪ.**

ЗВИТЯЖЦА, ЗВИТАЖЦА, ЗВЫТАЖЦА, ЗВЫТАЗЦА, ЗВѢТАЖЦА, ЗВѢТАЗЦА, ЗВЫТЕЖЦА, ЗВѢТЕЗЦА *ч.* (*стп.* zwyciężca) звитяжець, переможець: побѣ(д)ни(к), звúта(ж)ца, рицєръ (1596 *ЛЗ* 71); то(т) которы(и) на нє(м) [кони] сєдѣ(л) мѣ(л) лу(к) и дана му є(ст) коруна и вышо(л) звѣтє(з)ца абы звѣтєжиль (XVI ст. *КАЗ* 610); крѣпкїи звѣтáзци мúра сєгѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 160 зв.); коли ханакѣйскїй црьАродáвъ оуслышалъ, жє притáгнꙋ(л) Ізрáиль дорóгою Атарúмскою, вáлчилъ протú ємꙋ а зостáвши звитéжцєю, побралъ з' нєгѡ корúсти (серед. XVII ст. *Хрон.* 140);

перен. (той, хто отримує моральну перемогу над ким-, чим-небудь) переможець, звитяжець: црквь стаа поє(т) ото тóмꙋ звúта(ж)ци // на(д) съпрóтив'никами твóими (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 35 зв.-36); Кр(с)тъ звѣзды и мѣсяць нжъ єстъ и тєлéснє и дꙋхóвнє, звѣтáжца тыхъ ѡбóихъ нéпрїятєлїй нєвымóвнє (Дермань, 1604 *Нал. на г. Остр.* тит. зв.); протúвꙋ тѣхъ мóцно воєвати: абысмо были звѣтáзцами, всєи крѣпости бѣсѡвъскои (Почаїв, 1618 *Зерц.* 39 зв.); а тыи всѣ мѣсцє наполнáютъ,... бꙋдꙋчи... звúтазцами на(д)... дїáволомъ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 3); Нинѣ южъ збавенье, всему свѣту ся стало: гдыжся звитяжцу смерти, зъмертвых оглядало (Львів, 1630 *Траг. п.* 173); Кгдыж Христосъ собою рачилъ смерть поконати: И якъ звитяжца си, свѣтно з мертвых встати (Там же, 177); Зоставъ Мꙋзо похвáлꙋ на мѣстцꙋ высóко(м), Гдє Бгъ стáлъ звѣта(ж)цєю на(д) пєкєлны(м) смóком' (Київ, 1632 *Євх.* 302); ѡ Хє Црꙋ вѣчно(и) слáвы,... Звѣтазцо смéрти сúлный знамєнúтый (Чернігів, 1646 *Перло* 60 зв.); коли ся порочꙋ звытáжцєю в покóю, розпалю тꙋю вéжꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 178 зв.).

Див. ще **ЗВѢТАЗЕЦЬ.**

ЗВИТЯЖЫТИ *див.* **ЗВИТЯЖИТИ.**

ЗВИТЯЗСТВО *див.* **ЗВИТЯЖСТВО.**

ЗВИТЯЗТВО *див.* **ЗВИТЯЖСТВО.**

ЗВИТАЖАТИ *див.* **ЗВИТЯЖАТИ.**

ЗВИТАЖАТИСА *дієсл. недок. (долати що-небудь)* перемагати: Гдєбовѣмъ хóчєтъ Бъ звитажáют'ся прирожéн'я порáдки (Київ, 1625 *Сур. Сл.* 123 зв.).

Див. ще **ЗВИТЯЖИТИСЯ.**

ЗВИТАЖЕНЄ *див.* **ЗВИТЯЖЕНЄ.**

ЗВИТАЖИСТЫЙ *прикм. (який завжди перемагає)* звитяжний, звитяжницький: Андрóнікъ: Мꙋжєпобѣдúтє(л)ный, мꙋ(ж) звита(ж)ны(и) áбо звитажúсты(и) (1627 *ЛБ* 176).

ЗВИТАЖИТИ *див.* **ЗВИТЯЖИТИ.**

ЗВИТАЖЇТИ *див.* **ЗВИТЯЖИТИ.**

ЗВИТАЖНЫЙ *прикм.* Те саме, що **звитажистый**: Андрóнікъ: Мꙋжєпобѣдúтє(л)ный, мꙋ(ж) звита(ж)ны(и) áбо звитажúсты(и) (1627 *ЛБ* 176).

ЗВИТАЖСТВО *див.* **ЗВИТЯЖСТВО.**

ЗВИТАЖЦА *див.* **ЗВИТЯЖЦА.**

ЗВИТАЖЪСТВО *див.* **ЗВИТЯЖСТВО.**

ЗВИТАЖЬСТВО *див.* **ЗВИТЯЖСТВО.**

ЗВИТАЗСТВО *див.* **ЗВИТЯЖСТВО.**

ЗВИТАЗТВО *див.* **ЗВИТЯЖСТВО.**

ЗВИТАЗЦА *див.* **ЗВИТЯЖЦА.**

ЗВИЧАЙ *див.* **ЗВЫЧАЙ.**

ЗВИЧАЙНЫЙ *див.* **ЗВЫЧАЙНЫЙ.**

ЗВИШМЕНОВАНЫЙ *див.* **ЗВЫШМЕНОВАНЫЙ.**

ЗВИШЪ *див.* **ЗВЫШЪ**[1]**.**

ЗВИШЪМЕНОВАНЫЙ *див.* **ЗВЫШМЕНОВАНЫЙ.**

ЗВІВАТИ *див.* **ЗВИВАТИ.**

ЗВІДАТИ *див.* **ЗВѢДАТИ.**

ЗВІЗДОСЛОВЪ *див.* **ЗВѢЗДОСЛОВЪ.**

ЗВІРЪ *див.* **ЗВѢРЪ.**

ЗВІРОКЪ *ч.* Тваринка: Hárást, tá ty zwirká toho kupy — dam ioho ne droho (Яворів, 1619 *Гав.* 18).

ЗВІТАЖАТИ *див.* **ЗВИТЯЖАТИ.**

ЗВЛАСЧА *див.* **ЗВЛАЩА.**

ЗВЛАСЧЕ *присл.* (*стп.* zwłaszcza) **1.** Те саме, що **звлаща** у 1 знач.: Съ которого мы взявши вѣдомость и въ немъ обачивши речи нашое посполитое вельми речъ жалосную и шкодливую, тотъ листъ архимандричій для вырозумѣнья ку вашей милости пану нашому милостивому, и звласче яко кгубернатору и обронцы того дому Божого, посылаемо (Київ, 1575 *АСД* IV, 15).

2. Те саме, що **звлаща** у 2 знач.: З писанѧ ва(ш) мл(с҇)ти что є(с)тє до на(с) писали зрозѹмѣли є(с)ми та(к)... нєкаа ча(ст) мѹрѹ то(г) миєлистє изринѹти а (з)вла(с)чє что било цєглою змѹровано мєнєчи аби сє міало въсє тєсано(м) камєнє(м) мѹровати (Сучава, 1598 *ЛСБ* 322, 1).

ЗВЛАЩА, ЗЪВЛАЩА, ЗВЛАСЧА *присл.* (*стп.* zwłaszcza) **1.** Передусім, зокрема, особливо: мы стєфань воєво(да) знаючи, иж ка(ж)домоу наимоцнѣишомоу панствѹ... є(ст) пожиточно заховати ми(р)... и(з) иншими панствы,... прилєжными и сѹсє(д)ными, а (з)влаща(м) (!) зємлѧ(м) наши(м) (Гирлов, 1518 *Cost. DS* 491); маєм тѹю звєринѹ зимою нєкоторым паном здѣ казат вєзти, а зъвлаща зѹбринѹ (Вільна, 1543 *AS* IV, 372); ѹмыслили єсмо бєз мєшканѧ, а звлаща того тєпєрєшнєго лєта ѡный замок наш, Брѧславль, зновѹ роскасат забѹдовати (Олбенг, 1552 *AS* VI, 124); А иньшиє сєла писатисѧ нє дали в нєбытности пановъ и врѧ(д)нико(в) своихъ а звлаща... Головъного врѧ(д)ника старосты за(м)кового (1552 *ОВін. З.* 141); штобы слу(ш)нє мѣло быти а (з)влаща ѹ дни пра(з)нико(в) господ(д)ски(х) вєлики(х) мѣли бы єстє приносы чинити (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); И до того Просити, Абы Прєшкрипция На добрахъ... рѹски(х) Нє была. А звла(с)ча На ты(х), Котрыє до рѹкъ Ѡръмєнъски(х) ...завєдєныє Су(т) (Львів, 1609 *ЛСБ* 421); ѹмоцованы(и)... // ...ѹпоминалъ ся впєрє(д) жєбы сторона поводовая... позъву своєго вывєла, в то(м) звлаща пѹ(н)ктє гдє собє чєрє(з) позовъ бли(з)ко(ст) крє(в)ную по зо(ст)ю нєбожъчика князя борє(м)ского приписѹю(т) (Кременець, 1611 *ЛНБ* 5, III 4053, 25 зв.-26); тыє помєнєныє слѹги а (з)вла(с)ча трєтє(с)ки(и) дыбавъски(и)... кгвалътовънє наєхавъши хотєли... тѹю має(т)но(ст)... // ...спѹ(с)тошити (Вінниця, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 32 зв.-33); лю́дє впада́ютъ въ... пыху, и прѡ́жнѹю сла́вѹ, зъвлаща гды слы́ша(т) жє и́хъ кто хва́ли(т) (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 910); А надъ всѣхъ нєчи́стыхъ бг҇овъ свойхъ пѣго́го вола́ шанова́ли, ...А звла́ща є́сли на ѧзыкѹ на чолѣ... зна́къ мѣлъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 20); **звлаща (же, ижъ)** — тим більше, що: Аки́бы: Якóбы, звла́ща жє (1627 *ЛБ* 162); Дрѹгаѧ, абы звѧ́зокъ ми́лости ...кѹ Цр҇кви Всхóднєй мóглъ сѧ ѡ(т)нови́ти, а звла́ща, и́жъ... почáлъ сѧ бы́лъ тóргати за злосли́вы(м) оуподобáніємъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 227).

2. Головно: а Твоєй Милости листъ приповєдный... посылаємъ, росказавши писати листъ до кнѧзѧ Кошєрского, ижбы тєбє з ротою своєю послѹшон былъ... звлаща постєрєгаючи того, якобы сѧ людємъ... никакаѧ шкода... нє дєєла (Варшава, 1566 *AS* VII, 106); На́йпачє: Па́чєжє, а звла́ща, на́йба́рзѣй (1627 *ЛБ* 69); Що засъ ма́ємѡ розѹмѣти ѡ мѣлкой... Архієрє́ѡвъ нѣкоторыхъ оумѣє́тности, звла́ща въ наѹкахъ Бг҇осло́вски(х) (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 3 зв.).

3. Тим більше: ѹ вєжи воротно(и)... стоѧ(н)є сторожомъ... затишъно алє нєбє(з)-

печно абы сѧ звлаща ꙋ вєтръ нє ѡбалило (1552 *ОКан. З.* 18); помененые особы,... а звласча малъжонка помененая... вси... старалисе..., абы могъли нєбожчика... с того света // зъгладитъ (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 8/III, 583-584); Алє єсли бы пáнъ былъ на тóй чáсъ нє нагорóдитъ, звлáща єсть ли нанѧто пришло за заплатꙋ прáцы єгѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 99 зв.).

Див. ще **ЗВЛАСЧЕ.**

ЗВЛЕКАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* zwlekać) Зволікати: панъ Станиславъский любо не по еднокрот обецовал справедливость учинити, але, час од часу толко звлекаючы, тое справедливости з вышъреченых подданых... не учинилъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 283).

Див. ще **ЗВОЛОКАТИ, ЗВОЛОЧАТИ, ЗВОЛОЧИ, ЗВОЛОЧИТИ.**

ЗВЛЕЧИ, ЗЪВЛЕЧИ *дієсл. док.* (*стп.* zwlec) **1.** (кого) *(волочачи, зібрати в одне місце)* зволокти: позваные... // ...през тые ж люде... тела позабияныхъ... одны потопили, а другие до пустокъ зъвлекъшы, спалили (Варшава, 1641 *ЧИОНЛ* XIV-3, 158-159).

2. *Перен.* (кого з чого) Вибавити, порятувати (від чого). *Образно*: Б҃жє мой... з тѧ(ж)кои гнюсности звлєци мѧ навѣ(ди) мѧ // збавлéніє(м) твои(м) (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 46-46 зв.).

ЗВЛОКА *ж.* (*стп.* zwłoka) зволікання: до скутку справы // пріити не могут, през так многій вѣкъ звлока (Львів, 1608 *АрхЮЗР* 1/XII, 528-529); Звлóка prolongatio (1645 *Уж.* 21 зв.).

ЗВНУТРА *присл.* Те саме, що **звнутръ**: Плáкали Потóмковє,... Гóркоє выпꙋщáли з҆внꙋтрá нарєкáн҆є (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 6); Вы́чисть пéрвѣй з҆внꙋтра // шклѧни́цꙋ, а потóмъ звéрхꙋ ѡмыєшъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 89-90).

ЗВНУТРНЫЙ *прикм.* Внутрішній: Зобрáлисѧ, мóвлю, мановéніѥм҆ нѣáкимсь, и звнꙋтрного ѡ(т) Б҃а надхнéнѧ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 3).

ЗВНУТРЪ, ЗВНУТРЬ *присл. (з внутрішньої частини чого-небудь)* зсередини: н҃нѣ вы закон҆ници што жь є(сть) з҆вноутрь конвє або мисы чиститє (1556-1561 *ПЄ* 270 зв.); прішол мой пріятєл до мєнє з дорогы, а нє маю што бых положил пєрєд нєго, а ѡ(н) бы зьвнутрь о(т)повѣдил... дай ми покой, юж двєри мои затворєны соут (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 69); ѡбє(р)ни́сѧ кꙋ гóрѣ ѡбє(р)нисѧ нá дꙋ(л). глан҆ звнꙋтръ (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 5 зв.); Кóждоє абовѣм҆ дрéво з҆внꙋтр҆ выпускáєтъ одѣн҆ѧ, я́къ бáчимо, ли́ст҆ѧ, цвѣтъ, и óвоци (Вільна, 1627 *Дух. б.* 295); Кєли(х) стары(и) на(и)бо(л)шы(и) срибрны(и) з҆ву(тр) злоти(с)ты(и) (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 6).

Див. ще **ЗВНУТРА.**

ЗВНѢ *присл.* Ззовні: в҆ну(т)рности бꙋдє(т) горячка пєкти, а звнѣ хла(д) (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 267).

ЗВОДИТЕЛНИЦА *ж.* Спокусниця. *Образно*: тая унѣя — незнакомитая, але зводителница отъ правдивое дороги спасенной (бл. 1626 *Кир. Н.* 17).

ЗВОДИТЕЛСТВО *с.* Обман, обдурювання, спокуса: А поневажъ не отъ Бога початокъ того начальства мѣли, для того жъ зводителство и погоршене... презъ отступене показали, бо иншого овоцу по собѣ... не мѣли (1603 *Пит.* 100).

ЗВОДИТЕЛЬ *ч.* Спокусник: мы... приказуемъ, абысте ся таковых зводителеи от православия святого яко проклятых еретиков пилно стерегли (Крилос, 1586 *MCSL* I/1, 134); А прóто нє слꙋхаймо зводи́тєлювъ ч҃лкѡвъ, кгвалтóвникѡ(в) пóстꙋ с(т) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 152); Люци́феръ... з҆ н҃ба

стрꙋ́ченыи, и з҄ агг҃ла ста́лсѧ сатано́ю и зводи́тєлємъ лю́дскимъ (Львів, 1646 *Зобр.* 9).

Див. ще **ИЗВОДИТЕЛЬ.**

ЗВОДИТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(переміщати що-небудь зверху вниз)* опускати: Бꙋ́дє то шата́нъ... бꙋ́дє пока́зовати мнѡ́гї чꙋ́да ло́жнє, и ѡ́гнь з҄ Нб҃а зво́дити (Чернігів, 1646 *Перло* 136 зв.);

перен. (кого) *(спричиняти моральне падіння)* призводити: Пыха до про́пасти зво́ди(т) чл҃ка, а поко́ра з҄ оупа(д)кꙋ подыймꙋєтъ єго (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 6).

2. *(переміщати що-небудь знизу догори; піднімати)* зводити: Въставлѧ́ю: Зво́жꙋ, подыймꙋю, подпира́ю (1627 *ЛБ* 23);

(що) *(про полум'я) (утворюючи, здіймати, спрямовувати вгору)* зводити: А тꙋ бо́лшєє чꙋдо, стои(т) бовѣ(м) Ст҃ль, нє ого́нь зво́дѧчи, а́лє Дх҃а Ст҃ого, а моли́твꙋ на́долго чи́ни(т) (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 189).

3. (кого) *(приводити, збирати багатьох людей)* зводити: и вхати(л) (!) смока ꙋжа... и вкину(л) єго в҄ пропа(ст)... // ...и вы(и)дє(т) абы зводи(л) народы... бы и(х) збира(л) на ва(л)ку (XVI ст. *КАЗ* 654-655); на которых мембранах ест подписы руки ее и его свядков, которых он собе сам зводил (Володимир, 1602 *АрхЮЗР* 8/III, 488); И якъ собѣ очи лупали о панства,... на помочъ противко себе сусѣдов ограничных зводячи,... великоє кровопролитіє межи собою чинили (Львів, 1605-1606 *Перест.* 26).

4. (кого, з ким) *(встановлювати тісніший зв'язок)* єднати: Ѡ котры́є Бг҃оу офѣрꙋ принѡ́ситє,... Бг҃а на́йвышшого з҄ людьми въ єдно́ зво́дѧчи, и ѡ збавє́ньє и́хъ до нє́го сѧ мо́лѧчи (Львів, 1614 *Кн. о св.* 29 ненум. зв.).

5. (що з чим) *(надавати відповідності)* узгоджувати: тєпєрє(ш)нє(г)[о] позву, ани с пє(р)шимъ ѡриналъньимъ (!), ани с другимъ по(д)комо(р)скимъ... нє (з)водилъ, великую ...вариацию учинилъ (Київщина, 1639 *ККПС* 249).

6. (кого, що) Привертати: Овдє хс҃... то(т) зна(к)... ѡбяснѧ́є(т), оуказꙋючи на(м) зводи́тєлѧ... кото́рый мѣ(л)... обогати́тисѧ, и ...всѣ(х) до сє́бє ѡ(т) црк҃вє зводи́ти (Вільна, 1596 *З. Каз.* 62 зв.); выдруковавши тамже календар новый, с тым до нас прієхали..., и скрите межи собою то ховали, а ласку королевъскую ку собѣ зводили розмаитими дарунками (Львів, 1605-1606 *Перест.* 33).

7. (кого, що) *(приваблювати кого-небудь чимось заманливим, спокусливим)* зводити, спокушувати, зваблювати: а тыи комисари ...имъ тых границ нє клали, повєдаючи, ижбы Стєпан Воропаєвич чєрєз посꙋлы (sic! — *Прим. вид.*) то зводил, а границ нє положил (Чернче Городок, 1543 *AS* IV, 354); по́вєли іс҃а до́ пилата и поча́ли жа́ловати на нєго... ото, зво́ди(т) люди, наоучає(т) по́ в҄сє(м) жидо(в)ствѣ (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 27); А баснослѡвци..., ты́хъ то́ Сіри́нѡвъ повѣда́ютъ бы́ти пта́хѡвъ, а́лє тва́рїи за́сь бѣлоголо́въскихъ, котры́є... пѣснами своими, ми́мо ни́хъ жєкглю́ючихъ,... до сє́бє зво́дѧтъ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 439); Пєрєста́нтє жъ зводи́ти людє́й нєнаꙋчѡ́ны(х) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 53); Прєлща́ю: Ѡшꙋкꙋю, звожꙋ, подхо́жꙋю, ѡма́нюю (1627 *ЛБ* 95); Нєдопꙋща́ти кри́вдъ чини́ти, та́кжє зводи́ти и лю(д) бж҃їи ѡшꙋкива́ти (Львів, 1646 *Зобр.* 71 зв.); пани Соколовая... протестуючому малжонъку взяла... розъмаитыми обитъницами зводячы ее, обецуючы ей дедыцъство свое даты, даровати, записаты, "тылъко покинь веру католицъкую, а остань рускою", чого доказала, же ее звела, же рускою зостала (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 8/III, 619).

8. (що) *(затівати, чинити що-небудь)* зводити: оныє братя забитого,... просили пословъ земских, абы у причинѣ были за ними у єго королевскои милости, абы...

обачил справы того, который тую унѣю чинит и зводит (Львів, 1605-1606 *Перест.* 41); в҆ Ро́тахъ Цєса́ра... слѹжи́лъ, гдє дѣлнє... постѹпова́лъ з҆ Тата́ры и Тѹрки га́рцы звóдѧчи, и поєди́нки щасли́вє чи́нѧчи (Київ, 1623 *МІКСВ* 84); Нє ды(в) єслы́ зводя(т) бытвѹ с посторо(н)ными. Алє то дывъ жє ва(л)чатъ з мєщаны своими (1636 *Лям. о приг.* 6 зв.).

◇ **з дороги зводити** — *(змушувати відходити від певних дій, переконань)* зводити (збивати) з путтѧ: Блазнéный: Омы́лный, нєбє(з)пєчный, котóрый з дорóги звóди(т) (1627 *ЛБ* 10); **з розуму зводити** — *(змушувати кого-небудь поводитись нерозумно, всупереч логіці)* зводити з розуму (з ума): Тóє пра́во вѣдаючи... влады́ковє, а забѣга́ючи, абы и мы ѡ(т) ты́хъ дѡ́бръ ѡ(т)стрыхнєни нє были, оудали́сѧ на тóє абы шалѣли и лѹдı́ли свѣтомъ, а лю́ди што и́ншого ѧ́внє ба́чачı̈є и ви́дѧчı̈є абы з рóзѹмѹ зводи́ли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 38 зв.); **зводити до згоди** *див.* **ЗГОДА; право зводити** *див.* **ПРАВО**[1].

Див. ще **ИЗВОДИТИ.**

ЗВОДИТИСЕ *див.* **ЗВОДИТИСѦ.**

ЗВОДИТИСЬ *див.* **ЗВОДИТИСѦ.**

ЗВОДИТИСѦ, ЗВОДИТИСЬ, ЗВОДИТИСЕ *дієсл. недок.* **1.** Зводитися, вставати, підводитися: А панъ нашъ на коленка почалъ былъ зводитисе зъ земли и, вставаючи, еще мовилъ (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 8/III, 482).

2. (кому, чим, чому) *(піддаватися спокусі)* зваблюватися, зводитися: нє дава(и)тє(ж) сѧ зводити ты(м) которыи поро(ж)нє мовє(т), а стараю(т)сѧ жєбы ва(с) ѡ(т)вєли ѡ(т) євангєлій (II пол. XVI ст. *КА* 478); нєха́й сѧ ты́мъ плє́т҆камъ зводи́ти нихто нє даéтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 199); Леч абысте ся всѣ чуйными были завше..., о томъ старалися, абысте тому... антихристу отпиратись умѣли а зводитись не давали (Вавилон, 1635-1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 712).

3. Зводитися, пропадати, гинути: Тойто рóдзай, нѣкгды нєха́й сѧ нє звóдитъ (Львів, 1609 *На Злат.* 3 зв.).

Див. ще **ЗВЕСТИСЯ.**

ЗВОДНИКЪ *ч.* Спокусник: Прєлє́стникъ: Ошѹстъ, ѡшѹкачъ, звóдникъ (1627 *ЛБ* 94); Такóвыми сѹтъ... лихвѧрѣ, драпѣжникѡвє,... зво(д)никѡвє ябєдники, и иншı̈ѣ ты́мъ подóбныѣ злочи́нцы, котóрыѣ сѧ в҆ болóтѣ спрóсны(х) нєчистѡ(т) си́хъ вала́ютъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 27).

ЗВОДЪ *ч.* **1.** Звідний: Пригоро(д)ковая вєжа воротнаѧ... справълєна таѧ добрє съ зводомъ з ла(н)цѹхомъ ѡднымъ (1552 *ОЛЗ* 161 зв.); А ви ворота жєлѣзниє рихло зачиняйтє, И зводи звѣвши ланцѹхами заволѣкайтє (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 28).

2. *(зведені в одне ціле і розміщені в певному порядку тексти, документи, закони і т. ін.)* звід: вси єпископовє... звод книг повинни... с подписами рук своих... до друку отдати (Берестя, 1591 *ПІФ* 104); Понєжє праца ѡколо писанѧ моєго и старанѧ добры(х) зводовъ, которы(х) ємъ за помочю б҃жїєю ѡ(т) давны(х) лѣтъ поднялъ, до того часѹ потѣхою вдѧчною мѧ ѡхоложаю(т) (Томашів, 1618 *ЗНТШ* LXXIV, 148); окламровáнı̈є слóвъ тáкжє розѹмѣй бы́ти потрє́бно, длѧ тóгѡ оучинє́ноє, жє сѧ в҆ наши(х) стáрыхъ звóдѣвъ знайдѹючи, в҆ грє́цки(х) нє знайдѹютъ (Львів, 1639 *Ап.* 12 зв. ненум.).

3. Обман, підступ, ошуканство: вѣдаємо с пóвѣстı̈й костє́лны(х)... ѧ́кı̈є рóзници, ѧ́кı̈є звѡ́ды, ѧ́кı̈є зъєзды и синóды з҆ стороны самóго вєликодє́нного праздновáньѧ бывáли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 49).

ЗВОЄВАНЄ *с.* Перемагання, здобування, опанування: нє мѣста бовѣм҆ збѡ́рє(н)є ѡплáкѹю, анѣ злости́выхъ҆ людє́й звоєва(н)є, алє д҃ши ст҃обливоє спѹстошє(н)є (Острог, 1607 *Лѣк.* 8).

ЗВОЄВАТИ, ЗВОЮВАТИ *дієсл. док.* (що) Завоювати, захопити, заволодіти, здобути: ωни дєй як имєнє звоєвали, зобрали, шкоды вѣликии подєлали (Кременець, 1542 *AS* IV, 315); кнѧ(з) вєлики(и) литовски(и) кгєдиминъ звоєвавъши на(д) морємъ кафꙋ... и привє(д)ши чє(р)касцовъ... посадилъ ихъ на снєпородє (1552 *ОКан. З.* 29 зв.); татарє будꙋчи в мѣстє галичи звоєвали, спалили и спустошили столицꙋ цр҇квъ на крилосѣ (Новогородок, 1595 *ЛСБ* 1); Плѣнє́нъ: Звоє́ва(н), ꙋха́плєнъ (1627 *ЛБ* 83); ≠аф Тꙋ(р)ци Рогати(н) звоєвали (серед. XVII ст. *ЛЛ* 163);

перен. (кого, що) *(здобути перемогу)* перемогти: Ра́дꙋйсѧ, жє а́дскоє па́нство звоєва́но, Жє ю́жъ мо́цныи єго бра́мы згрꙋхота́но (Львів, 1631 *Волк.* 24 зв.); абовѣ(м) того моцьнымь ωрꙋжїє(м) хр(с)то(м) єдиноро(д)ны(м) звоюваль (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 48 зв.); И дарꙋ́й ми крѣпость си́хъ звоєва́ти, И по выйгра́ной би́твѣ Коро́нꙋ взѧ́ти. Звѣтѧзтва, Нб(с)ного цр(с)тва (Чернігів, 1646 *Перло* 22 зв.).

ЗВОЖЕНЄ *с.* Ставання: При котором священю Господь Богъ чуд показалъ, же при звоженю на службе божей порвалъ єго духъ нечистый и кинулъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 30).

ЗВОЗИТИ, ЗВОЗИТЬ *дієсл. недок.* **1.** (чого, що) *(доставляти транспортом багато чого-небудь в одне місце)* звозити: а што бꙋдєт на ωных зємлѧх збожѧ посєѧно... тыбы росказала то, пожєнши,... и ωттол єго нє звозити (Неполониці, 1542 *AS* IV, 365); сєнъ ты(х)... што гнидє(н)цы покосили... звозить нє мають по(д) заруками на... сторону ꙋкри(в)жоную... пѧтьсо(т) ко(п) грошє(и) (б. Києва, 1585 *ЦНБ* ДА/П-216, 4 зв.); 6500 з ω(т)ка́зꙋ га(с)ки и марꙋшки служє(б)ки(н) в мо(р) ꙋмє(р)ши(х) п(н) міха(л) звози(л) и ω(т)далъ цє(г)лы (Львів, 1627 *ЛСБ* 1051, 3).

2. (що) *(переміщати за допомогою транспорту що-небудь згори вниз)* звозити: Того камєньѧ сто камєнє(и) зложєно по(д) замокъ... а єщє двє частє(и) єго нє (з)вожєно по гора(м) ωтътꙋль гдє єго тєсано (1552 *ОКр. З.* 147 зв.).

Див. ще **ЗВЕЗТИ.**

ЗВОЗИТЬ *див.* **ЗВОЗИТИ.**

ЗВОЗЪ *ч.* Спуск: А пото(м) чє(р)нцы... ωною дорогою з гнидє(н)ского звозу... на дуброву на пашни... мєнє повєли (Київ, 1585 *ЦНБ* ДА/П-216, 3).

ЗВОЛАТИ *дієсл. док.* (кого) *(зібрати з якою-небудь метою)* скликати: рыхло ту прибꙋдꙋ звола(и) дѣтєи (к. XVI ст. *Розм.* 10 зв.); я(н) снєти(н)ски(и)... зо(з)на(л) и(ж) ωнъ бы(л) на справє... пн҇а фєдора сꙋсча(н)ского,... гдє заставъшы... сєтъника, а каза(в)шы ємꙋ зволати вси(х) сєвруко(в) прихиляючы(с)... до ли(с)ту доброво(л)ного записꙋ ωдъ ꙋрожоноє єє м(л): панєє Анъны (Київ, 1628 *ЦНБ* II 23264, 1); возъны(и)... подъданы(х) тамошънихъ до гъромады зволавъши..., подъданъство и посълушєнъство ажєбы... пану своєму пєлънили, ωбъвєсътилъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 215).

ЗВОЛЕНЄ, ЗВОЛЕНѦ *с.* (*стп.* zwolenie) бажання, воля, веління, дозвіл: А так мы господарь заховываючисѧ во всєм подданым нашим ꙋ справєдливости и водлє зволєнѧ ωбєюх их сторон, так єсмо выроком нашим знашли и сказали (Неполоничі, 1531 *AS* III, 386); за зволє(н)ємъ чєрє(з) листы записныи зємѧ(н)... в жалобє своє(и) с ка(н)цлєреи гсдръ(с)ко(и) побраными кꙋ росправє с прускимъ... ω котороє имє(н)є прꙋсы вжє пруски(и) ω(т) сєнюты бы(л) позыва(н) (Володимир, 1544 *ЛНБ* 103, 22/Id, 2032, 4); Мы г(с)дръ приставаючи к томꙋ зволє(н)ю и ꙋфалє и(х) ꙋтвє(р)жаємъ... во(л)но... ко(ж)домꙋ имє(н)я свои ω(т)чи(з)ныє... што хотя ...ω(т)дати прода(ти) (1566 *ВЛС* 81 зв.); нє

дла того всю мо́цъ ѡбира́на при ни(х) зостави(л), алє абы оуказалъ ижъ за ѡбира́на(м) и зволе́на(м) милѹючихъ б҃а, иде́тъ вѣра и набоже́нство (поч. XVII ст. *Проп. р.* 146 зв.).

Див. ще **ИЗВОЛЕНІЄ.**

ЗВОЛЕНСТВО *с.* Можливість, змога: алє котрїй ч҃лкь... тѣлѹ оугодіа нє чини(т) ...нє даєть ємоу зволє(н)ства коу грѣхоу... оудроучаєть єго по(с)томь (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 27 зв.).

ЗВОЛЕНА *див.* **ЗВОЛЕНЄ.**

ЗВОЛИТИ *дієсл. док.* **1.** *(виявити бажання, згоду що-небудь зробити)* зволити: Господаръ корол... казалъ про памать записати, иж мовили... Сонкгушковичи, што ж подєлилиса промєжкѹ... собою имєньи своими ѡтчинъными и зволили то (Люблін, 1505 *AS* III, 36); niżli koli panowe rada nasza welikoho kniażstwa litowskoho,... zwolat kotoryi płat z swoich lude dati, tohdy kniazi... maiut nam także tot płat z swoich ludey dawati (Вільна, 1547 *ŹD* VI, 148); Где ж и тую девку панну Ганну передо мною на вряде ставили, которая за пана Федора Ивановича Шишку в малженство пойти зволила (Володимир, 1575 *АрхЮЗР* 8/III, 289).

2. (кому, на що і без додатка) Зволити, дозволити: я... из жоною своєю... єсмо з ласки милого б҃га зволили и дали до(ч)кѹ н҃шѹ па(н)нѹ фєдорѹ за п҃на яна б҃гдановича загоро(в)ского (поч. XVI ст. *Арх. Р.* фотокоп. 71); князь Богуш самъ первей так на то зволил, абы тая рич на сойме была в Луцку (Володимир, 1542 *АрхЮЗР* 1/VI, 34); мы твоє(и) мл(с)ти проси(м) штобы твоа мл(с)ть зволи(л) є(м) ты(и) по(л) нивьки выпахати (к. XVI — поч. XVII ст. *Арх. Р.* фотокоп. 2).

3. (кому, що) Погодитися, признати волю: потом ѡни, ѡбєдвє сторонє з волєю корола... рок собє зволили и принали по масопѹстєхъ Рѹских (Львів, 1537 *AS* IV, 85); И рок томѹ правѹ и розєздѹ своємѹ с обѹ сторон ѡни зволили и принали дєн свєтого Николы зимнєго (Львів, 1537 *AS* IV, 92).

Див. ще **ЗВОЛЯТИ, ИЗВОЛИТИ.**

ЗВОЛИТИСЯ, ЗВОЛИТИСА *дієсл. док.* (з ким, на що і без додатка) Погодитися, згодитися: Се азъ, смиренъный Пафнотей,... зволившися зо всею еже о Хрысте братьею,... учинили есмо грани зъ... Федором Чорторыским от земли церковное..., а княжое земли (Земно, 1516 *АрхЮЗР* 8/IV, 29); зволи(в)ши са всѣ ѡдноста(и)нымъ зда(н)ємъ маю(т) ѡбрати посло(в) свои(х)... и послати ихъ на съє(м) (1566 *ВЛС* 2); яко(ж) и я фєдо(р) сємєнови(ч) єловича зволи(в)шиса с п҃но(м) ѡ(т)цє(м) мои(м) на тѹю продажу половицѹ имє(н)я н҃шого... на то(м) пєрєставаю и по(л)нити винє(н) бѹдѹ (Букойма, 1579 *ЛНБ* 5, II 4044, 52 зв.); А сє мы мєщанє со(л)скиє... зволилися є(с)мо вшистцы братство имѣти (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 4).

Див. ще **ИЗВОЛИТИСЯ.**

ЗВОЛИТИСА *див.* **ЗВОЛИТИСЯ.**

ЗВОЛОКА *ж.* Зволікання: приказую... абы твоя м(л)... на то(м) кгрунтє,... з дов҃одо(м) свои(м) ста(л) и... то во(д)лу(г) ѡ(т)рочє(н)я своєго ѡ(т)каза(л), є(ст)ли то твоа м(л). нє ку (з)волоцє сторонє чини(л) (Хабне, 1584 *ККПС* 58); шкрутиниумъ... слухати не хотели и тымъ великое утеженъе и зволоку справы учинили (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 254); то(т) єкзє(м)птъ нє для прєдлужєнъя справє(д)ливости ѹкривжоны(м) є(ст) даны(и) алє на самую рє(ч) которого сторона позваная ѹживає(т) кѹ зволоцє справє(д)ливости поводови (Вінниця, 1601 *ЛНБ* 5, II 4050, 4 зв.); Панъ Пєнъски(и)... инакшымъ ѹмысло(м) своимъ шєдлъ с протєстѹючи(м) ижъ то на зволокѹ то(л)ко того тє(р)минѹ

ꙋчини(л) (Чернігів, 1636 *ЛНБ* 5, II 4061, 17 зв.); та(к) мно́го зволо́ки ча́сꙋ нє чи́нѧчи, жє́бы зача́тои лѣте́ри слꙋшный кшта́л'тъ вы́правилъ, алє нєдоко(н)че́нꙋю лѣте́ри крѣскꙋ зо(с)тавꙋє (серед. XVII ст. *Кас.* 39).

ЗВОЛОКАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(відкладати, затримувати що-небудь, затягувати виконання чого-небудь на довший термін)* зволікати: нєвинънє ми справу зволокають, хотєчи мє ѡ бо(л)шую шкоду припавить (!) (Клочки, 1600 *ККПС* 164).

2. (з чого) Відтягати (від чого): Аж того их мл. учинити не хотели и до того часу, час од часу одкладаючи, зволокали (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 243); Тая унѣя съ послушенства Божого зволокаетъ, а въ послушенство свое вяжетъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 16).

Див. ще **ЗВЛЕКАТИ, ЗВОЛОЧИ, ЗВОЛОЧИТИ, ЗВОЛОЧИТИСЯ.**

ЗВОЛОКАТИСѦ *дієсл. недок., перен.* (чого) Відрікатися, позбуватися: Якꙋю сла́воу прп(д)бїѧ з на(с) ѿ҃ци на́ши м(ѣ)ти бо́удꙋ(т), гды́ их сли́чнои ста́лости ма́рнє зволока́ючисѧ обнажа́ємо сѧ (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 204).

Див. ще **ЗВОЛОЧИСЯ.**

ЗВОЛОЧАТИ *дієсл. недок.* **1.** (кого) *(збираючи до купи, зосереджувати, зводити в одному місці кого-, що-небудь)* зволікати: Єдна́кѡ всѣхъ прєслѣдова́лъ Ва́дѧчи и́хъ з' собо́ю, зволоча́чи всѣхъ воіова́л' Прєвдѧ́чного Поко́ю (Київ, 1630 *Имнол.* 4).

2. (що, чого) *(відкладати, затримувати що-небудь, затягувати виконання чого-небудь на довший термін)* зволікати: ѡ(н) задаючи собѣ лєкгалє, зволоча(л) справꙋ тꙋю жєбы сѧ бы(л) справилъ (Львів, 1601 *ЛСБ* 1043, 4); Акто(р) сє свє(т)чы(т) на по(з)ваного же проти(в)ко ко(м)промисови зволочає(т) справꙋ (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 17).

Див. ще **ЗВОЛОКАТИ, ЗВОЛОЧИТИ.**

ЗВОЛОЧЕНЄ *с.* Скидання, роздягання: Ча́сꙋ мо́ви(т), Кр҃щє́нїа помаза(н)є Єлє́а дає́тъсѧ по зꙋпо́лномъ пе́ршеи ша́ты зволочє́ню (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 161).

Пор. **ЗВОЛОЧИ.**

ЗВОЛОЧИ *дієсл. док.* **1.** (з кого, що) *(зняти з себе чи з кого-небудь одяг)* скинути, роздягти, роздягнути: а колї южь сѧ ємоу насмѣвали зволок'ли́ из' нєго припрѧдоу [шар'лать] (1556-1561 *ПЄ* 193); коли ж юж насмєвалис ємꙋ рєкоучі и поруганїє чінї́лі, зволоклі єго з багранї́ци (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 53); оного попа... зъ одѣнья капланского зволокли кгвалтомъ и зъ церкви его выпхнули (Галич, 1584 *MCSL* I-1, 99); Єсли нє бы́ло Тѣло, чі́й ша́ты зволоклы́ жолнѣрє, и ро(з)дѣли́ли собѣ (Київ, 1625 *Сур. Сл.* 126); Алєксандєръ з' боя́ры да́рїѧ зоста́лсє в' потє́мкꙋ, и на ты́хъ мѣстъ зволо́къ з' сєбє коштo'вныи ша́ты (серед. XVII ст. *Хрон.* 421);

перен. (кого, що) позбутися старих поглядів, вчинків: зволокшы зъ себе старого чоловека зъ учынъками его, облечыте нового (Вільна, 1599 *Ант.* 947); а прото хр(с)тїѧнє... стараймосѧ та(к)жє абысмы прє(з) тѣсныи скалоубї́ны проити могли а (з)волочи и(з) сєбє тꙋю старо́ꙋю скꙋроу (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 97 зв.).

2. (кого, з кого, з чого) Стягнути, зволокти: съ коня его зволокши, нелютостиве... такъ самъ, яко и его помочники били (Луцьк, 1607 *АрхЮЗР* 6/I, 346); А пото(м) є(г)... зволо(к)шы з дороги в ли(с) мєжы колоды ꙋкинули (Овруч, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 164 зв.).

3. (кому, що, чим) *(відкласти, затримати що-небудь, затягнути виконання чогось)* зволокти: А которы(и) бы ꙋря(д)... зволокъ то до чотырє(х) нєдє(л), тогды то(т) сꙋдъ будє(т) повинєнъ сторонє жалобливо(и) вси шкоды... шкодовати бꙋдє(т) (1566 *ВЛС* 58); маєть сєго ꙋчити... абы... нє зоста(л) ви-

нєнъ... ро́дичо(м) єго и ємꙋ само́му, кгды бы ча(с) єму зволокъ, а єго ѡ(т) и́ного чого забави́(л) (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 2 зв.); позваны(и), которы(и) бы хотє(л)... тє(р)минъ граничны(и) зволочи... хоробою, вча(с) далъ перє(д) тє(р)миномъ знати ѡ своє(и) хоробє), єсли бы(т) придала (Київ, 1643 *ДМВН* 264).

Див. ще **ЗВЛЕКАТИ, ЗВОЛОЧИТИ, ИЗВОЛОЧИ.**

ЗВОЛОЧИСЯ, ЗВОЛОЧИСѦ *дієсл. док.* (кого, чого) Зректися, позбутися: Гдѣ отреклся міра, маетности, любве, кревности? Гдѣ убозство принялъ, зволокся старого человѣка, потомъ очистился,... або отлучился отъ человѣкъ? (1603 *Пит.* 101); *Образно*: Просимо прєто и молимосѧ Бг͠ꙋ, жєбыхмо сѧ одѣн҄ємъ Сп͠сител҄ѧ нашєго... окрили, нєвымовною свѣтлост҄ю, з҄ которого д͠ши наши носѧчи нє зволокꙋтъсѧ навѣки (Вільна, 1627 *Дух. б.* 205).

Див. ще **ЗВОЛОКАТИСѦ.**

ЗВОЛОЧИСѦ *див.* **ЗВОЛОЧИСЯ.**

ЗВОЛОЧИТИ, ЗВОЛОЧЫТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(волочачи, тягнучи, зібрати в одне місце)* зволокти, зволочити, стягнути: то все тое,... побравши, и полупивши, на майданъ на место зволочивши, межи себе розшарпали (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/І, 261).

2. (що, чим) *(затягти виконання чогонебудь на довший термін)* зволокти, зволочити: позваны(и), которы(и) бы хотєлъ таковы(и) тє(р)минъ граничъны(и) зволочити таковою диляциєю а(л)бо правдивою хоробою, вча(с) далъ перєдъ тє(р)миномъ знати ѡ своє(и) хоробє, єсли бы сє придала (Київ, 1643 *ДМВН* 246); лечъ его мил. // отецъ игумен час од часу зволочыл, в чом протестанс видечы свою великую кривду... Костела Божого,... знову упоминалсе (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 270-271).

3. (що) Виловити рибу волоком: Хто бы кому ѡзєро або ста(в) або сажє(в)ку зволочи(л) або млы(н) зжо(г)... таковы(и) має(т) платити кгва(л)тъ (1566 *ВЛС* 87 зв.).

Див. ще **ЗВЛЕЧИ, ЗВОЛОЧИ, ИЗВОЛОЧИТИ.**

ЗВОЛОЧЫТИ *див.* **ЗВОЛОЧИТИ.**

ЗВОЛЫВАНЄ *с.* (*стп.* zwoływanie) скликання: мовчоу тєпєръ о томъ, бо хоть конє(ц) синωдꙋ былъ нєправє дωбрый, однакъ зволыванє и збиранье и початокъ его нє инакшій былъ, одно яко инши(х) ст͠ы(х) синωдовъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 146 зв.).

ЗВОЛѢКАТИСѦ *дієсл. недок.* (з чого) Роздягатися: Длѧ чо́го ты́и... з вла(с)ны(х) сѧ ша(т) свои(х) зволѣка́ю(т), а Ї̈гꙋмє(н) и(х) в҄ и(н)шиє ѡболокаєтъ (серед. XVII ст. *Кас.* 34 зв.).

ЗВОЛЯТИ *дієсл. недок.* Зволяти, хотіти, бажати: А ваши Латинове,... тутъ Оригенову науку принявши и зволяючи зъ нимъ по смерти чиститися, надто нижли здѣ што съ тѣломъ пополненыхъ презъ покаяніе исправляти (1603 *Пит.* 55).

Див. ще **ЗВОЛИТИ, ИЗВОЛЯТИ.**

ЗВОНЕНЄ, ЗВОНЕНЬЄ, ЗВОНѢНЄ, ДЗВОНЕНЄ *с.* Дзвоніння: тоє зби(т)є и зранє(н)є стало в нєдѣлю про(ш)лую в то(р)чинє ѡ(т) бу(р)мистро(в) рѧдє(ц) и вси(х) мєща(н) то(р)чи(н)ски(х)... за нєви(н)ны(м) звонє(н)є(м) и воланє(м) и(х) на на(с) кгва(л)ту (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 29); При томъ на книги до тоє церкви светыхъ Апостолъ десєтъ копъ грошей, а на звонъ кꙋ звонєнью пѧть копъ грошей записꙋю (1577 *AS* VI, 83); Нєбо(з)чику Єп(с)кпу ѡ(т) звонѣня хлопомъ дали г(рш) є͠і (Львів, 1607 *ЛСБ* 1044, 4 зв.); по которомъ дзвоненю зараз неведати якие гулътаи,... серце у дзвону великого..., урезали и з мосъту въ Глушецъ речъку,... въкинули (Луцьк, 1644 *АрхЮЗР* 1/VI, 797); а кгды кто тело змеръ-

лого окупитъ и на позвонъное дастъ, теды они, место звоненя звычайного, на тумултъ в звоны бютъ (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 815).

ЗВОНЕНЬЄ *див.* **ЗВОНЕНЄ.**

ЗВОНЕЦЪ *ч.* Дзвінок: Zwonec: dzwon (Жовква, 1641 *Dict.* 103); tintinabulum, звонєцъ (1642 *ЛС* 398).

ЗВОНИТИ, ЗВОНИТЬ, ДЗВОНИТИ *дієсл. недок.* (у що і без додатка) *(викликати звуки, ударяючи в дзвін)* дзвонити: потомъ церковъ оную запечатовали печатью ...заказуючи..., абы не смѣли тыхъ печатей отрывати и службы божей отправовать ани звонить (Галич, 1584 *MCSL* I-1, 100); А пани дей Консиновская,... прибегши, мещаномъ не дала звонити и ихъ самихъ своими руками отъ звонницы отопхнула (Житомир, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 418); а кто бы иначєи оучини́ти ма(л), то є(г) клънє́тє, свѣчки гаси́тє, оу зво́но(к) звони́тє (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 146); звоню pulso (*Уж.* 1645, 61 зв.);

◇ **дзвонити на кгвалтъ, на кгвалтъ звонити** — на ґвалт дзвонити: Па(н) рȣцкїи з Мȣрохȣвски(м) кгды до мана(с)тыра кгва(л)то(м) нашє(д)ши, гдє сталаса битва и дзвонили на кгва(л)тъ (Львів, 1615 *ЛСБ* 1047, 4 зв.); Того́ жє ро́кȣ кня́зь вєли́кїи моско́вскїи... звонъ вєли́кїи, котрымъ на кгва́лтъ звонєно до москвы ѡ(т)провади́лъ (1509-1633 *Остр. л.* 126).

ЗВОНИТЬ *див.* **ЗВОНИТИ.**

ЗВОНИЦА *див.* **ЗВОННИЦА.**

ЗВОНКИ *мн.* **1.** Звіробій: hypericon, зво(н)ки трава (1642 *ЛС* 222).

2. Молочай: tithymal(us), зво(н)ки трава (1642 *ЛС* 398).

ЗВОННИКЪ, ЗВОННЇКЪ, ЗВУННИКЪ, ДЗВОННИКЪ, ДЗВУННИКЪ *ч.* **1.** Дзвонар: Кȣрсорови дзво(н)никови що ходи(л) з листо(м) до Ко(р)нѣакта далє(м) злотыи (Львів, 1616 *ЛСБ* 1047, 6); зво(н)нїковы на боты, и грєко(м) стра(н)ны(м) и за глину пяцу(в)ку зло(т) 1 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 5); вєрнȣлє(м) зво(н)никȣ за гвоздѣ давныє зло(т) 2 (Львів, 1631 *ЛСБ* 1052, 6); Рєляции дзвȣ(н)ника вы(с)лухано (яко по(с)ла(н)ца...) (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 33 зв.); на бȣты звȣ(н)никови fr. 1 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 3 зв.).

2. Вл. н.: шляхетный панъ Анъдрей Шимановъский... протестовалъ на противъко... Гринкови Олейникови, Федорови Кусикови,... // ...Дмитрови Звонникови (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 486-487).

ЗВОННИЦА, ЗВОННИЦЯ, ЗВОННЇЦЯ, ЗВОНИЦА, ЗВОНЪНИЦА, ДЗВОНИЦА, ДЗВОННИЦА, ДЗВУННИЦЯ *ж.* Дзвіниця: При томъ, звонници нємалыє жєбы при ѡбєєхъ цєрквахъ... вроблєны были (1577 *AS* VI, 77); звонница зъ звонами на томъ плацу стоитъ (Городище, 1585 *АрхЮЗР* 1/I, 201); ѡ(т) ваги дано гр(ш) з҃ шє(л) в҃. а з ваги прынє(с)ли на зво(н)ницȣ (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 20); цє(р)ковъ... зновȣ мȣровати ...блг҃(с)вили єсмо ѡ(л)тар жє ȣ зво(н)нѝци ради нȣжныя потрєбы... постили єсмо (Берестя, 1594 *ЛСБ* 260, 1 зв.); Тєсъ(ли) гроши(и) пу(л) шо(с)та ѡ(т) дзву(н)ницѣ. За гву(з)дя шѣ(ст) грош до поправи цє(р)ко(в)нои! (Львів, 1607-1645 *РДВ* 31 зв.); Дали(с)мо калимонови що загороди(л), по(д) дзво(н)ницєю: и пло(т) стары(и) направи(л) (Там же, 32 зв.); ива(н)ко кушнѣ(р), котрого жєну в мо(р) за зво(н)нїцєю поховано... далъ зло(т) 2 и 15 (Львів, 1624 *ЛСБ* 1049, 5); они под покрывкою одповедили: "панове студенъты, не маемо казати кому звонити, але сами подте на звонъницу звонити" (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 682); форту з манастира поламано, дах на дылю поламаный и пошарпаный,... также колодку у дзвоници будучую в нивеч стлучоную (Там же, 690); по(д)часъ запалу ѡ(г)ня... ратȣшь

цє(р)ковъ звоница прє(з) ωго(н) згорєли (Київ, 1638 *ПИ* 30).

ЗВОННИЧНЫЙ, ДЗВОННИЧНЫЙ *прикм.* Який становить частину дзвінниці: Ключи ω(т) склєпу дзвон(н)и(ч)ного ω(т)дали(с)мо... Стєфанꙋ Хомичꙋ (Львів, 1616 *ЛСБ* 1043, 23 зв.); з пя(т)ницѣ на сꙋботу ω годинѣ 4 в ночъ гро(м) сроги(и) ꙋдары(л) ...в му(р) зво(н)ничны(и) (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 4 зв.).

ЗВОННЇКЪ *див.* **ЗВОННИКЪ.**

ЗВОННЇЦА *див.* **ЗВОННИЦА.**

ЗВОНО *с. (одна з головних частин колеса у возі)* дзвін: в҃ звонѣ новы(х) в кола г(рш) .д҃. (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 5 зв.); ω(т) кола двѣ звонѣ новы(х) гр(ш) .д҃. (Там же, 34).

ЗВОНОВЫЙ *прикм.* Який використовується для виготовлення дзвона: А кнѧ(з) костѧ(н)тинъ повєдають с пожарища того взѧ(л) спижи звоновоє (1552 *ОЖЗ* 120).

ЗВОНОКЪ, ДЗВОНОКЪ *ч.* Дзвінок: зотко миха(и)ловичъ могилєвєцъ мє(л)... //... звонко(в) ка(рт) грєбєнє(и)... за ко(п) к҃д (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 22 зв.-23); Звонєцъ: Дзвонóкъ (1627 *ЛБ* 42); Кади(л)ница ...трохи ста(р)шая... ꙋ каждого ла(н)цꙋшка крє(с)тикъ з дзво(н)ками (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 8); А оу дóлъ при ногáхъ тоєи(ж) рúзы вˢ óколо оучúнишъ я́кω мáло кгранáты... впосєрє́дъ звóнки вˢ кóло (серед. XVII ст. *Хрон.* 105 зв.);

(ударний сигнальний підвісний інструмент) дзвін: ꙋ кꙋхо(н)ны(х) двєрє(и) єстъ замокъ нꙋтрєны(и) звонокъ на(д) кꙋхнєю (1552 *ОКр. З.* 149 зв.); а кто бы иначєй оучинúти ма(л), то є(г) клънéтє, свѣчки гасúтє, оу звóно(к) звонúтє (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 146); Колокóлъ: Цимбáлъ, дзвонокъ (1627 *ЛБ* 54); они,... въпродъ во дзвонокъ на кгвалтъ ударивши... урожоныхъ пановъ, Карказана и Хмеловского,... немилостиве кийми збили (Житомир, 1640 *АрхЮЗР* 6/I, 522); завесы одъ инъшихъ дверей пообъдерали, дзвонокъ, въ посродку костела высячый,... взяли (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 564).

ЗВОНОЧОКЪ *ч.* Дзвіночок: на одномъ образи срибра може быти золотниковъ зо три, звоночокъ малый (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 1/I, 183); А оу дóлъ при ногáхъ тоєи(ж) рúзы вˢ óколо оучúнишъ я́кω мáло кгранáты... впосєрє́дъ звóнки вˢ кóло, тáкъ жє́бы // звонóчокъ бы́лъ золотыи, а мáло кгранáтъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 105 зв.-106);

(ударний сигнальний підвісний інструмент) дзвіночок: И прышло до того, же вже тамъ ани жертвы светое беспечне приносити не можешъ, ани в маленькій звоночокъ зазвонити (Вільна, 1608 *Гарм.* 187).

ЗВОНТЛЕННЫЙ *прикм.* (*стп.* zwątlony) *У знач. ім.* Ослаблений, -ого: Тáмъ бꙋдєть спрацовáномꙋ ωхолóда, звонтлéнномꙋ по(д)-пóра (Київ, 1632 *МІКСВ* 269).

ЗВОНТЛИТИ *дієсл. док.* (*стп.* zwątlić) **1.** (кого) Знесилити: мѣлємъ пя(т) або шє(ст) разовъ ва(л)кую фєбрꙋ трясцꙋ котораѧ мєнє барзо звонтлила (к. XVI ст. *Розм.* 35 зв.).

2. *(втратити здатність до боротьби)* ослабнути: Бл(с)вéный є́стˢ,... за пра(в)ды óный, котóрый вˢ надѣи нáмнѣй нє похúбитъ и нє звóнтлитъ (Київ, 1625 *МІКСВ* 163).

ЗВОНТПИТИ, ЗВУТПИТИ *дієсл. док.* (*стп.* zwątpić) (о що, чого) засумніватися, взяти під сумнів (у чому, що): кн҃зь ку(р)пски(и)... права своєго вє(ч)ного нє зво(н)тпи(л) алє єсчє ствє(р)ди(л), бо ємꙋ тє(с)тамєнтъ чинити право позъволяєтъ (Володимир, 1569 *ЖКК* II, 198); папежове, гды... листовъ посылати не хотѣли, патріархове о цѣлость вѣры ихъ звонтпивши..., соборне екскоммуниковали ихъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 733); ω(н) повѣдѣлъ, жє ω двадцато(и) а(ж) зобрати(с) мали п҃нове до бра(т)ства, звꙋтпи(в)-

ши ѡ зѣстю и(х) м(л) (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 1).

ЗВОНТПЛЕНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* (*стп.* zwątpiony) зневірений: Ѡчаѧва́ємъ: Звонтпле́ный (1627 *ЛБ* 147).

ЗВОНЪ, ЗВУНЪ, ДЗВОНЪ *ч.* **1.** *(ударний сигнальний підвісний інструмент)* дзвін: цр҃квы ломи́ло... знєсло вєрхи вси... та́къ тє́ жє и зво́ны (1509-1633 *Остр. л.* 129); звонъ былъ ѡдинъ которы(и) вышъшє(и) стоѧча чл҃вка звали єго ратны(и) звонъ (1552 *ОЖЗ* 120); ȣ зємли єго мл(с)ти сто ка(н)тарє(и) спижи на (з)воны (Гуші, 1558 *ЛСБ* 27); кгды замок горелъ,... серебреных звонов злитых,... и инших многих... речей военных, которых... там погорело, видели... зличити не могли (Володимир, 1571 *АрхЮЗР* 8/IV, 133); купи(л) є(м) зву(н) за 12 золо(т) (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 225); За посторо(н)ки до дзвонȣ(в) далє(м) гро(ш) ки (Львів, 1614 *ЛСБ* 1047, 4); козаци нє подалєкȣ были... ȣслышали звонѡвъ вєлики(х) кгвалтъ, вє(р)нулися (серед. XVII ст. *ЛЛ* 169); на остатокъ дзвоны од костела побрали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 157); *У порівн.*: хотѧи бы(х) бы(л)... яко звȣ(н) бринѧщій... а любвє ко бли(ж)ни(м) свои(м) нє мѣль, тєды тыи рѣчи всѣ нѣ за що соу(т) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 195 зв.).

2. Дзвін, дзвеніння: bombus, зво(н) трубны(й) и гудєніє пчєлъ (1642 *ЛС* 104).

◊ **въ звоны бити** *див.* **БИТИ[1]; у дзвонъ (дзвоны) ударити, ударити в звонъ** *див.* **УДАРИТИ.**

ЗВОНЪНИЦА *див.* **ЗВОННИЦА.**

ЗВОНѢНЄ *див.* **ЗВОНЕНЄ.**

ЗВОРОНАГНѢДЫЙ *прикм.* Темногнідий: дєвятая кляча зворона гнѣдая (Житомир, 1650 *ДМВН* 192).

ЗВОРОЧЕНЄ[1] *с. (вислів, думка, прохання і т. ін., спрямовані до кого-небудь)* звертання: о што, оферуючисе и шире протестацыю, за взятемъ ведомости и за зворочене мъ пана своего, занестъ, тотъ помененый слуга,... занеслъ тое протестацию (Житомир, 1638 *АрхЮЗР* 3/I, 381).

ЗВОРОЧЕНЄ[2], ЗВОРОЧЕНЬЄ *с.* Повернення: до Москви для потребъ церковных и строєнія ихъ отєхалъ, обецуючися по звороченю своем на сеноде быти (Львів, 1605-1606 *Перест.* 28); А еднакъ же судъ нинѣшній заховуетъ сторонамъ рокъ такій, якій теперъ мѣлъ быть по звороченью... пана Соколовского съ тое войны (Київ, 1607 *АЮЗР* II, 41).

ЗВОРОЧЕНЬЄ *див.* **ЗВОРОЧЕНЄ[2].**

ЗВОРЪ *ч., перен. (те, що дає початок чому-небудь)* джерело: также и насъ обновивъ и (вы)нюсъ, якъ изъ одного звора, исъ тѣла своего, што узявъ горѣ, // якъ изъ одной хыжѣ повнои, богаство Божее (XVI ст. *НЄ* 195-196).

ЗВРОТИТИСЕ *дієсл. док.* Повернутися: А кгды, дастъ Богъ, тамъ се зась възадъ зворотимъ восвояси, тогды о всемъ по достатку устне вашмости ознаймимъ (Рим, 1595 *АрхЮЗР* 1/I, 485).

ЗВРОТЪ *ч.* (*стп.* zwrót) поворот, повернення: цари(к) тата(р)ски(и) ȣмє(р): и то(и) кривоно(с) по(л)ковни(к)... по звротѣ ѡ(т) по(л)ски (серед. XVII ст. *ЛЛ* 180).

ЗВРОЧЕНЫЙ *дієприкм.* (*стп.* zwrócony) повернутий, повернений: мы за́сь,... гды тя щасливє до на́съ звроче́ного, здоро́вого и нєнарȣше́ного ѡглядаємо,... чє́мȣжъ ся нє маємо... вєсєли́ти (Манява, 1619 *Привит. Феод.* 288).

ЗВРЪНУТИСѦ *див.* **ЗВЕРНУТИСЯ.**

ЗВРЪХНІЙ *див.* **ЗВЕРХНЫЙ.**

ЗВРЪХУ *див.* **ЗВЕРХУ[1].**

ЗВУКЪ *ч.* **1.** *(слухове відчуття, що викликається механічним коливанням)* звук: звȣ(к), дзвьє(н)къ (1596 *ЛЗ* 49); Якъ бовѣмъ прє(з) пища́лъкȣ прохо́дѧчи дх҃ъ, звȣкъ а́л-

бо го́лосъ выдае́тъ: та́къ пре́зъ С҃тыхъ и д҃ха по́лныхъ людє́й, Д҃хъ с҃тый спѣва́єтъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 372); Zwuk: dzwięk: brzęk (Жовква, 1641 *Dict.* 103); clangor, зву(к) трубны(й) (1642 *ЛС* 125); то(и) кото́ри(и) сѧ писа́нїє(м) забавлѧ́є(т) зача(в)ши в то(м) колата́ню писа́ти лѣтє́рꙋ, дописа́ти єй до ко(н)цѧ нє смѣє́, а́лє в҆ ѡ́но(м) жє пꙋн҆ктѣ, в котро(м) звꙋкъ колата́нѧ оуши(и) єго до(и)шо́лъ, я(к) з на(и)бо(л)шою прꙋдкостю выпада́є(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 39).

2. Крик, галас: Заразъ скоро сє росвѣтнꙋло вывєсили головꙋ олофєрковꙋ з мꙋрꙋ и взѧлъ каждыи бронь свою, и выпали з вєлики(м) звуко(м) и вєрєско(м) (серед. XVII ст. *Хрон.* 375 зв.).

ЗВУННИКЪ *див.* **ЗВОННИКЪ.**

ЗВУНЪ *див.* **ЗВОНЪ.**

ЗВУТПИТИ *див.* **ЗВОНТПИТИ.**

ЗВРЪНУТИСѦ *див.* **ЗВЕРНУТИСЯ.**

ЗВРЪХНОСТЬ *див.* **ЗВЕРХНОСТЬ.**

ЗВЫЖЪ *див.* **ЗВИШЪ**[1]**.**

ЗВЫКАТИ *дієсл. недок.* (кому) *(пристосуватися до чого-небудь)* звикати (до чого): Ведати вамъ даемъ, ижъ видечи того потребу быти пильную, абы паства стада Христова розмножалася,... и доброму строению церковному звыкали, и на сие, избравши мужа разумна... подаемъ его вамъ отъ насъ быти ексархомъ (Берестя, 1589 *АрхЮЗР* 1/I, 254).

ЗВЫКЛЕ *присл.* (*стп.* zwykle) **1.** Звикло, звичайно: Также стадо наше абы было добре ховано през зиму, а лети в полях ходити звыкле мает (Локачі, 1591 *ПККДА* I-2, 164); В ночи́ пра́вє кгды́смы звы́клє пильнова́ли, И споко́йности ѡвє́цъ пєрєстєрєга́ли. А҃гглъ зна́гла сталъ на(д) на́ми (Львів, 1616 *Бер. В.* 71);

у знач. спол. (уживається для приєднання слів, що уточнюють назву) (або, іншими словами) тобто: вы́дрꙋковати каза́лємъ... Книгꙋ, назва́нꙋю Євхолѡ́гїонъ, то́ єстъ, Молитвосло́въ; а звы́клє Трєбникъ (Львів, 1645 *Жел. Тр.* 3).

2. Постійно: О чо́мъ ца́лє тꙋши(м), жє Вм(с)... Тꙋю пра́цꙋ на́шꙋ и оу Сє́бє Похва́лнꙋю,... мѣти,... ѡ ре́чахъ збавє́нны(х)... оудѣли́ти зєзво́ли(м): хова́ючи за́ то... на́съ... в҆ звы́клє мл(с)тивой ла́сцє своє́й (Київ, 1625 *Коп. Апок.* 4); Стєрєгли з вєликою ѡхотою в слѣдъ за нєю идꙋчы Створытєлєви своєму звыклє ся молячы (1636 *Лям. о приг.* 3 зв.).

Див. ще **ЗВЫКЛО.**

ЗВЫКЛО *присл.* Звикло, звично: тє(ж) абы вєдꙋчи право ѡ кгру(нт) пєнны(и)... з однымъ нє мє(л) ѡ(т) кого и(н)шого зъ стороны пєрєказы в томъ правє якосѧ то придати звыкло ѡ(т) ѡколичны(х) сусєдо(в) границами и мєжами прилєглы(х) ку тому кгру(н)тꙋ..., для того... сꙋсєдо(в) на то(т) жє выєздъ... притєгнꙋти кꙋ приглєда(н)ю выводꙋ и становє(н)я грани(ц) (1566 *ВЛС* 59 зв.); а въ томъ часе... фольварки нищатъ,... и добрамъ церковнымъ зменшене и розобранъе кгрунтовъ отъ розныхъ особъ звыкло се деяти (Варшава, 1589 *АрхЮЗР* 1/I, 259); а́лбо я́къ звы́кло быва́ти по(д) ча(с) при́ст҆ѧ царе́ва, в҆ про́дъ быва́ютъ прова́жєны єг҃ѡ Ге́рбы и сцє́птра (Київ, 1627 *Тр.* 472); п҃новє всѣ зго(д)нє ѡ(т)повѣдъ дали ... // абы то(л)ко прысто(и)нє захотѣли жыти, и ѡсобны(х) трапє(з) нє закладали яко то ꙋ ни(х) звыкло бывати (Львів, 1638 *ЛСБ* 1043, 52 зв.).

Див. ще **ЗВЫКЛЕ.**

ЗВЫКЛОСТЬ *ж.* (*стп.* zwykłość) *(усталений, звичайний для кого-небудь спосіб дії, життя)* звичай, звичайність: видєлосѧ // намъ всю зємлю Волынскꙋю... рꙋшити, ѡ чомъ,... до всих вас писати росказали, абы вы... водлє звыклостєй своих кꙋ той потрєбє нашой... до Брѧславлѧ спєшнє и ѡхотнє...

єхали (Олбенг, 1552 *AS* VI, 124-125); К тому службꙋ зє(м)скꙋю воє(н)нꙋю и рꙋшє(н)є посполитоє... пови(н)ни бꙋдє(м) застꙋповати и слꙋжити вєдлє давноє звыклости (Юсківці, 1576 *ЛНБ* 5, II 4044, 87 зв.); А мы по (з)выкло(с)ти нашє(и) всѣ(м)... ꙋнижонє ω(т)слуговати... завшє готовы (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 2); Ѡбы́чай, и́мство: Звы́чай, звы́клость, нало́гъ (1627 *ЛБ* 150).

ЗВЫКЛЫЙ, ЗВИКЛИЙ, ЗВИКЛЫЙ, ЗВЫКЪЛЫЙ, ЗЪВЫКЪЛЫЙ *прикм.* (усталений, прийнятий згідно зі звичаєм, традицією) звиклий, узвичаєний: Повєдилъ староста... ижъ воєвода києвъски(и) пꙋстилъ корованъ... стороною ωтъ дороги звыклоє києва (1552 *ОКан. З.* 23); Тєжъ ωбєцує(м)... ижъ всє рыцє(р)ство шля(х)ту... при во(л)ностя(х) и(х) звы(к)лы(х)... будє(м) повин(н)и мєти заховывати и дєржати (1566 *ВЛС* 2 зв.); Якожъ пєвънє налогꙋ своєго звыкълого ωни нє ωпꙋстатъ, же назад идꙋчи, всхотат доводити панствам нашимъ шкодꙋ и плєнъ чинити (Люблін, 1566 *AS* VII, 94); а хтобы въ томъ переказу якую церкви Божей надъ записъ его чинити хотѣлъ, на таковыхъ всихъ клятву звыклую въ костелѣ Греческомъ положилъ (Варшава, 1571 *АЮЗР* I, 184); Владыцтва и церкви рускіе, монастыры,... абы на вѣки въ-цалѣ зоставали,... подъ владзою... и подаванъемъ епископьимъ, со всякимъ послушенствомъ звиклимъ, стародавнымъ (Новогородок, 1594 *MCSL* I-2, 555); Ѡбы́чный: Звыклый, посполи́тый (1627 *ЛБ* 150); таковы(и) ко(ж)ды(и)... на го(р)лє каран бꙋдє(т) чого полковни(к)... нѣжински(и) пилно постєрєга(т)и має(т)... што для лєпшоє ваги, при звикло(и) пєчати во(и)сково(и)... сє(и) ꙋнѣвєрсалъ ины(м) вида(т) ро(с)казалє(м) (Ірклїїв, 1650 *ЛОИИ* 238, 2, 69/27, 1);

(прийнятий згідно з давнім звичаєм) узвичаєний: мы продали єсмо имѣнє своє ωтчизноє ...из слꙋжбами тых людєй звєчистє звыклыми (Ковель, 1542 *AS* IV, 324); маю(т) приходи́ти ми́стровє... до ω(т)бира(н)я запла́ты на звы(к)лоє мѣсцє (Львів, 1598 *ЛСБ* 324); миха(и)ло ласно суд(д)ѧ а григорє(и) ба(и)буза писа(р)... вжо повода по годинє судо(м) во(д)лє права звыкло(и) приволати казали (Вінниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); Приказꙋю абы вм(с)... // На рочъкахъ кгродъскихъ Києвъскихъ, Которыє... на мє(ст)цꙋ звыкломъ, сꙋдовомъ... ω(д)правоватисє зачънутъ Самъ ωбли(ч)нє... сталъ (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 139-139 зв.); такъ Г(с)дь Бг҃ъ Вдо́вѣй станъ оучти́ти позво́лилъ, и́жъ Нєвѣстамъ... нє ты(л)кω звы́клыє ст҃ы́мъ свои(м) да́ры дава́лъ, а́лє ωсобли́вый мꙋжєства да(р) (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 924); за чимъ ωны(х) яко нє сталы(х) и права посполитого нє посълушъныхъ... такъжє и въ винє баниции и єє публикации з волънымъ ω(д)накъ тоє справы арєшътомъ до зъвыкълоє годины вздалъ на позовъ которы(и) такъ сє въ собє маєтъ (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 119).

ЗВЫКНУТИ, ЗВИКНУТИ *дієсл. док.* *(набути звички робити що-небудь, поводитися певним чином)* звикнути: Бачачи єсмо... жє Єго Милость нє только накладов своих вєликих кꙋ слꙋжбє Их Милости наложити нє жаловал, штож звык чинити, николи нє пєрєставаючи и до нинєшнєго часꙋ (Вільна, 1522 *AS* III, 235); звы́къ бы(л) ω(т) прєдковъ свои́хъ ω(т)давати, што налєжало бг҃ꙋ (Острог, 1587 *См. Кл.* 14); И такъ Богъ всегда чинити звыкл, абы вѣрных своих, невольством караючи, утвержалъ, а невѣрных напоминалъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49); ѣсти, и пи́ти, и ωдѣва́тисѧ нє заборонѧ́єтъ намъ... Панъ, алє ω томъ то́лꙿкω и мы́слити, и мо́вити, и троска́тисѧ боро́нитъ... нѣкоторыѣ, а ωсобли́вє бога́тыѣ, ча́стωкро́тъ мо́вити звы́кли, што ѣсти ма́ємω заꙋтра? (Київ, 1637

УЄ Кал. 368); Тот котрий звиклъ в дн҃ь ясний онои хранити, Тот же будет и в ночи такъ же боронити (I пол. XVII ст. *Рез.* 178); а днѧ шостогѡ нєха́й наготꙋют и на дн҃ь се́мый, якѡ збира́ть звы́кли и на кождый дн҃ь (серед. XVII ст. *Хрон.* 93 зв.); которые подданые, въ надею козацъкую, яко звыкли наступоват на народъ шляхецъкий и вънивечъ... маетъности ихъ оборочати,... тые маетности вси опановавшы и там мешкаючы, розъные шкоды выражали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 176).

Див. ще **ЗВИКНУТИСЕ.**

ЗВЫКНУТИСЕ *дієсл. док.* Звикнутися, звикнути: А ижъ се звыкло заховывати же въ тестаментахъ, остатнею волею ознаймуютъ долги, хтобы кому што виненъ (Краків, 1595 *АСД* I, 197).

Див. ще **ЗВЫКНУТИ.**

ЗВЫКЪЛЫЙ *див.* **ЗВЫКЛЫЙ.**

ЗВЫСОКА *присл. (з височини, згори)* звисока: яко вода быстро мина́єт воскори И ска́лы и пѣски мыючи з высо́ка, так грѣшного сла́ва погибнет до вѣка (к. XVI ст. *Укр. п.* 80); О, якесь небо, и ты солнце стерпѣло: И до перунова ся луку немѣло. Звысока на такихъ зухвалцовъ змѣряти: И стрѣлами, просто въ сердца ихъ трафляти (Львів, 1630 *Траг. п.* 162); Дн҃ь о́нъ нєха́й сѧ ѡборо́титъ вʼ те́мности, нєха́й сѧ ѡ не́мъ нє пыта́єтъ бг҃ъ звысока, и нєха́й нє бꙋдє ѡсвѣчо́нъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 57).

ЗВЫТЕЖЦА *див.* **ЗВИТЯЖЦА.**

ЗВЫТЕЗСТВА *див.* **ЗВИТЯЗСТВО.**

ЗВЫТЯЖАТИ *див.* **ЗВИТЯЖАТИ.**

ЗВЫТЯЖИТИ *див.* **ЗВИТЯЖИТИ.**

ЗВЫТЯЖСТВО *див.* **ЗВИТЯЗСТВО.**

ЗВЫТАЖИТИ *див.* **ЗВИТЯЖИТИ.**

ЗВЫТАЖИТИСЬ *див.* **ЗВИТЯЖИТИСЯ.**

ЗВЫТАЖЦА *див.* **ЗВИТЯЖЦА.**

ЗВЫТАЗСТВО *див.* **ЗВИТЯЗСТВО.**

ЗВЫТАЗЦА *див.* **ЗВИТЯЖЦА.**

ЗВЫЧАЙ, ЗВИЧАЙ *ч.* **1.** *(загальноприйнятий порядок)* звичай, традиція: Звычай єсть подлѣ бєгꙋ свѣтл, абы знамѣнитыє, а ѡхотныє послꙋги, которыєж маєстатꙋ панскомꙋ напротивкꙋ нєприѧтєлєй єго... ѡтдаваны были, а прото мы... король Польский... чиним знамѣнито сим нашим листѡм (Львів, 1509 *AS* III, 69); тыи яръмарки маютъ черезъ тыдень стояти и вси люди посполитыи маютъ въ нихъ... торговати, водле правъ и звычаю иншихъ местъ нашихъ (Вільна, 1528 *АрхЮЗР* 5/I, 36); двѣ кади мєду при(с)ного (!) маютъ зꙋпо(л)на... даваны быти вєдлу(г) старого звычаю (Вишгород, 1605 *ЛОИИ* 68, 1, 30, 1 зв.); а ґды за(с)клєпи(ли) тогды всѣ(м) тру(н)калю вє(д)лє звычаю за піво... гро(ш) 14 (Львів, 1627 *ЛСБ* 1051, 4); Твар́еніє: Звы́чай (1627 *ЛБ* 131); Похва́лы го́дный звы́чай в нѣкоторыхъ на́родєхъ спомина́ютъ Гисто́рики, и́жъ ско́рѡ дитѧ народи́лосѧ на свѣ(т), за́разъ ѡно́є кла́дєно на́ зємлю (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 939); Тогды навходоносо́ръ... росказа́лъ же́бы роспале́но пе́чь се́мь кро(т) по сєми ра́зъ бо́лѣй ни́жли бы́лъ звы́чай пали́ть (серед. XVII ст. *Хрон.* 360 зв.).

2. *(певний спосіб дії, манера, поведінка)* звичай, звичка: в чо́мъ постꙋпоує(т) собѣ звычає(м) прокоура́торо(в), котѡ́рыє оу соу́дꙋ бачачи, и(ж) спра́вꙋ нєсправєдли́вꙋю и проигра́нꙋю ма́ю(т), нє вдаю(т)сѧ в спо́ръ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 70); Єсли нѣ ма́єшъ звы́чаю вʼ црк҃ви ѡ(т)права́ти часѡ́въ, алє вʼ ке́лїи. Оучини, якъ єсть обы́чай, поча́токъ (Київ, 1625 *Кіз. Н.* 198); вшакжє была бы ли потрєба того пилная мѣновитє хлѣба, тєды имъ жыта купити на фꙋрꙋ мꙋки нє ѡ(т)мовляю(т), алє то абы нє было в звычаю на потымъ (Львів, 1638 *ЛСБ* 1043, 52 зв.); Тогды мини́стровє вошли вʼно́чи во́длꙋгъ звыча́ю своєгѡ,... и всє зʼѣли и

спи́ли (серед. XVII ст. *Хрон.* 371); *Образно*: Та́къ... дш҃а,... а́жъ до гнюсности припе́рта, звы́чай во́змє або просыплатиса, а́бо... почнє навѣжа́нїє(м) бра́тїи тѣшитиса (серед. XVII ст. *Кас.* 133); **мати въ звычаю, мѣти звычай** — мати за звичку: ты́и... нє ма́ю(т) в҄ звычаю... ѡ(т) зака́заны(х) по́кармо(в), ѡ(т) па(н)ства... повстага́тиса (серед. XVII ст. *Кас.* 93); Ви́дѣлисмо тє(ж) єдно́го... // же собѣ са(м) нѣгды... и́сти нє готова́лъ ...мѣлъ звы́ча(и)... яко́го... го́стa зна(и)шо(л)... з ни(м) в това́ри(ст)вѣ... илъ (Там же, 80).

3. *(загальнообов'язкове правило, яке має юридичну силу)* закон: тогды подлє права и статꙋтꙋ и звычаєвъ стародавныхъ великого кнзьства Литовского повинєнъ єсть и бꙋдєтъ съ того вырокꙋ... кꙋ правꙋ, пєрєдъ Єго Королєвскою Милость поставити подъ ѡбовазки и моцю тоє истоє припорꙋки и выписовъ ꙋрядꙋ Лꙋцкого (Петрків, 1564 *AS* VI, 256); мы тогды... оусмо́тровалисмы, же ихъ мл(с)там҄ // яко посла(м) до на́съ посла́нымъ, вєдлє звы́чаю посполи́того пєрєдъ всѣми на́ми посе́лство справова́ти нале́жало (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 14-14 зв.); А притомъ єдна(к) ведлугъ звычаю себѣ моцъ зупо(л)ную зоставую въ все(м), поты поки Гдъ Бгъ живота продолжи(т) (Холм, 1648 *Тест. Ст.* 471); мы... Иоанна Скиндера... за войта потвержаемо, счо которого уряду мает заживати и держати аж до живота, яко право тое звычай свой мает (Київ, 1649 *Тр. ЧАК* 146); **звычай правный** — *(правовий, юридичний закон)* право: во(д)лу(г) звычаю пра(в)но(г)[о], имєнє(м) вышє(и) мєнованого пн҃а Миха(и)ла Дє(д)ко(в)ского и бра(т)и єго ѡбвола(н)є тыми словы учинили, ижъ то(т) ...нєбо(ж)чикъ... заби(т) и замо(р)дова(н) єсть (Житомир, 1605 *ДМВН* 64).

4. *(правило чи догмат християнського вчення)* закон, канон: яко сами до цє(р)кви нє ходитє, та(к) тє(ж) и (з)вычаю(в) хрє(с)тия(н)ски(х) нє выпо(л)няєтє которыи ѡ(т) вєка ꙋста(в)лєны (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); вша(к) же мы што на на(с) по(с)политы(х) людє(х) налєжи(т) вє(д)лꙋгъ звычаю нашєго старожи(т)ного грєчє(с)кого християн(н)ства восточныа цє(р)кви нє пꙋ(с)тимоса (Львів, 1596 *ЛСБ* 297, 1); законъ Божїй... людемъ духовнымъ бородъ неркучи, усовъ голити заказалъ, и сама... церковъ звичаю таковою... не мѣвала (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 794); Ѡ(д)накъ при(с)то(и)нє во(д)лугъ звичаю и цєрємониє(и) вєри нашо(и) хрє(с)тиянъской... в мана(с)тирє... похованая битъ маєтъ (Тригорськ, 1648 *ДМВН* 217).

5. Спосіб, прийом: Штожъ такъ великого и нѣколи въ церкви... небывалого зброилъ Фотій, же ся такъ отцеве тіи неслиханымъ въ церкви... звычаемъ на него подписовати мѣли? (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 738); Прєто(ж) хс҃ сп҃ситє(л) нашъ хотачи змоцни́ти въскр(с)нїє, нє звы́чаємъ филосо́фски(м), нє силоизмами,... алє рєчоу самою и значными чоу́дами на ѡчи показа́лъ, // и змоцни(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 165 зв.-166).

6. Властивість, природа, єство: Пре́то то́є собѣ дѣло вза́лом҄, оуфа́ючи в҄ бз҃ѣ..., понєва́ж҄ вєдлꙋгъ звы́чаю пчєлы пожите́чно всєгѡ... доста́ючи, ст҃ыхъ ѿцє́въ доброчи(н)ности, дла дш҃ъ позыска́ньа вы́писалємъ (Київ, 1628 *Лим.* 8 ненум.).

ЗВЫЧАЙНЕ *присл.* (*стп.* zwyczajnie) звичайно, переважно: Ста́ростꙋ мѣсцкого призва́вши, роска́зꙋєтъ ємꙋ, а́бы всѣ ре́чи прода́жныи, кото́рыиса звыча́йнє прода́ютъ, были́ за́разъ з҄ мѣсцъ своихъ рꙋшєны и́ знє́сєны (Київ, 1627 *Тр.* 273); моужа которого є(ст) то(и) по́асъ, так҄ зва́жꙋтъ... жидо́вє, и подадꙋ(т) в рꙋки пога́но(м)... гды бы єго бы(л) па́вє(л) на бє(д)ра(х) свои(х) за́вшє звыча(и)нє нє носи(л) (серед. XVII ст. *Кас.* 3).

ЗВЫЧАЙНЫЙ, ЗВИЧАЙНЫЙ, ЗЪВЫЧАЙНЫЙ *прикм.* **1.** *(який нічим не виділяється серед інших, простий)* звичайний: той корона(т) фляндръскій нє єсть звычайный той рєкгалъ з' подлого злота кованы(и) є(ст) (к. XVI ст. *Розм.* 57 зв.); А нєна́висти скѹткѡвъ ю́жъ звыча́йныхъ трѹтизнъ ядови́ты(х), и пѹйна́лѡвъ, оутєка́т' мнє пристоѧло (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 12); А сме́рть нє чєка́ючи ча́сѹ и ѡ(т)ве́ртѧ двєре́й звыча́йныхъ' вы́нѧтны(м) яки́мсь свои(м) пра́вомъ... людє́й гѹбитъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 937); а кгды кто тело змерълого окупитъ и на позвонъное дастъ, теды они, место звоненя звычайного, на тумултъ в звоны бютъ (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 85).

2. Звичайний, звичний: та(к) тє(ж) и мосты поправова(ти) и новыє на стары(х) звыча(и)ны(х) мє(с)ца(х) будовати... зоставує(м) (1566 *ВЛС* 8); На то(и) жє сєсии... посылали ка(р)точъкѹ до П. Гаврылия Ярошєвича с про(з)бою ѹси(л)ною,... абы та(к) до пѹбли(ч)но(и) ѹпадъкѹ справы порады и складъку звыча(и)нѹю принѣслъ (Львів, 1618 *ЛСБ* 1043, 27); нєяки(с) ры(ж)ко(в)ски(и)... забє(г)ши с тылѹ тя(л) в головѹ шко(д)ливє Пана хлєбо(в)ского которы сє хотє(л) боронити звыча(и)но(ю) броню шаблєю алє... стрє(л)ба гѹстая нє допѹстила (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3); хотѧ(и) ѡ(н) з нало́гѹ и звыча́ю до(л)гого ѡ // звыча(и)нои годи́нѣ ѡчкнє(т)сѧ... на звѣзды глє́дѧчи, пє́вности ча́сѹ... довѣдоватисѧ пови́нє(н) (серед. XVII ст. *Кас.* 22-22 зв.).

3. *(який пов'язаний зі звичаєм, законом, з чимось усталеним)* прийнятий: А тыи подданыи мои повѣдили, же они зъ волы своими шли черезъ Коруну Полскую и тамъ на мѣстцехъ звычайныхъ мыто Корунное сполна заплатили (1537 *РЕА* I, 209); А то ма́єтє в'ко́ротцє з' Ста́рого За́кона прикла́ды, я́къ є́сть звыча́йнаѧ лю́дєм', и Бгѹ ми́лаѧ ре́чъ на(д) ѹме́рлыми пла́кати (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 12); такъже набожество звичайное за душу мою отправовали (Руда, 1646 *ПККДА* I-1, 85); во́инъ хр(ст)о́въ... нєха(и)... з пи(л)ностю познає(т), кото́ри(и) спо́собъ єстъ звыча(и)ныхъ млтвъ и пса(л)мовъ, ѡ(т) сты(х) ѡцъ в' всхо(д)ни(х) крайнахъ зда́вна постано́влєный (серед. XVII ст. *Кас.* 9 зв.); такъже и мешъчан сила погинула, зачым инътрата зъ староства Володимерского зънисчала и устала, же его милост панъ староста жадною мирою инътраты зъвычайное и кварты,... выбрати не моглъ (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 149); возъны(и)... подъданы(х) тамошънихъ до гъромады зволавъши и ѡ новымъ дєръжавъцы имъ ѡбъвєсътивъши, подъданъство и посълушєнъство ажєбы звыча(и)ноє пану своєму пєлънили, ѡбъвєсътилъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 215).

◊ **мерочка звычайная** *див.* **МЕРОЧКА.**

ЗВЫЧАИТИ *дієсл. недок.* Призвичаюватися, звикати: Звычаю prateritum звычаилємъ assuetеci (*Уж.* 1645, 58 зв.).

ЗВЫШЕ, СЪВЫШЕ, СЪВЫШШЕ *присл.* **1.** *(стосовно вартості)* більше: А еслибы по смерти моей... близкие моее поведили, ижъ бы тая была оправа которуюм я еи, малжонце моей, на третей части именей моихъ вчинилъ, звыше, нижъ и тая третяя част, тогды мают всѣ именя мое в одно место спустити (Вільна, 1555 *АрхЮЗР* 8/IV, 31).

2. Зверху: быль хитонь нє (с)шіты(и) съвышє истканєнь вєсь [хитонь соукнѧ нє шитая] (1556-1561 *ПЄ* 432).

3. *Перен. (з боку чогось вищого, верховного)* зверху: а вы оучници мои ждѣтє в мѣстѣ єр(с)лимѣ ажь сѧ ѡблєчє́тє си́лою съвы́шшє // параклитовою (XVI ст. *УЄ* № 29519, 80 зв.-81); а я пошлю вамь ѡбицѧ(н)кѹ ѡца моєго. прото(ж) ѡжидайтє сполѹ, докы нє

боудєтє ѡбличєні сілою съвышє (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 75 зв.).

Див. ще **ЗВЫШЪ.**

ЗВЫШЕЙ *прийм. (з род.) (виражає кількісні відношення)* зверх, понад, *діал.* звиш: А што Єго Милостъ звышєй ста лаштов попєлꙋ вробит, тот попєл маю я... взѧти по томꙋ ж лашть, по полторы копы гроши лѧдских (Краків, 1539 *AS* IV, 214).

ЗВЫШЕРЕЧЕННЫЙ *див.* **ЗВЫШЕРЕЧЕНЫЙ.**

ЗВЫШЕРЕЧЕНЫЙ, ЗВЫШЕРЕЧЕННЫЙ, ЗВЫШРЕЧОНЫЙ, ЗВЫШШЕРЕЧОНЫЙ, ЗЪВИШЪРЕЧОНЫЙ *прикм.* Вищесказаний, вищезгаданий: На сия и сицєвая дѣла, бра(т)ство звы(шє)рєчє(н)ноє... блг(с)вєниє нш҃го смирєния бꙋдєтъ съ вами въ вѣки, аминь (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); у селе манастырскомъ подданого зъвишъречоного Евтуха, збили, змордовали (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 392); А на то(т) ча(с) при (м)нє, звышрєчоно(м) комо(р)нику..., были... люди добрыє (Житомирщина, 1595 *ККПС* 61); Дѣла Сіа звы́шє рєчєнаа исправляти, Назидати, и совє(р)шати (Львів, 1609 *ЛСБ* 422); А нє на што и(н)шєє ты(л)ко вла(с)нє На правнꙋю ѡбронꙋ, ты(х) то гроши(и) звышшє рєчоны(х) выдатки были (Львів, 1610 *ЛСБ* 1046, 5 зв.); подчас ребеллии козацкое, кгды звышреченый оркганиста з речома костелными остаткомъ,... презъ тоежъ село Задыбы уходил,... помененые подданые,... речи выжъменованые... вси забрали (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 417).

ЗВЫШМЕНОВАНЫЙ, ЗВИШМЕНОВАННЫЙ, ЗВИШЪМЕНОВАНЫЙ, ЗВЫШМЯНОВАНЫЙ, ЗВЫШЪМЕНОВАНЫЙ, ЗВЫШЪМѢНОВАНЫЙ, ЗЪВЫШЪМЕНОВАНЫЙ *прикм.* Вищеназваний, вищезгаданий: волен будет пан Иваницкий кому хотячи... тое имене наше звышъ менованое зо всим на все заставити (Сільце, 1580 *ПККДА* I-2, 154); я пото(м)... посилал-о(м) во(з)ного повєту киє(в)ско(г)[о]... до су(д)и зє(м)ского... просячи на ты(х) слу(г) єго мл(с)ти звы(ш)мєнова(н)ны(х) ѡ справє(д)ливостъ (Житомир, 1583 *АЖМУ* 57); Яко(ж),... тыє по(д)даныє звы(ш) мєнованыє..., приєхавши до (м)лина,... мєщано(м), которыє... во млынє были то ѡповєдали (Там же, 64); Надъ то, урядови и праву посполитому упорне спротивяючися, томужъ зъвышъ менованому воротному... поведилъ еси на то, же я тыхъ ручницъ... не дамъ (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 304); ꙋ ты(х) кꙋни(ч)нико(в) звышъмєнованы(х) в пєтрушка ковшарє(н)ка с погрєба бчо(л) з у(л)ями и(з) мєдо(м) прє(с)ны(м), у(л)є(в) сто пограби(л) (Брацлав, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 128); прото Абы вш҃а мл(с)ть тыхъ по(д)даны(х) з жонами з дє(т)ми и зо всими має(т)ностями ихъ на ро(ч)ки звы(ш)мянованыє стави(л) алъбо за ни(х) та(к)су заплати(л) (Вінниця, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 45); в которо(и) справє... поводовє позваныхъ на роки звишъмєнованыє позвомъ листовнымъ запозвали (Київ, 1618 *ЦНБ* ДА/П-216, 102); рокꙋ 1640 сєптєврия... в понєдєлокъ панъ матияшъ фєдоровичъ ꙋчинилъ рахꙋнокъ звышъмѣнованои сꙋмы... пєрє(д) нами (Львів, 1640 *ЛСБ* 1055, 27).

Див. ще **ЗВЫШЕПОМЕНЕНЫЙ, ЗВЫШЪМЕНЕНЫЙ, ЗВЫШЬИМЕНОВАНЫЙ.**

ЗВЫШМЯНОВАНЫЙ *див.* **ЗВЫШМЕНОВАНЫЙ.**

ЗВЫШНАПИСАНЫЙ, ЗВЫШЪНАПИСАНЫЙ, ЗВИШЪНАПИСАНЫЙ *прикм.* Вищенаписаний, вищеназваний: На роках судовы (!)..., от дня свята римского светого Михала в року звышъ написаномъ припалых... панъ Гневошъ... запис свой вечистого фунъдушу... свешченъноиноку отцу Герасиму... просил, абы принятъ и в книги... уписанъ (Луцьк, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 433);

в рокꙋ звы(ш)написано(м) припалы(х) сꙋдо(в)нє ѡ(т)правовали зачаты(х) пєрє(д) на(ми) яно(м) Либишє(в)ски(м)... А... Дєни(с)ко(м) Марєєвски(м) сꙋдєю ꙋря(д)никами (Кременець, 1614 *ЦДІАЛ* 765, 1, 22, 1); На рока(х) сꙋдовы(х) Кгро(д)ски(х) Києвъски(х) ...в року звышъ написаномъ Припалы(х) и Сꙋдо(в)нє ѡ(д)правова(т) зачаты(х) пєрє(д) нами Яно(м) липлє(н)скимъ По(д)воєводимъ ...панъ алє(к)са(н)дє(р) илинъски(и) по(з)ваного... на ꙋпа(д) взы(с)ку... взъда(л) на позо(в) (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 56); На рока(х) сꙋдовы(х) зємъски(х) виницъки(х)... в рокꙋ звишъ написано(м) припалыхъ... во(з)ны(и) созналъ ижъ ѡнъ... позовъ зємъски(и) ...ꙋ ворота... ꙋ(т)кнꙋлъ (1639 *ПИ* № 54).

Див. ще **ЗВЫШПИСАНЫЙ.**

ЗВЫШОКЪ *ч.* Надлишок, надмір: а вєджє штобы было вышєй ста коп грошєй с того мыта, тот звышок кнѧзь Кꙋзма... хочєт вєс до скарбꙋ кролєвой... ѡтдати (Вільна, 1541 *AS* IV, 277).

ЗВЫШПИСАНЫЙ, ЗВЫШЪПИСАНЫЙ *прикм.* Те саме, що **звышнаписаный**: ѡтє(ц) ихъ... позычи(л) в то(г) дя(д)ка своєго,... на (и)мє(н)я звы(ш)писаныє сто ко(п) грошє(и) (Городно, 1585 *ЛНБ* 5, II 4046, 92); а мы сами черезъ себе,... перешкоды чинить,... не маемъ и моцы жадное мети не можемъ, до спокойного выдержаня его, водлугъ часовъ звышписаныхъ (Бердичів, 1611 *АрхЮЗР* 6/I, 374); Кгды сє было приточила справа зъ реєстру сꙋдового... рокꙋ звышъписаного мєжи вєлєбны(м) в бозє ѡ(т)цє(м) рафаило(м) нєпитꙋщимъ игꙋмєномъ... а вє(л)можными... кнжати Ю(р)єм Кашталяно(м) Києвскимъ (Київ, 1618 *ЦНБ* ДА/П-216, 102).

ЗВЫШПОМЕНЕНЫЙ, ЗВЫШЪПОМЕНЕНЫЙ, ЗВИШЪПОМЕНЕНЫЙ *прикм.* Те саме, що **звышменованый**: гдє(ж)... бꙋдꙋчи томꙋ вря(д)никꙋ єго мл(ст)и звыш помєнєномꙋ иванꙋ ивановичꙋ кєлємєтꙋ в мє(с)тє володимєри в домꙋ васи(л)я капли, которы(и) ...ѡ(н) домъ на то(т) ча(с) в на(и)мꙋ дє(р)жа(л) (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 17); я ты рє(и)стра звишъ помєнєныє ꙋ то(и) жє свє(т)лицы... в сєнє(и) // ꙋ во(д)вєро(к) ꙋткну(л) (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 147-148); то па(к) дє(и) ты филонє сєма(ш)ко... нє допусти(л) дє(и) єси... звы(ш)помєнєноє нивы рєзановъскоє дубровꙋ в полє ро(з)робливати новы(мъ) ѡбрꙋбо(мъ) (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044, 68); пришол Петръ до Ієрусалиму на звышъ помененый синод апостольскій (Львів, 1605-1606 *Перест.* 52); и такъ тая полтораста золотыхъ оборочана маетъ быти на звышъпомененое богомоле, так пры жытию моемъ на сем свите, яко и по сходе моем от сего свита во вики (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 1/VI, 746).

ЗВЫШРЕЧОНЫЙ *див.* **ЗВЫШЕРЕЧЕНЫЙ.**

ЗВЫШШЕОПИСАНЫЙ *прикм.* Вищеописаний, вищеназваний: всєѣ сумы... ѡ(т)дано єму с҃ зо(л) бє(з) в҃ гро(ш) за ꙋвє(с) звы(ш)шє ѡписаны(и) камє(н) (Львів, 1598 *ЛСБ* 1039, 8).

ЗВЫШШЕРЕЧОНЫЙ *див.* **ЗВЫШЕРЕЧЕНЫЙ.**

ЗВЫШЪ[1], ЗВИШЪ, ЗВЫЖЪ *присл. в. ст.* **1.** Вище: а то́й пото́пъ ѡгне́нный; нє прєвозы́йдє вы́шшє; ти́лко по́ти ста́нєтъ на во́здꙋсѣ, по́ки были́ вѡ́ды потѡ́пныи звышъ ѡ(т) зємлѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 143).

2. Більше, понад: онъ намъ за тотъ первый годъ свой выдалъ личбу сполна..., и ещо надто звышъ положилъ на личбѣ сто копъ и тридцать копъ грошей (Краків, 1508 *АЮЗР* II, 120); тєжъ єстлибы кнѧзи Сонкгꙋшковичи... ꙋкладали и брали на єго людєхъ поплатки звыжъ, нижли винни имъ... платити, ино тыи пѣнази мають ѡни кнѧзю Роговицкомꙋ вєрнꙋти (Краків, 1510 *AS* III, 73).

3. *(стосовно чогось вищого, верховного)* зверху: Якъ архієре́й, звы́шъ ω(т) б҃а повола́ный, и в справедли́вость єстъ, ввєсь свѣтно прибра́ный (Львів, 1614 *Кн. о св.* 4 зв. ненум.).

4. Спочатку, раніше, скоріше: Пре́ж(д)є, с҄вы́шшє. Спєрво́ткꙋ, звы́шъ (1627 *ЛБ* 93); Съвы́шшє: Звысо́кости, з҄вы́шъ из начала: с҄ поча́тку (Там же, 126);

(про написане, сказане) раніше, вище: а я вже га(н)на ωнофрєє(в)на... ω тоє што сє звы(ш) помєнило вє(ч)ными часы мо(л)чати маю (Овруч, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 35); кгды его милость пан Чаплич выкупит сребро тое, тогды водлуг сего моего листу, яко ся поменило звыш, кому що ся обецам, отдатъ повинъни (Пересопниця, 1612 *АрхЮЗР* 1/VI, 405).

5. Заввишки, висотою: в той зе(м)ли естъ три гори... а на тихъ горахъ сутъ люде на два локтѣ звишъ (серед. XVII ст. *Луц.* 531).

ЗВЫШЪ[2] *прийм. (з род.) (виражає кількісні відношення) (уживається на позначення перевищення якої-небудь кількості)* зверх: а єстлибы звыш того мыта ста коп было, тыбыс ꙋжо на королєвꙋю Єє Милость брал (Торчин, 1540 *AS* IV, 258); а што бы звышъ ста копъ пєрєнєсло, ωписалъ єси листом своим, иж то маєт быти всє до скарбꙋ нашого давано (Вільна, 1540 *AS* IV, 261); а то(т) которы(и) на чужꙋю рє(ч) бо(л)шую суму даєть, на и(с)цы нєха(и) собє то(г) смо(т)рить, што будє(т) на звышъ пє(р)воє сумы да(л) (1566 *ВЛС* 72 зв.).

ЗВЫШЪМЕНЕНЫЙ *прикм.* Те саме, що **звышменованый**: И на ωглєда(н)є того кгвалто(в)ного наєха(н)я зби(т)я и зранє(н)я ωныхъ по(д)даныхъ своихъ звышъ мєнєныхъ и починє(н)я шко(д),... бралъ собє ω(т) мєнє з уря(д)у возного повєту зємли Києвскоє (Житомир, 1584 *АЖМУ* 86).

Див. ще **ЗВЫШЕПОМЕНЕНЫЙ, ЗВЫШЬИМЕНОВАНЫЙ.**

ЗВЫШЪПИСАНЫЙ *див.* **ЗВЫШПИСАНЫЙ.**

ЗВЫШЪУЧИНЕНЫЙ *прикм.* Вищезроблений, вищескладений, вищеданий: А по(д) ωсвє(т)чє(н)ємъ, звышъ учинєны(м), нє ω(т)ступуючи... ωсвє(т)чє(н)я своєго, звышъучинєного..., повєди(л), и(ж)... то судови в. м. кгоро(д)скому суди(ти) нє налєжи(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 93).

ЗВЫШЬИМЕНОВАННЫЙ *прикм.* Те саме, що **звышменованый**: А кгды то на вряде панъ Былчинскій оповедалъ, токгды заразомъ тогожъ року, мѣсяца и дня звышьименованного,... Янъ Валевскій, возный енералъ..., созналъ тыми словы (Луцьк, 1596 *Ив.* 281).

Див. ще **ЗВЫШЕПОМЕНЕНЫЙ, ЗВЫШЪМЕНЕНЫЙ.**

ЗВѢДАТИ *дієсл. док.* **1.** (що) Відвідати, навідати: яко жъ Александръ въ молодомъ вѣку своемъ звѣдавши чужие краи... забавы молодости своее отправовалъ (Варшава, 1606 *АрхЮЗР* 8/V, 371).

2. (що) Звідати, пізнати: мєнє замо(р)дованого ω(т) ро(з)бо(и)никовъ (которы(х) на мєнє было кгва(л)то(в)нє зобраны(х) ω пя(т)дєся(т) на гранницы прꙋ(с)ко(и), бо(м) тєжъ прꙋ(с)кꙋю зємлю в коло и морє(м) и зє(м)лєю звѣда(л) во(с)крєси(л) (1582 *Кр. Стр.* 6 зв.).

3. (кого) Розпитати, спитати: а потомь дроугого звѣда(л) ты пакь єси много длъжєнь а ωнъ пови(д)[и]л҄ // сто мѣрь п҄шєницѣ (1556-1561 *ПЄ* 291 зв.-292); а пілат єго повторє звѣдал. рєкучи. нічого ж нє ω(т)повѣдаєш (Володимир 1571 *УЄ Вол.* 66); I nu borzo k nemu podmo: A czoho chocze ieho zwidaymo ([Раків], поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 4).

Див. ще **ИЗВѢДАТИ.**

ЗВѢДАТИСА *дієсл. док.* (кого) Дізнатися, довідатися (у кого): Єсли́ бы єсь тому

нє вѣриль звѣдайсѧ вши(т)кы(х) на́родо(в), хо(т) жи́довь, тоурко(в). и ѡ́ни тоє(ж) признаю(т) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 227).

Див. ще **ЗВѢДОВАТИСѦ.**

ЗВѢДЕНЇЄ *с.* Пізнання: Радȣ́йтесѧ вѣчною Ра́достю, И нєнасыти́мою сла́достю. Звѣде́нїѧ Х҃а жєниха сво́єгѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 54).

ЗВѢДОВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) Відвідувати: Не реклъ... "видѣти" Петра, але... "познати" Петра, якъ звыкли мовити которыи великіи и зацныи мѣста звѣдȣ(ю)тъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 459).

2. (кого, у кого, від кого) Питати, запитувати, розпитувати: з'вѣдоую вас годить ли сѧ добро чинити в' соуботы или з'ло чиниты (1556-1561 *ПЄ* 233); рєкли роди́чѣ єго знаємо и(ж) то є(ст) с҃нъ на(ш)... а та(к) са(м) ю(ж) є(ст) розȣмны(и), и доро(с)лы(и) в лѣтѣ(х), само́го звѣдȣ́йтє нєга(и) ѡ(т)повѣда(т) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 68 зв.).

3. (чого) Досліджувати, пізнавати: Алє позво́льмо и маліоваными ри́сами нє по(д)-ле́глого маліованю є́стєства звѣдовати и́ ба́датисѧ я́къ Никола́й хо́четъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 274).

Див. ще **ЗВѢДАТИ, ИЗВѢДОВАТИ.**

ЗВѢДОВАТИСѦ *дієсл. недок.* (кого) Звідуватися, довідуватися, випитуватися (у кого): а і҃с нахилив'ши(с) и писаль пєрьстомь на зємли [пал'цємь] а ѡни єго // пєрє(д) сѧ звѣдовали (1556-1561 *ПЄ* 377-377 зв.); а пото(м) прокло звѣдоваль сѧ іѡанна... кто тȣ с тобою по трї но́чи розмовлѧль (XVI ст. *УЄ* № 29519, 279 зв.).

Див. ще **ЗВѢДАТИСѦ, ИЗВѢДОВАТИСЯ.**

ЗВѢДОМО *див.* **СВѢДОМО.**

ЗВѢДОМЪ *див.* **СВѢДОМЪ.**

ЗВѢЗДА, ЗВЕЗДА *ж.* **1.** *(небесне тіло)* зірка, *діал.* звізда: н҃бо звєздами оутворєно и въкрашєно (1489 *Чет.* 38 зв.); И бор'зо по с'кръби д҃нїи тыхь с҃лнцє зам'рък'нє(т) и мѣсѧць нє дас'ть с'вѣтлос'ти своєи и з'вѣз(д)и с'паду(т) с н҃бсє силы нєбєс'ныи под'виг'ноу(т) сѧ (1556-1561 *ПЄ* 103); и коли ани с҃лнцє ани звѣзды чєрє(з) много днє(и) нє вказовали а нєпогода ты(м) бо(л)-шаѧ наставала то(г)ды на(м) была ѡ(т)нѧта всѧ надѣѧ здоро(в)ѧ нашєго (II пол. XVI ст. *КА* 149); єдінь м(с)ць и єдины звѣзды на(д) всѣ(м) сїаю(т) (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 11 зв., на полях); чомъ овунъ [слѣпий] не мугъ видѣти сотворѣня Божіе, небо и землю, и солнце, и мѣсяць, и звѣзды (XVI ст. *НЄ* 177); звѣзды на(д) камѣньє соу(т) краснѣйшими (Острог, 1607 *Лѣк.* 64); Оповѣдено, ижъ звѣзды зъ неба спадутъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 321); Н҃бѡ сли́чнє и прєкра́сно звѣздами оугафтова́ноє, покро́въ тєбѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 4); *Образно*: Речъ абовѣмъ естъ то люциперская... хотѣтися поднести надъ всѣ иншіи епископы, которыи суть звѣздами небесными и оболоками церковними (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 712); самыи н҃бса́ красо́тȣ свою́ ѡ(т)мѣнили... звѣзды́ лицє́ своє́ тє(м)-ностъми закри́ли (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 79 зв.); **вечернаѧ звѣзда** — вечірня зірка, зірниця: И в' тамты́хъ запра́вды звѣзда́хъ, о́наѧ вєчє́рнаѧ звѣзда, а о́ваѧ зорни́ца называ́єт'сѧ (Київ, 1625 *Злат. Н.* 127); **звѣзда жєгларскаѧ** — провідна зірка: Ма́єт' та́ѧ Кни́га и побо́жныє цнѡ́ты якѡ звѣзды жєгла́рскїѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 7);

сузір'я: Арктосъ. звѣ(з)да що мє(д)ве́дє(м) зовȣ(т), або во(з) н҃б(с)ны(и). Крайна по(л)-но(ч)наа (1627 *ЛБ* 180); А коли ходи́ли над' пєрєко́помъ мѣсткимъ, ре́клъ анєктана́въ: с҃нȣ алєкса́(н)дрє погла́дай на звѣзды, а ба́чатъ звѣздȣ гєркȣле́совȣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 398 зв.); **Ба́бы звѣзды** *див.* **БАБА.**

2. Комета: Повѣж ми ѡ́ звѣздѣ кометѣ (серед. XVII ст. *Луц.* 542); **звѣзда власис-**

тая — комета: acontia(e) кометы, звѣзды власи(с)тыє (1642 *ЛС* 67); **звѣзда зъ хвостомъ** — комета: Того́ же ро́кꙋ звѣзда з' хвосто(м) оуказоваласѧ на нбѣ прє(з) всю зимꙋ (1509-1633 *Остр. л.* 130);

планета: Єлліни за́сь што нєчи́стыхъ и плюга́вшихъ людє(и) за бги сєбѣ мѣва́ли, оуподоблѧ́ючи и ровна́ючи и́хъ имєнамъ болши́хъ звѣздъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 20); **звезда ранняя (раная)** — Венера: ѡбєцує(т) вѣ(р)ны(м) духа свєто(г) которого зовє(т) звє(з)дою раною... дає(м) му звє(з)ду ра(н)нюю (XVI ст. *КАЗ* 601); **звѣзда юпитерова** — Юпітер: то́єжъ ты́жъ црковъ... ты́м'жє спѡсобомъ прє(з) мнѡгіє вѣки заховыва́ла, нѣжли сѧ ѡпрѣснокъ нєква́шовый з'явилъ на заходѣ слнца, якобы звѣзда́ юпи́тєрова (Дермань, 1605 *Мел. Л.*14 зв.); **фортунная звѣзда** — доля: ...кгды нє форту́нныє звѣзды, на хр(с)тіа́нскоє поколѣньє роз'сыпаными своими прѡмєньми оуда́рили... Тогды́ євгє́нїй па́па ри(м)скїй посла(л) до це́сара костантино́полского послы (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 33).

3. *(предмет у формі зірки)* зірка: анєктана́въ... пото(м) оуказа́лъ ланцꙋхъ з ко́сти слоно́вой спра́влєный, з кото́рогѡ походи́ли се́мь звѣ(з)дъ вєльми я́сны(х) (серед. XVII ст. *Хрон.* 396);

(евхаристійний предмет) звізда: Келихъ великій сребреный позлотистый миска, ложка и звезда позлотиста (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод. 6); з престола взяли и пограбили: келих сребрний, дискос, звезду, ложку и крестъ (Луцьк, 1602 *АрхЮЗР* 1/VI, 332); Кєли(х)... ди(с)ко(с), лы(ж)ка, звѣ(з)да всѣ чтыры (!) штуки важатъ грывє(н) 4 (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 6 зв.).

4. *(світла пляма на лобі тварини)* зірка: ща(с)ны(и) маматєєви(ч)... по(д) ни(м) дрыкга(нт) воро(н) звє(з)да в чолє пє(т)но (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 86); нахо(д)никовъ два, плєснивы(и)..., // а други вороны(и), звєзда в чєлє (Житомир, 1584 *АЖМУ* 101-102).

ЗВѢЗДАРСКИЙ *прикм.* Астрологічний: Лѣторо́сль Наꙋкъ трє́тѧа, ꙋраніа То́єстъ, Цвичє(н)є в' бѣглости звѣзда́рской (Київ, 1632 *Євх.* 301); **звѣздарская наука, наука звѣздарская** *див.* **НАУКА.**

ЗВѢЗДАРЪ *ч.* Звіздар, астролог: Звѣздозо́рца: звѣзда́ръ (1627 *ЛБ* 38); Звѣздосло́въ, или астроло́гъ: Практы́каръ, та́кжє: звѣздозо́рца, звѣзда́ръ (Там же).

ЗВѢЗДЕЧКА *ж. (євхаристійний предмет)* зірочка: З особна патина и лыжє(ч)ка... и звѣ(з)дє(ч)ка з лѣтєрами (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 6).

Див. ще **ЗВѢЗДКА, ЗВѢЗДОЧКА.**

ЗВѢЗДИНЪ *прикм.* Зоряний. ◇ **звѣздина трава** *див.* **ТРАВА.**

ЗВѢЗДКА, ЗВѢЗДЪКА *ж.* Те саме, що **звѣздечка**: вє(р)хняя [нарꙋчница] вся з смє(л)цо(м) бѣлы(м) и лазꙋровымъ звѣ(з)дка и камєн' три в рожи(ч)ка(х) (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 5); Кєли(х) трохи мє(н)шы(и)... з на(д)писомъ рꙋ(с)ки(м) в посро(д)ку га(л)ка з' шє(ст)ма рꙋжы(ч)ками ди(с)ко(с) и звѣздъка (Там же, 6).

Див. ще **ЗВѢЗДОЧКА.**

ЗВѢЗДКИ *мн.* Зірчаста айстра: amella, звѣздки зєлїє (1642 *ЛС* 80); inguinaria, звѣздки трава (Там же, 237).

Див. ще **ЗВѢЗДОЧКИ.**

ЗВѢЗДНЫЙ, ЗВѢЗДЪНЫЙ *прикм. (який стосується зірок)* зоряний: ка(к) жє въ кроузє нб(с)номъ звѣздного лика никто жє нє можє(т) исчєсти так'жє си(х) чюдєсъ никто нє можє(т) изличити (1489 *Чет.* 69); Нє вѣдати чи звѣздны(и) бѣгъ єго в томъ омыли(л), с кото́рымъ законныє спра́вы своє поспо́лꙋ скорикгова́ти хотѣлъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 12 зв.); **вѣщокъ звѣздный** *див.* **ВѢЩОКЪ; практикаръ звѣздный** *див.* **ПРАКТИКАРЪ;**

укритий, усіяний зорями: Пáкиже и́ныи а̑гглы, работáютъ свѣтѣ, съдєръжáтъ кроу́гъ нба звѣздъного (Почаїв, 1618 *Зерц.* 5 зв.); знóвоу иныи а̑ггли, кроу(г) нба звѣ(з)дного, и ѡ́бєрътáю(т) нбо и слнцє (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 369).

ЗВѢЗДОЗАКОНЇЄ *с.* (*цсл.* звѣздозаконїє) астрономія: Астрономі́а: Звѣздозакóнїє, албо звѣздωчє(т)наа сéмаа наȣка вызволéнаа (1627 *ЛБ* 183).

ЗВѢЗДОЗОРСТВО *с.* Астрономія: Звѣздозакóнїє: Наȣка звѣздарскаа, звѣздозóрство (1627 *ЛБ* 38).

ЗВѢЗДОЗОРЦА *с.* Звіздар, астролог: Звѣздословъ, или астролóгъ: Практы́каръ, тáкжє: Звѣздозóрца, звѣздáръ (1627 *ЛБ* 38); звѣздозóрца, або звѣздáръ (Там же).

ЗВѢЗДОНОСНЫЙ *прикм.* Зореносний: Трéба бы́ло пєрєплы́ти боу(р)ливоє тоє м(ч)ни(ч)ства мóрє, жєбы могли приходи́ти... до портȣ оутѣшного Нба звѣздонóсного (поч. XVII ст. *Проп. р.* 29).

ЗВѢЗДОПЛЕТНЫЙ *прикм.* Який сплетений із маленьких предметів у вигляді зірок. *Образно*: за // вѣзєроу́нокъ, и короу́нȣ, нáпрвѣй положи́въ бгъ в церкви своéй ап(с)лы... и такимъ звѣздоплєтнымъ вѣнъцємъ, вѣн'ча хс главȣ, нáимилъшєй облюбєници своéй (Почаїв, 1618 *Зерц.* 55-55 зв.).

ЗВѢЗДОСЛОВЇЄ *с.* (*цсл.* звѣздословиє) астрологія: Астролóгія: Звѣздωслóвїє (1627 *ЛБ* 183).

ЗВѢЗДОСЛОВЪ, ЗВІЗДОСЛОВЪ *ч.* Звіздар, астролог: астрологъ Звѣздословъ (II пол. XVI ст. *ЛА* 177); Zwizdosłow: astrolog (Жовква, 1641 *Dict.* 103); Звѣздослóвъ. Astrologus (1650 *ЛК* 448).

ЗВѢЗДОЧЕСНЫЙ *прикм.* Звіздарський, астрологічний: нашолъ въ Сіродонской горѣ онȣю вєжȣ, которȣю Сіфовы внȣчата збȣдовали пєрєд' потопомъ, а на нєй звѣздочєснȣ мȣдрость написали (серед. XVII ст. *Хрон.* 18).

ЗВѢЗДОЧЕТСТВО *с.* Астрологія: а манáсіѧ... пошо(л) въ слѣдъ чоужи(х), и ωсвѧча(л) сны свои въ огни ворóж'ки, чáры, а звѣздочє(т)ства строѧчи (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 208); Тотъ тєды Каинанъ выписавши оноє звѣздочєтство наоучилъ ємȣ своє потомство (серед. XVII ст. *Хрон.* 18).

ЗВѢЗДОЧЕТЕЦЪ *ч.* Астролог, звіздар: чȣжозéмски(х) звѣздочє(т)цєвъ нє вспоминáючи, припи́сȣю тȣтъ слóво дóктора крáковского лѧтоша, в' калєндарȣ такъ рóчни(м), чєрєзъ нєго напи́саныє (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 48); Астролóгъ: Звѣздочéтєцъ (1627 *ЛБ* 183); Звѣздоче(т)ци повѣдают же м(с)ць естъ такъ я(к) оувесъ свѣтъ сей, ω(т) мора до мора, а с(л)нце ве (д)вое бо(л)ше (серед. XVII ст. *Луц.* 540).

ЗВѢЗДОЧЕТНЫЙ *прикм.* Астрологічний: Астрономі́а: Звѣздозакóнїє, áлбо звѣздωчє(т)наа сéмаа наȣка вызволéнаа (1627 *ЛБ* 183).

ЗВѢЗДОЧЕТСКИЙ, ЗВѢЗДОЧЕТСКЇЙ *прикм.* Звіздарський, астрологічний: Мы оу звѣздочє(т)скїє о то(м) спóры нє вдаючи́сѧ... и с той... чєрєзъ ω(т)ца пáпєжа оучи́нєной ω(т)мѣны, вдѧ́чни быти нє // мώжємо (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 48-48 зв.); Мы зась у звѣздочетскіе о томъ споры не вдаючися, толко оное вѣдаючи, же каноны святыхъ соборовые ясне то варовали, абы нихто въ свята[хъ]... подъ прокляцствомъ отмѣны и прикладаня, чинити не смѣлъ (1603 *Пит.* 89); Постанови́ли єди(н) крȣ(г) вєли́кїй, котры́й обхóди(т) за лѣ(т). флв. и дрȣгїи за(с) мє(н)шїи кроу́гы спóсобомъ звѣздочє(т)ски(м), я́ко слнчныи на. ки. // лѣ(т) (Острог, 1612 *Час. Тyп.* 309-309 зв.).

ЗВѢЗДОЧКА *ж.* Те саме, що **звѣздечка**: звѣздочо(к) ӥї срѣбрьны(х) позлотисты(х) (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033).

Див. ще **ЗВѢЗДКА.**

ЗВѢЗДОЧКИ *мн.* Те саме, що **звѣздки**: bubonium, звѣ(з)дочки зєлиє (1642 *ЛС* 105).

ЗВѢЗДЪКА *див.* **ЗВѢЗДКА.**

ЗВѢЗДЪНЫЙ *див.* **ЗВѢЗДНЫЙ.**

ЗВѢЗДЪЧАТЫЙ *прикм.* Зірчастий: завѣса чи(р)воного атла(с)у звѣздъчатаѧ дрȣгая завѣса того(ж) атла(с)у звѣздъчатая (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033).

ЗВѢКА, ЗВЕКА *присл.* Звіку, одвіку, з давніх-давен, споконвіку: Я Фенна... Краєвскаѧ... Продала єсми... часть свою ѡтчизнȣю... такъ широко и долго, якъ сѧ съ стародавна и з вєка таѧ часть моѧ... мєла (Горохів, 1538 *AS* IV, 162); а та(к) в ты(х) вси(х) рѣча(х) ȣпоминає(м) ва(с) абы ся єстє нє противили и(н)ши(м) людє(м) которыи су(т) звєдєны ѡ(т) ȣста(в) ѡ(т) вєка ȣста(в)лєны(х), алє абы є(с)тє и(х) выпо(л)няли я(к) звѣка бого(м) дано є(ст) (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); Скри́ты(х) Б҃жіи(х) звѣка тає́мницъ слȣжи́тє(л). И с ни́мъ за́разъ та́мжє свѣтло(ст) на́съ окрȣжи́ла (Львів, 1616 *Бер. В.* 71).

Див. ще **ЗВѢКОВЪ, ЗВѢКУ, ИЗВѢКА.**

ЗВѢКОВЪ, ЗВЕКОВЪ, ЗВѢКУВЪ, ЗЪВѢКОВЪ *присл.* Звіку, одвіку, споконвіку: Повєдилъ староста... ижъ воєвода києвъски(и)... далъ вожовъ которыє ѡтъпровадили корованъ ѡны(и) мановицами кȣды николы з вєковъ кȣпъцы нє хоживали (1552 *ОКан. З.* 23); тыє граници и то(т) кгрȣ(н)тъ ȣвє(с) до городи(щ) // ли(ш)тви(н)ски(х) звєко(в) налєжать (Любеч, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 38 зв.-39); которы(и) дубъ з вєковъ з гра(н)ми и рубєжами вєчистыми стоялъ на границы... изо бчолами зжогъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 88); До Х҃а П҃на, И Прч(с)тои С҃то́и, З вѣкȣ(в) всѣхъ нєслыха́нои Ма́тки тако́и (Львів, 1616 *Бер. В.* 79); тиснє(т) Апостата Абы єго ѡ(т)стȣпника Пра(во)славны(м) бȣдȣчы ѡ(т)цемъ мѣлъ, и якъ Пастыра слȣха(л), а ѡ(н) нєвдячны(и) ч҃лкъ ѡ(т)ца и пастыра своєго народовѣ рȣскѡмȣ з вѣковъ налє(ж)ного Патрыа(р)хи..., прє(з) которого и пога(н)скоє слѣпоты збы(л) (Київ, 1621 *ЛСБ* 483, 1); тую унѣю зъ вѣковъ залецаютъ каждому слѣпые вожове (бл. 1626 *Кир. Н.* 14); Ра́дȣйсѧ вмѣсти́лищє, ты́с бовѣмˀ вмѣстил(а), зˀ вѣкѡ(в) пожада́ного го́стѧ породи́ла (Львів, 1631 *Волк.* 26).

Див. ще **ЗВѢКА, ЗВѢКУ.**

ЗВѢКУ, ЗЪВѢКУ *присл.* Звіку, одвіку, з давніх-давен, споконвіку: десятина дей, которая..., з давных часов // з вѣку приходит на манастыр..., тую дей десетину... отнялъ и выдати ее не хочет (Луцьк, 1537 *АрхЮЗР* 1/VI, 23-24); З вѣкȣ зайстє то́й славе́нскій ѧзы́къ є(ст) знамєни́тъ, кото́рогѡ Іафе́тъ и єгѡ поколѣньє оуживáло (Київ, 1623 *МІКСВ* 75); Кгды и Аггельскіє хоры будутъ дръжати: И всѣ зъвѣку святые збыть ся бояти (Львів, 1630 *Траг. п.* 171).

Див. ще **ЗВѢКА, ЗВѢКОВЪ.**

ЗВѢКУВЪ *див.* **ЗВѢКОВЪ.**

ЗВѢРА *див.* **ЗВѢРЯ.**

ЗВѢРАНИЦА, ЗВѢРАНЇЦЯ *ж.* Вечірня зірка, Венера: Такъ на(м) пи(с)мо с҃тое повѣдаетъ, иже единого року де(н)ни́ца бѣжитъ пре(д) сло(н)цемъ, а дрȣгого рокȣ за сло(н)цемъ, ґди пре(д) сло(н)це(м)ъ то де(н)ница, а ґди за сло(н)цемъ то звѣраница (серед. XVII ст. *Луц.* 540); Якъ можетъ звѣзда бити де(н)ницею и звѣранїцею (Там же).

ЗВѢРАНЇЦЯ *див.* **ЗВѢРАНИЦА.**

ЗВѢРИЄ, ЗВѢРЇЄ *с., зб.* Звір'я, звірота: Тогда б҃гъ вы́шнїй, оказа́лъ чю́дъ свои звнє презˀ а҃гглѡ(в) ижъ на ты(х) мѣстъ, окроу́тныє звѣ́рїє ста́ли якъ пова́заны (Острог, 1598 *Отп. КО* 10); *У порівн.*: Таже паки Василий Великий... рече: ...яко жь бо звѣрие удобь уловляемы суть в студено время, тако похоти и гнѣви,... удобнѣ побѣждаема сия бываютˀ и прочая (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 241).

ЗВѢРИНА, ЗВЕРИНА *ж. (м'ясо дикого звіра)* звірина́: Ян нєхай их в бєчки солит,

бо маєм тѹю звєринѹ зимою нєкоторым паном здѣ казат вєзти, а зъвлаща зѹбринѹ (Вільна, 1543 *AS* IV, 372); ѡтъ воза звєрины старостє пєчєнѧ (1552 *ОБЗ* 145 зв.); Tá byłá tam y botwiná y wszelákaia zweryná Ot ták sia ia w nebi miłem Ná bánkiety sczo tám byłem (Яворів, 1619 *Гав.* 22); Лечъ о тыхъ... шпѣковъ пришло имъ до того, ижъ теразъ што напреднѣйшихъ // мясъ и звѣринъ заживаютъ, якъ якіи жолнере (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1094-1095).

ЗВѢРИНЕЦЪ *ч.* **1.** Звіринець: theriotrophion, звѣринєцъ, звѣропиталище (1642 *ЛС* 397); Звѣринєцъ. Theriotrophium (1650 *ЛК* 448).

2. Вл. н.: великіе князи Рускіе къ тому монастырю... придали землю прозываемую Звѣринецъ (Городно, 1568 *АЗР* III, 146).

ЗВѢРИНЫЙ, ЗВЕРИННЫЙ, ЗВЕРИНЫЙ *прикм.* **1.** *(який стосується звіра)* звіриний: А от скур звериных... по три гроши (Вільна, 1563 *ПККДА* I, дод. 556); Цѣна собакамъ: // ...за слєдника и за брєшъника звєри(н)ного шє(ст) рублє(и) (1566 *ВЛС* 100); ѡтєцъ владыка и чє(р)нцы пєчє(р)скиє по(д)даны(м) своимъ сєла пєчє(р)ского новосєлано(м)... во... звєрины(х) пожи(т)ка(х)... кри(в)ды людє(м) чини(т) росказую(т) (Київ, 1585 *ЛОИИ* 68, 1, 27, 1); Звѣроáдина: ...Пóкармъ звѣри́нный (1627 *ЛБ* 38); **звериныє ловища, ловища зверинныє (звѣриныє)** *див.* **ЛОВИЩА; звериныє (звеpенныє) ловы, ловы звериныє (звѣриныє, звѣринныє)** *див.* **ЛОВЫ.**

2. *Перен.* Дикий, жорстокий: а óный Хагáнъ звѣри́ныхъ а нє чловє́чихъ бѹдѹчи ѡбы́чаєвъ,... намовѹ ѡ прими(р)ю занє(д)бáвши, посланцѡ́въ нѣзчи́мъ ѡ(т)прáвилъ (Київ, 1627 *Тр.* 660).

ЗВѢРИТИ, ЗВЕРИТИ, ЗВЕРИТЪ, ЗЪВЕРИТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(перевірити)* звірити: счо ижъ се в уряде тутошнемъ и въ книгах кгродских володимерских не найдуетъ зъверивши, а ижъ не маш в том повете ани универсалу, ани панов поборцов (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 231).

2. (кому, чому, чого, що) *(правдиво, не криючись, довірити кому-небудь свої думки і т. д.)* звірити (кому, перед ким): О мамрамехъ ни якихъ не ведаю,... Але и я тежъ по части ведаю, а подобно, певнейшие речы, и бы ми ся годило папирови зверитъ, — указалъ бы-мъ то в.м. же тые новины Краковъские же певъны суть (Вільна, 1599 *Ант.* 607); ѧ той ап(с)льскій бар'зо прáвый вырокъ, нѣшто мáло кѹ оузнáнью ины(х) тобѣ звѣри(л), абы снáть... причи́ною нє была злѹчона твóєго мол'чáньѧ порáда (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 8 зв.); нє вѣдалъ ни о чóмъ, звѣривши ємѹ всє, бо Г(с)дь бы́лъ з ни́мъ, и щáстилъ вси спрáвы єгѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 65).

3. (кому, чому, що) Звірити, довірити, доручити (кому, на кого, що): Што сынъ мой нєбожчикъ кнѧзь Лєв, дєржавца Крычовский, сходѧчи с того свѣта, звєрил и далъ до рѹк моих в захованє готовых пєнєзєй тисѧчѹ коп грошєй (Городище, 1551 *AS* VI, 107); є(с)ли маé(т)ность, єсли и слóво наѹки звѣрєно ти є́стъ,... є́сли мóжєш' кого ѡ(т) кри́(в)ды борони́ти пи́(л)но сѧ стара(и) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 83 зв.); Боудь нн҃ѣ в' нарожє́ню тóмъ розвєсєлє́ный, Вцáлє заховáвши талáнтъ тобѣ звѣрє́ный (Львів, 1616 *Бер. В.* 74).

Див. ще **ИЗВѢРИТИ.**

ЗВѢРИТИСѦ, ЗВЕРИТИСЕ, ЗВЕРИТИСЯ *дієсл. док.* **1.** (кому, кого, чого) *(довірити кому-небудь свої думки, таємниці, розкрити почуття)* звіритися: на сповѣди нє смѣлъ сѧ того звѣрити жадномѹ, Бочичисѧ клятвы якъ намѣстніка божого, а клю(ч)ника высокихъ воротъ, бо бы єго нє пѹстилъ до нєба (Острог, 1587 *См. Кл.* 20); кгдыжъ то-

го секрету уходечы перед козаками ксендзъ презыдентъ зъ синъдикомъ своимъ зверилисе были тому попови, а кгды помененый свесченикъ... тые вси речы кляшторные,... побрал... и до того часу вернуты не кажетъ, презъ што вины правъные на особу свою затягнулъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 160); Прода(в)ши ѡноє потає(м)нє, и гроша... доста(в)ши, жє́бы́сѧ на дрȣги(и) здобы́лъ, єщє́ бо(л)шȣю хȣть маєтъ: гдє єго сховати, комȣ сѧ єго звѣрити,... нє вѣдаєтъ (серед. XVII ст. *Кас.* 103); познал ѝжъ з ни́мъ бы́лъ г(с)дь бг҃ъ, а щѧ́стиль ко́ждȣю послȣ́гȣ въ рȣ́кȣ єгѡ, и в коро́тцѣ звѣрилсѧ ємȣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 63 зв.).

2. (кому, в чому, чого) *(довірити кому-небудь щось, покластися на кого-небудь у чомусь)* звіритися: єсли жє в҆ нєсправєдливомь богатствѣ вѣрни нє были, в҆ справє(д)ливо(м) пакь кто сѧ ва(м) звѣрить (1556-1561 *ПЄ* 292 зв.); а слȣзє своє(м) фєдорȣ голодовичȣ... которому(м) ся... єсми бы(л) пєча(т)и своєи звєри(л)... слȣжєчи в мєнє в многихъ рєчахъ мєнє крадывалъ (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 274); А ты прєбыва́й в҆ то́мъ чого(ж) сѧ наȣчи́лъ и звѣрєно ти сѧ, вѣдаючи ѡ(т) кого сѧ наȣчилъ (Київ, 1620-1621 *МІКСВ* 35).

ЗВѢРИЧНИЙ *прикм.* Звірячий, звірський: pra(e)ferox, сурови(й), люти(й), звѣри(ч)ни(й) (1642 *ЛС* 325).

ЗВѢРІЄ *див.* **ЗВѢРИЄ.**

ЗВѢРОВИДНЫЙ *прикм. (наділений у поведінці рисами звіра)* звіроподібний: А та́къ за намо́вою о́ного(ж) звѣрови́дного ро́дискoго опа́та, и тыхъ кото́рыє ємоу помага́ли... вѣдаючи и(ж) в҆ горѣ // аѳо(н)стєй было сто и три(д)ца(т) монастырєй вєлики(х) мȣрми ото́чоныхъ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 53 зв.-54).

ЗВѢРОЄДЪ *ч.* Звіроїд: томоу нє дивȣйсѧ, абовѣ(м) подви(г) и бо(р)ба є(ст) жизнь та́ѧ, котороє ты нє знає(ш): бо єщє єси на во(и)ноу нє выбра(в)сѧ... єщє єси кро́воє(д), мѧсоє(д),... звѣроє(д) (п. 1596 *Виш. Кн.* 249).

ЗВѢРОИМЕНИТЫЙ *прикм.* Який має ім'я від назви звіра: По Миха́йлє настȣпи(л) // звѣроимєни́тый Лє́въ Армє́ни(н), кото́рый повто́рє на о́бразы войнȣ по(д)нєслъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 32-33).

Див. ще **ЗВѢРОИМЕННЫЙ.**

ЗВѢРОИМЕННЫЙ *прикм.* Те саме, що **звѣроименитый**: По Міхаилѣ настȣпил҆, звѣроимє(н)ный Лєв҆ Армєнин҆, кото́рый повто́рє на Образы войнȣ по(д)нє́слъ, и Цр҃ковъ з҆ присȣжо́ноѣ єй оздо́бы злȣпи́лъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 77).

ЗВѢРОЛЮТСТВО *с. (жорстокість, лютість, властива звірам)* озвіріння: видѣлъ я́ко во(л)ци пастырообра(з)ныє на стєрвѣ цєрко́вного лихои(м)ства мо́цно сѣдѧтъ... и(з)гна́ти єсли бы и(х) ѡ(т) того стє(р)ва и хотѣлъ, смє(р)ти звѣролю(т)ства ѡны(х) и(з)бѣгнȣти бы нє моглъ (1598 *Виш. Кн.* 288 зв.).

ЗВѢРООБРАЗНЫЙ *прикм.* Звіроподібний, здичавілий, лютий: efferus, звѣроѡбразны(й), свєрѣпъ, лютъ (1642 *ЛС* 174).

ЗВѢРСКИ *присл.* По-звірячому: Бєзслове́снѣ: Звѣрски, нєлюд(з)кѡ (1627 *ЛБ* 6).

ЗВѢРСКИЙ, ЗВѢРЪСКІЙ *прикм.* Звірячий, звириний, звірський: тѣла ст҃ыи по оулица́мъ лєжа́тъ извє́ржєныи,... бєз҆ погрєбєнїа зє́мнаго: мнѡ́гимъ были грѡ́бы, звѣръскїи оутрѡ́бы (Почаїв, 1618 *Зерц.* 57); belualis, beluin(us), belluos(us) звѣрски(й) (1642 *ЛС* 101).

ЗВѢРХНИЙ *див.* **ЗВЕРХНИЙ.**

ЗВѢРХНОСТЬ *див.* **ЗВЕРХНОСТЬ.**

ЗВѢРХНЫЙ *див.* **ЗВЕРХНИЙ.**

ЗВѢРХОВНИЙ *прикм.* Удаваний, показний: в то́мъ тєды ча́сѣ нѣ́ѧкїйсь чл҃къ и́мєнємъ иси́доръ слова́къ ѡ(т) крає(в) за́хо(д)ны(х)... с... ли́сто(м) прїє́халъ с поста́вы

звѣрхо(в)ней покóрный, склóнный, облéстный, а вноутрѣ прєвро(т)ный хи́трый нєоустави(ч)ный (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 35).

ЗВѢРХУ *див.* **ЗВЕРХУ**[1].

ЗВѢРЪ, ЗВѢРЬ, ЗВЕРЪ, ЗВЕРЬ, ЗВИРЪ *ч.* **1.** *(дика тварина)* звір: Цєна звєро(м) дикимъ... За зѹбра двапа(д)ца(т) // рублє(и) грошє(и) (1566 *ВЛС* 85 зв.-86); Да(л) ты(ж) на(м) мнѡ(г) дóброго на сє(м)ъ свѣтѣ... дáль на(м) птицѣ по(д)нб(с)ныи в роуки нашѣ, скоты и звѣрѣ (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 12 зв., на полях); дєвасилово(ж) корєнїє... прїато ...ѹкѹшє(н)є ядовиты(х) звєрє(и)... заживлѧє(т) (XVI ст. *Травн.* 188); львоу бовѣ(м) звѣрхность на(д) звѣрми // си́ла дала (Острог, 1614 *Тест.* 179-180); хотяй былъ єси далєко ѡ(т) зє(м)ли, єднакъ же шѹкалъ єси з'вѣрєй по гора(х) (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 271); а закамєнѣлый богáчъ... на(д)... звѣра сѹровѣйшимъ, и нємилосєрднѣйшимъ зоставáлъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 598); Досить земля крове нашой ся напила, Птаство теж і звѣрей тѣлом накормила (1648 *Єлег.* 153); руки, ноги, головы, нѣкоторымъ на розныхъ мѣсцахъ... утинали, псомъ... на покармъ и дикому звирови з труменъ выкидали (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 139); Ѡ створє(н)ю скотóвъ звѣровъ и инши(х) живóтны(х) (серед. XVII ст. *Хрон.* 4); On hlianul iak zwir (1648 *П. про пор.* 201); *Образно*: Збудуйте одну книгу,... которая есть... огорода благочестию, заступаючи всякий благочестивый помысл, абы не выходил... за огороду... думою, гдѣ зверь ереси живет (1608-1609 *Виш. Зач.* 204).

2. *Зб.* Звірина, звірі: ѡн [Михайло]... в тых ловєх своих звѣр ловити ємѹ допѹстил (Краків, 1538 *AS* IV, 171); тогды... колко звєрѹ вбито (1566 *ВЛС* 85 зв.); При тóмъ же Троѧ́нѣ, Єустáфію Плаки́дѣ, кгды бы(л) вы́ѣха(л) в' пóлє лови́ти звѣрѹ, оуказáлъсѧ óбразъ Распѧ́тїа Хва в'посрєдкѹ рогóвъ єлєни(х) (Київ, бл. 1619 *О Обр.*14); та(м) дóсы(т) коу́нъ, соболі́й, вы́дръ, попéли(ц), і инѡ́го звѣрѹ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 26 зв.); **зверъ косматый** — *(шкури хутрових звірів)* хутро: у Кузмы взя(л) и пограбилъ ка(д) мєду прєсного, коня, шє(р)стю вороно(г)[о]..., зверу косматого, которы(и)... вєзли тыє по(д)даныє мои продовати (!) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 136).

3. *(м'ясо дикого звіра)* звірина: Сати́ри ...звѣрми сѧ жи́вѧтъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25); а тий люде не и́дятъ нѣчого и(н)шого едно звѣри (серед. XVII ст. *Луц.* 531).

4. Вл. н.: Тыи дши, пѧ(т)дєсѧ(т) и(х), па(н) звѣрь волъчкови(ч) намѣсни(к) слоуцкїи вписа(л) рѡ(д) свои (Київ, к. XV — поч. XVI ст. *Пом. Печ.* 42); Котороє зволєнє и тѹю вмовѹ нашѹ мы... вдѧчнє принѧвши пєрєд владыкою... Лѹцким... паном Звѣром... нє маєм тых рѣчєй ѹзрывати (Луцьк, 1544 *AS* IV, 378); звєра тишъковича сєло хочєнє кд члвка подачъки дають к копъ и ѕі грошє(и) (1552 *ООвр. З.* 116 зв.).

ЗВѢРЪСКІЙ *див.* **ЗВѢРСКИЙ.**

ЗВѢРЬ *див.* **ЗВѢРЪ.**

ЗВѢРЯ, ЗВѢРѦ, ЗВЕРА, ЗВЕРѦ *с.* **1.** *(дика тварина)* звірина: А ѡтъ кожъдого звєрати ѹбитого грѹдина (1552 *ОБЗ* 143 зв.); жабы, миши и и(н)шиє зє(м)ныє звѣрята кгды(с) нѣ(л) рѣка вы(л)лє(т) на(и)дѹю(т) в мѹлѣ живыє нєдосконалыми єщє чло(н)ками (1582 *Кр. Стр.* 73 зв.); Створі́л жє бъ члка, нє тáкъ яко іншєє сътворéньє, тó єсть бы́дло і звєрѧ́та, пти́цы и ры́бы, і прочаѧ (Острог, 1588 *Сур.* 3); дана єму мо(ц)... абы мо(р)довали мєчє(м) и голодо(м) и смє(р)тью и звєраты зє(м)скими (XVI ст. *КАЗ* 611); и на пéршомъ птáствѡ я́ко лéгкоє посади́лъ: на сєрéднємъ чи́стыє звѣрѧ́та, на трéтємъ вшєлѧкїи чолгáючїиса по зємли звѣрѧта, ховати приказáлъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 922);

оучинилъ теды г(с)дь бгъ еще з' земли звѣрата земныи, и всякое птаство повѣтрьнее (серед. XVII ст. *Хрон.* 7).

2. Жива істота, створіння: Если бы на(м) хс гь не да(л) бы(л) свѣ(т)лого а щирого писма и розѹмѹ яко и(н)ши(м) звѣрато(м) теды бысмо // не розѹмѣли ѡ при(ш)лы(х) радосте(х) свои(х) (поч. XVII ст. *УЄ* № 236, 75 зв.-76); Розѹмномѹ по(д) Небомъ где мѣстце звѣрати, Позволено, тамъ, можешъ то латво познати, Якого бы пожиткѹ была и похвалы. Слѡвъ складанья Наѹка, презъ часъ такъ немалый (Київ, 1632 *Євх.* 294).

ЗВѢРЯТКО *с.* Звірятко: Звѣрятко. Bestiola (1650 *ЛК* 448);

крилата тваринка, яка нібито живе у вогні: pyralis, ѡгникъ звѣря(т)ко (1642 *ЛС* 340).

ЗВѢРЯЧИЙ, ЗВѢРЯЧІЙ, ЗВѢРАЧИЙ, ЗВѢРАЧІЙ, ЗВЕРЯЧИЙ *прикм.* **1.** Звірячий, звіриний: Дозволи(л) па(н) бо(г)... ноеви... мясо е(сти)... зверячого а(л)бо бы(д)лячого (1582 *Кр. Стр.* 21); а якыи же бы то мѣ(л) живо(т) нашь быти и якаа(ж) бы то надѣа наша была и(ж)бы то бы(л) живо(т) нашь праве звѣрачій и ве(л)ми коро(т)кы(и) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 201); дрѹги(м) обычае(м) было ѡ(б)явленно... пр(о)ркови, по(д) поставою звѣрачею, л'вицѹ, парда, і ме(д)веда (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 13 зв.); Вси рыбы морскіи рѹцѣ вашей под'даны сѹть, и томѹ теды дозволилъ имъ, абы ѡ(т) тогѡ часѹ звѣрачое,... масо ели и поживали (серед. XVII ст. *Хрон.* 16 зв.); Звѣрячій. Animalis. Ferinus (1650 *ЛК* 448).

2. *Перен.* Звірячий, лютий, жорстокий, нелюдський: Пото(м) хотячи ѡны(и) людъ грѹбы(и) з окрѹтно(с)ти звѣрячеи до скромнѣ(и)шего жития приве(с)ти, медо(в) сичення способи вынале(з) (1582 *Кр. Стр.* 54 зв.).

ЗВѢРЯЧІЙ *див.* **ЗВѢРЯЧИЙ.**

ЗВѢРА *див.* **ЗВѢРЯ.**

ЗВѢРАЧИЙ *див.* **ЗВѢРЯЧИЙ.**

ЗВѢРАЧІЙ *див.* **ЗВѢРЯЧИЙ.**

ЗВѢСИТИ *дієсл. док.* (кого і без додатка) Звісити: ѹченики взя(в)ши его [саѹла] вночи чере(з) му(р) его выпу(с)тили звѣси(в)ши в коши (II пол. XVI ст. *КА* 48); Бѹдѹчи абовѣ(м) барзо зболѣлы(м), допѹстилъ себе нести, позволилъ на то, абы дахъ розобравши..., звѣшенъ былъ дѣрою до избы (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 107); **очи на долъ звѣсити** *див.* **ОКО.**

ЗВѢСИТИСЬ *дієсл. док. (опуститися, нахилитися)* звіситись: Смотри(ж) яко(с) звѣсила низко глава его стаа вѣнце(м) трънѡвны(м) избодена (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 30).

ЗВѢСТВОВАТИ *див.* **ЗВѢСТОВАТИ.**

ЗВѢСТИ *див.* **ЗВЕСТИ.**

ЗВѢСТИТЕЛЬ *ч.* Провісник: А снать самъ то(т) Гавріилъ Архагглъ звѣстите(л) (Львів, 1616 *Бер. В.* 71).

ЗВѢСТИТИ *дієсл. док.* (кому, о чім, чим) Звістити, сповістити, повідомити: бра(т) ва(ш) мл(с)ти па(н) миколай та(к) не би(л) скоро ѡ(т)правле(н)... ѡ чи(м) са(м) ширей извѣ(с)ти(л) ва(ш) мл(с)ти (Устя, 1600 *ЛСБ* 353, 1);

(кому, що) звістити, провістити, передректи (що): Црковь Хва... радость невымовную оповѣдаетъ Котроую тамъ Аггли Пастырѹмъ звѣстили (Львів, 1616 *Бер. В.* 68).

Див. ще **ЗВѢСТОВАТИ, ИЗВѢСТИТИ.**

ЗВѢСТОВАТИ, ЗВѢСТВОВАТИ *дієсл. недок.* Звіщати, провіщати: и нѣмъ Агглъ оный звѣствоуючи ѡ(т)стѹпилъ, заразъ рицырства нб(с)ного полкъ настѹпилъ (Львів, 1616 *Бер. В.* 72); Абовѣмъ иле намъ Аггли звѣстовали, Всех мы то ннѣ, ѡчне в' тобѣ огладали (Там же, 76).

Див. ще **ЗВѢСТИТИ.**

ЗВѢТЕЖИТИ *див.* **ЗВИТЯЖИТИ.**

ЗВѢТЕЗЦА *див.* **ЗВИТЯЖЦА.**

ЗВѢТЯЖИТИ *див.* **ЗВИТЯЖИТИ.**

ЗВѢТЯЖСТВО *див.* **ЗВИТЯЖСТВО.**

ЗВѢТЯЗСТВО *див.* **ЗВИТЯЖСТВО.**

ЗВѢТАЖАТИ *див.* **ЗВИТАЖАТИ.**

ЗВѢТАЖИТИ *див.* **ЗВИТЯЖИТИ.**

ЗВѢТАЖОВАТИ *дієсл. недок.* Те саме, що **звитяжати** у 1 знач.: жо(л)нѣръ..., наѡста(т)кꙋ смѣлєсѧ потыкає(т), и нéпрїѧтєлѧ звѣтѧжꙋєтъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 97).

ЗВѢТАЖОНЫЙ *дієприкм. у знач. ім.* Переможений, -ого: Длѧ чо́гѡ Пале́монъ Ли́ба, ви́дѧчи то, ижъ нєпрїѧ́тєль єгѽ Горꙋ бєрє́тъ, и на(д) звѣтѧжѽными... Тира́н(с)тво виконива́єтъ... ма́ючи при собѣ ки́лкасє(т) чл҃вка, зайхалъ ѡкрꙋтами, В ты́и по(л)нѡ(ч)ны(и) кра́є (Чернігів, 1646 *Перло* 3 ненум.).

ЗВѢТАЖЦА *див.* **ЗВИТЯЖЦА.**

ЗВѢТАЗЕЦЬ *ч.* Те саме, що **звитяжца**: Да́й же смрѣти звѣтѧ́зцю и на́шомꙋ Па́нꙋ Воєво́дичꙋ (Київ, 1630 *Имнол.* 5 зв.).

ЗВѢТАЗСТВО *див.* **ЗВИТЯЖСТВО.**

ЗВѢТАЗТВО *див.* **ЗВИТЯЖСТВО.**

ЗВѢТАЗЦА *див.* **ЗВИТЯЖЦА.**

ЗВѢЧНО *присл.* Одвічно, одвіку, споконвіку, завжди: а потомъ, доведавшисе, што жъ съ того звѣчно хоживала десятина на тую церковъ, и онъ за ся тую десятину казалъ къ той церкви... давати (Вільна, 1513 *Арх ЮЗР* I/VI, 20).

ЗВѢЧНЫЙ *див.* **ЗВЕЧНЫЙ.**

ЗВЯЗАНЄ, ЗВѦЗАНЄ, ЗВЯЗАНЬЄ, ЗВЕЗАНЬЄ *с.* **1.** Сполучення, скріплення, з'єднання чого-небудь з чим: Сою́зъ: Звѧ́зокъ, звѧза(н)є, звѧ́зка, злꙋчѣ(н)є, споє́ньє (1627 *ЛБ* 119).

2. Нерозгрішення, невідпущення гріхів: властію звезанья и разрешенѣя на небѣ и на земли намъ даною, мечомъ духовнымъ отъ Христа въ церкви Его зоставленымъ... Самойла Сенгыла, яко... клеветника оттинаемъ и клятвѣ предаемъ (Володимир, 1608 *АСД* VI, 120); Маютъ отступникове передъ очима свѣжую скутечность владзы тыхъ ключовъ въ св. патріархахъ нашихъ Всходнихъ... въ звязаню... въ розвязаню, оказале въ Львовѣ зоставленную (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 469); **кревноє звязаньє** — *(взаємини, стосунки між ким-небудь на основі кровної спорідненості)* родинні зв'язки: Ино я, хотечи... зъ его милостю паномъ Олехномъ кревное звязанье... приняти... приехалемъ в дом его милости до Красного (Шумбар, 1552 *Арх ЮЗР* 8/IV, 28).

3. *Перен.* Опанування, оволодіння: таѧ па(к) дъщєрь авраамова которою // быль звѧзаль сотона южъ ӥ҃і лѣть чи пакь нє годилосѧ роз'вѧзати єи ѡ(т) того звѧзанѧ в д҃нь соуботныи (1556-1561 *ПЄ* 280 зв.-281).

4. Покарання: Патріархъ за другимъ о такомъ тѣлѣ опиталъ вѣдомость взявши, же // невѣста одна въ звязаню таковомъ зъ сего свѣта зешла, которая была, [за] святое памяти Генадія патріарху, якобы о нечистый зъ нею выступокъ спотварила, и отъ него за то отъ церкве отлучена (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 471-472);

(духовне покарання) епітимія: Той [священникъ Григорий], року 1589, въ лѣтъ по томъ отлученю и звязаню десять, въ Львовѣ умеръ и погребенъ былъ на цментару церкве брацкой... въ мѣстѣ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 470).

ЗВЯЗАНІЙ *див.* **ЗВЯЗАНЫЙ.**

ЗВЯЗАНЫЙ, ЗВЯЗАНІЙ, ЗВАЗАНЫЙ *дієприкм.* **1.** *У знач. прикм.* Зв'язаний, скріплений, обв'язаний: а боярина дей моего... сам Василей Борзобогатый... з гаркабуза на смерть забил..., и тело того Романа забитого, звязаного... утопити казал (Луцьк, 1566 *Арх ЮЗР* 8/VI, 180); Хтожъ еднакъ не видитъ въ мордерствѣ Игнатіевомъ явного кламства, которому... и зубы были вытолочены... и нагій и звязаній въ студню

былъ вкиненъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 741); Звѧ́заного Іс҃а безчє́стно порва́ли, и з ни(м) прє(д) трєпрокла́ты(м) Анна́шо(м) прє(д)ста́ли (Львів, 1631 *Волк.* 5 зв.).

2. *У знач. ім.* В'язень: кото́ражъ тєды надѣѧ вызволе́нѧ была звѧ́заномоу,... и якъ са(м) єди́нъ ве́рхъ ѡдръжалъ на(д) мно́гыми (поч. XVII ст. *Проп. р.* 150).

3. *У знач. прикм. (послідовний, логічний)* зв'язний: мо́жє до́бры(и) казнодѣѧ ка́занѧ повѣсти, и кро(т)ко звѧ́занꙋю ре́чъ роспространи́ти (Чернігів, 1646 *Перло* 8 зв. ненум.).

Див. ще **ЗВѦЗНЫЙ.**

ЗВЯЗАНЬЄ *див.* **ЗВЯЗАНЄ.**

ЗВЯЗАТИ, ЗВѦЗАТИ, ЗВЕЗАТИ, ЗВЕЗАТЬ *дієсл. док.* **1.** *(з'єднати в одну в'язку)* зв'язати: и та(к) ѡны вє(с) звѧ́зо(к) листовъ, та(к) якˀ єго звѧ́зано, вˀ ѡго́нь вки́нꙋлъ (серед. XVII ст. *Кас.* 83);

(що) (зібрати у снопи) зв'язати: а ча́сꙋ жнива рєкꙋ же(н)цо(м) збєрѣтє пе́(р)шє плєве́лы и звѧжѣтє и(х) в снопы (Вільна, 1596 *З. Каз.* 10).

2. (кого, що, чим) *(обкрутити, обв'язати чим-небудь тіло або руки, ноги)* зв'язати: бор'зо на свитаню... кни(ж)ники и вєсь събóрь звѧзав'ши іс҃а и вєли єго и выдали пилатови (1556-1561 *ПЄ* 191); па(н) криштофъ лєшнєвски(и) звєзавши нєвєсту статєчнꙋю мужа(т)кꙋ васковую мазановую на (и)мє моцꙋ и дєвку тивона хрєнъни(ц)кого ...на (и)мє ѡвдюса(м)... и(х) покгва(л)тилъ (Луцьк, 1585 *ЛНБ* 5, II 4048, 89); то(г)ды тои ночи пєтръ спа(л) мєжи двєма жо(л)нєрами звѧзаны(и) двєма ла(н)цухами (II пол. XVI ст. *КА* 63); а тоє рєкши хва́тили е́го жи́довє, и звѧза́ли ємꙋ рꙋки наза(д) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 39); вышолˀ кото́рый былъ оуме́ръ ма́ючи звѧ́заны рꙋки и но́ги крайками (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 168); оных обухами били и мордовалисте посторонъками звезаных зкремпованых тfurималисте (Володимир, 1650 *Арх ЮЗР* 3/IV, 465);

перен. (що) *(затримати, перешкодити вільно рухатися)* зв'язати: хто затрима(л) дх҃а в рꙋка(х) свои(х)? хто звѧза́лъ рѣки якобы вˀ ѡдѣню? (поч. XVII ст. *Проп. р* 198); *Образно*: если Богъ ангеловъ, которіе згрѣшили, не пошановалъ, але звязками темности звязавши отдалъ на судъ заховати (1603 *Пит.* 67); **сердце звязати** — скувати волю: И кождому противъ него сердце звяжетъ: Же не тылко не змогутъ ся боронити: Але и сами ся будутъ полонити (Львів, 1630 *Траг. п.* 166).

3. *Перен.* (що, чим) *(з'єднати, створити одне ціле)* зв'язати: Мнѣ сѧ та(к) ви́дить, тыє слова́ кгды бы сѧ зє(з)во́лили з ва(с) а ста́нєтсѧ имъ, злꙋчи́ли мо́цно, и звѧза́ли крѣпко нєра(з)дѣлнꙋю си́лꙋ вла́сть и е́дность (Острог, 1587 *См. Кл.* 10); Єсли́ и на двоа́коє мѣсто роздѣлєна, алє вѣрою и любо́вїю вѣчнє звѧ́зана и съвокꙋплєнна: єдна в нє́бѣ съ хс҃омъ триоумъфꙋє (Почаїв, 1618 *Зерц.* 45); припомни сєбѣ ко́ла ѡныє, кото́рїє видѣ(л) єзєкеи(л) прр(о)къ та́къ звѧза́ныє з собо́ю, жє одно бє(з) дрꙋгого нє было (поч. XVII ст. *Проп. р.* 265 зв.).

4. (що, від кого, кого, чим) Не розгрішити, не відпустити гріхів: а ш'то коли з'вѧжєшь на зємли, боудє(т) з'вѧзано на нб҃сєхь (1556-1561 *ПЄ* 74); Бо его то самого урядъ естъ: откидать и радить, карать и потверъжать, становить, звезать и розвезать (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 256); кого ты звяжешъ на земли, будетъ звязанъ на небесѣхъ (1603 *Пит.* 20); А кгды его въ томъ своемъ незбожномъ предсявзятю упартого видѣлъ, владзою духовною... звязалъ его и отъ церкве отлучилъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 473); а Сщ҃е́нници, вла́днꙋтъ дш҃ею лю(д)скою, роззвѧ́зꙋючи ѡнꙋю, зˀ грѣховˀ Бг҃ꙋ брыдкыхˀ, и звѧ́зꙋючи вла́дзою, о(т) Хр҃ста Па́на собѣ да́ною (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 9); Покꙋта, кото́рая за грѣхи,... // ...при спо́-

вѣди... з' надѣєю ѡ(т)пꙋщє́нѧ дла вылѧ́нѧ найдоро(ж)шеи крви Сн҃а Бж҃ого, а то чєрє(з) розгрѣшє́н'є сщ҃єнничєское, котѡ́рымъ моцъ да́на є́стъ ѡ(т) Хр(с)та́ г(с)да звѧза́ти и розвѧ́зовати (Львів, 1646 *Зобр.* 49 зв.-50).

5. *Перен.* (кого) Опанувати, оволодіти: дъщєрь авраамова котороую // быль звѧзаль сотона южь ӣї лѣть чи пакь нє годилосѧ роз'вѧзати єи ѡ(т) того звѧзанѧ в дн҃ь соуботный (1556-1561 *ПЄ* 280 зв.-281).

◇ **примирѧ звѧзати** — укласти перемир'я: рїатє(л)ство з'єднали и нѣкды нєрозорва́ноє примѝрѧ звѧза́ли (поч. XVII ст. *Проп. р.* 161).

Див. ще **ЗВЯЗОВАТИ.**

ЗВЯЗКА, ЗВАЗКА *ж.* **1.** *(те, чим зв'язують)* зав'язка, путо: Повѡ́и: Звѧ́зки (1627 *ЛБ* 84); *Образно*: розвѧжи звѧ(з)ки злостєй свои(х) нєпобо(ж)ны(х) (Чалгани, 1603 *УЄ* № 78, 11); если Богъ ангеловъ, которіе згрѣшили, не пошановалъ, але звязками темности звязавши отдалъ на судъ заховати (1603 *Пит.* 67).

2. Зв'язок, союз, єдність: Сою́зъ: Звѧ́зокъ, звѧза(н)є, звѧ́зка, злꙋчѣ(н)є, споє́ньє (1627 *ЛБ* 119).

Див. ще **ЗВЯЗОКЪ.**

ЗВЯЗОВАТИ, ЗВЯЗОВАТЬ, ЗВАЗОВАТИ *дієсл. недок.* **1.** *(скріплювати, збирати, з'єднувати докупи)* зв'язувати: Съплѣта́ю: Сплѣтꙋю, звѧ́зꙋю в' кꙋпꙋ, спѝсꙋю, склада́ю (1627 *ЛБ* 128).

2. (кого, чим) *(обкручувати, обв'язувати чим-небудь тіло або руки)* зв'язувати: заказа(л) дх҃ꙋ нєч(с)томꙋ изыйти ѡ(т) чл҃ка абовѣмь ѡ(т) да(в)ного ча(с)у тєды є(ст) моучи(л) и звѧзовали єго ла(н)цꙋхи (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 215); Свѧ́зꙋю: Звѧ́зꙋю, в' тємнѝцꙋ сажа́ю (1627 *ЛБ* 113).

3. Не розгрішати, не відпускати гріхів: папа Римский... самъ маеть моцъ навысшую редить церковъ (Божью), звязовать и розвязовать (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 258); Пастыромъ и учителемъ ровную подаетъ власть, чому знакъ естъ, же звязуютъ и розвязуютъ, подобне якоже и Петръ (1609 *Пит.* 23).

Див. ще **ЗВЯЗАТИ.**

ЗВЯЗОВАТЬ *див.* **ЗВЯЗОВАТИ.**

ЗВЯЗОКЪ, ЗВАЗОКЪ *ч.* **1.** Єдність, зв'язок, союз: Новинами нє забавам Вашєй Милости, ѡдно то, иж сє сєздє и повєтра нє лєкают и в заповєтроных мѣстцах соймики полєм мѣти хотат, абы вже з нами доконали того звѧзкꙋ и приѧзни братскоє, Панє Божє дай (Варшава, 1568 *AS* VII, 307); Сою́зъ: Звѧ́зокъ, звѧза(н)є, звѧ́зка, злꙋчѣ(н)є, споє́ньє (1627 *ЛБ* 119); Крєвно́сть а́лбо сро(д)ство єстъ з'вѧ́зокъ ты́хъ котѡ́рыє з од'ноє кр҃ви походѧ́ть (Львів, 1645 *О тайн.* 169); **звѧзокъ малженскїй** — подружній зв'язок: Съвокꙋплє́нїє, смѣшє́нїє: Бра́чны(и) съю́зъ, злꙋчє́(н)є малжє(н)скоє, а́лбо звѧ́зо(к) малжє́нскїй кꙋ спо́лномꙋ животꙋ (1627 *ЛБ* 167).

2. Те, чим зв'язують, путають: Оуза, ю́за: звѧзокъ, ланцꙋ(х), вѧ́занка, тємни́ца, фастикꙋ(л) (1627 *ЛБ* 137);

перен. (те, що зв'язує, затримує, заважає, спутує) пута: пока(и)сѧ... бо тѧ вижу бы(т) в го(р)ко(с)ти жо(л)чи, и въ звѧ(з)ку зло(ст)и (II пол. XVI ст. *КА* 41); Христосъ зъ Гробу: якъ звитяжци ж ся поклонѣте: И зъ звязковъ грѣховныхъ, всѣ ся освободѣте (Львів, 1630 *Траг. п.* 173); ю(ж) ро(з)вѧза(л) б҃ъ звѧ́зокъ нєпло(д)ства твоєго (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 354); *Образно*: роз'вѧзань є(ст) з'вѧзокъ языка єго (1556-1561 *ПЄ* 155).

3. Зв'язка, в'язка, *діал.* зв'язок: знашли... жи(л) воловы(х) два звѧзки (Луцьк, 1565 *ТУ* 112); слышишъ хлопє той звѧ́зокъ на ба́рки вложи и ѡны(и) занєси до господы моєи (к. XVI ст. *Розм.* 58 зв.); и та(к) ѡны

ве(с) зва́зо(к) листовъ, та(к) якˀ єго зва́зано, вˀ ѡго́нь вки́нꙋлъ (серед. XVII ст. *Кас.* 83).

4. *Перен. (особа і т. ін., завдяки яким хто-, що-небудь з'єднуються в одне ціле)* ланка: Третій — тогожъ привилей былъ, ижъ ... Римскій епископъ... // былъ... вѣри православной посторожца и оборонца готовый, сталея оттоль звязкомъ навыборнѣйшимъ въ сполечности церковной (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 715-716); и та́ѧ то любо́въ, понєва́жъ є(ст) зва́зкомъ зˀєдноча́ючимъ чло́нки цр҃ко́вныи не́ то́лко до живы́хъ протѧга́єтъсѧ, ле́чъ и до оуме́рлыхˀ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 163); *Образно*: Та́ѧ бовѣмъ Бж(ст)ве́ннаѧ Тра́пєза дш҃ѣ на́шєй е́стˀ си́лою жи́лами оума, звѧ(з)ко(м) оупова́нїѧ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 915).

5. Об'єднання, товариство, братство: яко пры крєщєнїи нємовято(к) ѡ(т)рыцаниє сотаны ѡбѣщанїє бг҃ꙋ быває(т) тако и нынѣ во совє(р)шє(н)номъ во(з)растѣ чловєчє(с)ко(м), при братолюбии встꙋпꙋючы до звя(з)кꙋ братского,... нєѡ(т)ступнє до ко(н)ца жывота своєго трвати (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 61 зв.).

6. Правило, закон: Єсли(ж) тєды в҃ша ми́лость (чого нє розꙋмѣємо) проти(в) на(м) озѧбла, вˀжды нєхай в҃м ро́уши(т) мл҃(с)ть пра́въ в҃м кото́роє вˀ єдны(х) до́щкахˀ з на́шими... // ...замкне́ны, и єдными зва́зками оутвєрже́ны сꙋть (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 215 зв.-216).

Див. ще **ЗВЯЗКА.**

ЗВЯЦАТИ *дієсл. недок.* Дзвякати, брязкати: instrepo, звяцаю, шумлю, гучу, зубами скрєгочу (1642 *ЛС* 240); intono, as, гримаю, звяцаю (Там же, 244).

ЗВѦГАНЬЄ *с.* Дзвякання, брязкіт: Многоглаголáнїє: Звѧга́ньє (1627 *ЛБ* 64).

ЗВѦГОМЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Лайливий, брехливий: Ба́сни звѧго́мыѧ: Вшєте́чныи, встыдли́вый Пѣсни, Га́дки, и Ба́йки (Львів, 1642 *Жел. П.* 7 зв.).

ЗВѦЗАНЄ *див.* **ЗВЯЗАНЄ.**

ЗВѦЗАНЫЙ *див.* **ЗВЯЗАНЫЙ.**

ЗВѦЗАТИ *див.* **ЗВЯЗАТИ.**

ЗВѦЗКА *див.* **ЗВЯЗКА.**

ЗВѦЗНЫЙ *прикм. (послідовний, логічний)* зв'язний: ве́нцъ, и найзвѧзнѣ́йшєє сло́жноє Гре́цкоє сло́во, подо́бнымъ та́къжє звѧ́знымъ, и сло́жнымъ по славе́нскꙋ вы́ложити є(ст) мо́жно (Київ, 1623 *МІКСВ* 74).

Див. ще **ЗВЯЗАНЫЙ.**

ЗВѦЗНѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* Послідовніший, логічніший: А за ты(м) то(т) кото́ры(и) тых ча́со(в) хо(т) в зацнѣ́йшо(м), пє(н)кнѣйшо(м), звѧ(з)нѣйшо(м)... язы́кꙋ Словє(н)ско(м),... нє мнѡги(м) пожи́точє(н) бы(л): тєпє(р) хо(т) в по(д)лѣ́йшо(м) и простѣ́йшо(м) язы́кꙋ,... всѣ(м) Рꙋского язы́ка, якоко(л)вє(к) оумѣє(т)ны(м), потре́бє(н)... бы́ти моглъ (Євˀє, 1616 *УЄ Єв.* 6 ненум.).

Пор. **ЗВАЗНЫЙ.**

ЗВѦЗОВАТИ *див.* **ЗВЯЗОВАТИ.**

ЗВѦЗОКЪ *див.* **ЗВЯЗОКЪ.**

ЗВѦЗЬ *ж. (що-небудь, утворене переплетенням)* сув'язь : цвинтарь коло цєркви..., нанавши трачовъ и порєзавши колоды дꙋбовыє, што тамъ єстъ, ꙋ звѧзь ѡхандожнє и моцно вробити (1577 *AS* VI, 77); въ тꙋю звѧзь цвинтарь цєглою ѡбъмꙋровати (Там же).

ЗВѦЛЫЙ *дієприкм. у знач. прикм. (який зів'яв, перестав бути свіжим; в'ялий)* зів'ялий: Чл҃къ... трава за́разˀ оусыха́ючаѧ, проу(д)ко ѡбˀоумира́ючєє звѧ́лоє зѣлѧ, згибєли проу(д)кой по(д)ле́глаѧ натоу́ра (Острог, 1607 *Лѣк.* 119).

ЗВѦНУТИ *дієсл. док.* **1.** *(стати в'ялим, сухим; засохнути)* зів'янути: вѣнчаимося рожєю поки нє звѧнєть (Корець, 1618 *З. Поуч.* 111 зв.); Присвѣднꙋ, или Присвѧдє: Звѧ́лъ, звѧ́нꙋлъ (1627 *ЛБ* 99); *Образно*: Кро́вь та́ѧ

ѡкропла́єтъ Црквъ: пре́то те́жъ ро́жчки єи (и ще́пы) зва́нѹти нє мо́гѹтъ (Київ, 1625 *Злат. Н.* 129); Зва́нєт҅ квѣтъ вѣры... квѣт҅... любве́ нє зва́нєт҅ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 513).

2. *Перен.* Зникнути, пропасти: яко(ж) ты чл҃че нє имає(ш) сходити и злостїй сѧ варовати бѹдѹчи яко плоучина або яко оутрьнѧ роса скоро слнцє зыидє(т) тоу(ж) заразь званє(т) (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 146 зв.).

Див. ще **ИЗЬВАНУТИ.**

ЗГАГА *ж.* Згага, печія: Кро(п) сырыи завшє я(ж) нащєср(д)цє згагоу выганѧє(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 11 зв.); оубозїи ю(ж) ско́ры и псы со́бѣ вари(ли), и оу смѣтѧ(х) глѧ́дали што бы или, с҅ чого и(м) приходи́ли з҅ґа́ги (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 83 зв.).

ЗГАДАТИ *дієсл. док.* (що) Відгадати: и шо́лъ до Асколо́на, и заби́лъ та́мъ л҃ мѹ́жєвъ, которы(х) ша́ты взѧ́вши да́лъ ты́мъ кото́рыи бы́ли га́дку згада́ли (серед. XVII ст. *Хрон.* 185).

Див. ще **ЗГАДНУТИ.**

ЗГАДАТИСЯ, СГАДАТИСЯ *дієсл. док.* (з ким і без додатка) Погодитися; порадитися: Ино мы, съ благословеніємъ Божіимь, обачилши рѣчь слушную и Богу подобную, сгадалшися, дозволили и дали сей лист (Перемишль, 1563 *АрхЮЗР* 1/VI, 51); ино(ж) мы... згадавъшися з дѹховенъство(м) нши(м) дозволили и дали сє(и) ли(ст) по(д) пєча(т)ю столєчъности // нашоє (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 2-3).

ЗГАДНУТИ *дієсл. док.* (чого) Відгадати, *діал.* згаднути: А если згаднете тое простое и безхитрое загадки, и не от вымыслу практичного, но от истинны, яко сама в собѣ ест глаголемое, тогда, оставивши философы латинские, к тебѣ, брате мой русине, с словом ся оборочаю (1599-1600 *Виш. Кн.* 153).

Див. ще **ЗГАДАТИ.**

ЗГАЖАТИ, ЗҐАЖАТИ, ЗГОЖАТИ *дієсл. недок.* **1.** (чому) Догоджати: Вєлми́ много такѡ́выхъ ре́чєй пи́смо с(т). тєле́снє повѣда́єтъ, а нє ве́длє пова́ги Бо(з)скои вєлмо́жности, нашєй сла́бости згажа́ючи, што́ єсли нє ве́длє присто́йности бѹдємъ розѹмѣти, в҅ спро́сность нєзличо́нѹю мѹсѣли бысмысѧ оували́ти (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 255).

2. (з чим) *(бути відповідним чому-небудь)* відповідати (чому): Свѣдо(ц)ство... тоє добрє згажає(т) ѹ иѡвидѹша, с трєти(м) выводо(м) ѡ кгота(х) димитра по(с)ла мо(с)ко(в)ского в рымѣ (1582 *Кр. Стр.* 48 зв.); Если не Аристотельскими силоизмами ствердятъ то, и если не згожаетъ зъ умѣетностю ремесла вашего указанемъ, тое, яко подлѣйшое, откидаете (1603 *Пит.* 107).

3. (що) Зіставляти, порівнювати: Всѣ Лѣтопи(с)цѣ рѹ(с)киє лито(в)скиє и жмои(т)скиє которы є(м) з ро(з)ны(х) мѣ(с)цъ собраны(х) єм згажа(л), и(в) ѡ(д)но мѣ(с)цє для выбаданя а досвѣ(д)чєня пра(в)ды истории зноси(л), и(с) пи(л)но(с)тю ко(н)фо(р)мова(л) (1582 *Кр. Стр.* 84 зв.); панъ Нємиричъ... показуючи границу мєжи кнзє(м) Ружи(н)ськи(м) а пномъ Дєшковски(м), чєрє(з) мєнє,... // учинєную... которую и тєпє(р) с памє(т)ю моєю згожа(л) (Житомирщина, 1598 *ККПС* 99-100).

4. (кого) *(порозумiватися у яких-небудь питаннях)* погоджувати (з ким): ѡзна(й)мѹю ва(м) и(ж) кнѧжє єго мило(ст) из ѡбѣма сынами своими приє(з)ди(л) по(д) лво(в) в имѣ(н)є своє... згажаючи сыно(в) свои(х) на ѡтчи(з)нѣ и на матєри(з)нѣ и(х) (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 6 зв.).

Див. ще **ЗГОДИТИ.**

ЗГАЖАТИСЕ *див.* **ЗГАЖАТИСЯ.**

ЗГАЖАТИСЯ, ЗГАЖАТИСЕ, ЗГАЖАТИСѦ, ЗГОЖАТИСЬ, ЗГОЖАТИСЯ, ЗГОЖАТИСѦ, ЗЪГАЖАТИСЕ, ЗЪГАЖАТИСЯ *дієсл. недок.* **1.** (з ким, з чим, в чому, на що, о що) *(виражати, підтверджу-*

вати свою згоду, визнаючи що-небудь правильним, доречним) згоджуватися (з ким, з чим і без додатка): вжобы Твоа Милость... съ старостичом Луцкимъ... и паномъ Дахном ...во всємъ бы са єси згожалъ, а ѡни тєж мают порады твоєє вживати (Львів, 1537 *AS* IV, 87); а ѡ(т) аксанєса, на што сє вси єврє(и)скиє выкладачє згажаю(т), нємєцкиє вси народы пошли (1582 *Кр. Стр.* 32 зв.); А то пречитавшы, абысь на рекъ, ижъ "не толко тыхъ артыкуловъ, о которые ся еще зъ Рымляны не згожаемъ" (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 119); З ты́м жє тєды згажа́ючиса и Бл(с)вє́ный Кири(л)лъ, та́къ мо́витъ,... // ... я́кобы мѣлъ оухвала́ти жє Дхъ с(т). ...ѡ(т) Сна похо́дитъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 214); Згажає́тса з тою на́шєю повѣстю ап(с)лъ па́вє(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 292); А хотєчи, абы тая справа до ску(т)ку своє(г)[о] при(и)ти мо(г)ла, зъгажаючисє в то(м), с право(м) посполитымъ,... то(т) тє(р)ми(н)... на и(н)ши(и) ча(с),... пєрєкладаю (Ржищів, 1639 *ККПС* 226); тєды я, комо(р)никъ, згожаючи(с) в ты(м) с правомъ посполиты(м),... таковоє диляцыи бо(л)шоє справы, котороє ѡпєкунъ прє(з) посланъца своєго,... в то(и) справє заживає(т) (Горошки, 1643 *ДМВН* 230); И я́са на́то дрѹ́жє мо́й с тобо́ю згожа́ю (Чернігів, 1646 *Перло* 56 зв.).

2. (з чим, в чому, з ким і без додатка) *(узгоджуватися, бути у відповідності)* згоджуватися: А єстли бы нє довєла то(г)ды позваная сторона... єщє тє(ж) нє пови(н)на ѡ(т)повєдати на таковы(и) позо(в) которы(и) бы бы(л) скробаны(и)... а звлаща єсли бы са ѡди(н) з другимъ нє згожа(л) (1566 *ВЛС* 18); жо(н)ки свє(т)чили... нє в ѡдно слово и нє згажаючиса алє ро(з)но (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 58); Понєва́жъ анѣ лѣкарє(м) анѣ до́кторомъ назва́ти нє мо́жємъ, по́ки цало́го смы́слѹ и бачє́на є́стєсмо, того кото́рый в҇ ша́ты до́кторскіи ѡдѣтый з҆вє́рхѹ, а бѣ́глости и оумѣє́тности до́кторскои нє ма́є(т) што бы са згажа́ла // з҇ ша́тами (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 219-220); Потрєба тєды, абы та́а вѣра ва́ша згажа́ласа з҆вычаа́ми дѹшєспаситєлными (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 905).

3. (з ким і без додатка) *(жити мирно, у згоді)* згоджуватися: крол ѹгръски и чъски... коли бы познали и(ж) сѹсє(д)нїи г(с)п(д)рїє ва(л)чѹ(т) и нєзгожаютса про мєжи собою, с радою // своєю... жадаючи абы пановє... ѡбратили бы моци свои на проти(в) поганѡм (Кам'янець, 1510 *Cost. DB* 454-455); має(м) зъ Єго ми́ло(ст)ю ѡ(т)цє(м) Єпи(с)копо(м) зъноси(ти) и порозѹмєва(ти)ся зъгажаючися зо всѣми правовѣ(р)ными хр(с)тияны и ѡборо(н)цами цркве восто(ч)ноє (Острог, 1596 *ЛСБ* 563, 1); и мовите закладаючися иншими причинами, якобы для того чините, иж папеж и патріарха не згажаются (Львів, 1605-1606 *Перест.* 43); дла тои причі́ны ча́стокро(т) в҇ пи́смѣ стомъ до́лгаа тєрпливо(ст), и милосє(р)днаа нєскваплі́во(ст) я́къ сєстры́чки са згажа́ютъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 299).

4. (з ким, чого) *(приходити до згоди, домовлятися про що-небудь)* згоджуватися: згожаючиса з ними и тєж з старостою Браславскимъ и Вѣницкимъ, кназєм Богѹшомъ Ѳедоровичомъ Корєцкимъ, нєприатєлю ѡтпоръ... чинилибы (Вільна, 1558 *AS* VII, 21); Зъ якоюжъ то смѣлостью и бачєньємъ, хр(с)тиа(н)скѹю пасхѹ свою, пєрєдъ жидовъскою напєрєдъ дно(в) двадєсатъ и пать внєсли, анѣ с хр(с)тияны, анѣ зъ жидами са згожаючи штось вєлми дивьно (Острог, 1587 *См. Кл.* 17); А до Присѹдѹ для рємє(с)никовъ цєхо(в) два, в котры(х) вшєлякого рємє(с)ла згажатися И Споряжати бы мѣли, Тоє Просити абы Надати рачилъ (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 2 зв.).

◇ **згожатиса самому з собою** — (з ким) бути послідовним у своїх справах: Згожа́тиса

самóмȣ з соббю, моýжа моу(д)рого и похвáлы го(д)ного єст҄ знáкъ (Острог, 1614 *Тест.* 155).

ЗГАЖАТИСА *див.* **ЗГАЖАТИСЯ.**

ЗГАЖЕНЬЄ *с.* Згода, порозуміння: и до згажéньа ѡ(д)щепе(н)ствъ: и напрáвы исцєлєва(н)а, соєдинéніа, цє(р)кóвного дорóгȣ ѿтворáти, и ясне показáти нє занехáю (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 14).

ЗГАНБЕНЬЄ *с.* (*стп.* zhańbienie) зганьблення, знеславлення: На єгó тоутъ и óндє вѣчноє згинéньє, И рáды кнажáтє шáтаньского зганбéньє (Львів, 1616 *Бер. В.* 93); Злославлéніє, злохȣлéніє: злóє ѡславѣньє, зганбéньє (1627 *ЛБ* 39).

Пор. **ЗГАНБИТИ.**

ЗГАНБИТИ *дієсл. док.* (кого, що) Зганьбити, знеславити: а иныи дръжа(в)ши слоу(г) єго зга(н)би(в)ши и(х) єще оубили (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 168 зв.); прѡтúвныи хотáжъ са прȣ(т) бж(с)тва Дха Стго, вша(к)жє мáло са ѡ то(м) пúсмы... бáватъ, мáючи на тóмъ дóсытъ, абы могли згáнбити и оукрыти Сновнє бж(с)тво (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 57); Посрамúлъ: Згáнбилъ (1627 *ЛБ* 89).

ЗГАНЕНЄ *с.* (*стп.* zganienie) нагана, огуда, осуд: Ѡбличéніє, строфова(н)є, кара(н)є, гáнба, лаа(н)є, поганбє(н)є, зганє(н)є (1627 *ЛБ* 148).

Пор. **ЗГАНИТИ.**

ЗГАНЕНЫЙ *дієприкм. у знач. ім.* Зганений, -ого; зганьблений, -ого: єму ты(х) светко(в) свово(л)нє гани(л) и ѡстави(л) а ѡни са выведȣть тогды таковы(и) ѡ(ст)авуючи с ты(х) свє(т)ко(в) ко(ж)дого зганєно(г) водлє ста(н)у повинє(н) будє(т) навазовати подлу(г) родȣ и(х) шля(х)тича яко шля(х)тича а хлопа яко хлопа такъ яко бы єго шля(х)тича... а хлопа рани(л) (1566 *ВЛС* 79).

ЗГАНИТИ, ЗГАНЇТИ *дієсл. док.* (кого, що, чим і без додатка) Зганити, огудити, знеславити: Южь вижȣ жє(с) згани(л) традицію костєла ри(м)ского (1598 *Розм. пап.* 36 зв.); Пнъ бгъ нєхáй заховáє(т) абы до того нє приходúло, якожъ кгды тыи пѡстȣпки митрополúтъ и владыко(в) рéчю сáмою з҄гáнєны и покáраны боу́доу(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 22); Згáнитъ, з҄фȣкаєт҄ тáмъ Г(с)дь, з҄грóмитъ того, котóрїй нєоумы́тыи нѡги мѣти бȣдєтъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 288); Згáнивши... Хс... ихъ жадáна старшéнства... призывáєтъ ихъ до сєбє (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 160); анѣ тє(ж), жє сїє на(д) захована то в ни(х) найшло, згáнїти и строфовати нє можє(м) (серед. XVII ст. *Кас.* 4 зв.).

ЗГАНИТИСА *дієсл. док.* (чим) Зганьбитися: анѣ тогó бáчилъ жє тáкъ жє оу нúхъ ѡбхóжєньє събѡры тым҄, жє спóсобо(м) якожъ далéко слȣшнѣй знєстú и згáнити са мóгоутъ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 34 зв.).

ЗГАНЇТИ *див.* **ЗГАНИТИ.**

ЗГАНЯТИ, ЗГАНАТИ, ЗЬГАНАТИ *дієсл. недок.* (кого, що) Зганяти, виганяти, проганяти: Которыє тєж подданыє волоки дєржат, а волов, а ѡвєц и конєй нє мают, тогды таких з волоки зьганати и ѡсажовати (1567 *AS* VII, 120); теды он, заволавши... помочников своих,... почал плуги наши с пол наших зганяти (Володимир, 1612 *АрхЮЗР* 1/VI, 410); а члка шко(д)лúвого з҄ оурáдȣ абы зганáлъ, и побóжны(м) и цно(т)лúвымъ абы повѣрáлъ мѣстъ прєложéн҄ства справовáти (Острог, 1614 *Тест.* 155).

Див. ще **ЗГОНИТИ.**

ЗГАНАТИ *див.* **ЗГАНЯТИ.**

ЗГАРАТИ *дієсл. недок.* (*знищуватися вогнем*) згоряти: тєпє(р) южъ коупина гори(т) а нє згарáєтъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 16 зв.);

перен. гинути, зникати: Шéстаа звѣзда тои Корȣны... наполнéннаа свѣта бо(з)когѡ, и въ ѡгни єгѡ бо(з)тва, нє згарáєтъ бывши (Чернігів, 1646 *Перло* 165).

Див. ще **ЗГОРѢТИ.**

ЗГАРДА *див.* **ВЗГАРДА.**

ЗГАСАТИ *дієсл. недок.* **1.** *(переставати горіти або світити, світитися; погасати)* згасати: оудѣлѣтє и на(м) ѡ(т) масла вашего бо с҄вѣтил҄ники наши з҄гасаю(т) (1556-1561 *ПЄ* 105); Котрый огонь незгашоный, нинѣ згасаетъ. И робацтво незаснѹлое, южъ здыхаетъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 177).

2. Перен. *(втрачати значення, цінність; забуватися)* згасати: А твоꙗ пáнє слáва, нєсмєртéлна тръвáла, бодáй пáмꙗтка óного нє оумирáла, и всѣхъ цны́хъ Балáбанѡвъ слава нє згасáла (Львів, 1614 *Кн. о св.* 2 зв. ненум.).

Див. ще **ЗГАСНУТИ.**

ЗГАСИТИ, ЗЪГАСИТИ *дієсл. док.* **1.** (що, чим) *(припинити горіння, світіння)* згасити: моꙗ прїѧтєлко загаси свѣчѹ и при(и)ди трошка до мєнє // ѡнѹю згашѹ (к. XVI ст. *Розм.* 45-45 зв.).

2. *Перен.* (кого, з чого, що) *(не дати розвинутися, придушити)* згасити: Такъ власне... горкая работа зо всего доброго тебе злупила и всю опановала, понизила, спустошила,... зъгасила и праве зъ // кгрунъту изъгладила! (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 1025-1027); Прєто(ж) сєна(т) хотачи... пожáдли́вость згаси́ти, ѡбра(з) з того мѣсца взꙗ́вши на мѣсцѹ инши(м) каза(л)... єгѡ постáвити (поч. XVII ст. *Проп. р.* 273);

(що) знищити, зруйнувати: Щитъ то естъ "тарча вѣры и любве", которою бысмо могли всѣ стрѣлы огнистыи злосливого згасити (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 860); Три млодéнцы Пóстом҄ пєчъ огни́стѹю згаси́ли, и нєзбóжного Ти́рана звы́тꙗжили (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 65).

ЗГАСИТИСА *дієсл. док., перен. (зникнути)* згаситися: ѡ пр͠ч(с)таꙗ пáн҄но... // ...жи́ла(с) завшє ꙗ́къ саламáндра мєжи поломєнми грѣхóвъ, єдна(к) нє ѡпали́ла(с) сꙗ ...всѣ поломєни згаси́лисꙗ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 61 зв.).

ЗГАСНУТИ *дієсл. док.* **1.** *(перестати горіти або світити)* згаснути, погаснути: всѣхъ, мóвитъ, до лáски прїймѹ котóрыисꙗ под҄дадѹтъ пóки Походнꙗ горѣти бѹдє(т), а зáсь ꙗ́къ скóро згáснєт҄, жáдной надѣи нє бѹдє(т) ѡ и́хъ здорóвꙗ цѣлости (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 21); Огєнь тáмъ нѣкóли нє з҄гáснєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 42);

(стемніти, звечоріти) згаснути: ѡ(з)на(и)мѹю(чи) ємѹ и(ж) маєть на мо(с)квѣ бы(ти) нижъ(ли) зга(с)нє(т), а ѡ замокъ єго столєчны(и) копию скрѹши(ти) (1582 *Кр. Стр.* 9 зв.).

2. *(перестати існувати, припинити діяльність)* згаснути: внєсєна была... дрѹка(р)ня ...которая ижь за нєдоста(т)ко(м) а пото(м) за смє(р)тю дрѹкаря тоє(и) дрѹка(р)нѣ згасла была (Львів, 1586 *ЛСБ* 80).

3. *Перен. (завмерти, зникнути) (про почуття, думки і т. ін.)* згаснути: И длꙗ ро(з)множéнїꙗ нєсправє(д)ли́вости, згáснє ми́лость мєжи мнѡ́гими (Вільна, 1596 *З. Каз.* 38); На жа(д)ныи пєрєшкóды зáвисти нє дбáючи... жє зáзрость оущипли́вaa згáснєтъ, а прáца моꙗ тáꙗ ѹ пото(м)ны(х) в҄дꙗ(ч)ност҄ ѡ(т)нєсéтъ (Київ, 1627 *МІКСВ* 185).

◇ **згасла походня** *див.* **ПОХОДНЯ; свѣча згасла** *див.* **СВѢЧА.**

Див. ще **ЗГАСАТИ.**

ЗГВАЛТИТИ *див.* **ЗҐВАЛТИТИ.**

ЗГВАЛТОВАТИ *див.* **ЗҐВАЛТОВАТИ.**

ЗГВАЛЧЕНЄ *див.* **ЗҐВАЛЧЕНЄ.**

ЗГВАЛЧЕНИЄ *див.* **ЗҐВАЛЧЕНЇЄ.**

ЗГВАЛЧЕНЬЯ *див.* **ЗҐВАЛЧЕНЄ.**

ЗГЕРЕТИЧАЛЫЙ, ЗГЕРЕТИЧѢЛЫЙ *дієприкм.* **1.** *У знач. прикм.* Який став єретиком, відступником: Прє́то ст͠ый Пáвєлъ,... покáзѹєтъ ꙗ́снѡ, якѡ спосро(д)кѹ ѡ(т)стѹп(с)тва, анти́христъ вы́йдєтъ... з мóрꙗ бѹрли́вого: котóроє то мóрє надимáютъ и бѹрꙗтъ; дѹх(и) чартóвскїи вóлны єгѡ, пéрвоє ѡ(т)стѹп(с)тво в҄ Ґрéцїи... през҄ нѣкоторыхъ цé-

сарωвъ згєрєтича́лыхъ (Чернігів, 1646 *Перло* 137).

2. *У знач. ім.* Єретик, відступник: Алє рєчє́тъ кто, а набáрзѣй згєрєтичѣлый: жє самóгω то Бга є́стъ, ω(т)пꙋщáти грѣхи́ (Львів, 1646 *Ном.* 4).

ЗГЕРЕТИЧАТИ *дієсл. док.* Відступитися від догм християнства: проти́вници нáши и лжебрáтїа Православ́ія стгω,... называ́ючи дхóвны(х) нáшихъ нєꙋками,... волáючи и́жъ Рꙋсь Православ́наѧ згєрєтичáла, Ли́чбы, Фóрмы, Матє́рїи, Интє́нцїи, и скꙋткωвъ Тáинъ Бж(с)твє́нны(х) нє знáєтъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 4).

ЗГЕРЕТИЧѢЛЫЙ *див.* **ЗГЕРЕТИЧАЛЫЙ.**

ЗГИБАТИ *дієсл. недок.* Гинути, *діал.* згибати: А тꙋ собѣ // розмышлѧ́ти ижъ оумє́рлыи нє згибáютъ и внѣвєчъ нє оборочáютсѧ, áлє єсть и́мъ повстáнїє въ живо(т) вѣчны(и) (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 160-161); Изнємогóхъ: Захорѣлємъ, застогнáлєм҃. Тáкжє: Изнємагáю, ꙋтлѣю, слабѣю, áбо починáю пáсти, собóю вóнтплю, з҃гибáю, албо погибáю (1627 *ЛБ* 46).

Див. ще **ЗГИБНУТИ.**

ЗГИБЕЛЬ *ж.* **1.** *(втрата життя, смерть)* загибель, погибель: Члкъ... зги́бєли проу(д)кой по(д)лєглаѧ натоу́ра (Острог, 1607 *Лѣк.* 119); Звѣтѧ́з҃ствомъ нє́прїѧтєлїй, абысьсѧ нє по(д)носи́лъ нѣкг(д)ы... и нє триоу(м)фоуй ω(т) зги́бєли чоловѣка (Острог, 1614 *Тест.* 180).

2. *Перен. (руйнування, занепад, знищення чого-небудь)* погибель: нє мѣста бовѣм҃ збꙋрє(н)є ωплáкꙋю,... áлє дши стобливоє спꙋстошє(н)є, и црkви хр(с)та в собѣ мáючꙋю оупа(д)коу и зги́бєли (Острог, 1607 *Лѣк.* 8); так богъ роздѣлил, абы сѧ един в дрꙋгого враd не втрꙋчал... бо то вже згибел, коли един ωбѣма владнꙋти ꙋсилꙋется (поч. XVII ст. *Вол. В.* 81); я́къ тыє справы в котóрыє ты са(м) пи́лнє вє́зриш҃ и оусмóтришъ, вєли́кꙋю прїймоую(т) попрáвꙋ тáкъ є́сли що пєрєбáчиш҃, до вєли́коє прихóдѧ(т) зги́бєли (Острог, 1614 *Тест.* 160).

3. *Перен.* Духовний занепад: плывꙋчи бовѣ(м) з вáми на то(м) широ́комъ мóри, нє вѣдаю з яки(х) мѣ(р) послизноу(в)шисѧ, на самóє вѣ(ч)ноє згибєли дно вы́па(л) (Острог, 1607 *Лѣк.* 13); Хтосѧ (мовєчи) дó фїлозóфии... оддáть хóчєтъ,... нє оумѣ́єтность свою я́ко наволóкꙋ нѣ́ѧкꙋю ски́нꙋти мáєтъ... котóраѧ зги́бєли вóзомъ... є́стъ (Єв'є, 1612 *Діоп.* 2 ненум.); Зачи́мъ прєблагíй Іс ωкрꙋтнѣй страдáєтъ, Кгды на вóл҃нꙋю твою зги́бєл҃ поглѧдáєтъ (Львів, 1631 *Волк.* 17 зв.).

ЗГИБЛЫЙ *прикм.* Загиблий, *діал.* згиблий: зги́блꙋю дшꙋ до пє(р)шого живота въскршаємо (Острог, 1607 *Лѣк.* 15); Церковъ зась Римская радовала би ся и веселила, ижъ, згиблая бывши, нашлася (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 709).

Див. ще **ИЗГИБЛЫЙ.**

ЗГИБНУТИ, ЗГЇБНУТИ *дієсл. док.* **1.** *(умерти, згинути)* загинути, загибнути, *діал.* згибнути: ωни ωт подданых моих втекли и крилисѧ, а затым Татаровє их поймали... и там згибли (Шайно, 1538 *AS* IV, 174); щожъ тєды ωпоусти́въ ли єє [овєчку] жєбы вѣчнє зги́бла (Острог, 1607 *Лѣк.* 28).

2. *(зникнути)* пропасти: всѣ въ(з)вєсєлѣмьсѧ яко снь мой мртвъ бы(л) и ω(т)живє и згїбль бы(л) и нашо(л)сѧ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 5 зв.);

(загубитися через недогляд) пропасти: а чий бꙋдєть конь, за тымъ ωтбираньємъ твоимъ, згибъ, тогды ты маєшъ водлє цены тыи кони..., имъ поплатити (Вільна, 1546 *AS* IV, 457);

(зникнути) щезнути: бы́ла вóда тáѧ за ώны(х) чáсо(в), гды ω(б)стꙋпи́ли ієр(с)ли(м) погáнє иноплє́мєнници, а вода зги́бла (XVI ст. *УЄ* № 29519, 70).

3. *Перен. (перестати існувати, зникнути, пропасти, щезнути)* загинути, загибнути, *діал.* згибнути: Наставилося епископовъ много, на одну столицу по два: за тымъ и порядокъ згибъ (Варшава, 1582 *АЗР* III, 290); Присмотри́сѧ те́жъ ти́мъ... кото́рыє з вєли́кою пыхо́ю,... на́збыть сєбє и и́н'шихъ тлоу́сты(х) хова́ючи, и в хо́лодѣ лєжачи за(в)шє, гдє ѡнаѧ ихъ по(м)па, зги́бла тєпе́ръ (Острог, 1607 *Лѣк.* 36).

Див. ще **ЗГИБАТИ, ИЗЪГЫБНУТИ.**

ЗГИДИТИ *дієсл. док.* (що) Знеславити, згудити, зганьбити: А чомусь о томъ ни какое зменки не учынилъ, а только на самый сынодъ Трыдентский, згидивши его несправедливе, тую ото завезку натегаешъ? (Вільна, 1599 *Ант.* 759).

ЗГИНЕНЄ, ЗГИНЕНѦ, ЗГИНЕНЬЄ, СГИНЕНЄ, СГИНЕНЪЄ *с.* (*стп.* zginienie) **1.** Зникнення, пропажа: Которое збите и пограбене и кгвалтовное нахоженье на дом его, так теж и сгинене калиты с пенезми, менил собе быт от его милости пана Богдана Костюшковича Хоболтовского (Володимир, 1582 *АрхЮЗР* 1/VI, 75); Полагъя Сачковая о сгиненъе сверипы своее,... жаловала тыми словы (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 6/I, 271); Василевая Борзобогатая ризницу зо всѣми привилями взела; тогож дня оповедане его милости о згинене мишка из сегнетомъ (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 150); Та(к)жє єсли́ бы хто́ ѡ(т)да(н)є позы́чки,... ѡ(т)клада́лъ за на(з)начо́ный ча(с), а ты́мъ ча́сомъ ре́чъ позычо́наѧ... згинꙋла, пови́нєн' ве́рнꙋти, а особли́вє єсли́ бы мєжи да́ющимъ и бєрꙋщимъ застановле́нїєсє ста́ло, жє з'гинє(н)ѧ ре́чы ма́єть шкодова́ти бєрꙋщыи (Львів, 1645 *О тайн.* 104).

2. Загибель, смерть, заглада: тыи су(т) которыи по згинєнью великого а(н)тихре(с)та навє(р)нутсѧ (XVI ст. *КАЗ* 634); або вѣмъ (!) и за часу Ноева, впередъ фѣкгуровалъ то киотъ оный, ижъ што ся колвекъ живого не в немъ нашло, теды згиненя уйти не могло (Єгипет, 1602 *Діал.* 58); достате́чнє познава́ємо... и дохо́димо... и якъ вєли́киє такъ згинєньѧ дш҃ъ лю́д'скихъ, такъ збꙋре́ньѧ мѣстъ, и спꙋстошєньѧ вы́спъ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 29 зв.); Па́гꙋба: Поги́бєлъ, вре́дъ, згине́ньє, згуба (1627 *ЛБ* 80); Тогды бовѣмъ и са́м' ста́ршїй и́хъ Хага́нъ на о́ко ви́дѧчи згине́н'є свои́х' жолнѣрѡ(в),... рꙋка́ми сєбє по тва́ри би́лъ и по пе́рсємъ (Київ, 1627 *Тр.* 662);

(припинення існування чого-небудь) загибель: Кто́ жъ сѧ бовѣмъ на́продъ ва́жилъ црквє каѳоли́цкоє до́гмата, и ст҃ыхъ ѡ(т)цъ поданьѧ́ полама́ти, с чого сѧ розєрва́ньє црковноє // почало, с кото́рого згине́ньє оуроди́лосѧ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 30 зв.-31).

3. Духовний занепад: Протожъ въ томъ единымъ костели отъ апостола Петра,... збавене свое милуючому, быти потреба, а отъ него утекати — згинене вѣчное (1603 *Пит.* 20); Чи зрозꙋмѣлисмы я́къ глꙋбо́кїй до́лъ и про́пасть згине́нѧ ѡтво́рєна е́стъ, ты(м) котѡ́рыи толма́чатъ нє ѡсторо́жнє. а нє та́къ я(к) Ст҃ыи Ѡц҃ы розꙋмѣли сло́ва Бо(з)ского пи́сма (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 256); И а́бысь нє сста́лсѧ (!) слѣпы(м) проводнико́мъ слѣпо́мꙋ, и з' ѡ́ны(м) ве́сполъ в' ро́въ вѣчногѡ згине́нѧ нє в'па́лъ (Львів, 1646 *Ном.* 4 зв.).

Див. ще **ЗГИНЕНЇЄ.**

ЗГИНЕНЇЄ *с.* **1.** *(припинення існування чого-небудь)* загибель: єгда(ж) нє хотѣ(л) подавати з' сєбє слоу́шныхь пло́довь нєха(и) жє в нє(м) ростє гла(д) те́рнѧ кь згинєнїю є(г) (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 240 зв., на полях).

2. Те саме, що **згинєнє** у 3 знач.: Нє идꙋтъ те́ды та́йны Пр(с)ты́и в' зопсова́нїє и згине́нїє в' нєбытїє (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 201).

ЗГИНЕНЬЄ *див.* **ЗГИНЕНЄ.**

ЗГИНЕНА *див.* **ЗГИНЕНЄ.**

ЗГИНУЛЫЙ *дієприкм.* **1.** *У знач. прикм. (який духовно занепав)* пропащий: Котрый дωмъ Уильскій оупа́длый поднєсе́тъ И ωвцоу згиноу́лꙋю, на собѣ принєсе́тъ (Львів, 1616 *Бер. В.* 76); Згинулыхъ овецъ, хотѧчи позыскати: И имъ у себе якъ пастырь мѣсце дати (Львів, 1630 *Траг п.* 166).

2. *У знач. прикм., перен.* Згублений: Пожитокъ намъ былъ бы радость, веселіе и утѣха, ижъ ся драхма — церковъ Римская — згинулая нашла (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 709).

3. *У знач. ім.* Той, хто пропав, заблукав: Бѣда, мо́витъ, па́стырωмъ Уил҆скимъ, которыѣ па́сли самы́х҆ себє,... а ста́да мо́єго нє па́слистє, што было ωслабѣлоє нє оутвєрди́листє, што хо́роє нє оулѣчи́листє ...и зги́нꙋлого нє пошꙋка́листє (Львів, 1645 *Жел. Тр.* 2).

ЗГИНУТИ, ЗГЫНУТИ, СГИНУТИ *дієсл. док.* **1.** (кому, в кого, при кому і без додатка) *(пропасти невідомо куди)* зникнути, загубитися, задітися: Тылко пошо́лъ пе́рвіи ра́зъ над҆ тꙋрка зара(з) поима(н) и бе́звѣсти зги́нуль (1509-1633 *Остр. л.* 129 зв.); а такъ дей тыи вси листы,... безъ вѣдомости згинули (Київ, 1534 *АЮЗР* I, 84); кгдыбы дей до ласки Єго Кролєвскоє Милости пришол, ωказалбы пєвными листы, которыє при нєм згинули, иж кнѧгини... до того малжєнства с кнѧжною Галшкою,... сама єго привєла (Вільна, 1558 *AS* VI, 213); а в то(т) ча(с) што єму згинꙋло... тогды тую рє(ч)... має(т) вчєтвєро цєною заплатити (1566 *ВЛС* 109 зв.); при то(м) зби(т)ю и зранє(н)ю в ни(х) згинуло двє ша(п)ки (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 31); по смерти небожчика тестя моего пана Павла Черневъского в тым замешаню часу смерти его сгинула скринка з дому его з листы // потребными (Володимир, 1570 *АрхЮЗР* 1/VI, 81-82); то єстъ згынуло в мєнє с коморы зъ замка двѣсти прадива лну (Житомир, 1583 *АЖМУ* 65); А ωсобливє запи(с) до(л)говы(и) и доживо(т)ни(и) на ча(ст) кгрунъту... в скрини та(м) жє по(д) Пиля(в)цами згинувъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 210).

2. (з ким, від чого, за що і без додатка) Згинути, умерти, загинути: В то́й же потре́бѣ по(д) мєжибожє(м) внꙋкь кнѧзѧ костєнти́на кнѧзь рома́нъ зги́нꙋлъ (1509-1633 *Остр. л.* 126); схова́й ме́чъ тво́й в по́хвы, абовѣ(м) кто мєчє(м) въює(т) ω(т) // мєча згинє(т) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 34-34 зв.); Ца́ръ Іꙋліа(н),... до пога́ньства пристꙋпи(л), и лама́лъ о́бразы Хвы, а свои на чєсть Дію и Аре́ю фꙋндова́лъ, и зги́нꙋ(л) з҆ ни́ми (Київ, бл. 1619 *О обр.* 31); Тое ꙋчинил дмитръ царь московский,... показал послꙋ королевскомꙋ всѣ скарбы царства московскаго, котрые потом лѧхи всѣ побрали до полщи, а самъ за пыхꙋ зле згинул (поч. XVII ст. *Вол. В.* 100); іюда: ...пошо(л) на сто́ронꙋ и оу́дави(л)сѧ и ѡ́пꙋхнꙋвши ро(з)сѣл҆сѧ... згиноу(л) (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 70); Мы слꙋги твои обличи́ли єсмо по́чты людє́й во́єнны(х),... кото́ры(и) єсмо мѣли под҆ рꙋко́ю на́шєю, а нє згинꙋлъ и оди́нъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 148 зв.); **съ того свѣта згинути** *див.* **СВѢТЪ;**

(перестати існувати внаслідок знищення, руйнування і т. ін.) згинути: были на то..., твердости старые... королей ихъ милости, которые тыми озеры,... церкви святого Софея и святого Михаила... надали, нижли згинули въ тот часъ, // коли Киев был отъ неприятеля... збурен (Київ, 1545 *АрхЮЗР* 1/VI, 40-41); А тєпєр бы чого божє ꙋхова(и) чєрє(з) ты(х) свово(л)ны(м) (!) а мало важны(х) людє(и) тая єпископия згинꙋти мѣла (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101);

(розтопитися, розплавитися) згинути: Снѣгь вєли́кіи вы́палъ назавтрєє покро́вы,

а́ пото(м) з҄гинꙋль (1509-1633 *Остр. л.* 127 зв.); Та́къже и зло́тник҄ а́лбо срєбродѣлца, в҄ пе́внꙋю мѣрꙋ го́рнъ розпала́єтъ, бо́ єсли збы́тнїй ого́нь бꙋдєтъ, розпꙋстит҄сѧ и розплынє́т҄сѧ, и згі́нєтъ срє́бро и зло́то (Вільна, 1627 *Дух. б.* 232).

3. *(минути безповоротно)* згинути, зникнути, пропасти: нєха(и) тє́ды проклѧты(и) гнѣвъ, и сро́гость гню(с)наѧ згі́нє(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 244 зв.); Пото(м) млодє(н)чєствω, а а́жъ до нн҃ѣшнєгω днѧ, щоко́л҄вєк҄ минꙋло часꙋ згі́нꙋло, на́вє(т) нн҃ѣшнїй дн҃ь з҄ см҃ртю дѣлимω (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 938).

4. *(піти геть, ніколи не повернутися, зникнути)* згинути: прє(з) се́мь днї́и нє найде́тсѧ ква(с) в҄ до́мѣхъ ва́шихъ хто бы е́лъ ква́шоноє згі́нєтъ дш҃а єгω з грома́ды Ізра́илской, та́къ з го́стїи я́къ з҄ обыва́тєлєвъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 89 зв.); хто́ бы ко́лвє єл҄ ква́шєноє згі́нь дш҃а о́наѧ з҄ Ізра́їлѧ (Там же); **з очу згінути** *див.* **ОКО.**

5. *Перен.* Духовно занепасти: Скоро едно бѣдный рꙋсин лѧховицꙋ возмет, то зараз до Римꙋ ωт вѣрных ωтстꙋпивше, праве згинет (поч. XVII ст. *Вол. В.* 82); Абовѣ(м) грѣшны(и) чл҃къ... ꙋтонꙋти в глꙋбоко(м) пе́клѣ и на́ вѣки згі́нꙋти мꙋси(т) (Київ, 1683 *Мог. Кн.* 3 зв.); Нє иж бы дш҃а згі́нꙋти мѣла, то́ єст҄ внѣвєчъ обєрнꙋтисѧ, алє жити бꙋдєт҄ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 129).

ЗГЇБНУТИ *див.* **ЗГИБНУТИ.**

ЗГЛАДИТИ, ЗГЛАДИТЬ, СГЛАДИТИ *дієсл. док.* **1.** (що, чим) Знищити, зруйнувати: Если антихристъ маетъ вси знаки и упомѣнки вѣры хрестіянское згладить,... тогды можемъ правдиве рѣчи, же сегоднешніе геретикове суть члонками его (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 164); ростропне церковь Божіа... постановила, абы обоя сторона вѣчне молчали и всѣ писма... такъ Игнатіеви, яко и Фотіеви огнемъ згладити и внивечъ обернути ухвалили (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 755); мꙋжи... рєкли ємꙋ: нєха́й нє та́гнє вє́сь людъ а́лє двѣ, а́бо ҂г мꙋжєвъ, нєха́й и́дꙋтъ а зглáдѧтъ мѣсто (серед. XVII ст. *Хрон.* 163 зв.).

2. (що, кого, чим, от кого і без додатка) *(позбавити життя)* вбити, стратити: а то значи(т) а(н)тихрє(с)та тєпєрєшнєго за которы(м) стоѧ(т) вси баламу(т)нѣ ру(с)кїи и ω(р)мєньскїи... ту(т) вла(с)нє зглажонь будє(т) (XVI ст. *КАЗ* 631); Ко́ждаѧ дꙋша́... того́ днѧ нєха́й бꙋдєтъ згла́жєна ω(т) людї́й свойхъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 166); Розгою Мойсєѡвою фараѡна и вшистки(х) єгипє(т)ски(х) кн҃жа(т) звитѧжи(л), згради(л) позабива́лъ, ωсло́вою чє́люстю (поч. XVII ст. *Проп. р.* 302 зв.); и рє́клъ: чє́лю(с)тью о́слью згла́дилъ є́смь ҂а мꙋжє(в) (серед. XVII ст. *Хрон.* 186); **зъ того (сего) света згладити** *див.* **СВѢТЪ.**

3. (що) *(про гріхи)* відпустити: пока(и)тє(ж)сѧ и навє(р)нѣтє(ж) сѧ абы были зглажєны грєхи ваши (II пол. XVI ст. *КА* 15); сна́днє и см҃рте́лный грѣ(х) [єрєтичє] згла́дишъ и ω(т) повшєдны(х) грѣхо(в) боу́дєшъ во́лный (поч. XVII ст. *Проп. р.* 119); Новы́й Ада́м҄... нєпрїазни и сва́ры всѣ з ґрꙋнтꙋ згла́дилъ (Київ, 1630 *Имнол.* 3); Грѣхъ або́вѣмъ єдє́нъ смєртє́л҄ный, ра(з) попо́лнєный, є́стъ тако́ѣ мо́ци и вла́сности, жє... ω вѣчнꙋю смєрть... того́ кото́рый сѧ єго́ допꙋсти́лъ, приправꙋєтъ, єсли́ правди́вою покꙋтою... згла́жонъ нє бꙋдєтъ (Львів, 1645 *Жел. Тр.* 4).

Див. ще **ЗГЛАЖАТИ, ЗГЛАЖИВАТИ, ЗГЛАЖОВАТИ.**

ЗГЛАДИТЬ *див.* **ЗГЛАДИТИ.**

ЗГЛАЖАТИ *дієсл. недок.* **1.** Нищити, руйнувати: оупра(т)ня́ю, зглажа́ю, по(т)лꙋ(м)ля́ю, нищꙋ (1596 *ЛЗ* 66).

2. (що) *(про гріхи)* відпускати: Коли бо́вѣм҄ чл҃къ исповѣд(а)єтсѧ, тогды єсли мѣлъ прє(д) и́сповєдью грѣхи смєр҄тєл҄ныє, ла́скꙋ

Б҃жꙋю прыймꙋєт҅ зглажа́ючꙋю ѡ́ныє грѣхи (Львів, 1645 *О тайн.* 10).

Див. ще **ЗГЛАДИТИ, ЗГЛАЖИВАТИ, ЗГЛАЖОВАТИ.**

ЗГЛАЖАТИСѦ *дієсл. недок.* **1.** Бути вбитим, знищеним: тєды ино є(ст) що на кр(с)тѣ повисаєтъ иншїє ты(ж) которїє згла-жа́ютсѧ и внѣвє(ч) ѡбєрта́ютсѧ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 134 зв.).

2. (кому) *(про гріхи)* відпускатися: мужє(м) и жєна(м) зглa(ж)аю(т)сѧ грѣхи имєна и(х) сꙋ(т) напи(с)ны на нбсє(х) (Стрятин, 1565 *ЛСБ* 39, 1 зв.).

ЗГЛАЖЕНЄ *с.* Скасування, ліквідація: вшєлѧ́кихъ нєпра́востїй свойхъ зглажє́н҅є пра́гнꙋти почнє́т҅ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 47).

ЗГЛАЖЕНІЄ *с. (про гріхи)* відпущення: такъ и сє́й Голꙋб҅ знєсє́нїє и зглажє́нїє грѣхѡ(в) ѡповѣдѣ(л) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 899).

ЗГЛАЖИВАТИ *дієсл. недок.* (що) Те саме, що **зглажовати** у 1 знач.: А то суть теперешніе геретикове,... и внутрную святобливость и набоженство зглаживаютъ, албо имъ всякимъ способомъ перешкажаютъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 165).

Див. ще **ЗГЛАДИТИ, ЗГЛАЖАТИ.**

ЗГЛАЖОВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) Нищити, знищувати, руйнувати: ꙋпраж(д)-нѧ́ю: Ѡ(т)лꙋчꙋю,... вынища́ю, згла́жꙋю (1627 *ЛБ* 140).

2. (що) *(про гріхи)* відпускати: Нє є́стъ... то надаре́мнє вы́мышлєно... ты́хъ кото́рыи зышли в҅ Бж(с)твєнны(х) таємницахъ споминаємъ, и за ни́хъ пристꙋпꙋємъ, про́сѧчи бара́нка, прє(д)ложо́ногѡ, кото́рый свѣта грѣхъ згла́жꙋєтъ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 151).

Див. ще **ЗГЛАДИТИ, ЗГЛАЖАТИ, ЗГЛАЖИВАТИ.**

ЗГЛИДИТИ *дієсл. док.* (кого, що) Зглядіти, побачити; помітити: O buduż ioho smá-rowáty Musit mini y horsczki y wsie powraćiáty Tá iák mudry nákrył sia oś widysz trawoiu sczoby ho ne zchlidyno (Яворів, 1619 *Гав.* 19); Tá chotby oden zieł cáły Krywdá by záś inszym była Boś my ho usi try zhlidyłá (Там же, 21).

ЗГЛУБОКА *присл.* Зглибока: Зглꙋбока expropendo (*Уж.* 1643, 48).

ЗГЛУПА *присл.* Глупо, по-дурному: Мы Рꙋсь, та(к) мови́мо з҅глꙋпа, самоло́в҅ка, якобы на мы́шы тыи ѡ(т)пꙋсты (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 159 зв.).

ЗГЛУПѢЛОСТЬ *ж.* Глупість, безглуздя: Хо́чєшъ єщє бо́л҅шъ ѡ зглꙋпѣлости прирожє(н)ѧ на́шєго слы́шати? (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 296).

ЗГЛУПѢЛЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Глупий, безглуздий: взго́ржєныѣ ѡ(т) свѣта, и зглꙋпѣлыѣ зва́ны бывши, оуслꙋхали и ишли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 68).

ЗГЛУПѢТИ *дієсл. док.* Зглупіти, здуріти, втратити глузд: за́здростю пала́ючи такъ зглꙋпѣли, жє и званїє Б҃жєє Знєва́жили (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 680).

ЗГНЕДАПЛЕСНИВЪ *прикм.* Гнідо-сірий: ко(н) по(д) ни(м) згнєдаплє(с)ни(в) (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 85 зв.).

ЗГНЕДАСТРОКАТЪ *прикм.* Пістрявогнідий: по(д) ни(м) ко(н) згнєда строка(т) (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 86).

ЗГНИВАТИ, ЗГНЇВАТИ *дієсл. недок. (руйнуватися, розпадатися від гниття)* згнивати: нѣкоторїи мовѧ(т) абысѧ тaѧ нємо(ч) прїгожаѧ ѡ(т) таковы(х) рѣчїй в которо(м) члцѣ мо(к)рости тєлє(с)ныє, а(з) (!) з(г)нїває(т) мозо(к) или оутроба, або иныє чло(н)кы ѡ(т) тѣла члч(с)ка(г) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 152); Ґды(ж) я́къ Тѣло, нє бꙋдє(т)ли со(л)ю потра́сєно, згнива́єт҅ и́ засмє́ржаєт҅сѧ, та́къ жє́ всѣмъ ѡ(т) тѧ́жкои во́нѣ ѡ(т)ворочáтисѧ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 6).

Див. ще **ЗГНИТИ.**

ЗГНИЛИЙ *див.* **ЗГНИЛЫЙ.**

ЗГНИЛО *присл.* Ліниво, в'яло, повільно: Щавствéннѣ: Гнюснѡ, згнилѡ, лѣниво, нєдбáлє, спанѣлє, нє ры(х)ло (1627 *ЛБ* 158).

ЗГНИЛОСТЬ *ж.* **1.** Загнивання: Трéтим рáзо(м), покáзѹєтсѧ чл҃къ потрáвами яковы́мись сыры́ми, до згни́лости склóнными и нє стрáвными (Київ *Мог. Тр.* 2 зв.).

2. *Перен.* Гниль, гнилизна, гнилятина: д҃шамъ дарѹєтъ здорóвіє, чл҃вчихъ намѣтностій згни́лость вычищáєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 580); Прéто дарéмнє горди́шъсѧ и хвалишъ, с твóєгѡ цáр(с)тва,... сáмъ бѹдѹчи сосѹдъ нєчистоты́, мѣхъ згни́лости (Чернігів, 1646 *Перло* 126 зв.); тылко рéчѹ живы(м) страшли́вою, рѡбáцтвѹ пожа(д)ли́вою, зємлéю зара(з)ли́вою, смро(д)ли́вою згни́лостю (Там же).

ЗГНИЛЫЙ, ЗГНИЛИЙ, ЗГНЫЛЫЙ, ЗҐНИЛЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* **1.** Згнилий, зігнилий, зогнилий, гнилий: и потомъка того яго(л)ки становили, ѡповєдали тєжъ того млынка и пали згнилыє, ижъ тамъ пєрьвшыє млыны бывали (1546 *ОГ* 1 зв.); В свирънє... мѧса сви(н)ного згнылого што и собаки нє єдѧ(т) покрышилосѧ в громадє лєжить з возъ на ѡдинъ конь (1556 *ОКЗ* 36 зв.); опрѣсно(к) нє сóлєны(и), є(с)тъ я́ко згнилы(и) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 44 зв.); домъ бра(т)ски(и)..., ю(ж) правє зґнилы(и) и ѹпа(д)лы(и) за позволєнємъ всѣ(х) брати(и) продав(ши) жидови ѡтобралє(м)... 350 (Львів, 1620 *ЛСБ* 1049, 1); pra(e)rancid(us), згнилий (1642 *ЛС* 327); А ты́и всѣ грѣшници; въскрєснѹтъ и вийдѹтъ из гробѡвъ свои́хъ, вʼ тéмныхъ тѣла(х) шпéтны; я́кѡ мѹринѡвє, и смро(д)ли́выхъ якѡ псы згнилы́и (Чернігів, 1646 *Перло* 145 зв.).

2. *Перен. (грішний, аморальний)* гнилий, згнилий: Тая унѣя кождому часу подлегати обецуется и офѣруется, где потреба укажетъ, уняти святыхъ уставы, а приложити свое згнилое зданя и новые хитрые вымыслы (1626 *Кир. Н.* 23); На тóй ча(с) позбы́вши прєхи́трыхъ зʼгни́лыхъ, и страшли́вы(х) дѹхѡвъ óныхъ, идéтъ въ óнѹю нєвыповѣди́мѹю рáдо(ст) (Львів, 1642 *Час. Слово* 269).

ЗГНИТИ, ЗЪГНИТИ *дієсл. док. (зруйнуватися, розпастися від гниття)* зігнити, зогнити: кѹхнѧ згнила покритьє поѡпадало (1552 *ОКан. З.* 18 зв.); ѡбєдвє [кѹхъни] наполы зъгнили (1552 *ОЛЗ* 158 зв.); все будоване згнило и жадного пожитку // не чинило (Смоличів, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 310-311); Зъ припадковой розмовы... повѣдѣлъ ему одинъ зъ Грековъ... же отъ патріарховъ... христіанскихъ звязаныи тѣла згнити не могутъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 471); тєды г҃ь б҃ь вєликѹю карно(ст) допоусти(л) на ірода. Жигавица ємѹ // бывала, и свєрбь вєликы(и) и нєчисты(и) ѡпѹ(х) и згни(л) и чєрви єго точили живого и смѣрдѣль (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 143 зв.); одни [овочи] квитнѹтъ, ʼдрѹгіи зрѣютъ, дрѹгіи зрѣлыи на зéмлю падáютъ, а згни́вши нé смєрдѧ́тъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 5 зв.).

ЗГНИТЬЄ *с. (те, що зруйноване гниттям)* гниль: дрѹгіи [овочи] зрѣлыи на зéмлю падáютъ, а згни́вши нє смєрдѧ́тъ, áлє и пóрохъ згни́тьѧ овóчю óногѡ вéлми вʼ сóбѣ вдѧ́чнѹю вóнность мáєтъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 5 зв.).

ЗГНЇВАТИ *див.* **ЗГНИВАТИ.**

ЗГНЫЛЫЙ *див.* **ЗГНИЛЫЙ.**

ЗГНѢТИ *дієсл. док.* (*стп.* zgnieść) *(стиснути, здавити що-небудь)* згнітити: съжáхъ грóздъ въ чáшѹ: згнѣлємъ ґрóно вʼ кéли(х) (1627 *ЛБ* 127).

ЗГНѢТИТИСѦ *дієсл. док. (про відомості, чутки)* поширитися, розійтися, піти: ѡ(т) жидóвъ тáѧ вышла помóвка, жє въскр(с)єнїє х҃во єстъ продáно, и ѡвшє(м) и тóє ѡ(т)толѧ згнѣти́лосѧ, жє оуч҃ники єго оукрали (поч. XVII ст. *Проп. р.* 125 зв.).

ЗГОВОРИТЕЛЬ *ч.* Той, хто умовився з ким-небудь про щось: пришол нѣхто ѡсиѡъ.

ω(т) аримафѣя. блгоωбразєнъ и зговоритєль (1489 *Чет.* 325); зговоритєль томоу тѣлꙋ былъ иωсифъ (Там же, 326).

ЗГОДА, ЗЪГОДА *ж.* **1.** *(взаємна домовленість, порозуміння)* згода: И(ж) прє(д) стоє памєти королє(м) Стєфано(м) ꙋгодꙋ Албо застановлє(н)є стало(с), Ажъ до згоды папєжа ри(м)ского з патриа(р)хи нашими црквамъ нашимъ въ всяки(х) ωбрядо(х) поко(и) дати (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 1); ωба́чтє тєды якъ во́лѧ на́ша и зго́да спо́лнаѧ выкла́днє зєзво́лили, и яксѧ розꙋмѣєтъ тоє жє всѣ въ ада́мѣ замкнє́ныє съгрѣши́ли (поч. XVII ст. *Проп. р.* 191 зв.); июлиѧ 23 днѧ за згодою всѣ(х) п(н) ста(р)шы(х) и моло(д)шы(х) видѧчи вєликоє ꙋтиснєнѧ на грꙋ(н)тѣ казали мꙋровати на(д) шъколою длѧ поставлєнѧ дрꙋка(р)нѣ (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 5); тєды станула всѣхъ згода абы занѣ(с)ши протє(с)тацию ω ω(т)нєтя кгрꙋ(н)ту з онѣми правнє чиныти (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 39 зв.); стороны ωбєдвє тоє справы... до розъсꙋдъкꙋ правъного нє припꙋсъчаючи ωнꙋю в надѣю згоды и приятєлского помє(р)кованясє... прєзъ плєнипотє(н)товъ своихъ росписали (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, 4069, 148 зв.).

2. Договір, умова, угода: А на той нашой згодє был... пан Иван Андрєєвич, подскарбєй дворный... королѧ (Єго Милости) (Вільна, 1522 *AS* III, 232); контра́ктъ слово зго́да (к. XVI ст. *Розм.* 30 зв.); чєтвє́ртый злосли́вый ми́ръ; ал҆бо зго́да злосли́вы(х) людій и грѣшникωвъ съ діаволо(м) (Почаїв, 1618 *Зерц.* 29 ненум.); При тꙋи жє згодѣ ивань сꙋховьжи з вислꙋ(ч)ка бы(л) (Одрехова, 1629 *ЦДІАЛ* 37, 6, 8); в срє(д) ґды по зго(дѣ) я(н) афє(н)ди(к) и ма(л)жє(н)ка єго записо(м) зозна(ли) до(л)гъ бра(тс)тву на камєни(ц)ихъ... тогды... выдалємъ ω(р)товъ 2 то єстъ зло(т) 1//2 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 5); **згоду замкнути** — укласти угоду: з прокоповы(ми) пото(м)ки згодꙋ за(м)кнꙋвши и и(н)тє(р)цізєю ꙋтвє(р)дивши,... напро(д) чиншу взєлє(м)... 42 (Львів, 1621 *ЛСБ* 1049, 1 зв.); **приходити до згоди** — порозуміватися, домовлятися, приходити до згоди: Там жє ся розби́ють го́рдыє народы, ижє з антихристом приходять до згоды (к. XVI ст. *Укр. п.* 71).

3. *(взаємна дружба, мирні стосунки)* згода, злагода: А што єсми прєзыскал на кнѧзю Василю... чєрєз єднанє нєбожчика пана Богꙋша... триста коп грошєй,... то єсми кнѧзю Василю длѧ братской згоды ωпꙋстил (Задиби, 1531 *AS* III, 393); Сєго ради мы смирєнны(и) Єпископь бачачы и(х) згодꙋ и любовь... повєлѣває(м) хранити и(м) сия прєдания нє разорнє и вѣчнє (Львів, 1602 *ЛСБ* 369); Прошу тогды слезне пана брата моего... и зятя моего... и дочки моей... абы напередъ межи собою милость и згоду повинную заховали (Луцьк, 1607 *АСД* I, 235); я́кω свѣдчитъ Сира́хъ, мо́вѧчи: Три рє́чи сꙋть кꙋ оуподоба́ню Бгꙋ и лю́дєм҆, зго́да бра́тїи, ми́лость бли́жни(х), и зго́да мєжи мꙋжєм҆ а жоно́ю (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 919); **въ згодѣ** — у дружбі, мирно, злагоджено: Што розꙋмѣєшъ ω(т)чє вєлє́бный пр(о)ркъ с пр(о)рко(м) в мл(с)ти и в згодѣ в҆ домоу пр(о)рцко(м), а нєгдє и́ндє побє́сѣдовали (Острог, 1598 *Отп. КО* 10 зв.); Ровне тежъ и священникъ также противко брацству в покою и згодѣ заховатися маетъ (Львів, 1633 *КМПМ* II, 19); **в згодѣ быти, быти в згоде** — дружити, бути в мирі, у злагоді: Ли(ст) стѣ(и)шого патрїа(р)хи, в котрꙋ(м) стало(ст) бра(т)скꙋю в вѣрѣ похвалѧє(т), и в згодѣ конєчнє и(м) бы(ти) ро(с)казꙋє(т) (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451); пастырєвє мꙋсєли опꙋстити заходъного костєла вожа. Который ачъ бꙋдꙋчи з нами в єдности и зъгодє, првоє мѣстъцє засєда(л), алє потомъ... забы(л) бга спса своєго (Острог, 1587 *См. Кл.* 18);

жыти в згоде — жити в мирі, у злагоді: Хто васъ одъ оныхъ светыхъ патриаръховъ Греческихъ, которые съ церъковью Рымскою жыли въ згоде... отрываетъ (Вільна, 1599 *Ант.* 969); **прийти на згоду** — порозумітися, домовитися, прийти до згоди: А на потомъ зъ обу сторонъ пришли на згоду, и мы промежи ими знашли — паномъ Ляховскимъ якъ бы третяя часть того лѣса, о который же они помежи себе споръ мели, а паномъ Радовицкимъ яко бы две доли (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/VI, 83).

4. *(погодженість, гармонія)* злагода: и ѡ члч(с)комъ съставѣ то́жъ розꙋмѣти мо́жешъ; ижъ ве́длє своє́и бытности мнѡгїи члѡ́н'ки ро́зныи згѡ́дꙋ и съєдинє́нїє съ собо́ю имѣютъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 29 ненум.); И то́й пра́з(д)никъ ѡбходи́ з' триꙋмфомъ дхо́вным Прїймꙋючи вєйз'рє(н)ємъ ко́ж(д)ого любо́внымъ Якѡ бысмы тꙋ въ згѡ́дѣ... спѣвали (Київ, 1630 *Имнол.* 5); Дла того(ж) твєрда(т), же ина́чѣй а́нѣ гнѣвꙋ звитажити ... // ...а́нѣ є(д)ности або згѡ́ды є(д)носта(и)нои... з бра́тиєю захова́ти... то(и) кото́ри(и) са... прєслѣдовати в собѣ... во́лѣ, и пꙋсто́шити єи, нє наоучи(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 36 зв.-37).

5. Примирення; мир: мы ти(ж) послали єсмо наши вѣрныи и ра(д)ныи пановє... и прє(з) и(х) посрѣдокъ и ꙋтвръдили и ꙋдѣлали згодꙋ и покꙋи и миръ вѣчныи мєжи... кролє(м)... и... воєводою (Ясси, 1510 *Cost. DB* 469); По́ты(м) за́ спо́лным' зєзволє́н'єм' патрїа́рха и ста́ршого мѣсцкогѡ и всєгѡ́ поспо́лства, вы́слани бы́ли нѣкоторыи з' мѣста з' оупоми́нками ѡ примѝр'є мо́вити до́ скїѳѡвъ, и до поко́ю и згѡ́ды и́хъ прызыва́ти (Київ, 1627 *Тр.* 660); пото́м' бл҃гословє́ни сꙋтъ и ты́и, кото́рыи мєжи люд'ми згѡ́дꙋ чи́натъ (Львів, 1646 *Зобр.* 73); що кгды ся донєсло хмє(л)ницкого нє схотѣлъ покою и згоды жа(д)ной (серед. XVII ст. *ЛЛ* 181); **звести до згоди** (кого) — помирити: Найдовалися таковє люде, же звели пана воєводу кієвъского до згоды з гетманом коронным (Львів, 1605-1606 *Перест.* 40); **у згоду привести** (кого) — помирити: мы хотечи межи их милости вечный а суседский впокой вчинити, в тое есмося вложили и их мл. з обудву сторонъ у згоду привели (Свищів, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 30); **приводити до згоды** (кого) — мирити, примиряти: за(с)талисмы єп(с)па лво(в)ска(г) ꙋ к҃ є(г) м(л) с которого прибыта нашє(г)... є(г) м(л) ба(р)зо бы(л) вдячє(н) и пла(ч)ливє ꙋпроси(л) ꙋмоли(в) приводачи до згоды ѡ(т)ца миха(й)ла и в҃м (Острог, 1595 *ЛСБ* 246).

6. Союз, згода: Отожъ, и мы теперь прыступуючы до згоды зъ Рымляны того жъ исповѣданія учителей Греческихъ моцно держимосе (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 129); И в Берестю великом і в соборной церкви вашой, где єсте в той згодѣ вашой первую литургію, з папежниками змѣшавшися, служили, сталося вам вино в келиху вашем водою (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44); Набоженства водле мысли своее научати противко унии святои, рвучи в томъ Речпосполитую и згоду светую християнскую казят (Луцьк, 1620 *АрхЮЗР* 1/VI, 481); Розумѣется унѣа, попросту рекши згода, то есть едностъ двомъ набоженствомъ, греческому и латинскому, которую предъ всѣми людми залецаютъ, абы до ней приступили (бл. 1626 *Кир. Н.* 9).

ЗГОДЕНЪ *див.* **ЗГОДНЫЙ.**

ЗГОДИТИ[1], **ЗГОДІТІ** *дієсл. док.* **1.** (кого, у чому, на чому) *(привести до згоди)* погодити, поєднати: ми(л)ка... с пасє(р)бы свыми... // зєзнали и(ж) учини(ли) згоду вѣчную с тою то мачєхою своє(ю) по смє(р)ти ѡ҃ца своє(г) и то вши(т)ко ѡ(д) нєѣ вза(ли) на чи(м) и(х) право згодило (Одрехова, 1576 *ЦДІАЛ* 37, 1, 4 зв.-5); А и(ж) то(т) фєдꙋ(р)

маєть браты моло(т)шиик якь доро(с)тѕть лѣти (!) має(т) ихь людє згодити альбо их стрыковє (Одрехова, 1608 *ЦДІАЛ* 37, 2, 12); cohaerentia згодіті (I пол. XVII ст. *Сем.* 52).

2. (що) *(встановити відповідність, єдність)* узгодити: Бо если хотелъ быти справедливымъ выкладачомъ писма светого, потреба было и противные доводы зъ своими доводами — альбо поровнати и згодити (ихъ) и такъ ихъ (потомъ) прыводити, якобы одны противъ другимъ не перечыли (Вільна, 1599 *Ант.* 909); то(т) жє умоцованы(и) стороны по(з)ваноє,... повєдилъ, и(ж) позовъ, прє(з) поводовую сторону, поднєсєны(и), є(ст) нєпоря(д)ны(и), албовємъ, того по(з)ву на то(т) тє(р)минъ, выдано(г)[о] нє стосовалъ, и нє (з)годилъ, с по(з)вомъ ѡриналъным (Київщина, 1639 *ККПС* 249); Кото́рыє мѣсца хотѧчи згоди́ти бл҃женный Ѳеѡдори́тъ, такъ мо́витъ: Розѹмѣю и́жъ Гисто́рикъ всѣ лѣта ли́читъ Соломѡ́на, кото́рыє на Ца́рствѣ прожи́лъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 943).

3. (на що) *(дати згоду)* згодитися, погодитися: его милость князь Романъ Ружинский, самъ передъ тымъ впередъ зъ малжонкою своею на пополнене учинку, нижей описаного, згодивши, до́бре ся нарадивши,... зъ бубънами, трубами и сурмами... на мистечко, названое Черемошку... наяхавши (Житомир, 1609 *АрхЮЗР* 6/I, 351); На што все, што вышей поменили, пререченые особы споввне згодивши и зезволивши и то очевисто передъ судомъ... признавши, просили, абы то ихъ очевистое зознанье до книгъ принято и вписано было (Київ, 1622 *АЮЗР* II, 74).

Див. ще **ИЗГОДИТИ.**

ЗГОДИТИ[2] *дієсл. док.* Згодити, почекати: Которы(и) [Лукашъ Бартникович]... подѧкова(л) братия(м) за дєкрє(т). Пото(м) мало згодивши слова своє поча(л) рєвоковати взгаржаючи дєкрєто(м) (Львів, 1600 *ЛСБ* 1043, 2).

ЗГОДИТИСЕ *див.* **ЗГОДИТИСЯ.**

ЗГОДИТИСЯ, ЗГОДИТИСѦ, ЗГОДИТИСЕ *дієсл. док.* **1.** (з ким, між ким, о що, на що і без додатка) *(прийти до згоди, порозумітися)* погодитися: кгды оны(и) ро(к)... припа(л) ѡни сѧ ѡ то спо(л)нє згоди(в)ши листы своими сѧ записали того року... мнѣ то ѡ(б)явили (Володимир, 1544 *ЛНБ* 103, 22/1d, 2032, 4); были єсмо ѹ ѡ(т)ца вл(д)кы ѹ пято(к) прошлы(и). и та(к) намъ повѣдѣлъ лаго(д)ными словы згодѣтєся сами (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 162); вѣдаєтє што вамъ потрєба ѹчынити тєразъ тєды понєважъ мєжи собою згодитисѧ нє можємъ (к. XVI ст. *Розм.* 55 зв.); право ємѹ сказало само сємомѹ (!) прися(г)нѹти... ми(с)кови марочя(т)... а ижє ся згодили выпѹстиль єго с присягы и запись ємѹ вѣчьного допѹстили (Одрехова, 1608 *ЦДІАЛ* 37, 2, 12 зв.); Якожъ и на соборѣ Флорентейскомъ первей, анижли се згодили, былъ споръ о то (Вільна, 1608 *Гарм.* 185); Иноцы,... приняли ихъ и на унію позволили, и згодилися зъ ними (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1022); гє(р)бу(р)тъ из ста(д)ницки(м) воинѹ точили, и по(и)ма(л) бы(л) ста(д)ни(ц)кого и згодилися были в Жолкви (серед. XVII ст. *ЛЛ* 166).

2. (з ким і без додатка) *(спільно вирішити що-небудь)* згодитися, умовитися: Протож штобы єстє с тыми єго сѹдьѧми, которыхъ ѡн съ своєє рѹки ѡзмєтъ, згодивши сѧ посполн, рок подобный положили и єго ѡбославли... и ѡ томбы єстє мєжи ними досмотрѣли и справєдливость томѹ вчинили (Краків, 1512 *AS* II, 100); мы... росказали єсмо писати листъ нашъ до ты(х) дєлчих... абы ѡни... з дє(л)чими твоими згодившисѧ... оглєдавши записо(в)... штобы є(и) слушнє во(д)лє права и статуту налєжало выдєлили и в дє(р)жаниє є(и) подали (Петрків, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 3 зв.); вси вызнали и(ж) змови(в)шисѧ и згодилисѧ ѡстап-

ко з мару(х)ною... дїаконовою продали имѣна лазорєви то є(ст) до(м) и са(д) (Львів, 1578 *Юр.* 3 зв.); да(н)ко ма(ц)ко и сидѹ(р) сыновє нєбощика фєдора пахырового... за оугодою та(к) ся згодили жє взяли ѡ(д) пє(т)ра па(ш)кового за вши(т)ко зло(т) три(и)ця(т)... тєды ты(х) ·л̄· зло(т) маю(т) вє(р)нѹти томѹ пє(т)рови (Одрехова, 1625 *ЦДІАЛ* 37, 2, 38); за побѹдкою ѻнагѡ прємо́жнаго а бєзѹмногѡ Нєвро́да з'годи́вшиса вси, и рєкли: пойди́мо начини́мо цѣглы (серед. XVII ст. *Хрон.* 18).

3. (в чому, з ким) *(прийти до одностайності в чому-небудь, мати однаковий погляд)* згодитися, зійтися: виделъ бымъ тую згоду быти пожиточъную, а ведьже не такую, же бысмы ся мели претворити зо всимъ во инъшый образъ,... а только некоторыхъ речей поправивъши,... згодитися съ тыми, съ которыми есмо и передъ тымъ въ единоцътве были (Вільна, 1599 *Ант.* 603); До того и на соборѣ Флорентейскомъ вси светые отцы згодилися въ томъ артыкулѣ, опрочъ единого Марка Ефезского (Вільна, 1608 *Гарм.* 178); засѣ(в)ши тєды... на своє(м) мѣсци и радили вотовали и згодилися всѣ єдинодушно на ты(х) п̄ чєтыро(х) ста(р)шы(х) (Львів, 1645 *ЛСБ* 1043, 69).

4. (на що, з чим, о що) *(дати згоду на щось)* згодитися, погодитися (на що, з чим): по(п) пєчє(р)ски(и)... з моимъ выєздо(м) са згоди(л) (Київ, 1585 *ЦНБ* ДА/П-216, 4); а заты(м) ю(ж) оулацнє́ньємъса о бо́лшомъ артикѹлѣ, сна́днѣй о мє́ншїє са згоди́ли (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 46); А иж сє ѡбоя сторона на прєфи(к)сыю, до которо(г)[о] бы часу тая диляцыя мєла бы(с) по(з)волєна, нє згодила, тєды(м)... тую справу ѡ(т)вола(т) росказалє(м) (Горошки, 1643 *ДМВН* 230).

5. (з ким, з чим) *(визнати що-небудь правильним, доречним, підтримати когось)* погодитися: А заты(м) што оуросло; послѹжи́ли богѡмъ ихъ. згоди́лиса з ни́ми оу ихъ набожє(н)ствѣ (Острог, 1598 *Отп. КО* 7); далєкъ са то мо́жєтъ з' приповѣстю згоди́ти, дєрєво живота єстъ ты(м) кото́рыє жи́во(т) позна́ли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 296); И єсли нє згоди(т)са з' штѹчными и майстєрскими шко́лными и́хъ аркгѹмє́нтами и про́бами, то́ а́лбо я́ко по́длоє ѡ(т)ки́нѹли, албо што зда́стса проти́вно, быти наѹцѣ, то́ ѡ(т)та́вши вє́длѹгъ оуподоба́на Арїсто́тєлского зда́на ѡ(т)мѣни́ли, и я́ко правди́вшого боро́натъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 202).

6. (до чого, з чим, чому) Узгодитися, збігтися (з ким, з чим): ѹказовали мнѣ сли(д) которы(и) єсмо змирили и (з)годи(в)ся до тоє дє(в)ки раи(н)ки чрєвико(в) (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 96); мо́вать нѣкоторыи, ижъ тоє(ж) єстъ ко(н)трифалъ, што и бѹрштынъ: єсли такъ є(ст), што са зго́дитъ матєрїи на́шєй (поч. XVII ст. *Проп. р.* 207 зв.); тоу(т) бєрє(т)са дш̄а за самы(и) розѹмъ, за(с) прє(з) волю порѹша́єтса а́п'пєтикъ почоува́ючїй, жєбы згоди́лса з выш'шою ча́стю (Там же, 219).

ЗГОДИТИСЬ *див.* **ЗГОДИТИСА**[1].

ЗГОДИТИСА[1], **ЗГОДИТИСЬ** *дієсл. док.* (до чого, в чому, кому, в що, на що) Згодитиса, пригодитися, знадобитися: мы такжє дла Твоєй Милости вчиним, в чом са колвєк, могом (!) Твоєй Милости згодити (Вільна, бл. 1530 *AS* III, 362); добра є(ст) соль алє єсли бы соль смакь оутратила то чи(м) бы ѡсолєно было ани в' зємлю ани в гной нє з'годитса (1556-1561 *ПЄ* 287); маєтъ... пани дадинаа моа... ихъ [дѣтєй]... дать ѹчити..., такъ яко бы са напотомъ, зъ доброє наѹки своєє, Богѹ милостивомѹ... згодитиса могли (1577 *AS* VI, 74); а щобы тє(ж) на попра(в)у нє згодило(с), тоє знову до часѹ побѹдова(т)... ѡбєцала(с) (Львів, 1591 *ЛСБ* 154).

ЗГОДИТИСА[2] *див.* **ЗГОДИТИСЯ.**

ЗГОДЇТЇ *див.* **ЗГОДИТИ**[1].

ЗГОДЛИВЕ *присл.* **1.** У згоді, в єдності: а всѣ которыи вѣрили были на ѡ(д)но(м) мѣ(с)цу всєго сполє(ч)нє о(у)живаючи ѡсѣло(с)ти и має(т)ности продавали дѣлєчи и(х) всѣ(х) чого ко(л)ко кому была потрєба // а о(у)стави(ч)нє трываючи зго(д)ливє въ цє(р)кви и ломєчи в домє(х) хлѣ(б) при(и)мовали поко(р)мъ з радо(ст)ю про(с)то(с)ти сє(р)ца (II пол. XVI ст. *КА* 11-12);

мирно: А и мы тежъ яко до чернцовъ тамошнихъ такъ и до архимандрита ихъ листъ нашъ писати казали, росказуючи, абы они жадное возни и ростырковъ съ собою не починали и згодливе ся заховали (Краків, 1540 *КМПМ* I, дод., 2);

2. Разом, спільно: Тыбы ѡ томъ вєдал и зєждчаючи съ тамошнєго замкꙋ нашого, хочємъ то мєти, ажбы єси... врадникꙋ своємꙋ тамошнємꙋ згодливє з нимъ заховати сѧ бы єси вєлєл конєчно (Варшава, 1558 *AS* VII, 40); Росказуєш себе на главах носити, будуть ся о тебѣ бѣсове хвалйти, з ни́ми бо згодли́ве поваги вжива́єш и смути́ти церков ὀным помага́єш (к. XVI ст. *Укр. п.* 79); Инодш҃нѡ, єдино вси: Всѣ спо́лнє... всѣ згодли́вє, нєзгодли́вє (1627 *ЛБ* 49).

3. Одностайно, разом: А коли приходи(л) дє(н) пѧ(т)дєсаты(и) были вси зго(д)ливє на ѡдно(м) мє(с)цы (II пол. XVI ст. *КА* 5); Плєщѣмо рꙋками радꙋючисѧ всѣ згодли́вє (Львів, 1591 *Просф.* 68); Прр(о)ци, и бг҃ословци... згодли́вє я́ко єдины́ми оусты́ мо́вати, ѡ то́м҃ мѣстѣ ст҃омъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 61 зв.).

4. Узгоджено: а ты(х) то людє(и) на кгрꙋ(н)тє мона(с)ты(р)ско(м) живꙋчи(х)... с ты(х) тєды до(м)ко(в) мона(с)ты(р)ски(х) слу(ш)нє, и зго(д)ливє вє(д)лє выда(т)ку прибꙋдова(н)є и(х) заплативши и(м) ѡ(т)пусти(ти) и(х) прика(з)ує(м) (Львів, 1591 *ЛСБ* 154).

5. Згідливо, покірно: Ро́жа то Ро́жа пе́ршои ѡздо́бы, Бєрє́тъ початокъ прє(з) пра́цы, ѡсо́бы ꙋ Савромá тѡвъ знá чнои щасли́вє, Бєрє́тъ згодли́вє (Київ, 1633 *Евфон.* 307).

ЗГОДЛИВШИЙ *прикм. в. ст.* Придатніший: єсли́ жє осо́ба залѣцє́наѧ нє здаст҃сѧ имъ на тако́вый оурѧ(д) зго́жа, тогды залєцє(н)ю мѣсца нє зоставоу́ючи, иншого кото́рого згодли́вшого ви́дѧтъ бы́ти, собѣ обира́ютъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 167 зв.); А если бы сѧ тая залецаная особа имъ на тотъ урядъ не здала згожа, теды залецаню мѣстца не зоставуючи иншого, которого згодлившого видятъ быти собѣ, обираютъ (1603 *Пит.* 28).

ЗГОДЛИВЫЙ *прикм.* **1.** *(такий, з яким легко дійти згоди, який легко іде на поступки)* згодливий, згідливий: смири́тєл҃ны(и), зго(д)ли́вы(и) (1596 *ЛЗ* 79); Смири́тєлный: Згодли́вы(и), поєдна́ный, пого́жєный, єдна́ючі(и) (1627 *ЛБ* 117);

(який характеризується наявністю згоди, поступливості) згідливий: сталося в дому бра(т)скомъ при бы(т)ности всѣ(х) купно... в мѣстѣ лвовѣ та(к) грєковъ яко рꙋси пєвноє постановєня и зго(д)ливоє мєжи нами бра(т)ство(м)... зъ єдной стороны а славєтны(м) п҃номъ павломъ римянино(м)... з другоє стороны (Львів, 1591 *ЛСБ* 159).

2. Одностайний: о чомъ тое нынѣйшое сознанье... правдивое а не змышленнѣ одностайнѣ и згодливымъ сознаньемъ учинили (Галич, 1584 *MCSL* I-1, 100); Єдинообра́зны(и): Єдиномы́слны(и), згодли́вый (1627 *ЛБ* 35); Пови(н)нысмо бо... послꙋшєн(ст)во ѡ(т)давати... ты(м) ко(т)ри́є стародá вно(ст) та(к) мно́га вѣко(в) и нєзличо́ноє мно́(з)ство ст҃ы(х) ѡ(т)цє(в) зго(д)ливы(м) зє(з)волє́ніє(м) оутвєрди́ло (серед. XVII ст. *Кас.* 4 зв.).

3. *(відповідний до чого-небудь)* згідний: ꙋста(в)уємъ и(ж) кгды бы таковы(и) позо(в) ѡ(т) ѡ(б)жалованого на правє бы(л) положо(н)

то(г)ды сторона поводовая маєть возны(м) на нєго то(г) довєсти ижъ єму далъ позо(в) целы(и) а нє скробаны(и) въ датє и во (в)сємъ згодливы(и) (1566 *ВЛС* 18); А тыє позвы нє мазаныє, нє скробаныє, в датє и во въсємъ зго(д)ливыє (Житомир, 1583 *АЖМУ* 67); а позовъ даломъ нескробаный, немазаный, въ дате въ титуле и во всемъ згодливый (Київ, 1594 *АрхЮЗР* 6/I, 241); далисѧ зá-хо(д)ници намóвити, а и́лє ви́дєчи в҄... бг҃о-слóва... арєопаги́ты... и в҄ лати́нскомъ тéк-стѣ... згодли́выє слωвá... потомъ оустȣпи́-ли (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 46); зȣпóл-но(ст)... зго(д)ли́ваѧ, є(ст) з голо(д)ны(м) жолȣдко(м). Нє має(т) то(и)... чи́стости дȣ-шє(в)нои и тєлє́снои, котóры(и) сѧ нє ста-рáє(т)... по(в)стаглúво(ст) заховáти (серед. XVII ст. *Кас.* 67).

ЗГОДНЕ, ЗГОДЪНЕ *присл.* (*стп.* zgodnie) **1.** Згідно, одностайно: кгды бы сȣдьи полюбо(в)ныє комȣ прєзы́скъ яки(и) судо(в)-нє сказали и ли(ст) того сказа(н)я зго(д)нє сполȣ ωбєдвє сторонє... дали а то(т) бы во(д)лє суда и(х)... томȣ досы(т)чинити нє хотє(л), тогды то(т) листъ має(т) быти по-ложо(н) пєрє(д) сȣдомъ зємскимъ (1566 *ВЛС* 27 зв.); Алє абы зго(д)нє на єдино(м) порѧ(д)-коу за єдинóго з҄ собою пєрєставáючи всѣ рѣчи свои до порѧ(д)коу и(х) налєжáчїи, вкоу́пѣ и(х) ω(т)правовáли (Львів, 1603 *ЛСБ* 384); Мы Иванъ Пєтрижицкїй Гєтманъ, Аса-ȣловє, Полковники и всє Войско єго Королєв-ской Милости Запорожскоє, // ...згоднє и єдиностайнє просили... єго милости... Пєтра Могилы..., абы школы... // ...пєрєнести зє-зволилъ до Кїєва (Канів, 1632 *ПВКРДА* II-1, 127-129); а к томȣ мнóгω и́ныхъ фамѣлїй минáю, с тогω дóмȣ вишє(д)шихъ, ти́лко до самóгω пристȣпȣю Вити́нєса: влáсногω потóмка Палємóна ли́би: которогω зго(д)нє ωбрáнω на Кнѧзтвω литóвскоє (Чернігів, 1646 *Перло* 4 ненум.); Та(м) стра(х) а нє хȣлȣ зго(д)не прославлѧю(т) премирныѧ лики немо(л)чно спѣваю(т) (к. XVI — поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 102);

в один голос, хором: тыи которыи то слы-шали зго(д)нє по(д)нє(с)ши голо(с) сво(и) къ бг҃у мовили (II пол. XVI ст. *КА* 19).

2. Злагоджено, дружно: є́сли сѧ в҄ когω такóє тєлѧ в҄тѣли(т) тогды оні́ тáмъ вси з҄годнє праздникȣютъ, и тáнцы бѣсóвскїи справȣютъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 20); все то хлопи розобрали и зъгодне поделилисе (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 240).

3. *(так, як треба; належним чином)* від-повідно: не оденъ бискупъ, ани два, ани тежъ едина епархія тое отправовала, але зо всего свѣта бискупи,... яко и тотъ вто-рій Константинополскій повшехный синодъ од всѣхъ енералитеръ, сполне и згодне от-правовался и кончилъ (1603 *Пит.* 18); Нáдто тáкъ бáрзо є́стъ пéнкнє в҄ мóвѣ плынȣчїй, и згóднє спорѧ́жєный, жє и сáмȣю найтвєр-дѣйшȣю дш҃ȣ достатóчєнъ є(ст) оумѧгкчи́-ти (Київ, 1627 *Тр.* 619); абы тєды всє згодъ-нє сталосѧ и любовъ мєжи лю(д)ми пра-вославъными была нєха(и) и ваши и наши кȣпъци на граници станȣтъ и всє собѣ съчо в кого побрано поворочаютъ (Переяслав, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 38).

Див. ще **ЗГОДНО.**

ЗГОДНО *присл.* **1.** Згідно, згідливо, од-ностайно: я са(м) з ни(ми) зєхавшисє на ȣпокоє(н)ноє мє(ст)цє ты(м) жє способо(м) всѧ ωбмышлєвати зго(д)но... хощȣ (Ново-городок, 1592 *ЛСБ* 213); яну(ш) ωстро(з)ки(и) ...наславши... ȣря(д)ника своєго... з слȣгами ...дєрєва дȣбовъ ωко(л)кона(д)цатъ тисєчє(и) Которыє зго(д)но на бȣдова(н)є и на бо(р)-ти порȣбали (Вінниця, 1599 *ЛНБ* 5, II 4049, 122); Подоби́тъсѧ, ви́дит҄сѧ, к҃а, Згодно є́ст҄, єдностáйно є́ст҄ (1627 *ЛБ* 164).

2. *У знач. присудк. сл.* Згідно, відповід-но: зрозȣмєвши... с копии в которо(и) зєло

проти(в)но и це(р)кви смущате(л)но и (п)е(р)шимъ писания(м) и листо(м) вселе(н)ского патрия(р)хи не зго(д)но, але и проти(в)но и та(к) и(ж) пришло ве(л)ми постыдѣтисѧ на(м) таково(му) бе(з)местию (Новогородок, 1592 *ЛСБ* 213).

3. *У знач. прийм. (з ор. відм. та прийм.* з*) (вживається на означення відповідності з чим-небудь)* згідно: Прочита(в)ши Єп(с̃)пи ты́и ли́сты, и вы́бадавши пи́лно ро́зȣмъ и́хъ, знашли́смы згóднѡ з҆ ты́ми мóвами котóрыи ѡ(т)óлѧ пóсланы бы́ли (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 216).

Див. ще **ЗГОДНЕ.**

ЗГОДНЫЙ, ЗЪГОДНЫЙ, ЗГОДЕНЪ *прикм.* **1.** *(який має однакові з кимось погляди, солідарний з ким-небудь у чомусь)* згідний, згодний, згоден: обоихъ достойныхъ патріарховъ судимо быти, которыхъ споры до вѣры нѣчого не належатъ. Въ той абовѣмъ Игнатій и Фотій згодны и единомислны были (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 745).

2. *(який виявляє, виражає спільну волю)* одностайний: поне́же и лѐкаръ, та́къ тѣло на при́шлый ча́съ захова́етъ, кгды неоулѣчо́ный члóно(к) ѡ(т)тинае(т), и воевóда кгды едностá́йне згóднȣю злоу́ю мы́сль в҆ роспорошє(н)е привóди(т) (Острог, 1598 *Отп. КО* 14 зв.); А тое згодное обране наше руками нашими подписалисмо и печати притисноли (!) (Київ, 1624 *КМПМ* I, дод. 270); На то(и) сес(с)ии згодная всѣ(х) ȣ(х)вала, абы па(н) Фере(н)цъ Они(с)кови(ч) еха(л) до Люблина на трыбуна(л) в справѣ це(р)ковно(и) (Львів, 1623 *ЛСБ* 1043, 33 зв.); их милости панове комисаре згодными голосы своими, досыт чинечи воли его королевское милости, покой межи Русею унитами а неунитами учынили и церквями оных подилили (Луцьк, 1635 *АрхЮЗР* 1/VI, 701).

3. *(який дає, виявляє згоду)* згодний, згоден, згідний; узгіднений: василиса ѡшо(в)ская половицȣ име(н)я кунева... григо(р)ю... букоемъскомȣ наве(ч)но продали яко(ж) на то запи(с) ѡное продажи с печа(т)ми ихъ а с по(д)писо(м) рȣки и зго(д)ны(м) на то зе(з)воле(н)емъ сына семенова федора еловича куневско(г)... пере(д) нами покладено (Вільна, 1579 *ЛНБ* 5, II 4044, 51); Я, бачечи ѡбедъве стороне бытъ до того прыхилъные и зъго(д)ные и владзу свою подъкоморъскую фунъдовалъ (Житомирщина, 1588 *ККПС* 103); Тогдыжъ. Всѣхъ зго(д)ные вота, абы... дочекавши на ве(с)нȣ фȣ(р)тку деревяную при не(и) и шку(л)кȣ муро(м) осмотрити (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, зв,); теды я, афекътации и зго(д)ному зезволеню сторо(н) ѡбо(х) досы(т) чинечы, тую справу... до дня второго м(с̃)ца декабра в року теперешне(м)... заховую (Сокільча, 1638 *ККПС* 178);

У знач. ім. (той, хто виявляє згоду) згідний, -ого: такуюжъ мо(ц) зупо(л)ную и(х) мл(с)ти пано(м) посло(м) дае(м)... // абы... тое ро(з)граниченье... ȣчини(ли) такъ зго(д)ны(х) копцами и знаками ȣтве(р)дили яко и ты(х) где бы згоды не было правне межи сторонами ско(н)чили (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 77-78).

4. *(відповідний до чого-небудь)* згідний; узгоджений: Рабȣ съгрѣши́вшȣ, біе́нъ бываетъ вл(д)ка непови́ненъ, котóрый все(г) времениа на обновле́ніе пріе́мле(т), котóре пе́рвѣй и на създа́ніе прина́лъ, абы и кончи́на зго(д)на с почá́тком сѧ оказала (Острог, 1588 *Сур.* 6); Я Марекъ Барано(в)ски(и)... со(з)наваю... и(ж)... копѣи з листȣ его кр. м(л)... зго(д)ные и (з)корыкгованые... ȣво(т)кнȣло(м) копѣю ...ѡчевисто в рȣки... па(н)ȣ аксакови самомȣ (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 8); И присмотри́ ми сѧ рóзности выпȣщá́ню и посылá́ню, я(к) бá́рзо я́вно е́стъ и з҆ прá́вдою зго(д)ное (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 245).

5. *(який приводить до миру, згоди)* розважливий, мирний: а то тымъ умысломъ,

абы до порадного въ милости сыноду отправованья и до згодного, а всимъ хрестианскимъ людемъ потешного его завартья. дорога услаться бить могла (Берестя, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 520); Справуючысе его милость панъ воевода Киевъский и до покою и до згодного трактованья обетницу учинилъ (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 190); А дє(н) ѡ(д) дня єлєкцию ѡ(д)кладꙋючы, для надѣи зго(д)ного ꙋспокоєня мє(ж)дꙋ собою з П. Романо(м) которое и(ж) нє до(ш)ло а в ты(м) братия ро(з)нє по я(р)марка(х) ро(з)ихалися (Львів, 1644 *ЦДІАЛ* 1043, 61).

6. Злагоджений: В Армóнію на хóры, слѝчнє спєвáючи: И згóднымъ гóлосомъ, вєсéло волáючи (Львів, 1616 *Бер. В.* 75).

7. Справедливий: Штó и чѝни(т) прє(з) нáсъ згóднымъ вы́роко(м), наꙋки ѡблꙋдлѝвыи знóсѧчи, А нєѡмы́лнꙋю Ѿ(т)цѡ(в) С҃ты(х) вѣрꙋ взнаваѧючи (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 133).

8. *(який можна використовувати, вживати)* придатний: през три мисеци... дерева сосънового, дубового, березового на будованъе избы, синей,... // стайни згодного, на чотырдесятъ тысечей и далей вырубали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 117-118).

◇ **згодный листъ** *див.* **ЛИСТЪ**[2]**; контрактъ згодный** *див.* **КОНТРАКТЪ; пактъ згодный** *див.* **ПАКТЪ; писмо згодноє** *див.* **ПИСМО.**

ЗГОДЪНЕ *див.* **ЗГОДНЕ.**

ЗГОДЪНЫЙ *див.* **ЗГОДНЫЙ.**

ЗГОЄНЄ *с.* (*стп.* zgojenie) загоєння: Трꙋднаѧ до згóєнѧ рáна (Вільна, 1620 *Лям. К.* 10).

Пор. **ЗГОИТИ.**

ЗГОЖАТИ *див.* **ЗГАЖАТИ.**

ЗГОЖАТИСЯ *див.* **ЗГАЖАТИСЯ.**

ЗГОЖИЙ, ЗГОЖЇЙ, ЗЪГОЖИЙ *прикм.* Згожий, придатний, здатний: сосна была сухая на лу(чи)ну згожая (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 19); Писа(л)... па(н) алєкса(н)дръ Вороничъ... // ...и(ж)... бояры... наєха(в)ши на... кгрꙋ(н)т мо(и)... и(н)шого дєрєва ро(з)ного сосо(н) и дꙋбъя с по(д)писами на дєрєво бо(р)тноє зъгожєє и на драти на двє тисєчи дєрєва порꙋбали (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 44-44 зв.); Є(ст) прикла(д) въ исхóдѣ згожїй до нáшой рéчи, кды б҃ъ моисєѧ на дорóзѣ зáбити постановѝлъ бы(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 66); Мáєшъ тутъ приклáды чєловѣчє мнóгїи: Выбирай котóрыи тобѣ сꙋть згóжиѣ (Київ, 1622 *Сак. В.* 43); Ключáємый: Згóжїй, потрéбны(и) (1627 *ЛБ* 53); Взѧ(в)ши пото(м) кнѝгꙋ ѽнꙋю пѝсанꙋю нѣ на що // нє згóжꙋю... то(и) ти(л)ко пожѝто(к) з єи мѣлъ и(ж)... за прáцꙋ свою жѝвно(ст) з посполи того зарóбкꙋ брáлъ (серед. XVII ст. *Кас.* 87 зв.-88); а надъто,... дедицство поводово... внивечъ обернути усилуючи... в дубровы и лесы былицкие... въежъджаючи, дерева, на будынъки згожаго, березы, дубы, осини..., выпустошили и внивечъ обернули (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 470).

ЗГОЖЇЙ *див.* **ЗГОЖИЙ.**

ЗГОЖОСТЬ *ж.* Придатність, здатність, корисність: Ключѝмость: Потóмно(ст), притрáфно(ст), згóжо(ст), погóжость (1627 *ЛБ* 53); Zhożost: przygoda (Жовква, 1641 *Dict.* 103).

ЗГОИТИ, ЗЪГОИТИ *дієсл. док.* Згоїти: Згою sanabo (*Уж.* 1645, 59 зв.); видилъ... на верху головы, любо юже зъгоеный, але великий шрамъ (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 70).

ЗГОІТИСЕ *дієсл. док.* Згоїтися: нє згоілосе — insanabilis (I пол. XVII ст. *Своб.* 36).

ЗГОЛА *присл.* (*стп.* zgoła) **1.** Зовсім, цілком, *діал.* згола: постерегаючи в том пан Иляшъ Несвѣцкий шкоды своее, не хотел ми наперед веселя згола тых пенезей

дати (1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 97); нєха(и) ѹпєрє(д) прися(г)нѹ(т) а тєпє(р) згола нє дамо ничого (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 162); по(з)ваны(и) побра(л)... ѡво згола ѡ(т) маля до вєля спряты... домовыє (Вінниця, 1610 *ЛНБ* 5, II 4052, 148 зв.); ѹпокори́лєм'сѧ прє(д) гдмъ моѣм'... и ѡ(т)да́лє́м'сѧ ємѹ вєсъ з'гола (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 186); Лє(ч), кгды та(м) приєха(л), ничого згола: ани быдєлъ, ѡвє(ц), свинє(и), конє(и) з стада, ани збожъ,... ѡво згола жа(д)но(и) на(м)нє(и)шо(и) рєчи нє заста(л) (Житомир, 1650 *ДМВН*196).

2. *(у цілому, без виділення частин, подробиць)* загалом, узагалі, *діал.* згола: вси ...села и приселки... з деревомъ бортнымъ осажонымъ и пустымъ,... и згола зо всими кгрунты,... малъжонку моему записую (Володимир, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 354); А новокрещенцы пакъ и до коньца въ ни-во-што оборочаютъ и згола всѣмъ дѣткомъ крестъ одыймуютъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 163); Наконецъ..., тоє, што первей в нашей церкви ганили, згола всѣ нашѣ церемонѣє и вѣры вызнанѧ и сакрамента, тоє все юже хвалят (Львів, 1605-1606 *Перест.* 50); то́є бовѣмъ є(ст) Стыхъ пода́н'є и наѹка зго́ла найпожитєчнѣйшаѧ (Київ, 1625 *Кіз. Н.* 200); ни бѣда, ме́чъ, ни смрть, ни живо́тъ, ничо́го згола́ проти́вногѡ, а́л'бо помы́сл'ногѡ ѡ(т) Любве́ Бжїѧ нє ѡ(т)рази́ло (Київ, 1648 *МІКСВ* 349).

3. Особливо: овѡ зго́ла коли ко́лвєкъ Наѧснѣйшїй, Коро́ль По́лскїй, ѡбира́л' за́слѹжо́ных' ѡ(т)чи́знѣ и мѹдрых' мѹже́й на столци Сєнаторскїѣ, за́вшє знаходилъ в' домѹ ПП: Стєткєвичѡвъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 5); Ту(т) тыжъ... хотѣли... старши(х)... ѡ(т) працъ црквны(х) ѹво(л)нити и... моло(д)шихъ ѡбрати, згола до(л)го молєстуючися ѡколо того (Львів, 1641 *ЛСБ* 1043, 54 зв.).

4. Просто: Поневажъ всякие справы вечные,... не згола справованы, але писмомъ объяснены бываютъ, абы с памети и ведомости людских не сходили (Сілець, 1571 *АрхЮЗР* 8/IV, 47).

5. *У знач. вставн. сл.* Коротко кажучи, одним словом, словом: Згола — самижъ лаютъ, сами ихъ на славе доброй и почтивости мажутъ, (щыплютъ.) маетности церъковъные // крывдятъ, одыймуютъ (Вільна, 1599 *Ант.* 951-953); Ѡво зго́ла а́льбо ты звѣтѧжъ альбо са́мъ оумри смѣлє, за рєчъ посполи́тѹю (Дермань, 1604 *На г. Остр.* тит. зв.); Згола — мужъ словомъ, силою, и дѣломъ, цнотами и добродѣйствы преславный! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1136).

ЗГОЛДОВАНЄ *с.* (*стп.* zhołdowanie) підкорення, скорення: Те́ѧ война з' злосли́выми бѣса́ми, та́к'жє зголдова́н'є, и звѣтѧ́зство, Наконе́цъ з' звѣтѧ́зства Коро́ны (Київ, 1625 *Кіз. О степ.* 205).

Див. ще **ЗГОЛДОВАНЄСѦ.**

Пор. **ЗГОЛДОВАТИ.**

ЗГОЛДОВАНЄСѦ *с.* (*стп.* zhołdowanie się) підкорення: а з' зголдова́н'ѧсѧ мѹки тым' кото́рыи згрѣши́ли и нє покѹтѹю(т), и́жъ нє то́лко сѧ до инокѡвъ а́лє и до свєцких' стѧга́ю(т) (Київ, 1625 *Кіз. О степ.* 205).

Див. ще **ЗГОЛДОВАНЄ.**

ЗГОЛДОВАНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* (*стп.* zhołdowany) Підкорений: Нє та́къ запра́вды тѧ́жкоє тира́нство, и на(д) самы́ми Нєпрїѧ́тєлами зголдова́ными ѡдправѹют' (Київ, 1648 *МІКСВ* 346).

ЗГОЛДОВАТИ, ЗЪГОЛЪДОВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* zhołdować) **1.** (кого к кому, що кому) Підкорити, покорити, скорити: ознаймуемы, ижъ маючи ведомость певную ...отъ... княжати Костентина Острозского ...о великой небезпечности панства... отъ Козаковъ, которые обычаемъ непрыятелскимъ не мало замковъ..., селъ украинныхъ повоевавши, зголдовавши маетность брати нашей... // ...згромадилося до купы (Володи-

мир, 1593 *АрхЮЗР* 49-50); Кретенъчикове, о которыхъ ты баешъ, якобы мечемъ отъ Венетовъ зголдовани быти мели, ижъ на сесь часъ не меломъ при собе гисториковъ, не хочу за певную твердити (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1067); О, не дай того, Сыну Божый, кгды бы ся якъ нога Рымляномъ повинула, жебы ихъ такъ зъголъдовали геретикове, яко (ся) въ Анъкглии (стало)! (Вільна, 1599 *Ант.* 667); Року 1514. Жикгимонтъ кроль Польскій, не малое войско выправивши такъ зъ Литвы, якъ и зъ Полщи, до Вифлянтъ // послалъ и оныхъ ку собѣ зголдовалъ (поч. XVII ст. *КЛ* 74-75); Пръшаѧ [причина]: жебы розѹмнє справедли́вє, а нє ґвалто́внє або вшє(х)моцно́сти своєи си́лою шатана зголдова(л) и звитѧжи(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 297 зв.); Пе́рскій Ца́ръ Хо́зрой,... єдного з' Ста́рωстъ Са́рвара и́мєнємъ, з' ба́рзо мно́гими ти́сѧчами посыла́єт', же́бы ємѹ всю Всхо́днюю сто́ронѹ з'го(л)дова́ли и в' по(д)да́нство по(д)дали (Київ, 1627 *Тр.* 680); Х҃с... Всѣх' нєпріа́тєлє́й по(д) свою мо́ц' зголдова́лъ (Львів, 1631 *Волк.* 24 зв.); А ґды прі́йдє на́ свѣтъ анти́христ' тогда зголдѹєтъ по(д) моцъ свою́, всѣхъ на́родωвъ по́га(н)скихъ нєвѣ́рныхъ (Чернігів, 1646 *Перло* 138).

2. (ким, кого) *(схилити до недозволених, небажаних учинків)* спокусити: Ада́мъ пе́ршій живѹчи въ ро́скошахъ Ра́ѧ,... Хи́тростю Жоны́ бѣсомъ ωшѹка́нои, И на всєгώ гото́вость зголдова́нои, Ижъ звєде́ный на(д) за́казъ скоштова́лъ дре́ва Сли́чный о́воцъ, котро́гω дала мѹ Єва (Київ, 1630 *Имнол.* 3 зв.).

3. (кому) Підкоритися, покоритися, скоритися: Hlian, obernisia, stan, zadiwisia, widisz liudey mnoho. Czi ty zwoiuiesz, czi im zhołduiesz, bo to w rukach Bozich (1648 *П. про Пот.* 201).

ЗГОЛОВЄ, ЗЪГОЛОВЄ *с.* Подушка: в той же светлицы ложко, на томъ ложъку зъголове рабое (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 350); твоѧ мл(ст)... наєхавшй моцно кгва(л)то(м)... то всє́ побра(л)... // ...пєри(н) двє зголовє(и) чотыри ко(лд)ро кита(и)ча́ноє з баво(л)ною на лава(х) зголовє(и) чотыри скураны(х) (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1921, 6-6 зв.); тыє єє мл(с) мєнила жє... и(х) нє ω(т) князя маю алє ω(т) дочки своєє зголовє скѹраноє (1578 *ЖКК* І, 122).

ЗГОЛОВНЫЙ *прикм. (який передує всім дальшим, наступним)* перший: На другомъ поли 7 нивокъ: 6 по мѣсту, самаа зголовная на потукъ ку(н)цом, за форашом (Бенедиківці, 1603 *НЗ Ужг.* XIV, 222).

ЗГОЛОДНѢЛЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Зголоднілий, голодний: Перенеслъ Господь Богъ во мгновеніи ока зъ земли Жидовской до земли Ассирійской пророка своего Аввакума, абы зголоднѣлого Даніила въ ровѣ межи лвами накормилъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1068).

ЗГОЛОДНѢТИ *дієсл. док. (відчути голод, захотіти їсти)* зголодніти: Ста́рали(с) ап҃(с)лы, мылѹючи народи, и проси́ли х҃а, абы и(х) ω(т)пра́ви(л), абы нє золо(д)нѣли, на пѹщи (XVI ст. *УЄ* № 29519, 91).

Див. ще **ИЗГОЛОДНѢТИ.**

ЗГОЛОЖЕНЫЙ *прикм., перен. (який жадає чого-небудь, жадібний до чогось, на щось)* спраглий: Пришєлъ єси... єді́на н҃ша, по Б҃зѣ надї́є и по(д)по́ро, с кото́рого ѹстъ на(д) мю(д) и соло́дкость, слова соло́дшыи и наѹка выплыва́єть, которою мы ѧкобы нїякі́мї кошто́вными потра́вами зголоже́ныи розѹмы н҃шы накормля́ємо (Манява, 1619 *Привит. Феод.* 288).

ЗГОНИТИ *дієсл. док.* **1.** (кого) *(примусити покинути певне місце)* зігнати, виселити: па(н) рамо(лт)... ты(х) добръ... до ѹвяза(н)я ѹрядового нє пода(л), повєдаючи нєха(и) па(н) по(д)комори(и) людє(и) кн҃жати єго мл(с)ти пыко(в)ски(х) са(м) ω(т)то(л)

згони(т) (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 111).

2. *Перен.* (що) Вигнати, вивести: Зміа варєна і пріата прокаженіє с тѣла згони(т) (XVI ст. *Травн.* 180).

Див. ще **ЗГАНЯТИ.**

ЗГОНЩИЗНА *ж.* Податок, за переймання чужої худоби: Кгды зженеть хто злодѣѧ ѡтъ конє(и) зго(н)щи(з)ны ѡ(т) конѧ // по ві г(рш)(и) (1552 *ОВін.З.* 133 зв.-134); а тыхъ часовъ почали брати зго(н)щи(з)ны по л грш҄ (Там же, 134).

ЗГОНЪ *ч.* Стадо, череда: Панъ Юрє(и) Макаровичъ... заграбилъ... // ...Ялови(ц) Купленыхъ до Згонȣ шестъдесятъ... воловъ до згонȣ кȣплены(х) // Сємъдеся(т) (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 28 зв.-29).

ЗГОНЯТИ *дієсл. недок. (примушувати переселятися звідки-небудь)* зганяти: во(и)тъ нємировски(и) росказа(л) на(м) абы(х)мо... людє(и) и куни(ч)нико(в) пна пєсочи(н)ского ѡ(т)сєль згоняли (Жорница, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18 зв.).

ЗГОРДА *ж.* Погорда, презирство: Бȣдєтє хотѣли вырозȣмѣти часо(м) якиє сȣ(т) и даровати и(м) ȣразы своє якиє бы ко(л)вє(к) были,... а на ѡстато(к) и нєнави(ст) ѡ(т)ложити которȣю пыха роди(т) а мєжи пышными згорда нѣколи нє быває(т) (Острог, 1607 *ЛСБ* 410).

ЗГОРДЕТИ *див.* **ЗГОРДѢТИ.**

ЗГОРДИТЕЛЬ *ч.* Зневажник: ты заповѣда́л҄ єси тѣмъ згорди́тєлюмъ твои́мъ, абы твою во́лю твори́ли (Чернігів, 1646 *Перло* 151 зв.).

ЗГОРДИТИ *див.* **ЗГОРДѢТИ.**

ЗГОРДѢТИ, ЗГОРДЕТИ, ЗГОРДИТИ, ЗГРЪДѢТИ *дієсл. док.* **1.** (чим) Згордити, згордувати, погордувати: Алє ѡ́нїи тлȣщовє богачєвє лицємѣрници фарисєє, згрѣдѣли възва́нїє(м) сты(м) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 140); На вѣчнȣю згȣбȣ такъ сѧ затвє(р)дили, врази креста х(ст)ва сты(х) путь зго(р)дили (к. XVI ст. — поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 105); латынски же костел, маткою своєю згордевши и от матерняго промысла спасителнаго оторвавшися... по широком гостинцы роскоши свѣта сего скитаетца (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 186); они... того мѣсца светого... уступили, згордившы тымъ мѣсцомъ светымъ (Вільна, 1608 *АЮЗР* II, 45); Бєре́шъ в҄ рȣки Крє(ст) хвъ; пала́шємъ згорди́вши (Львів, 1642 *Бут.* 5).

2. Загордіти, загордитися: а та(к) ємоу засмаковала ѡбє(т)ница ѡнаа, и(ж) згордѣль и прєстоупиль приказанїє га (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 5); то(т) зна(к) х(с)въ, тепе́ръ єдины з҄ глȣ(п)ства и ȣпо́рȣ, згѡ́р҄ди(в)ши поки́нȣли, а дрȣгїє єрєтици... на нога(х) свои(х) но́сѧ(т) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 80).

ЗГОРЕЛЫЙ *див.* **ЗГОРѢЛЫЙ.**

ЗГОРЕНЄ, ЗГОРЕНЪЄ *с.* Спалення: при кгвалтовномъ згоренъю недавныхъ часов места нашого Луцка, шпитал старожитный тамешный руский до кгрунту згорел (Варшава, 1619 *АрхЮЗР* 1/VI, 474); ѡво зъгола всє Авє што ѡ(д)но Колъвєкъ в томъ за(м)кȣ и (с)каръбцȣ было... погорєло жє залє(д)во самъ Єго м(л) с пнєю ма(л)жонъкою своєю и (з) дѣтъками ȣшолъ згорєнъя (Київ, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 21).

Пор. **ЗГОРѢТИ.**

ЗГОРЕНЪЄ *див.* **ЗГОРЕНЄ.**

ЗГОРЕТИ *див.* **ЗГОРѢТИ.**

ЗГОРЖЕННЫЙ *прикм. (який викликає зневагу)* погорджений: Єсли́ бы(с) члка м(д)рого ви́дѣлъ по́длоую нѣѧкоую спра́вȣ и згорже́ннȣю збира́ти, ѡшȣканого и нєзна́ємого сєбє соу́ди́лъ бысь яко то(т) кото́рый єщє нє дозна(л) бы(с) ѡного зѣлѧ цно́ты (поч. XVII ст. *Проп. р.* 219 зв.).

ЗГОРИ *див.* **ЗГОРЫ.**

ЗГОРШЕНЄ, ЗГОРШЕНЬЄ, ЗЪГОРЪШЕНЬЄ *с.* (*стп.* zgorszenie) **1.** *(поганий вчи-*

нок, моральний розклад) зіпсутість, деморалізація; спокуса: ты вывєржéньє за вы́стꙋпок҄, мáєшъ за згоршéньє, комоу бовѣмъ напáхнєтъ кр(с)тъ, тот҄ х꙽ꙋ шатáномъ є́стъ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 41); Блазнъ: Згоршéньє, зблазнє(н)є, омылéньє (1627 *ЛБ* 10).

2. *(погіршення стосунків)* розбрат, незгода: постерегаючи, абы маетъность моя никому ку зъгоръшеню не стала... // всю маетъность... малъжонцы моей... отписую (Загайці, 1584 *АрхЮЗР* 8/III, 425-426); А прóтожъ знóвꙋ ѡзнаймꙋ́ємъ свѧтобли́вости твоє́и, абы́сь мѣлъ пéвность ѡ Артикꙋлѣ, прє(з) котóрый трáфилисѧ згоршéнѧ мєжи Црквами Бжи́ми (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 224); Недобре и зле Миколай папежъ учинилъ, же тому Григорію неслушне и неналежне отухи додалъ, и затымъ ся згоршенье стало и роздоры ся всчали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 749).

Див. ще **ЗГОРШЕНІЄ.**

ЗГОРШЕНІЄ *с.* Те саме, що **згоршенє** у 1 знач.: Пойди назáдъ мєнє шатáнє, згоршéніємъ є́стєсь мнѣ, понєвáжъ нє мы́слишъ штó єстъ Бжго, áлє што лю(д)ского (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 210); тогды єсли́бы котóрый з ни(х) пєрє(д) хорóбою исповѣда(л)сѧ и прагнꙋл҄ прычастїа, мóжєт҄сѧ ємꙋ позвóлити былєбы то(л)ко было бє(з) згоршéнїѧ (Львів, 1645 *О тайн.* 44).

ЗГОРШЕНЬЄ *див.* **ЗГОРШЕНЄ.**

ЗГОРШИТЕЛНЫЙ *прикм.* Зневажливий: а во втóрїхъ врáтєхъ; то є́стъ на сꙋдѣ Бжємъ, сѣдитъ цръ страшнои слáви, тáмъ ѡ дѣлє(х) злы(х) стрáшно прꙋбꙋєтъ, и за слѡвá пра(з)нїи, згорши́тєлнїи, нє фолгꙋєтъ, по дѣлѡ́мъ кóждогѡ прáвє(д)ногѡ сꙋдитъ (Чернігів, 1646 *Перло* 120); А за ты́мъ: и оустá и язы́къ тáкжє свою ѡсóбнꙋю мꙋкꙋ пострáждаєтъ, за прáзныи слѡва згорши́тєлныи (Там же, 157).

ЗГОРШИТЕЛЬ *ч.* (*стп.* zgorszyciel) *(той, хто виявляє зневагу, презирство)* зневажник: А проти(в) того рéчєтъ ли прєслꙋшникъ Цркви Бжєи, згорши́тєль брáтїи своє́и, и брꙋхꙋ своє́мꙋ оуго(д)никъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 162).

ЗГОРШИТИ *дієсл. док.* (кого, що) *(негативно вплинути на кого-небудь)* зіпсувати, здеморалізувати: Єсли бовѣмъ кто єднóго згорши́тъ, карáньє бєз҄ похи́бы ѡ(т)днóсит҄ (!) срóкгоє (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 42 зв.); росказáніє Бжєє нáпєрвѣй Єва простꙋпила, и пото(м) згорши́ла Адáма (Київ, бл. 1619 *О обр.* 162); Познаваите и(ж) то су(т) лживы пророки, Которые повстали въ ѡ́станни вѣки. Абы кла(м)ствамы и(х) и ва(с) полови[ли], наро(д) православны собою згó(р)шили (к. XVI — поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 105); тóй сътвóритъ сꙋдъ з нáми... ѡ слѡвáхъ прáзныхъ, згорши́тєлныхъ, щосмѡ згорши́ли бли́жныхъ нашихъ, и до грѣха привєли (Чернігів, 1646 *Перло* 150 зв.).

ЗГОРШИТИСѦ, ЗГОРЪШИТИСѦ, ЗЪГОРЪШИТИСЕ *дієсл. док.* **1.** (чим, з кого і без додатка) Збентежитися, стривожитися; злякатися (кого, чого і без додатка): Тоу запрáвды, абы́ сѧ кто нє згоръши́в҄, слы́шачи ѡ гнѣвѣ бжємъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 58 зв.); Єсли́бы тобѣ была гóркою хорóба, єсли́бы(с) тѧготою оубо(з)ства згор҄ши(л)сѧ... ба ми́лоу(и) (поч. XVII ст *Проп. р.* 221 зв.); Взвѣлъ и́хъ на Горꙋ, жєбы и́мъ ѡказáлъ слáвꙋ Бо(з)ства, и показал и́мъ, жє тóтъ є(ст) котóрый выбавлѧ́є(т) Ізрáилѧ, я́къ и прє(з) Прр(о)ки показáл҄, и жєбы́ ся з҄ нéгѡ нє згорши́ли (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 123 зв.).

2. Зіпсуватися, здеморалізуватися: тогды згóрша(т)сѧ мнѡ́гїє, и єди(н) дрꙋгóго выдасть, и знєнави́ди(т) дрꙋгъ дрꙋга (Вільна, 1596 *З. Каз.* 36); Бо то естъ явно в. м. всимъ яко се люде нашое релии зъгоръшили, и такъ сутъ въ набоженствахъ своихъ остали, лениви недъбали, ижъ не только абы мели постерегать повинности своее... и за-

становятися за церъковъ Божую..., але еще ...до розмаитыхъ сектъ утекаютъ (Вільна, 1599 *Ант.* 583).

ЗГОРЪШИТИСА *див.* **ЗГОРШИТИСА.**

ЗГОРЫ, ЗГОРИ *присл.* Згори, зверху: на завтриє коли были в дорози вже бли(з)ко мє(с)та вшо(л) пєтръ згори на до(л) молитиса (II пол. XVI ст. *КА* 52); на ωста́то(к) прє(з) выгна́на и смрть до свого сро(д)коу пришолє(с) // яко штоу́ка ωлова, котораѧ ...єсли згори идє(т) зара(з) до ни(з)кости з'стоупоує(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 224-224 зв.); гони́ли и́хъ [мѹжєвъ] нєпрїѧ́тєли ω(т) бра́мы а́жь до катафарѹса, и би́ли и́хъ оутєка́ючихъ згоры (серед. XVII ст. *Хрон.* 163 зв.);

(з небес, від Бога) згори: Дєржѣмо што́ Бо(з)скимъ зраженїємъ на(м) з' Бо(з)ского пи́сма пока́зано є́стъ. Понєва(ж) всѧ́коє дарова́нїє до́броє, и всѧ́кїй даръ доскона́лый є́стъ з'горы, зстѹпѹючїй ω(т) Ѿца свѣтлостєй (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 206).

ЗГОРѢВАТИ *дієсл. недок.* Згоряти: Што на(д) о́гнь є(ст) сро́жшєє, а што на(д) Ко́рч' подлѣйшєє; а єдна́къ ани дє́рєво згорѣва́ло, ани о́гнь га́снѹ(л) (Київ, 1625 *Злат. Н.* 128).

ЗГОРѢЛЪКА *ж.* Горілка: на згорѣлъкѹ да(л)є(м) грѹшь (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦДІАЛ* 37, 16, 20).

Див. ще **ГОРѢЛКА.**

ЗГОРѢЛЫЙ, ЗГОРЕЛЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Згорілий: а на дєвѧтомъ мѣстцѹ поополовинє громадѹ клєпъковъ згорѣлѹю которѹю дє(и) по ω(т)єха(н)ю пна а(н)дрєя монъто(л)та по(д)даныє скѹли(н)скиє ратовали (1577 *ЖКК* I, 87); панцеровъ згорелыхъ три (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/I, 131); Тотъ шпита(л) згорєлы(и) зо вси(м) што до него належи(т), в дозо(р) и ωбмышлєванъє побожноє вєчнє подали (Варшава, 1632 *ПВКРДА* I-1, 5).

ЗГОРѢТИ, ЗГОРЕТИ, ЗЪГОРѢТИ *дієсл. док.* **1.** *(знищитися вогнем)* згоріти: а къ тому дей какъ замокъ Браславъ згорѣлъ, ино дей и остатокъ тыхъ листовъ... погорѣло (Краків, 1505 *АЛМ* I/2, 165); А кгды тєжъ стары(и) замокъ... згорєлъ пригодою самъ собою люди розышлиса по за(м)комъ ωколичънымъ (1552 *ОЖЗ* 120); як розька оусхнет и збірают єи и на ωгон оукідают и зъгорит (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 58); Коли моя хижа згорѣла нижєи сєла, тогда нє зна(л)є(м) ся ка(м) ся дѣти (Бенедиківці, 1603 *НЗ Ужг.* XIV, 224); зъ сєрєды на чєтвє(р)гъ вночи... до(м) мо(и)... ωгнємъ згорєлъ (Черкаси, 1589 *ЦНБ* II 23258, 1); Чудъ то знаменитый, же евангеліє въ огонь подъ часъ крещенія земли Роской вкиненое не згорѣло (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1067); а ωнъ ты(м)... цє(р)ко(в) покрыва(л), котрая по(д) тє(н) мо(р) згорѣла была (Львів, 1624 *ЛСБ* 1049, 4 зв.); пєрє(д) зєлєными сты... ѹ Лвовѣ... вши(ст)ко пєрє(д)мѣстя згорѣло (серед. XVII ст. *ЛЛ* 176); *Образно*: бо если сам Златоусты потребовал утѣкати от мирскаго огня в Сигор, жебы не згорѣв огнем грѣха похотным, пѣвне и другим тую ж пораду... подавал (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 239); Не меншій... чудъ естъ православный, же як вкиненый посередъ огня на онъ часъ паперъ, такъ теперъ... посередъ огня гнѣвомъ палаючихъ сердецъ отступниковъ нашихъ внесеный... въ нашей церкви возстави‹те›ль не згорѣлъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1067).

2. *Перен. (звестися нанівець)* пропасти: а єсли ко́торого // робо́та згори(т) шкодѹ ω(т)нєсєтъ, лє(ч) са(м) збавє(н) боудєтъ (1598 *Розм. пап.* 34-34 зв.); И то є́стъ што́ Ап(с)лъ мо́витъ, Чїа́ робо́та згори(т), шко́дѹ понєсє́тъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 140.

Див. ще **ЗГАРАТИ.**

ЗГОТОВАНЄ *с.* **1.** Приготування: Оустроє́нїє: Ста́нъ, кшта́лтъ, спо́собъ, ωбы́чай,

наȣка, цвичє(н)є, споражѣ(н)є ка́ждои ре́чи на єи слȣшности,... приправова(н)є, зготова(н)є (1627 *ЛБ* 141).

2. Виготовлення: Състро́єнїє,... Зготова(н)є, зроблѣньє, приправлѣньє (1627 *ЛБ* 129).

Пор. **ЗГОТОВАТИ.**

ЗГОТОВАТИ, ЗЬГОТОВАТИ *дієсл. док.* **1.** (що, що кому і без додатка) *(зробити придатним, готовим до використання)* приготовити: Мы тот попєл и комагȣ зготованȣю на бєрєзє ȣ Володa(вє) кнѧзѧ Єго Милости ѡглєдали со всим зготованȣю (Володава, 1551 *AS* VI, 112); Члкъ нѣкоторыи... послаль слоугы с'во(и) в годиноу вєчєрѣ мовѧчи з'ван'ны(м) абы пришли, бо южь всє єсть зготовано (1556-1561 *ПЄ* 285); а повинє(н) будє(т) пнъ павє(л) муля(р) то(т) камє(н) дати ѡ(т) горы красова свои(м) кошто(м) зготовати и вывєзти на мѣсцє назначєноє (Львів, 1591 *ЛСБ* 159); ю(ж) та(м) была єго стой мл(с)ти зготована го(р)ница и баранокъ вєликодный оупєчєно (XVI ст. *УЄ Трост.* 51); внє́т сѧ ѡ́нъ поста́ралъ, и́жъ мѣсцє згото́ва́но И всѣмъ хорымъ доста́тки, го́йнє додава́но (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 7); В то́й ча́съ повѣдано црєви..., и́жь Армє́нїѧ проти́въ ємȣ сє бȣрила,... зготова́вши во́йско, посла́лъ та́мъ алєкса́ндра, а́бы // воєва́лъ з ни́ми (серед. XVII ст. *Хрон.* 401-401 зв.);

(що до чого, що на що) *(довести до стану, відповідного чому-небудь)* приготовити: про́то(ж) и то вєлми добрѣ цркв постановила, абы... тѣла свои к томоу при́стоинѣ зготовали (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 115, на полях); єсли та(к) соумнѣ(н)є своє зготоу́ємо,... тєды на(м) ма́лыє лѣта нѣчо́го нє оумє(н)шатъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 27);

(що на що) *(зробити запас, заготовити)* приготовити: Дєрєво на млынъ тотъ повинєнъ зготовати в лєсє млынаръ (Володимир, 1552 *ОВол. З.* 196); Мєновитє взято... голоє пашни... которая была зготована... на сєвбȣ то є(ст) жита ми(р) пя(т) (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 106 зв.); по фольваркахъ... збожъ молоченыхъ... на насене зготованых, яко и немолоченыхъ до петнадцети тысечей копъ... забрали, знесли (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 259).

2. (що) *(зробити, виготовити що-небудь)* зготувати: также отъ подклетовъ, або шпихлеровъ, штомъ былъ зготовалъ зъ власныхъ присевковъ и власное працы, накладу роботы моее на три комяги... пустити мелъ (Володимир, 1593 *АрхЮЗР* 1/І, 340); Състро́йвый, създа́вый: Кото́ры(и) збȣдова(л), зготова(л) (1627 *ЛБ* 129); Зготȣє́шъ тє́жь чєты́рє колца́ золоты́и и припра́вишъ и́хъ до чєты́рєхъ оу́гловъ того́ жь стола ко́ждой но́ги (серед. XVII ст. *Хрон.* 102 зв.);

(що) *(написати, створити)* скласти: а имъ ближшимъ того кресу быти себѣ бачить, тымъ тежъ набольшѣй то передъ очима его есть, абы реестра свое зготовалъ (Луцьк, 1607 *АСД* I, 230).

3. (що) *(зварити, приготувати їжу)* зготувати: Кто пакъ з ва(с) маючи слоугоу а ѡнь ѡрєть або волы пасєть а коли бы (с) полѧ пришоль и нє // рєчє(т) ємоу бор'зо сѣдь за сто(л) алє рєчєть ємоу зготовай ми што боудоу вєчєрѧль (1556-1561 *ПЄ* 296); Члкь то(т)... которїй то зготова(л) бы(л)... ѡбѣ(д) є(ст)... бъ ѡць (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 168 зв.); З'гото́ва́ла она потра́вы (серед. XVII ст. *Хрон.* 41 зв.).

4. (що, що кому) *(забезпечити здійснення чого-небудь)* підготувати, підготовити: и выш'ли оучєници єго и приш'ли до мѣста и нашли такь якь ѡнь повидѣль имь и зьготовали пасхоу (1556-1561 *ПЄ* 185); по(д)бно є(ст) цр(с)тво нб(с)ноє члкоу црю котрый зготова(л) вєсѣлѧ снȣ своємоу (XVI ст. *УЄ* № 29915, 106).

5. (кому що, що і без додатка) *(заздалегідь призначити що-небудь)* уготовити: На ты(х) мѣстъ, окроутныє звѣріє стáли якъ повѧзаны, и гнѣвъ цáрскій оберноул'сѧ въ оумилéніє, и слєзúлъ по ты́хъ стрáшныхъ зготóваныхъ имъ моукахъ (Острог, 1598 *Отп. КО* 10); мы, глупая Русь,... дедичество вѣчное от Христа избавителя нашего... зготованое в царствѣ небесном, наслѣдим и получим (1608-1609 *Виш. Зач.* 230); В тóй чáсъ ѡдѣдичимо óныє добра, котры́є ни óко вúдѣло, ни оухо слы́шало,... яковы́є зготовáлъ Бгъ кохáнкомъ (Львів, 1642 *Час. Слово* 271); Сынѡвство Бжїє нáмъ даровáно, и Цр(с)тво Нб(с)ноє зготовáнно (Чернігів, 1646 *Перло* 15).

Див. ще **ЗГОТОВИТИ, ЗГОТОВЛѦТИ.**

ЗГОТОВАТИСѦ *див.* **ЗГОТОВАТИСЯ.**

ЗГОТОВАТИСЯ, ЗГОТОВАТИСѦ *дієсл. док.* **1.** (що, до чого і без додатка) *(підготуватися до чого-небудь заздалегідь, завчасно)* зготуватися, підготуватися, підготовитися: I twoia by Miłost raczył wse k tomu czasu sia zhotowati y na tot rok tam byti (Краків, 1523 *ŹD* VI, 150); так нам господарȣ, яко и вам всим пожиточнȣю и потрєбнȣю за часȣ сѧ зготовали и водлє звыклостей своих кȣ той потрєбе нашой... до Брѧславлѧ... спєшнє єхали (Олбенг, 1552 *AS* VI, 125); Што панъ Угриновский мною вижом врядовым и людми сторонними осветчивши, ехалъ з Несвѣча до именя князей Соколских Михлина, бо ся самъ в дворе къ тому веселю былъ добре зготовал (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 8/III, 53).

2. (що) *(про будівництво)* завершитися: кды ся цє(р)ко(в) зготує(т) а вы ȣ то(т) ча(с) да(и)тє на(м) знати (Ясси, 1559 *ЛСБ* 29).

Див. ще **ЗГОТОВИТИСЯ.**

ЗГОТОВИТИ, ЗГОТОВІТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(зробити придатним, готовим до використання)* приготовити: Ѡныи пак жены́... врьноувшис зготовілі ароматы́ и міро (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 84);

(що, чого) *(зробити запас, зготовити)* приготовити: Пани Ивановаѧ, своѧкини моѧ, рачила ми дать тоє дєрєво всє, котороє на замокъ ȣ Вортєли пан Иван нєбожчикъ былъ зготовилъ (Мстиславль, 1553 *AS* VI, 134); Скоро тєды да(ст) бгъ в с(т) по(ст) зготовивші сами ѡтошлємо... збожа того (Устя, 1634 *ЛСБ* 521, 1).

2. (кому і без додатка) *(забезпечити здійснення чого-небудь)* підготувати, підготовити: В пєр'вый жє днь опрѣ(с)но(ч)ны(и) прис'тоупили оучєници ко исоу, и рєк'ли ємоу г'дє хочєшь з'готовимо ти яс'ти пас'хоу (1556-1561 *ПЄ* 110 зв.); Такъ и патріархъ,... листами унѣверсальными // всюду кождого злость обличил и на суд зготовилъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 42-43).

3. (що) *(заздалегідь приготувати, забезпечити що-небудь)* уготовити: И рєкль оучнкомь свои(м)... в' домоу ѡ(т)ца моєго ѡбитєли многыи єсть [мєш'канѧ] а єс'ли бы иначєи было, повидѣль бы(х) вамь алє идоу абыхь вамь з'готовиль мѣсцє (1556-1561 *ПЄ* 411).

Див. ще **ЗГОТОВАТИ, ЗГОТОВЛѦТИ, ЗГОТОВОВАТИ, ИЗГОТОВИТИ.**

ЗГОТОВИТИСЯ *дієсл. док. (приготуватися до чого-небудь завчасно)* зготовитися, зготуватися, підготуватися, підготовитися: y raczył by Twoia miłost kazati wsim poddanym naszym zemli wołynskoie... wedati dati, aby każdyi z ninich k tomu roku sia zhotowił (Краків, 1523 *ŹD* VI, 150).

Див. ще **ЗГОТОВАТИСЯ.**

ЗГОТОВІТИ *див.* **ЗГОТОВИТИ.**

ЗГОТОВЛѦТИ *дієсл. недок.* **1.** Готувати, виготовляти: Състроѧ́ю: Приправлѧ́ю, зготовлѧ́ю, зроблѧ́ю (1627 *ЛБ* 129).

2. (що) *(забезпечувати здійснення чого-небудь)* підготовляти: Достúгши тéды Сарвáръ áжъ и до Халкідѡна, и́ ѡблѣгши єгѡ

жолнѣрство(м), всє што єно кóлвєкъ кꙋ збꙋрéню тогѡ Вєли́когѡ Царствꙋючогѡ Мѣста належало, з҄готовлѧєт҄ (Київ, 1627 *Тр.* 658).

Див. ще **ЗГОТОВАТИ, ЗГОТОВИТИ, ЗГОТОВОВАТИ.**

ЗГОТОВОВАТИ *дієсл. недок.* Готувати, приготовувати, підготовляти: зготовꙋєть х҃с, и ѡрꙋжиємь приготовлѧє(т) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 95 зв.).

Див. ще **ЗГОТОВАТИ, ЗГОТОВИТИ, ЗГОТОВЛѦТИ.**

ЗГРАБЕНЄ, ЗГРАБЕНЯ *с.* (*стп.* zgrabienie) пограбування: Не втручаючы теды въ то зубоженя, розогнаня, забраня и зграбеня подданыхъ тыхъ селъ церковныхъ... // ...просили... о придане возъныхъ до огледаня знищеня, спустошеня тыхъ маетностей (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/I, 407-408); вкротце о том осведчене и протестацию до книг занесши, а ширшое и досконалшое волное самому его милости отцу владыце и капитуле, за данем знати о том чинене зоставивши, о придане очевистое возных до огледаня от них того замкненя, запечатованя, зграбеня... просили (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 557).

Див. ще **ЗГРАБЛЕНЬЄ.**

Пор. **ЗГРАБИТИ.**

ЗГРАБЕНЯ *див.* **ЗГРАБЕНЄ.**

ЗГРАБИТИ *дієсл. док.* (кого, що) Пограбувати: А єсли бы нє пошолъ тогды атаманъ тєсєлски(и) волєнъ єго зграбити ѡсадити бє(з) воли воротного (1552 *ОЛЗ* 176 зв.); А в клетя(х) ихъ што колвєкъ было має(т)но(сти): сукни музскиє, сукни жє(н)скиє... забрано и бє(з)правнє зграблено (Житомир, 1584 *АЖМУ* 116); незвычайнымъ, неприятелеви, кромъ спаленья, належнымъ обычаемъ пустками увесь манастыръ учинили, сплендровали и зграбили (Луцьк, 1608 *АрхЮЗР* 1/VI, 380).

ЗГРАБЛЕНЬЄ *с.* Пограбування: людей всихъ, такимъ своволнымъ наеханьемъ, зграбленьемъ и выбираньемъ зъ нихъ незвыклыхъ винъ, потревожилъ (Володимир, 1592 *АрхЮЗР* 6/I, 218).

Див. ще **ЗГРАБЕНЄ.**

Пор. **ЗГРАБИТИ.**

ЗГРЕБНЫЙ *прикм.* (*стп.* zgrzebny) **1.** *(який складається або зроблений із начосів льону, коноплі)* прядив'яний: и бꙋдє(т) крѣпо(ст) и(х) яко паздєріє згрєбноє (до 1596 *Виш. Кн.* 266); закричáли на нєго філисті́новє на(д) тобóю сампсѡнє: котóрый розорвáлъ поврóзы я́ко коли́ бы хто пєрєрвáлъ ни́ть оукрꙋчóнꙋю з паздéрій згрéбны(х) (серед. XVII ст. *Хрон.* 186 зв.).

2. *(грубий, товстий) (про полотно)* згрібний: ꙋ стєпана а(н)дросовича взято... поло(т)на згрє(б)ного локо(т) (Київ, 1590 *ЦДІА Лен.* 823, 1 133, 73 зв.).

ЗГРЕБА, ЗГРѢБЯ *с.* Клоччя, *діал.* згріб'я: Ярость, рéть: Попꙋдли́вость, почина́ючїйсѧ гнѣвъ, до гнѣвꙋ пєрхли́вость, сєрди́тость. Яро(ст) подо(б)на згрѣбю запа́лєномꙋ, котóроє прꙋ(д)ко Ґвалтóвнє загори(т)сѧ, а ри(х)ло ꙋгасає(т) (1627 *ЛБ* 161); А слꙋги цр(с)кїи котóрыи и́хъ бы́ли в҄ки́нꙋли нє прєста́ли подпала́ть пéчи на́фтою и згрéбѧми (серед. XVII ст. *Хрон.* 360 зв.).

ЗГРЕШИТИ *див.* **ЗГРѢШИТИ.**

ЗГРЕШЫТИ *див.* **ЗГРѢШИТИ.**

ЗГРИБѢЛОСТЬ *ж.* (*стп.* zgrzybiałość) по-старіння, дряхлість: Ща́вство: Ґре҃(ч): Влакєі́л, з҄ пєщоты нєдба́лство и взгоржéньє, лѣни́вство, гнꙋсность, згрибѣлость, грꙋбѣа́нство (1627 *ЛБ* 158).

ЗГРИБѢЛЫЙ, ЗГРѢБѢЛЫЙ *прикм.* (*стп.* zgrzybiły) старезний, дряхлий: Лéбєдь в҄ лѣтє(х) згрѣбѣлый, котры(х) ти дойзрѣти В ѡпєкꙋнство ѡста́вилъ; оусѣ свои дѣти (Львів, 1642 *Бут.* 5); в҄ згодѣ и ми́лости малжéнской ажъ до згрибѣлои ста́рости жиючи, зна́къ найпрєднѣшїй бл҃гословéнства малжєнскогѡ... // ...ѡглѧдали (Київ,

1646 *Мог. Тр.* 934-935); а ґды ко до(л)го(и) в'зго́рдѣ принѧ́ты(и) былъ, з примовками же з'грибѣлы(и) ста́рєцъ... в'проша(л)сѧ до манастыра... нє ма́ючи гдє́ бы сѧ и́н'дєй ѡбєрнꙋти и притꙋли́ти мѣлъ (серед. XVII ст. *Кас.* 52 зв.).

ЗГРИМѢТИ *дієсл. док. (почати гриміти)* загриміти, загуркотіти: ≠а҃фоа. М(с)ца лютого з'гримѣло з блиска́нѧ(м) вєли́ки(м) (1509-1633 *Остр. Л.* 127).

ЗГРОЖЕНЬЄ *с.* (*стп.* zgrożenie) залякування: Алє Бг҃ъ са́мъ на́то ѡсобли́выхъ, и свои́хъ власт'ныхъ Посло́въ назнача́єть; и Наѳана Пр(о)ро́ка на з'грожє́ньє Кро́лѧ вы́слалъ (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 15 зв.).

ЗГРОМАДЕНЄ *с.* Громада, гурт, збір: о што и вси на тотъ часъ люде стану шляхетского, немалое згромадене, у суду будучое... противко урожоному его милости пану Михалови Линевскому,... соленнитеръ сведчили се и протестовали (Луцьк, 1630 *АрхЮЗР* 6/І, 469).

Див. ще **ЗГРОМАЖЕНЄ, ЗҐРОМАДЗЕНЄ.**

ЗГРОМАДЖѢНЄ *див.* **ЗГРОМАЖЕНЄ.**

ЗГРОМАДИТЕЛЬ *ч., перен.* Той, хто нагромаджує, згуртовує: И всє ѡ(т) Ѡ҃ца рꙋхаючогосѧ ѡказа́нѧ свѣтлости похожє́ніє к' на(м) з ла́ски прихо́дѧчєє, и(ж) зно́вꙋ споѧ́ючаѧ мо́цъ ѡборочáєтъсѧ кꙋ є́дности згромади́тєлѧ Ѡ҃ца, и Бг҃омъ ви́дѣной про́стости (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 206).

ЗГРОМАДИТИ *дієсл. док.* **1.** (що чим, кого) *(згребти, складаючи в одне місце)* згромадити: ѡнь має(т) в роука(х) лопа́тоу и згрома́ди(т) пшєницю // до гоу(м)на своєго, а половоу испали(т) оу о́гни (XVI ст. *УЄ* № 29519, 48-48 зв.); по пꙋсты(х) полѧ(х) ...сѣтни(к) и иншиє фа́сты, кото́рїє вѣтръ сю́ды и тꙋды поро(с)кида́лъ, рꙋка́ми згрома́ди(в)ши,... ѡбѣдъ... наготовали (серед. XVII ст. *Кас.* 45 зв.); оучини́лъ тє́ды г(с)дь, же выздыха́ли жа́бы, в' домо́хъ, в сє́лахъ, и в' полѧ́хъ, и згрома́дили и́хъ в' нємѣрныи кꙋпы (серед. XVII ст. *Хрон.* 85).

2. *Перен.* (кого, що і без додатка) *(зібрати разом, скупчити)* згромадити: Соборъ Берестейскій. Згромаженые воймя Исуса Христа Господа и Бога нашего, — превелебные отцове... отправивши звычайные молитвы..., день одинъ до зачатья собору на послы ждали (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 188); ѡ чо(м) и са́мъ да́лъ зна́ти в' єва(н)гє́лїи мовѧчи... ко́лькокро́ть хотѣлє(м) з'грома́дити дѣточки́ твоє, я(к) ко́кошъ збирає(т) пташа́та свои по(д) кры́ла, и нє хотѣлистє (Острог, 1607 *Лѣк.* 61); Мы... ознаймуемъ тымъ листомъ... ижъ... отецъ Елисей Плетенецкій... з того свѣта смертію зшолъ, по котораго смерти... мы обыватели воєводства Киевскаго на рочъки вышъ мененые для справъ своихъ згромажоные... // зъехалисмося (Київ, 1624 *КМПМ* І, дод. 269-270); судъ... // ...возъного... придаєтъ которы(и) то возъны(и)... тую баницию на позъваныхъ ту(т) на ратꙋшу любєлъсъкомъ при бытъности вєлю людє(и) зацъны(х) з розъны(х) воєводъствъ згромажоныхъ... ѡбъволалъ (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4059, 122-122 зв.); В то́й ча́съ алєкса́ндєръ згрома́дивши лю́дꙋ вєли́кость валє́чнагѡ пришо́лъ кꙋ ли́чбє ·р҃· лю́дꙋ, з' которымъ прїѣхалъ кꙋ рѣцѣ про́звищє окєа́нъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 415).

3. *(приставати до чого-небудь)* прилягати: Ма́ютъ тє(ж) и носѧ(т) шкаплѣрики,... которїє ѡ(т) шии само́и спꙋсти́стыє,... воко́ло чл҃вка ѡкрива́ют' и зо всѣ(х) сторо(н) по(д)тѧ́гаю(т) абы за прєпоѧсанїє(м) и(х), широко(ст) ѡдѣнѧ до тѣла згрома́жєна и зобра́на была (серед. XVII ст. *Кас.* 6).

ЗГРОМАДИТИСЕ *див.* **ЗГРОМАДИТИСЯ.**

ЗГРОМАДИТИСЯ, ЗГРОМАДИТИСА, ЗГРОМАДИТИСЕ *дієсл. док.* **1.** *(зібратися разом, скупчитися)* згромадитися: Мы сенаторове, дыкгнитаре... есмо ся тутъ до Берестя на сынодъ згромадили (Берестя, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 530); А та́къ кгды́ са были́ ю́жъ всѣ на то(т) събо́ръ згрóмадили вы́брали прѡ́межи сєбє за́ход҆ници философа и рыто́ра... я́на парижани́на (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 37); И ты(х), што́ яко вла́сны(х) свои(х) про(д)кѡвъ га́сло побо(ж)ности прина́вши, на о́ноє са по(д)писа́ли то́ єсть ты́и што са пото́мъ были згрома́дили в҆ Кѡнста(н)тінопо́ли... вѣрꙋ запєча́товали (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 133); Скрына тєстамєнтоу кдыса до іѡ(р)даноу приближа́ла во́ды ра(з)дѣлилиса и ѡ(т)всю́дꙋ ѡ(т) ѡбои(х) сторонъ згрома́дившиса горꙋ оучинили (поч. XVII ст. *Проп. р.* 251 зв.); третий [раз] передъ церковъю цъминтару, при бытности велю людей зацъныхъ, которые се на тотъ погребъ згромадили, голосомъ вынесълымъ поволанъе учинили есъмо (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 8/III, 587); Всѣ жа́лѣ, всѣ бо́лєзни к҆ на́м҆ са згромадѣтє (Львів, 1631 *Волк.* 5);

з'єднатися, сконсолідуватися: згро́мада(т)са новыи на́родовє дла имєнє б҃жїа и по́слоушни боу́дуть при́каза́нїа б҃жїа (поч. XVII ст. *Проп.* 8).

2. *Перен. (набрати певного вигляду)* сформуватися: И да́лъ мнѣ г(с)дь двѣ табли́цы... вси слова кото́ры(х) ва́мъ мо́вилъ на горѣ зпосрє́дкꙋ огна, коли́ са бы́лъ згрома́дилъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 152).

Див. ще **ЗГРОМАЖАТИСЯ.**

ЗГРОМАДИТИСА *див.* **ЗГРОМАДИТИСЯ.**

ЗГРОМАДНЫЙ *прикм.* Чисельний, багатолюдний: на... неушанованъе такъ згромадное процесии... некоторые з них попы руские, у фортъци тогожъ манастыра стоячи, дивовалисе (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 681).

ЗГРОМАЖАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(згрібати, складаючи в одне місце)* згромаджувати: фєни́ксъ єдины́й са́м҆ дрє́вца згромажа́є(т), На кото́рих҆ спалє́ный дла на(с) бы́ти ма́єтъ (Львів, 1631 *Волк.* 13 зв.).

2. *Перен.* (кого) *(збирати разом, скупчувати)* згромаджувати: до́брый сє́й па́стырь слове́сныи о́вцы Х҃вы па́ствѣ своє́й повѣрєныи па́сл҆, згромажа́л҆ роспоро́шєныи, збира(л) розбѣглыи (Вільна, 1620 *См. Каз.* 20 зв.); Кото́рый коли пасты́ръ овє́чки посыла́єтъ посрє́дъ во́лкѡвъ; а́лє ра́чєй гды ви́дитъ влѣка, згромажа́єтъ овє́чки (Київ, 1625 *Злат. Н.* 128 зв.).

3. (кого) Скликати, збирати: а́лє ша́та(н) ...всѣ(х) свои(х) хотачи... на вѣ(ч)ныє ро́скоши посади́ти... стара́ючи(с) // абы всѣ... лжєх҃ꙋ... поклони́лиса, кото́рій... всєго свѣта ѡпѣкꙋно(м) назва(в)шиса... послѡ(в) высыла́є(т) всѣ(х) кролꙋ(в)... до своє́и столи́цы згромажа́ючи (Вільна, 1596 *З. Каз.* 63 зв.-64).

4 (що) *(поступово збирати, відкладати що-небудь)* нагромаджувати: Въ ни-во-што оборачаемъ тыхъ, которые якимъ же колвекъ способомъ... надъ то, нижли што потреба, згромажаютъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 134); Нє хотѣ(л) б҃ъ абы с҃нове і́илъстїи и на(д) потрєбꙋ ма́ннꙋ събира́ли, нє хотѣ(л) абы на мно́гыє д҃ни згрома́жа́ли (поч. XVII ст. *Проп. р.* 289 зв.).

ЗГРОМАЖАТИСЯ, ЗГРОМАЖАТИСА *дієсл. недок.* **1.** (до кого) *(поступово збиратися, відкладатися, скупчуватися у якій-небудь кількості)* нагромаджуватися: Тѣшься зъ помощницы твоей незгоды, гдыжъ ся зъ студни пекелной пропасти вынурила, абы ся до тебе великіи скарбовъ купы згромажали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 875).

2. Згромаджуватися, збиратися, сходитися: або́вѣмъ // згромажа́ючиса на такі́и а́кты нѣчого и́ного нє дѣали, є́но пла́кали

и рыда́ли (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 8-9); В се́й... день... правовѣрных҆ з҆громажа́ют҆сѧ зобра́нѧ, Моли́твами и Мол҆бами посполꙋ весє-лѧчи́сѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 75).

Див. ще **ЗГРОМАДИТИСЯ.**

ЗГРОМАЖАТИСѦ *див.* **ЗГРОМАЖАТИСЯ.**

ЗГРОМАЖАЮЧІЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Який згромаджує, згуртовує: Аваса́ръ: Оте́ц҆ згромажаючі(и), або отецъ выполнѧ́ючїй, а́бо конча́ючїй. сынъ коре́овъ (1627 *ЛБ* 170).

ЗГРОМАЖЕНЄ, ЗГРОМАЖЕНЪЄ, ЗГРОМАЖЕНЬЄ, ЗГРОМАЖЕНЯ, ЗГРОМАЖЕНА, ЗГРОМАДЖѢНЄ *с.* **1.** *(збір групи людей)* згромадження, збирання: На́що и манасты́ръ сво́й... и́нокомъ ѡ(т)далъ на згромаже(н)є до не́го людїй бгобо́йныхъ ...и оучо́ныхъ (Дермань, 1603-1604 *ПВКРДА* IV-1, 105).

2. Нагромадження, накопичення: Пре́то те́ж҆ и єде́нъ з҆ бгонѡ́сны(х) Ѡ(т)цъ гды́ южъ пришо́лъ до ста́рости, звы́къ мо́вити: я в҆ мо́лодисти (!) мо́єй, ча́сꙋ згромаже́н҆ѧ мо́єгѡ, то́ єстъ, добродѣтєлєй, грани́цы не́ мѣлємъ, а́лє вшєлѧ́кїй ча́съ пого́жїй ми былъ до згромаже́н҆ѧ (Київ, 1625 *Кіз. Н.* 196);

(скупчення чого-небудь) накопичення: поневажъ церковь естъ згромажене якобы каменій живыхъ, маеть просто и той камень, который естъ фундаментомъ, быти тежъ чловѣкъ которій, а не якая цнота (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 377); Со́нмъ во(д)ный: Зтѣкъ, во́дъ згромаже́ньє, ста́въ, ба́юркъ, о́зєро (1627 *ЛБ* 119); А жєре́ла и стꙋ(д)ни и ко́ждоє згромаже́ньє во́дъ бꙋдє чи́сто (серед. XVII ст. *Хрон.* 119).

3. *(група людей, об'єднаних спільністю становища, інтересів та ін.)* громада: подобаласѧ рє(ч) таѧ всему тому згромаже(н)ю и ѡбрали Стєфана (II пол. XVI ст. *КА* 28); по(д)нєсиж҆ тєды и тєпє(р) розоу́мныє свои ѡ́чи, и посмотри на ѡ́ноє з҆громажє(н)є, нє с таки́хъ зо́брано людє́й, а́лє з҆ ѡ́ныхъ ко-то́рыє на(д) зло́то... соу(т) зацнѣ́йшими (Острог, 1607 *Лѣк.* 48); Юрей Чарторийский... жаловалъ... ижъ... при одправованъю судовъ... [Колпытовские]... при всюмъ згромаженъю велю людей зацнихъ... [его]... злаяли (Володимир, 1619 *АрхЮЗР* 8/III, 556); то́й Іа́кѡвъ... те́ды при вєли́ко(м) згромаже́ню Па́нѡвъ Дꙋмных҆... мо́вилъ в҆ тыи слова́ (Київ, 1629 *МІКСВ* 71); То́ржєство: Згромажє(н)є посполи́тоє збо́ръ пра́зничный, ярмарокъ (1627 *ЛБ* 133); А коли сє всє згромаже́ньє клѧ́нѧло. Спѣва́ки и ты́и кото́рыи дєржа́ли трꙋбы, чини́ли сво́й ꙋрѧ́дъ, а́жь сє докончи́ло всєсо(ж)же́нїє (серед. XVII ст. *Хрон.* 341);

(релігійне об'єднання) громада: Црквь: Хра́мъ Бж҃їй, до(м) Бж҃їй. Црковь е́сть назва́на ѡ(т) царѧ, и́жъ ца́рскимъ до́момъ е́ст҆. а в҆ Гре́цкомъ язы́кꙋ Єкклисіа, црковь. ѡ(т)сю́ль называ́єт҆сѧ събо́ръ, ѡ(т) зобранѧ. згромаджѣ(н)є, ѡ(т) зозванѧ в҆ кꙋ́пꙋ на грома́дꙋ (1627 *ЛБ* 155); Състоа́нїє,... събо́ръ,... Црковь,... згромажє(н)є, збо́ръ (Там же, 167); Пе́тръ и іѡа(н) оу вєли́ко(м) згромаже́ню жидовъско(м) ка́занѧ повѣда́ютъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 151).

4. З'їзд, збір; синод: Събо́ръ: Згромаже-(н)є, зобранє (1627 *ЛБ* 126); сеймики якиесь, албо згромаженя, праву Божому и духовному, такъже конституции и декретомъ короннымъ спротивляючись, а тымъ блюзнирцомъ поблажаючи..., становятъ (Люблін, 1644 *АрхЮЗР* 1/VI, 789); в онъчасъ... //... подъ Луцъкомъ згромаженъе назъначили были (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 394-395).

Див. ще **ЗГРОМАЖЕНІЄ, ЗҐРОМАДЗЕНЄ.**

ЗГРОМАЖЕНІЄ *с.* **1.** Те саме, що **згромаженє** у 3 знач.: Нє ма́єшъ ли до́сытъ ѡ

Николáю на ѡсторóгꙋ неѡблꙋ(д)нои Бг҃óсловїи згромажéнїє тáкъ вєлѝки(х)... и тáкъ дѝвныхъ Бг҃омъ нáдхнєныхъ Ѡц҃óвъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 293).

2. Те саме, що **згромажене** у 4 знач.: И тáкъ тóє тройчастоє згромажéнїє, ѡ(т)цовъ и ѝхъ събѡровáнїє по(д) єдинъ Сино(д) зáмкнєно (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 141).

Див. ще **ЗҐРОМАДЗЕНЄ.**

ЗГРОМАЖЕНЪЄ *див.* **ЗГРОМАЖЕНЄ.**

ЗГРОМАЖЕНЬЄ *див.* **ЗГРОМАЖЕНЄ.**

ЗГРОМАЖЕНЯ *див.* **ЗГРОМАЖЕНЄ.**

ЗГРОМАЖЕНѦ *див.* **ЗГРОМАЖЕНЄ.**

ЗГРОМАЖОНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Нерозлучний, згуртований: Позри ѡчима и ѡбáчъ сн҃ы твои згромажóныє (поч. XVII ст. *Проп. р.* 123).

ЗГРОМЕНІЄ *с.* Кара: И тóть зайстє мнѣмáнїє Єстъ збóжноє, и хрїстїáн'ской наꙋцѣ нєпротѝвноє...: бо Гн҃є згромéнїє, прїймáти нам' того нє допꙋсчáєт' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 451).

ЗГРОМИТИ *дієсл. док.* (*стп.* zgromić) (кого, що) вилаяти, висварити: Аза не вѣдаемъ, же Мойсей, для упрошеня гнѣву Божого Аарона згромивши, три тисячи человѣка посполитого мордуетъ? (1603 *Пит.* 102); Тылко строфовáти и згромѝти хотѧчи ѡблꙋднꙋю и ѡмылнꙋю наꙋкꙋ ты(х) котóрыи..., оусилꙋютъсѧ оуказáти же Прєнáсвѧтшїй Дх҃ъ и(з) Сн҃а тáкъ якъ и(з) Ѡц҃а похóди(т) (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 252); Згáнитъ, з'фꙋкает' тáмъ Г(с)дь, з'грóмитъ того, котóрїй нєоумытыи нѡ́ги мѣти бꙋдєтъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 288); И згромѝл' Єго Іи҃с, и вышолъ з' нéго дїáволъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 450).

ЗГРУБИТИ *дієсл. док.* (в чому) Нагрубити, нагрубіянити: такъ и прошу покорне вашого найяснѣйшого королевского величества прощенія, въ чемъ бы колвекъ згрубилъ и погрѣшилъ, яко человѣкъ, предъ найяснѣйшимъ вашого величества маестатомъ (Київ, 1622 *АЮЗР* II, 73).

ЗГРЪДѢТИ *див.* **ЗГОРДѢТИ.**

ЗГРЫЗАТИ *дієсл. недок., перен.* (що) *(нищити, нівечити)* згризати: Фагеде́ны бовѣмъ и Ґанґрéны хорóбы та(к) назвáныи, же Пéршаа тѣло чл҃вчєє з'грызáєт', а Дрꙋгаа оумръщвлѧ́єтъ (Київ, 1631 *Син. Тр.* 816).

ЗГРѢБЯ *див.* **ЗГРЕБА.**

ЗГРѢБѢЛЫЙ *див.* **ЗГРИБѢЛЫЙ.**

ЗГРѢШИТИ, ЗГРЕШИТИ, ЗГРЕШЫТИ *дієсл. док.* **1.** (кому і без додатка) *(учинити гріх)* згрішити (щодо кого і без додатка): бо áгг(с)ко є(ст) вéдлє оучѝтєлє(и) нáши(х), нє грѣшити, а дїáво(л)скоє згрѣшѝвши в' затвє(р)дѣлости ср(д)ца... тр'вати, а нє кáатисѧ (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 226); а єсли згрѣша(т) сн҃овє и(с)л(с)кїи вы́да(м) ихъ в нáроды ѡбцыє и тáмъ зáйдꙋтъ, и бꙋдꙋ(т) слоужѝти бого(м) чоужи(м) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 143 зв.); тогды засмꙋтатъсѧ грѣшникѡвє и выйдꙋтъ якъ слѣпыѣ, понєвáж' згрѣшѝли Бꙋ҃ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 41); А хотѧ́й вѝдѣлъ, якѡ мѣли Агг҃лѡвє з'грѣшѝти, и лáски єгѡ ст҃ой на вѣки ѡ(т)пáсти. А прєд'цѧ ихъ сътворѝвъ (Чернігів, 1646 *Перло* 1 зв.).

2. (на що, для кого, перед ким і без додатка) *(зробити поганий учинок, допустити помилку в чому-небудь і т. ін.)* згрішити (щодо кого, задля кого і без додатка): кол'ко // кро(т) єсли згрєши(т) брать мои против'-ко мнѣ до сєми ли кро(т) ѡ(т)поущоу ємоу (1556-1561 *ПЄ* 80 зв.-81); а ижъ ꙋ Литовском панствє выстꙋпил и згрєшыл..., скоро по смерти нєбожчика кнѧзѧ Єрослава..., абы был ставєнъ и выдан до врѧдꙋ нашого (Вільна, 1565 *AS* VI, 277); Также и сесѣ жоны (*в ориг.* жоно. — *Прим. вид.*) згрѣшили двома кѣпы (XVI ст. *НЄ* 56); Бáчишъ ли котóры(х) плáчет', а котóры(х) нє жáлꙋє(т). нє ты(х)

кото́рыє з҄грѣшили, алє кото́рыє нє пока́ялися (Острог, 1607 *Лѣк.* 87); Блꙋдный сынъ,… прихо́дитъ до оц҃а мо́вячи: Оч҃є згрѣши́лємъ на́ Нбо и прє(д) тобо́ю, и нє єстємъ го́дєнъ назва́тися сн҃омъ твои́мъ (Київ, 1627 *Тр.* 29); Ста́рый зако́нъ тоє́ мѣ(л) пра́во… яко на ѡ́нъ ча(с) тако́є караня было ско́ро кто́ згрѣши(л) зара(з) то́й трꙋ(д) то́ є(ст) па́р҄хи бри(т)кї(и) на тѣло(с) єго́ вымєтали (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 141); колибы хто з҄ запа(л)чывости вєли́коє, а́л҄бо з҄ гнѣвꙋ оуда́ри(л) кого, мнѣй з҄грѣши(л) бы, ни(ж)ли тотъ, кото́рый бы ро(з)мысльнє (Львів, 1645 *О тайн.* 68); мно́го и́хъ поги́нꙋло, и побито, и згрѣши́ло для жє́нъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 367 зв.).

Див. ще **ИЗГРѢШИТИ.**

ЗГУБА, ЗЪГУБА, СГУБА *ж.* **1.** Утрата, втрата, страта: Тє(ж) ꙋста(в)уємъ кому бы листы на до(л)ги на заставы и на имє(н)я згинули… а то(т) кому тыє листы належали скоро того(ж) ча(с)у по ωно(и) згубє пєрє(д) нами… маєт довєсти людми до(б)рыми //… которыє ли(с)ты видє(ли) (1566 *ВЛС* 74 зв.-75); Матє(и) дꙋди(н)ски(и)… со(з)на(л) жє …козы которыє є(ст) покрадєныє пнꙋ Бꙋдишє(в)скомꙋ за(с)та(л) и ємꙋ самомꙋ стороны сгꙋбы ωвє(ц) сорока барано(в) два(д)цати ко(з) два(д)цати винꙋ да(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 44); такъ згꙋбы ωвє́ц своѣхъ, прє(з) Проро́ка Ієзєкі́йля Бг҃ъ Всє́могꙋщїй, з҄ рꙋк҄ Па́стырωвъ оупомина́тися ωбѣцꙋєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 10); тєпє(р) …ω таково(и) згубє своє(и) ωповєда(л)сє и ω(с)вє(д)ча(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 210).

2. Затрата, заглада, загибель, поразка, погибель: неошацованые речъ посполитая хрестянъская шкоды и неоплаканую згубу панъствъ, знищенье великихъ и славныхъ Королевствъ,… въ рукахъ поганскихъ неволю относитъ и заживаетъ (Варшава, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 502); Лечъ папа… написалъ листъ, полонъ боязни и страху, въ которомъ явне и съ проклинаньемъ пророкуетъ упадокъ и згубу остатьнюю нещасливыхъ Кгрековъ (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 294); Што бачачи, яко сенаторъ не только же сам терплю крывду и тебе упоминаю, але вижу же то ку остатней згубе всеи Короны Польскоє идет (Львів, 1605-1606 *Перест.* 39); Выразнє то сє нє ра(з) показало, и тєпє(р) показꙋє(т), и(ж) вы на згубу друка(р)нѣ н҃шоє Пєчє(р)скоє,… нѣмѣ Книги тыє которы(х) ꙋ на(с) єстъ в ска(р)бѣ ба(р)зо много, ωсобли́вє слꙋжєбни́ковъ, з нашого єкзє(м)плярꙋ на пєрєш҄кодꙋ дрꙋкꙋєтє (Київ, 1646 *ЛСБ* 573);

моральний занепад: ка́ждая причи́на и поча́то́къ на́шєй згоу́бы ω(т)тоу(л) фꙋндамє́нтъ маєтъ, жєбы в҄ н҃ши(х) спра́ва(х) свѣта смо ся радили а нє б҃а (поч. XVII ст. *Проп. р.* 217 зв.); в҄схо́дитъ с҃лнцє, а ωбача́єтъ д҃ша свою згꙋбꙋ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 93); Пыха в҄ мысли и мо́вы твоє́й нєха(и) нє панꙋєтъ, бо з нє́й є́стъ згꙋбы всє́й поча́токъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 385 зв.); **згуба души, души згуба** — моральний занепад: сами доброволне в погибел не идѣте, того своего врага на карки свои не всажайте, который шукаетъ згубы душъ вашихъ (Київ, 1644 *КМПМ* II, 289); Взгленулъ тежъ и на насъ Господь Богъ,… и розеръванье тое, которое злые люди межы костеломъ Кгрецъкимъ и Латинъским зъ великою душъ людъскихъ згубою были учынили, до едности прывести рачылъ (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 185).

3. *(загибель, смерть кого-небудь)* згуба: Ги́бєль: мо́ръ, повѣтрьє. албо згꙋба, поги́бєль (1627 *ЛБ* 25); И долгого покою оныхъ набавилъ, Поки ажъ ся бунтовници зъ свѣта звели: А доброхотне згубу на ся привели (Львів, 1630 *Траг. п.* 162); братья Іωсифа …мыслили єгω забить,… и я́кω нєпрї́ятєли єгω ради́тъ ω згꙋбѣ єгω по́чали (серед. XVII ст. *Хрон.* 60).

4. *(те, що згубилось, пропало, зникло куди-небудь)* згуба: котораѧ згꙋба ꙋ кого-ко(л)вєкъ бы сѧ в рокъ... затаєнаѧ показала тогды тую рє(ч)... має(т) в чтвєро цєною заплатити (1566 *ВЛС* 109 зв.); Теды заразомъ и на завтрее рано о той згубе своей чинила есмы опытъ (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 6/I, 271); А прє́то(ж), ґды сєй брат҃ твой... нашо́л҃сѧ... // ...оувєсєлитисѧ и оурадовати налє́жалѡ... хто нашє(д)ши згꙋбꙋ свою, нє ра́дꙋєт҃сѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 35-36); Иже-(м) я для то(го) тую книгу, Триѡ(д) Цвѣтную, з Цє(р)квы украдєную для то(го), и(ж) и(н)шиє зъгубы при то(и) книзє сталисє, затрима(л) и заарєштова(л) (Володимир, 1638 *ТУ* 308).

ЗГУБИТИ, ЗГУБІТИ, СГУБИТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(через неуважність загубити або забути що-небудь)* згубити: радоуитєсѧ съ мною // бо нашла єсми драг҃моу которoую была єсми з҃гоубила (1556-1561 *ПЄ* 288-288 зв.); цирокграфъ згꙋбилємъ (к. XVI ст. *Розм.* 72); кды пла́щъ згоу́бишъ жалоуєшъ понєва(ж) твоу́(и) былъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 226 зв.); нашо́лємъ мѣшо́къ,... кото́рїй згꙋби́лъ бы́лъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 256); Собо(р)ничокъ in guarto ѡц҃ь... згꙋби(л) (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 27 зв.); та(к) ты(ж) єжели що на́йдєшъ вєсєли́ш҃сѧ, а гды що згꙋбишъ то́ жалꙋєшъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 158); Кгды кото́ри(и) з ни(х) дзба́нокъ гли́ɴаны(и),... зопсꙋє, або згꙋби(т)... ємꙋ нє бывá́єтъ прощє(н)но (серед. XVII ст. *Кас.* 41 зв.).

2. (чого, що) *(втратити, не зберегти щось належне, притаманне кому-, чому-небудь)* згубити: Пытаю(т) оучєнїци х҃а ѡ нєвѣдомы(х) рѣчє(х), боячисѧ того, абы нє згоубили тоєи ла(с)кы и мл(с)ти б҃жєи (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 152 зв.); любимий брате,... до поганских учителей... не ходи, бо вѣру згубиш (1608-1609 *Виш. Зач.* 203); алє и(ж) єсмо прє(з) грѣ(х) нєви(н)но(ст) стра́тили згꙋбилисмо тє(ж) правдивоє бл(с)вє(н)ство длѧ того потрє́ба абы(с)мо сѧ тє(р)пли́вости трима́ли (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 25); Кто... ты(м) спо́собомъ дꙋшѣ своє́ѣ щади́тъ, згꙋби(т) єѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 129); згубіти deperdo (I пол. XVII ст. *Сем.* 67).

3. (кого, що) *(призвести до загибелі, позбавити життя, убити)* згубити: сла́на вода мо́рскаѧ: абовѣмъ єслибы была нєсла́(н)а и та́къ до́лго стоѧчи, бєз҃ порꙋшє́ɴѧ... // ...то́гда бысѧ загнила... и живо́тъ лю(д)скїи згꙋби́ла (Почаїв, 1618 *Зерц.* 15 зв.-16); Гдє пыта́ютсѧ нѣкоторыи длѧ я́кои бы причины са́мъ Д҃вдъ цр(с)твꙋючи, нє каза́лъ забо́йцꙋ Iѡа́на згꙋби́ти, лєчъ сынови прика́зꙋєтъ, абы по см҃рти єгѡ каза́лъ ѡ́ногѡ з҃ свѣта зглáдити (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 941); ҂а҃ф҃ч҃з Налива(и)ка згꙋблєно (серед. XVII ст. *ЛЛ* 165);

(кого) *(призвести до втрати вічного життя)* занапастити: и вкꙋси́лъ з҃ рꙋкъ єи́ ово́чъ // и пєрєстꙋпи́лъ пра́во и росказа́ньє створитєлѧ... и са́мъ сє́бє и пото́мковъ свои(х)... сгꙋби́лъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 8 зв.-9);

(що) знищити, зруйнувати: Тамъ жє протєстовалисє плєнипотєнътовє княжа(т)... Корє(ц)ки(х), по(з)ваны(х), жє доро(ж)ку грани(ч)ную поѡрано и (з)гублєно (Київщина, 1639 *ККПС* 272); Тым москвꙋ четвертым не стерпѣвши богъ згꙋбил (поч. XVII ст. *Вол. В.* 82).

Див. ще **ИЗГУБИТИ.**

ЗГУБІТИ *див.* **ЗГУБИТИ.**

ЗГУБЛЕНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Втрачений, згублений: Прирожо́наѧ смє́рт҃ згꙋблєноє добро́ привєртá́єтъ ч҃лвкꙋ, а Грѣха см҃рть всє добро́ ч҃лвчєє внѣвєчъ обєртá́єтъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 11).

ЗГУКАНЄ *с.* Скликання: Атти́ль: Грѣха́ згꙋка(н)є, жа́ль: имѧ мꙋж(а) (1627 *ЛБ* 183).

ЗГУЛНЫЙ *прикм.* Огульний, загальний: Тая унѣя предводителница отъ малого початку отщепенства на великое згулное беззаконство и до вѣчнои муки углаженная стежка (Київ, бл. 1626 *Кир. Н.* 18).

ЗГУСТЛЫЙ *прикм.* Згуслий, густий: И мѣсцє о́ноє очи́стивши, и жрóдла самꙋю жи́лꙋ тóєстъ почáток҆ глꙋбóко вы́шꙋкавши, што кóлвє(к) бы́ло болóта и зємлѣ згꙋстлоѣ // повымєтáти постарáлъсѧ (Київ, 1631 *Син. Тр.* 814-815).

ЗГУСТѢЛЫЙ *прикм.* *(який згустився)* згустілий: Оусырє(н)ныи: Згꙋстѣлыи, зсѣлы(и) (1627 *ЛБ* 141).

ЗГУСТѢТИ *дієсл. док.* Згустіти, згуститися: Гди ся зе(м)ская пара и(з)з (!) зи(м)ною водою изз (!) мглою по(м)тикаетъ (!) тое не може(т) згꙋстѣти на снѣгъ едно такъ спадаетъ на низъ дощемъ (серед. XVII ст. *Луц.* 543).

ЗГЫНУТИ *див.* **ЗГИНУТИ.**

ЗҐАЖАТИ *див.* **ЗГАЖАТИ.**

ЗҐАЛТОВАНЄ *див.* **ЗҐВАЛТОВАНЄ.**

ЗҐВАЛТИТИ, ЗКГВАЛТИТИ, ЗКГВАЛЪТИТИ, ЗГВАЛТИТИ, ЗЪКВАЛТИТИ, ЗЪКГВАЛЪТИТИ, ЗЪКГЪВАЛТИТИ *дієсл. док.* (*стп.* zgwałcić) **1.** (кого) Зґвалтувати, збезчестити: єстли бы хто дє(в)ку або ꙋчтивую нєвєсту… ꙋси(л)ство(м) зкгва(л)ти(л),… тогды таковы(и) має(т) быти кара(н) го(р)ломъ (1566 *ВЛС* 89 зв.); тую швачку, девку учтивую,… самъ особою своею ее кгвалтомъ а усилством згвалтилъ и зъ цноты ее паненское злупилъ (Люблін, 1603 *АрхЮЗР* 1/VI, 335); Мойсея самого збили и жону его на йме Катерину зкгвалтили (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 241).

2. (що) Спрофанувати, збезчестити, знеславити: панъ Лодзинский… тымъ побраньемъ того торгового церковъ Божую зъквалтилъ, ихъ добра церковные на себе побралъ (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 391); церковь светого Николи моцно, кгвалтомъ окрьвавили и надъ право посполитое зкгвалтили (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 135); То сꙋть слωва, влáсного дώктора ри́мского костéла, котóрый признавáєтъ жє тою попрáвою никéйскїй собωръ єстъ зкгвáлчо(н) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 48); так власне, якобы неприятели крижа светого, церковъ святую скривавивши, зкгвалтилес и спустошил (Луцьк, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 315);

(що) *(вчинити наругу)* поглумитися (над чим): урядник Степанский, з немалымъ оршаком людей и стрелцовъ… дом оного презвитера окрививавивши и згвалтивши,… уехалъ и неведомо што ся з ним деетъ (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 224); домъ Божий и домъ мешканя ихъ скривавили и зкгвалтили (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 259); помєнєныхъ вышъ ма(л)жо(н)ко(в) приєха(в)ши са(м) и помєнєныє нає(з)дъники… протє(с)туючого в дому мєнованы(м) напа(д)ши… до(м) тєпєрє(ш)ны(х) протєстуючи(х) зкгв(а)лтили и по(г)рабили (Житомир, 1650 *ДМВН* 204).

3. (що, чим) Образити, зганьбити: в̃м… нє заховує(ш)сѧ… по(д)лугъ чину свѧтого малжєнского, алє з нєго на(д) зако(н), и правила свєты(х) ωтє(ц) выкрочаючи ωны(и) єси ωбразилъ, и зкгвалти(л) рєчами такими, длѧ которы(х) дє(и) ωна в ма(л)жєнствє з в̃м по(д)лугъ правъ дꙋхо(в)ныхъ болшє(и) мєшка(т)и нє можєтъ (Луцьк, 1587 *ЛНБ* 5, II 4046, 34); Ѡ(т)óлѧ то сѧ стáло, жє євáн҆гєльскаѧ гώдность бєз҆ карáньѧ з҆кгвáл҆чєна éстъ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 33 зв.).

4. (що) Зламати, порушити (що), не дотриматися (чого): А єсли бы и мы погрѣши(ли) в чо(м), и нє захова(ли)сѧ водлꙋ(г) пристоиности станꙋ нш҃го и оу́законєноє на(м) зк҆гва(л)ти(ли); и нє выпо(л)ни(ли); го(р)шє нєжєли вы простаки. ωсꙋж҆дєни, и в҆ гєє(н)нꙋ в҆вє(р)жєни боу́дємо (п. 1596 *Виш. Кн.* 251 зв.); Бо ведай, ижъ каранья Божого

не уйдешъ за тые блюзнеръства свое, которыми-сь людей невинъныхъ помазалъ, и Божее и людъское право зъкгвалътилъ (Вільна, 1599 *Ант.* 947); позваные... не огледаючысе на зверхность нашу,... покой посполитый зкгвалтивъшы,... // ...важылесе и смели... на речи посполитое державы поводовое... ударыти (Варшава, 1641 *ЧИОНЛ* XIV-3, 157-158); панъ Рафахъ Давидовичъ ...протє(с)товалъсѧ... ѡ то, и(ж)... поко(и) и бє(з)пєчє(н)ство права посполито(г)[о] и судо(в) зънєважыли и зъкгъва(л)тили (Київ, 1643 *ДМВН* 266); През который таковый свой поступокъ менованые подъданые, право посполитое зкгвалътивши, въ вины в нем описаные попали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 197); ку пожиткови своему тое все обернули, през што покой посполитий, правомъ обварований зкгвалтили (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 488).

Див. ще **ЗҐВАЛТОВАТИ.**

ЗҐВАЛЪТИТИ *див.* **ЗҐВАЛТИТИ.**

ЗҐВАЛТОВАНЄ, ЗКГВАЛТОВАНЯ, ЗКГВАЛТОВАНЄ *с.* **1.** Зґвалтування: уткнулъ есми чотыри позвы кгродские ...одинъ позовъ до шкрутынѣи стороны кгвалтованя дѣвки Полажки, другий позовъ о самый учинокъ зкгвалтованя тоето дѣвки Полажки (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 400).

2. Профанація, збезчещення: прєто братия лѣмѣнѹю(т) тую справѹ... до пришлоє схадзки, такъ ѡ прєслушаниє, яко и ѡ зкгвалтованя мца стого (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 35).

Див. ще **ЗҐВАЛЧЕНЄ, ЗҐВАЛЧЕНІЄ.**

Пор. **ЗҐВАЛТОВАТИ.**

ЗҐВАЛТОВАНЯ *див.* **ЗҐВАЛТОВАНЄ.**

ЗҐВАЛТОВАТИ, ЗКГВАЛТОВАТИ, ЗГВАЛТОВАТИ *дієсл. док.* **1.** (кого) Зґвалтувати, збезчестити: тогож дей часу, в дорозе едучи,... мене за жону собе не мел,... которое нелюбости своее и знак оказовал, же девку тую... именем Татяну... зкгвалтовал (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 135); Та́кже тє(ж)... книги свѣ(д)ча(т), я́ко гь бъ ска́раль мѣсто... и(ж) в то(м) мѣстѣ младѣнцѣ, є́дного го́стѧ жонѹ зкгва(л)това́ли (XVI ст. *УЄ* № 29519, 228); то все отъ мала до велика побрали, кгвалты белымъ головамъ статечнымъ починили, жону Васка Винника на име Марушу,... зкгвалтовали (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 251).

2. (що) Зламати, порушити: истинну звитяжити и евангелскую // проповѣдь згвалтовати понуждает (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 166-167); А когда неподвижно правдивы костел римский, а о чем же правдивые все уставы, законы и учреждения,... згвалтовал и в шидерскую, машкарскую... игру хвалу божию претворил? (Там же, 181).

Див. ще **ЗҐВАЛТИТИ.**

ЗҐВАЛЧЕНЄ, ЗКГВАЛЧЕНЄ, ЗКГВАЛЧЕНЬЄ, ЗГВАЛЧЕНЄ, ЗГВАЛЧЕНЬЯ *с.* (*стп.* zgwałcenie) **1.** Зґвалтування, збезчещення: року теперъ идучого,... былисмы ...на справе пана Яна Циминского, то есть на огледане згвалченя дѣвки Палажки, швачки, служебници пана Циминского (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 396-397).

2. Профанація, збезчещення: за пастырства вашей милости, досыть всего злого въ законѣ нашомъ сталося, яко згвалченья святостей, святыхъ Тайнъ замыканья,... заказанье звоненья (Варшава, 1585 *АЗР* III, 389); Але рачей: незгоды,... угоненеся за марными того свѣта дигнитарствы, и набыте презъ нихъ маетностей, для которыхъ иногды и вѣры отступують, а затымъ за зкгвалченемъ доброго сумнѣня, душу посполу съ тѣломъ тратятъ (1603 *Пит.* 108).

3. Наруга, глум: А коли они вы́шли припа́ли на побӥтыхъ дрѹгіє сыновє Іа́кововы;

и сплендровали мѣсто на по́мстѹ зкгвалче́нья (серед. XVII ст. *Хрон.* 52 зв.).

4. Порушення, недотримання: Любо то щитѧ́ сѧ, же великі́й по́стъ по́статъ ѡба́че в нача́лѣ по́стѹ своеволѧтъ и двома днѧми по(ст) розорѧютъ..., что вла(с)не не є(ст) по́стъ, але престѹпство, и згва́лче(н)є постѹ (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 26); Пѧ(т)десѧ́тницу за́сь всю не принѧ́лисмо ѡ(т) Сты(х) По́стити: Пре́то и ты́сь пови́ненъ та́къ чини́ти,... а́ле ма́єшъ ра́чей коне́чне разрѣша́ти ты́и ве́длѹгъ и́хъ прикла́дѹ... и не бо́лей в' то́мъ ва́жити собѣ во́лю свою и розсѹдокъ..., гды(ж) сѹть и таќогѡ нарѹшен'ѧ и зґвалче́нѧ ты́х' Оуставъ пода́ны каран'ѧ (Київ, 1625 *Кіз. Н.* 202).

Див. ще **ЗҐВАЛТОВАНЄ, ЗҐВАЛЧЄНІЄ.**

Пор. **ЗҐВАЛТИТИ.**

ЗҐВАЛЧЕНІЄ, ЗГВАЛЧЕНИЄ *с.* **1.** Те саме, що **зґвалченє** у 2 знач.: чего ни один кроль з первых кролев важитися не смѣл, то нынѣ езувита тѣ пожитки в земли вольной и спокойной будует, то есть — згвалчение сумнения королевскаго (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 165).

2. Те саме, що **зґвалченє** у 4 знач.: по и́стыннѣ ве́щъ явстве́нна є(ст), иж всѧ́ко и ѡ(т)нюдъ но́вый календа́ръ ѡблѹдный, то́кмо зґвалче́ніє свѧ́тъ незго́дѹ и зва́дѹ творѧ́чі́й (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 27).

Див. ще **ЗҐВАЛТОВАНЄ.**

Пор. **ЗҐВАЛТИТИ.**

ЗҐВАЛЧЕНЬЄ *див.* **ЗҐВАЛЧЕНЄ.**

ЗҐВАЛЧОНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Зґвалтований, збезчещений: былє(с) и ты марнотра́вны(м) ѡсихе(м), кды бовѣ(м) поше(д)ши з крви цр(с)кои, иди́ны мл(с)тю оуплéтáвшисѧ ѡнѹю зґвалчо́нѹю ѡ(т)вю́лє(с), абѡ ѡ(т)дали́лє(с) за́ра(з) жи́во(т) и цр(с)тво оутра́тилє(с) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 291).

ЗҐЕЛКЪ *ч.* (*стп.* zgiełk) гомін, гул, галас, гармидер, гамір: Мо́лва, или млѣва: Ро́зрѹхъ, го́монъ, гѹкъ ѡ(т) мо́вы лю́дзкои, ѡ́крикъ, трѣво́га, или кри́къ, зва́да, бѹрда, тѹрнѣѧ, фасо(л), замѣша(н)є, згєлкъ (1627 *ЛБ* 65); Смѹще́ніє, Та́рахо(с): Зге́лкъ (Там же, 166).

ЗҐЛЯҐАНЫЙ *прикм.* Скислий, *діал.* зґледжений: а ґди ся маютъ зачати, тогди на се(д)мъ дни(и) пре(д) тимъ молоко, а се(д)мъ дни(и) кровъ, пото(м) зиде(т)ся тое по(с)полу и буде(т) якъ зґляґаное молоко (серед. XVII ст. *Луц.* 544).

ЗҐНИЛЫЙ *див.* **ЗГНИЛЫЙ.**

ЗҐРАЯ, ЗКГРАЯ *ж.* (*стп.* zgraja) *перен. (юрба людей)* зграя: Ведъже, абы каждый, яко наскромней быти можеть, приежъдчалъ, не беручи зъ собою зкграи непотребъное (Варшава, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 504); одинъ прр(о)къ... реклъ ємѹ которѹю ви́дѣлъ е́сь всю тѹю зкгра́ю збы́тнюю, ѡто я́ да(м) ю в' рѹки твои нн҃ѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 313 зв.).

ЗҐРОМАДЗЕНЄ, ЗКГРОМАДЗЕНЄ *с.* (*стп.* zgromadzenie) те саме, що **згромадене**: Теды сама кнежна ее милост пани воеводиная Виленская там же в Корцу, при немаломъ конкурсе и зкгромадзенемъ сенаторовъ... преречоному его милости отцу Пузыне, яко належному тых там дыоцезий епископови, визитоватъ и ревиловатъ заборонила (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 1/VI, 674).

Див. ще **ЗГРОМАЖЕНІЄ.**

ЗҐРУНТУ, ЗКГРУНТУ *присл.* (*стп.* z gruntu) зовсім, цілком: то́лко до(м) раа́вы блоу́(д)ници зоста(л) в ца́лє, иншіє всѣ зґроу́нтоу соу(т) зепсова́ны (поч. XVII ст. *Проп. р.* 192); Превзѧ́тость Бо́зства, створе́ню обяснѧ́ючи: И ты(м) балвохва́лство, З кґроу́нтѹ скоренѧ́ючи (Львів, 1616 *ЧИОНЛ* XXIII/3, 79); Ѡ(т)нюдъ, ве́сма, всѧ́кѡ, всѧ́чески, овше́ки, згóла, з'ґрѹнтѹ (1627 *ЛБ* 146).

ЗҐРУХОТАТИ, ЗКГРУХОТАТИ *дієсл. док.* (*стп.* zgruchotać) *(зламати, розбити на частини, шматки)* розтрощити: окна, шибы у церкве, школ, целли и шпиталя каменями повыбияные, скринку деревяную в нивеч зкгрухотаную а другую желизную шпиталную з ланъцушка урваную (Луцьк, 1637 *АрхЮЗР* 1/VI, 690);

(що чим) *(пошкодити, поранити яку-небудь частину тіла)* розтрощити: ранъ две в голове шкодливых,... до мозку перетятых, руку левую обухами зкгрухотаную... огледалъ (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 8/III, 611);

(що) *(зруйнувати, знищити, зліквідувати що-небудь)* розтрощити: ґигáнтˀ лєжи(т) потѹжнє звѧзáны(и), Ото áдъ тє́мный внѣвє(ч) сúлнє зґрѹхотáвши, всѣ мóцныи фортє́ци зˀ зємлє́ю зровнáвши // Вѧ́знєй дóлго тримáны(х) с пащє́къ вырива́єтˀ (Львів, 1631 *Волк.* 30-30 зв.); *Образно*: Х҃с Цр҃ѹ, ты рáчъ сáмъ къ мнѣ пристѹпúти,... закамєнѣлость мою ра(ч) сáмъ зєпсовáти, Мóцно(ст) кáмєнїй мои(х) тѧжки(х) зґрѹхотáти (Львів, 1631 *Волк.* 8); Лє́чъ хтó ми мóжє(т) истóчникъ слєзˀ дáти; Твє́рдость моє́го ср(д)ца зґрѹхотáти. Абы за грѣхи болє́стнє стогнáло (Там же, 21 зв.).

ЗҐРЫТАНЄ, ЗКГРЫТАНЄ *с.* (*стп.* zgrzytanie) скрегіт, скреготання: áлє послѣ того грóбѹ, и по роба(ч)ствѣ тєпє́решнє(м), вˀспаматáй нєоумирáючїє ѡ́ныє чє(р)ви, и ѡгóнь нєзгасáючїй, и зˀкгрыта(н)є зѹбáми (Острог, 1607 *Лѣк.* 37); лѧкáюсѧ зґрытáнѧ зѹбнаго, абóвѣмъ нє є(ст) оучáстникомъ тєплоты (Львів, 1642 *Час. Слово* 266).

Пор. **ЗҐРЫТАТИ.**

ЗҐРЫТАТИ *дієсл. док.* (*стп.* zgrzytać) (чим) скреготати, скреготіти: всѣ приходѧ́чїє и мінáючїє пѹтє(м), покивáю(т) головáми и по(з)вúздѹю(т) гóлосами, ѡтворѧ́ютъ оуста и зґрытаю(т) зѹбами (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 228).

ЗҐУСЛИТИ, ЗКГУСЛИТИ *дієсл. док.* (кого) *(подіяти на когось чарами)* зчарувати: А тамъ, до Любча приехавъши, зараз з розмаитых мер о здорове его перемышливаючи, наперед розмаитыми чарами и кгуслами дябелскими розмаитых чаровниц до себе потаемне зводит, и з ними скутечне порозумене маючи, оного чаровала, зкгуслила (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 497).

ЗДА *с.* **1.** Дах, покрівля: tectum, зда, кровъ, да(х) (1642 *ЛС* 394).

2. *Перен.* Будинок, будівля, дім: здáнїє, зда, бѹдóва(н)є, по(д)стрѣшˀє (1596 *ЛЗ* 48).

ЗДАВАНЄ *с.* (*стп.* zdawanie) інформування, доповідання, звіт: кгды ся пререченый панъ Иванъ Терлецкий слова его и убезпеченства..., упоминалъ и просилъ, абы его, яко шляхтича полного, отъ послугъ своихъ волныхъ учинилъ, — место слова своего и нагороды... золжилъ и злаялъ и здаваня послугъ его и личбы... слухати не хотелъ (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 275).

ЗДАВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (чого, на що) *(передавати обов'язки, доручену справу, річ і т. ін. тому, хто цим має відати, займатися)* здавати: а на ѡстаток ѡбвєзѹю из тым, гдѣбыколвє по всим имѣньѧм моим могли, платы выбираючи, або дани, а тым долги мои слѹжєбником моим за слѹжбѹ платили, то здаю на их розѹм и справѹ и сѹмнєньє их (Острог, 1539 *AS* IV, 208); А єсли бы которая сторона з на(с) в то(м) року вышєимєнова(н)но(м) спра(в) наши(х)... ѡди(н) проти(в) дрѹгому в нєбы(т)ности и прибы(т)ности пи(л)нова(л) ѹстава(л) алибо здава(л) тєды то ѹ ка(ж)дѹго права мє(ст)ца мє(ти) и при(и)мовано бы(ти) нє можє(т) (Острог, 1596 *ЛСБ* 563, 1);

передавати в оренду: Врадъникъ п҃ни воєводиноє сѹдоми(р)скоє... повєдилъ штомъ мєнилъ пє(р)вє(и) того посрєдъ болота границѹ п҃на своєго сєла Лєщєтова... тѹтъ

тєжъ здавамъ на лєво(и) сторонє панꙋ воєводичꙋ равъскомꙋ сєломъ єго... хлопимъ рогомъ стрєльчꙋ копытомъ (1546 *ОГ* 65).

2. (що, кому) Доводити до відома, доповідати (що, кому), інформувати (кого): вєлъ насъ панъ Ѡстровски(и)... до нєбожъки ωзєра и тамъ здаваєть пнꙋ дꙋшы повєдаючы ижъ того ωзєра половицꙋ в князствє а половица в корꙋнє (1546 *ОГ* 67); Ино князь Романъ пєрєдъ Єго Королєвскою Милостю на то повєдилъ и зъ горла своєго... до хорꙋжого... слалъ и ставилъ шапкꙋ, здаючи то на вызнанє єго хорꙋжого, ижъ ωни зъ имєнєй своихъ господарю,... слꙋжбꙋ зємскꙋю завжды служать (Петрків, 1564 *AS* VI, 255); При то(м) тє(ж) и того почє(ст): вши(х) дховны(х) и(х) м(л): вши(х) свѣцки(х) пи(л)нє потрєбꙋє(м), што здавало, ра(ч)тє дати на и(н)стрꙋкціи посланы(м) ω(т) сєбє з досконалою моцю до постановє(н)ѧ, и заминєнѧ соборового (Городок, 1640 *ПВКРДА* I-1, 156).

3. (кого) Притягати до відповідальності, осуджувати: А того єп(с)кпа... гєдєо́на боло́бана... ω шко́ды и нагоро́ды црькви бо́жєи и бра(т)ствꙋ до свѣцко́го и вє́здє належачого права здаємъ (Новогородок, 1594 *ЛСБ* 267); В избѣ вєли́ко(и) Пнвъ радє(ц) кгды(м) здава(л) П. Прокопа на пєрши(и) Позєвъ и на дрꙋги(и) далє(м) гро(ш) ві (Львів, 1616 *ЛСБ* 1047, 8 зв.).

4. (кому) Здаватися, видаватися: Єсли ти здає, жє си́ла ꙋмѣє(ш), и досы(т) до́брє розꙋмѣєшъ. Вѣда(и) прє(д)цѧ и(ж) є(ст) далєко болшє ре́чїй, котры(х) нє ꙋмѣє(ш) (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 12).

Див. ще **ЗДАТИ.**

ЗДАВА́ТИСЕ *див.* **ЗДАВАТИСЯ.**

ЗДАВАТИСЯ, ЗДАВАТИСѦ, ЗДАВАТИСЕ, ЗДАВАТЬСЯ *дієсл. недок.* **1.** (кому що, кому за що, кому чим, чому і без додатка) *(мати в чиїйсь уяві той чи інший вигляд, справляти на кого-небудь якесь враження)* здаватися, виглядати: Кто на рє(ч) пылнꙋю оущипли́вє зада́нꙋю мо(л)чи́ть, здаєтъсѧ якобы позволає(т) Или винє(н) сѧ подавує(т) (Острог, 1587 *См. Кл.* 5, на полях); мнѣ бовѣ(м) то лацнѣйшєю ре́чꙋ бы́ти, здає(т)сѧ, на(д) вшєлѧ́кїє єго задєръжа(н)ѧ, вы́рватисѧ ω(т) грѣха (Острог, 1607 *Лѣк.* 77); вѣрꙋ́ймо всю́ди Бгви, и нє спротивлѧ́ймосѧємꙋ, хотѧ(ж), смы́слω(м) на́ши(м) и видѣню на́шємꙋ здає́тъсѧ бы́ти проти́вно (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 185); Ажебыся жа(д)ному за кривду не здавало..., теды ведлугъ звычаю при бы(т)ности ниже(и) менованы(х) особа(х) проси(л) абы тоє на писмѣ зоставало, и в Книгы вписано было (Холм, 1648 *Тест. Ст.* 471); А коли пристꙋпи́ли бли́зко, мо́вилъ: я́ єстє́мъ Іо́сифъ братъ вашъ кото́рогω єстє прода́ли до Єги́птꙋ, нє бо́йтєсѧ и нєха́й сє ва́мъ нє здає́тъ ре́чъ тѧ́жка, жє єстє мєнє прода́ли до ты́хъ краєвъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 72 зв.);

(кому) *(поставати в уяві, думках, уявлятися)* здаватися, видаватися: здає(т) ми сѧ жє(м) тєбє нѣкгды види(л) лєчъ нє досы(т) памєтаю гдє (к. XVI ст. *Розм.* 43); по́ки кто в самоі пе́чи ро(с)кошїи лєжи(т), бы мꙋ тє(ж) і ти́сѧчꙋ тако́выхъ прикла́довъ оуказа(л), за рє(ч) нємо́жнꙋю здає́тсѧ ємꙋ вы́йти с тоє́ пе́чи (Острог, 1607 *Лѣк.* 15); Ви́дитсѧ: Здає́тсѧ (1627 *ЛБ* 15); ω(т)повѣдѣлъ: Зда́єтмисѧ и́жъ ω(т) порожє́нѧ моє́гω ма́ю лѣтъ чотырдєсѧ́тъ и пѧ(т) (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 943); Побожнии засъ дши будутъ в себѣ такую мло(ст) мѣти ижъ що еди(н) оу́ другого оузритъ то ему и здаетъся, якъ би на собѣ тоє маетъ (серед. XVII ст. *Луц.* 547).

2. (кому, чому) Доводитися, приходитися; траплятися: Бо хотяй што и доброе здается вамъ чинити, а если не по воли естъ бываемое,... все ни за что естъ (1603 *Пит.*

71); до полѣпшє(н)ѧ живота на́продъ и стара́ньѧ ѡ оулѣче́нью злѡ́стєй прѡ́шлыхъ, нєла́цно здає́тсѧ намъ приходити (Острог, 1607 *Лѣк.* 4 зв.); При то(м) тє(ж)... пи(л)нє потрєбꙋє(м) штобы сѧ которо(мꙋ) бра(т)ству потрєбного што здавало, ра(ч)тє дати на и(н)стрꙋк'ціи посланы(м) ѡ(т) сєбє з досконалою моц'ю до постановєн(ѧ), и замкнєнѧ соборово(г) (Городок, 1640 *Гр. Мог.* 1 зв.).

3. *(вдавати кого-, що-небудь)* лицеміритити, прикидатися: Притворѧ́юсѧ: Лицємѣрїа ꙋпотрєблѧ́ю, ѡзлоблѧ́юсѧ, здѧ́юсѧ, змышлѧ́ю, лицємѣрꙋю, ѡблꙋднє що чиню (1627 *ЛБ* 100).

4. (кому) Бути стосовним, слушним: зо всего сердца моего предъ Господемъ Богомъ шлюбую, ижъ имъ все тое, штоколвекъ будетъ описано въ фундушу одъ мене имъ поданомъ, безъ отволоки и безъ учинку до скутку приводити въ Кіевѣ въ Монастырю Печерскомъ, альбо гдѣ мнѣ и имъ здаваться будетъ (Львів, 1631 *ОЛ* 17).

5. (на що) *(наводити аргументи для підтвердження своїх слів)* покликатися: Далий што сѧ дотычєт рѣчєй рꙋхомых, кнѧгини ...мєнила, якобы єи тыи рѣчи... были вжо ѡшацованы и ѡправєни, а иншии чєрєз... мꙋжа єє дарованы на тастамєнтє, на который сѧ кнѧгини... здавала (Неполоничі, 1531 *AS* III, 387).

Див. ще **ЗДАТИСЯ, ИЗДАВАТИСѦ.**

ЗДАВАТИСѦ *див.* **ЗДАВАТИСЯ.**

ЗДАВАТЬСѦ *див.* **ЗДАВАТИСЯ.**

ЗДАВИТИ *дієсл. док.* (що) Видавити, видушити, вичавити: Та(к)жє на которо(м) ч҃лцѣ жо(л)тѧницѣ, сѫкъ здави кропи(в)нии вити(с)ноувши з вино(м) ча(с)то пїи здра(в) боудє(т) (XVI ст. *УТ*, фотокоп. 9 зв.).

ЗДАВНА, ЗДАВЪНА, ЗЪДАВНА, ЗЪДАВЪНА *присл.* Здавна, здавен: кн҃зю андрѣю... половица мѣста з лю(д)ми данными и (з) зємлєю пашною... и во всє(м) што коли зда(в)на к томꙋ прислꙋхало (Кошир, 1502 *Арх. Р.*, фотокоп. 18а); а пєрєд тымъ здавна старостовє замкꙋ нашого Вєницкого до имєнєй ихъ слꙋгъ своихъ нє всылали и ѡноє кликовщины нє бирали (Вільна, 1546 *AS* IV, 455); пови(н)ни здавъна вєжꙋ тꙋю робити люди и(з) сєла конюховъ (1552 *ОВол. З.* 191); Михайло Джуса тотъ манастыръ, зъ севъбою,... и зо всими доходы, которыи здавъна ку нему належатъ,... за насъ и за все хрестянъство... Бога уставичне просити повиненъ будетъ (Варшава, 1575 *АрхЮЗР* 1/I, 51); А вы залєцивши добро(ст) и мило(ст) божую въ ѡбєцаномъ здавна... А потомъ ску(т)комъ свєту дарованымъ... Хотѧ(ж) водлу(г) зъ ѡ(т)цов врожоного познали и ꙋвєрили люди (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 1 зв.); Я Ма(л)ко фєдорови(ч)... вы(з)наваю... (и)ж є(с)ми прода(л) коморꙋ свою... зо всими на всє мєнєными и нє помєнєными ку то(и) коморє зда(в)на и тєпє(р) приналєжачими пожи(т)ками (Київ, 1600 *ПИ* № 28); То́тъ д҃нь Ц҃рковь повшє́хнаѧ зда́вна обхо́ди(т) (Львів, 1616 *Бер. В.* 92); позваные помененую церъковъ... и добра до тое церквы зъдавна належачие... держатъ и уживаютъ подданыхъ, беручи з нихъ незвычайные податки (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 558); я... тотъ кгрунтъ пляцъ,... зо всимъ такъ, яко се самъ в собе в шир и в должъ зъ давъна мелъ и тепер маетъ, брацъству вышъречоному до моцы, влады,... и спокойного уживанъя и посесии подалъ (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 1/VI, 646); а мы якъ здавна продковє нашѣ з во(и)ска запоро(з)кого ц҃рꙋ єго милости вшєлякую доброчиньно(ст) чинили и тєпє(р) при томь стоимо (Черкаси, 1648 *ДБХ*, фотокоп. 11); А то́й // бы́лъ обы́чай здавна во Ізра́илю мєжи пови́нными: жє є́сли коли оди́нъ дрꙋгѡ́мꙋ своєгѡ пра́ва оустꙋпова́лъ, а́бы оустꙋпованьє бы́ло ва́жно, з'зꙋва́лъ ч҃лвкъ ботъ

сво́й, и дава́лъ єгѡ бли́(з)комꙋ своємꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 196-196 зв.).

Див. ще **ИЗДАВНА.**

ЗДАВЪНА *див.* **ЗДАВНА.**

ЗДАЛЕКА, ЗЪДАЛЕКА *присл. (з далекої відстані, віддалік)* здалека, здалеку: зышлисѧ к нємоу в'си ар'хієреє и старшіи и оучитєлєвє пєтрь пакь шоль за нимь здалєка ажь до двора архієрєѡвого (1556-1561 *ПЄ* 189); А пото(м)..., прєста́вши кли́ка(ти) здале́ка, при(ш)ла бли(з)ко и в'клони́ласѧ хоу (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 258 зв., на полях); которые, еще здалека мне обачивши, назадъ заразомъ вернули (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 6/I, 276); То́мꙋ сѧ алєкса́ндєрь... с приго́ди присмотрѣлсѧ здалєка... и ба́рзо сѧ с того вєсєлиль (XVI ст. *УЄ* № 29519, 249 зв.); єсли коли ѡба́чилъ их пристꙋпоуючих зда́лєка, с конѧ з'сѣдалъ за́раз' (Острог, 1607 *Лѣк.* 82); гды прі́йдєшъ... до боу́р'мистра чємоу́ та(м) здале́ка зни́маєшъ ша́пкоу (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 34 зв.); Ґди рѡ́дичѣ здале́ка сто́ѧли, в' жа́лю тѧ́жкомъ бы́вши, радити ѡ се́мъ нє ꙋмѣли, якѡбы могли, Тѣло пра́вєдногѡ снѧ́ти съ Кр(с)та (Чернігів, 1646 Перло 91 зв.); И ста́нꙋлъ лю́дъ здале́ка (серед. XVII ст. *Хрон.* 97);

(з віддаленої місцевості) здалека, здалеку: По штожь бы ездили такъ зъ далека зъ Восточныхъ сторонъ на справу и очисченье свое, кгды бы звирхности Римского бискупа не знали? (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 252); тры цри ѡ(т) звѣзды проважо́ныє ѡ(т) всхо́дꙋ здале́ка до бєтлєє(м) сѧ спѣша(т), жєбы чє(ст) но́ворожде́н'номоу црꙋ царе́й ѡ(т)дали (поч. XVII ст. *Проп. р.* 16).

(явно, очевидно) здалека, здалеку: приведенная отъ Креузы... повѣсть, якобы его мѣлъ святити... папа Римскій, естъ у насъ Езопова о колодѣ на мори здалека видѣна байка! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 637).

Див. ще **ИЗДАЛЕКА.**

ЗДАНЄ, ЗДАНЬЄ, ЗДАНЯ, ЗДАНѦ *с.* (*стп.* zdanie) **1.** Думка, переконання, *діал.* здання: Маеть и волна будеть малжонка моя ...на двохъ частех всѣхъ именей моих... водле воли и зданья своего налепшого уживати (Красне, 1557 *АрхЮЗР* 8/III, 34); сꙋ(ж)дꙋ, сꙋджꙋ, зда(н)є своє ѡповѣда́ю дє(к)рє(т) ска(з)ꙋю (1596 *ЛЗ* 78); Вемъ, же (тутъ) на мя Руские попы крыкнутъ, и лепей ѳилялетово зданье похвалятъ (Вільна, 1599 *Ант.* 743); справы людскіе у правахъ, судахъ,... декретахъ — зданя фортелне, иле ведле свѣта, отправуются (1603 *Пит.* 105); алє ин'шоє є(ст) зданѧ и посполи́тшоє и правди́вшоє, жє пѧ(т) ѡ́ныє ра́ны за́вшє соу(т) я́вные (поч. XVII ст. *Проп. р.* 164); Ажєбы́ тѧ ты(ж) ѡпа́чнаѧ мысль нє тра́пила ѡ травє́ню Пр(с)тыхъ Та́инъ, слꙋхай єщє ѡ то(м) зданѧ Стыхъ Ѡ(т)ць (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 199); Тая унѣя кождому часу подлегати обецуется и офѣруется, где потреба укажетъ, уняти святыхъ уставы, а приложити свое згнилое зданя и новые хитрые вымыслы (бл. 1626 *Кир. Н.* 23); Совєръши́тєл' тоє та(и)ны вє(д)лꙋгъ само́є присто(и)ности, и сты(х) ѡцъ зда(н)ѧ... єстъ Єпи(с)копъ (Львів, 1645 *О тайн.* 31); Ска́рбъ то нико́ли нє ѡскꙋдѣва́ючі́й, доскона́лє богатѣючі́й чл҃ка, ве́длꙋгъ зда́нѧ Васи́лїа стого (Київ, 1648 *МІКСВ* 349); Нє по́йдєшъ за грома́дою кꙋ злє чинною, ани оу сꙋдꙋ нє пєрєста́нєшъ на зда́ню мно́жства и(х) а́бысь ѡ(т) пра́вды ѡ(т)стꙋпи́лъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 100).

2. Розпорядження, наказ, рішення: И пишеш к намъ зданє своє, абы єстє, бꙋдꙋчи тєпєр на Волыню, ѡтчизныи имєнѧ роздєлили (Вільна, 1541 *AS* IV, 275); Показовали тєжь справу..., и(ж), за зда(н)ємъ на вря(д) Києвъски(и) на дєлятє ѡ(т) побо(р)цы києвъского..., панъ воєвода києвъски(и), за нєѡ(т)да(н)ємъ побору єго королєвъскоє м(л)ти,... тыє вси кгру(н)ты... // ...три годы

де(р)жалъ (Київщина, 1600 *ККПС* 149-150); Сн҃ове їи҃леви в поущи жа́ждꙋщїи в҄ єги́пе(т) хотѣли сѧ в҄рънꙋти, але кды ωба́чили во́дꙋ с каменѧ текоу́чоую ω(т)мѣнили зданѧ своє (поч. XVII ст. *Проп. р.* 187).

3. Речення: Слы́шишъ ли, и(ж) нє тылко розꙋмѣнѧ и зда́нѧ, а́лє и сло́вка и скла́дꙋ што́ з҄ дво́хъ лите́ръ взборонѧ́єтъ ω(т)мѣнѧ́ти и перєстꙋпа́ти нє допущає(т) (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 215).

◊ **зданє справы** *див.* **СПРАВА.**

Див. ще **ЗДАНЇЄ**[1].

ЗДАНИЄ, ЗДАНЇЄ *с.* (*цсл.* зданиє) **1.** Будівництво, будування: такоє старанє рачитє чинити ωколо зданїа тои ст҃ои цр҃кви чєрє(з) которо(г) и тепе(р) посилами тисє(ч) золоти(х) по(л)ски(х) (Сучава, 1599 *ЛСБ* 335).

2. *(архітектурна споруда, будова)* будівля: Зна́ю и(ж) працовито(ст) любовноє, вм(л)стє(и), ω рєча(х) хр(с)тия(н)скихъ, цє(р)ковныхъ стара(н)є, помножає(т)ся Пра́ца нє рєкучи абы(с)тє ты(л)ко зда́ниє стѣнъ по(д)вышáли и ꙋкрашали, алє абы и согла-ше́ниє красногла́сноє в то(м) зда́нии ꙋмножа́лося (Острог, 1633 *ЛСБ* 519); penniculum, повѣтрникъ на здании (1642 *ЛС* 305).

ЗДАНЇЄ[1] *с.* (*цсл.* зданиє) те саме, що **зданє** у 1 знач.: А ты нє встыда́єшъ ли сѧ оука́зꙋючи ве́сполъ и Сн҃а жро́дломъ Бо(з)ства; И єсли твоє́ зданїє // позволи́тъсѧ, я́къ мо́ва с(т). Дїонїсїа зоста́нє(т) (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 208-209); Аще ко́ижд о прєбꙋдєтъ во званїи своє(м), в҄ не́м же званъ є(ст), Кото́раѧ ω(т)повѣдь, моймъ зда́нїємъ, а розꙋмѣю, // же и ка́ждогω оуважногω, єстъ ба́рзω присто́йна, мꙋдра и побо́жна (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 2-2 зв.); Бо є(д)носта(и)нєго... ꙋфа́лєного постановє́нѧ, нє ма́є(т) перєвы(ш)шати зда́нїє нѣкоторы(х), анѣ то быти бо(л)шєи пова́ги (серед. XVII ст. *Кас.* 4 зв.).

ЗДАНЇЄ[2] *див.* **ЗДАНИЄ.**

ЗДАНЬЄ *див.* **ЗДАНЄ.**

ЗДАНЯ *див.* **ЗДАНЄ.**

ЗДАНѦ *див.* **ЗДАНЄ.**

ЗДАРЕНЄ *с.* Благословенство, дар Божий: того то здраицу и длу(ж)ника Мошка,... поменєны(и) Ки(р)ко(р)... шука(л)... бли(з)ко лє(т) трє(х)..., то(г)ды за (з)дарє(н)ємъ бо(з)ки(м) и пи(л)но(ст)ю своєю налязлъ єго в старостве Ковє(л)скимъ (Володимир, 1600 *ТУ* 232).

Пор. **ЗДАРИТИ.**

ЗДАРИТИ, ЗДАРЫТИ, ЗЪДАРИТИ *дієсл. док.* (кому, чому, що і без додатка) Здарувати (що), обдарувати (чим); поблагословити (кого); дати (кому): дх҃ωвны(х) слꙋхати тре́ба, до пи́сма оутєчи(м) сѧ, аза́ гъ бъ здари́тъ же́ и то́тъ дѣєпи́съ зно́сѧчи при́кладомъ мои(м) писмо́ с писмо́мъ, яко оу и(н)ши(х) блоу́дѣхъ та́къ и в то́мъ сѧ оба́читъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 66); Бг҃ꙋ хва́ла котры́й здары́лъ поча́ткꙋ бы́ти, и тои прєвзѧ́тои Кни́ги докончи́ти (Львів, 1614 *Кн. о св.* 447); Здарь имъ, Христе Цару, и всѣмъ мѣста того мѣшканцемъ голосу того услухати (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 815); Зда́ръ на́м҄ бы́смо воскре́сша тєбє ωглѧда́ли, Оутѣшнои ра́дости ми́лє заживáли (Львів, 1631 *Волк.* 23); здарит час гды сланы дожчъ ꙋстꙋпит ω(т) очи а слонцє ласки єго мрак ω(т)жєнєт ночи (Венеція, 1641 *Анаф.* 22); Абы те́ды и нєдба́л҄ство и жа́днаѧ зло́сть ст҃го са́на Прєсви́тєрского нє шпе́тила, здари́тъ то всєси́л҄ный Бг҃ъ, ґды́сѧ и Моли́твою и Чте́нїємъ оупражднѧ́ти бꙋдем҄ (Львів, 1645 *Жел. Тр.* 6 зв.); Ажно бг҃ъ всємогꙋщи(и) здаривъ на(м) ω(т) твоєго ца(р)ского вєличєства посланцꙋвь хочъ нє до на(с) до Пана Кисєля послани(х) в потрєбахъ єго (Черкаси, 1648 *ВУР*, фотокоп. № 12);

(кому) дати змогу: отдаючи Господу Богу же онъ самъ тое злое часу своего усмиритъ и въ чувство имъ прійти зъдаритъ (Дермань, 1628 *КМПМ* I, дод. 319).

ЗДАРИТИСЕ *див.* **ЗДАРИТИСА.**

ЗДАРИТИСА, ЗДАРИТИСЕ *дієсл. док.* (*стп.* zdarzyć się) **1.** (кому) Пощастити, вдатися, *діал.* здаритися: И оумѣ́тность мо́вы до́ на́съ пристѹпи́ла. Же кгды́сѧ на́мъ здари́ло то́є огладáти, Почáлисмы П҃на в҄ тыє слωвá витáти (Львів, 1616 *Бер. В.* 72).

2. (кому) Трапитися, випасти, *діал.* здаритися: А тая то засъ невеста,... о Закревскимъ и жадномъ слузе иншомъ,... ничего не споминаеть; снать се до конца не здарило имъ зъ собою порозумевать (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 417); Я ива(н) баби(н)ски(и)... а я га(н)на загорова... по(з)воляємъ... такимъ способомъ и(ж) єстли бы мнє ...придало сє и (з)дарило ѹмє(р)ти тєды помєнєная Анъна зъ загорова... половицѹ сєла бабина... має(т)... дє(р)жати... зо вси(м) правомъ (Луцьк, 1619 *ЦДІАЛ* 201, 4, 189, 1); Прє(д) з мéртвы(х) встанiéмъ, жа(д)номѹ за оучи́нки прóшлого животá, заплáты принáти сѧ нє здари́ло (Київ, бл. 1619 *О обр.* 130); єсли нáто добротли́вогω Б҃га вóлѧ бѹдєт҄, и́ншїй чáсъ до ро(з)мóвы з҄ мѣстца сєго здари́тисѧ мнѣ мóжєтъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 7).

Див. ще **ЗДАРАТИСА.**

ЗДАРТИ *дієсл. док.* **1.** (що, що з кого) *(зірвати, зняти що-небудь одягнене, взуте і т. ін.)* здерти: оные охандоженства его и // прикрыте его, зъ долу ажъ до самого верха, здартые и скиненые видили (Володимир, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 507-508); зъ жоны его сермягу, плахту здарто (Житомир, 1643 *АрхЮЗР* 6/I, 536).

2. *(забрати, відняти що-небудь силою)* обдерти, пограбувати: лєчъ то злє є(ст) ижъ таѧ дорога полна єсть збойцовъ ωнєгда здарты(и) є(ст) єдинъ богатый кѹпєцъ (к. XVI ст. *Розм.* 37 зв.).

Див. ще **ЗДЕРТИ.**

ЗДАРЫТИ *див.* **ЗДАРИТИ.**

ЗДАРАТИСА *дієсл. недок.* (*стп.* zdarzać się) траплятися, випадати, *діал.* здарятися: ωни нє то́лко нє ви́нны, алє... з вєли́ки(м) жáлємъ за примоу́сомъ а нєвóлєю нєбожáта тє(р)пѧ(т), живѹчи в҄ хр(с)тїáнской вѣрѣ тáкъ я́къ мóгѹтъ, коли тáкъ я́кобы рáди нє здарáєтсѧ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 167); Єсли бы сѧ бє(з) працы щасливоє повожєнє здарѧло, нє было бы южь хр(с)тіанство камєнємъ образы и опокою погоршєн҄ѧ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 267).

Див. ще **ЗДАРИТИСА.**

ЗДАТ *див.* **ЗДАТИ.**

ЗДАТЕЛЬ *ч.* (*цсл.* зьдатєль) *(той, хто створює матеріальні або духовні цінності)* творець: Скѹдель ω здателю мовити не вмѣе(т) и ч҃лвкъ ω бозствѣ мыслити не смѣе(т) (к. XVI — поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 97); Ѡсновáтєль: Здáтєль (1627 *ЛБ* 153); fictor, здатє(л) (1642 *ЛС* 197).

ЗДАТИ, ЗДАТ *дієсл. док.* **1.** (що, що кому, що на кого) *(віддати у чию-небудь власність, у чиєсь володіння)* передати (що, що кому): ωни тоє имєньє со всимъ правомъ и власностью,... кнѧзю Андрєю... и єго дєтємъ и потомкомъ на вѐчност продали и всє право своє на нихъ здали (Краків, 1539 *AS* IV, 185); кгды сѧ тая арєнъда и(х) чєрєзъ тры лєта... доконъчить, мають ωпя(т) тыє вси пожытки,... в цєлости зда(ти) и пустити (Вільна, 1560 *ТУ* 89); Стє(ц)... записоує(т) сѧ гро(ш) свы(м) борони(ти) брата своє(г) ω(д) вшєлѧки(х) пє(р)соу(н) и троу(д)ности которое имѣнѧ зда(л) бр(т)оу (!) своємоу (Одрехова, 1579 *ЦДІАЛ* 37, 16, 8); мѹ ма(т)ка пови(н)на здати дѣдицтво (Львів, 1595 *Юр.* 19 зв.); **здати фрымаркомь** *див.* **ФРИМАРОКЪ; здати з рукъ** *див.* **РУКА;**

(що кому) *(віддати назад що-небудь узяте)* повернути: дворанинъ нашъ Иван Протасовичъ предъ нами повѣдилъ, ижъ онъ... архимандрита зъ везеня выпустилъ и тотъ

монастырь ему поступилъ и речи его здати ему казалъ (Краків, 1540 *КМПМ* I, дод. 2);

(що) *(передати що-небудь у чиєсь розпорядження)* здати: отєц Фєдор Яковович... здавши манастыр зо въсим тым, щим єму был подан, которое спущєнъє єго доброволноє п͠н Чирскии принял (Варшава, 1571 *ПІФ* 25).

2. (що, що з кого) Скласти обов'язки, повноваження: одному зъ владыкъ можете тымъ не укаряти: бо былъ сенаторомъ зацънымъ, и седелъ часъ не // малый въ лавицы панской,... и здалъ тотъ вържъ зъ себе учътиве, въступуючы на станъ духовъный (Вільна, 1599 *Ант.* 685-687); А ижъ не водлугъ фундушу и опису своего мни даного, але своволне тамъ мешкали, самиж чернъци проч порозышлися, манастыр опустили и старшенъство самъ з себе здалъ (Луцьк, 1605 *АрхЮЗР* 1/VI, 367); та́ѧ вѣра в͠ша..., я́къ наѧснѣ́йшеє свѣти́лѡ въ ср(д)цахъ ва́шихъ ма́ет҄ свѣти́ти,... абы́стє ѡблєчє́нногѡ въ ѡдє́ж(д)ꙋ бѣлꙋ нєви́нности ѡкрєщє́ннагѡ прєзъ оувєсъ вѣкъ свой сло́вомъ и дѣло(м) наꙋча́ли,... а́жъ по́ки здастє з҄ сєбє́ ѡпє́кꙋ ѡ́ногѡ прє́д стра́шнымъ сꙋдомъ Б͠жіимъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 906); **здати личбу** *див.* **ЛИЧБА.**

3. (що) *(передати на вирішення іншій інстанції)* здати, передати: и с обꙋ сторон здали ѡни то на вырок господаръский, хтобы близший был дєржанѧ своєго доводити (Львів, 1537 *AS* IV, 84); тыє єсмо вси рєчи... достато(ч)нє ѡ(т) ни(х) выслуха(в)ши на то(т) ли(ст) на(ш) выписа(в)ши здали то на розо(з)на(н)є и выро(к) г(с͠)дрьски(и) (Володимир, 1544 *ЛНБ* 103, 22/Id, 2032, 6 зв.).

4. (кого на що, до чого) Приректи, засудити: и́но та(м) я́в҄нє мо́ви(т): самь... мо́ви(т)... и блъшє тръплю, нѣ(ж)ли тїи котрїи ...на копаня кроу(ш)цю зда́ни соу(т) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 285); и́но та(м) я́в҄нє мо́ви(т): жє то ма́є(т) бы́ти по сꙋ(д)но(м) дни, гды з дє́крєтꙋ зда(н) бꙋдє(т) до вѣчны(х) мꙋ(к) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 7 зв.); нє мл(с͠)рдныи бѣсовє... мѧ прꙋдко здадꙋтъ на мꙋки (поч. XVII ст. *Пчела* 6); Ѡ пр͠ч(с)таа Па́нно,... Южъ твой любє́зны(и) на смє́рть є(ст) сро́ґꙋю зданы(и) (Львів, 1631 *Волк.* 14 зв.); ди́вно мл(с)т҄ Б͠жаѧ оутаєнаѧ крыєтъсѧ... Оста́тнимъ вырокомъ хо́тѧчи... ѡсꙋди́ти Х͠а, и на смє́рть зда́ти (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 110).

5. (кого, кого на що, кого за що) *(визнати судом винним когось у чому-небудь)* присудити (кому що), оскаржити (кого в чому): сторона нє ꙋставаючая рокꙋ маєть быти здана и сказана за нєста(н)є своє (1566 *ВЛС* 15 зв.); єго милость за нєстаньє своє на ꙋпа(д) бы(л) зданъ (Володимир, 1583 *ЛНБ* 5, II 4045, 2); с тыхъ причинъ єго милость в рєчи своє(и) ꙋпалъ, и за нєсталого єго єсмо здали (Там само, 2 зв.); сторона поводовая тую то сторону позваную яко нє(с)талую и п(ра)ва посполито(г) нєпослу(ш)ную ꙋ вина(х) статутовы(х) пє(р)шого нє(с)та(н)я за допусчє(н)ємъ судꙋ нинєшнє(г) здала (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 106 зв.); На по(д)замчꙋ, яко тєжъ И в мѣсцко(и) Юри(с)дицыи Наро(д) рꙋски(и) абы бы(л) Ѡсꙋжонъ Здєкрєтова(н), а(л)бо Инъконтумациа(м) зда(н) (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 2); ѡного прєрєчоны(и) ꙋмоцованы(и) поводо(в) яко нє стало(г) и права посполитого нєпослу(ш)ного на ꙋпа(д) в зыскꙋ рєчы... здалъ (Київ, 1617 *ЦДІАЛ* 181, 2, 125, 2, 1); отец архимандрыт с капитулою... мовили: иж о нем ведати не хочем, же насъ там здат допусчоно и здано нехристианско, незбожне и несправедливе (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 1/VI, 461).

6. Створити: Ѡ зємлє запꙋстѣлаѧ и зарослаѧ, тръніє(м) бєзъвѣрїѧ і бє(з)божїѧ, ѡ ѡ́бразє б͠жїй по подобїю зда(н)ный (до 1596

Виш. Кн. 264 зв.); Назидáти: Здáти (1627 *ЛБ* 68).

7. Зуміти: абымъ дла ѡказáньа ихъ, тогó писáньа поднáтиса здáти мѡ́глъ, самѡ́го... бг҃а мл(с)тью, и єго дѹфáючи лáсцє до писáньа того лúста оудалє(м)са а нє дла шалéноє ѡказáлости, ани дла прóжнихъ академíц'кихъ шкóлныхъ бг҃ословцовъ сварóвъ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 10).

Див. ще **ЗДАВАТИ.**

ЗДАТИСЕ *див.* **ЗДАТИСЯ.**

ЗДАТИСЯ, ЗДАТИСЕ, ЗДАТИСА, СДАТИСЯ *дієсл. док.* **1.** (кому, кому за що, у кого і без додатка) *(сприйнятися так чи інакше, таким чи інакшим)* здатися, видатися (кому, кому чим): кнагини... мєнила, якобы єй тыи рѣчи... были вжо ѡшацованы и ѡправєни, а иншии чєрєз... мѹжа єє дарованы на тастамєнтє,... который... са нам здал быти нє пєвный (Неполоничі, 1531 *AS* III, 387); тоу с ты(х) слóвъ г҃а нашєго каждыи ч҃лкь слѹшнє ѡбáчити мóжє... и такоє ср(д)цє ктороє ѡ собѣ мно(г) розѹмѣє. а инїи лю́дє здадоу(т)са оу нєго бы(ти) и простаци и нє та(к) я́ко ѡ(н) са(м) дóбрыи (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 4, на полях); О которомъ та(к) зацномъ и вєлико(м) потрєбно(м) соборѣ здаломися за рєчь потрєбную В(ш҃) м(л҃) паномъ и братия(м) мои(м) ѡзна(и)мити (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101); тєды(с)мы ѡпатрно(м)у... п҃ну ромáнови, ѡ много рєча(х), ѡ котры(х) са на(м) здáло пожитє(ч)ны(х) ѹстнє ро(с)казали вáмъ ѡповѣ(с)ти (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2 зв.); Нѣгды собѣ нє ѡбѣцѹ(и) бє(з)пєчє(н)ства в то(м) животѣ, хо(т) бы(с) добрїй са зда(л) собѣ зако(н)ни(к), або набо(ж)ны(и) пѹсты(н)ни(к) (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 19); мóвлю иж҆ мѹ(ж) ѡный котóрїй на ѡ́болока(х) на вóзѣ на чтыри возники лєтáючїй єзєкéиль здáл҆са бы́ти з бѹрштынѹ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 207 зв.).

2. (кому і без додатка) *(постати в уяві, думках, уявитися)* здатися: коли была поѹстала... тѣжкаа и шкодливаа ва(л)ка мєжи... кролє(м) полски(м)... и мєжи нами, богданѡ(м) воєводою... и здалоса, ка(к)бы тота ва(л)ка имѣласа вєлико множити... кра(л) ѹгръскии ...//...посла(л) кѹ ѹстановлєнїю тоито валки послы и паны ра(д)ныи свои (Ясси, 1510 *Cost. DB* 468-469); Влáснє я́къ котóрыє в днѣ корабла лєжáтъ, здастьса и́мъ жє в нéмъ стоáтъ кгды нáйпроу́дшє бѣжáтъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 2); А ґды тóє тáмъса справовáло, θєóдѡра Цари́ца на свитáнью в҆ днь Пáтковый на сóнъ оуклони́вшиса, здалóса є́й якóбы знашлáса оу столпá Кр(с)тного (Київ, 1627 *Тр.* 294); Повѣдалъ тéды фараѡ́нъ што ви́дѣлъ. Здалóмиса, жéмъ стоáлъ на бєрєгѹ рѣки, з котóрой выходи́ло сéмъ корóвъ вєлми ѡздóбныхъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 66).

3. (кому) Здатися слушним, видатися потрібним: алє ижъ мáрко єфéскїй трéхъ патрїáрхѡ(в) пєрсóнѹ на собѣ носи(л), нє здáлоса всѣмъ без҆ єго съборовáти (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 41 зв.); тымъ снадней сдалося,... // ...абысте жаднымъ вѣтромъ апостатского унитского дыхания хвеятися не допущали (Київ, 1623 *КМПМ* I (дод.), 265-266); лéчъ жє мнóгїи прє(д) нáми дóсыт҆ обфі́тє вы́славили и ѡписáли, нє здáлоса нáмъ тѹ тым҆ забавлáти, рáчєй до óных҆ ѡ(т)слáти (Київ, 1623 *МІКСВ* 81); Тыи соу(т) причи́ны, заистє зацныє, котóрїи на почáтку мóвы нашєи здаломиса принєсти (поч. XVII ст. *Проп. р.* 156); здалося тє(ж) намъ и ѡ то(м) вашомѹ ца(р)скомѹ вєличєствѹ ѡзна(и)мити жє пє(в)ная на(с) вѣдомостъ за(и)шла ѡ(т) князя домѣника заславъского (Черкаси, 1648 *ВУР*, фотокоп. 12).

4. (кому, що і без додатка) Трапитися, статися; випасти: а єсли́ са тó нє здáсть, а штó жъ тó вáди(т), жé кáждый вєдлє своєє цр҃кви прєдáнїй свáта // обходи(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 49 зв.-50); Жадаємъ пилно... чєрє(з) то(и) дє(н) ст҃ы(и) нєдѣлны(и)

пєребыти гдє бы бу(д) ȣ ѡтца василия сщє(н)ника бу(д) тє(ж) гдє ся вм зда(ст) кгды(ж) тамъ хочємо в мѣстѣ быти в ча(с) (Жовчів, 1616 *ЛСБ* 467, 1); А єсли(ж) зда́лосѧ тобѣ то оучини́ти, годи́лосѧ тобѣ оупе́рєдъ положи́ти Єв(г)лскїи слѡва, кото́рыи Збави́тєль мо́ви(т) ѡ собѣ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 301); Єсли́бы за(с) // чєловѣкъ бы́лъ зо двѣма голова́ми, а(л)бо жє́бы сѧ здало бы́ти двоє́ дитѧ́то(к) спо(л)зро́слыхъ, тогды пе́рвєй мá єть крєстїти однȣ головȣ (Львів, 1645 *О тайн.* 22-23).

5. (кому) *(потрібно, слід)* належатися, належати: Зоставуем теж собе... бояров трехъ, ...для посыланѧ листовъ кгды бы венцъ здалося им з лѣпшим пожитком посадити ихъ на певном чиншу (Локачі, 1591 *ПККДА* І-2, 164); До плаче́ньѧ аре́нды нє зда́стьсѧ намъ нико́го примȣша́ти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 37); Тȣ похва́лу на́мъ присто́йнȣю и нале́жнȣю здає(т)сѧ оучини́ти ѡ(т)цȣ на́шємȣ Блжє́нной Па́мѧти Архімандрї́тови (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 22).

6. (на кого) Покликатися, послатися: Теды иван ставив довод до Федора Корогода; Федор Корогод поведил, жей я того не сведомъ, хто его бив, одно в мене будучы оповедавъ, и на другого здався (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 11).

7. (на що) Пристраститися, приохотитися (до чого), захопитися (чим): Ласкосрѣдый: Поли́зачъ ми́со(к),... мѣрȣ пєрєбира́ючі(и) въ ѣдѣню, кото́рый та́къ на ла́коты зда(л)сѧ, жє и па́лцѣ ѡбли́зȣєтъ и тарє́лѣ (1627 *ЛБ* 57).

Див. ще **ЗДАВАТИСЯ, ИЗДАТИСЬ.**

ЗДАТИСА *див.* **ЗДАТИСЯ.**

ЗДВОРА *присл. (із зовнішнього боку приміщення, ззовні)* знадвору: Внѣоу́доу: Знадво́рѧ, здвора́, на дворѣ (1627 *ЛБ* 16).

Див. ще **ЗДВОРУ.**

ЗДВОРУ *присл.* Те саме, що **здвора**: Спра́вили тє́жь за́слонȣ... и почини́лъ въ црк̃ви о́кна похо́дистыи, то(ж) є́сть во внȣ́трь, простро́нный, а здво́рȣ оу́зшїи (серед. XVII ст. *Хрон.* 294 зв.).

ЗДЕ, ЗДѢ *присл.* **1.** *(у цьому місці)* тут: равъви [оучитєлю] добро єсть намь здє быти (1556-1561 *ПЄ* 159 зв.); ȣчинѣтє ваша мл(с)тъ, ...малую мл(с)тню для потрєбы вышє рєчєнои црквє, и для школы, и дрȣка(р)нѣ, котраѧ наидȣєтсѧ здє ȣ на(с) (Львів, 1590 *ЛСБ* 146); а́лє ѡ(т)мєни́вши сло́во рыча́ти бȣ́дєтє вола́ючи злє на(м) здє то є(ст) въ а́дѣ бы́ти (поч. XVII ст. *Проп. р.* 271 зв.); въ чȣжо́мъ домȣ живє́шъ, якѡ ап(с)толъ ре́къ; нє има́ми бо здє гра́да, но пови(н)нисмѡ грѧдущаго позысковати (Чернігів, 1646 *Перло* 128 зв.); **до здѣ** — досі: О школах латынских и науках до здѣ (1608-1609 *Виш. Зач.* 227);

(у місце, вказане, назване раніше або відоме з наявної ситуації) сюди: прото прика(з)уємъ тобє... абы єси того ж ча(с)у скоро то(т) дворѧни(н) нашъ... до тєбє приєдє ѡному боѧрину... розказа(л) абы ѡ(н)... с тымъ дворѧнино(м) ншимъ здє до на(с) ничого нє мє(ш)каю(чи) єха(л) (Вільна, 1540 *ЛНБ* 5, II 4043, 3 зв.); и тыхъ одинадцати человѣковъ узнали, и нашли бытъ винными и прислали ихъ зде, до вряду кгродского замку Господарского Киевского до везеня (Житомир, 1585 *АрхЮЗР* 2/І, 16).

2. *(у цьому випадку, за цих обставин)* тут: Здє пакь братїа и ѡ(т)ци сщенъици, и дїакони. Про́читаючи тоє́ писанїє розоумѣйтє ѡ чомь даємы вамы на́оукоу (1556-1561 *ПЄ* 443); тєды то єсть з(д)є болъшаа єщє радость, котороую на(м) пр(о)ркь стыи повѣдаєть (XVI ст. *УИ* 1911/2, 75); Напрє(д) тєбє ѡ(т) тоє прє́лєсти ѡстєрєгаю (лю)би́мы(и) прочи(та)тєлю, да нє ищє́ши здє хитростєи сло́говъ сплєтєнорѣчны(х) наказа́нїѧ єлли(н)скаго, а́лє слѣдъ сȣщє(ст)ва пра́въды (1599-1600 *Виш. Кн.* 202 зв.); Здє́ ми дȣша стра́хомъ оумира́єть, И нȣждєю слє́зы на лани́ты вылива́єтъ

ѧкѡ нє достóйнѣ Ѡ(т҃)ца Нб(с҃)ногѡ нарицáєтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 19 зв.).

3. *(у цей час, у цей момент)* тут: Ѡ(з)на(и)муємъ ва(мъ) и(ж) здє має(мъ) вєликоє нава(ж)дєниє ѡ(т) нєприя(з)ни (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 162); Здє приспѣли є(с)мо до чꙋда бєрєсти(и)ского (1598 *Виш. Кн.* 304 зв.); Альбо ачей бы еси показал... ученика, который бы ...науку... выполнил,... который здѣ юж всѣми дары чюдотворенными своих учеников обогатил (1608-1609 *Виш. Зач.* 226).

Див. ще **ЗДЕСЯ.**

ЗДЕЗОЛОВАТИ *дієсл. док.* (*лат.* desolo) (що) Знищити, спустошити: а потом сами, кгвалтовне и арматне на двор помененый наехавшы, все домоство што едно было..., в способъ лупу забрали и... здезоловали (Володимир, 1646 *АрхЮЗР* 3/IV, 366).

ЗДЕЙМОВАТИ *дієсл. недок. (стп.* zdejmować), *перен.* (кого) *(проймати, охоплювати) (про почуття)* здіймати: З бóлємъ сéрца мóго зáжˈ нє мꙋшꙋ стогнáти: Бо мѧ́ фасꙋнокъ тѧ́жкїй, прєтѧ́жко здеймꙋ́єтъ, всѣ мой смы́слы, срóдзє, всѣ вˈнꙋтрности псꙋє́тˈ (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 2).

Див. ще **ЗДОЙНЯТИ.**

ЗДЕКРЕТОВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* zdekretować) піддати осуду (кого), винести вирок, присуд (кому), позбавити привілеїв і прав (кого): которы(и) бы бра(т) знамєниє(м) братски(м) мѣ(л) взго(р)дѣти,... таки(и) має(т) быти ѡсꙋжєны(и) и здєкрєтованы(и) вєдлꙋгъ права и статꙋтꙋ братского (Львів, 1599 *ЛСБ* 1043, 1 зв.); А кды нє става(л) три мц҃ѣ и двѣ нєдєли зновꙋ конє(ч)ны(м) дєкрєтѡ(м) ѡ(т)цъ митрополи(т) з єп(с)помъ лу(ц)кимъ... в новагоро(д)кꙋ конє(ч)ны(м) сꙋдо(м) здєкрєтова(л) и... листы своими ѡповѣ(д)ши(х) во цр҃квахъ ѡголосивъ (Львів, к. XVI ст. *ЛНБ* 4, 2, 31); Єсли бы тє(ж) заносили дєкрєта Якиє а(л)бо Инъко(н)тꙋмацыє, Такъ На по(д)за(м)чаны, ижъ нє маютъ быти Є(д)но По два рємє(с)ники ка(ж)дого рємєсла На по(д)замъчꙋ, яко тєжъ И в мєсцко(и) Юри(с)дицыи Наро(д) рꙋски(и) абы бы(л) Ѡсꙋжонъ, Здєкрєтова(н), а(л)бо Инъконтумациа(м) зда(н) (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 2).

ЗДЕРЖАТИ, СДЕРЖАТИ *дієсл. док.* **1.** (що, що кому) *(точно здійснити що-небудь)* дотримати (чого, чого кому): тоє въсє вышєписанноє слюбꙋє(м) вам здєржати и пополнити по(д)лу(г) сєго нашєго листꙋ (Сучава, 1522 *ЦДІАЛ* 131, 335); Якож тое застановене гды бы я самъ, або сын мой того постановеня водле змовы нашое здержати не хотел,... тогды маю заруки заплатити (Підліси, 1564 *АрхЮЗР* 8/III, 50); Подобная присѧга кролѧ полского жикгмонта третего рꙋси бѣдной, що присѧгал их вѣрꙋ им вцале заховати и послушенство их патріярхом ѡтдавати..., того не сдержал и его сенаторове. Горе им, яко лгаремъ (поч. XVII ст. *Вол. В.* 98); котороє то надання фꙋндования и постановлѣня моє яко са(м) поки живь єстє(м) пованє(н)ємъ здє(р)жати (Топольниця, 1616 *ЦДІАЛ* 14, 1, 96, 646); **слово здержати** *див.* **СЛОВО.**

2. *(бути в змозі утримати що-небудь у собі)* здержати, вдержати: ѡбжиралъся єси, ажъ и го(р)ло зˈдє(р)жати нє могло, позбивалъ єси зˈ го(р)ла, чтобы заразъ зновꙋ ѡбожра(лъ)ся (1629 *Діал. о см.* 271).

3. (від кого) Одержати, отримати, дістати: А тáкъ понєвáжъ длѧ Бг҃а Авраáмъ, погордє(л) всíми рéчами, сдéржалъ ѡ(т) Бг҃а всєго далéко бóлєй (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 13).

ЗДЕРЖАТИСѦ *дієсл. док. (утриматися на чому-небудь)* здержатися; вдержатися: иньíи нá поли за стéрнь мóцно взѧ́вшисѧ, и дєржáлисѧ єсли нє пꙋстíли вѣтрꙋ под сєбє, а котóрїи пꙋстíли вѣ(т)ръ под сéбє, то нє здєржáвсѧ, понєсло нє знáти гдє (1509-1633 *Остр. л.* 129).

ЗДЕРЖОВАТИСА *дієсл. недок.* (від чого) *(стримувати себе від вияву яких-небудь почуттів)* здержуватися: смотрѣтє абы ни(х)то никому злы(м) за злоє нє ω(т)дава(л) ...//... а што є(ст) добро того сѧ дє(р)житє ω(т)... зло(с)ти здє(р)жова(и)тєсѧ (II пол. XVI ст. *КА* 499).

ЗДЕРТИ *дієсл. док.* **1.** (що) Подерти, порвати: ник'то плата нового соук'на нє оуставлѧєть в соук'мань стары(и) а єсли иначый тог(д)ы и новоє здєрєть (1556-1561 *ПЄ* 231 зв.); ни́хто пла́та нова́го соукна нє оуста́влѧє(т) в со́укню ста́роу, и єсли́жє ина́-чєи то́гды и но́воє здєрє(т), а вє(т)хомоу нє при́стоить за́лата з но́ваго (XVI ст. *УЄ Літк.* 19).

2. (що, що з кого) Здерти, зірвати, зняти: оные охандоженства его и // прикрыте его, зъ долу ажъ до самого верха, здартые и скиненые видили, такъ тежъ и антимисъ неподвижный зъ него взятый и здертый (Володимир, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 507-508); *Образно*: нн҃ѣ лати́на, здє(р)ши хвалꙋ з б҃а, и на папѣжа в'кладаю(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 251).

3. *Перен.* (кому) Стерти, знищити: на(м) то(т) идъ нічого зашкодити нє можєтъ коли бꙋдємо стоѧти вѣ(р)нє прї єго ст҃о(и) милости и(ж) є(ст) намь ты(ж) з(д)єртый прє(з) нєго ωно(н) запїсь котрымь сѧ были запїсали... про(д)ковє нашѣ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 43 зв.).

Див. ще **ЗДАРТИ.**

ЗДЕРТЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Подертий, порваний: Днє(с) тѣло є́го... котроє на ώкроу(т)ной моу́цѣ бы́ло, я(к) мѣ(х) здєрты(и) тѣло єго здра́паноє (XVI ст. *УЄ* № 29519, 46 зв.).

ЗДЕСЕ *див.* **ЗДЕСЯ.**

ЗДЕСПЕКТОВАНЄ *с.* (*стп.* zdespektowanie) образа, ганьба, кривда: менили тежъ собе быт при тым насланю на озеро их манастырское и побытю и помордованю, яко и здеспектованю... и пошарпаню отца архимандрыта и побытю и помордованю подданных их (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 1/VI, 527); архимандрыт Дорогобузъский... протестовалсе соленитер на помененого пана Соколского о здеспектоване свое (Луцьк, 1623 *АрхЮЗР* 1/VI, 528); панъ Адам Недобылский, скоро толко почавъши до здоровя приходити по срокгим збитю и здеспектованю од особъ нижей менованых,... протестовалъ в тотъ способъ нижей описаный (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 307); при котором збитю и здеспектованю протестанта и челядника его,... колясу его с парою конми з речома въсими, которые на колясе были... възели (1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 531).

Пор. **ЗДЕСПЕКТОВАТИ.**

ЗДЕСПЕКТОВАТИ, ЗДЕСПЕКЪТОВАТИ, ЗДЕСЪПЕКТОВАТИ, ЗЪДЕСЪПЕКТОВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* zdespectować, *лат.* despectare) (кого) зневажити, скривдити, образити: помєнєны(и) панъ Чєсъковъски(и),... кгвалътовънє съ помєнєныє фълисами своими нападъши... такъ самого того протєсътуючогосє и чєляди, при нємъ будучоє, зъбивъши и зъдєсъпєкътовавъши, шъкуту зєкъ(р)вавивши..., стамътолъ ωдошъли (Володимир, 1627 *ТУ* 279); и такъ оных зранивъши, збивъши и здеспекътовавъши..., уежъдзати с тамтолъ казали (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 8/III, 597); Его милостъ панъ Олизаръ,... такий учинокъ, же пана Карказана и пана Хмелевского здеспектовали, похвалилъ (Житомир, 1640 *АрхЮЗР* 6/I, 526); такъже челяд при том же ексъцесъсе зраненую и здеспектованую, ...//...виделъ и огледалъ (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 8/III, 611-612); И такъ збитый, зраненый, тыранъско змордованый и в кондицию уроженя своего шляхецкого од хлопъства здесъпектованый и скаличоный, кгды без памети, яко умерлый, зоставал, пререче-

ные их милости панъ Миколай Богдашевский, державъца того места, яко старшый, афектовали (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 537).

ЗДЕСЯ, ЗДЕСА, ЗДЕСЕ, ЗДѢСА, ЗДѢСЬ, ЗДѢСЕ *присл.* **1.** *(у цьому місці)* тут: кѹ тому тєж госпожє кнагинє здєса жаловали намъ подданыи наши,... на тых данников (Острог, 1520 *AS* III, 196); при томъ ра(ч)тє вша мл(с)ть вєдати што(ж) котораѧ црко(в) бо(ж)я здєсє в мєстє лвовє ѹспєниє прч(с)тыя вл(д)чца ншєѧ бцы пр(с)но двы мариѧ роспаласѧ на полы (Львів, 1547 *ЛСБ* 12); Здєсѧ бѹдѹчи нам в Житомєри, повєдилъ пєрєдъ нами Єго Милость кназь Роман Ѳєдорович Сєнкгѹшковича... штож дєй..., єдѹчи... чєрєз мѣстєчко кнагини Илиноє Єє Милости Чѹдновскоє и зоставил дєй в том мєстєчкѹ дьака своєго сыкнєтом своим (Київ, 1558 *AS* VII, 37); а и(ж) є(с)мо здѣсє в цє(р)кви рогати(н)ско(и) ѡбачили нѣшто нє ѹмы(с)лнє алє в нєвѣдании ѡбразъ божє(ст)ва ѡписаны(и) и почитаємы(и)... ва(м) ѡ сто(м) дѹсє повєлєває(м) и во(з)браняє(м) таковы(х) божє(ст)ва ѡписаниє ѡбразо(в) нє имєти и ни писати (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 158);

(у місце, вказане, назване раніше або відоме з наявної ситуації) сюди: Ино ѡнъ здѣсѧ приєхалъ длѧ посполитого дєла ихъ (Львів, 1524 *AS* III, 266); meszczane hospodarskyi załowały na zemian, jž oni posłow y honcow cudzozemców, y też posłancow hospodarskich, kotoryi w sprawach pryjezdzajut zdese, ludem swoim z nimi pospoł podnimat nakazut (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 24).

2. *(у цьому випадку, за цих обставин)* тут: Повєдаєм вамъ, штож нєприѧтєл нашъ,... хочет тагнѹти в панство нашо..., чогож ємѹ Божє нє помози; длѧ чогож мы здѣсє ѡчєвисто росказали... кназю Фєдорѹ... зо всими вами на ѡдно мѣстцо сѧ зьєхати (Краків, 1538 *AS* IV, 152); яко злато оу огни, тако ю искушаеть здѣсь многими скорбьми и бѣдами розмоитыми и пєчальми (поч. XVI ст. *Песн. п.* 55).

3. *(у цей час, у цей момент)* тут: И здєсє были в нас зємѧнє полоскии и мѣщанє и люди волосныи и жаловали нам на тєбѣ, штож дєй ты им вєликии кривды чиниш (Мельник, 1501 *AS* I, 146); ѡ пєрєкопы роскажємъ здєсѧ подскарбємѹ нашомѹ, абы поправєны были (Вільна, 1541 *AS* IV, 280).

ЗДЕСА *див.* **ЗДЕСЯ.**

ЗДЕШНИЙ, ЗДЕШНЫЙ, ЗДЕШНІЙ, ЗДѢШНИЙ *прикм.* **1.** *(наявний для даного місця; місцевий)* тутешній: Ижъ што перво сего зъ ласки Нашое Господарское дали есмо мѣщанамъ Нашимъ Луцкимъ, закону хрестіянскаго, вольность и вызволенье отъ даванья мытъ отъ всякихъ товаровъ... въ здѣшнемъ панствѣ Нашомъ (Вільна, 1556 *РЕА* II, 52); Милостивый господарю! писалъ быхъ до вашей милости о здѣшнихъ новинахъ Кіевскихъ, ино иншихъ новинъ никоторыхъ нѣтъ (Київ, 1559-1567 *АЮЗР* I, 146); то(т) Иванъ боя(р)ски(и) нє могъ ты(х) позво(в) давати бо дє(и) возны(м) ани ѡсєлы(м) в здєшнє(м) воєво(д)ствє нє є(ст) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 26 зв.); Здє́шный. Nostras. Domesticus. Pra(e)[s]ens. Natiuus (1650 *ЛК* 451).

2. *(який мешкає в даному місці)* тутешній: посмотрѣмъ здѣшни(х) вєлможь (1489 *Чет.* 52); to pak dey on, pobrawszy penezy, y dwe czasty toho zamka swojmy budmy zarobił, a tretjuju czast na zemian y meszczan zdesznich gwałtom zakinuł (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 19); послали єсмо и(з) симъ листо(м) ншмъ мєща(н) здєшни(х) лво(в)ски(х) свщєника миха(и)ла якова и па(в)ла (Львів, 1547 *ЛСБ* 12).

3. *(який стосується життя на землі)* земний: вєсъ нашъ здє́шнїй живо́тъ проти́въ при́шломѹ, ко́ротокъ єст҄, и на́мнѣй нє поро́внанъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 601).

ЗДЕШНІЙ *див.* **ЗДЕШНИЙ.**

ЗДЕШНЫЙ *див.* **ЗДЕШНИЙ.**

ЗДИВИТИСЬ *див.* **ЗДИВИТИСЯ.**

ЗДИВИТИСЯ, ЗДИВИТИСЕ, ЗДИВИТИСА *дієсл. док.* **1.** (чому і без додатка) *(виявити подив, здивування)* здивуватися: Здивилъ бы се ваша кнежацькая милость, гдебысь тамъ будучи у-въ островахъ Греческихъ... яко посполу Грекове зъ Рымляны,... спольне процесыи (со кресты отправуютъ) и молебны о всякой потребе... чинятъ неразделно! (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 995); слуга ѡный... почелюсто(к) моу вытинаѐтъ, длѧ того: ижъ и па́нъ збавитє(л) я́ко того котрый прє(д) тымъ зди́вилсѧ, а тєра(з) до почелю́стко́въ на него порва́лсѧ нє зє злости алє лаго́днє сѧ єго пыта́єтъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 94); Естъ ся, заправды, въ справѣ той чому здивити (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 981).

2. (чому) Надивуватися: Здивится тому не могу: што то за потороча той Ѳилялетъ! (Вільна, 1599 *Ант.* 935).

ЗДИВИТИСА *див.* **ЗДИВИТИСЯ.**

ЗДИРАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що з кого) *(про шкуру змій) (скидати зовнішній покрив)* здирати: я́къ оужъ тѣснымъ яки́мъ мѣсцемъ пєрєсмыка́ючисѧ, здира́єтъ зъ сєбє старую луску: такъ и мы Хрїстїа́нє, тѣсно́ю доро́гою хо́дѧчи, зъ звєтша́лого чловѣка вызува́тисѧ ма́ємо (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 340).

2. (що) *(займатися мародерством)* грабувати: Пришо́лъ тє́ды Іѡасафа́тъ и вє́сь лю́дъ з ни́мъ, жє́ бы здира́ли лупы побитыхъ: и нашли мєжи трупами спрѧ́тъ розмайтыи, ша́ты тє́жь и начи́ньє вєлми кошто́вноє (серед. XVII ст. *Хрон.* 318 зв.).

3. *Перен.* (кого з чого, що з кого, що з чого, що на кому) *(позбавляти чого-небудь притаманного)* забирати, віднімати (що у кого, що у чого): Пыта́ємо... // чомоу ты(х) цр҃квєй цр҃ква́ми призна́ти нє хо́чєтє... чомоу з ни́хъ... чистыє ша́ты здира́єтє (Острог, 1598 *Отп. КО* 25 зв.-26); єдно а́бы зъ сла́вы и зъ до́брагѡ мѣньѧ оди́нъ другого здира́ти (Київ, 1623 *МІКСВ* 76); Жа́дєнъ сѧ чл҃къ смєрти нє́ можєтъ ѡпєрєти, Нѣма́шъ на́ ню лѣка́рства, нѣмашъ и ѡборо́ны, З самы́хъ Царе́й здира́єтъ свѣтныи и(х) Коро́ны (Київ, 1622 *Сак. В.* 44).

Див. ще **ИЗДИРАТИ.**

ЗДИХАТИ[1] *див.* **ЗДЫХАТИ[1].**

ЗДИХАТИ[2] *див.* **ЗДЫХАТИ[2].**

ЗДИЧАЛЫЙ *дієприкм. (який втратив позитивні риси, вироджений)* здичілий, здичавілий: то́тъ и душу пустою и грѣхо́мъ здича́лую до пє(р)шєи до́брости своє́и, скро́мности и поко́ѧ Дх҃о́мъ ѡбѣт'ници ст҃ымъ Бж҃імъ, привєсти мо́жє(т) (Вільна, 1627 *Дух. б.* 345).

ЗДІХАТИ *див.* **ЗДЫХАТИ[2].**

ЗДНЯТИ *див.* **ЗНЯТИ.**

ЗДОБИТИ, ЗДОБЫТИ *дієсл. недок.* (*стп.* zdobić) **1.** *(додавати собою краси, привабливості)* оздоблювати, прикрашати: дѣры бовѣ(м) и роспо(р)ки в рукавица(х), прє(з) кото́рїє прѣла прѣстєнєй ѡка́зуютсѧ єщє здоба(т) ба́рѣй (!) и п(ст)рѧтъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 164 зв.).

2. *Перен.* (що і без додатка) Звеличувати, прославляти: При ты́хъ вдѧ́чнє брѣмѧ́чихъ вѡда́хъ, єи здо́бѧчи: На позрє́ньєсѧ Сли́чныхъ дрє́въ, всѣхъ приво́дѧчи (Львів, 1609 *На Злат.* 2 зв.); Вм҃(ст) на(ш) м(л҃). Па́нъ... нєсмєр'тє́льною сла́вою до́мъ фами́лїи своє́є я́ко найкоштовнѣйшою коро́ною здо́бишъ (Єв'є, 1612 *Діоп.* 3 ненум.); си́ла тє́жъ, тѣла тылько звѣтѧ(з)ствомъ здо́бытъ, а дш҃євныє стара́ньѧ потлоумлѧ́єтъ (Острог, 1614 *Тест.* 139); Ты... По́изри на три Копѣи, котрыми вспира́єтъ вѣкопо́мнє ѡ(т)чи́зну, здо́битъ вывыша́єтъ (Київ, 1631 *Зем. Зам.*, тит. зв.); Валє́чны(х) Богатырѡ́въ Клє́йно(т) знамєни́тый,... Ѓды въ цното́ахъ са́ми єгѡ пѣстую(т) присто́йнє: Ты́мжє свои(х) пото́мкѡ(в) на́дто

здо́бѧ(т) го́йнє (Львів, 1642 *Час. На г. Лв.*, тит. зв.); то тро́є, щó сѧ вы́шє(и) споминáло бáрзо здо́би(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 60);

(кого чим) вшановувати, відзначати; величати: церковныи наши гимни и иншихъ святителей таковыми титулами здобятъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 500); гды бискупове Римскіи почали собѣ тыи титулы привлащати за право на зверхность единовладства, Грекове ихъ тыми... титулами здобити зборонялися (Там же, 505).

3. *Перен.* (що, що чим) *(про мову) (робити виразнішим, яскравішим)* прикрашати: Зáходницы,... широ́кими сло́вы ре́чъ свою здобáчи, змоцнáли (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 40 зв.); мусятъ и отступникове свою речъ здобити, хотячи до своеи сѣти людій невѣдомихъ повабити (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 797); Пасха панская Пасха: и зась реку знову: Пасха, на честь Тройци: здобячи свою мову (Львів, 1630 *Траг. п.* 174); Потре́ба бовѣмъ..., áбы и силлáбы мѡ́въ Кроле́вскихъ вáжны(х) коро́ткостю здо́блєны были (Львів, 1640 *Окт.* 2 ненум.).

ЗДОБИТИСА *дієсл. недок.* **1.** *(надавати собі красивішого вигляду)* прикрашатися, причепурюватися: ѡшпе́чєныи на розѹмѣ... лицє ѡлѣ́йками намáзѹют҆, и поли́чки вытирáютъ и набѣлюютсѧ, и в҆ зе́ркалѣ здо́бѧтсѧ, абы могли оуловúти извєсти дш҃ѹ (Львів, 1642 *Час. Слово* 376);

(покриватися квітами, зеленню) прикрашатися: та(к)жє и трáвъ цвѣты в҆ о́нъ ча(с) з҆ внѹтрнєго ло́на зємли выхо́дѧтъ, и ѡкривáєтсѧ и здо́битъсѧ зємлѧ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 56).

2. *Перен.* (чим) Звеличуватися, прославлятися; гордитися: Кгды(ж) то знáкъ набожє́н҆ства и стáлоє вѣры, ты(м) сѧ здáвна и́хъ здо́бѧ(т) сыно́вє и д҆щєры (Єв'є, 1611 *Єпігр. Ог.* 2); Єв҃(гл)скою бо́вѣмъ шлѧхе́тностю здо́бѧтъсѧ. И Б҃ъ досконáлый и чл҃къ Г҃ь нáшъ І҃с Х҃с в҆ ни́хъ ѡповѣдáєтъсѧ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 216); Который знакомъ набожєнства и ап(с)лской вѣры Тымъ сѧ здавна здобѧтъ их҆ сыновє и дщєры (Угорці, 1620 *На г. Шепт.* 2); то́й кото́рый дш҃ѹ и тѣло creo... ство́рил҆, прикáзѹєт҆ нє вє(д)лѹгъ тѣла здо́бити сєбє, áлє вє(д)лѹгъ дш҃ѣ áж҆ и нáд҆дєръ здо́битисѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 367).

ЗДОБУТ *ч.* Здобування, роздобування: здобут, пожітку — commodum (I пол. XVII ст. *Своб.* 27).

ЗДОБЫВАНЄ *с.* (чого) *(повернення собі чого-небудь)* здобування, роздобування: Братство... радѧчисѧ, такъ ѡ мѹрованую цр҃кви, якъ и ѡ при здобыва(н)ю кгрѹ(н)товъ рѹски(х) ѹпалы(х) в рѹки такъ ѡ(р)мѧномъ якъ и жидомъ... постановили и ѹмоцнилы, абы вшєлѧки(м) способомъ... за ѡбсылана(м) па(н)новъ ста(р)шихъ цѣха была братскаѧ (Львів, 1599 *ЛСБ* 1043, 1 зв.).

Пор. **ЗДОБЫВАТИ.**

ЗДОБЫВАНАСА *с.* (на що) *(докладання зусиль до чого-небудь)* силкування: мо́жнаѧ є́стъ ре́чъ и на кождом҆ мѣсци, и бє(з) здобыва(н)ѧ сѧ на такіє гроу́быє ре́чи бг҃ѹ догоди́ти (Дермань, 1604 *Охт.* 5).

ЗДОБЫВАТИ *дієсл. недок.* (чого і без додатка) *(захоплювати здобич)* здобувати, роздобувати: Кгды за его приводомъ замокъ московскій Белгородъ добывали, Кгды презъ штурмъ и бой добылъ места и замку, где войско здобывало. Скарбу немало (поч. XVII ст. *КЛ* 91); Tut Kozaki Wse yonaki, Zdobywaiet, Propiwaiet. Szczo maiet, Pregraiet (1625 *П. про Кул.* 24); Day szczosz mi tu za besida, Ni prytela, ni susida, Ty se zdobywaty poydesz, A mnie smutnoiu odeydesz (Там же, 25).

Див. ще **ЗДОБЫТИ[1], ЗДОБЫТИСЯ.**

ЗДОБЫВАТИСЯ, ЗДОБЫВАТИСА *дієсл. недок.* **1.** (що) *(діставати, придбавати що-небудь)* здобуватися, роздобувати-

ся: ґды сѹсѣдѡвъ своѣхъ,... честова́ти хота́тъ, и на ѡбѣдъ ихъ... запро́шѹютъ: нє єдинѹ, анѣ єдна́кїѣ потра́вы, алє розмаѣтыѣ готѹютъ,... ро(з)маѣтых' сма́кѡв' потра́вы здобыва́ю(т)сѧ, и до роскошова́нѧ, запро́шєны(м) // сѹсѣдѡ(м) и прїѧ́тєлє(м) подаю́т' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 433-434).

2. (на що) *(одержувати бажане)* досягати, добиватися, доходити (чого): Єсли́ ж' тє́ды та́к' сро́ґїй сѹдъ ѡ(т)но́сѧтъ, которыѣ... ми́лости нє чи́нѧтъ, як' ба́рзѣй сро́жшомѹ сѹдѹ подлѧ́гѹт', кото́рыѣ чѹжє́є гра́бѧтъ и драпѣжат', а з' слє́зъ и з' крви оубо́гихъ людій на богатство сѧ здобыва́ют' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 53).

3. (на що) Спромагатися, *діал.* здобуватися: митрополи́тъ... Хотѧчи тѹю пока́занѹю, оунѣи бєрєстє(и)ской баламѹтню и нєва́жность дѣєпи́съ затє́рти,... на довѡ́ды того́ то та(м) то и́ндє здобыває(т)сѧ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 58 зв.); Тымъ самымъ дается знати, же ваша наука слаба, и мусите отколь-иноль на нее ся здобывати, а звлаща отъ вызнавцовъ костела Римского (1603 *Пит.* 105); понєха́вши вы́мовокъ свои(х), на кото́рыи длѧ́ оугожє́нѧ тѣлѹ здобыва́ютъсѧ, ...//...пѡ́сты... захо́вѹйтє (Київ, бл. 1619 *О обр.* 178-179).

Див. ще **ЗДОБИТИСЯ.**

ЗДОБЫВАТИСѦ *див.* **ЗДОБЫВАТИСЯ.**

ЗДОБЫТИ[1] *дієсл. док.* **1.** (що) *(одержати, дістати)* здобути: алєсь самъ собѣ залѣцє́нѧ здобы́лъ, з' молоды(х) лѣтъ своѣхъ, забавлѧ́ю чисѧ за́вшє оуслѹгою жолнѣрскою (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 6).

2. *(захопити здобич)* здобути, роздобути: Kozak szczęśliw, chot niebohat, Nikomu nic niewinowat. On horuie, On czotuie. Gde poydu, Zdobudu: // Boiaryn, Tataryn (1625 *П. про Кул.* 24-25).

Див. ще **ЗДОБЫВАТИ.**

ЗДОБЫТИ[2] *див.* **ЗДОБИТИ.**

ЗДОБЫТИСЯ, ЗДОБЫТИСѦ *дієсл. недок. і док.* **1.** (на що) *(одержати бажане)* досягти, добитися, дійти (чого): ґды́ сѧ замолодѹ на бо(л)шѹю сѹмѹ нє здобѹдє, в старости знєсти и вы́тєрпѣти трѹдно (серед. XVII ст. *Кас.* 103); Прода(в)ши ѡноє потає(м)нє, и грошѧ... доста(в)ши, жєбы́сѧ на дрѹги(и) здобы́лъ, єщє бо(л)шѹю хѹть маєтъ (Там же).

2. *(захоплювати, захопити здобич)* здобувати, здобути: Лѣпєи здобы́лисѧ козакі́ до́ма, нє́жє на́ морє хо́дѧчи (1509-1633 *Остр. л.* 130 зв.); Такъжє кгды козаки в зємли нєприятєльско(и) здобывшися приходять з добыткѹ того старостє ѡдно што лєпшоє (1552 *ОЧерк.З* 9 зв.).

3. (на що) Спромогтися, *діал.* здобутися: Мы сѧ об'ѧснѧ́ємо, жє на тако́вѹю тєрпли́вость, жєбы то, коли боли́тъ нє стогна́ти и нє о(х)тати здобы́тисѧ нє мѡ́жємъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 214); єсли́ кто оубѣгнєт' тоє шата(н)скоє сѣти, тако́вый зно́вѹсѧ на си́лоу свою здобы́вши, и а(ж) до ѡста(т)нєє годи́ны смє́р'ти нє оуста́нєтъ ва́льчити з ни́мъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 16);

(на що) наважитися, відважитися, *діал.* здобутися: ти́ра(н) тѹрє́цкїй, хо(т) при́сѧглы(м) крвѣ хр(с)тїа(н)скоє нє́прїатєлє(м) бѹдѹчи, на кгроу(н)то(в)ноє вытрачє́ньє и́хъ ни́кгды здобы́тисѧ нє мо́жє(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 159 зв.).

Див. ще **ЗДОБЫВАТИ, ЗДОБЫВАТИСЯ, ЗДОБЫТИ**[1].

ЗДОБЫТИСѦ *див.* **ЗДОБЫТИСЯ.**

ЗДОБЫЧЪ, ЗДОБЫЧЬ *ж.* **1.** *(воєнні, бойові трофеї)* здобич: кга́л'кга мѹрза з' тата́ры поважнє в зємлю на́шѹ вшє́дши... шѹлжин'ци спалили... и з' вєли́кою здо́бычѹ до зємли своє́й вєрнѹлисѧ (1509-1633 *Остр. л.* 129 зв.); князь Ружинский съ поляками зъ розныхъ сторонъ ударили на

таборъ Шуйского и розгромилъ таборъ, здобычъ немалую одержалъ (поч. XVII ст. *КЛ* 80); Плѣнь: Плїонъ, ясы́ръ, поло(н), здо́бы(ч) и ты(ж) войнá (1627 *ЛБ* 83); веле речей менованые подъданые... позабиравъши, межи себе, въ способъ яковоесси здобычы козацкое, позабирали и теперъ оныхъ на пожытокъ свой зажываютъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 175-а); *У порівн.*: оное войско,... спряты мои домовые моцно кгвалтомъ побрали, полупили и оною маетностью, яко якою здобычею, албо бутынкомъ, делилися (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/I, 226).

2. *(домашнє майно)* здобуток, набуток, пожиток: панъ Немиричъ ...//... зо въсее маетности и здобычи нашое насъ злупилъ, и побралъ (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/I, 179-180); Добы́тїє: Набы́токъ, здо́бы(ч) (1627 *ЛБ* 30); Прижи́тїє: Приплóдо(к), пото(м)ство, прибы́то(к), здóбы(ч), поживє(н)є (Там же, 97); А при томъ в способъ лупу и здобычи скрини две с пинезми, одну малую, шпиталную,... у ланцушка урвали (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 688); у Гаврила... шестъ пневъ псчол на голову выбил, и тую всю здобычъ на свой пожыток обернулъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 274).

ЗДОБЫЧЬ *див.* **ЗДОБЫЧЪ.**

ЗДОГОНИТИ *дієсл. док.* (кого) *(настигнути)* здогонити, здогнати, наздогнати: Кирил,... там в тропы за Грегоркомъ верхниковъ своихъ посłалъ, которыє, ажъ за Пинском в лѣсах Григорка здогонивши, розбили (Львів, 1605-1606 *Перест.* 29).

ЗДОЙМАТИ *див.* **ЗДЫЙМАТИ.**

ЗДОЙМОМ *див.* **ЗДОЙМОМЪ.**

ЗДОЙМОМЪ, ЗДОЙМОМ *присл.* *(без винятку)* гуртом, разом: которыи люди для великого драпезства всѣ здоймом хочут пойти проч (1560 *АрхЮЗР* 8/VI, 94); записую... то все огулом, або здоймом, зо всим на все,... на его милост пана малъжонка своего (Вcovиї, 1572 *АрхЮЗР* 8/VI, 385); вси тые именя мои... вси здоймомъ, з дворами и ихъ будованемъ дворным,... // невестка моя... маетъ шафовати (Липівка, 1581 *АрхЮЗР* 8/III, 327-328).

ЗДОЙНЯТИ *дієсл. док.* **1.** (що з кого) *(скинути що-небудь одягнене, начеплене)* здійняти, зняти: Такъ же и ты, если ся годнымъ того быти чуешъ, открый лице свое, здойми тотъ личманъ скомороский (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1049); іе́рей... поты(м) здо́йме с не́го ѡде́ня єго, и ѡстры́же є́моу всѣ во́лосы єго́ (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 294 зв.); **шапку здойняти** (перед ким) — *(виразити свою повагу кому-небудь)* шапку здійняти: перед тыми хлопи нѣхто славный шапки не здоймет, а перед нами и воеводы здыймают и низко кланяются (1598 *Виш. Кн.* 105).

2. (що) *(звільнитися від чого-небудь, позбутися чогось)* здійняти, скинути: Здойми одно ѡ(т)чє влады́ка, жестоковы́йство фарао́нскоє або єги́пєт᾽скоє с ка́ркꙋ (Острог, 1598 *Отп. КО* 15 зв.).

3. *Перен.* (кого) *(повністю оволодіти кимнебудь, заполонити когось)* здійняти, охопити: Ра́дость те́ды й Триꙋмфъ..., Нєха́й нн҃ѣ кóж(д)ого здо́ймєтъ чоловѣка (Київ, 1630 *Имнол.* 5).

Див. ще **ЗДЫЙМАТИ, ЗДЫЙМОВАТИ.**

ЗДОЛАТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(справитися з чим-небудь)* здолати, здоліти: Я те́жъ пра́вє на(д) си́лꙋ, и мѣлкость довтѣпꙋ Котры́й пе́внє нєвмѣлъ бы здо́лати и цѣпꙋ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); в᾽ тых᾽ ре́чах᾽ кото́рым᾽ нє спроста́єш᾽, и кото́рым᾽ нє здо́лаєшъ, живо́т᾽ свой гꙋбиш᾽ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 367);

(що) *(перебороти, подолати що-небудь небажане)* здолати, здоліти: Постанови́лъ нєзнєво́лєный се́съ мꙋж᾽ со́нъ звитѧжити: ...цѣлꙋю два(д)цать днє́й и но́чєй (пра́ви)

нє входи́лємъ по(д) покри́тє, жєбы́мъ сонъ з'дóлалъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 4 зв.);

(чому) *(приборкати в собі які-небудь почуття)* здолати, здоліти, пересилити (що): в' звитажéню тои злóсти тєлє(с)нои пéршои спробова(в)ши самы(х) сєбє, тꙋю ѡтꙋхꙋ мѣти боу́дємо, жє и дꙋхо(в)ны(м) злóстя(м) здóлаємо (серед. XVII ст. *Кас.* 72).

2. *(спромогтися, зуміти зробити що-небудь)* здолати, здоліти: Єсли́ бовѣмъ з' потрéбы зóйдєтъсѧ Сн҃óвскаѧ пєрсóна з' Ѡц҃євскою кꙋ выпꙋщéню Дх҃а, я́къ тóє нє поли́читъсѧ за нємóжность Ѡц҃єви, я́кобы нє здóла(л) выпꙋща́ти Дх҃а бє(з) пóмочи Сн҃о(в)скои (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 290); Ви́дит' можност' нєпрїѧтєлѧ, жє хóчєтъ напáсти и заби́ти, áлє нє здóлаєтъ в'посрóдъ єи абовѣмъ єги́пєтски(х) дꙋхѡвъ стои́тъ Г(с)дь (Вільна, 1627 *Дух. б.* 370); Помагати за(с) и ѡ давно зачатоє ц(р҃)квє Бг҃оматєрє бꙋдова(н)я докóна(н)ю, илє силъ моихъ и ѡказїи повага здолати мoжє(т),... ты(л)ко бы лѣпшая ани(ж)ли за Сага(и)дачно(г) вдячно(ст) быти могла (Київ, 1627 *ЛСБ* 496); бра(т)... ѡ(т)повѣдилъ, жє нѣчóго анѣ нє оумѣє(т), анѣ мóжє з ты(х) рєчи(и) потрáфити, або и здóлати // що и́н'шии братїѧ робили (серед. XVII ст. *Кас.* 87-87 зв.);

(ку чому) *(призвести до чого-небудь, спричинити що-небудь)* допровадити (до чого): єсли́ сѧ до нєпов'стаглйвыхъ свáровъ ѡбéрнєшъ, што(ж) єстъ (мóй ми́лый) чомоу́ бы кꙋ вывoрочéню нє здóла(л) спóръ наоуки ѡ́ноє сварли́воє, за котóрою а з'влáща ты(х) оплáканыхъ чáсовъ бг҃ослѡ́вци, оу́ганѧ́ютсѧ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 9).

Див. ще **ЗДОЛѢТИ.**

ЗДОЛНОСТЬ *див.* **ЗДОЛЬНОСТЬ.**

ЗДОЛУ, ЗЪДОЛУ *присл. (з місця, яке розташоване внизу)* здолу, знизу: На горꙋ замъковꙋю з долу до стєны нигдє з лꙋка достєли(ти) нє можє (Кременець, 1552 *ОКр. З.* 148 зв.); самъ вєдати нє могꙋ, хто єсть, брата моєго... зъ аркабꙋза чотырма кꙋлѧми зъ долꙋ въ задъ пострєлилъ, с которыхъ дєи ранъ трꙋдно маєть быти живъ (Луцьк, 1564 *AS* IV, 232); тот Валєнтый Жєлєхъ... //..., таємнє подышєдшы под коморкꙋ потрєбнꙋю, з долꙋ того кнѧзѧ Ярослава... зрадливє в ночы дирєю з гаркабꙋза чотырма кꙋлами пострєлилъ (Вільна, 1565 *AS* VI, 275-276); зємлѧ вся окрꙋгла єстъ я́къ я́блоко, на котóрой вѡ́ды лєжа(т) зо в'си(х) сторóнъ: и з дóлꙋ, и звѣрхꙋ, и з бокѡ́въ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 16 зв.); Здолꙋ ab infra (*Уж.* 1643, 49).

Див. ще **ИЗДОЛУ.**

ЗДОЛЬНОСТЬ, ЗДОЛНОСТЬ *ж.* (*стп.* zdolność) здатність, спроможність, здібність: Ажєбымъ сꙋптéлнѣи и глꙋбѣи по здóлности силъ мои́хъ вы́мовилъ, пи́лнє слꙋхати хотѣтє (Вільна, 1627 *Дух. б.* 32); потóмъ дрꙋги́хъ по здóлности си́лъ нáши(х) бꙋдовáти мáємо (Там же, 192); єднакъ // поки мєнє благодать Божїа на томъ Свѣтѣ задєржитъ, вшєлѧко во всємъ онымъ опєкꙋномъ и промоторомъ маю быти, якъ ми з'дольность и забавы Архимандричєскїи допꙋщати бꙋдꙋтъ (Львів, 1631 *ПВКРДА* II-1, 95-96).

ЗДОЛЬНЫЙ *прикм.* (*стп.* zdolny) здатний, спроможний: А моє нєдостóинство єѣ тєпéръ Ти́по(м) поновúло з' Єкзємплѧ́рꙋ Пєчéрскогѡ потрéтє дрꙋковáногѡ; нє розꙋмѣючи самомнѣннѡ ѡ собѣ, áбымъ таковóмꙋ дѣлꙋ, áбѡ на(д) и́нныхъ, áбѡ з' и́нными любѡтрꙋдными бы(л) здóл'ный (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 5 зв.).

ЗДОЛѢТИ *дієсл. док.* (що, чому) *(справитися з чим-небудь, дати раду чому-небудь)* здоліти, здолати (що): велебный Феодосий ...оповедаючи намъ то, ижъ онъ..., вжо до старости пришолъ, и не будучи способный справамъ духовнымъ здолѣти... просилъ насъ за то, абыхъмо ему тотъ урядъ духовный,... архимандрыту Киевскому спустить... дозво-

лили (Варшава, 1579 *АрхЮЗР* 1/I, 120); Над҆ твои си́лы є́сть спра́ва, са́мъ є́й нє здолѣєшъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 95 зв.).

Див. ще **ЗДОЛАТИ.**

ЗДОРОВЄ, ЗДОРОВЪЄ, ЗДОРОВЬЄ, ЗЪДОРОВЪЄ, ЗДОРОВЯ, ЗДОРОВѦ, ЗДОРОВЬѦ *с.* **1.** *(стан організму, при якому нормально функціонують усі його органи)* здоров'я: Здоровѧ, щастѧ... Вашєй Милости... вѣрнє зычꙋ (Бабин, 1540 *AS* IV, 245); не ходи къ тымъ, што такъ чинятъ, не надѣй ся на здоровя твое, албо на юнство твое (XVI ст. *НЄ* 18); янъ мо(д)рицъки(и) скоро о(д)но по збитъю и зъранєню мало што до зъдоровъя пришє(д)ши... протє(с)товалъ противъко... во(и)тєхови сєлє(ц)кому (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 91); ѡбꙋвє́ня... ꙋжива́ти нє хотѧ(т); ты(л)ко гды зло́є здоро́вѧ при́йдє, або пора́ннєго зи(м)на ѡстро(ст) (серед. XVII ст. *Кас.* 7 зв.); **въ добромъ здоровю (здоровє, здорови)** — *(фізично і психічно правочинний)* у доброму здоров'ї: Лешко Марьковь бы(в)ши в добро(м) здоровю. признава(т) доброво(л)ноє жєнѣ своєи ижє має(т) при ню(м) два волы (Одрехова, к. XVI — поч. XVII ст. *ЦДІАЛ* 37, 16, 15); Бꙋдꙋчи в добром здоровє... по своєй доброй воли вчинил єсми змовꙋ с кнѧзємъ... Ковєлскимъ (Задиби, 1536 *AS* IV, 49); бꙋдꙋчи єсми в добром здорови... даровал єсми сына моєго... всим Стєпанєм (Острог, 1522 *AS* III, 237); **за здоровѧ доброго** — те саме, що **въ добромъ здоровю**: за здоровѧ доброго своєго... явно чиню си(м) мои(м) писа(н)є(м) всякомꙋ ꙋрядꙋ (Львів, 1594 *ЛСБ* 265, 1); **при добромъ здоровю (здоровью)** — те саме, що **въ добромъ здоровю**: Та(м) жє пытали(х)мы є(г) ꙋ то(т) ча(с) єсли хочє(т) заховати то(т) тєстамєнтъ которы(и) ꙋчини(л) за добро(и) памѧти своєи при добро(м) здоровю будꙋчи (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 3); я, Ипатій Потей,... будучи при добромъ здоровью и памети зупелной,... написаломъ сей мой тестаментъ для лѣпшое вѣры (Володимир, 1609 *АСД* X, 230); **у полномъ здоровъи** — те саме, що **въ добромъ здоровю**: Я Михайло Павша, посполито съ моею жоною ѳеклою, будучи у полномъ своемъ здоровъи... чинимъ знамянито симъ нашимъ листомъ, кому ся его усхочетъ видѣти (Київ, 1512 *АЮЗР* I, 45); **цѣлый на здорови** — те саме, що **въ добромъ здоровю**: Я... бꙋдꙋчи цѣлый на здорови и на смыслє моєм,... ꙋчинил єсми тот запис (Краків, 1539 *AS* IV, 177).

2. Життя, існування: презъ целый день ...жаденъ зъ замочку выйти, а ни ся въ замочку остояти не могъ, ажъ всѣ, бороначи здоровя, на коленкахъ по кутехъ седели, а иные въ церкви мурованой здорове заховали (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 1/I, 11); вєнєдовє бꙋдꙋчи з родꙋ троя(н)ского... вєнєцию мѣ(с)то сла(в)ноє збꙋдовали, та(к) жє и(н)ши гдє мо(г)ли здоро(в)я заховали (1582 *Кр. Стр.* 69); трєтєго днѧ руками нашими вси начи(н)ѧ с кораблѧ выкинули є(с)мо, и коли ани слнцє ани звѣзды чєрє(з) много днє(и) нє вказовали а нєпогода ты(м) бо(л)шаѧ наставала то(г)ды на(м) была ѡ(т)нѧта всѧ надѣѧ здоро(в)ѧ нашего (II пол. XVI ст. *КА* 149); Вправдѣ, князя Володимерского Ярослава сестра, именемъ Збислава, за королемъ Кривоустовымъ Болеславомъ была, которому не помогло спowиновачене, бовѣмъ его подъ Галичомъ Россове поразили, же ледва самъ здоровя унеслъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1014); Авє(л) здоро́вѧ; Авраа́мъ сы́на своє́гѡ пєрворо(д)ного: дал҆ длѧ ра́ди и оуподоба́нѧ бо(з)когѡ на смрть(Чернігів, 1646 *Перло* 2); о́нъ ре́клъ ласка́вє: ...я́ єсте́мъ Іо́сифъ бра́тъ вашъ... длѧ здоро́вьѧ ва́шєгѡ послалъ мєнє бгъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 72 зв.); манифє(с)та(н)съ, уносєчи здоровє своє зъ дє(р)жавы своє(и)... до По(л)ски уходилъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 210);

цілість, безпека: на здорове ихъ имъ ѡтповєдати нє вєлєлъ и самъ рꙋкою своєю на нихъ нє сагалъ, а во всємъ с ними сꙋпокойнє сѧ заховалъ под тымъ закладомъ нашимъ (Краків, 1538 *AS* IV, 158); будучи есмо не безпечни здоровя своего, мусели есми зъехати проч (Луцьк, 1575 *АрхЮЗР* 8/VI, 422); ѡ(т) мнóгы(х) шляхéцкихъ становъ, и посполитыхъ людíй ꙋставíчноє нєбєзпєчєнъство здорóвѧ и шкóды подоймáлисмы, и рáны тєрпѣли (Львів, 1591 *ЛСБ* 155); Олекса бывшый бурмистр жаловав и оповедав на Гарасыма тыми словы: "ижъ дей наважив на здорове мое и хотѣв мене бит, о чомъ... добрые люде... мне сказали" (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 10); Ѳємистóклєсъ валéчный дóбрє памѧтáєтъ, Гды ѡ(т)чíзны здоро(в)є надъ всє прєкладáєтъ Гортéнсіа и Кира (Київ, 1632 *Євх.* 302).

3. *У знач. присл.* Живцем, живим: подданыхъ килку поймали, звезали..., напавши на дворъ, побили и оныхъ розогнали, — ледве до леса здоровемъ повходили (Луцьк, 1637 *АрхЮЗР* 6/I, 505); Которы(и) чєля(д)ни(к), лє(д)во ѡ(д) тыхъ ѡпра(в)цо(в) вы(р)ва(в)шися, здоро(в)ємъ ушо(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 201).

Див. ще **ЗДОРОВІЄ, ЗДРАВИЄ, ЗДРОВЄ.**

ЗДОРОВЕНЬКИЙ *прикм.* Здоровенький: Boday boday moy milenki buwal zdorowenki Sczo nezabul sczo nezabul swoiey milenki (серед. XVII ст. *Лір. п.* 133).

ЗДОРОВІЄ, ЗДОРОВЇЄ *с.* **1.** Те саме, що **здоровє** у 1 знач.: Єрємє(и) Могила... Господаръ Братствꙋ ꙋспєніа пр҃чтыѧ бц҃а вє Лвовє здоровіа ѡ(т) бога (Устя, 1600 *ЛСБ* 351); Пóста влáсность єстъ здорóвіє, моцъ и дóлгїй вѣкъ, а ѡбжíрства и ѡпилъства влáсностъ єстъ боль, хорѡбы (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 148); за тоє, жє захорѣвши, ѡ здорóвїє своє радитисѧ ꙋмыслилъ вє(л)зєоýла бóга (серед. XVII ст. *Кас.* 1 зв.); **у полномъ здоровіи** — *(фізично і психічно правочинний)* у доброму здоров'ї: Я... из женою своею,... будучи у полном своемъ здоровіи и у цѣломъ своемъ розумѣ... чиню знаменито симъ моимъ листомъ, кому ся его усхощеть видети (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 10).

2. Те саме, що **здоровє** у 2 знач.: гдє богáтый палáцы своѣ розширѧ́єтъ, ѡ(т)тóль оубóгїй нє тóлъко зъ халꙋпкою, алє и здорóвїємъ своѣ(м) оумыкáти мꙋситъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 69).

ЗДОРОВО *присл.* **1.** *(при здоров'ї, у доброму стані здоров'я)* здорово: намыслившисе сама доброволне и ростропне, трезво, здорово... вено мое, его милости... малжонкови моему намилшому, даю и дарую (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 184).

2. Благополучно, у доброму здоров'ї: а íншїє въ зємли нємéцкой, оу одной побожной нєвѣсти, оу вíнници скры́вшисѧ, здорóво потóмъ до домѡвъ своíхъ оушлí (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 51 зв); вы... стáдо въ обóрѣ правовѣрїѧ, цѣло и здорóво стоѧ́чєє хꙋлитє (1598 *Виш. Кн.* 283).

3. Сильно, міцно, надійно: тѣло церковное и четыре персты в руцѣ, здорово стоящие, иж пятый перст конечно славою суеты вѣка сего обмертвел и гнильством гордостным здоровье стратил (1608-1609 *Виш. Зач.* 216).

4. *(на здоровий глузд, розсудливо)* тверезо: и ѡбмыслити здорово, прєглѧдаючи, абы вра(г) по прє(ж)днє(мꙋ) воюющи(и), поборєниє вш҃е ѡ цє(р)квє г(с)днє(и), рога нє во(з)носи(л) и нє гл҃алъ на бг҃а нєправдꙋ (Новогородок, 1592 *ЛСБ* 213).

5. *У знач. присудк. сл. (корисно для здоров'я)* здорово: Прéто ты нєдолꙋжнымъ бꙋдꙋчи,... нє пїй воды, хíба въ ча(с) жнíвъ, и то досвѣдчивши єсли ти здорóво бꙋдє(т) (Київ, 1625 *Кіз. Н.* 201).

ЗДОРОВОСТЬ *ж.* **1.** *(стан організму, при якому нормально функціонують усі його органи)* здоров'я: здровя здорово(с)ти (I пол. XVII ст. *Сем.* 154); Здорóвость тѣла (*Уж.* 1645, 75).

2. *Перен.* Чистота, правильність, святість: нáбаръзѣй оусылόю: áбы Ры(м)скиє блѫды ω(д)крйлисѧ: прáвда, и здорóвость, Кафтолйчєскои наѹки, и цвичéньѧ ω(т)ворáласє (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 16).

Див. ще **ЗДРАВОСТЬ.**

ЗДОРОВШИЙ *прикм. в. ст.* Здоровший, здоровіший: И вꙿ тєлéсныхꙿ... и вꙿ дѹхóвныхъ прáцахъ, людє, котóрыѣ пйлно... працѹютꙿ, здорóвшими... и на тѣлѣ, и на дѹшѣ бывáютъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 665).

ЗДОРОВЪ *див.* **ЗДОРОВЫЙ.**

ЗДОРОВЫ *див.* **ЗДОРОВЫЙ.**

ЗДОРОВЫЙ, ЗДОРОВЪ, ЗДОРОВЫ, ЗДОРОВЬ, ЗЪДОРОВЫЙ *прикм.* **1.** *(який має добрий стан здоров'я)* здоровий: кнѧзь Иванъ... єщо за живота своєго, бѹдѹчи ѹ хоробє своєй, с которое сѧ въжо николи нє надєвал здоровымъ и живымъ бити, жонѹ свою..., въ моц и в опєкѹ подал кнѧзю Костѧнтинѹ... Ѡстрозькомѹ (Вільна, 1546 *AS* IV, 450); Та(к)жє хто на оутробоу боли(т) то є(ст) на бѣгоу(н)коу. з вино(м) албо из ωцтомь, оувари и пии здоро(в) будє(т) (XVI ст. *УТ*, фотокоп. 1); Не ходи просити, коли есь здоровъ, не лѣнуй ся, али роби (XVI ст. *НЄ* 19); кождый человекъ, хоть же будучи и здоровый, годины смерти естъ небезъпечный (Луцьк, 1574 *АрхЮЗР* 8/III, 284); Sut woły tá y korowy Wsie máiu kolim zdorowy (Яворів, 1619 *Гав.* 17); змїа хоть и тйсѧ-чѹрáнꙿ ω(т)нєсє(т), гóловѹ єдна(к) свою гды ховáєтꙿ: то всѧ є(ст) здорóва (Київ, 1625 *Злат. Н.* 129); вла(с)нє та(к) оувадáє(т) чл҃кь я(к) трава, бо нн҃ѣ члкь здóро(в) а дó вєчєра хорóбою зарáжо(н) (1645 *УЄ* № 32, 82); óнъ [Ιωсифъ]..., вытáлъ йхъ мóвѧчи: здорóвъ ли éсть оц҃ъ вáшъ стáрый (серед. XVII ст. *Хрон.* 70); **здоровый на тѣлѣ, на телє здоровый** *див.* **ТѢЛО; здоровый на умыслѣ, на умысли здоровый** *див.* **УМЫСЛЪ; въ памети здоровый** *див.* **ПАМЯТЬ; на баченю здоровый** *див.* **БАЧЕНЯ; на розумѣ здоровый** *див.* **РОЗУМЪ; при здоровомъ умыслє** *див.* **УМЫСЛЪ;**

(про органи та частини тіла) (неушкоджений) здоровий: лѣкаръ довтѣпны(и) кгды обачить яки(и) шкодливый вродъ,... нє жалуєть напєрéдѣ здорóвого члонка оурѣзати, абы всє тѣло ω(т) того сѧ нє псовáло (Острог, 1587 *См. Кл.* 14); мóви(т) златоѹ(ст) в ма(р)гарйтє ωчи слєпыє члóнки гнйлыє здорóвымъ зáвада (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 47); "палец мертвый и непотребный от руки и четырех здоровых отсѣчен и отвержен естъ" (1608-1609 *Виш. Зач.* 214); самого протестуючого барзо збитого, змордованого, якъ колода спухлого, синего, кровю сплыненого, же тела и местца здорового намней не было,... видел и огледалъ (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 538);

перен. морально здоровий, чистий, незіпсований: Бо што óчωмъ здорóвымъ бáрзо éстъ протйвно, тóє на тóтъ чáсъ прирожє(н)є и мóцъ свою ω(т)ложйвши, здорóвымъ зостáло (Київ, 1631 *Син. Тр.* 814).

2. *(корисний для здоров'я)* здоровий: з рóли пожйткомъ обфитоýючєи, из жрóдла вώдъ здорóвы(х) оплавáючого,... лáкноучихъ ω(т)живйти, и прáгнѹчи(х) охолодйти мóглъ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 3 зв. ненум.); з áптыки гдє здорóвыє лѣка(р)ства, и коштóвныє ωлѣйки продáютсѧ, часо(м) выхóдитъ ядъ и смр҃тєлнаѧ трѹти(з)на (поч. XVII ст. *Проп. р.* 211); А пастѹшóкъ оубóгїй, по(д) лйстꙿємъ Бѹкóвымъ, Прóсты(х) пѣснїй складає(т) Рйт(м), вꙿ тѣню здорóвы(м) (Київ, 1632 *Євх.* 302).

3. *(цілий, неушкоджений, живий)* здоровий: мы зáсь,... пожыткї нн҃ѣ ω(д)бїрáємо,

гды тя щасливє до на́съ звроче́ного, здоро́вого и нєнарꙋше́ного ѡгляда́ємо (Манява, 1619 *Привит. Феод.* 288); Самъ... показа́лєсь дѣлность твою... гдысь... з' посрόдкꙋ нєпрїѧ́тєлєй ла́скою Бж҃єю, ...//... мꙋжнє ра́жачи ка́рки их', напоίвши мєчь свой, крόвю нєпрїѧ́тєл'скою з' пострѣлєнымъ конє́м' вышолъ здорόвый (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 6-7).

4. *Перен.* Істинний, правильний, правдивий, непомильний: а наша вѣра ч(с)таѧ цѣла и здорова стои(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 254 зв.); за Латинниками есмо пошли,... за сталою правою опокою Петра, и за верою здоровою (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 286); оу́чнємъ, и дόбрє вє́рѣ Каѳтоли(ц)кой зычли́вымъ, и здорόвꙋю наꙋкꙋ ма́ючим' згόла сє тыє Кни́ги зака́зуют' и ѡдыймꙋют' (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 4 зв.); Та́кжє хтό бы ѡ(т) здорόвои вѣры и на́мєншєє штό пєрємѣни(л), всю вѣрꙋ нарꙋша́єтъ и псꙋєтъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 234);

добрий, корисний: а што(ж) ты здорового знає(ш) да говори(ш), а што(ж) за пожито(к) и́нокꙋ ѡ(т) твόєє бєсѣды (п. 1596 *Виш. Кн.* 245 зв.); ѡ̑ вѣрнаѧ оутѣчко, гдє кромъ воу́н'тъпли́вости оутоноу́ти ти́ прїи́дєтъ, ѡ̑ здорόваѧ порадо, прєз' котόрꙋю конє́чнє зги́нꙋти моу́сишъ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 38 зв.); што мы видѧчи волю, и радꙋ єго Милости здоровꙋю, и Цєркви Божой вєл'цє потрєбную, и пожитєчнꙋю, // позволилисмо, абы... отєцъ Архимандрита... данины, грꙋнты,... въ своємъ завѣдованью мѣлъ (Київ, 1631 *ПВКРДА* II-1, 105-106); Потрєбꙋючо́мꙋ пора́ды пода́ти здорόвꙋю радꙋ (Львів, 1646 *Зобр.* 71);

тверезий, розсудливий: иншую угоду аренъды зо мъною и зъ моими потомъками, такъ яко преречоно есть, выражоные зъдоровымъ побожънымъ и сълушънымъ умиръкованьемъ, кнзя викареи, на он часъ будучие, учинити будут повинъни (Луцьк, 1559 *АрхЮЗР* 8/VI, 68); Бачє(н)є здорового вырозꙋмє(н)ѧ нєха(и) то тм(с) само зо мною розсꙋди(т) (Кореличі, 1593 *ЛСБ* 287, 1); Здорόвый рόзꙋмъ мѣй ѡ правосла́вной наоу́цѣ (Острог, 1614 *Тест.* 136); Повѣжтє на́мъ Нб҃са, чи όнъ васъ злы́мъ слόвомъ, Помышлє́нємъ обра́зилъ в' рόзмыслѣ здорόвомъ (Вільна, 1620 *Лям. К.* 4); абы(с)мо //... здорόвыми очи́ма,... могли ихъ на яво вы́дати и причи́ны або поча(т)ки ѡсвѣти́ти (серед. XVII ст. *Кас.* 62-62 зв.).

7. *У знач. ім.* Здоровий, -ого: Жє ся люди дивовали видячи нємыє мовячи уло(м)ныє здоровыє хромыє ходячиє... и славили бога Израє(л)ского (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 15 зв.); якъ здоровомꙋ лѣкарства, такъ рѣчи цѣлой поправлє(н)ѧ нє потрє́ба (Острог, 1587 *См. Кл.* 16 зв.); нє потрєбоу́ютъ здорόвыє лѣкара а́лє хόрыє (Острог, 1607 *Лѣк.* 4); нє пришό(л) є(м) длѧ здόровы(х), а́лє длѧ хόрихь которїи потрєбоу́ють лѣка́рства (поч. XVII ст. *УЄ* № 91, 49 зв.); вє́длꙋгъ Хрїстїа́нскогѡ старода́вногѡ звычаю на́шого,... здорόвыѣ навѣжа́ймѡ хόрыхъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 85); **буди здоровь** — *(усталена форма вітання при зустрічі)* здоров будь (здорові будьте): бор'зо присто(ꙋ)пи(в)ши къ ісви рєкль боуди з(д)оровь оучитєлю и поцєловаль єго (1556-1561 *ПЄ* 113 зв.); **будте здоровы** — *(побажання здоров'я при частуванні)* будьте здорові: ѡ такомъ банкєтѣ бꙋдтє здоровы панє ѡ(и)чє и пани матко (к. XVI ст. *Розм.* 23 зв.); **бодай здоровъ былъ** — *(побажання здоров'я при згадці про кого-небудь)* нехай здоровий буде: Тыє ж Кгрекове... и то пишут: бодай господаръ цесаръ нашъ здоровъ былъ, же мы Кгрекове за єго панством в покою сѣдимо (Львів, 1605-1606 *Перест.* 36).

Див. ще **ЗДРАВЫЙ, ЗДРОВЫЙ.**

ЗДОРОВЬ *див.* **ЗДОРОВЫЙ.**

ЗДОРОВЬЄ *див.* **ЗДОРОВЄ.**
ЗДОРОВЬА *див.* **ЗДОРОВЄ.**
ЗДОРОВЯ *див.* **ЗДОРОВЄ.**
ЗДОРОВА *див.* **ЗДОРОВЄ.**
ЗДОРОЖНИЙ *див.* **ЗДОРОЖНЫЙ.**

ЗДОРОЖНОСТЬ *ж.* Помилка, хиба: Збываетъ ми въ томъ девятомъ отступницкомъ роздѣлѣ отповѣдати як на иншіи ихъ здорожности, такъ особливе на листъ Петра патріархи Антіохійскаго (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 788); **домъ здорожности** — дім розпусти: До́м҄ здоро(ж)нос(т)и, до(м) вытѧгнє(н)ѧ, а́бо Тє́рнѧ (1627 *ЛБ* 194).

ЗДОРОЖНЫЙ, ЗДОРОЖНИЙ *прикм.* (*стп.* zdrożny) **1.** Недоречний, недоладний, нестосовний: за́цности и знамєни́тости свѣта сєгѡ шѹка́ти, и ты́ми єи здо́бити и сла́вити, ре́чъ є́стъ здоро(ж)наѧ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 16);

у знач. ім. с. р. **здорожноє** — недоладне, -ого; недоречне, -ого: ничого здоро(ж)него нє боудє(т), єгда тоє слово ...//... о пєрвєнство пора(д)кѹ, а нє звєрхности розѹмѣти боудєшъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 102 зв.-103).

2. Нечесний, гідний осуду, злий, грішний, неморальний: тм҃(ст)... здавна всє здо́рожноє по мнє разѹмѣючи по звєрхно(мѹ) вшєля́кую звєрхно(ст) причита́ючими а заѡ́чнє и ѹпри(и)мє нєхо(т) и нєла́ску ѡ сла́вє моє(и) кновати рачи(ш) (Кореличі, 1593 *ЛСБ* 246, 1); И далей... мовитъ: "бы ся добре было на него што и здорожного показало, якожъ не показало, предъся выступокъ особы справы и моцы вряду не могъ бы увлачати и уймовати" (Вільна, 1599 *Ант.* 823);

у знач. ім. с. р. **здорожноє** — гріховне, -ого; неморальне, -ого: По́кѡлъ чловє́къ Бг҃а сѧ дєржи́тъ, и по́кол҄ при нє́мъ найдѹє́т҄сѧ, по́ты нѣчо́го нє бро́ит҄ здоро́жного (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 23).

ЗДОСТАТЧИТИ *дієсл. док.* (чого) (*надати кому-небудь засоби до існування*) забезпечити: братью черпцовъ водлугъ заможности доходовъ того манастыря тамъ ховати и опатровати, такъ много, иле бы здостатчити могли пожитки того манастыра на выхованье братьи (Краків, 1605 *АЗР* IV, 253).

ЗДОХЛИНА *ж.* (*труп здохлої тварини; падло*) здохлятина: Вса́коє што ма́є(т) пе́рьє и лѹскѹ є́сть бѹ́дєтє, а што ко́лвєкъ пе́рьѧ и лѹски нє ма́є(т), ты́и сѹ́ть обрыдли́ви, мѧ́са и́хъ є́сть нє бѹ́дєтє а здо́хлинъ варо́вать сѧ бѹдєтє (серед. XVII ст. *Хрон.* 118 зв.); є́сли хто водо́ю поліє́тъ насѣньє а пото́мъ є́гѡ здо́хлина доткнє, на ты́хъ мѣстъ бѹдєтъ сплюга́вєно (Там же, 119).

ЗДОХЛЫЙ, ЗЪДОХЪЛЫЙ, ЗЪДХЛЫЙ *прикм.* (*про падаль*) здохлий, дохлий: в томъ стадє... видє(л) єсми вола зъдохълого (Луцьк, 1564 *ТУ* 108); Ой ты, мужу необачный! Зроби жонѣ бенкетъ смачъный: Змажъ ю лоемъ зъдхлого хорта, Ачей зженешъ з шкуры чорта (Луцьк, 1575 *КС* XXV, 98); ѡвожъ єщє прѣшій ѡнъ ада́мъ вы́гнаный з раю зє(м)ского скорами сєбє приѡдѣвъ здо́хлы(х) звѣрѧ(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 13 зв.); Та́къжє и проти́вникѡвє, гды всє што мѣли потрави́ли, в҄ та́къ сро́ґїй нєдоста́токъ, и нєво́лю з҄ го́лодѹ в҄па́ли, жє и тѣла чловє́чїи, и бы́дло здо́хлоє,... мѹсѣли ѣсти (Київ, 1627 *Тр.* 668); па́нъ єгѡ ѡ(т)дастъ вола за вола, а здо́хлогѡ́ сєбѣ во́змє (серед. XVI ст. *Хрон.* 99).

ЗДОХНУТИ *дієсл. док.* **1.** (*про тварин*) здохнути, згинути: Гринца безвинне с попелом выгнали, тамже ему кон здох (1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 101); єстли бы хто кому застави(л) коня або вола бє(з) року або и на ро(к) а в то(м) часє ѡноє заставы то(т) ко(н) а(л)бо во(л) здохнєть бєзъ причины..., тогды таковового конѧ... платити нє повинє(н) (1566 *ВЛС* 74); Огєнь та́мъ нѣко́ли нє з҄га́снєтъ, че́рвъ та́мъ нѣ́гды нє здо́хнєт҄ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 42); пта(х) якъ лєтѣ(в) прє(з)

мѣсто то впалъ и здохъ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 165).

2. *Зневажл. (про людину)* здохнути, померти: цєса(р) тѹр҆скіи сєлим҆ си́рію, єгѝпє(т), и ара́вію взѧ́вши, оу костантинополю здо(х) (1509-1633 *Остр. л.* 126); Егда... царъ еретикъ здохъ, жена его ...//... православіе утвердила (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 65-66); тогды(ж) єго ѹдари(л) аггль па(н)ски(и) длѧ того и(ж) нє да(л) хвалы богу и будучи сточоны(и) ѡ(т) чє(р)вє(и) здо(х) (II пол. XVI ст. *КА* 66); борис ѡт страха нагле здох (поч. XVII ст. *Вол. В.* 99); Єди́нъ нѣ́ѧкїйсь з҆ межи проти́вныхъ Сараце́нѡвъ ко́нный,... в҆ еде́нъ ро́въ з҆ коне́мъ па́дши, здо́хъ (Київ, 1627 *Тр.* 667); *Образно*: Сє(и) єстъ трѹпъ того рапсака па́пєж҆ского гла(с)а, наглє здохлы(и) лєжи(т) (1599 *Виш. Кн.* 216 зв.).

Див. ще **ИЗДОХНУТИ.**

ЗДРАВИЄ, ЗДРАВІЄ, ЗДРАВЇЄ, ЗДРАВЫЄ *с.* (*цсл.* здравиє) **1.** *(стан організму, при якому нормально функціонують усі його органи)* здоров'я: кр(с)ть раслаблєны(м) здравиє гладным хлѣбъ (1489 *Чет.* 21 зв.); мы... хочє(м) дръжати... длѧ своєгѡ дѹшєвнагѡ спсєнїѧ и тєлєснагѡ здравиѧ тымъ ѡбычає(м) бра(т)ствѡ дхвноє (Львів, 1544 *ЛСБ* 10); Писа(н)є любви вашоє врѹчено ми є(ст) ѡ(т) посла(н)ны(х) к ва(м) бра(тии) вилє(н)скоє чєрє(з) которы(х) за посєщєниє здравиѧ моєго хѹдого вєлико дѧкѹю (Новогородок, 1592 *ЛСБ* 213); Заты(м) зычими в(ш) мл(с)ти ѡ(т) га ба добро(г) здравіа (Сучава, 1599 *ЛСБ* 345, 1 зв.); довлѣет ми свой струп соглядати и к здравию приводити, а не других раздражняти (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 192); Тѣмъ жє възрадова(х)сѧ... ѡ здравыи твоє(м) (Ірклїів, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 37); **учинити за здравіє** — відправити молебень за здоров'я: мы... сь нашимь млєбникѡм... кир силїѡанѡм,... ѹчини(х)мо за нашє з(д)равіє (Сучава, 1514 *Cost. DB* 327).

2. *Перен.* Благодать Божа: є́сли бы в хоро́бѹ якѹю дхо́внѹю, то єс(т) в҆ грѣхи впа́лъ, абы покаѧ́ніє(м) я́ко лєка́рство(м) на(и)скѹтє(ч)нєйши(м) здра́віѧ пє(р)во(г) то є́стъ блгода́ти Бжїа достѹпи(л) (Львів, 1645 *О тайн.* 6).

Див. ще **ЗДОРОВЄ, ЗДРОВЄ.**

ЗДРАВИЙ *див.* **ЗДРАВЫЙ.**

ЗДРАВІЄ *див.* **ЗДРАВИЄ.**

ЗДРАВЇЄ *див.* **ЗДРАВИЄ.**

ЗДРАВЇЙ *див.* **ЗДРАВЫЙ.**

ЗДРАВНЫЙ *прикм.* (*цсл.* здравныи) *(який містить побажання здоров'я)* заздоровний: А на кожды(и) ро(к) имаю(т) быти д: лито(р)гии (!) за всє бра(т)ство за всє здра(в)наѧ и памѧ(т)наѧ (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399).

ЗДРАВОСТЬ *ж.* (*цсл.* здравость) *(стан організму, при якому нормально функціонують усі його органи)* здоров'я: Чєтвє́ртаѧ звѣзда; значи́тъ здра́вость тѣла (Чернігів, 1646 *Перло* 164 зв.).

Див. ще **ЗДОРОВОСТЬ.**

ЗДРАВСТВОВАТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* здравствовати) *(бути здоровим, благополучно існувати)* здравствувати, здрастувати: Братствѹ лвовскому ѹспєния прч(с)тоє бци матєрє божєи ѡ г(с)дѣ радовати(с) и ми(р)нє здравствова(ти) жєлає(м) (Дубно, 1592 *ЛСБ* 212); здра(в)ствѹ(и)тє и молитє(с) за мя ѡка-я(н)нѹю... писавша... сє(ст)ра и послѹшница та(т)яна боговитило(в)на мали(н)ска (Верба, 1606 *ЛСБ* 407, 1); вша м(л) за дє(р)зновєнноє про(с)титє и ми(р)но здра(в)ству(и)тє (Афон, 1614 *ЛСБ* 446, 1 зв.); valeo, здравствую, могу (1642 *ЛС* 407); князю Сємєну васи(л)євичѹ Прозоро(в)ско(мѹ)... воєводѣ... Пути(в)скомѹ Си(л)вєстє(р) Косовъ... здра(в)ствова(ти) и радоватися многолѣ(т)нє жєлає(т) (Київ, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 34).

ЗДРАВЪ *див.* **ЗДРАВЫЙ.**

ЗДРАВЫЄ *див.* **ЗДРАВИЄ.**

ЗДРАВЫЙ, ЗДРАВИЙ, ЗДРАВЇЙ, ЗДРАВЪ, ЗДРАВЬ *прикм.* **1.** *(який має добрий стан здоров'я)* здоровий: Та(к)жє ω(т) кашлю ωзми боуквицѣ и сто(л)ци с прѣсны(м) мєдомь оувари и пїи тъплъ здравь боудє(т) (XVI ст. *УТ,* фотокоп. 7); з ла(с)ки б҃жии споко(и)но в на́(с), и вси єсмы здра́ви (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 2); А когда их в том неприклонных и гордых увидели, тогда их от соборной церкви, яко гнилы уд от здраваго тѣла, отсекли и проклели (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 176); incolumis, здравъ, цѣлъ (1642 *ЛС* 231); тако́вω(г) да́рѹ; Б҃гъ слѹшнє боро́нить, такώви(м) людє(м), кото́рыи здра́ви бы́ли (Чернігів, 1646 *Перло* 125).

2. *Перен.* Істинний, правильний, правдивий, непомильний: если кто... не есть единомыслен в здравом и // чистом исповѣдании правое, соборное и апостольское божественное церкве вѣры, таковый во истинну живо и вѣчне умер (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 168-169);

тверезий, розсудливий: Вто́роє събо́рно съзва(в)ши бра(ти)ю правъслав'ны(х) в шко́лѹ рано по проспа́нїи нощно(м) доко́лѧ єщє мо(л)ва ми́ркаа (!) смѹщє́нїє и попєчє́нїє на мы́сль бо(д)рѹю и з(д)равѹю нє възы(и)дє(т) (1599-1600 *Виш. Кн.* 201 зв.); Зри жь ту судом здравым мысли любимый прочитателю, того ходатая зовемого исусового живота, проповѣдника евангельского — не лживый ли то таковый исусов живот (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 165); святые отцы,... видѣвши неисцѣлную рану гордаго помысла латинского, мудрость от здраваго мудрования благочестивое вѣры отсѣкли (1608-1609 *Виш. Зач.* 208); Что сна́днє з настѹпѹючих пєрєгграфо(в) здравый ра́зѹм' всѧ́комѹ и́мѹщємѹ позна́ты (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 33).

3. *У знач. ім.* здоровий, -ого: нє трєбѹють бо здрави врача но болѧщии (1489 *Чет.* 308); и нє потрєбѹютъ здра́вїи врачѧ (Заблудів, 1568 *УЄ* № 552, 2 зв.).

Див. ще **ЗДОРОВЫЙ, ЗДРОВЫЙ.**

ЗДРАВЬ *див.* **ЗДРАВЫЙ.**

ЗДРАДА, ЗЪДРАДА *ж.* (*стп.* zdrada) **1.** *(перехід на бік ворога)* зрада: Єсли он признаєт, же не по конѣ пана воєводы кієвского, але от мене з здрадою єздилъ, я готовъ горло моє дати (Львів, 1605-1606 *Перест.* 38); полковникъ, учынивъши на протестанъта фурию,... шыю хотел утяти, задаючы тое, же войско Запорозъское лекъце важилъ и о здраде его мыслилъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 127).

2. *(віроломство, зрадництво, підступ)* зрада: Якож дей онъ самъ небожчикъ тое забите свое приятелем и суседом околичнымъ оповедалъ..., ижъ забито его в дому спячого здрадою (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 369); Доткнися одно сумненья своего, Өилялете, што людямъ өальшы и здрады и поступки задаешъ, обачишъ (и самъ,) на какомъ тая прывара зостанетъ (Вільна, 1599 *Ант.* 813); Кла́мства, фа́лшѹ, здра́ды, по(д)стѹпкѹ, по́твары,... нєнависти отиню́дъ нє зна́лъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 19); Небожчикъ, постерегши в горелце порошокъ, обавяючисе таковое зъдрады,... тое горелъки пит не хотел (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 8/III, 584); Б҃гъ, ...//... прє(д) всѣми ω(т)кры́є(т), мо́вы и здра́ды, хи́трости и нєна́висти (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 42-43); и тое место презъ здраду тыхже месчанъ луцьких опановалъ (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 426).

3. *(відмова від своїх переконань, поглядів і т. ін.)* зрада: далеко болшъ въ правѣ духовномъ здрада духовная, которая въ такомъ поступку явне се указуетъ (Володимир, 1608 *АСД* VI, 118); А слѹхаючи Ап(с҃)ла, Абысмы ю(ж) нє бы́ли дѣтми хвѣючимисѧ, и нє былѝ оунє́сєны ω(т) ко́ждого вѣтрѹ наѹки в' лжи́ лю(д)скои, в' хи́трости

штӧкъ здра́ды (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 286); мы..., та́къ ба́рзо варӧємоса хитрова́ти и прєвро́тнє розӧмѣти, а́лбо новѡ́тнины ва́житиса въ пода́но(м) на́мъ мо́цно // вызна́ню повшє́хнои Ап(с)льскои нєпока́ланои вѣры, и́лє мо́жємо розӧмѣти въ то(м) смєртє́лнои здра́ды живота сво́єго (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 195-196); єсли прє́то ро́зӧмъ єгѡ понѣкон'дъ лє́гкимъ бӧдєтъ, прира́зитъса мы́слємъ нєчи́стымъ, наты́хъмѣстъ дӧховє з'дра́ды, жи(р) собѣ найдӧютъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 341).

Див. ще **ЗРАДА.**

ЗДРАДЕЦКЕ *присл.* (*стп.* zdradzieckie) зрадливо, по-зрадницьки, підступно: Плачливе светчуся и ускаржаю на ниякого Войтеха Домановского... и... помочниковъ, которые ...засадившися непристойне, умыслне, здрадецке, з немалым людей, ...// мене кгвалтом, зле, непристойне... на сани вкинули (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 8/III, 476-477).

Див. ще **ЗДРАДЕЦКО, ЗДРАДЛИВЕ, ЗРАДЕЦКИ, ЗРАДЕЦКО, ЗРАДЛИВЕ, ЗРАДНЕ.**

ЗДРАДЕЦКИЙ *прикм.* (*стп.* zdradziecki) *(підступний, віроломний)* зрадницький: за таковым окрутным и тиранским, здрадецким замордованъемъ брат нашъ небожчик пан Счасный Харлезский с того света зшол (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 495).

Див. ще **ЗРАДЕЦКИЙ.**

ЗДРАДЕЦКО, ЗЪДРАДЕЦЪКО *присл.* (*стп.* zdradziecko) те саме, що **здрадецке**: кгды мене въ томъ здрадецко поступуючи зо мною, упевнилъ,... ужилемъ пана Александра Мирского, абы впродъ до того то Пакевича ехалъ (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/I, 160); по которомъ дзвоненин̃ю зараз неведати якие гулътаи, пропомъневши боязъни Божоє... серце у дзвону великого... зъдрадецъко по злодейску влезши... урезали (Луцьк, 1644 *АрхЮЗР* 6/I, 797); а́литъ нападаєтъ Птоломе́й на па́ныхъ здраде́цко и без' вѣсти, и та́къ всѣхъ банкєтӧючихса позабі́а́лъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 942).

Див. ще **ЗДРАДЕЦКИ, ЗДРАДЕЦКО, ЗДРАДЛИВЕ, ЗРАДЛИВЕ, ЗРАДНЕ.**

ЗДРАДЕЦСТВО *с.* (*стп.* zdradziectwo) *перен. (поведінка, вчинки зрадника)* зрадництво, зрада: Пр(о)ркъ Бж҃ій оускаржа́єтса, якобы на зраде́цство а́лбо нєдодєржа́н'є сло́ва сме́рти, и́жъ ѡкна́ми въшла и позабива́ла и́хъ ѡтрочáта и юно́ша (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 937).

Див. ще **ЗРАДЕЦСТВО.**

ЗДРАДЗАТЪ *дієсл. недок.* (*стп.* zdradzać) (кого) *(діяти по-зрадницькому, підступно, віроломно стосовно кого-небудь)* зраджувати: кгдымъ кго намавяла до брати свы(и) повєдалъ жє я нєхъцє пана подъкоморого здрадзатъ бо ты за то побрала ӧ нихъ пєнєнъдзы (Луцьк, 1580 *ЖКК* I, 186).

Див. ще **ЗДРАДИТИ, ЗДРАЖАТИ, ЗДРАЖОВАТЇ, ЗРАДИТИ, ЗРАЖАТИ.**

ЗДРАДИТИ *дієсл. док.* (кого) *(учинити по-зрадницькому, підступно, віроломно)* зрадити: Klim: Myły brate ia z toboiu Ta iák każesz sczo tia zdrádiu Kotá v pered w tot mich wsádyw (Яворів, 1619 *Гав.* 19); онъ бєз'розӧмникъ... нєсправєдли́вє Па́на своє́го здра́дилъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 430); А коли оузрѣла жона Само́ила, кри́кнӧла вєли́кимъ го́лосомъ, и рєкла до Саӧла: чомӧ є́сь мєнє здра́дилъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 238); *Образно*: Прӧдко свѣтъ той здрадитъ чл҃вка: и оучинитъ бо́гатого оубо́гимъ (поч. XVII ст. *Пчела* 29 зв.).

Див. ще **ЗДРАДЗАТЪ, ЗДРАЖАТИ, ЗДРАЖОВАТЇ, ЗРАДИТИ, ЗРАЖАТИ.**

ЗДРАДЛИВЕ *присл.* (*стп.* zdradliwie) те саме, що **здрадецке**: припа(д)ши здра(д)ливє прєрєчоны(и) Вєрєщака ис тыми тата(р)ми,... пана ро(т)мистра... з росказа(н)я ...//... пана воєводы києвского,... здра(д)ливє єго само(г)[о] и при нє(м) товаришовъ

...помо(р)довали (Житомир, 1584 *АЖМУ* 117-118); Нє оуслꙋхавши Ка́инъ Г(с)да бга и оупомина́нѧ єгѡ, здрадли́вє бра́та на по́лє вы́звавши заби́лъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 11); року прошлого,... козаки Запорозъкие с татари,... зъ гулътайствомъ розънымъ и хлопами своволъными злучывъшисе,... впрод войско квартяное здрадливе знесъли (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 394).

Див. ще **ЗДРАДЕЦКО, ЗРАДЕЦКИ, ЗРАДЕЦКО, ЗРАДЛИВЕ, ЗРАДНЕ.**

ЗДРАДЛИВОСТЬ *ж.* (*стп.* zdradliwość) зрадливість: Настꙋпатъ бо на на́съ Во́йска, и мо́цы Нб(с)ныи, и нєпрїа́тєлскаѧ потꙋжностъ, ста́ршїи тє́мностей, свѣтовлада́цы здра(д)ли́востєй (Львів, 1642 *Час. Слово* 267).

ЗДРАДЛИВШИЙ *прикм. в. ст. (який містить у собі більшу небезпеку, загрозу)* зрадливіший: Якъ по єдно́й Сторонѣ на широ́кость мо́р'скꙋю, и оуро́чища страшныє сѧ п'щати, ре́чъ е́стъ ко́ждомꙋ, а ба́рзѣй нєоумѣе́тномꙋ нєбєзъпе́чнаѧ,... та́къ по дроу́гой Сторонѣ єщє здрадли́вшеє нєбєзпєче́н'ство (Львів, 1614 *Кн. о св.* 440-441).

Пор. **ЗДРАДЛИВЫЙ.**

ЗДРАДЛИВЪ *див.* **ЗДРАДЛИВЫЙ.**

ЗДРАДЛИВЫ *див.* **ЗДРАДЛИВЫЙ.**

ЗДРАДЛИВЫЙ, ЗДРАДЛИВЫ, ЗДРАДЛИВЪ *прикм.* **1.** *(здатний на зраду, підступ, віроломний вчинок)* зрадливий: Czy lichij lude O Boże myłostywy Kolisz by sia tot trápył czołowik zdrádliwy Sczo mi tákoie ryczy oś Páne nábroił (Яворів, 1619 *Гав.* 20); Притво́рный: Змышлѧ́ючїй, здрадли́вый (1627 *ЛБ* 100); Пронырли́вєцъ: Прохи́ра, ный, здрадли́въ (Там же, 101); Ꙋбо́гїи та́мъ Кроле́вє: ...и нєпрїе́мныє похлѣбства здрадли́выхъ Пи́сарѡв' (Львів, 1642 *Час. Слово* 274);

(властивий зрадникові) зрадливий: гдє в' то́й ча́съ строе́насѧ ша́тноє; гдє ро́скошъ попꙋ́днаѧ, нєчи́стаѧ, и бры́дкаѧ; гдє ме́рзкоє мꙋжєло́жство, в' пожадли́вости здрадли́вꙋй кохаючїися... // ...абы́смо вєсо́лыи находи́лисѧ (Львів, 1642 *Час. Слово* 270-270 зв.).

2. Зрадливий, фальшивий, підлий, віроломний, брехливий: Гди вырви дꙋшꙋ мою, ѡ(т) // нєзбо́жной гꙋбы, и ѡ(т) ѧзы́ка здрадли́вого (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 124-125); Гоу́си за́сѧ крыко(м) свои(м) чоу́йныє, ѡбоудїли людій: и длѧ того(ж) то(т) лю(д) на пси бы́лъ гнѣвли(в)шїй, ихъ я́ко здра(д)ли́выхъ ре́чи посполїтой стро́жовъ, на шоубєнїци кр(с)нои забива(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 301 зв.); Пока́зує(т) в'пра́вдѣ свѣтъ якоє(с) єстєство, алє ры́хло мнѧ́ючєє, и ска́зѣ по(д)ле́глоє: нѣѧ́коє(с) добро, алє припра́вноє здра(д)ли́воє, фа(л)ши́воє (Там же, 234).

Див. ще **ЗРАДЛИВЫЙ.**

ЗДРАДЦА, ЗДРАЙЦА, ЗДРАЙЦЯ *ч.* (*стп.* zdradźca, zdrajca) *(той, хто діє по-зрадницькому, підступно, віроломно)* зрадник: А ты(х) здра(и)цꙋвь А винова(и)цꙋвъ которы(х) ѡ(н) ва(м) ꙋснє повѣ(л)... до на(с) ѡ(т)сыла(и)тє (Корсунь, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 113); Мы вси маемъ ся тымъ ображати отъ тыхъ здрайцовъ нашихъ, которые то наварили (1596 *МИВР* 67); Июда искаріотскій апостолъ былъ, чуда чинилъ; ставшися здрадцею, не єст южъ апостолъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 47); Сирі́йскїй Кро(л) пыта́нїє чини(л), хто́ бы єго́ здра(д)цєю бы(л) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 103); боу́дє(т) но́шєный або триманый ѡ(т) а́гглѡ(в) и Сєрафи́мовъ, кото́рый нєкгды(с) ѡ(т) като(в) злы(х) здрайцовъ, ношо́ный, шпєчо́ный, и ѡплюга́влєны(и) бы́лъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 301); ко́ждый кото́рый не́приѧзнь хова́єтъ, здра́йцєю єстъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 61); Prodawala babusienka iayca, — Hde-m sia wziaw kozak zdrayca, Vchopyw y zwaryw y zyw babusine iayca (бл. 1650 *ШКН* 179).

Див. ще **ЗРАДЦА.**

ЗДРАЖАТИ *дієсл. недок. (діяти по-зрадницькому, підступно, віроломно)* зраджу-

вати: а дмитр на царствѣ сѣл, хот не долго еднак: здражен // и забит (поч. XVII ст. *Вол. В.* 99-100); Лєщѹ: Здража́ю, ѡшѹкива́ю (1627 *ЛБ* 57).

Див. ще **ЗДРАДЗАТЪ, ЗДРАДИТИ, ЗДРАЖОВАТЇ, ЗРАДИТИ, ЗРАЖАТИ.**

ЗДРАЖОВАТЇ *дієсл. недок.* (кого) *(діяти по-зрадницькому, підступно, віроломно стосовно кого-небудь)* зраджувати: тогды соблаж'на(т)сѧ мнози и дроугь дроуга боудє здражоватї и нєнавидѣти (1556-1561 *ПЄ* 101 зв.).

Див. ще **ЗДРАДЗАТЪ, ЗДРАДИТИ, ЗДРАЖАТИ, ЗРАДЖАТИ, ЗРАДИТИ.**

ЗДРАЖѢНЬЄ *с.* Зрада, зрадництво, віроломство: Лєсть, лщє́нїє: Здра́да, здражѣньє, ѡшука́ньє (1627 *ЛБ* 57); Прєлщє́нїє: Пєрєлєщѣньє, здражѣньє, ѡма́на (Там же, 95).

Див. ще **ЗРАДЖАНЄ.**

Пор. **ЗДРАДИТИ.**

ЗДРАЙЦА *див.* **ЗДРАДЦА.**

ЗДРАЙЦЯ *див.* **ЗДРАДЦА.**

ЗДРАЙЧИНАЯ *ж. (та, котра діє по-зрадницькому, підступно, віроломно)* зрадниця: Та́къ албовѣ(м) и патрїа́рха оучини(л) їѡсифъ, здрайчиной своє(и) // вы́да(л) ѡдѣнѧ з нєво́лѣ слоужины выскочи́вши: на кроле́вство встоупи(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 92 зв.-93).

ЗДРАПАНЫЙ *дієприкм.* Подряпаний, *діал.* здрапаний: Днє(с) тѣло е́го... котроє на ѡ́кроу(т)ной моу́цѣ бы́ло, я(к) мѣ(х) здєрты(и) тѣло єго здра́паноє (XVI ст. *УЄ* № 29519, 46 зв.).

ЗДРИГНУТИСА, ЗДРЫГНУТИСА *дієсл. док. (захвилюватися від сильних емоцій)* здригнутися: А ѡнь ани здрыгноу(л)сѧ ѡкаян'ный, нє вырозумѣ(л) томоу бєздоуш'ный, и(ж) єго пань и єго оучитє(л) ноги оумива(т)є(т) (!) и ѡтирає(т) (XVI ст. *УЄ Трост.* 54); *(забитися, стиснутися від хвилювання) (про серце)* здригнутися: яко(ж) тоу(т) богобо(и)ноє православ́ного хр(с)тїанина ср(д)цє на тоє смотрєчи нє з(д)ригнєт'сѧ (1598 *Розм. пап.* 4).

ЗДРОБНА *присл. (стисло)* коротко: Ѡб'ѧснѧєт' прєто им' з'дро́бна при́повѣсть сю́ю Г(с)дь (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 586).

ЗДРОВ *див.* **ЗДРОВИЙ.**

ЗДРОВЄ, ЗДРОВЬЄ, ЗДРОВЯ, ЗДРОВѦ *с.* (*стп.* zdrowie) **1.** *(стан організму, при якому нормально функіонують усі його органи)* здоров'я: Пановє мєщанє бра(т)ство лво(в)скоє ти(м) писа(н)ємь наши(м) здровя ва(ш) мл(с)ти навєжаємо и всєго доброго ѡ(т) г҃а бг҃а... жичимо (Сучава, 1603 *ЛСБ* 376); здровя здровости — salus (I пол. XVII ст. *Своб.* 27); **в доброумь здровю** — *(фізично і психічно правочинний)* у доброму здоров'ї: ва(с)ко мига(л)чѧ пришо(д)ши пєрє(д) врѧ(д) вызналь в доброумь з(д)ровю котрыи дѣвкы свои има(л) (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦДІАЛ* 37, 16, 18).

2. Безпека, цілість: Самоелъ Сенчило... противко имъ и противко иншимъ всимъ протестовалъ се у въ ураду свѣцкого, якобы одъ нихъ здровья беспечонъ не былъ (Володимир, 1608 *АСД* VI, 116).

3. Життя, існування: частыє вєсти доходѧт, якобы имъ Ваша Милость ѡ горло стат мѣлъ, а Вашей Милости розѹмєт, можє жє ницъ иншого над здровє // милшого (Белз, 1552 *AS* VI, 128-129); Смѣлє ѡйчи́зны боро́нѧчи: Здро́вѧ за ню покладаючи. Єдна́къ пото́мнымъ вѣкѡмъ, сла́ва Вѣчнаѧ, по тобѣ зоста́ла (Київ, 1622 *Сак. В.* 41).

Див. ще **ЗДОРОВЄ, ЗДРАВИЄ, ЗДРОВИЄ.**

ЗДРОВИЄ *с.* Те саме, що **здровє** у 1 знач.: всєгда ѡ много лє(т)но(м) здрови(и) вм҃ ради слыши(м) ко(ж)дого часу (Стрятин, 1561 *ЛСБ* 35); Мнє вє(л)цє ла(с)кавы Пано-

вє бра(т)ство здровия доброго и всєлаки(х) радостны(х) потѣ(х) ѡ(т) г(с҃)а бг҃а в(ш) м(с)тя(м) жычимо (Устя, 1614 *ЛСБ* 450).

ЗДРОВИЙ, ЗДРОВ, ЗДРОВЬ *прикм. (який має добрий стан здоров'я)* здоровий: Та(к)жє що ты(ж) ростє(т) по(д) ѡко(м) яко масъ дикоє сто(л)ци боуквицѣ, и прикладаи на ѡчи здровь боудє(т) (XVI ст. *УТ*, фотокоп. 5 зв.); я... на тѣлѣ бывши ба(р)зо хоры(и) алє на дш҃и и на ѹмыслѣ мо(ц)нє достатєчнє и правє цѣлѣ здрови(и)... явнє яснє правдивє щирє вызнаваю жє кажды(и) ѡ(т) приятєловъ мои(х)... досы(т) маютъ за своє (Лопушна, 1598 *ЦДІАЛ* 201, 4, 12, 49); Pomáhay boh brátya Trużelnicy Czy zdrowiste horásd wszy (поч. XVII ст. *Траг.*, фотокоп. 6); здров — columis (I пол. XVII ст. *Своб.* 27).

Див. ще **ЗДОРОВЫЙ, ЗДРАВЫЙ.**

ЗДРОВЬ *див.* **ЗДРОВИЙ.**

ЗДРОВЬЄ *див.* **ЗДРОВЄ.**

ЗДРОВЯ *див.* **ЗДРОВЄ.**

ЗДРОВА *див.* **ЗДРОВЄ.**

ЗДРОЙ *ч.* (*стп.* zdrój) **1.** *(потік води, що виходить на поверхню землі)* джерело: Тѹтъ сли́чный цнѡтъ; огородъ рѣки полива́ютъ: Кото́рый вѡдъ живы(х) здроємъ обфитѹютъ (Єв'є, 1616 *На г. Вол.*, тит. зв.); до́брый сє́й па́стырь... Па́слъ ихъ по гора́хъ и по здро́ахъ' (Вільна, 1620 *См. Каз.* 20 зв.); Исто́чникъ: Здро́й, жрѹдло, а́бо крыни́ца (1627 *ЛБ* 51); На́вєт' и самы́ѣ вѡды, хота бє(з)дѹшны, и нєчѹвствє́нны сѹтъ, а́лє єдна́къ здро́ѣ пос'ро(д)кѹ гѡръ, з' сєбє выпѹща́ют' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 757).

2. *Перен. (основа, начало)* джерело: Абовѣмъ та́кєсь в' оной засмакова́лъ; Жє́сь и здоро́в'а з' сѹмптомъ нє жа́ловалъ; Якъ бы мѹтныє ѡчисти́лєсь здро́ѣ: Цє́ркви ст҃о́ѣ (Львів, 1642 *Бут.* 9 зв.);

(те, звідки виникає що-небудь) джерело: Ста́райсажъ пи́лно здро(и) зло́сти затамова́ти (Вільна, 1627 *Дух. б.* 160).

ЗДРЫГНУТИСА *див.* **ЗДРИГНУТИСА.**

ЗДРѢНИЦА *див.* **ЗРѢНИЦЯ.**

ЗДУЖАТИ *дієсл., недок. і док. (бути спроможним, могти щось робити)* здужати: а́лє щѡ́жъ то є́стъ за вы́мовка, // ярма до́брого нє мочи понєсти и бє́рєма лє́гкого нє здоу́жати носі́ти, та(ж)кі́є спра́вы и притроу(д)ныє запла́ты прибо(л)шѡ́ют' (Острог, 1607 *Лѣк.* 102-103); Мощи́: Здѹжати, змочи́ (1627 *ЛБ* 65); з пла́цѹ тои во(и)ны... з га(н)бою и з сромо́тою ѹстѹпи́ти мѹсимо..., понєва(ж) тѣла... противащогоса дѹхови на́шємѹ, по(д)бити по(д) моць нє (з)дѹжаємо (сєрєд. XVII ст. *Кас.* 73 зв.).

2. *Тільки док.* (що) *(перемогти, збороти)* здужати: Можєт' ти дш҃а застановитиса грѣхо́ви: а́лє здѹжати зло́сти и з ко́рєна вы́рвати бє(з) Бг҃а нє мо́жєтъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 269).

ЗДУМАТИ *дієсл. док. (замислити, надумати)* здумати: Здѹмати, змі(с)льти, stupeo (I пол. XVII ст. *Сем.* 166).

ЗДУМЕВАТИСА *див.* **ЗДУМѢВАТИСЯ.**

ЗДУМЕНА *див.* **ЗДУМѢНЄ.**

ЗДУМѢВАНЄ, ЗДУМѢВАНЬЄ *с.* (*стп.* zdumiewanie) здивування, зачудування, зчудування: а при то́й за́сь сла́вѣ ѡбокъ ста́нѹлъ Гѹфєцъ оушикованыи... оныи твои цнѡ́ты, о́наа до намнѣ́йшого скло́нность, зго́ла на здѹмѣва́ньє минє́рвѣ (Київ, 1632 *Євх.* 292); Сна́днє то́є здѹмѣва́н'є ѡ(т) сєбє ѡ(т)далити мо́жємѡ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 938).

Див. ще **ЗДУМѢВАНЄСА.**

Пор. **ЗДУМѢВАТИ.**

ЗДУМѢВАНЄСА *с.* (*стп.* zdumiewanie się) те саме, що **здумѣванє:** До сєгѡ мѣстца мо́вы мо́єи и по́вѣсти доше́дши, и на высо́кость чѹдѡвъ Б҃а... смѡ́трачи, бє́з' го́лосѹ ѡ(т) здѹмѣва́ньа са зостава́ю (Київ, 1627 *Тр.* 668); А понєва́ж' вєли́каа знамєни́тость,

ле(д)во коли слы́ханого таково́го чѹда до страхѹ, и до здѹмѣва́нѧсѧ всѣхъ та́мошнихъ ѡбыва́телєвъ приводила (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 575).

Пор. **ЗДУМѢВАТИСЯ.**

ЗДУМѢВАНЬЄ *див.* **ЗДУМѢВАНЄ.**

ЗДУМѢВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* zdumiewać) (кого) здивовувати, дивувати, *діал.* здумівати: Изѹмлѧ́ю: Оужаса́ю, ѹязвлѧ́ю, здѹмѣва́ю, перестра́шѹю, ѡморо́чѹю (1627 *ЛБ* 47); посла́лъ ихъ, а́бы чѹдами людїй здѹмѣва́ючи, гото́выхъ послѹшникѡвъ до наѹки мѣли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 796).

Див. ще **ЗДУМѢТИ.**

ЗДУМѢВАТИСЯ, ЗДУМѢВАТИСѦ, ЗДУМЕВАТИСѦ *дієсл. недок.* (*стп.* zdumiewać się) дивуватися, *діал.* здуміватися: Писа(н)є ваше дано ми чере(з) ѡсвеще(н)но(г) ...ѡ(т)ца Іпатиѧ с которого зрозуме(в)ши добре то(мѹ) нечестивому ве(л)це здѹмеваюсѧ и(ж) таковые тѧжести ѡ(т) во(л)ка того настоѧщо(г) стра(ж)детє (Супрасльський монастир, 1593 *ЛСБ* 234); Котро́мѹсѧ всѣ се́кты мистроу́въ дивова́ли: И на єго ѡ(т)по́вѣдь, ажъ сѧ здѹмѣва́ли (Львів, 1616 *Бер. В.* 87); З боязню, на гробъ ся тотъ позираючи: И справѣ ся туй Панскуй здумѣваючи (Львів, 1630 *Траг. п.* 161); А пристѹпи́вши, доткнѹлъсѧ трѹнны: и застанови́лисѧ кото́рыѣ не́сли, дивѹючисѧ и здѹмѣва́ючисѧ, не вѣдаючи хто бы то былъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 573); Пре́то здѹмѣва́єтъсѧ, Ра́зѹмъ мо́й стра(ш)ли́вый, Зрѧ́щи вели́чествѡ твоє́, и Недосто́инство своє́ (Чернігів, 1646 *Перло* 31).

Див. ще **ЗДУМѢТИСѦ.**

ЗДУМѢВАТИСѦ *див.* **ЗДУМѢВАТИСЯ.**

ЗДУМѢЛОСТЬ *ж.* (*стп.* zdumiałość) здивування, *діал.* зду́мілість: такъ розмайтыми фїгѹрами, мно́гою и ро(з)майтою Бо(з)скою сла́вою на себе поглѧда́ти бѹдѹтъ, и́жъ ко́ждый до задиве́ньѧ и здѹмѣлѡсти прїйдетъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 307).

ЗДУМѢНЄ, ЗДУМЕНА, ЗДУМѢНА *с.* (*стп.* zdumienie) здивування, *діал.* здуміння: Та́къ и цр҃квъ сїо́нъскаѧ въ прави́ци, ѡпа́тръности б҃жеи, я́ко навдѧчнѣ́йшаа корѹна, вѣчно(и) сла́вы и́ красоты; кото́рой сѧ сла́вѣ и че́сти з вели́кимъ здѹме́нѧмъ дивѹютъ а́ггл҃скїи хѡ́ры: в тако́вой сла́вѣ и че́сти, весели́тсѧ на вѣки ма́тъка на́ша (Почаїв, 1618 *Зерц.* 63 зв.); зъ здѹмѣнѧ(м) подивѣтесѧ н҃бса томоу и задрижи зе́мле (поч. XVII ст. *Проп. р.* 128); Оужасꙗове́нїє: Здѹмѣ(н)є, зжахне(н)єсѧ, пере́страхъ, перелѧкнѣ(н)єсѧ, затрвожѣ(н)єсѧ (1627 *ЛБ* 137).

Див. ще **ЗДУМѢВАНЄ, ЗДУМѢНЄСѦ.**

Пор. **ЗДУМѢТИ.**

ЗДУМѢНЄСѦ *с.* (*стп.* zdumienie się) те саме, що **здумѣнє**: Оу́жасъ: Здѹмѣ(н)єсѧ, пережахне(н)є, перестра́хъ (1627 *ЛБ* 137).

Див. ще **ЗДУМѢВАНЄ, ЗДУМѢВАНЄСѦ.**

Пор. **ЗДУМѢТИСѦ.**

ЗДУМѢНА *див.* **ЗДУМѢНЄ.**

ЗДУМѢТИ *дієсл. док.* (*стп.* zdumieć) здивуватися, *діал.* здуміти. *Образно*: Двѣ ...злости учинили заходніи Латини, черезъ которыи и поднесли схисму и въ ней зостали. Зачимъ здумѣло небо и барзо задрижало (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 759).

Див. ще **ЗДУМѢВАТИ.**

ЗДУМѢТИСЬ *див.* **ЗДУМѢТИСѦ.**

ЗДУМѢТИСѦ, ЗДУМѢТИСЬ *дієсл. док.* (чому і без додатка) (*стп.* zdumieć się) здивуватися, *діал.* здумітися: а г(д)ы преминѹла соубо́та, мр҃їа маг(д)алы́ни, ма́рїа іаковлѧ и соло́мїа ...//... ба́рзо ра́но... пришли до гро́боу,... и здоумѣли(с) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 58-58 зв.); Прена́йч(с)тъшаѧ Ма́тка,... Котро́го кгды́ оба́чила, а́жъ сѧ

здꙋмѣла: И якъ всюды шꙋкáла всє моу повѣла (Львів, 1616 *Бер. В.* 87); ѿцъ єгѡ послышáвши жє сѧ єму снъ мѣ(л) оуродúти, здꙋмѣвшисѧ рéчи новóй, бáрзо а бáрзо сѧ смѧ(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 250 зв.); áлить гора з' шꙋмом', гꙋкомъ, и трóскомъ, на мѣстъци назначóномъ стáла, злѧ(к)сѧ крóль, здꙋмѣлъсѧ сéнатъ, крúкнꙋло поспо(л)ство (Віль-на, 1627 *Дух. б. (Передм.)* 3 ненум.); Тꙋтъ здꙋмѣйсѧ Парнáссє з' Рωдóпомъ высóкимъ: бо вéздє пóлнω Пѣснїй по(д) нбомъ широ́кимъ (Київ, 1632 *Євх.* 302); Сампсóнъ ...поразúлъ úхъ порáжкою вєлúкою, тáкъ úжь здꙋмѣвшисѧ нє розꙋмѣли штобы з нúмъ чинúли (серед. XVII ст. *Хрон.* 185 зв.).

Див. ще **ЗДУМѢВАТИСЯ.**

ЗДУХЪ *ч. (грудочеревна перепона)* діафрагма: на которой дочце пана Заболоцкого видилъ есми раны на боках, под самыми здухами, под ребрами, битые синие, спухълые (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 360).

ЗДЫБАТИ *дієсл. док.* (кого) *(знайти кого-небудь, натрапити на кого-небудь)* здибати, зустріти: Иванъ Путошинскїй... мнѣ дей шкоды великие починилъ, для чого ся дей передо мною крыетъ, а ижъ дей то ему идетъ о горло; которого теперъ тутъ передъ вашею милостью судомъ здыбалъ, прошу абы ми ся тут уистилъ (Луцьк, 1579 *АрхЮЗР* 3/I, 11); и стáлосѧ кгды ω(т)шóлъ ω(т) нéго, зды́балъ єго лéвъ, и забúлъ єго (Острог, 1598 *Отп. КО* 11); а єщє ты(м) ся нє ко(н)тє(н)туючи, протєстуючихъ Данила и Миска... на кгру(н)тє вла(с)ны(м) станишо(в)ски(м) здыба(в)ши... каза(л) свои(м) бити, забияти и мо(р)довати (Житомир, 1650 *ДМВН* 199).

ЗДЫЙМАТИ, ЗДОЙМАТИ *дієсл. недок., перен.* діймати (що), проймати (що), допікати, дошкуляти (чому): Панє Люципєрꙋ, панє старосто, Хочъ оу тєбє самого слꙋгъ тисячъ [зо] сто. Чємꙋсь мнѣ гадки вєликиє головꙋ здоймаютъ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 16).

◇ **шапку здыймати** — *(виражати свою повагу кому-небудь)* шапку здіймати: перед тыми хлопи нѣхто славный шапки не здоймет, а перед нами и воеводы здыймают и низко кланяются (1598 *Виш. Кн.* 105).

Див. ще **ЗДОЙНЯТИ, ЗДЫЙМОВАТИ.**

ЗДЫЙМОВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що з кого) *(скидати що-небудь надіте)* здіймати, знімати: оди(н)... взѧвши на нéмъ сакосъ стльскїй, почáлъ зъ нєгó здыймовáти (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 53).

2. *Перен.* (що з кого) *(звільняти від чого-небудь неприємного)* знімати: присмотрисѧ скритым' таємницамъ дши, з которой Г(с)дь приваленꙋю тє(м)ност' зды(и)мꙋєтъ (Віль-на, 1627 *Дух. б.* 362); Нє зáраз' припадáєтъ и ратꙋєт' ꙋчнкωвъ Хс, áнѣ скóрω здыймꙋєтъ з' нúхъ страхъ и тръвóгꙋ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 437);

(проймати, охоплювати) (про почуття) здіймати: Памѧтáючи на ты́є рéчи дúвныє, тѧ(ж)каѧ мѧ зды(и)мꙋє тошница, и нѣякоє дхо(в)ноє потѣшéнїє (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 54); И иншихъ всѣхъ Таксїархowъ страх здыймуетъ: Же Царъ моцарствъ и живот, смертъ подыймуетъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 170).

◇ **здыймовати личбу** *див.* **ЛИЧБА.**

Див. ще **ЗДОЙНЯТИ, ЗДЫЙМАТИ.**

ЗДЫЙМОВАТИСЯ, ЗДЫЙМОВАТЫСЯ *дієсл. недок.* **1.** Збиратися, сходитися, зустрічатися: вчинили есмо промежъ собою з тыми суседмы и товарищами своими, которые од насъ на иншие островы пошли, зрокъ и местце, гдѣ ся знову здыймоваты маемъ (Овруч, 1629 *АрхЮЗР* 4/I, 81).

2. Межувати, прилягати: Трипольски(и) кгру(нт) зды(и)мує(т)ся и граница є(ст) старовє(ч)ная с паны Трипольскими (Київщина, 1600 *ККПС* 156).

ЗДЫМАТИСА *дієсл. недок., перен. (набирати гордовитого, пихатого вигляду)* надиматися, надуватися: Чи́мъ же сѧ тоу ѡ чловѣ́че, хлю́бити ма́єшъ, Албо чи́мъ сѧ та́къ ба́рзо, мѣзе́рный здыма́є(ш) (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 2 зв.).

ЗДЫХАНА *с., перен.* Сум, журба, печаль, співчуття: ѡто(ж) мы хр(с)тїанє млы(и) оумываймы лицє своє слєзами а в ср(д)цоу своимь мѣймы завшє до нє(г) частоє з(д)ыханѧ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 14).

Пор. **ЗДЫХАТИ²**.

ЗДЫХАТИ¹, ЗДИХАТИ *дієсл. недок. (про тварин) (дохнути, гинути)* здихати: Што тєж подданыє повинни чыншовыє кѹры давати, ино тых кѹр выбирати тєпєр нє мают, понєваж коло них пилности нє бѹдєт, а в дворцѹ бѹдѹт здыхати (1567 *AS* VII, 119); Року 1264 быдло великое и малое здыхало в Полщи (поч. XVII ст. *КЛ* 73); Котрый огонь незгашоный, нинѣ згасаетъ, И робацтво незаснулое, южъ здыхаетъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 177); а потому ско(т) здиха(л) ба(р)зо (серед. XVII ст. *ЛЛ* 165).

ЗДЫХАТИ², ЗДЫХАТІ, ЗДИХАТИ, ЗДІХАТИ *дієсл. недок.* Зітхати, *діал.* здихати: таковы́и нєха́й го́р'ко здыха́єтъ в' слєза(х)... вола́ючи... лѣкароу... ѿцѣсти́ прока́зѹ дши (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 297); здыхаті — congemo (І пол. XVII ст. *Своб.* 26); здіхати — suspiro (Там же); Агглъ: ...алє згола здихалє(с), в'зираючи на тоє, когда прїятєлєвѣ... на має(т)ности и добромъ ймѣнїи нє сходило и добрє поводилося (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 273).

ЗДЫХАТІ *див.* **ЗДЫХАТИ²**.

ЗДЫХТОВАНЫЙ *дієприкм.* (*стп.* zdychtowany) законопачений: А маєт Єго Милость тѹю сто лаштов жита... поставити на бєрєгѹ рєки Бѹга, то єст..., ѹ в ыимєни Их Милости пановъ Крѹпъских и с комѧгами добрє бѹдоваными, здыхтоваными, з дрыкгавками (Вільна, 1555 *AS* VII, 9).

ЗДѢ *див.* **ЗДЕ.**

ЗДѢВАНА *с. (заподіяння мук, страждання кому-небудь)* знущання, наруга: тогда́ сты(х) тѣла нѣкото́рыи ло́ємъ ѡблива́но,... и ро(з)маитыи моуки и здѣва́нѧ чини́ли (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* № 29519, 148 зв.).

ЗДѢЛАТИ *дієсл. док.* **1.** (що) *(виконати, здійснити)* зробити: Ѿтє́цъ Ки(р) Єлїссе́й Плєтєнє́цкїй... нашо́лъ //... Бє́сѣды выкла́дѹ на сты́и с(т) вєрхо́вногѡ Ап(с)ла Павла ли́сты, и стара́л'сѧ ѡ Сафа́ны, прєз' кото́рых' бы єи магїстєрством' типогра́фїи здѣла́вши, на́родови славѧнорѡссі́йскомѹ пєрєсла́лъ (Київ, 1623 *МІКСВ* 68-99); Оудобе́здє(н): Ла́цно з(д)ѣла(н), ѹчи́нє(н) (1627 *ЛБ* 137);

(перетворити, обернути на що-небудь) зробити, створити: Ты ѡ Панє и Бжє на́шъ,... рачъ ср(д)ца и мы́сли на́ши прє(з) заслѹгѹ спсителнои Мѹки твоє́и, ѡ(т) всѣх' зло́стєй ѡчи́стивши, и Рає(м)... дѹхо́внымъ... здѣла́вши и ѹчини́вши,... абы́смо... всѣми ма́рностѧми свѣта тогѡ в'згордѣли (Київ, 1632 *МІКСВ* 289);

(скоїти, вчинити що-небудь) зробити: Якожъ посполи́то е́стъ нѣкоторы(м) людє́(м) ґды са́ми що ро́бѧ(т) нєфорє́многѡ, за грѣхъ тогѡ нє ма́ю(т), а́лє ґды и́ншїй тако́воє що здѣла́єтъ, сро́го ѿномѹ га́нѧтъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 945).

ЗДѢРАВИТИ *дієсл. док. (пробиваючи що-небудь, робити діри)* здірявити: Розѹмѣй жє собѣ бра́тѧ ми́лыи, ѿ то(м) кора́бли, котры(и) на бе́рєгѹ е́зєра стои(т), // знищєнїй, здѣравлє́ный (XVI ст. *УЄ* № 29519, 116-116 зв.);

перен. зруйнувати, знищити: книгъ нє потра́тили, побо(ж)ности нє ѡ(т)стѹпили, вѣры нє здѣрави́ли (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 157 зв.).

ЗДѢСЕ *див.* **ЗДЕСЕ.**

ЗДѢСЬ *див.* **ЗДЕСЕ.**

ЗДѢСА *див.* **ЗДЕСЕ.**

ЗДѢХЪ *ч.* Здохлятина, падло, стерво: Нóщный врáнъ: слѣповóронъ, птíца си плачлíва éстъ, и на нырищихъ и на здѣхъ, тꙋ лю́битъ сѣдáти (1627 *ЛБ* 78).

ЗДѢШНИЙ *див.* **ЗДЕШНИЙ.**

ЗДАКОВАТИСѦ *дієсл. док. (виразити в достатній мірі подяку)* надякуватися: то мóвлю мл(с)ти жáдєнь дóсы(т) вы́мовити, жáдє(н) досы(т) вы́хвалити и до тóй здáковатисѧ нє мóжє(т) (1645 *УЄ* № 32, 309).

ЗЕ *прийм.* (*стп.* ze) **I.** *(з род.)* **1.** *(виражає об'єктні відношення)* **а)** *(вказує на об'єкт, на який поширюється дія)* з, із, зі: ива(н) снь шѧфарє(в)... зєзна(л)... и(ж) сѧ тоу(и) то кулинѣ... досы(т) оучинило та(к) з доу(б)рь вши(т)кы(х) рухаючи(х) и нєрухаючи(х) зє (в)ши(т)кы ѡчизны єѣ ко(т)ру(и) мєлє(н)... ѡ(д)плати(л) (Одрехова, 1580 *ЦДІАЛ* 37, 1, 10 зв.); **б)** *(вказує на сукупність об'єктів, з яких виділяється один)* з, із, зі: ты, оу всѣхъ, éстєсь въ нєнáвисти, Ѡ бєзéцнаѧ, и нáддєръ злáѧ зáздрости. Прéдъсѧжъ, єдно зє злы́хъ, дóброє въ собѣ мáєшъ: жє своими стрѣлáми, сєбє оубодáєшъ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 447); **в)** *(вказує на джерело дії)* з, із, зі: помєнєныє ма(л)жо(н)ковє дали на сєбє два квиты... єдє(н) на выро(к) с посакгу... А дрꙋги(и) Квитуючи(и)... протє(с)таци(и) Противъку и(х) м(л)с Помєнєнымъ паномъ... в якимъ колъвє(к) Кгородє ꙋчинєны(х) и зє въшєляки(х) процєсовъ правъны(х) затымъ походячи(х) (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 17); **г)** *(вказує на матеріал, із якого що-небудь виготовлено)* з, із, зі: єди(н) єпєтрахи(л) зє злота тканы(и) пугви(ц) на нє(м) срѣбрьны(х) позлотисты(х) пара (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); Кгды мꙋ кóновъ зє злóта, внєтъ росказáлъ дáти, Абы воды дрꙋгíй рáзъ мѣлъ в чóмъ даровáти (Київ, 1632 *Євх.* 304); Корꙋна то нє зє злóта тлѣнногѡ; алє з дáрꙋ бо(з)кои // свѣтлости корꙋна (Чернігів, 1646 *Перло* 163 зв.-164).

2. *(виражає означальні відношення) (вказує на місце, звідки походить особа)* з, із, зі: Фє(д)ко фости(к)... из ма(л)жєнкою своєю... вызнали и(ж) продали тоє имѣнѧ вышє мѣнєноє оучтивои панѣи зофѣи цєго(л)чанцѣ розаю тужъ зє лвова (Львів, 1580 *Юр.* 1 зв.); На(и)бо(л)шє(и) фрасую(т)ся ѡ дяка, види(т) ся имъ жє ся з моцы и(х) то вынялo жє дякъ зє лвова (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 162); Пєрє(д) нами дєпутаты дєпутату судꙋ головного трибуналу любє(л)ского зє всє(х) воєво(д)ствъ короны По(л)скоє На ро(к) тєпєрєшни(и) вы(ш)мєнованы(и)... высажоными Ставши ѡчєви(с)то во(з)ны(и) єнєра(л)... пода(л) кви(т) со(з)на(н)я своє(г) с пєча(т)ю (Люблін, 1618 *ЦДІАЛ* 181, 2, 322, 4); А // поправлялъ тую церковъ майстръ зе Влохъ (поч. XVII ст. *КЛ* 82-83); Сиби(л)ла... была зє вло(х) рóдо(м) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 78 зв.).

3. *(виражає причинові відношення)* з, зі, із: Причи(н) для которы(х) ѡтє(ц) сна можєтъ ѡ(т) имєнє(и) ѡ(т)далити: ...кгды сы(н) або дє(в)ка правє нє для рєчи по(с)политоє захова(н)я алє зє (з)лости або з нєнави(с)ти стои(т) на го(р)ло родичꙋ (1566 *ВЛС* 77);

за: Теды братъ, любовію ближняго и ревностю по невинности, взялся за кривду братнюю и зъ владзы своей архіерейской строфуетъ зе злого учинку (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 651).

4. *(виражає просторові відношення)* **а)** *(вказує на місце, звідки спрямовані дія або рух)* з, із, зі: што(м) я тєжъ ѡ тꙋ(р)цє(х)... ѡписа(л) в особливы(х) кни(ж)ках... коли(м) сє зє тꙋрокъ вєрнꙋ(л) (1582 *Кр. Стр.* 29 зв.); зє злóго то(р)гꙋ зъ оуши́ма додóмꙋ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 168); А писанье до Риму листу того, або пристье тамъ нѣкоторыхъ

зе всходу, не въ способъ апеляціи было, але зъ трохъ причинъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 624); при сє(м) гдъ міра да будє(т) з вами да(н) зє Лвова 27 дня априля ро(к) ахмв (Львів, 1642 *ЛСБ* 559); **б)** *(вказує на місце, де що-небудь знаходиться)* з, із, зі: Бра́мы оу того мѣста, зє всѣхъ четыро́хъ ча́стїй (Почаїв, 1618 *Зерц.* 67 зв.).

II. *(зі знах.) (у сполуч. з числівником виражає кількісні відношення, вказуючи на приблизну кількість)* з, із, зі: Oś koby sia z kim trápilo Sczoby nas chot ze try było (Яворів, 1619 *Гав.* 20); я... намовилє(м) и привє(л) до того П Сло(з)ку абы ωнъ гу(р)томъ такъ євгліа, яко и пса(л)тыры и зє сто служєбниковъ купилъ (Львів, 1638 *ЛСБ* 1043, 51 зв.).

III. *(з ор.)* **1.** *(виражає об'єктні відношення)* **а)** *(вказує на об'єкт, на який поширюється дія)* з, із, зі: то вши(т)ко тє(н) чісты(й) стє(ц) або дѣти є(г) буду(т) пови(н)ни... ту(и) сиротѣ... ω(д)дати ω(д) мала дω вєлика зє (в)сѣ(м) на (в)сє (Одрехова, 1576 *ЦДІАЛ* 37, 16, 6); ива(н)... прода(л) ролю из бȣдованє(м) и зє (в)ши(т)кы(м) што до нєиѣ налє(жи)ти (!) (Одрехова, 1607 *ЦДІАЛ* 37, 2, 9 зв.); фєдȣ(р) лє(ц) да(л) василєви ролю мȣхо(в)скȣю и зє (в)ши(т)кими рѣч(я)ми (Одрехова, 1618 *ЦДІАЛ* 37, 2, 19); Пото(м) естъ еди(н) остро(в) то(т) потонȣлъ з лю(д)мъ и зе збожемъ (серед. XVII ст. *Луц.* 536); **б)** *(вказує на зв'язок або взаємодію між істотами та предметами)* з, із, зі: Или нє вѣдає(ш), я(ко) зє (п)сы братъство прина(в)ши(и),... того по́мысла ω животѣ вѣ(ч)но(м) ви́дѣти // нє можє(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 238-238 зв.); А юж мѣлъ о томъ намову перше зе лвовским... и премыского до тогожъ южъ натягъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 32); по розрозненюся зе всходными и по одестю оныхъ, самы заходніи епископове каноны Сардікійскіи ухвалили (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 575); дїа́вωлы лю́тыи; тыи всѣ дѣла злы́и пока́жȣтъ: а нє ти́лко то, алє и до́брыи зє злы́ми помѣша́ютъ (Чернігів, 1646 *Перло* 151).

2. *(виражає означальні відношення) (вказує на постійну ознаку)* з, із, зі: поясов три, еденъ з розных шолковъ..., на концох мохры едвабныя зе злотомъ (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 295); по(з)ваны(и) побра(л)... лє(т)ни(к) табину чо(р)но(г) зє (з)лото(м) (Вінниця, 1610 *ЛНБ* 5, II 4052, 148 зв.); по(д) крєсто(м) галка взоры(с)тая зє шмє(л)цє(м) (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 4); Лутшє тєбѣ з о(д)нимъ ѡкомъ, и з о(д)ною рȣкою, внїйти до живота вѣчногω... анѣжли зє (д)вѣма ωчи́ма и рȣка́ма; въвєржє́нȣ быти въ гє́єнȣ (Чернігів, 1646 *Перло* 155 зв.).

3. *(виражає обставинні — способу дії — відношення) (вказує на супровідний стан, почуття)* з, із, зі: всѣ єрєти́цы... лєжа́тъ по(д) ногами оу ма́тки на́шєи, пото́птаны зє сромо́тою вѣчною, и нє могȣтъ зрѣти на прєсвѣтлоє лицє єѧ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 56); Та́къжє и то́тъ воєво́да..., зє встыдомъ в' свою ωдыйшо́лъ сто́ронȣ (Київ, 1627 *Тр.* 663); До того має(т)сѧ ω(т)правовати зє встыдо(м), поко́рою..., зна́ючы то́є жє нє прє(д) чл҃комъ то́лько грѣшны(м), а́лє прє(д) самымъ маєста́томъ бж҃ымъ стойтъ (Львів, 1645 *О тайн.* 80).

Див. ще **ЗЪ, ИЗЪ, СЪ.**

ЗЕБРАНЄ, ЗЕБРАНЬЄ *с.* (*стп.* zebranie) **1.** *(збір, зустріч групи людей, товариства з відповідною метою)* зібрання: тєды па́нъ збави́тєль... // ...мо́витъ... я́мъ ти за́вшє оучилъ в зєбра́ню, и в' цр҃кви, гдє сѧ всѣ жи́довє схо́жȣютъ... що (ж) сѧ ма пыта́єшъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 93 зв.-94); Такъ по Церквахъ въ зебраню, якъ тежъ и зъособна: Ночъ тая през свѣтло пькне была оздобна (Львів, 1630 *Траг. п.* 174); братиї зєбраня бєло (!) зȣпо(л)ноє, того часȣ

справъ ки(л)ка ѡ(т)правили (Львів, 1642 *ЛСБ* 1043, 60).

2. Громада, товариство, коло, гроно: єслй бы хто з҆ Колєюмꙋ áлбо з҆ зєбрáньѧ нáшого, Єрєсь чинúти, и стáдо Хв҃о шáрпати, и пꙋстóшити кꙋсилъсѧ, áбы и(н)шиє томꙋ забєгáли и помочи додавáли (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 14 зв.);

спільнота: єдúнъ Васїлїй, ꙗкъ стлъпъ сѧ найдóуючїй. Котрый з҆ Нб҃а, тáкъ Вєлúкимъ, éстъ оуказáный: И на Архїєрєиство, Бг҃омъ поволáный: Око вєлúкоє, зєбрáньѧ цєркóвного (Львів, 1614 *Кн. о св.* 405).

3. *(сукупність текстів, зібраних і виданих разом)* зібрання; збірка: Тóй абóвѣмъ ...выда(л) з҆ Типогрáфїи своéи Пєчéрскои Кїєвскои, Корóткоє зєбрáн҆є и наꙋкꙋ ѿ Вѣры с(т): Правосла(в)нои Артикꙋла(х) (Львів, 1646 *Зобр.* 2 зв.).

4. *(знімання урожаю)* збирання: на жнúво зо всѣхъ мѣръ, зо всѣхъ сторóнъ стáлѣ Дозрѣлой пшєнúци длѧ зєбрáнѧ в҆ цáлѣ. Робóтника чꙋлого рáчилъ скóро зєслатъ (Вільна, 1620 *Лям. К.* 20).

Див. ще **ЗЕБРАНЄСЯ.**

Пор. **ЗЕБРАТИ.**

ЗЕБРАНЄСЯ *с.* (*стп.* zebranie się) те саме, що **зебранє** у 1 знач.: Року б҃жия ах҃и Сталосѧ пєвноє постановє(н)є И ꙋхвала ѡ(т) всѣхъ зго(д)нє, при зє(с)тю, а(л)бо зєбра(н)юся сꙋпо(л)номъ всєго клєросꙋ клєрико(в) Лвовскихъ (Львів, 1610 *ЛСБ* 1046, 5).

Пор. **ЗЕБРАТИСЯ.**

ЗЕБРАНЇЄ *с. (сукупність, певна кількість чого-небудь)* збір, збірка: Мшєлю: Зєбрáнїю рéчїй яки(х) ли (1627 *ЛБ* 67).

ЗЕБРАННЫЙ, ЗЕБРАНЪ *дієприкм.* **1.** *(віднятий, відібраний)* забраний: Гдє нн҃ѣ главá Корꙋною вѣнчáннаѧ; ѡ(т)сѣчєнá мєчéм҆; гнѣвлúво(и) смéрти. Гдé нн҃ѣ скáрбы бѡгатырéй; прихóдо(м) смéрти в҆нєзаáпꙋ ра(з)сыпани, и зєбра(н) (Чернігів, 1646 *Перло* 123).

2. *У знач. прикм.* Зібраний, згромаджений, скупчений: В тымъ то сіонѣ, éздра вúдѣвъ, нєзлѣчéн҆ноє множєство зєбрáн҆ного лю́дꙋ ѡдéгнєныхъ в шáты бѣлыи (Почаїв, 1618 *Зерц.* 64).

ЗЕБРАНЪ *див.* **ЗЕБРАННЫЙ.**

ЗЕБРАНЬЄ *див.* **ЗЕБРАНЄ.**

ЗЕБРАТИ *дієсл. док.* (*стп.* zebrać) *(з'єднати окремі частини)* зібрати: Крє(ст)... на(и)бо(л)ши(и) новозламаного срѣбра ѡ(т) бл҃годатєлє(и) даного зєбраны(и)... ѡздобнє за съвѣто(м) // всѣ(х) брати(и) съѡрꙋжєны(и) ввє(с) з сто(л)цє(м) злоцѣсты(м) (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 4 зв.-5).

Див. ще **ЗБИРАТИ.**

ЗЕБРАТИСЯ, ЗЕБРАТИСѦ *дієсл. док.* (*стп.* zebrać się) *(зійтися в одне місце)* зібратися: Кгдыжъ невидоме Аггели ся зебрали: И Херувими полки своими стали (Львів, 1630 *Траг. п.* 170); Той а Палємон҆..., зєбравшисѧ с кúлкꙋ товáришѡвъ, мáючи при собѣ кúлкасє(т) чл҃вка, зайхалъ ѡкрꙋтами, В тыи по(л)нѡ(ч)ны(и) крáє (Чернігів, 1646 *Перло* 3).

Див. ще **ЗБИРАТИСЯ.**

ЗЕБРАТИСѦ *див.* **ЗЕБРАТИСЯ.**

ЗЕВЕЗАТИ *див.* **ЗАВЯЗАТИ.**

ЗЕВЗАТИСѦ *дієсл. док. (з'явитися, виникнути)* узятися: с тоéй хорóби мꙋсѣли ѡ(т)мѣны вєлúкїи стати сѧ котóрїє рознимы чáси, по ст҃ом҆ Ієрóнимѣ зєвзѧ(в)шисѧ,... смѣютъ на правовѣрных ѡмрачúвши сѧ тóй свой блꙋдъ в҆заволѣкáты (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 23).

ЗЕВНУТРНЫЙ *прикм.* (*стп.* zewnętrzny) *(який міститься зовні чого-небудь)* зовнішній: Двоáкїѣ рéчи зарóвно дáлъ Бг҃ъ всѣмъ чєловéкѡмъ, внꙋтрныи и зєвнꙋтрныи (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 20); Крвє абóвѣмъ єгѡ́ ѡ(т) рꙋкъ твоѣхъ взыщꙋтъ; из҆ нєключúмымъ рабóмъ, нє оусогꙋбúвшимъ Талáнтꙋ, до тéмности зєвнꙋтрноѣ ѡсꙋдат҆ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 3).

ЗЕВНУТРЪ *присл.* (*стп.* zewnątrz) **1.** *(із зовнішнього боку)* зовні: Зевнутръ церкви будучому — порожныи вынеслости слова не помогутъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 475); Та(к)же и дш͠а бли́(з)ко тєбє є́стъ, вн8тръ тєбє є́стъ, и зє́вн8тръ // тєбє є́стъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 111-112).

2. *(із внутрішнього боку)* зсередини: а обачивши, ижъ дверей тых зевнутръ церкви моцным друкомъ замкненых выбити не могли,... в дзвоны бити... почали (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 687).

ЗЕВСЮДЪ *присл. (з усіх боків, з різних місць)* звідусюди, звідусіль: Козаки вышодши з запорожа..., поты(м) зобравшися почалисѧ купити зєвсю(д) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 168).

Див. ще **ЗЕВШОНДЪ.**

ЗЕВШОНДЪ, ЗЕВШУНДЪ *присл.* (*стп.* zewsząd) те саме, що **зевсюдъ**: Зевшондъ аръматою моцне обляжетъ, И кождому противъ него сердце звяжетъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 166); Съ Серафіми страшными ся скупивши, И гробъ святый зевшундъ чинно обступивши (Там же, 170); Образъ с8дїи оу Єги́птчикωвъ, былъ бє(з) о́чїй, бє(з) р8къ, а оу нωгъ ма́ючїй Кни́ги въ ωко́ло зє́вшон(д) розложо́ныѣ (Львів, 1646 *Ном.* 6).

ЗЕВШУНДЪ *див.* **ЗЕВШОНДЪ.**

ЗЕГНАНЫЙ *дієприкм.* (*стп.* zegnany) *(примушений покинути певне місце; прогнаний)* зігнаний: подъ живымъ патріархою... на столицу... былъ Фотій поднесенъ — признаваемо, але подъ зегнанымъ зъ столицы владзою цесарскою (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 737).

ЗЕҐАРКОВЫЙ, ЗЕКГАРКОВЫЙ *прикм.* (*стп.* zegarkowy) годинниковий, *діал.* дзиґарковий: а были тамъ годинъ зекгарковыхъ большъ пяти подъ полудень (1596 *МИВР* 67).

Див. ще **ЗЕҐАРОВЫЙ.**

ЗЕҐАРМИСТРЪ, ЗЕКГАРМИСТРЪ, ЗЫКГАРМИСТРЪ *ч.* (*стп.* zegarmistrz) годинникар: зєкга(р)мистръ которы(и) поправ8єть зєкгара як8бъ п8шъкаръ бєрєть ωтъ зєкгара ωсобно съ ска(р)б8 гдр͠ъского .єі. копъ грошє(и) (1552 *ОКЗ* 33); Як8бъ зєкга(р)мистръ и п8шъкаръ бєрєть на п8шка(р)ство .єі. копъ грошє(и) а с8кна л8ньского є͠ локотъ (Там же, 36 зв.); славє(т)ны(и) па(н) Янъ Має(в)ски(и),... протє(с)това(л) и зъ вєлики(м) жалємъ у(с)каржалъ проти(в)ко славє(т)ному Пєтрови Обуговичови, зыкга(р)мистрови, при(н)ципалови (Володимир, 1646 *ТУ* 330).

ЗЕҐАРОВЫЙ, ЗЕКГАРОВЫЙ *прикм.* (*стп.* zegarowy) годинниковий, *діал.* дзиґаровий: па(н) миха(л) мышка... з о(д)ноє стороны ω(т) вєжи будова(н)я пна хо(д)кєвичова ажъ до друго (!) вєжи зєкгаровоє... насла(н)є бла(н)ковоє ...//... попалити каза(л) (XVI ст. *ЦНБ* II 22641, 7 зв.); Въ року 1620 дня 29 паздерня тресение земли было на чверть годины зекгаровой (поч. XVII ст. *КЛ* 90).

Див. ще **ЗЕҐАРКОВЫЙ.**

ЗЕҐАРОКЪ, ЗЕКГАРОКЪ *ч.* (*стп.* zegarek) годинник, *діал.* дзиґарок: побрал... зекгарок квадратовый штука не малая з Норамъбарку, за сто злотых (Луцьк, 1632 *АрхЮЗР* 1/VI, 654).

Див. ще **ЗЕҐАРЪ.**

ЗЕҐАРЪ, ЗЕКГАРЪ, ЗЕКАРЪ, ЗИКГАРЪ, ЗЫҐАРЪ, ЗЫКГАРЪ, ДЗИКГАРЪ *ч.* (*стп.* zegar, *нім.* Seiger) **1.** Годинник, *діал.* дзигар: на зєкаръ яко вышє(и) написано Валє(н)ты(и) бєрєть .єі. копъ грошє(и) (1552 *ОКЗ* 36 зв.); Ино твоѧ м(л)... рєчи монасты(р)скїє єси побра(л) мєновитє зыкга(р) и книг8 (Берестя, 1593 *ЛСБ* 238, 1); ѧ оучиню зна́къ и потвє(р)жє́нѧ той рєчи, абы сл͠нца тѣнь дєсѧтма сто́пнами в зи́кгари наза(д) оустоупи́ла (поч. XVII ст. *Проп. р.* 71); На

зна́къ то́й рєчи привюлъ тѣнь прє(з) линїи кото́рыми южъ зстоупова(л) в зы́гари аха(м) наза(д) дєсѧтма сто́пнами (Там же, 171); Годи(н)ни(к), зєґа(р) (1627 *ЛБ* 156).

2. Вл. н.: Ѡхрѣмъ Дзикга(р) (1649 *РЗВ* 405 зв.).

Див. ще **ЗЕҐАРОКЪ.**

ЗЕДЕЛЬ *див.* **ЗЫДЕЛЬ.**

ЗЕДЛИКЪ *ч.* (*стп.* zydelek) дзиглик; стілець; лавчина: Францишкꙋ принєси зєдликъ твоємꙋ покрєвномꙋ Приятєлю (к. XVI ст. *Розм.* 9 зв.); янє... принєси зєдлики (Там же, 10 зв.).

Див. ще **ЗЫДЕЛЬ.**

ЗЕЗВАНЄ *с.* (*стп.* zezwanie) *(прохання або вимога з'явитися куди-небудь)* виклик, скликання: отцы, кгды ся згромадили до Константинополя, за зезванемъ цесара Кгрецкого... переконавши оного, отъ соборное церкви оттяли (1603 *Пит.* 17).

Пор. **ЗЕЗВАТИ.**

ЗЕЗВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* zezwać) **1.** (кого) Зізвати, скликати: Өєо́дѡра бꙋдꙋчихъ в҆ выгна́н҆ю и тємни́цахъ, всѣхъ зєзва́вши, на во́лности жи́ти росказа́ла (Київ, 1627 *Тр.* 293).

2. *(запропонувати кому-небудь з'явитися у призначене місце)* викликати: А на потвєржєнє тыхъ границъ... повинна бꙋдꙋ... пана Подкоморого Крємєнєцково (!)... яко найпрꙋдшєй зєзвати подъ закладомъ (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 84).

ЗЕЗВОЛЕНЄ, ЗЕЗВОЛЕНЬЄ *с.* (*стп.* zezwolenie) **1.** *(згода, що дає право на здійснення чого-небудь)* дозвіл: которые контракты же не могли быт варованы без призволеня еи, теды также учинене мембран и зезволене на то все, што бы одно до тых контрактов служило, муки и збитя розмаитые... еи задавал (Володимир, 1602 *АрхЮЗР* 8/III 487); хто колвекъ поневолне будетъ поставленъ... и жаднымъ того любоначаліемъ шукати не // будетъ, за зезволенемъ всѣхъ, тому головы ваша подклонѣте (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 744-745); По́ты(м) за спо́лным҆ зєзволєн҆ем҆ Патріа́рха, и ста́ршогѡ мѣсцкогѡ и всєгѡ́ поспо́лства, вы́слани бы́ли нѣкоторыи з҆ мѣста (Київ, 1627 *Тр.* 660); Изволе́нїє: Допꙋщє(н)є, зєзволе́ньє, позволе́ньє (1627 *ЛБ* 45); Пото(м)... за ꙋпрошєнє(м) и зєзволєнє(м) всєй єжє ѡ хѣ братіи стои вєликои и чꙋдотво(р)нои Лаври... зоста(л) Архима(н)дрито(м) в ѡста(т)кꙋ (Київ, 1647 *Еріт. Мог.* 154).

2. *(погодження з чим-небудь, вияв бажання щось робити)* згода: василиса сощо(в)ская по(ло)вицꙋ имє(н)я кунєва шлѧхєтномꙋ григо(р)ю єловичꙋ букоємъскомꙋ навє(ч)но продали яко(ж) на то запи(с) ѡноє продажи... с по(д)писо(м) рꙋки и зго(д)ны(м) на то зє(з)волє(н)ємъ сына сємєнова Федора єловича кунєвско(г)... пєрє(д) нами покладєно (Вільна, 1579 *ЛНБ* 5, II 4044, 51); прои(з)волє́ніє, зєз҆волє(н)є до(б)раѧ во(л)ѧ (1596 *ЛЗ* 70); он зас способилъ там собе певных особъ... которые се при руце ее подписавши, якобы были свѣдками, оного зезволеня ее доброволного (Володимир, 1602 *АрхЮЗР* 8/III, 487); Ижъсѧ в҆ лю́дєхъ до́броє зєзволе́ньє ста́ло, Котро́єсѧ ю́жъ скоу́ткомъ з҆ Бг҃а показа́ло (Львів, 1616 *Бер. В.* 72); нє длѧ нєдолꙋжности є(ст) Распѧ́ты(и), а́лє во́лєю до́брого зєзволе́н҆ѧ єгѡ на збавє́нн҆є мі́рꙋ (Київ, 1625 *Сур. Сл.* 123 зв.); Произволе́нїє: Зєзволе́ньє, до́браа во́лѧ (1627 *ЛБ* 101); В Сакраме́нтѣ Малже́н҆ства, а́лбо в҆ ѡдправова́ню Вѣнча́нїѧ слѡвъ шлю́бных҆ в҆ кото́рыхъ зєзво́лєн҆є ѡбои(х) ѡсо́бъ, (кото́роє є́стъ фѡ́рмою) выра́жаєтсѧ, в҆ ты́хъ же Тре́бникахъ нєполо́жєно (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 5).

Див. ще **ЗЕЗВОЛЕНІЄ.**

Пор. **ЗЕЗВОЛИТИ.**

ЗЕЗВОЛЕНЬЄ *див.* **ЗЕЗВОЛЕНЄ.**

ЗЕЗВОЛЕНІЄ, ЗЕЗВОЛЕНЇЄ *с.* Те саме, що **зезволенє** у 1 знач.: Ѡста́єтъсѧ те́ды мо́вити, же дава́ніє дх҃о́вны(х) да́рωвъ, з҄ зєзволе́ніємъ Ѡ҃цовски(м) и Сн҃о́вски(м) ста́лосѧ на Ст҃ы́хъ Ап(с҃)лωвъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 243); я вышъпомененный Архимандритъ со всеею... Капитулою одностайне нарадившися, за благословеніємъ и доброволнымъ зезволеніємъ и усилъною прозбою всѣхъ вышпомененныхъ... мѣстце тымъ вышъпомененнымъ Братіямъ // ...подали (Київ, 1631 *ОЛ* 20-21); Пови(н)нысмо бо... послѹшєн(ст)во ω(т)давати... ты(м) ко(т)рі́є стародáвно(ст) та(к) мно́га вѣко(в) и нєзличо́ноє мно(з)ство ст҃ы(х) ω(т)цє(в) зго(д)ливы(м) зє(з)воле́ніє(м) оутвєрди́ло (серед. XVII ст. *Кас.* 4 зв.).

Пор. **ЗЕЗВОЛИТИ.**

ЗЕЗВОЛИТИ *дієсл. док.* (*стп.* zezwolić) **1.** *(виявити добру волю; забажати; виявити згоду, погодитися)* зволити: Якож и тая Щауръская,... зезволила и того истого Януша Бенедиктовича з стану малженского выпустила (1581 *АрхЮЗР* 8/III, 333); панъ мой тѹ мѧ послалъ тєбє просити абыс҄ зєзволилъ // ютро на обѣдъ до нєго прибыти (к. XVI ст. *Розм.* 16-16 зв.); А хто́ ж҄... зєзво́литъ в҄ то́мъ Кораблю плыти. Хи́ба ...кото́рїй нє захо́четъ жи́ти (Вільна, 1620 *Лям. К.* 19); Ото кро́въ свою гойнє зєзво́лил҄ прола́ти (Львів, 1631 *Волк.* 27 зв.); п҃ братиа зєзволили абы ся южъ рахунки инвента(р) ω(т)правова(л) зараз во ст҃ы(и) вєлики(и) постъ вступи(в)ши (Львів, 1646 *ЛСБ* 1043, 76); Тєды ксю(н)же(н)та..., з хмє(л)ницки(м) быти ся зєзволили (серед. XVII ст. *ЛЛ* 179).

2. (на що і без додатка) *(дати дозвіл, право)* зволити, дозволити: на штомъ я зєзволилъ и повєдилъ єсми кнѧзю Романѹ, нє хотєчи Жєлєха большєй въ домѹ... ховати (Петрків, 1564 *AS* VI, 252); а ωни тє(ж) дє(и) на то зє(з)воли(ли) кгдыбы(м) ли(ст) принєсла ω(т) врадѹ луцко(г)... тєды(м) с товаро(м) свои(м) во(л)на быти мѣла (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 41); Просилисмо всѣ сполнє прєвєлєбнѣйшаго въ Христѣ єго // Милости... Пєтра Могилѹ,... абы школы... пєрєнести зєзволилъ (Київ, 1631 *ПВКРДА* II-1, 101-102); Про́шѹ тєбє, а́бысь зєзво́лилъ на про(с)бѹ мою, и́же бысмо мы тобѣ оучини́ли козла́тко з ко́зъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 184).

Див. ще **ЗЕЗВОЛЯТИ.**

ЗЕЗВОЛИТИСЕ *див.* **ЗЕЗВОЛИТИСЯ.**

ЗЕЗВОЛИТИСА *див.* **ЗЕЗВОЛИТИСЯ.**

ЗЕЗВОЛИТИСЯ, ЗЕЗВОЛИТИСА, ЗЕЗВОЛЇТИСА, ЗЕЗВОЛИТИСЕ, ЗЕЗЬВОЛИТИСЕ *дієсл. док.* (*стп.* zezwolić się) (о що і без додатка) *(прийти до згоди, домовитися, зговоритися про що-небудь)* згодитися: и поведили подводъ свой в той сосни старший и урослейший, нижли Солуяновъ, которые ся зезволили выколоть (Невмиричі, 1552 *АрхЮЗР* 4/I, 60); Кгды бы сѧ з ва(с) два́ зє(з)воли́ли на зємли о всѧ́кѹю рѣчъ кото́роє бы про́сили, ста́нєтсѧ и(м) ω(т) ω(т)ца моєго которы(и) єсть на нб҃сѣхъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 9 зв.); При то(м) проси(м) ва(с) мы зє(з)воли(в)шисѧ мѣщанє сатано(в)скии ω порѧдо(к) бра(т)цки цр҃квє ст҃ои ижєбы г҃ъ б҃ъ рачи(л) и на(с) ѹтвє(р)дити в правосла(в)нои вѣрѣ хр(с)тиѧ(н)скои яко и ѹ ва(с) (Сатанів, 1590 *ЛСБ* 135); вси едностайне зезьволившысе, такъ свое зданье и остатнее вызнанье повѣдѣли (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 129);

(на що і без додатка) *(дати згоду)* погодитися, згодитися: А та́къ ю́жъ односта́йными ср(д)цы и оуст́ы и оумыслы на́ то зезво́лившисѧ, поко́й зго́дѹ мл(с҃)ть зо всѣхъ ра́достью обвола́ли (Острог, 1598 *Ист. фл.*

син. 46 зв.); по небожчику жена его Евдокія з другим мужем своим Стефаномъ Андрушевичем, обое доброволне зезволившися // от коп тринасту... мене даровали (Дермань, 1645 *ВИАС* II, 264); кгды призва́вши спыта́ли: а о́на сє зєзво́лила ѣхать (серед. XVII ст. *Хрон.* 38 зв.).

ЗЕЗВОЛЇТИСА *див.* **ЗЕЗВОЛИТИСЯ.**

ЗЕЗВОЛЯТИ, ЗЕЗВОЛАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* zezwalać) **1.** (на кого, на що і без додатка) *(виявляти добру волю, бажати, виявляти згоду, погоджуватися)* зволяти: послове землѣ Киевское,... именемъ всѣхъ ...обывателей земли Киевское, маючи отъ нихъ поручене, на Мелентия Хребтовича одностайне зезволяючи съ чернцами Печерскими, насъ въ причине жадали (Торунь, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 65); єдно рекѹ(т) тыє котрыє ба(р)зѣи рєчи(и) сѹ(т) вѣдомы и ѹмѣєтнѣ(и)шїє, на тоє всѣ абы(с)тє зєзволали (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 1 зв.); Которыи правды и не знаютъ и учитися не зезволяютъ,... тое теперъ чинятъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 506); Съвѣщава́юса: ѹмовла́юса с' ки(м), змовла́ю(с), зєзвола́ю с' ки́мъ (1627 *ЛБ* 126); теды и мы,... зезволяемъ и на то припадаемъ, и при той церкви Братской,... обовязуемъ стоять (Канів, 1632 *ПККДА* II-1, 422).

2. (на що і без додатка) *(давати дозвіл, право)* зволяти, дозволяти: и на томъ южъ такъ переставалъ: которіе речи они сынодалне або похваляютъ и на нихъ зезволяютъ, або тежъ потопляютъ и с церкве вытискают (Єгипет, 1602 *Діал.* 60); панъна Софрония Макаровичовна Ивашєнъцєвичовна... с притомностю и по(з)волє(н)ємъ ста(р)шыхъ своихъ... Сєстръ законъничокъ ...на то зє(з)воляючыхъ... явнє ѹстнє и доброво(л)нє для вписаня до книгъ... подали листъ (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 131); єсли́бы кото́ры(и) нѣ(м)ко исповѣда́лса, тогды до́сы(т) ємѹ на то́мъ, жє́бы зна́къ съкрѹшє́нїа... показа́лъ, и на пытаньє сщ҃єн'никови зєзвола́лъ, а́льбо нє зє(з)волалъ єслі́быса в чо́мъ нє чѹлъ (Львів, 1645 *О тайн.* 77).

Див. ще **ЗЕЗВОЛИТИ.**

ЗЕЗВОЛАТИ *див.* **ЗЕЗВОЛЯТИ.**

ЗЕЗВОЛАЮЧЇЙ *дієприкм. у знач. ім.* *(той, хто не перешкоджає, не протидіє, потурає кому-небудь)* потуральник: Лака́ймоса нєсправєдли́выхъ сто́лѡ(в), бо и зєзвола́ючїи чи́начимъ го́дни сѹ(т) смє́рти вє́длѹгъ Ап(с҃)ла (Київ, бл. 1619 *О обр.* 176); Рачи́тєль: Ми́лостникъ, любитєль, зєзвола́ючїй (1627 *ЛБ* 108).

ЗЕЗНАВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* zeznawać) *(подавати відомості, свідчити)* зізнавати, визнавати: Я Ѡлє(х)но... зєзнава(м) и(ж) є(м) прода(л) половиноу вла(с)нои очизны своєи (Одрехова, 1573 *ЦДІАЛ* 37, 16, 2); Я иванъ з' Барлємонтѹ зєзнава́ю ижємъ наня(л) Пєтрѹ марша(л)кѹ домъ в Антвєрпїи на рынкѹ збѹдова́ны(и) (к. XVI ст. *Розм.* 68 зв.); Тая(ж) марѹ(ш)ка сєньковая сама зєзнавaє(т) жє ю(и) тая ѡлєкшая ѡ(т)да(ла) тои роботы кошуло(к) коро(т)ки(х)... .г҃. (Львів, 1607 *ЛСБ* 1046, 2 зв.); я василє(и) со(с)ни(ц)ки(и) и я юрє(и) ивано(в)ски(и)... зє(з)нава(ли) на то(м) нш҃о(м) квитє (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 33); Мы во(и)тъ бѹ(р)мистръ Ра(и)цы и ѹвє(с) ма(и)стра(т) Мєста Єго К(р) мл҃сти Києва зє(з)навамы ты(м) писанє(м) нашимъ ижъ што ѳєдо(р) Юшковичъ... мѣлъ ѹ сєбє Коморѹ... на пляцѹ волномъ а нє кунично(м) стоачую (Київ, 1638 *ПИ* № 30).

Див. ще **ЗЕЗНАТИ, ЗОЗНАВАТИ, ЗОЗНАТИ.**

ЗЕЗНАНЄ, ЗЕЗНАНЯ, ЗЕЗНАНЪЄ, ЗЕЗНАНЬЄ *с.* (*стп.* zeznanie) *(повідомлення, свідчення про кого-, що-небудь)* зізнан-

ня: пан Фєдоръ Босий,... таковый листъ и зєзнанє ѡтъ войта ѡдєржавши, въ схованю своєм... мѣти маєтъ (1577 *AS* VI, 82); при ты(м) зєзнаню бы(л) па(н) грицко ѡса(д)ца о(д)рє(х)вьскы(и) (Одрехова, 1584 *ЦДІАЛ* 37, 1, 20 зв.); А слуги... поведили: то дей значная речъ съ того зезнанъя того пана возного указуетъсе (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 357); подданые... Вышковские,... тѣло забитого человека,... знашедшы, зо всѣмъ тымъ на врядъ кгродский,... отдали и оповедане зезнанье возного до книгъ внесли (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 6/I, 255); єнєраловє во(з)ны(и),... при квитє своє(м) зє(з)на(н)є своє ѹчини(ли) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 33); ко(т)роє то мы зєзна(ня) єго... я микола(и) добря(н)ски(и) слышачи з ѹстъ того то вы(ш)помянє(н)но(го) ши(н)каря к томѹ до такового нєслыхано(го) на кгрѹ(н)тѣ выстѹпъкѹ єго поводо(м) бы(л) (Львів, 1612 *ЦДІАЛ* 129, 1, 1119).

Див. ще **ЗОЗНАНЄ.**

Пор. **ЗЕЗНАТИ.**

ЗЕЗНАНЪЄ *див.* **ЗЕЗНАНЄ.**

ЗЕЗНАНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Який містить зізнання. ◇ **листъ зезнаный** *див.* **ЛИСТЪ²**.

ЗЕЗНАНЬЄ *див.* **ЗЕЗНАНЄ.**

ЗЕЗНАНЯ *див.* **ЗЕЗНАНЄ.**

ЗЕЗНАТИ, ЗЕЗНАТЬ *дієсл. док.* (*стп.* zeznać) **1.** *(дати свідчення, засвідчити)* зізнати, визнати: ѧцько гри(н)ча(к) завою(в) зєзна(л)... ижє прода(л) пасѣку на воли пола(в)скуи аньдрѣєви токарєви (Одрехова, 1519 *ЗНТШ* L, 4 (факс.); Я Ѡлє(х)но... станоу(в)ши... доброво(л)нє прє(д) оурѧ(д) и ѡса(д)цю... є(ст) є(м) зєзна(л) и зєзнава(м) и(ж) є(м) прода(л) половиноу вла(с)нои ѡчизны своєи (Одрехова, 1573 *ЦДІАЛ* 37, 16, 2); мнє на дєржаньє войтовскоє сєножати... панъ войтъ листомъ своимъ ѡбовєзалсѧ..., въ замкѹ господарскомъ Володимєрскомъ, зєзнать (1577 *AS* VI, 82); Которая, будучи поставлена, зезнала у суду, ижъ того подданого пана Шкленского не знаю дей (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 422); ма(ц)ко маръцино(в) сн҇ъ зєзна(л) доброво(л)нє и(ж) прода(л) лєжачєє имѣнѧ (Львів, 1596 *Юр.* 22); Стано(в)ши ѡчєвисто шляхє(т)ны(и) Якубъ Пє(т)ро(в)ски(и)... доброво(л)нє для записа(н)я до кни(г) тѹто(ш)ни(х) зє(з)налъ (Чернігів, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 112); *Образно*: Ѡ я́къ свѧтобли́вє Ѡ(т)правова́ть и що дн҇ь, было́ ть нєтєскли́вє вы стѣны Цєрко́вныи и мѹ́ры зєзна́йтє, Єго́ лю́бѹ́ю ми́лость, къ Бг҇ѹ ѡглаша́йтє (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 5).

2. (що) *(підтвердити істинність, законність чого-небудь)* визнати: Право ѡдрє(х)вскоє зє(з)воли(в)ши(с) послали... с посро(д)коу сєбє дво(х) присѧ(з)нико(в)... до пн҇а миха(и)ла ѡдрєхо(в)ско(г) пытаючисѧ є(г) с права єсли воу(н) зєзнава соумоу котрую взѧ(л) ѡ(д) фє(до)ра (Одрехова, 1582 *ЦДІАЛ* 37, 1, 18 зв.); Бѹдѹчи при то(м) павє(л) сока(ч) из сыно(м) свои(м) ивано(м). Просѧчи свата своєго кѹзѧна ижє бы зєзна(л) до(л)гы брата своєго лє(ш)ка (Одрехова, 1614 *ЦДІАЛ* 37, 16, 13).

Див. ще **ЗЕЗНАВАТИ, ЗОЗНАВАТИ, ЗОЗНАТИ.**

ЗЕЗНАТЬ *див.* **ЗЕЗНАТИ.**

ЗЕЗУЛЯ *див.* **ЗОЗУЛЯ.**

ЗЕЗЮЛЯ *див.* **ЗОЗУЛЯ.**

ЗЕЗЬВОЛИТИСЕ *див.* **ЗЕЗВОЛИТИСЯ.**

ЗЕЙСТИЄ *див.* **ЗЕЙСТІЄ.**

ЗЕЙТИ *дієсл. док.* **1.** Зійтися, зібратися: Второго днѧ по єлєкции зєшли пановє мєщанє... на рєвизию вшєлякого порядку на манасты(р) (Львів, 1616 *ЛСБ* 1043, 25).

2. (з чим) *(зімкнутися, з'єднатися межами)* зійтися: мы, комисарє,... по(з)вы нш҇и... повыдавали, а мєновитє... ѡ прилє(г)ло(ст)

кгру(н)ту пн͠а Го(р)ностаєвого Лєщи(н)ского до кгру(н)ту єго м(л) кн͠зѧ Кирика Ружи(н)ского Котєлє(н)ского, зєшлого кгру(н)ту з кгру(н)то(м), то є(ст)... урочищє(м) у ку(р)гана Бєлого Камєня (Житомирщина, 1597 *ККПС* 87).

3. (на чому) Забракнути (чого); закінчитися, вичерпатися: даю спра́вꙋ вам҄... читáтєлє(м), которы(м) власнє тáѧ Бг͠одꙋхновéннаѧ Кни́га Номоканѡнъ назвáнаѧ налєжи(т), жємъ єи длѧ тóго кóштомъ своѣмъ влáсны(м) прє(з) Ти́пъ ѡ(т)нови́ти подáлъ, жє ю́жъ на стáры(х) Єксємплѧ́рахъ ѡвшéки зєшло (Львів, 1646 *Ном.* 5 зв.).

4. (на чому) Втратити (що), позбутися (чого): Прото(ж) пановє мєщанє льво(в)скиє по(д)вигнулися вышє силы и(х) направляти ꙋпа(д)лыє справы. Будꙋчи самы в людє(х) и на маєт҄ностє(х) зєшлыє, сподѣваючися на г͠а бг͠а и на х(с͠)тиа(н)скую милостивую добродитє(л) (Львів, 1587 *ЛСБ* 83).

◇ **зъ сего (того) свѣта зейти** *див.* **СВѢТЪ.**

Див. ще **ЗОЙТИ.**

ЗЕЙТИСЯ *дієсл. док.* **1.** *(прийти кудинебудь, щоб зустрітися)* зійтися, зібратися: а ґды пришла нє(д)ля... п.п. братство зєшлося до бра(т)ства (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 41).

2. *(припасти на той самий час)* збігтися: Подобно ты(м) єсли бы та(к)жє дєсѧть дню(в) вы́кинꙋли, то бы в сєрєдꙋ вє(л)кꙋноцъ мꙋсѣли свѧтіти, алє и(ж) тоє сѧ нє зєшло, ты(ж) днємъ тє(ж) напєрєдъ дєсєти дновъ ли(ч)бы нє дошло, а двома нєдѣлами за(с) пєрєшло (Острог, 1587 *См. Кл.* 16 зв.).

3. *(стати необхідним, неминучим у зв'язку з певними обставинами)* довестися: тáкъ зєшло бы сѧ ю(ж) опѧтъ по стáромꙋ на ономъ дáвномъ фу(н)дамєнтѣ бꙋдовáти (Острог, 1587 *См. Кл.* 14 зв.).

ЗЕКАРЪ *див.* **ЗЕҐАРЪ.**

ЗЕЛВЫЙ *див.* **ЖЕЛВИЙ.**

ЗЕЛЄ *див.* **ЗѢЛЯ.**

ЗЕЛЕЗНЫЙ *див.* **ЖЕЛЕЗНЫЙ.**

ЗЕЛЕЗО *див.* **ЖЕЛЕЗО.**

ЗЕЛЕНАВИЙ *див.* **ЗЕЛЕНАВЫЙ.**

ЗЕЛЕНАВЫЙ, ЗЕЛЕНАВИЙ, ЗЕЛЕНЯВИЙ *прикм.* Зеленавий, зеленявий: ѡ(т)тóлѧ дáлєй постоупоуючи, и ѡчи на зєлєнáвꙋю ѿнꙋю ѡли́внꙋю роу(з)коу по(д)нéсши котóрꙋю... голоуби́ца вєрноу́вшисѧ принєсла (поч. XVII ст. *Проп. р.* 294 зв.); hyalus, скло, зєлєняви(й) (1642 *ЛС* 221); viridicat(us), зєлєнави(й) (Там же, 414).

ЗЕЛЕНИЙ *див.* **ЗЕЛЕНЫЙ.**

ЗЕЛЕНИТИСЕ *дієсл. недок. (про рослинність) (мати зелений колір)* зеленитися: г(с͠)дь дожди́лъ на Содóмꙋ и гомóрꙋ сѣрою и огнємъ,... и вы́воротилъ мѣста ты́и,... и всє штó сє зєлєни́тъ на зємли (серед. XVII ст. *Хрон.* 32).

Див. ще **ЗЕЛЕНѢТИСЯ.**

ЗЕЛЕНИЧІЄ, ЗЕЛЕНЇЧЇЄ *с.* (Laurus) *(південне вічнозелене дерево або кущ)* лавр: зєлєни́чіє, éстъ дéрєво, котóроє лѣтѣ и зимѣ зєлєно (1596 *ЛЗ* 49); baccalia, зєлєнїчїє зєлиє, ля(в)ръ дрєво (1642 *ЛС* 99).

ЗЕЛЕНИЧНЫЙ *прикм.* Самшитовий: buxeus, зєлєничны(й) (1642 *ЛС* 106); buxetum, зеленичны(й) са(д) (Там же).

ЗЕЛЕНЇЧЇЄ *див.* **ЗЕЛЕНИЧІЄ.**

ЗЕЛЕНО *присл.* Зелено: Вѣнє(ц) зєлєно є(д)вабємъ ѡбвити(и) (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 13).

ЗЕЛЕНОБЕЛЫЙ *прикм.* Зелено-білий: покровец плотенковый зеленобелый (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 502).

ЗЕЛЕНОВЛАСІЙ *прикм.* Зеленолистий. *Образно*: И всѧ́ зєлєновлáсіѧ дрéва, в нóвыѧ сѧ різы ѡблачáт҄ (Львів, 1591 *Просф.* 70).

ЗЕЛЕНОЖОЛТОПАСКОВАТЫЙ *прикм.* Який має зелено-жовті смужки *(про тка-*

нину): Стиха(р)... пу(л)га(т)лася (!) зєлєно-жо(л)топа(с)коватого (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 59).

ЗЕЛЕНОСТЪ *див.* **ЗЕЛЕНОСТЬ.**

ЗЕЛЕНОСТЬ, ЗЕЛЕНОСТЪ *ж.* **1.** *зб. (зелені дерева, кущі, трави)* зелень: viriditas, зєлєно(с)т(ъ) (1642 *ЛС* 414);

(колір рослин) зелень: фиговоє єв(г)лскоє дре́во... пєрвно(м) оуда́рєноє ω(т) га зара(з) оусхло, всю зе́лєно(ст) стратило (поч. XVII ст. *Проп. р.* 176 зв.); іона пр(о)ркъ... ґды ωполоу(д)ни по(д) // тѣна(м) де́рєва... засноу́лъ, видѣлъ при ко́рєни єго роба́къ, кото́рый по(д)єда(л) тыкву, и та(к) оусхла єи зєлєно(ст) (Там же, 243 зв.-244); Зла́къ: Зе́лєность на́ травѣ или́ на́ были́нахъ, лю́бо на́ ли́стєхъ дєре́въ (1627 *ЛБ* 43).

2. *(зелений колір чого-небудь)* зелень: а́списъ зєлєностю змѣша́ный, знамєноу́єтъ нєсмєртєл'ность стыхъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 70 зв.).

ЗЕЛЕНЪ *див.* **ЗЕЛЕНЫЙ.**

ЗЕЛЕНЫЙ, ЗЕЛЕНИЙ, ЗЕЛЕНЪ *прикм.* **1.** *(один з основних кольорів)* зелений: А в тотжє дєй час взал в нєго дрѹгого валаха гнєдого из сєдлом... новым, крытым сѹкном зєлєным (Вільна, 1555 *AS* VI, 17); взято... ко(л)пакъ зєлєны(и) лисами по(д)шиты(и) (Київ, 1590 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 133, 74); ωболокъ, ґди станетъ противъ сл(н)ца покажетъ на собѣ барву по чотирохъ живїолахъ, то естъ чтири барви розмайтий мудрѹю по повѣтрѹ, по ωгнѣ зеленую по водѣ че(р)воную, по зе(м)лѣ буратую (серед. XVII ст. *Луц.* 543); лєтни(к) мухояровы(и) зєлєны(и) (Житомир, 1650 *ДМВН* 194);

(який має колір трави, зелені) зелений: и росказаль и(м) посадѣтє в'сѣ на коупы на т'равѣ // зєлєной (1556-1561 *ПЄ* 150-150 зв.); чєрнаꙗ чємєрица ї́мѣє(т) листвїє зєлєны вєлми (XVI ст. *Травн.* 195 зв.); Тог(д)а и зємлꙗ нєбѣдно зєлє́нѹ травѹ пѹща́єтъ, И Дѹбъ по(д)чєсанъ, головєрхїа хω(л)мы Оукрашаєтъ (Львів, 1591 *Просф.* 70); Зроди́ла зємлꙗ зе́льє зєлє́ноє на оужи́тки и потрє́бы кождо́мѹ живо́тъ ма́ючомѹ (серед. XVII ст. *Хрон.* 2 зв.).

2. *(не сухий, живий, свіжий)* зелений: тогды почноу(т) мовити горамь па(д)нѣтє на нась и хол'момь покры(и)тє нась бо єсли то чинать на(д) зєлєнымь дєрєвомь а што(ж) пакь боудє(т) на(д) соухымь (1556-1561 *ПЄ* 327); Алє ωноє бо(л)шєє а видимоє подобє(н)ство было ω тои силѣ гнєй, коли сꙗ оуказалъ мойсєωви зєлєный коусть, що ωгнє(м) горѣ(л) а нє згорѣль (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 93); оусѹшилє(м) де́рєво зе́лєноє а ωзєлєнілє(м) соухо́є де́рєво (поч. XVII ст. *Проп. р.* 301).

3. *(недозрілий, недостиглий)* зелений: прєто за́вшє ωка́зѹєтсꙗ бгъ справєдливымъ ...абы... до ω(т)чи́зни нб(с)ной поспѣша́лисꙗ; нє ба́вачисꙗ нѣ тро́ха на я́годахъ зєлєныхъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 58 зв.); А є́сли пе́ршоє збо́жьє г(с)дѹ офѣрѹєшъ, з колосо́въ єщє зєлє́ныхъ бѹдєшъ пра́жил' огнє(м) и сотрє́шъ и(х) я́кω крѹпы (серед. XVII ст. *Хрон.* 115).

4. *(який покривcя, заріс рослинами)* зелений: позвы ω забра(н)є двѹхъ... людє(и)... з кгру(н)ты зєлєными и (с)та(т)ками (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 156); естъ в той зе(м)лѣ два ωстрови ти(и)... черезъ рокъ зелени(и) сутъ, бо та(м) зима не бивает (серед. XVII ст. *Луц.* 531); Зроди́ла зємлꙗ... // вдꙗ́чныи пагорки широ́кїи по́лꙗ, зєлє́ныи лѹги пшєни́цы и про́са з'рожа́ныи (серед. XVII ст. *Хрон.* 2 зв.-3).

5. Вл. н.: Димитра(ш) зєлєны(и) (1649 *РЗВ* 174 зв.);

у складі вл. н.: **зеленая дубровъка** *див.* **ДУБРОВКА.**

◇ **зеленая розка** *див.* **РОЗКА; зеленыє свята** *див.* **СВЯТО; зеленыє святки** *див.* **СВЯТКИ; ружка зеленая** *див.* **РУЖКА.**

ЗЕЛЕНѢТИ *дієсл. недок.* **1.** (чим і без додатка) *(покриватися листям, рослинністю)* зеленіти: Цєбѹла, мóвитъ, котóраѧ полóжєна є́сть на рóли, гды чáсѹ своє́го зєлєнѣти начнє́тъ, сѹхаѧ котóраѧ є́стъ в' домѹ, ростє́тъ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 153); зємлѧ́ розмаѣтыми травáми и ѡгорóдными яринáми зєлєнѣти починáєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 152); сáды ли́стом' ѡкрываю́т'сѧ, лѣсы зєлєнѣю́тъ (Там же, 222).

2. Зеленіти; бліднути: eviresco, зєлєнѣю (1642 *ЛС* 184).

3. *Перен. (розвиватися, міцніти)* процвітати: Любо(в)... єстъ квѣт', же на вѣки нє оувѧ́нєт'... и в' ономъ бєзконє́чномъ Нб(с)ном' Цр҃(с)твѣ, зєлєнѣти и кви́тнѹти нє пєрєстáнє(т) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 513).

ЗЕЛЕНѢТИСЯ, ЗЕЛЕНѢТИСѦ *дієсл. недок.* **1.** *(бути зеленим, виділятися зеленим кольором)* зеленітися: interuireo, зєлєнѣюся (1642 *ЛС* 243); Лѣкаръ тєлє́сный, нє тóгды тóл'кѡ добръ єст' и зычли́въ, коли́ до зєлєнѣючи(х)сѧ и закви́тлых' сáдовъ и огорóдовъ мє́жи роз'маѣтє пáхнѹчїѣ цвѣты, хóрых' в'вóдитъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 250).

2. *Перен. (розвиватися, міцніти)* розцвітати: заказано є(и) жєбы нє шкодили травѣ то є(ст) вѣ(р)ны(х) которы(х) сѧ вѣра зєлєнѣє(т) и цвитє(т) мило(ст)ю и справє(д)ливо(ст)ю (XVI ст. *КАЗ* 619).

Див. ще **ЗЕЛЕНИТИСЕ.**

ЗЕЛЕНѢТИСѦ *див.* **ЗЕЛЕНѢТИСЯ.**

ЗЕЛЕНЯВИЙ *див.* **ЗЕЛЕНАВЫЙ.**

ЗЕЛЕПУХА *ж., діал.* Зелепуха, зелепуга "недозрілий плід". Вл. н., *ч.* : Ѡлєксѣ(и) Зєлєпуха (1649 *РЗВ* 183 зв.).

ЗЕЛЕЦАТИ ЗАЛЕЦАТИ.

ЗЕЛЖЕНЄ, ЗЕЛЖЕНЬЄ, ЗЕЛЬЖЕНЬЄ *с.* (*стп.* zelżenie) знеславлення, збезчещення, зганьблення: Прото дєй ты ѡ то такъ съ пильностью старайсѧ, якобы сѧ єси того зрадцы,... довѣдала, бо сѧ братѹ моємѹ ни ѡтколь тоє зєльжєньє и пострєлєньє нє стало, ѡдно въ домѹ твоємъ (Луцьк, 1564 *AS* VI, 232); досаж(д)є́нїє, зє(л)жє́ньє сромочє(н)є (1596 *ЛЗ* 43); Взвѣлъ и́хъ на Горѹ, и показа(л) и́м' Цр(с҃)тво своє в'пєрє(д) см҃рти своє́и: ...и ч(с҃)ть свою в'пєрє(д) зєлжє́нѧ своє́го (Київ, 1625 *Сур. Сл.* 123 зв.); Зоставуючы теды волное чинене шыршое протестации, тепер о таковое зелжене менованого чернца самотрет идучого, зсоромочене людей духовных... протестансъ и повторе светчитсе и то до уряду доносит (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 583); Досаждє́нїє: ...зєлжє(н)є, сромочє́ньє, ѹкорє(н)є, злорєчє(н)є (1627 *ЛБ* 32).

Див. ще **ЗЕЛЖИВОСТЬ.**

ЗЕЛЖЕНЬЄ *див.* **ЗЕЛЖЕНЄ.**

ЗЕЛЖИВОСТЬ, ЗЕЛЖІВОСТЬ, ЗЕЛЖЫВОСТЬ, ЗЕЛЪЖИВОСТЬ, ЗЕЛЬЖИВОСТЬ, ЖЕЛЖИВОСТЬ, ЖЕЛЬЖИВОСТЬ *ж.* (*стп.* zelżywość) те саме, що **зелженє**: и повєдилъ дєй тотъ Жєлєхъ, ижъ заразомъ тогожъ часѹ ѹмыслилъ былъ ѡноє жєльживости своєє Єго Милости князю Ярославѹ помстити (Луцьк, 1564 *AS* VI, 240); свещенник Луцкий... от пана Станислава Кграевского жаль, кривду и зелъживость немалую быти менитъ (Луцьк, 1574 *АрхЮЗР* 1/VI, 61); въ томъже розделе ку зельживости старшенства папезского найматвалъ, яко геретикъ явный (Вільна, 1599 *Ант.* 797); ку болшому нашому деспекту и желживости, казалъ его убрати у стихаръ и въ ризы (Володимир, 1601 *АЮЗР* II, 11); такóвый єсли и вымовлѧє(т) тоую зє(л)жівость, нѣ длѧ чóго и(н)шого то чи́ни(т), ты(л)ко абы вєликость ми́лости... // притѧ́гъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 73-74); Лямєнтъ ѡ прыгодѣ нєща(с)но(и) ѡ зє(л)жыво(с)ти и мо(р)дєрствѣ мє(ш)ча(н) ѡстро(з)ки(х) (1636 *Лям. о приг.* 1); Кѹ Бг҃ѹ, и́жъ ѡнъ насъ..., такъ оулюби́лъ, жє и Сн҃а своє́го

єдинорóднаго за нáсъ, на сромóтныѣ зєл҄жи́вости... вы́далъ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 3).

ЗЕЛЖИВЫЙ *прикм.* (*стп.* zelżywy) образливий, зневажливий: Бгъ... тꙋю, наперо(д) нагорóдꙋ оучини́лъ, жє... Сáрры... жоны прєкрáсной малжє(н)скꙋю чи(с)тость в҄ нєбєспєчє́нствє... бꙋдꙋчꙋю ѡ(т) зєлжи́вого насмѣви́ска заховáлъ (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 13); якъ злочи́нцꙋ єгѡ спотвáривши, на крє́стнꙋю, сромóтнꙋю, зєлжи́вꙋю и проклѧтꙋю смє́рть ѡсꙋжáютъ єгѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 775).

ЗЕЛЖИТИ, ЗЕЛЪЖЫТИ, ЗОЛЖИТИ, ЗОЛЪЖИТИ *дієсл. док.* (*стп.* zelżyć) (кого) знеславити, збесчестити, зганьбити: ничого не респекътуючи на стан ее шляхецкий белоголовъский, сами впрод словы спросными зелживши,... з дворка сельца прочъ выганяли (Луцьк, 1523 *АрхЮЗР* 1/VI, 533); кгды ся пречоный панъ Иванъ Терлецкий... заплаты за послуги..., упоминалъ..., — место слова своего и нагороды... золжилъ и злаялъ (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 275); нє тєбє зєл҄жили, алє мєнє (Львів, 1603 *ЛСБ* 384); они... // словы ꙋщыпливыми гонорꙋ єє шляхєцъкого поцътивого бєлєголовъского нє ꙋшановавъшы зєлъжыли (Київ, 1633 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 626, 38-38 зв.); сами прынъцыпалес,... не обавляючисе ничого, сведчачого,... словами непрыстойными золъживши, потомъ се до шабел поръвавъши,... сечи почали (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 8/III, 597); заступивши зараз под двором резиденции ...протестантовъ невинныхъ словами неуцтивыми зелживши... оружъем незвычайным ...збили (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 246).

ЗЕЛЖІВОСТЬ *див.* **ЗЕЛЖИВОСТЬ.**
ЗЕЛЖЫВОСТЬ *див.* **ЗЕЛЖИВОСТЬ.**
ЗЕЛИЗНЫЙ *див.* **ЖЕЛЕЗНЫЙ.**
ЗЕЛИЗО *див.* **ЖЕЛЕЗО.**

ЗЕЛИЄ, ЗЕЛІЄ, ЗЕЛЇЄ, ЗѢЛІЄ *с.* (*цсл.* зєлиє) *(трав'янисті рослини)* зілля: зръно гръчи(ч)ноє,... коли сѧ с҄плоди(т), и в҄зростє(т) оу былиноу, и быває(т) большєє ѡ(т) в҄сѣхь зєлїи и чини(т) лѣторосли вєликыи (1556-1561 *ПЄ* 141 зв.); Знаютъ же зелія и коренія и камени, что где ражается (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 179); и рє́клъ: нєхáй зродитъ зємлѧ зє́лїє зє́мноє и даваючоє насѣньє (серед. XVII ст. *Хрон.* 2 зв.);

(споживні рослини) зелень: Бѣда ва(м) фарисєѡмь и(ж) даєтє дєсѧтины з҄ мѧты... и в҄сѧкого зєлїа а соу(д) и мл(с)ть бж҃їю ѡпоущаєтє (1555-1561 *ПЄ* 270 зв.); Предтеча саранчѣ не вживал, але зеліоми и медом ся питал (к. XVI ст. *Укр. п.* 84); Ѿцы óный ст҃ыи... ры́бъ, винá и ѡ(т) живóтныхъ мáсла нє коштꙋючи, кро(м) óвоцѡвъ ѡ(т) дрє́въ, и зє́лїа (Київ, бл. 1619 *О обр.* 171); Зємлѧ... рóдит҄ зѣлїє оужитє́чноє (Київ, 1636 *МІКСВ* 317)

(лікарські рослини) зілля: вєдрєнєць є(ст) зєлїє добро и оужито(ч)но, кто боли(т) ср(д)цємь (XVI ст. *УТ,* фотокоп. 4); тоє зєлїє... оувари оу въцтѣ (Там же, 11 зв.); "Не исцѣлитъ нѣ зѣліе, нѣ запахъ, лише слово твое, Господи" (XVI ст. *НЄ* 191).

Див. ще **ЗѢЛЯ.**

ЗЕЛИЩЕ *с., перен. (відступництво, єресь)* зелище, бур'янище: Бо если што естъ гдѣ хрестіянъ, тогды нѣтъ ничого иного, одно божницы, блудъ и ролья зарослая розмаитымъ зелищемъ розличныхъ ересей и забобоновъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 186).

ЗЕЛЇЄ *див.* **ЗЕЛИЄ.**

ЗЕЛЇЙЦЕ *с. (споживна зелень)* зіллячко: нѣколи... цр(с)каѧ мнóгосмышлє(н)наѧ трапє́за та(к) мѧ нє оу́солоди́ла,... я́ко(ж) тво(и) соухїй хлѣбъ, и тоє зє́лїйцє чє(ст)ны(и) ѡ(т)чє (1596 *Виш. Кн.* 241).

ЗЕЛКО, ЗѢЛКО *с.* Зіллячко: в҄ чáсєхъ мѣсѧца априлѧ кóрєни зємлє́ю прикры́тыи,

свóй ѡвоцъ и свои зѣлка и ωздóбы выдают (Вільна, 1627 *Дух. б.* 112); Сȣ́ть и зе́лка, и в' ни́х' розмайтости мнóгїи: ѡ́дни здорóвю слȣ́жатъ, а ин'шїи до зáпахȣ нале́жа(т) (Там же, 295).

ЗЕЛНИЙ *див.* **ЗЕЛНЫЙ.**

ЗЕЛНЫЙ, ЗЕЛНИЙ *прикм.* Трав'яний, трав'янистий: olerau(us), зє(л)ни(й) (1642 *ЛС* 290); **Матка Божая Зелная** *див.* **МАТКА.**

ЗЕЛО[1] *с. (трав'янисті рослини)* зело, зілля: ты єси є(ст) в' бóл'шеи пóва(ж)ности, и в' бóл'ше(м) опáтрєнїю ни́жли п'ти́цѣ, и... зєла, ал'бо цвѣти и(х) (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 79); Zeło: ziele (Жовква, 1641 *Dict.* 101); **романово зело** — ромен-зілля: dendroides, романово зєло (1642 *ЛС* 158).

ЗЕЛО[2] *див.* **ЗѢЛО.**

ЗЕЛЪЖИВОСТЬ *див.* **ЗЕЛЖИВОСТЬ.**

ЗЕЛЪЖЫТИ *див.* **ЗЕЛЖИТИ.**

ЗЕЛЬЄ, ЗѢЛЪЄ, ЗѢЛЬЄ *с. (трав'янисті рослини)* зілля: зєлєни́чїє, éстъ дéрєво, котóроє лѣтѣ и зимѣ зєлєно, подо(б)ноє листьє має(т) зѣлью, на котóро(м) чє(р)ни́цѣ ягωды ростȣ(т) (1596 *ЛЗ* 49); Трóскотъ: Посполи́тє вса́коє зѣльє мȣдрцѣ пóлноє называ́ю(т) (1627 *ЛБ* 134); ѣли люде листъ и лободу, зѣлъе розмаитоє (1636-1650 *ХЛ* 78); вышолъ оди́нъ на полє, áбы збирáлъ зе́льє полєвóє (серед. XVII ст. *Хрон.* 323); **татарскоє зѣльє** — татарське зілля: Акоронъ: Татáрскоє зѣльє (1627 *ЛБ* 185).

ЗЕЛЬЖЕНЬЄ *див.* **ЗЕЛЖЕНЄ.**

ЗЕЛЬЖИВОСТЬ *див.* **ЗЕЛЖИВОСТЬ.**

ЗЕЛѢЗЄ *с., зб.* Заліззя: за два снопи зєлѣзя да(л) ємъ два таляри (Львів, 1594-1595 *ЛСБ* 1041, 6).

ЗЕЛѢЗО *див.* **ЖЕЛЕЗО.**

ЗЕЛЯ *див.* **ЗѢЛЯ.**

ЗЕМДЛЕНЫЙ *дієприкм.* (*стп.* zemdlony) *(який став фізично слабким, безсилим)* знесилений, ослаблений: Пе́ршая: абысмо ...трȣдами Пóстнои дорóги зємдле́ныи по(д) тѣнємъ лист'а тогѡ́, животворáщогω дре́ва,... ω(т)почи́нокъ... мѣти моглы (Київ, 1632 *МІКСВ* 271).

ЗЕМЕНИНЪ *див.* **ЗЕМЯНИНЪ.**

ЗЕМЕНЫЙ *див.* **ЗЕМЛЯНЫЙ.**

ЗЕМЕЦЪ *ч.* Дрібний землевласник: а зємъцы ω(д)но до дрȣгихъ пови(н)ни проважати бобровъниковъ (1552 *ОЧорн.З.* 57).

ЗЕМИНИНЪ *див.* **ЗЕМЯНИНЪ.**

ЗЕМІНИНЪ *див.* **ЗЕМЯНИНЪ.**

ЗЕМЛЕДѢЛАТЕЛЬ *ч.* Землероб, рільник: тоє мнóго // чина(т) зємле́дѣлáтєлѣ, оумножоую(т) стóги и мнóго лѣ(т) ховаю(т) (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 280 зв.-281).

Див. ще **ЗЕМЛЕДѢЛЕЦЪ.**

ЗЕМЛЕДѢЛЕЦЪ *ч.* Те саме, що **земледѣлатель**: Мáєтъ цр҃ковъ б҃жїа пáстыро(в), мáє(т) лóвцо(в),... мáє(т) // зéмлєдѣл'цо(в) (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 201-202); Тажáтєль, и землєдѣлáтєль, зємлєдѣлєцъ, ωрáчъ, ро(л)ник' (1627 *ЛБ* 135); Гєѡ́ргїй: Зємлєдѣлєцъ, мáкс: зємлєдѣлскїй, áлбо орáчъ, ролю справуючїй (Там же, 199); agricultor, зє(м)лєдѣлєцъ (1642 *ЛС* 76).

ЗЕМЛЕМѢРНЫЙ *прикм. (геодезичний)* землемірний: Николáй, и єго товáриство в' таковȣ́ю прєвáгȣ посли́знȣлиса, жє и фѣкгȣрами Гїωмєтри́цкими зємлємѣрными,... прєистóтного Бо(з)ства гóрдє дмéтъса ωказáти ми́мо и на(д) пи́смо (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 211); Сȣ́ды Б҃жїи и дорóги єгó нєпонáты и нєвыслѣжєны повѣдáєтъ бы́ти, ω Николáю! и Бо(з)ского éстєства áлбо прирожéна допȣстить ли тобѣ бáдатиса чєрє(з) зємлємѣрноє цыркліовáнє и рысовáнїє (Там же, 272).

Див. ще **ЗЕМЛЕМѢРСКИЙ.**

ЗЕМЛЕМѢРСКИЙ *прикм.* Те саме, що **землемѣрный**: Єсли́бы тó вѣдáлъ Нико-

ла́й,... нѣкгды бы Гєωмєтри́цкими, а́лбо зємлємѣрскими фѣкгȣрами маліо́ваными нє ва́жил'са бада́тиса нєдости́гнєного є́стєства (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 269); А нє Гєωмєтри́цкими зємлємѣрскими ри́сами ровноȣго́лными и нєровноȣголными, и штоко́лвєкъ таково́го Никола́й впровважа́єтъ но́вого и чȣжо́го (Там же, 273).

ЗЕМЛЕНИЦА *ж.* (Fragaria vesca L.) суниця: Ѳрачє по ла(т). ... а по рȣсски зємлєница (XVI ст. *Травн.* 217 зв.).

ЗЕМЛЕНИЧНЫЙ *прикм.* Суничний: кєдръ... имѣє(т) на собѣ пло(д) или ягоды подобны зємлєничнымъ ягода(м) (XVI ст. *Травн.* 159 зв.).

ЗЕМЛЕННЫЙ *див.* **ЗЕМЛЯНЫЙ.**

ЗЕМЛЕНЪ *див.* **ЗЕМЛЯНЫЙ.**

ЗЕМЛЕНОЙ *див.* **ЗЕМЛЯНЫЙ.**

ЗЕМЛЕНЫЙ *див.* **ЗЕМЛЯНЫЙ.**

ЗЕМЛИЦА *див.* **ЗЕМЛИЦЯ.**

ЗЕМЛИЦЯ, ЗЕМЛИЦА *ж.* **1.** *(верхній шар земної кори)* землиця, земля: Tá oś ruruch ná trawicy Byu liboy wyrosł z zemlicy (Яворів, 1619 *Гав.* 21).

2. *(земельне угіддя)* землиця, земля, ґрунт: на(м) в то(м) мє(ст)цу кгру(нт) є(ст)... с чотыро(х) имєнє(и),... а єму зємлицою єго Барано(в)щиною то(л)ко по(л)слу(ж)бы в то(м) мє(ст)цы (Житомирщина, 1595 *ККПС* 63); Да(ш) ми зась дїаволє... домо(к) и зємли́цю, да(ш) ми смȣто(к) и бѣдȣ (1599-1600 *Виш. Кн.* 211 зв.).

3. *(країна, край)* землиця, земля: ро(з)дєли(л) ти(м)способо(м), сиимона, а(л)бо займона ста(р)шєго на столици своє(и) надъ и(н)шими браты прєложи(х), которы(и)... да(л) ω(т) сєбє про(з)ви(с)ко, кгды ємȣ ся тєжъ таѧ зємлица и(з) ȣдѣлȣ... доста(ла) (1582 *Кр. Стр.* 55); литва тȣю зє(м)лицȣ... прилє(г)лȣю... бȣрыла, гали(н)дя ω(т) галина на(з)вана зє(м)лица, вєлика и... люднаѧ была (Там же, 55 зв.).

ЗЕМЛНЫЙ *див.* **ЗЕМЛЯНЫЙ.**

ЗЕМЛѢНИНЪ *див.* **ЗЕМЯНИНЪ.**

ЗЕМЛЯ, ЗЕМЛА, ЗЕМЪЛЯ, ЗЕМЬЛЯ, ЗѢМЛЯ *ж.* **1.** *(місце життя і діяльності людей)* земля: Заправды повѣдаю ва(м) коли кого зважєтє на зємли боудє(т) зваʌзань и на нб҇сєхь (1556-1561 *ПЄ* 80 зв.); Растѣте, и множѣте ся, и наполнѣте землю, и обладайте ю (XVI ст. *НЄ* 223); Докончи́лєсь на зємли бо́ю, Ѿ(т)почи́нь жє в' вѣчномъ поко́ю (Київ, 1622 *Сак. В.* 41 зв.); Котрый Небо и землю въ горсти маетъ: Тотъ ся за насъ въ гробѣ маломъ погрѣбаетъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 161); єщє до то́гω ча́сȣ нє было на зємли жа́дногω чл҇вка кото́рый бы мѣлъ радити зємлє́ю (серед. XVII ст. *Хрон.* 4 зв.); **лице земли** *див.* **ЛИЦЕ; соль земли** *див.* **СОЛЬ;**

перен. буденність, сірість, проза: що всє розмы́сливши в собѣ, ω(т)трѧси по́ро(х), по(д)нєси́са ω(т) зємлѣ, ѡсмѣльса проти́вко нєпрїѧтєлѧ своє́го (Острог, 1607 *Лѣк.* 95).

2. *(земляна поверхня, площина, по якій ходять)* земля: сємєонъ... лєжє на зємли ·з҇· днии (1489 *Чет.* 2); сви(н)цȣ в҇ штȣки што лє(д)вє ω(д)нȣ с нихъ ω(т) зємъли чл҇вкъ подо(и)мєть (1552 *ООвр.З.* 99 зв.); начали є(с)мы цр҇ко(в) знову мȣровати... и ю(ж) стѣны по(д)нєслиса вы(ш)шє ω(т) зє(м)лѣ на три ло(к)тѣ (Львів, 1598 *ЛСБ* 319); подвимє́н'тъ: посадз'ка ко(ш)то́вная на зємли́ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 7 зв. ненум.); па́л' тє́жъ и Лє́въ на вє́рх' гроба г(с)дна своє́гω б'ючи голово́ю ѡ зємлю (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 19); Бо гды стоѧчи ан'тифо́ны три́ ω(т)спѣва́ю(т); пото(м) на зє(м)ли або ни(з)ки(х) ла́вочка(х) сєдѧчи... є(д)но́го спѣва́ючого слȣхаю(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 30 зв.); **земля темности** — пекло: Третое словется те(р)ра тенеброва то естъ зе(м)ля те(м)ности бо тая сте(ж)ка которая йдетъ до пекла

полна ес(т) смоли и сѣрки (серед. XVII ст. *Луц.* 526); **зровнати изъ землею** *див.* **ЗРОВНАТИ; зъ землею ровнатисѧ** *див.* **РОВНАТИСЯ; о землю ударити** *див.* **УДАРИТИ.**

3. *(земна кора)* земля: аф͠оз... трѧсе́нїє зємлѣ было. Того́ жє ро́ку война кгда́нскаѧ (1509-1633 *Остр. л.* 127 зв.); зємьля ся потрасла́, и камєнє роспадовалисˋ (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 54); двє́ри... нб͠(с)ныє ѡтво́рѧтсѧ, и задрыжа́тъ фꙋдаме́нˋта зємли (Острог, 1607 *Лѣк.* 51); Дрижала зємля, жє ажъ ламали ся ѡпоки (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 26); Гди ся Води изберꙋт, по(д) Землю такъ великой моци аж ся земля двигати почнетъ (серед. XVII ст. *Луц.* 538).

4. *(верхній шар земної кори)* земля: мєщанъскихъ и зємѧ(н)скихъ погрєбовъ на захованьє в зємъли починєно ново .к͠. (1552 *ОВін.З.* 130 зв.); А тєло моє грєшноє, бꙋдь который хрєстиѧнинъ, або панъ Татаринъ, въ зємлю гдє погрєбєтъ, за то ємꙋ... Богъ милостивый... заплатитъ (1577 *AS* VI, 71); по ма́ло(м) ча́сѣ в зє́млю зстоупи́ти моу́сишъ (Острог, 1614 *Тест.* 165); оу́видѣвˋши г͠ь и(х) зло(ст) подаєтъ ѡ́ныє свинїѧ на погоублєнїє бѣсомъ. Нака́зꙋючи // и́ на(с) жє бысмо нє сви́нˋско жи́ли зє́млю рыючи (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 169 зв.-170); скрини поодбиявшы, изъ земли выкопуючы, семрягъ, кожухов, плахотъ, полотенъ побрали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 117); **въ земли молчанїя погребти** *див.* **ПОГРЕБТИ; полецати тело землѣ** *див.* **ТѢЛО; предавати тѣло земли** *див.* **ТѢЛО; тѣло земли отдавати** *див.* **ТѢЛО; тѣло земли отдати** *див.* **ТѢЛО.**

5. *(шар земної кори, придатний для життя рослин, грунт)* земля: ото вышєль ро(с)сѣвачь сѣяти, а коли розˋсѣваль, єдино пало на поути и прилєтѣвˋши пˋтица нб(с)ныѧ и изьзобалї є... //... Инˋшєє па(к) пало вˋ доброую зємˋлю и дало пло(д) (1556-1561 *ПЄ* 139-139 зв.); г͠ь прє(з) исаію... таковыи прозыває... злою зємлє́ю ка́мєнˋною на которо́исѧ ни(ч) нє роди(т) (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 280 зв., на полях); Зємлѧ котра́ѧ тє́рньє, и осє́тъ плоди́ла: Та́ѧ нн͠ѣ хлѣбъ..., боуи́но зроди́ла (Львів, 1616 *Бер. В.* 81); ѡли́ва на плодоно́сной посажо́наѧ зємли ѡво(ц) прино́ситъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 248 зв.); Южъ вˋ то́мъ ро́кꙋ жи́зности зємлѧ нє пꙋща́єтъ (Київ, 1632 *Євх.* 295); Юж земля в неплодствѣ нѣби желѣзная, Котрая в час продком была збит жизная (1648 *Елег.* 152); *Образно*: оумѧкчи́тє зє́млю ср(д)ца ва́шєго (Заблудів, 1568 *УЄ* № 552, 2); **землѧ солонаа** — солончак: Зємлѧ слати́на: Зємла́ солона́а (1627 *ЛБ* 43).

6. *(речовина, що входить до складу земної кори, грунт)* земля: мєжи плотꙋ того и стєны толъсто на локоть насыпано зємълєю (1552 *ОВін.З.* 129 зв.); на том городищи не мало остатков огорѣлых, што землею припало (Володимир, 1571 *АрхЮЗР* 8/IV, 133); плюнꙋ(в) х͠с на зємлю и взѧ(л) болото, і ѡчи слѣпомꙋ помаза(л) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 72 зв.); Хлопꙋ що спрє(д) попо(в)ского до(м)ꙋ вывози(л) рꙋ(м) и зє(м)лю дали(с)мо гро(ш) .ꙁ͠. (Львів, 1612 *ЛСБ* 1047, 2); вˋ ста́рїй го́рнєцъ нє сыплю(т) гли́ны, зє(м)лѣ, // и(ж)бы бы(л) мо́цнєйшїй (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 17-17 зв.); єдно́го ча́сꙋ ст͠ый оц͠ъ росказалъ бы́лъ, жєбы зˋ єдного мѣстца матє́рїю глєіова́тои зємлѣ зноси́лъ (Київ, 1627 *Тр.* 556); навгꙋрова́нˋє а́лбо настꙋпє́нˋє на Ца́рство, поспо́лꙋ быва́єтˋ зˋ посыпа́нˋємˋ // зємлѣ а́лбо по́пєлꙋ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 936-937);

(одна з першооснов буття) земля: Кто хо́чєтъ зє́млю, нб͠о и всѣ Єлємє́нта Позна́ти, Гєѡмє́трєсъ пода́стˋ: докꙋмє́нта (Київ, 1632 *Євх.* 297);

(те, з чого постала людина й у що перетвориться) земля, порох, прах: н͠ше тѣло

ѡ(т) зємлѣ зємлѧ, зє́млєного тажа́рꙋ и пока(р)мꙋ пра́гнє(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 252 зв.); Им же преми(р)ныѧ чины сотворены, нбо земля и море кꙋпно ꙋтве(р)жены. Вы бо земля и поро(х) бозства не спытуите истинную наꙋкꙋ зъ апосто(л) почуите (к. XVI — поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 109); Зємлѧ є́стєсь и в҄ зє́млю зно́вꙋ по́йдешъ (Київ, 1627 *Тр.* 40); знаю, що Бгъ Адама создалъ ѡ(т) зємлѣ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 14); тєло моє грє(ш)ноє з зє(м)ли є(ст) взятоє и взятоє в зє(м)лю тє(ж) по(и)ти має(т) (Тригорск, 1648 *ДМВН* 217).

7. *(земельне угіддя)* земля: въ ты(х) на(м) трѣ(х) имѣ(н)ѧ(х) дє(л) ста(л) на полы въ всє(м) в людѣ(х) и в зѣмлѧ(х) в дани в мѣдовой (Житомир, 1502 *Арх. Р.* фотокоп. 5); Мают ѡни вси тыи зємли по ѡным границам... спокойнє на сєбє дєржати и вживати (Краків, 1538 *AS* IV, 171); ты(м) дє(и) ставомъ своимъ нємало зємли и сєножаті єго во(л)чковъской затопили (Красний Став, 1558 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1898, 10); ѡ(н)..., би(л) на(мъ) чоло(мъ) и проси(л) абы(х)мо дали єму зємлю на ꙋпоха(н)є хлєба... нєподалєку замъку києвъского (Київ, 1581 *ЛСБ* 62, 2); доро́ги мы(т)ники арє(н)доу́ютъ, зємлѧ подѣлєна є́стъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 126); да́мъ тобѣ зє́млю и насѣнью // твоємꙋ по тобѣ во ѡсѣдлость вѣчнꙋю (серед. XVII ст. *Хрон.* 75-75 зв.); **земля (земълѧ) бортная (борътнаѧ), бортнаѧ (борътнаѧ, боръtънаѧ) земълѧ** — ділянка з бортями, лісова пасіка: Записалъ есми..., игумену Пустинскому..., землю бортную Петрову (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 10); зємълѧ боръtнаѧ имєнємъ лада на(и)момъ єє ходи(ть) (1552 *ООвр.З.* 113); томꙋ манастырꙋ бывала такъже пашънѧ боръtънаѧ зємълѧ (1552 *ОКЗ* 46); **землѧ боброва** — угіддя, де водилися бобри: К томꙋ болотꙋ... прилєгла... зємлѧ боброва (Пісочне, 1541 *AS* IV, 281); **земълѧ непитущаѧ** — непридатний для використання ґрунт: с тыхъ вєръхꙋ писаныхъ людє(и) подачъки приходить г҃ копи г(рш) дворъноє пашъни всєє ч҃ вєдє(р) врꙋ(ц)кихъ к томꙋ бо(р)тн(а)ѧ зємълѧ посполъ з нєпитꙋщою приходи(ть) на єго ча(с)ть три вє(д)ри мєдꙋ (1552 *ООвр.З.* 111 зв.).

8. *(планета)* Земля: И боудоуть знамєнїа на слн҄ци и на м(с)ци, и на звѣзда(х) и на зємли тоуга народомь (1556-1561 *ПЄ* 315 зв.); Если би ми било ꙋправлєно коло ꙋ зємлю, то би ѧ взѧвши за то ѡдною рꙋкою всю зємлю повєрнꙋлъ (XVI ст. *Сл. о см.* 334); ѡного днѧ... плани́ти ро(с)топат҄сѧ, а зємлѧ́... згори́тъ (1598 *Розм. пап.* 35); Тут ѡбличаєтсѧ проклѧтая бладнѧ... лживых философовъ, що бладут, иж землѧ посредѣ неба а небо як яйцо ѡколо земли, а землѧ як жолток в яйци (поч. XVII ст. *Вол. В.* 101); Вєли́ка є́сть зємлѧ и высо́ко нбо, и прꙋдкїй бѣгъ слнца ѡборочáєтъ в҄коло нбо на своє мѣстцє за оди́нъ днь (серед. XVII ст. *Хрон.* 368);

(населення Землі) людство: А з҄ людї́й ко́ждый сѧ своє́го бꙋдєт҄ боѧ́ти сꙋда и затрачє́нѧ, ко́ждый тамъ на сꙋдъ... ста́вити сѧ мꙋсит҄: бога́тый и оубо́гїй, ма́лый и вєли́кїй,... // ...Всѣ тыѣ єдноѣ по́мочи та(м) шꙋкати бꙋдꙋ(т)... Бгъ... призва́л҄ зє́млю ѡ(т) Всхо́дꙋ слнца аж҄ до Захо́дꙋ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 43-44).

9. *(суша; континент)* земля: Торгѡвъцы... на канєвъ зємълєю або водою є(з)дать (1552 *ОКан.З.* 23 зв.); была лодѧ насєрє(д) морѧ, а ѡнь са(м) на зєм҄ли (1556-1561 *ПЄ* 151); зє(м)лѧ дана лѣсо(м), а мо́рю мѣсто (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 207); одни моремъ, а другіи по земли подъ муры Царигородскіи поплилы и штурмовали на городъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1106); гды мо́рє всю зє́млю, в҄ ѡколо ѡбхо́дитъ, А конє́цъ почáткꙋ нєзнáчнє приво́дитъ, Ѡцєа́номъ зовє́тсѧ

(Київ, 1632 *Євх.* 298); и назвáлъ бг҃ъ сѹшею зе́млю, а собрáньє вóдъ нáзвалъ мóрє (серед. XVII ст. *Хрон.* 2 зв.).

10. *(країна, край)* земля: па(к) боу(д) кого б҃ь изберє‹ть› г(с)п(д)рє(м) быти нашєи землї молдавской, то(т) бы ємѹ нє порѹши(л) нашєго дааніа (Бадевці, 1503 *Cost. S.* 256); кѹпцом нашимъ ѡбоих панствъ наших,... так тєж и съ чѹжих земль даєм доброволєнство, как к торгѹ, так тєж и на тот ꙗръмарокъ приєждчати зо всꙗкими кѹплꙗми ихъ (Вільна, 1529 *AS* III, 342); нѣкоторыє влохи опѹ(с)ти(в)ши зє(м)лю вло(с)кѹю до зє(м)лє(и) лито(в)ски(х) вошли (1582 *Кр. Стр.* 58 зв.); Южъ бовéмъ бы́лємъ Єпи(с)копом'... двóхъ Крóлє(в)ствъ, словꙗ(н)ской зємли и Харва(ц)кой (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 3); пов'стáли жабы бє(з) мѣры, и закри́ли в'ши(ст)кѹ зємлю єги́пє(т)скѹю (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 18 зв.); слáва кви(т)нє Карѹлꙗ... нє ти(л)ко В корóнѣ По(л)ско(и); алє и в' швє(д)ско(и) зємли (Чернігів, 1646 *Перло* 4 зв. ненум.); **земля обѣтованная** — земля обітована: Жидóвє ходи́ли по пѹщи .м҃. лѣ(т), и приведéни бы́ли до зє(м)лѣ ѡбѣтова(н)ной (XVI ст. *УЄ* № 29519, 42 зв.); **земля обецованная** — те саме, що **земля обѣтованная**: скри́нꙗ тєстамє(н)тѹ // зáвшє лю(д) і҃ильскїй... длꙗ пєрєплывáнꙗ іѡрдáнѹ оупєрєжáла, жєбы дрѹгїє до зємлѣ ѡбєцова(н)но(и) бє(з)пєчнѣй пришли (поч. XVII ст. *Проп. р.* 206 зв.-207); **земля обѣцанная (обицанная), обѣцаная земля — а)** те саме, що **земля обѣтованная**: Дознáлъ лю́дъ І҃илскїй,... пєлґримѹючи до зємлѣ ѡбѣцáнной, нб҃(с)нагѡ пóкармѹ... розмайтыхъ замы́слныхъ смáкѡвъ (Київ, 1640 *Тр. Ч.* 2 ненум.); з такъ мнóгы(х) людéй два тóлко зємлю ѡбицан'нѹю наслѣдили (поч. XVII ст. *Проп. р.* 175 зв.); **б)** рай: Абы́смо оуставичнє на пáмꙗти... смрть сп҃са нáшєго мáючи,... // до пожадáнои дѹхóвногѡ ѡ(т)новє(н)ꙗ... обѣцáнои зємли в'нїйти могли (Київ, 1632 *МІКСВ* 272); **сватаꙗ земля** — рай: Пáстыра своє́го, ю́жъ бóлшъ ѡглꙗдати Нє бѹдѹтъ: з' наѹки сꙗ Єго ѹтѣшáти, Котры́й до сватѡ́й зємли, мѣлъ и́м' вóжєм' быти (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 2).

11. *(адміністративно-територіальна одиниця)* земля: пєрєдо (м)ною... рєвизоро(м) зє(м)ли киє(в)скоє... служєбни(к)... жалова(л) (Київ, 1501 *ЦНБ* II 21039, 1); Я Фєдор Андрѣєвич... маршалок Волынскоє зємли, староста Володимєрский даю знати сим моим листом (Турійськ, 1540 *AS* IV, 242); А при томъ были... // ...судꙗ земский Володимерский, а его милость, панъ Янъ Левицкий, судичъ земский земли Белское (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 370-371); Кто жъ добрє рꙗдить або мѣстомъ або зємлєю жадного иншого языка ѡпрочъ прирожоного нє ѹмѣючи (к. XVI ст. *Розм.* 3); в то(м) тако(ж) дамаскѹ была іюдєа зємлꙗ, жидо(в)скаа ѡ(т) ієр҃(с)лїма четы́рє дни ходѹ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 5); єнєралъ... былъ... в маєтъносъти... воєводы и єнєрала зємъ києвъскихъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 215).

ЗЕМЛЯНИНЪ *див.* **ЗЕМЯНИНЪ.**

ЗЕМЛЯНСКИЙ *див.* **ЗЕМЯНСКИЙ.**

ЗЕМЛЯНЫЙ, ЗЕМЪЛЯНЫЙ, ЗЕМЛЕНЫЙ, ЗЕМЪЛЕНЫЙ, ЗЕМЛЕННЫЙ, ЗЕМЛЕНОЙ, ЗЕМЛНЫЙ, ЗЕМЛЬНЫЙ, ЗЕМЛЕНЪ, ЗЕМЯНЫЙ, ЗЕМАНЫЙ, ЗЕМЕНЫЙ *прикм.* **1.** *(який стосується землі як сільськогосподарського угіддя)* земельний: там тыижь приꙗтєли наши мают выехати и промєжкѹ нас в тых зємлꙗных кривдах мают братским, а приꙗтєлским ѡбычаєм вгодити (Задиби, 1531 *AS* III, 392); кривды, розницы и заистя в речи земленой,... деялися на обе стороне (Бородчичі, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 17); Роздє(лъ) дєваты(и) ѡ права(х) зємлєны(х) и ѡ граніца(х) ѡ мєжа(х) ї ѡ ко(п)а(х) (1566 *ВЛС* 78); Да(ш)

ми зась дїаволє... смꙋто(к) и бѣдꙋ, да сво(и) розꙋ(м) в то(и) забавѣ фрасꙋ(н)кꙋ и старана домово́го, зємлє(н)ного и жє(н)ско(го) погрє́бꙋ (1599-1600 *Виш. Кн.* 211 зв.); **кгрунтъ земляный (земланый, земъляный, земленый, земяный, земаный, земеный)** *див.* **ҐРУНТЪ.**

2. *(який виростає з землі, ґрунту)* земляний: Димитрїй: Зємлє(н), пло(д) зє́млны(и) з' збо́жа (1627 *ЛБ* 200).

3. *(який стосується землі, земного світу)* земний: та(к) и́ нше тѣло ѡ(т) зємлѣ зємла зє́млєного тажа́рꙋ и пока(р)мꙋ прагнє(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 252 зв.).

4. *(про колір)* земляний, землистий, землянистий: зємльныи бо лици чюдотворныя цвѣты прозабшє (1489 *Чет.* 68 зв.).

◇ **дымъ земленой** *див.* **ДИМЪ; зеленыє надра** *див.* **НЯДРА; мещанинъ земаный** *див.* **МЕЩАНИНЪ; персть земленая** *див.* **ПЕРСТЬ; рокъ земленой** *див.* **РОКЪ; яблоко земленоє** *див.* **ЯБЛОКО.**

Див. ще **ЗЕМНЫЙ.**

ЗЕМЛЬНЫЙ *див.* **ЗЕМЛЯНЫЙ.**

ЗЕМЛА *див.* **ЗЕМЛЯ.**

ЗЕМЛАНИНЪ *див.* **ЗЕМЯНИНЪ.**

ЗЕМЛАНЫЙ *див.* **ЗЕМЯНЫЙ.**

ЗЕМНИЙ *див.* **ЗИМНИЙ²**.

ЗЕМНЇЙ *див.* **ЗЕМНЫЙ.**

ЗЕМНОРОДНЫЙ, ЗЕМНОРОДНИЙ *прикм.* Який народився на землі: толко о рождению небеснаго царя, земнородным на обновление нетлѣния // рождшагося, показалем (1598 *Виш. Кн.* 101-102); церковь христова... вмѣсто мирского разума хитрости духовный // ...разум збудовала,... ведлуг голоса Исаия пророка, который от лица божия на земнородных кликал (1608-1609 *Виш. Зач.* 205-206); Надъ природжє́ньє своє землѧ́ сѧ рꙋхаєтъ, Всѣх' зємноро́дны(х) зна́гла стра́хо(м) наполнає(т) (Львів, 1631 *Волк.* 3); terrigena, зє(м)нородни(й) (1642 *ЛС* 396).

ЗЕМНЫЙ, ЗЕМНЇЙ, ЗЕМЪНИЙ, ЗЕМЪНЫЙ, ЗЕМНЫ *прикм.* **1.** *(який стосується землі, земного світу)* земний: славныи ап(с)лъ. нбсныи и чл҃вкъ зємныи ан҃глъ (1489 *Чет.* 227 зв.); Послухайте изь любустю себѣ слова святыи, чомъ не сутъ земного чоловѣка, али Божіи (XVI ст. *НЄ* 44); єпископъ нє маєтъ противитися сєм(ꙋ) правꙋ... ани про(ти)витися яковыми правы ѡ(т) зємнаго царъства надаными по внѣшнємꙋ ѡбычаю (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); Єго дш҃а якъ пта́шокъ ѡ(т) тєнє́тъ тає́мныхъ Ло́вцовъ оу́шла, порва́ла сѣти заса́дъ зє́мны(х) (Вільна, 1620 *Лям. К.* 9); Кто бы иско(р)кꙋ мѣ(л) в бг҃ꙋ мл(с)ти, всѣ зє(м)ныє рє́чи почꙋ(л) бы ма́рности (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 32); Ѡ якъ сꙋро́во зє́мныє Мона́рхѡвє, тако́выхъ свои́хъ збѣгѡвъ доста́вши кара́ют' (Київ, 1648 *МІКСВ* 346); **земноє мудрованиє** *див.* **МУДРОВАНИЄ; мудрость земная** *див.* **МУДРОСТЬ;**

у знач. ім. людина, земна істота: б҃ъ... восхотѣвши тꙋю та́йнꙋ ѡ(т) вѣкъ сокровє(н)нꙋю... ми́рꙋ ѡ(т)кры́ти, и пло́тїю на зє(м)ли мєжи *зє(м)ными* сѧ ро(ди)ти, и ѡ(т) *зємны(х)* зє(м)ноє тѣло на сє́бє взати, длѧ то́го ни́щи(х)..., ро(ди)тєлє(и) собѣ избирає(т) (1598 *Виш. Кн.* 287 зв.);

у знач. ім. с. р. **земноє** — земне, -ого: хто коли ку хвалє бо(ж)є(и) строи(т) зємная тому єго св҃тая мл(с)ть ꙋготоваєть нєбєсная (Новогородок, 1547 *ЛСБ* 13).

2. *(який стосується верхнього шару земної кори)* земний: Я рабъ б҃жи(и) тишко... тєло моє ко по(г)рєбєнїю зє(м)ному ѡ(т)даю сє ꙋв опєку (Чигирин, 1600 *ПИ* № 37); вѡ́ды ...//... събра́лисѧ в' сѡ́нмы въ єдино мѣсто зє́мноє, и ста́лисѧ мо́рємъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 15-15 зв.); па́ра зємнаѧ, в' часъ холодный, промєн'ми сл҃чными потагана до сл҃нца бывá єтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 391);

(який живе, росте на землі) земний, наземний: жидовѣ... вкоусили, ѡ(т) зємны(х)

пло(д)овъ пшєници и вина (1489 *Чет.* 210 зв.); жабы, миши и и(н)шиє зє(м)ныє звѣрята, кгды(с) нѣ(л) рѣка вы(л)лє(т) на(и)дꙋю(т) в мулѣ живыє нєдосконалыми єщє чло(н)ками, я(к) бы и(х) зє(м)ля родила (1582 *Кр. Стр.* 73 зв.); рє(к) гдь навѣжоу и(х) чты(р)ма подобє́н'ствы,... псы́ на (ра)сто(р)га́н'є, пта́хи нбсныи, и звѣри зє(м)ныи на расхищє́н'є, и на пожра(н)є (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 207); оучини́лъ тє́ды г(с)дь бгъ єщє з' зємли звѣра́та зємны́и, и всѧ́коє пта́ство повѣтрьнєє (серед. XVII ст. *Хрон.* 7); **земная чревца** *див.* **ЧРЕВЦА; повой земный** *див.* **ПОВОЙ;**

(призначений для застосування на землі) наземний: fundamenty y strelba zemnaja, kotoraja udełana, tyi strelby zemnyi peskom ne nasypany y werchy ne pobyty (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 20); вси вєжи с по(д)сѧбитьємъ а покрытьємъ добрымъ... съ стрєльбами зємъними сєрє(д)ними вє(р)хними (1552 *ОКЗ* 32 зв.); с кажъдого зрꙋба по два ѡ(к)на скро(з) валъ на зємънꙋю а побо(ч)нꙋю стрєльбꙋ (1552 *ОЧерк.З.* 17).

3. *(який стосується землі як речовини)* земляний: А та(к) оу́чи(м) сѧ тои покоры и ты хр(с)тїаньскїй члчє, зє́мнаа спро́снаѧ нєвѣ(ч)наѧ гли́но (XVI ст. *УЄ* № 29519, 50); Прєстый мо́й Ги,... азъ зє́мнїй пра́хъ и пєпєлъ; покланѧ́юсѧ тєбѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 97).

4. *(який стосується земельного угіддя)* земельний: еслибы панъ Богъ... рачилъ нас з моею... малжонкою... спомоч где што прислужит, або... набыти именъя,... кгрунту земного, того всего третюю част... жоне даю (Здолбунів, 1551 *АрхЮЗР* 8/III, 26); Во всѧки(х) розница(х) зємны(х) кграни(ч)ны(х) за ѡдосла(н)ємъ ѡ(т) судꙋ зємъского має(т) по(д)коморы(и) моцъю зви(р)хно(є)ти) ншоє... давати позвы (1566 *ВЛС* 59); єдины ѡ мєжа(х) зє́мныхъ свара́(т)сѧ, а дроу́гїє ѡ бꙋдова́ньє домо́въ ра́ны собѣ задаю́т' (Острог, 1607 *Лѣк.* 121).

5. *(про колір)* земляний, землистий, землянистий: Додоминъ: или Адо́ммімъ. Зє́мны, чєрво́ни, а́бо кро́вни (1627 *ЛБ* 201).

Див. ще **ЗЕМЛЯНЫЙ.**

ЗЕМОКЪ *ч.* Земляк: Нашєстра́нъ: З на́шєи сторон́ы, зє́мо(к) (1627 *ЛБ* 72); абыс'-мѡ... до показа́нѧ ми́лости ко́ждомꙋ члвкови про́сѧчомꙋ, были гото́выми, нє пыта́ючи хто єстъ зє́мокъ, або чꙋжозє́мєцъ, прїѧ́тєль, або нєпрїѧ́тєль (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 645).

ЗЕМСКИЙ, ЗЕМСКІЙ, ЗЕМСКЇЙ, ЗЕМСКЫЙ, ЗЕМЪСКИЙ, ЗЕМЪСКЇЙ, ЗЕМЬСКЇЙ, ЗѢМСКИЙ *прикм.* **1.** *(який стосується землі, земного світу)* земний, мирський, світський: а єгда в'шєль в до(м) оупєрєдиль єго іс рєкоучи ш'то сѧ тобѣ види(т) симонє црїє зємьстїи (1556-1561 *ПЄ* 78); вышє(д)шы з раю ада́мъ смоутныи и(з) жєно́ю своє́ю тѣшилисѧ при́рож(д)єн́ыми кротофилѧ(ми) зє́мски́ми, стра́тивши вѣчныи (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 4 зв.); запра́вды мꙋ(д)рїй є(ст), кото́рїй всѣ зє(м)скїє рєчи та(к) собѣ важи(т) яко гно(и), абы ха позыска́лъ (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 14); А гды прїйдє на́ свѣтъ анти́христ' тогда... крꙋлю въ зє́мскихъ ло́жними чꙋдами прєлє́ститъ (Чернігів, 1646 *Перло* 138); **земскоє море** *див.* **МОРЕ; мудрость земская** *див.* **МУДРОСТЬ.**

2. *(який стосується верхнього шару земної кори)* земний: Гди ся зе(м)ская пара из' зи(м)ною водою изз' (!) мглою по(м)тикаетъ (!) тое не може(т) згꙋстѣти на снѣгъ (серед. XVII ст. *Луц.* 543); Зємъскї(й) Terrenus (*Уж.* 1645, 31 зв.);

(який росте, живе на землі) земний, наземний: видє(л) є(с)ми а то ку(н) половы(и) а которы(и) на нє(м) сєдѣ(л) имѧ было смє(р)тьи пєкло шло за нєю и дана єму мо(ц) на(д) чєтвє(р)тою ча(с)тю зємлѣ абы мо(р)довали

мєчє(м) и голодо(м) и смє(р)тью и звєраты зє(м)скими (XVI ст. *КАЗ* 611); Вл(д)ко гли и твóрчє всáчєскыхъ, ѡ(т) всѣхъ дóбрáвъ зéмскыхъ, и ѡ(т) всѣхъ дрєвєсъ избрáлъ єси собѣ виногрáдъ одúнъ (Острог, 1598 *Отп. КО* 31 зв.).

3. *(який стосується землі як адміністративно-територіальної одиниці)* земський: братъ нашъ Алєксандєръ, корол... дла вєликоє зємъскоє потрєбы заставилъ замок Володимир з мытомъ... панȣ Фєдорȣ (Берестя, 1508 *AS* III, 56); которых людей промєжкȣ ними тыє сȣди знайдут виноватых, ино тыєжь сȣди тым виноватым мают роки покладати, водлȣг зємскоє ȣхвалы (Вільна, 1522 *AS* III, 231); ȣста(в)уємъ которыє кнзи и му(р)зы татаровє закону бєсу(р)ма(н)ского, маю(т) ѡсєло(ст) имєнья зємъскиє,... таковы(м) нава(з)ка має(т) быти яко шла(х)ти (1566 *ВЛС* 95 зв.); мы за ва(ж)нє(и)шими и бли(ж)шими справами зємъскими... выєхати на кгру(н)тъ нє мо(г)ли (б. Києва, 1585 *ЦНБ ДА/П*-216, 1 зв.); та(м)жє в коморовє положилє(м) вє (д)ворє є(г) м(л) пна Алє(к)са(н)дра кропи(в)ни(ц)кого писара зє(м)ского бра(с)ла(в)ского по(з)во(в) два (Вінниця, 1622 *ЛНБ* 5, III 4057, 63); приточилася справа з рєєстрȣ сȣдово(г)... мєжи... паномъ Силвєстромъ чє(р)лєнъковъскимъ писаромъ зємъскимъ... а... паномъ Яномъ Пєсочинъскимъ (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 147); **давность земская** *див.* **ДАВНОСТЬ; земскоє право, право земскоє** *див.* **ПРАВО[1]; книги земскиє (зѣмскиє)** *див.* **КНИГА; рокъ земский** *див.* **РОКЪ; судъ земский** *див.* **СУДЪ.**

ЗЕМСКІЙ *див.* **ЗЕМСКИЙ.**

ЗЕМСКЇЙ *див.* **ЗЕМСКИЙ.**

ЗЕМСКЫЙ *див.* **ЗЕМСКИЙ.**

ЗЕМСТА *ж.* (*стп.* zemsta) помста: Кгдыбы, не збытняя доброть, закрочила: И справедливой земстѣ, не допустила (Львів, 1630 *Траг. п.* 162); О небо, якесь зъ высокости стерпѣло: И до земсты ся над такими не мѣло (Там же, 163).

Див. ще **ЗЕМЩЕНЄ.**

ЗЕМСТВО, ЗЕМСТЪВО, ЗЕМЪСТВО *с. (місцеве самоврядування і судочинство)* земство: тє(н) запи(с) тє(ж) до зє(м)ства... коли са по(ч)нуть роки пови(н)ни є(мȣ) бȣдємы до кни(г) пєрєнєсти (Юсківці, 1576 *ЛНБ* 5, II 4044, 87 зв.); во(и)ски(и)... в зємстъвє пєрєдъ сȣдо(м) ншимъ выводилъ давностъ зємскую (Городно, 1585 *ЛНБ* 5, II 4046, 92 зв.); па(н) Дорогоста(и)ски(и), нє хотєчи своєго промо(л)чати, поча(л) позывати єго м(л)... до зємъства (Київщина, 1600 *ККПС* 133); в тако(и) справє, форȣмъ до зємъства нє до кгродȣ право назъначило (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 140 зв.); тамъ жє с тымъ Позвомъ Положилємъ ѡ(т) тоє(ж) Панєє Сто(л)никовоє Новагоро(д)скоє Позовъ Кгро(д)ски(и)... в то(и) жє справє в которо(и)... до зємъства є(ст) положоны(и) (Чернігів, 1641 *ЛНБ* 5, III 4063, 177).

ЗЕМСТИТИСЯ, ЗЕМСТИТИСА *дієсл. недок.* (*стп.* zemścić się) (за ким, над ким і без додатка) помститися (за кого, кому і без додатка): Пéроны албовѣ(м) з высóкости до брóнѣ са своєй мѣли, абыса были зємстúли, алє прє(з) самóго жъ дéспєктъ ѡ(т)сáчого загамовáни были (поч. XVII ст. *Проп. р.* 95); Якєсь хотѣла, тáкєсьса на(д) нúмъ зємстúла (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 3 зв.); О створенье, певнебысь имъ не стерпѣло: Снадне бысь въ тое, потрафити умѣло. Вшеляко ся, за творцемъ своимъ земстити (Львів, 1630 *Траг. п.* 162).

ЗЕМСТИТИСА *див.* **ЗЕМСТИТИСЯ.**

ЗЕМСТЪВО *див.* **ЗЕМСТВО.**

ЗЕМЩЕНЄ *с.* (*стп.* zemszczenie) помста: Якъ далéко болѣй Отéцъ нб(с)ный оучúнитъ по(м)стȣ волáючимъ до сéбє днь и ночъ, И придáлъ мóвачи: Запрáвды повѣдáю ва(м)

врйхле зємщє́н'є ихъ оучйни(т) (Вільна, 1627 *Дух. б.* 47); А гды обачитъ Г(с)дь, жє по здо́лности сйлъ своихъ крѣпат'са, // шѹкаю чи завжды Г(с)да... оучйнит' зємщє́н'є єи як' обѣца́лъ. и очйщєнѹю, ω(д) всєи злос-ти єи, за нєнага́нєнѹю и нєпокала́нѹю облю-бє́н'ницѹ собѣ во́змєтъ (Там же, 304-305).

Див. ще **ЗЕМСТА.**

ЗЕМЪЛЕТИ *див.* **ЗОМЛѢТИ.**

ЗЕМЪЛЕНЫЙ *див.* **ЗЕМЛЯНЫЙ.**

ЗЕМЪЛЯ *див.* **ЗЕМЛЯ.**

ЗЕМЪСКИЙ *див.* **ЗЕМСКИЙ.**

ЗЕМЪСКІЙ *див.* **ЗЕМСКИЙ.**

ЗЕМЪСТВО *див.* **ЗЕМСТВО.**

ЗЕМЬЛЯ *див.* **ЗЕМЛЯ.**

ЗЕМЬСКІЙ *див.* **ЗЕМСКИЙ.**

ЗЕМЯНИНЪ, ЗЕМАНИНЪ, ЗЕМЕНИНЪ, ЗЕМИНИНЪ, ЗЕМІНИНЪ, ЗЕМЛЯНИНЪ, ЗЕМЛѢНИНЪ *ч.* Дрібний землевласник: И здєсє были в нас зєманє полонскии и мѣщанє и люди волосныи и жаловали нам на тєбѣ (Мельник, 1501 *AS* I, 146); Я, Юхно Семенович Кошка, земинин господарьский повѣту Бряславского, вызнаваю сам на сѣбе сим моим листом кождому доброму (Стрижовець, 1508 *АрхЮЗР* 8/IV, 177); ти(ж), тако(ж) лю(ді) поимани, которыи соу(т) поимани ѹ битва(х)... викове, зємлѣнє, кмєти и ѹбозіи лю(ді) абы са вєрнѹли с обѹдвѹ сторω(н) (Ясси, 1510 *Cost. DB* 470); Замокъ... ωтъ чотырєхъ годовъ лю(д)ми тѹтошъными гдръскими зємa(н)скими и цєръковъными справою зємєнина тѹтошънєго... роблєнъ (1552 *ОЧорн. З.* 54); князи и панове, духовные и земляне мають ся въ томъ ку нимъ заховати, водлугъ сего листу Нашого (Вільна, 1564 *РЕА* II, 133); бра(т)а манастыра свєтого миха(и)ла... жалова(ли) на(м) на зємінина кии(в)ского максима (Київ, 1572 *ЛОИИ* 68, 1, 24); ты наехавъ на мою епископію,... будучи простымъ нѣякимсь земяниномъ, и смѣешъ безпечне литургивати (бл. 1626 *Кир. Н.* 12); Пєрєнє́слъ тє́жь єхо́ніа до вавило́нѹ и ма́ткѹ цр(с)кѹю и жоны цр(с)кіи... и прє́днєйшіи зєма́ны забра́лъ в' нєво́лю (серед. XVII ст. *Хрон.* 351).

ЗЕМЯНКА, ЗЕМАНКА, ЗЕМАНЪКА *ж.* Дрібна землевласниця: староста Володимирский... кѹпил в зєманки Холмскоє,... имѣнє... ωтчинноє (Краків, 1512 *AS* III, 94); сєлищє про(з)вищомъ госкоєжъ... дє(р)жи(т) зєманъка тамошънаа имєнємъ крыжановъскаа (1552 *ООвр. З.* 114 зв.); Я Милоха Морозовая, земянка... повету Киевского, вызнаваю сама на себе тым моимъ листомъ (Канів, 1564 *ЗНТШ* XI, 13); зємя(н)ка г(с)-дрская... сознала, иж... продала єсми... писару зємскому... тоє имє(н)є (Житомир, 1584 *АЖМУ* 145).

ЗЕМЯНСКИЙ, ЗЕМАНСКИЙ, ЗЕМАНЪСКИЙ, ЗЕМАНЬСКИЙ, ЗЕМЪЯНСКИЙ, ЗЕМЯНЪСКИЙ, ЗЕМЯНЬСКИЙ, ЗЕМЛЯНСКИЙ *прикм.* Який стосується дрібного землевласника — зем'янина: Што перво сего даиванъ платъ подымщину з людей земянскихъ наместникомъ браславскимъ (Вільна, 1507 *АЛРГ* 128); горо(д)ни .в҃. вси(х) гдръскихъ и зємa(н)ски(х) людє(и) грабє(ж)ми и(х) зароблєны (1552 *ОВін. З.* 130 зв.); Сєла зємянъскиє (Там же, 139 зв.); иньшиє [мєщанє]... и на зємълахъ кна(з)скихъ ...и зєманьски(х)... сєдать (1552 *ООвр. З.* 106 зв.); по зєманъскимъ и боаръскимъ бєрєгомъ бобры ловать на воєводѹ києвъского (1552 *ОЧорн. З.* 57); которыє маю(т) бо(р)ти свои в пѹщи нш҃о(и) господа(р)ско(и), або тє(ж)... (в) зємяньско(и)... маю(т) бо(р)-тє(и) своихъ ѹживати (1566 *ВЛС* 86); Рєє(ст)ръ списанья двора чєрнгоро(д)ского рєчє(и) вси(х) рѹхомы(х) ста(т)ковъ домовыхъ такъ жє зємъянски(х) (Чорногород, 1578 *ПВКРДА* III, 17); князские, панские, землянские... наданья,... не ведети, где ся

подевають (Варшава, 1589 *АрхЮЗР* 1/I, 259); домо(в) в острозє зємя(н)ски(х), и мєща(н)ски(х) пє(т)дєся(т) (Варшава, 1616 *ООЗ*-2, 1 зв.).

ЗЕМЯНЪСКИЙ *див.* **ЗЕМЯНСКИЙ.**

ЗЕМЯНЫЙ *див.* **ЗЕМЛЯНЫЙ.**

ЗЕМЯНЬСКИЙ *див.* **ЗЕМЯНСКИЙ.**

ЗЕМѦНИНЪ *див.* **ЗЕМЯНИНЪ.**

ЗЕМѦНКА *див.* **ЗЕМЯНКА.**

ЗЕМѦНЪКА *див.* **ЗЕМЯНКА.**

ЗЕМѦНСКИЙ *див.* **ЗЕМЯНСКИЙ.**

ЗЕМѦНЪСКИЙ *див.* **ЗЕМЯНСКИЙ.**

ЗЕМѦНЫЙ *див.* **ЗЕМЛЯНЫЙ.**

ЗЕМѦНЬСКИЙ *див.* **ЗЕМЯНСКИЙ.**

ЗЕНЗѢВЕРЪ *ч.* (Althaea officinalis) мальва лікарська, проскурняк: ибискȣ(с) євисκȣсъ по ла(т)... а по рȣ(с). зєнзѣвєръ... // тота трава листвїє имѣє(т)... аки по(д)лѣшникова трава (XVI ст. *Травн.* 16-16 зв.).

ЗЕПСОВАНЄ, ЗЕПСОВАНЬЄ, ЗЕПСОВАНѦ *с.* (*стп.* zepsowanie) **1.** *(непридатність для вжитку, пошкодження)* зіпсуття, зопсуття: На ω(с)тато(к) просили п҃ михала абы увидѣлъ бра(т)скии прасы прыдавшы му двохъ брати(и)... которы(и) вшє(д)шы в дрȣка(р)ню прызнава(л) бити вєликую неготовостъ и зєпсованє дрȣка(р)ски(х) дѣлъ (Львів, 1641 *ЛСБ* 1043, 56);

(нищення, руйнування) зіпсуття, зопсуття: проси(л) мєнє ω прида(н)є возного на ωглєда(н)є того кгва(л)товного порȣба(н)я и спȣстошє(н)я дȣбровы... такъ тє(ж) и зєпсова(н)я слободы (Вінниця, 1599 *ЛНБ* 5, II 4049, 122); В҆ Сн҃овъство сѧ Бж҃єє вѣчнє поволáвши, И нєсм҃ртéлными вéдлȣгъ лáски зостáвши. Хóть и тѣла нáши до зєпсовáньѧ прїйдȣтъ, И внѣвєчъ сѧ тáк҆жє ꙗ́къ и ́йнши(х) розы(и)дȣтъ (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 5 зв.); то(т) [кр҃(с)тъ] є(ст) всѣ(х) хр҃(с)тїанъ ωздоба,... ωнъ пáнскїй црк҃ви єстъ знáкъ, ωнъ є(ст) стра(х) народω(м), балванóвъ погáнскы(х) зєпсовáнѧ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 292); Лáкомствȣ протíвно éсть ωпȣщє(н)є сєгω свѣта: пóдлость погрєбє(н)ѧ, протíвитъсѧ гóрдости: и тѣла зєпсова(н)є протíвитъся вшєтєчє(н)ствȣ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 168).

2. *Перен. (духовний занепад, розбещеність; гріх, гріховність)* зіпсуття, зопсуття: Вѣрȣй быти свѣтъ то(т) сказíтєлнымъ, понєвáжъ таки(м) и éстъ, áлє по зєпсовáнью знóвȣ в нєсказї́тєл҆ность боу́дє(т) пєрємѣнєнъ (Острог, 1614 *Тест.* 137); Х҃с з҆ зєпсовáньѧ нáсъ вывóдитъ: А до нєсм҃ртєлности животá привóдитъ (Львів, 1616 *Бер. В.* 93); Х҃с... натȣрȣ нáшȣ ω(т) грѣхá... и зєпсовáнѧ, што нáмъ спрáвилъ былъ... Адáмъ, свободи(л) (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 177).

Див. ще **ЗОПСОВАНЄ.**

Пор. **ЗЕПСОВАТИ.**

ЗЕПСОВАНЫЙ, ЗЕПЪСОВАНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* (*стп.* zepsowany) **1.** *(який зіпсувався, став непридатним для використання, вживання)* зіпсований, зопсований: тыи рєкгáлы гишпанскїи сȣть фа(л)шовáныи и зєпсовáныи (к. XVI ст. *Розм.* 57 зв.); Нєха(и) сѧ балваны зєпсóвáныє валѧ́ю(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 47); В которо(и) справє су(д) трибуна(л)ски(и) то(т) кгру(нт),... знову поводови,... присудил..., границы зєпъсованыє направити..., припо(з)ва(в)шы (Шумськ, 1638 *ККПС* 177);

(повністю або частково втрачений) зіпсований: Брáта тéжъ тогώжъ, Цéсара Стєфáна..., з҆ хорóбы ωблóжнои взвєла. И Іωáннȣ Ієр҃(с)лíмскомȣ, Патрїáрсѣ слȣхъ зєпсóваный привєрнȣла (Київ, 1631 *Син. Тр.* 816).

2. *(розбещений; грішний, гріховний)* зіпсований, зопсований: такъ суть обычае ихъ зепсованые, ижъ самижъ собе и своимъ намней верити не хотятъ (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 1017); Бг҃ъ... кгды бáчилъ прє(з) пóтопъ зєпсóваноє лю́дьскоє прирожє(н)є,...

помы́сливъ, єсли за ко́ждый вы́стоупокъ тако́ю сро́кгою ка́р'ностю створє(н)є моє кара́ти боу́ду, в'сє згинет' (Дермань, 1604 *Охт.* 3); ты оусилоу́єшъ, абысь вы́пхнꙋлъ и вы́билъ стыхъ з нба, и... хо́чєшъ ихъ зно́вꙋ приве́сти, в тѣло того види́мо(г) свѣта; и посади́ти впосрє(д)кꙋ зєпсова́ны(х) єлємєнътовъ: гдє сѧ бѣсѡвє волочатъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 46 зв.); способъ яко на(и)сна(д)нѣ(и)шийй вына(и)шли до затрима(н)ѧ благочєстїѧ и до исправлєнїѧ ѡбычаєв(в) зєпсованы(х), а цвичє(н)ѧ Дховного (Городок, 1640 *ПВКРДА* I-1, 154); Зычу і я, абы самъ Христосъ... зепсованыи мысли направилъ (Київ, 1644 *КМПМ* II, 289).

Див. ще **ЗОПСОВАНЫЙ.**

ЗЕПСОВАНЬЄ *див.* **ЗЕПСОВАНЄ.**

ЗЕПСОВАНА *див.* **ЗЕПСОВАНЄ.**

ЗЕПСОВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* zepsować) **1.** (що) Зруйнувати, знищити: панство Рымское не естъ еще до конца знищоно, зепсовано и спустошоно: бо еще якожъ колвекъ держитсе (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 151); в' вывороче́ню єрихонско(м) то́лко до(м) раа́вы блоу́(д)ници зоста(л) вца́лє, иншїє всѣ з ґроу́нтоу соу(т) зєпсова́ны (поч. XVII ст. *Проп. р.* 192); кды амалєхи́товє зєпсова́ли и спали́ли сих'хє(и), и та́къ пооумира́ли (Там же, 218);

(що) *(зробити непридатним для вжитку, поламати)* зіпсувати: Тєсли, що заправи(л) Притво(р) котры(и) бы(л) снѣ(г) зєпсова(л) з дзво(н)ници далє(м) гро(ш) .s. (Львів, 1616 *ЛСБ* 1047, 5 зв.); ѡглѧда́лємъ всє: гдє́мъ тє́жъ нашолъ ка́дь мѣдѧнꙋю, на ланцꙋхꙋ жєлѣзномъ оу стꙋдни ви́сѧчꙋю, ю́жъ ста́ростю зєпсова́нꙋю (Вільна, 1627 *Дух. б.* 5 зв.);

(що) усунути, ліквідувати: А до того, же Церковъ мѣлъ зепсовати, А за три дни, знову еи збудовати (Львів, 1630 *Траг. п.* 163);

(що) позбавити (чого): Хс Црꙋ... Закамєнѣлость мою ра(ч) са́мъ зєпсова́ти, Мо́цно(ст) ка́мєнїй мои(х) тѧжки(х) згрꙋхота́ти (Львів, 1631 *Волк.* 8).

2. Споганити: грє́цы... Блюзнѧтъ бовѣмъ я́внє, гдє альбо насмѣѧ́тисѧ альбо зєпсова́ти нє мо́гꙋтъ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 19 зв.).

Див. ще **ЗОПСОВАТИ.**

ЗЕПСОВАТИСѦ *дієсл. док.* (*стп.* zepsować się) *(втратити життєздатність)* загинути: тѣло... єсли́ бы само в' своє́й натꙋрѣ то́лко зостава́ло, нє заживаючи ничо́го з' стороны, зєпсова́ло бы сѧ и зги́нꙋло (Вільна, 1627 *Дух. б.* 12).

Див. ще **ЗОПСОВАТИСЯ.**

ЗЕРВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* zerwać) (що) *(рвучко відокремити що-небудь прикріплене)* зірвати: ѡгляди єсли попрꙋги нє зєрва́ны принєси ми бꙋлкги которая виси(т) при сєдлѣ (к. XVI ст. *Розм.* 40 зв.); порва́лисѧ ланцꙋхы, якобы кто зєрвалъ ниткꙋ оупрѧдєнꙋю с кꙋдєлѣ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 150).

Див. ще **ЗОРВАТИ, ЗРИВАТИ.**

ЗЕРЕМѦ *с.* Місце, де водяться бобри; боброві нори: и дал... ємꙋ тоє имѣнє... // с потоки и з их ꙋзрєки, з бобровыми гоны и з зєрємѧны (Краків, 1507 *AS* III, 39-40); Маєть ѡн тыє двѣ части в... имѣньахъ дєржати... и с хворосты и з лады и з заросльми ... // и з зєрємєны (Краків, 1518 *AS* III, 169-170); тот Гнєвошъ... тоє имєнє своє власноє... продал Маршалкꙋ // Волынскоє зємли... з бобровыми гоны и зєрємєны (Вільна, 1540 *AS* IV, 266-267).

ЗЕРКАЛО *с.* **1.** *(відшліфована поверхня, яка відображає предмети)* дзеркало: фє(д)ко... кобрынєцъ мє(л) това(р) сво(и)... ножовъ сви(д)ницъки(х) ладанꙋ купо(р)ва(с)у зє(р)калъ всєго того по(т)росє (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 19); ѡн жє мє(л)... зє(р)калъ стуго(в) грєбєнє(и)... того всєго потросє (Там же, 21); Нєпокала́нїи ср(д)цємъ позира́ю(т) на сла́вꙋ Бжїю, а ѡшпє́чєныи на розꙋмѣ ви́дѧ(т) да́вола, а звла́ща... Котры́и за́сь лицє

ωлѣйками намáзꙋют҆,... и в҆ зéркалѣ здó-батсѧ, абы могли оуловúти и звести дш͠ꙋ (Львів, 1642 *Час. Слово* 276); *Образно*: Зазираймо чáсто в҆ зеркала дш͠ъ наши(х) (поч. XVII ст. *Пчела* 47); *У порівн.*: который кгуз потомъ барвѣръ пусчалом протялъ, от которого протятя тая ся рана, яко зеркало, розширила (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 381).

2. *Перен. (відображення яких-небудь явищ, процесів і т. ін.)* дзеркало: Вєєлсєпфωнъ: Болвáнъ вѣтрꙋ полнóчного, потаéмны(и) зéркала, áбо одръжúтє(л) полнóчны(и) (1627 *ЛБ* 192).

Див. ще **ЗВЕРЦАДЛО, ЗВЕРЦАЛО, ЗЕРЦАЛО.**

ЗЕРНИСТИЙ *прикм.* Зернистий: granatus, зєрни(с)ти(й) (1642 *ЛС* 211).

ЗЕРНКО *с.* Зернятко: Кóккінъ: Зéрнко, шарлáтъ, паволок(а) (1627 *ЛБ* 217).

ЗЕРНО, ЗѢРНО, ЗРЪНО *с.* **1.** *(плід хлібних злаків)* зерно: ядѣниє єго было... зєрна бобоу соухаго (1489 *Чет.* 10 зв.); Єв(г)листа выписоуєть ω подобєн҆ствѣ роз҆сѣвача ω доброи мѣрѣ, ω зєр҆ноу горьчично(м)ь И тыжь якь х͠с на лодѣ опочиваєт (1556-1561 *ПЄ* 139); Симоне, Симоне, просить сатана, што бы сѣялъ зерно, али я прошу тебе, нагай не ослабѣетъ вѣра твоя (XVI ст. *НЄ* 102); якъ бовѣмъ з многих зернъ един хлѣбъ и з многих ягод едно бывает вино, так з многих перъсонъ едно тѣло з Церкви Христовы бывает (Вільна, 1600 *Катех.* 52); видали(с)мо на вєпрѣ на зє(р)на пу(л)ω(с)ма золотого (Львів, 1607-1645 *РДВ* 31 зв.); granum зѣрно (I пол. XVII ст. *Сем.* 89); Длѧ чóго и Х͠с Г͠ь тѣлъ въскр(с)-нїє оувѣрáючи рéклъ: Єсли зéрно пшєнúчноє оупáвши нá зємлю нє обомрéтъ то самóє прєбываé(т), а єслúжє обóмрєтъ мнó-гїй óвоцъ оучúнитъ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 160); В ты(ж)дєнь..., шáфаръ... три зéрнѣ сочєвúцѣ оузрѣвши..., которіє... нá зємлю ꙋпáли, зара(з) то до ïгꙋмєна ω(т)нюслъ (серед. XVII ст. *Кас.* 43 зв.); *Образно*: Прійми прє(д)вѣчнаѧ Тр(о)цє прєс͠тáѧ и єдинúцє, сіє малóє зéрно; ч(с)тои пшєнúцѣ твоú сѣвбы, котóроє оурословó бл͠г(д)тїю твóєю (Чернігів, 1646 *Перло* 170); *У порівн.*: Єсли боудєтє мѣти вѣроу яко зєрно горчичноє а рєкли бы стє той то ягодичинѣ вытръг҆нисѧ а в҆корєнисѧ в҆ морє, послоухала бы вась (1556-1561 *ПЄ* 295 зв.); у котором крыжу крыжик, в немъ шмаракгов десет великих в золоте и перел урыянских шест яко зерно (Володимир, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 427).

2. *(насіння плоду рослини)* зерно: Та(к)жє кого боли(т) сєлєзє(н),... възми .д͠. ло(ж)кы боуквицѣ варєнои, а .д͠. ло(ж)ки вина, а .л͠. зє(р)нь пє(р)цоу // сто(л)ци посполоу и пїи пораноу (XVI ст. *УТ* фотокоп. 7-7 зв.); *У порівн.*: тóй бытности бω(з)ко(и): тáкъ розꙋмѣй якω всє створéнѧ видúмоє: и нєвидúмоє; всѣ дєватєры Н͠ба: и нáшъ видúмый сéй мúръ, такъ є(ст) вєлúкою рéчꙋ; в рꙋцѣ тои бы́тности бω(з)кои; якω в рꙋцѣ твóєй, зéрно гóроховоє (Чернігів, 1646 *Перло* 12).

2. *Перен. (суть, основа)* зерно: мы Россове, если для наукъ въ краи Нѣмецкіи удаемося..., зъ ростропностю еднакъ смитье отметуемо, а зерно беремо (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 900).

ЗЕРНОРОДНИЙ *прикм. (який дає плоди і насіння у вигляді зерна)* зерновий: granifer, зєрнородни(й) (1642 *ЛС* 211).

ЗЕРНЯ, ЗЕРНѦ, ЗРЪНѦ *с.* Зерня: a sto sia dotyczek (!) na spiżowania zamkowoho, toho żadnoho zernity net, a nemajut odkul mety (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 22); коу чємꙋ єсть подобно цр(с)тво б͠жїє, и комоу єго оуподоблю. Подобно є(ст) зрънати гор҆-чич҆номоу, котороє в҆зав҆ши ч͠лкь оуврьгь въ ωгоро(д) свои и в҆зросло (1556-1561 *ПЄ* 281); правдúвыє плєвы роздéлитъ ω(д) прав-

ди́выхъ зе́рнѧтъ (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 17 зв.); Ши́покъ: Овоцъ є(ст), грановитоє я́блко по́лноє зе́рнѧтъ, запа́шноє и смачно́є (1627 *ЛБ* 158).

ЗЕРНЯСТЫЙ *прикм. (який складається з дрібних часточок якої-небудь речовини)* зернистий: шостый перстен з рубином зернястым нерезаным, за которого-м дей дал осмъ коп грошей литовских (Володимир, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 244).

ЗЕРНЯТЫЙ *прикм. (який має в собі багато зерен)* зернистий: выпуканія твоа раи зернятыхъ яблокъ со овощомъ яблоннымъ (поч. XVI ст. *Песн. п.* 53).

ЗЕРНѦ *див.* **ЗЕРНЯ.**

ЗЕРНѦТКО *с., перен. (дрібна частинка чого-небудь)* зернятко, зернина, крупинка: такъ на(с) са(м) милоуєтъ и лю́битъ жєбысмо его взаємною любовїю могли любити, або жєбы мл̅(с)ть та́къ коштовны(и) была бы го́дна оувагы жєбы ани єдино зе́рнѧтко єго нє ѡпоущалосѧ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 219 зв.).

ЗЕРЦАЛО *с.* (*цсл.* зръцало) **1.** Те саме, що **зеркало** у 1 знач.: Аггло(м) Бж̅їи(м), нѣсть бо́лшєи ра́дости в҆ цр̅(с)твѣ Нб̅(с)номъ, понє́жє в҆ Бз̅ѣ всѧ оузритъ якѡ в҆ зєрца́лѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 162); а тако́вый то да́ръ бꙋдє мѣти з мл(с)рдїа бо(з)когѡ; ...и всѣ та́ины збавє́нѧ на́шєгѡ, якѡ въ зєрца́лѣ; оузритъ я́снѡ тог(д)а въ и́снѡсти бо(з)кой (Там же, 165 зв.); Алєкса́ндръ... на вєрхꙋ о́ной та́рчи каза́лъ припра́вить вєли́коє зєрца́ло (серед. XVII ст. *Хрон.* 454).

2. Те саме, що **зеркало** у 2 знач.: Тоу ѡ(т)чє владыка присмотри́сѧ в҆ то́є зєрца́ло зго́ды ст̅ы(х) ап̅(с)лъ... вѣдали до сєбє жє ма́ю(т) мо́цъ,... бѣсы выгони́ти, вѧза́ти, разрѣша́ти, а прє(д)сѧ нє сади́лисѧ на своихъ доумахъ, на свои(х) мыслѧ(х) (Острог, 1598 *Отп. КО* 26 зв.); ѡ дружє... // Оумѣй зєрца́ло чистоты хова́ти, Єй присто́йнꙋю по́честь выража́ти (Львів, 1631 *Волк.* 18 зв.); Ѡто ма́єшъ зєр҆ца́ло бг̅осло́вїи, посмотри́ сѧ внє окомъ разꙋмнои дш̅ѣ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 3 зв. ненум.).

3. *Перен. (приклад, взірець, зразок)* дзеркало: та́къ то́тъ синѡ́дъ зєрца́ло в҆ со́бѣ ти́ран҆ства пото́мковъ зоста́вилъ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 56 зв.); Помина́ймо бл̅гочєстїа нє захвѣѧного фїлѧ́ра, побо́жности зєрца́ло: иночєства вѣзєрꙋнокъ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 166); Сє тєбѣ Бл̅гч(с)ти́вый, и Правовѣрны(и) Чита́тєлю, Прєсвѣтлоє Зєрца́ло съвръшє́ннагѡ Хр̅(с)тїа́нскагѡ жи́тєлства прє(д)лага́є(т)сѧ (Київ, 1628 *ДП* 519); Правди́вє бовѣмъ наслѣдова́ти Х̅а є́ст҆: гды... нє то́лко вѣритъ кто ємꙋ, а́лє и тръпи́т҆ длѧ нє́гѡ,... сво́й бовѣ(м) живо́т҆ Па́н҆, на при́кла(д) до́брогѡ мєшка(н)ѧ якѡ зєрца́ло нѣѧкоє ты́м҆ кото́рыи єго слꙋхати хотѧ́т҆, положи́ти ра́чил҆ (Київ, 1632 *МІКСВ* 282).

4. Деталь спорядження воїна: єго мл̅(с)ти кн̅жти... Ѡстро(з)скомꙋ... зброю мою зє(р)цала бꙋла(т)ныє шишакъ и ка(р)вашъ бꙋлатны(и) позолотисты(и) дарꙋю (Миленовичі, 1581 *ЖКК* I, 198).

Див. ще **ЗВЕРЦАДЛО, ЗВЕРЦАЛО.**

ЗЕСЛАНЪЄ *див.* **ЗЕСЛАНЬЄ.**

ЗЕСЛАНЬЄ, ЗЕСЛАНЪЄ *с.* (*стп.* zesłanie) **1.** Доручення, розпорядження: ѡ(т) поча(т)кꙋ тоє фꙋндацыи нашоє... за зє(с)ланьємъ ѡ(т) мєнє... и всєго рицє(р)ства во(и)ска... Запоро(з)ского Посланика маютъ и повинны бꙋдꙋтъ... рахꙋно(к) присто(и)ны(и) и личбу чинити (Київ, 1622 *ЛСБ* 486); братїя ...за зє(с)ланъємъ ѡ(т) єго мл̅(с)ти любъ ѡ(т) настꙋпъцы потомъка єго М̅... маєтъ... рахꙋно(к) прысто(и)ны(и) и личбꙋ ꙋчинити (Львів, 1622 *ЛСБ* 490).

2. *(про Святого Духа)* зіслання, зішестя: а кгды прїйдєтъ потѣши́тєль которого ѧ́ ва́мъ пошлю ѡ(т) ѡ̅ца, то є́стъ тєпє́рєшнєє по́д ча́сомъ боу́дꙋчєє зєсла́ньє и прихо-

же́ньє (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 15); а до того анѡжли тые свѣдо́ц'ства соутъ ѡ тепе́решнемъ схоже́нїи по(д) ча́сомъ боудȣчомъ, кото́рое называ́емо зесланье́мъ,... и ѡказа́ньемъ дха стого (Там же, 24).

Пор. **ЗЕСЛАТИ.**

ЗЕСЛАТИ, ЗЕСЛАТЪ *дієсл. док.* (*стп.* zesłać) (кого) послати, дати, дарувати: Робо́тника чȣлого зеслатъ ра́чилъ ско́ро (Вільна, 1620 *Лям. К.* 20); Г(с)дь встȣпи́л' на нбо зесла́лъ бовѣм' Дха потѣши́тела // на двана(д)цать Ап(с)ловъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 64-65); ѡбе(з)валъся панъ ґео(р)ги(и) ѳеодосовичъ если бы бгъ рачи(лъ) на(м) зе(с)лати дида(с)кела... ѡ(д) себе самого на ка(ж)ды(и) рокъ... ѡному... давати по золоты(х) пятидеся(т) неѡ(т)рече(н)но (Львів, 1635 *ЛСБ* 1043, 43).

ЗЕСЛАТЪ *див.* **ЗЕСЛАТИ.**

ЗЕСРОМОТИТИ *дієсл. док.* (*стп.* zesromocić) (кого) зганьбити, знеславити: помененые хлопи,... оного протестанта, впередъ словы ушчипливеми, гонорови его шкодячыми, зесромотивши,... окрыкъ учынивши: "быйми, забийми того собаку, ляха, зъ его челядю..." (Житомир, 1640 *АрхЮЗР* 6/I, 523).

ЗЕСПЕЧОНЫЙ *дієприкм.* (*стп.* zeszpeczony) споганений: Красота са напра(в)лає(т) зеспечо́наа пре(з) грѣ(х) (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 38).

ЗЕСТЄ, ЗЕЙСТЄ, ЗЕЙСТЬЄ, ЗЕСТЬЄ, ЗЕШТЪЄ, ЗЕШТЬЄ, ЗОСТЄ, ЗОЙСТЄ, ЗЫСТЄ, ЗЫСТЪЄ, ЗЫШТЬЄ *с.* (*стп.* zejście) **1.** Зібрання, згромадження: Року бжия а хи Стало са певное постанове(н)е И ȣхвала ѡ(т) всѣхъ зго(д)не, при зе(с)тю, а(л)бо зебра(н)юся сȣпо(л)номъ всего клеросȣ клерико(в) Лвовскихъ (Львів, 1610 *ЛСБ* 1046, 5); Ли́къ: Зе́стье, а́лбо згромаже(н)е спѣвако́въ (1627 *ЛБ* 58); Състоа́нїе: ...бра(т)ство това́риство, з'ѣз(д)ъ зе(ст)е, я(к)бы спо(л)стоа(н)е (Там же, 129).

2. (*про зіслання Святого Духа*) зіслання, зішестя: А по зе́йстю Бо(з)ского Потѣши́тела,... смѣле пȣсти́лиса по все́мъ ѡ́крȣгȣ свѣта (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 238); А кȣ томȣ запы́таный Никола́й, ѡ зе́стю кото́рое са ста́ло в' день Па(т)деса́тный Всестго Дха, неха́й ѡ(т)повѣди(т), если́ мо́жетъ, пра́вдою, а не сва́ро(м) (Там же, 243).

3. Смерть, кончина: А если бы ся притрафило по зештью моем, жебы жона моя... с того свѣта зышла... тогды... всю маетност поручаю в моцъ, оборону и опеку зятю своему пану Войне Линевскому (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 193); А ȣмоцованы(и)... // ...ȣпоминалъ ся впере(д) жебы сторона поводовая... позъву своего вывела, в то(м) звлаща пȣ(н)кте где собе чере(з) позовъ бли(з)ко(ст) кре(в)ную по зо(ст)ю небожъчика князя боре(м)ского приписȣю(т) (Кременець, 1611 *ЛНБ* 5, III 4053, 25 зв.-26); А по тогѡ зе́стю Ири́на и Кѡ(н)ста(н)тї́нъ дѣдичами Цеса́рства зоста́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 76); **зестьє зъ сего житія** — смерть, відхід, кончина: по зестью зъ сего житія одны пломенемъ чистителнымъ будутъ очищени, а другіе суду вѣчного потопленья подыймуть (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 132); **зестє (зейстьє, зештъє, зештьє, зойстє) зъ (съ) сего (того) свѣта, зестє зъ свѣта** — смерть, відхід, кончина: священникъ (Илія) по зестю с того свѣта першее жоны своее,... в второе малженство вступивши, над заказъ духовный литоргию Божественную отправовати... усиловалъ (Львів, 1633 *КМПМ* II, 18); детиные лета... потребȣютъ мети при нихъ сердоболного приатела... ако въ небытности ѡтца въ домȣ, або по зештью его зъ сего свеͭта, матце... статечной (1577 *AS* VI, 72); козаки и татарове, по зойстю с того света... короля полского Владислава четвертого, на Речъ посполитую кгвалтовне наступили (Луцьк, 1649

АрхЮЗР 3/IV, 304); По зеистью съ сего свѣта каждого... епископа, кому его королевская милость рачитъ отдати тые мѣстца духовные, ижъбы были посвящаны,... отъ митрополита кіевского (Новогородок, 1594 *MCSL* I-2, 556); По зе́стю єго з' свѣта, Дрꙋка́рню вскрєсити, И прєз выдава́ньє Книгъ Црковъ оукраси́ти (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16).

4. *(таємний самовільний відхід)* втеча: я... в то(м) имєнью..., про зыштья людє(и) доходити никотори(м) способо(м) по(и)скивати нє буду мочи (Луцьк, 1585 *ЛНБ* 5, II 4044, 146).

5. Злиття, зіткнення, з'єднання: а ѡт сєла Сꙋшичєнского попєрєк єсть кгрꙋнтꙋ Сꙋшичєнского до зыста границы Козлиницкоє з Нєсꙋхоєжскою... такєж на милю (Сухошично, 1569 *AS* VII, 330); Трєволнє́нїє: Тро́хъ во́лнъ въ єдиноу кꙋпꙋ зе́стьє (1627 *ЛБ* 133).

6. *(зменшення кількості чого-небудь)* втрата: мене дей, чоловека так утрапеного, змордованого, для зыстъя крви зомдлелого, балверови мене з росказаня того владыки опатрить... заказалъ (Володимир, 1592 *АрхЮЗР* 1/VI, 92).

Див. ще **ЗЕСТЄСЕ, ЗЕСТІЄ.**

ЗЕСТЄСЕ *с.* (*стп.* zejście się) **1.** *(домовлене побачення з ким-небудь)* зустріч: А кгды ишолъ в покояхъ кролевскихъ у Варшавѣ пан воєвода кієвъскій до зестяся з гетманом на угоду, там же пріятель єго,... под руку его взявши, провадилъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 40).

2. Злиття, з'єднання, зіткнення: плєнипотє(н)тъ, повєди(л), жє то зрєчєнъє кгрунъто(в) Ло(в)ко(в)ски(х), якобы ты(л)ко до зєстя сє рєкъ Ивє(н)ки зъ И(в)ницєю, кгрунъты ло(в)ко(в)скиє быти бы мєли (Житомирщина, 1639 *ККПС* 214).

Див. ще **ЗЕСТЄ.**

ЗЕСТІЄ, ЗЕЙСТИЄ *с.* *(про народження Ісуса Христа)* прихід, поява: А пото(м) кладе́мъ рꙋкꙋ на живо(т), исповѣдꙋючи зе́стіє єго́ на́ зе́млю, и въ прч(с)тѣмъ животѣ Бгома́тєрє, бє(з)сѣмєнноє зача́тїє єго́ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 69).

◇ **зеистиє з свѣта сего** — смерть, відхід, кончина: По сму(т)ны(х) намъ новина(х) ѡ зє(и)стию з свѣта сєго... Мєлєтия алєкса(н)дрѣ(и)скаго патрия(р)хи єщє зо(с)тала ꙋтѣха єго праца и дѣла рꙋкъ, которою ...ѡ(т) сꙋпоста(т) нѣкоторыє ꙋтѣша(т)исѧ бꙋдꙋ(ть) (Острог, 1607 *ЛСБ* 372, 1).

Див. ще **ЗЕСТЄ.**

ЗЕСТЬЄ *див.* **ЗЕСТЄ.**

ЗЕТЬ *див.* **ЗЯТЬ.**

ЗЕФИРЪ, ЗЕФѢРЪ, ЗЕѲИРЪ *ч.* (*лат.* zephyrus) *(теплий легкий вітерець)* зефір: зєфиръ, вѣтръ вдѧ(ч)ны(и), ѡ(т) полꙋ(д)нѧ бѣю́чій (1596 *ЛЗ* 49); зе́фиръ тиховѣючїи и не́ѡ(т)мѣнный оучини́лъ, кото́рыи з' квѣто(в) во́нности повѣтрїє наполнѧ́єтъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 5); *Образно*: на такой мо́цной скалѣ вѣчного спсе́нїа постанови́ти бы хотѣлъ но́гꙋ свою... //... таки(м) воз'вѣѧ́ньємъ ти́хого зєѳирꙋ ѡхоложа́ли бы сѧ... вєсєли́ли бы сѧ патрїа(р)си (Острог, 1598 *Отп. КО* 31-31 зв.); Прїйми всємогꙋщій... Бжє, сїю малꙋю мєрє́жꙋ... нєгѡ(д)нои рꙋки́ мой:... и въвєрзы ю въ мо́рє вєли́коє вѣка сєгѡ,... //... абы... лѡ́вци... твѡи́, ви́тѧгнꙋли ихъ: на свѣтъ ч(с)тогѡ Нб(с)ногѡ зєфѣра (Чернігів, 1646 *Перло* 169 зв.-170).

ЗЕФѢРЪ *див.* **ЗЕФИРЪ.**

ЗЕШЛЫЙ *дієприкм.* (*стп.* zeszły) **1.** *У знач. прикм.* Покійний: пото(м) поклада(л) дрꙋги(и) ли(ст) ко(н)фи(р)мацыю або потвє(р)жє(н)є ѡ(т) г(с)дрѧ королѧ єго мл(с)ти зєшлого жикгимо(н)та авгу(с)та ємꙋ даны(и) (1582 *ЖКК* II, 109); То ю́жъ пла́кали тамты́и, побо́жнє и прили́чнє, я́костє слышали, по осо́бахъ зе́шлыхъ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 16);

Тогды(ж) пно̄ве ферє(н)цове зятєвє зешлого нєбощика пна̄ миколая внє(с)ли про(з)бу строны опєки абы єи братия приняли (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 38).

2. *У знач. ім.* Покійник, покійний, небіжчик: Збыва́єтъ на́мъ єщє четвє́ртый ча́съ чинє́ньѧ па́мѧти Оумє́рлымъ, то́єстъ рочи́ны, кото́рыи гды ро́къ по смє́рти зє́шлого вы́йдєтъ, ѡ(т)правꙋ́ємъ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 161).

◇ **быти зешлыхъ летъ** *див.* **ЛѢТО; быти въ летехъ зешлыхъ** *див.* **ЛѢТО.**

ЗЕШТЪЄ *див.* **ЗЕСТЄ.**

ЗЕШТЬЄ *див.* **ЗЕСТЄ.**

ЗЕѲИРЪ *див.* **ЗЕФИРЪ.**

ЗЄДАТИ *див.* **ЗѢДАТИ.**

ЗЄДАТИСѦ *див.* **ЗЪѢДАТИСѦ.**

ЗЄДЕНЄ *див.* **ЗѢДЕНЬЄ.**

ЗЄДНАНЄ *див.* **ЗѢДНАНЄ.**

ЗЄДНАТИ *див.* **ЗЪЄДНАТИ.**

ЗЄДНАТИСѦ *див.* **ЗЪЄДНАТИСѦ.**

ЗЄДНОЧАТИ *дієсл. недок.* (кого з ким, що) З'єднувати, поєднувати, злучати: Трє́тѧѧ: жє двоє найда(л)шїє зєдноча́єтъ, бо оубо(з)ство и бѣды на́шѣ з боѧство(м) и вєли́костю бо(з)скою злоучи́лъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 161); Яко то чи́ни(т) Никола́й, кото́рый гдє́ та(м) яко́є сло́вко позвати(т), што Дх̄а з҄ Сно̄мъ а́лбо з҄єдноча́єтъ, а́лбо вла́сного ємꙋ̀ оуказꙋ́єтъ, яко // споль̂истóтного (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 285-286); та́ѧ то любо́въ, понєва́жъ є(ст) зва́зкомъ з҄єдноча́ючимъ чло́нки цр҃ко́вныи нє то́лко до живы́хъ протѧга́єтъсѧ, лє́чъ и до оумє́рлых҄ (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 163).

ЗЄДНОЧАТИСѦ *дієсл. недок.* (до кого) Приєднуватися, прилучатися: прото(ж) нє хотѧчи в долєгливости и в҄ тєрпє́нїи хво̄(м) бы́ти до ни(х) сѧ з҄єдноча́ю(т) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 20 зв.).

ЗЄДНОЧЕНЄ *див.* **ЗЪЄДНОЧЕНЄ.**

ЗЄДНОЧЕНІЄСѦ *с.* (*стп.* zjednoczenie się) з'єднання, об'єднання: пе́ршє при нои сѧ зє(д)ночє́нїѧсѧ и свѣта того // вшєтєчє́н҄ства зглади(л) бг҃ъ в҄вєсь свѣ(т) потопо(м) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 19-19 зв.).

Див. ще **ЗЄДНОЧЕНЬЄ, ЗЪЄДНОЧЕНЄСѦ.**

ЗЄДНОЧЕНЬЄ *с.* (*стп.* zjednoczenie) об'єднання, з'єднання: Дроу́гїй [пунктъ]. абы на то́мъ ма́ло оголошє́номъ помѣстномъ сино́дѣ,... з҄єдночє́ньє з ри́мскимъ за́паднымъ костє́ломъ бꙋдо́вано и чинєно нє было, алє... жєбы набожє́ньство... в҄цѣлє захо́вано и оутвєржє́но было (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 14).

Див. ще **ЗЄДНОЧЕНІЄСѦ, ЗЪЄДНОЧЕНЄСѦ.**

ЗЄДНОЧИТИ *див.* **ЗЪЄДНОЧИТИ.**

ЗЄДНОЧИТИСЕ *див.* **ЗЄДНОЧИТИСѦ.**

ЗЄДНОЧИТИСѦ, ЗЄДНОЧИТИСЕ *дієсл. док.* (*стп.* zjednoczyć się) **1.** (з ким) З'єднатися, злучитися: гды́ сѧ сн̄ѡвє бо́жїи з сы(н)ми людє(и) свѣта того зєдно́чили в҄вє(с) свѣтъ Б̄ъ затопи(л) пото́по(м) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 20); Та(к) и тогѡ жєбы Ап(с)лѡвє и хрїстїа́нє Параклїта прина́ти, а мо(ц)ю з҄ высо́кости приѡболочисѧ, Бо(з)ства наполнитїсѧ, и дꙋ́ши з҄ Дх̄ом҄ с(т): з҄єдно́читисѧ мѣли, Пр(о)роки и Кролєвє нє вѣдали (Вільна, 1627 *Дух. б.* 264).

2. (з ким) *(одружитися)* поєднатися: Тоє сѧ ѡпи́сꙋєтъ в҄ кни́зѣ Рꙋ́ѳы на самомъ поча́ткꙋ: якѡ сє о́наѧ Рꙋ́ѳа з҄ Воѡзо(м) з҄єдно́чивши, а прє(з) внꙋчата свои зродила Давыда цр҃ѧ (серед. XVII ст. *Хрон.* 63 зв.).

ЗЄДНЫВАТИ *дієсл. недок.* З'єднувати: Слє(з)ноє за(с) и мч̄єничєскоє называ́ютсѧ кр҃щє́нїємъ длѧ того, и(ж)... ѡ(т)пꙋщє́нїє вины, и кара(н)ѧ за грѣхъ з҄єдныва́ю(т) (Львів, 1645 *О тайн.* 14).

ЗЄЖДЖАТИСѦ *дієсл. недок. (збиратися де-небудь разом)* з'їжджатися: на(м) сѧ здало абы на кождоє лѣто, в҄ кождой

єпархіи два разы на рокъ єписко(п)скій собω(р) бывалъ, абы посполъ на єдино мѣсцє з'єжджаючиса сполной єпархіи таковыи взысканіа истазовали (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 135 зв.).

ЗЄЖДЧАТИ *див.* **ЗЪЄЖДЖАТИ.**

ЗЄЗДЪ *див.* **ЗЪѢЗДЪ.**

ЗЄРЕТИЧЕНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Який став єретиком: Если бо... назвалися в правду и вкупѣ стоящие — отступници и отметницы, а един збѣснѣлый и зеретиченый — основание или фундамент, то бы и тая хула пала и на апостолы (1608-1609 *Виш. Зач.* 214).

ЗЄРЕТИЧИТИСЯ *дієсл. док.* Стати єретиком: Если бо... един взбѣснѣвши и зеретичившися оторгнувся от лика или почту вѣрных,... то бы и тая хула пала и на апостолы (1608-1609 *Виш. Зач.* 214).

ЗЄРОЖИТИ *дієсл. док., перен.* (що) Розворушити, розбурхати, сколотити: Вшєтєче́нство... ти́хоє а скро́мноє прирожєніє лю(д)скоє збє́ствило и зєро́жило, розѹмноє и бєзрозѹмноє ω(т)мєнило (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 986).

ЗЄСТИ *див.* **ЗЪѢСТИ.**

ЗЄХАНЄ *див.* **ЗЪЄХАНЄ.**

ЗЄХАНЬЄ *див.* **ЗЪЄХАНЄ.**

ЗЄХАТИ *див.* **ЗЪЄХАТИ.**

ЗЄХАТИСЕ *див.* **ЗЪЄХАТИСЯ.**

ЗЄХАТИСЯ *див.* **ЗЪЄХАТИСЯ.**

ЗЄХАТИСА *див.* **ЗЪЄХАТИСЯ.**

ЗЖАЛИТИСА *дієсл. док.* (над чим) Зжалитися, зглянутися: а а нѣ ма́ю ли зжа́лити са на(д) нинє́вїєю мѣсто(м) вєли́кы(м) (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 213).

ЗЖАТИ, ЗОЖАТИ *дієсл. док.* (що) **1.** *(зрізати стебло рослини біля кореня)* зжати: збожя, зложоного и на поли зжатого: жита копъ триста... ячменю копъ двадцать (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 53); тыє помєнєныє слѹги... // ...горѹхѹ нивѹ зжали и забрали (Вінниця, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 34).

2. *Перен.* Дістати, одержати, заробити: што тѹть посѣєшь, та(м) тоє(ж) зожнєшь, а спроста повѣдавши, яко што тѹ заробишь, а та(м) заплатѹ возмє(ш) (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 3).

ЗЖАХАТИСА *дієсл. недок.* Лякатися, жахатися: Оужаса́юса: Стра́шѹса, лака́юса, здѹмѣва́юса, зжаха́юса, споло́хѹюса (1627 *ЛБ* 137).

ЗЖАХНЕНЄСА, ЗЖАХНЕНЬЄСА *с.* **1.** Здивування, подив: Изѹмѣнїє: Забы(т)єса, задѹмѣва(н)єса, з'жахнє́ньє са (1627 *ЛБ* 47).

2. Страх, переляк: Оужасновє́нїє: Здѹмѣ(н)є, зжахнє(н)єса, пєрє́страхъ, пєрєлакнѣ(н)єса, затрвожѣ(н)єса (1627 *ЛБ* 137).

ЗЖАХНЕНЬЄСА *див.* **ЗЖАХНЕНЄСА.**

ЗЖЕЧИ, ЗОЖЕЧИ *дієсл. док.* (кого, що) *(знищити вогнем)* спалити: Хто бы кому... млы(н) зжо(г)... таковыи має(т) платити кгва(л)тъ (1566 *ВЛС* 87 зв.); тамъ з многими по(д)даными своими... дубє моє грани(ч)ноє а бо(рт)ноє... изо бчолами зжогъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 88); Хоть я дамъ тѣло свое, што бы мя зожгли, а любве не (*в ориг.* нѣтъ. — *Прим. вид.*) имаю, не естъ ми ніякои помочи (XVI ст. *НЄ* 16); такъ и сосна наша власная, которую дей годовъ пятъ яко ее громъ зжогъ (Краків, 1633 *АЮЗР* II, 82).

ЗЖОЛТАБЕЛЫЙ *прикм.* Жовто-білий: камен з жолта-белый, яко старый диямент (Володимир, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 427).

ЗЗА *див.* **ЗЪЗА.**

ЗЗАДУ, ЗЪЗАДУ 1. *присл. (із задньої сторони, зі спини)* ззаду: пристоупи(в)ши з'задоу и до(т)к'ноуласа подол'ка ωдѣна єго (1556-1561 *ПЄ* 251); защепъку отъломълено, што знать свѣже изоръвано вѣко и съ переду и зъ заду закладано якимись желѣзами (Луцьк, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 317); Хімє́ра:

Коза спєрєдȣ лє(в), а з҄за́дȣ змїй, а всєрє-ди́нѣ Хїмєра (1627 *ЛБ* 241); пристȣпи(в)ши з҄за́дȣ доткнȣласѧ кра́ю ѡдѣнѧ єгѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 623).

2. *У знач. прийм. (з род.) (уживається на означення предмета або особи, позаду яких щось розміщене або відбувається)* ззаду: з҄ ѡны(х) складаны(х) и фалши́вы(х) [словъ] ...наплънє́ный єстъ свѣ(т) котó́рїй пєрє(д) тобою хва́лѧ(т), а з҄задоу тєбє продаю(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 212 зв.); А з дрȣгоє стороны ѡтъ рєки Норины ѕі҃ сажонъ а (з)задȣ ѡтъ рєки врȣчаѧ є҃і сажонъ (1552 *ООвр. З.* 100 зв.).

Див. ще **ИЗЗАДУ.**

ЗЗВАТИ *дієсл. док.* (кого) Зізвати, скликати: Ґды з҄зовє́тъ па́стыръ ста́до своє: хто́колвєкъ бȣ́дєтъ мѣти пѧтно, позна́єтъ па́стыра своє́го (Вільна, 1627 *Дух. б.* 112); а тий люде... ґди ѡ(т҃)цъ ихъ состарѣє(т)ся албо мати... тогды оу́чинятъ за мѣ(с)томъ костръ дровъ и запаля(т) и ззовутъ приятеле(и) и ȣчинятъ калацїю (серед. XVII ст. *Луц.* 532).

Див. ще **ЗЗЫВАТИ, ИЗЬЗЫВАТИ.**

ЗЗВОЛИТИ *дієсл. док. (виявити бажання)* зволити: Длѧ Кр(с)та́ прє(д) ты(м) за(в)шє вѣрны(х) забива́но... Кó́тó́рыи з҄звó́ли(в)ши тръва́ти при нє(м) ста́лє, И потó́м҄кѡ(м) до нн҃ѣ дохова́ли вца́лє (Угорці, 1618 *Лютк. В.* 1 зв.).

ЗЗУВАТИ *дієсл. недок. (скидати взуття зі своїх ніг)* роззувати, *діал.* ззувати: є́сли коли оди́нъ дрȣгó́мȣ своєгѡ пра́ва оустȣпова́лъ, а́бы оустȣпованьє бы́ло ва́жно. з҄зȣва́лъ ч҃лвкъ ботъ свó́й, и дава́лъ єгѡ бли(з)комȣ своємȣ. то бы́ло свѣдѣцство оустȣпова́ньѧ во Ізра́илю (серед. XVII ст. *Хрон.* 196 зв.).

Див. ще **ЗЗУТИ.**

ЗЗУТИ *дієсл. док.* (що) *(зняти з ноги)* роззути: ззȣй обȣвє твои з ногъ твоихъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 162 зв.); *(скинути з ноги)* зняти: ззȣй ми пончохы и загрѣй ми ложко кгдыжъ барзо злє ся ма́ю (к. XVI ст. *Розм.* 44 зв.).

Див. ще **ЗЗУВАТИ, ИЗЗУТИ.**

ЗЗУТИСѦ *дієсл. док.* **1.** Роззутися: помá́лȣ ч҃лвкъ постȣпȣє(т), и мȣжємъ доскона́лымъ бывá́є(т), и зȣпó́лность лѣт мѣва́єтъ, нє якъ нѣкоторіи мó́вѧтъ, ѡдѣтисѧ и ззȣтисѧ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 155).

2. *Перен.* Позбутися: Алє мы та́къ прó́стыи и бєзȣмныи є́стєхмо, жє кгды нєзли́чєныи прє(з) вє(с) рó́къ грѣхи пополнѧ́ємо, нє ста́раємосѧ ѡны з҄зȣтисѧ (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 294).

ЗЗЫВАТИ, ЗЗЫВАТЬ, ЗЪЗЫВАТИ *дієсл. недок.* (кого) Ззивати, скликати: возный повету Луцкого,... зезналъ, ижъ въ тыхъ всѣхъ селахъ былъ и листъ врядовый, на копу зъзываючи, оказовалъ (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 6/I, 257); Всѣхъ на́съ до коу́пы вѣрных Х҃выхъ, ззыва́єтъ, И ра́дость нєвымó́внȣю оповѣда́єтъ (Львів, 1616 *Бер. В.* 68); до ни́х҄ ззыва́єт҄ насъ всѣх҄ Бж(с)твє́нный Єв(г)л҄скїй гó́лосъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 423); И рє́клъ г(с҃)дь до Мѡисє́ѧ мó́вѧчи: оучини собѣ двѣ трȣбѣ срє́брєныхъ кова́ныхъ, кó́торыми бысь мó́глъ з҄зывать лю́дъ, коли́ сѧ ма́єтъ рȣшить обó́зъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 132).

Див. ще **ЗЗВАТИ, ИЗЬЗЫВАТИ.**

ЗЗЫВАТЬ *див.* **ЗЗЫВАТИ.**

ЗИБАТИСЬ *дієсл. недок.* Спотикатися; вагатися: titubo, колибаю(с), зибаю(с) (1642 *ЛС* 398).

ЗИҐАРЪ *див.* **ЗЕҐАРЪ.**

ЗИДАНЇЄ *с.* (*цсл.* зиданиє) творення, розбудова: Єросла́въ зида́нїємъ ц҃рковны(м) кїєвъ и чєрни́говъ оукраси, Костанти́н жє єдїнȣ собó́рнȣю ц҃рковь писа́нїємъ възвыси (Острог, 1581 *См. В.* 7 зв.).

Пор. **ЗИЖДАТИ.**

ЗИДАТИ *див.* **ЗѢДАТИ.**

ЗИЖДАТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* зиждати) (що) *(виготовляти, споруджувати)* будувати: Да проклѧти бȣдȣтъ влдки, ар(ъ)хима(н)дри(ты), і игȣмєни, которіє манастирѣ позапȣскалы ...//... кариты зиждȣт, възники сытыє... спрѧгаю(т) (до 1596 *Виш. Кн.* 263 зв.-264);

перен. *(ґрунтувати на чому-небудь)* будувати: Мы, православнии, так вѣруем и исповѣдуем и на том фундаменте вѣры церковной спасение свое сновем и зиждем (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 168); Знáю и(ж) працовито(ст) любовноє,... помножає(т)ся Прáца нє рєкучи абы(с)тє ты(л)ко здáниє стѣнъ... ȣкрашáли, алє абы и соглашéниє красноглáсноє в то(м) здáнии ȣмножáлося що пéвнє бо(л)шая Славє(н) в правдѣ хра(м), славнѣ(и)ши(и) зи(ж)да(и) (Острог, 1633 *ЛСБ* 519).

ЗИЖДІТЕЛЬ *ч.* (*цсл.* зиждитєль) будівник, творець: Подóбно жє єстли рєчь зиждíтєль, рéкшє, бȣдóвникъ іли, творúтєль (Острог, 1588 *Сур.* 8 зв.).

ЗИЙТИ *див.* **ЗЫЙТИ.**

ЗИМА, ЗЇМА, ЗЫМА, ЗѢМА *ж.* **1.** *(найхолодніша пора року)* зима: а маютъ... сани дровми зима имъ давати, а зима не давати (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 11); вси мѧснúци тыи тєпло было, ю(ж) них'то нє сподѣвавсѧ, жєбы зима мѣла быти (1509-1633 *Остр. л.* 130); оуже зима поминоула, превалъ лютости отшолъ и отступилъ (поч. XVI ст. *Песн. п.* 51); Козаки... бываують ȣ нихъ прихожиє козаки сєє зимы было ихъ разомъ ѡ полътрєтѧ ста (1552 *ОЧерк. З.* 15); а погани... запали(в)ши ѡго(н) казали на(м) всѣ(м) огрєватисѧ длѧ до(ж)чу и зимы (II пол. XVI ст. *КА* 153); тогды нá мѧ бы́ла оу́ставичьнаѧ зыма, трясави́цѧ (XVI ст. *УЄ* № 29519, 285); засє(в)кȣ на зимȣ три(д)ца(т) мєрокъ жита... пограби(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 40 зв.); Лȣна, съ планѣтами,... показоу́єтъ прєхóдомъ всѣ чєти́ри чáсти, всєгó рóкȣ; зи́мȣ, вéснȣ, лѣто, є́сѣнь (Почаїв, 1618 *Зерц.* 17 зв.); юж сѧ та(м) почи́на(т) мóрє лєдóвоє, та(м) вѣчнáа зїм(а) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 28 зв.); за вступєнъємъ слнца в' знаки пȣлънóчныи свѣтъ зéмный з' зимы сѧ смѣєтъ (Київ, 1632 *Євх.* 293); Юж весна і лѣто зимѣ уступают, Юж жнива і осѣнь аквѣліон голдуют (1648 *Елег.* 52); Ученъ. Ѡ(т)колѧ зима походи(т) (серед. XVII ст. *Луц.* 538).

2. Вл. н., *ч.*: Яро(ш) Зѣма (1649 *РЗВ* 357 зв.); Хвєско Зима (Там же, 399 зв.).

ЗИМАТИ *див.* **ЗЫМАТИ.**

ЗИМЕ *див.* **ЗИМѢ.**

ЗИМИ *див.* **ЗИМѢ.**

ЗИМНИЙ[1] *див.* **ЗИМНЫЙ[1].**

ЗИМНИЙ[2] *див.* **ЗИМНЫЙ[2].**

ЗИМНИЦА *ж.* Лихоманка, пропасниця: Ѡ(т)стȣпи́ла ѡ(т) нєє зи́мни́ца, і изы́шла и(з) свѣта двца (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 53); тóй Истóчни(к)... оулѣчи́лъ,... крвєтєчє(н)ѧ рóзныи Цари́цъ и и́ныхъ нєвѣстъ и горѧ́чокъ и зимни́цъ ро(з)маитыхъ мнóзство (Київ, 1631 *Син. Тр.* 815); guerguera, зи(м)ница (1642 *ЛС* 342).

ЗИМНО[1] *с.* **1.** Холод, *діал.* зимно: А потом,... мене... у светлочку малую до везеня осадил,... гдем великого зимна,... и голоду, через чотыри недел седечи, уживала (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 135); А... грȣбыє лю(ди)... приняли насъ всихъ для до(ж)човъ... и для зимна (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 144); птахи, вылетевши з-ырья, отъ зимна и снегу, который былъ напалъ, поздыхали (Вільна, 1599 *Ант.* 775); слнцє прóмєнѣ тéплыи ѡ зéмлю ѡпирáєтъ; и збытнєє зи́мно прогóнитъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 11 зв.); Стый приѧ́тєлѣ Іс хвы слȣжи́ли бгȣ в лакнéню и прагнєню, в зи́мнѣ и нагости (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 21 зв.); ѡбȣвéня; яко... ȣживáти нє хотѧ(т), ты(л)ко гды злóє здорóвѧ при́йдє, або порáннего зи(м)на ѡст-

ро(ст)... примѹси(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 7 зв.); Во дни пале́нъ бы́лъ ѡ(т) сл҃нца а вночи ѡ(т) зи́мна (серед. XVII ст. *Хрон.* 49).

2. Вл. н.: яко бым я мел Мину якогос черца з манастыра Зимна выгнати и якихсь бегуновъ до него впровадити (Володимир, 1624 *АрхЮЗР* 1/VI, 537).

Див. ще **ЗИМНОСТЬ.**

ЗИМНО[2] *присл.* Холодно, *діал.* зимно: ѹчини достатни(и) ѡгонь Абых мы сѧ загрѣли ѡгонь горить ѡ(т)чє намъ нє зимно потрєба на(м) о(т)и(и)ти кгды жъ часъ єсть (к. XVI ст. *Розм.* 24 зв.); Благѡ: Нє гара́здъ, мдле́, нє́до́брє, оуло́мнє, зи́мно (1627 *ЛБ* 7); gelide, зи(м)но, гню(с)но (1642 *ЛС* 206).

ЗИМНОСТЬ *ж.* **1.** Холодність; холод: нє є(ст) воды исно(ст), кото́рая єсли зогрѣє(ш) зи́мно(ст) оутрача́єтъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 215); вода бовѣ(м) зи́мностю псоуєтсѧ, а тєпло(м) оумнѣи́шѹєтсѧ (Там же); Кири́нєа: Стѣна а́бо Тра́м҆, а́бо зи́мно(ст), забѣжєньє а́бо готовле́ньє (1627 *ЛБ* 216).

2. *Перен.* Холодність, бездушність, байдужість: б҃є... нако(р)ми лакнѹючого жебрака, роспали зи(м)но(ст) мою ѡгнє(м) мл҃(с)ти твоє(и) (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 45).

Див. ще **ЗИМНО**[1].

ЗИМНЫЙ[1], **ЗИМНИЙ, ЗИМЪНЫЙ, ЗЫМНЫЙ** *прикм. (який має низьку температуру)* холодний, зимний: Та́к жє и ти чл҃чє хр҃(с)... // мо́жє(ш) ємѹ подати троунокь воды зи́мной (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 269-269 зв., на полях); чємѹ ты тѹ такъ ра́но выходишъ на повѣтрє зи́мноє? (к. XVI ст. *Розм.* 25); за́ра(з) з нє́ба спа́лъ до́жчъ вєли́кїи на во́йско моє // зи́мный ба́р҆зо (Дермань, 1604 *Охт.* 10-11); вода сво́и(м) прирожєнѧ(м) єсть вода, и ѡпро(ч) того ма́єтъ, жє єстъ зи́мнаѧ и свѣ(т)ла(ѧ) и чи́стаѧ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 215); Овъ нєха́и роздає́тъ взѧ́тѹю мѹдрость... и́ншїи кѹбокъ зи́мноѣ воды (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 531); Гди ся зє(м)ская пара из҆ зи(м)ною водою... по(м)тикаетъ (!) тое не може(т) згѹстѣти на снѣгъ (серед. XVII ст. *Луц.* 543);

(який характеризується низькою температурою повітря) холодний, зимний: єсть та(м) го́ра ба́р҆зо вєли́каѧ, и высо́каѧ, досѧга́єтъ вєр҆хомъ... до фри(к)гїды, то є(ст) до зи́мъначо по́аса (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 439);

(який має суворий клімат) холодний, зимний: прихо(ди)ли и(з) зи(м)ни(х) стро(н) шѹкаючи пого(д)нѣишо(г) нєба... напро(д) са(р)матовє и ро(к)солани (1582 *Кр. Стр.* 95); Которыє та(к)жє єдно(ст) народѹ з кготами здавна были, и с ними ся єдноста(и)нє на ро(з)маитыє во(и)ны до чѹжи(х) краи(н) с ты(х) кутовъ зымны(х) выправовали (Там же, 161); *Образно*: Оукопа́лєсь Колю́мнѹ ѡ(т) зи́мнои Зѡ́ны, При бе́рєгахъ Днѣпро́выхъ по(д) Сєдмитрїѡ́ны, гдє задє́ржишъ мєшка́нцѡв҆ Рѡссїйских҆ в҆ шѹка́н҆ю Цны́хъ Наѹкъ (Київ, 1632 *Євх.* 298);

(який викликає відчуття холоду) холодний, зимний: в҆ну(т)рности бѹдє(т) горячка пєкти, а звнѣ хла(д) и потъ зим҆ный, знакъ дєфєктовъ тѣлє(с)ны(х) на тєбѣ ся покажєтъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 267).

ЗИМНЫЙ[2], **ЗИМНИЙ, ЗЕМНИЙ** *прикм. (наявний узимку)* зимовий: тогды бо было врѣмя зимнои ча(с) лютъ (1489 *Чет.* 144); вольно купцомъ со всякими товары... //... лѣтными дорогами и зимними,... приѣздити и отъѣздити (Петрків, 1526 *РЕА* I, 140-141); а ча(с)у зимнєго кгды снєговє бываю(т) вєликиє маю(т) дорогу потка(в)шисѧ пополовицы дєлити а ѡди(н) дрѹгого спыхати з дороги нє маєть (1566 *ВЛС* 84 зв.); тогды... попровадили мя за сєло манастырскоє млино(в)цѣ до копцо(в)... которыє сѹть якобы кѹ заходѹ сл҃нца зим҆ного (Унів, 1581 *ЛСБ* 61);

(який відбувається взимі) зимовий: ѡстатокъ на ярмарокъ зи́мный... што для лѣпшой вѣры подписа́лємъ (к. XVI ст. *Розм.* 71); **светый (свѧтый) Микола (Никола) зимный (зимний, земный)** — *(назва церковного свята, також календарна дата)* зимовий Миколай: Мы им рок положили были дєнь свѧтого Николы зимного (Варшава, 1526 *AS* III, 288); И рок єсмо собє положили пєрєд свѧтымъ Николою зимним третий дєн (Берестя, 1544 *AS* IV, 407); Третийнадцат въ Яруни местечку, также волности: ярмарки два крот на ден светого Миколы земнего (Володимир, 1571 *АрхЮЗР* 8/IV, 130);

(призначений для зими) зимовий: а на ты(х) двѣ лѣтѣ має(т) дати бра(т)ство ѡдєжку присто(и)ную та(к) лѣтную я(к) и зи(м)ную (Львів, 1607 *ЛСБ* 1046, 3).

ЗИМНѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* Холодніший, морозніший: alsius, зи(м)нѣ(й)ши(й) (1642 *ЛС* 78).

Пор. **ЗИМНИЙ[1].**

ЗИМНѢТИ *дієсл. недок.* Холодніти, холодіти, *діал.* зимніти: inalgesco, зи(м)нѣю (1642 *ЛС* 229).

ЗИМОВАНЄ *с.* **1.** Зимування, зимівля: пришли є(с)мо до мири мѣ(с)та //... и нє маючи доброє при(с)тани к' зимова(н)ю много и(х) радили жєбы сѧ ѡ(т)толѧ пу(с)тили... к ѳиникїи зимовати (II пол. XVI ст. *КА* 146-147).

2. *(утеплене приміщення чи місце для зимування)* зимівля: шляхєтъны(и) пнъ Микола(и) Янови(ч),... присягу в тую роту, жє тыє волы... з вла(с)ноє має(т)но(с)ти... и вла(с)ного зимованя кн҃яжти єго мило(с)ти сутъ,... прися(г)лъ (Володимир, 1636 *ТУ* 305); hyberna, orum, зимованє (1642 *ЛС* 221).

Див. ще **ЗИМОВИСКО, ЗИМОВЪЛЯ.**
Пор. **ЗИМОВАТИ.**

ЗИМОВАТИ, ЗИМОВАТЬ *дієсл. недок.* **1.** *(жити де-небудь узимку, залишатися десь на зиму)* зимувати: сємъє(и) є҃і зимȣють при замъкȣ в мѣстє (1552 *ОКан. З.* 25 зв.); нє маючи доброє при(с)тани к' зимова(н)ю много и(х) радили жєбы сѧ ѡ(т)толѧ пу(с)тили коштуючи є(с)ли бы ѧ(к) мо(г)ли сѧ пєрєплавити к ѳиникїи зимовати (II пол. XVI ст. *КА* 147); сарацини... зимова́ти ѡ(т)ходи́ли до Кизи́кȣ, и зно́вȣ на ве́снȣ приходи́ли до Кѡнстантінопо́лѧ (Київ, 1627 *Тр.* 666); Рокȣ ҂ах҃лд: Коро(л) єщє в Москви бы(л), бо такїи та(м) и зимовалъ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 171).

2. (кого) *(доглядати тварин протягом зими)* зимувати: пн҃ъ ма(р)тинъ... в ты(х) же спо(л)ны(х) и зȣмє(ст)ных лєса(х) людє(м) по(с)торо(н)ны(мъ)... бы(д)ла ѡв(ц)є и (с)ви(н)є зимова(т) по(з)воли(л) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 28); И коровы двѣ Ива(н) Повинє(н) єи зимовати (Одрехова, 1628 *ЦДІАЛ* 37, 2, 44).

ЗИМОВАТЬ *див.* **ЗИМОВАТИ.**

ЗИМОВИСКО *с.* Зимовище, зимівля, зимування: Ot tam, żołnire, idite smiłe wsi na zimowisko. W biłe horode, w zahorode myite stanowisko (1648 *П. про пол.* 201).

Див. ще **ЗИМОВАНЄ, ЗИМОВЪЛЯ.**

ЗИМОЗЕЛЕНЪ *ч.* Назва вічнозеленої рослини: пиро́ла по ла(т)н. и по грєчєски..., а по рȣ(с)ски зимозєлє́нъ (XVI ст. *Травн.* 362 зв.).

ЗИМОЮ *присл.* Зимою, взимку: а Ян нєхай их в бєчки солит, бо маєм тȣю звєринȣ зимою нєкоторым паном здѣ казат вєзти (Вільна, 1543 *AS* IV, 372); повєдєли подданыє Сȣшичєнскиє, иж... толко вєршами рыб зимою потросє доставают (Сушично, 1569 *AS* VII, 330); Тогдыжъ. Всѣхъ зго(д)ныє вота, абы... дочєкавши на вє(с)нȣ... зачатоє будованя ско(н)чити, а зимою зара(з) матєрию к тому налєжную готовати (Львів,

1633 *ЛСБ* 1043, 36); зимою сл(н)це бѣжитъ бокомъ низко, далеко ω(т) на(с) и тимъ маемо студено (серед. XVII ст. *Луц.* 539).

Див. ще **ЗИМѢ.**

ЗИМЪНЫЙ *див.* **ЗИМНЫЙ**[1].

ЗИМОВЪЛЯ *ж.* Зимування, зимівля: Панъ Юрє(и) Макаровичъ... заграби(л)... // ...и дрȣгоє быдло протєстȣючихъ которое ...для зимовълє двесте сє(м)десятъ ро(з)дали были по(д)даны(м) (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 30).

Див. ще **ЗИМОВАНЄ, ЗИМОВИСКО.**

ЗИМѢ, ЗѢМѢ, ЗИМЕ, ЗИМИ *присл.* Зимою, взимку, *діал.* взимі: и лєтє и зимє з млына того мєрокъ двє части на замокъ а трєтѧѧ млинарȣ (1552 *ОВол. З.* 196); прото жь молитеса абы нє было оутѣкана ваше зимѣ (1556-1561 *ПЄ* 181); робитъ около огородовъ — што треба, а зими клячами дворными дрова возити по дню въ тыйденъ (Луцьк, 1589 *АрхЮЗР* 6/I, 202); Злокозныи мысливецъ за(с)тавляе(т) сѣти, въ дни же и в нощи и зѣмѣ и в лѣти (к. XVI - поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 86); Зєлєни́чїє: Єстъ дéрєво, котóроє лѣтѣ и зимѣ зéлєно (1627 *ЛБ* 43); Зимѣ ся зе(м)ля запечатуетъ, морозо(м) же горачостъ з ней не можетъ ви(и)ти (серед. XVII ст. *Луц.* 543).

Див. ще **ЗИМОЮ.**

ЗИНВЕНТОВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* zinwentować) (що) інвентаризувати: тые жъ помененые панове братство Луцъкое,... крамный товаръ увесь... зинвентовавъши, обравъшы якого чоловика цнотливого купецкого, оные речи и товары вси спродати повѣриты (!) (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 507).

Див. ще **ИНВЕНТОВАТИ.**

ЗИСКЪ *див.* **ЗЫСКЪ.**

ЗИСПОДУ, ЗІСПОДУ, ЗЫСПОДУ *присл.* **1.** *(у нижній частині)* зісподу: А дрȣгаѧ вєжа... звє(р)хȣ ωпала зысподȣ по(д)гнила (1552 *ОВол. З.* 192); горо(д)нѧ пана миха(и)ла... половица зрȣ(б)лєна а зы сподȣ згнила (1552 *ОЛЗ* 163 зв.); такъ тєжъ на тєлє нєбожчика кнѧзѧ Ярослава видєли єсмо въ правомъ ȣдє зы сподȣ и горе чотырма кȣлѧми пострєлонъ (Луцьк, 1564 *AS* VI, 259); Пекло естъ з верхȣ ȣзко а зисподу широко (серед. XVII ст. *Луц.* 525).

2. *(з-під кого, чого-небудь)* зісподу: многосѧ трáфлѧє(т), я(к) дво(м) борʼцє(м) бóрȣчи(м)сѧ... того по(д) сéбє по(д)гʼбати, то томȣ за(с) зысподȣ вы(м)кнутисѧ, и вє(р)хового наспо(д) пєрєвє(р)нȣти (п. 1596 *Виш. Кн.* 252 зв.).

3. Із внутрішнього боку: А потомъ зараз помененый Павелъ Домбский... тое ображенъе на левой руце, на палцу мизинымъ, зысподу и на верху другого палца подле него указалъ (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 585);

зсередини: ѡныє богáцтва жидомъ сѧ достали, которыє заразъ на рéчи ст҃ыє тыє скáрбы ѡбєрнȣли, а напродъ на прибы́то(к), котóрый щи́ри(м) золото(м) зысподȣ и звé(р)хоу былъ накрї́тый (поч. XVII ст. *Проп. р.* 232); sublino зі(с)подȣ мазати (I пол. XVII ст. *Сем.* 166).

ЗИСТИТИ *див.* **ЗЫСТИТИ.**

ЗИСТИТИСЕ *див.* **ЗЫСТИТИСЕ.**

ЗИХАТИ *див.* **ЗЪѢХАТИ.**

ЗИХАТИСѦ *див.* **ЗЪѢХАТИСЯ.**

ЗИЦЕРЪ *ч.* (*стп.* zycer) друкар: А до того єще пилно прошу вм҃(с)... жєбы при ты(х) литера(х) а зицєра якого в то(м) цвичоного (Острог, 1607 *ЛСБ* 372, 1).

ЗИЧЕНЬЕ *див.* **ЗЫЧЕНЬЄ.**

ЗИЧИТИ *див.* **ЗЫЧИТИ.**

ЗИЧЛИВЕ *див.* **ЗЫЧЛИВЕ.**

ЗИЧЛИВИЙ *див.* **ЗЫЧЛИВЫЙ.**

ЗИЧЛИВОСТЬ *див.* **ЗЫЧЛИВОСТЬ.**

ЗИЧЛИВЫЙ *див.* **ЗЫЧЛИВЫЙ.**

ЗИЧЫТИ *див.* **ЗЫЧИТИ.**

ЗИЧЬЛИВОСТЬ *див.* **ЗЫЧЛИВОСТЬ.**

ЗИЩЕНЬЕ *с.* Виконання, здійснення: Съвръшéнїє: Зищéньє, выполнє(н)є (1627 *ЛБ* 126).

Пор. **ЗЫСТИТИ.**

ЗИЯТИ *дієсл. недок.* Зіяти, зяяти: А што ся тычетъ, же церкви затворены стояли, — чы хотели есте, абы отворомъ зияли, жебы и псомъ до нихъ вольно было входити?! (Вільна, 1599 *Ант.* 883); Але и овшемъ на другомъ зияти мѣстцу, гды науки и напоминане до Ефескихъ презвитеровъ чинилъ, признаваетъ имъ, же ихъ Духъ Святый... многихъ поставилъ епископы пасти церковъ Господа а Бога (1603 *Пит.* 38); hio, зияю, ра(с)падаюся (1642 *ЛС* 218).

ЗІЙТИСЯ *див.* **ЗОЙТИСЯ.**

ЗІЛЯ *див.* **ЗѢЛА.**

ЗІМА *див.* **ЗИМА.**

ЗІОЛКО *с.* (*стп.* ziółko) **1.** *(лікувальна трава, рослина)* зілля: На лѣчéньѧ тѣла да(л) Бгъ зéлѧ зємныи... спорѧдúвши жєбы взѧтоє з҄ зємли тѣло з҄ зємли // походѧчими зіо(л)ками лѣчúлосѧ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 377-378).

2. *Перен.* Зіллячко: Абы тéжъ чл҃вкъ в҄ глꙋбóкостѧхъ покꙋсъ стáлъсѧ в҄ лáскꙋ богáтымъ, прє(д)сѧ єщє зіóлко злóсти при нéм҄ зостáєтъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 167).

Див. ще **ЗЕЛКО.**

ЗІСКЪ *див.* **ЗЫСКЪ.**

ЗІСПОДУ *див.* **ЗИСПОДУ.**

ЗКАНЦЕРОВАНЫЙ *дієприкм.* **1.** *(морально)* ушкоджений, знищений: Зачи(м) много с православъны(х) є(д)ны з нєвѣдомости дрꙋгїє за(с) з частого ꙋжива(н)ѧ казан҄ѧ и набожєн҄ства и на(д)дє(р) зкан҄цєрованы(ми) зостали, и(ж) трꙋ(д)но розє(з)нати (Городок, 1640 *Гр. Мог.* 1).

2. *У знач. прикм. (який хворіє на рак)* канцерний: Прєзвитє(р) сканцєрованый до ст҃го приходитъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 17).

ЗКВАЛЦЕНЄ *див.* **ЗҐВАЛЦЕНЄ.**

ЗКВАПНЫЙ *прикм.* Квапливий, поспішний: за такимъ // зквапнымъ вашей милости совершеніемъ, негодные ся въ такій великій станъ епископскій совершаютъ (Варшава, 1585 *АЗР* III, 289-290).

ЗКИДАТИ *див.* **СКИДАТИ.**

ЗКИЛКА *див.* **СКИЛКА.**

ЗКИНУТИ *див.* **СКИНУТИ.**

ЗКЛАДАТИ *див.* **СКЛАДАТИ.**

ЗКЛАНЪ *ч.* Безодня: Лоуциферъ... áгг҃ловъ тóє оучинúти збранѧ(л)сѧ: алє ѡ(т) того чáсоу бо(з)ствоу спротивлѧючи(с) ѡвомоу за(и)зрѣли мóцно... и длѧ того(ж) з га(н)бою вєлúкою з҄ нб҃(с)ны(х) ѡны(х) гмáховъ соу(т) стрꙋчєны, и в пєкє(л)ныє зклáны прóпасти (поч. XVII ст. *Проп. р.* 40 зв.).

ЗКЛАНАТИСЕ *див.* **СКЛАНЯТИСЯ.**

ЗКЛОНИТИ *див.* **СКЛОНИТИ.**

ЗКЛЯМРОВАНЄСЯ *с.* Об'єднання; злука: прє(з)... братию ѡ(т)правованы(и) дрꙋги(и) ѡбѣтъ: котры(и)... єстъ для тро(х) прычы(н) барзо потрєбны(и)... для поту(ж)ного зклямрованяся, и нєро(з)рываня братии (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 61 зв.).

ЗКЛѦМРОВАНЪ *дієприкм.* (чим) Об'єднаний, злучений: Ѡ(т)кóль... оустановлéныи нѣкотóрыи годúны тыиж҄ бг҃онѡ́сныи Ѡ҃цы нам҄ нєдолꙋжнѣйшим҄ вы́разили... жєбысмы як҄бы нѣѧкимсь ланцꙋхóм҄,... зклѧмрóваны бꙋдꙋчи,... той дóброи повúнности ...нє занєхивáли (Київ, 1625 *Кіз. Н.* 196).

ЗКОЗАЧИТИСЕ *дієсл. док.* Покозачитися: менованые принципалове... // ...сами се зкозачивши и побунътовавши,... менованого пана Андрея Турского... до себе его хитрыми словами прибавили (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 361-362).

ЗКОЛЬКО *див.* **СКОЛКО.**

ЗКОНДЪ *див.* **СКОНДЪ.**

ЗКОНДЪКОЛВЕКЪ *присл.* (*стп.* skądkolwiek) звідкись, будь-звідки: ѡ(т) бѣлои лилии албо з кондъколвєкъ вєлє принєсꙋ (к. XVI ст. *Розм.* 14 зв.).

ЗКОНЦИПОВАНЫЙ *дієприкм.* (*стп.* skoncypowany) укладений: рєвока́ціа... Пꙋ́блицє з' каѳе́дры... чита́наѧ бы́ла: в пра́вдѣ бы́ло то́ же́ з'конципованаѧ была и напи́санаѧ (Київ, 1628 *Апол.* 3).

ЗКОНЪТЕМНОВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* skondemnować) (що) зневажити (що), знехтувати (чим): єго м(л). панъ Янєвски(и),... модовиωлє(н)то зконътємънововавъши ли(ст) и ωному фалъшъ задавъши, взя(л) возъ зъ конємъ (Володимир, 1645 *ТУ* 324).

ЗКОНЪФЕРОВАТИСЕ *дієсл. док.* (*стп.* skonferować się) умовитися, порозумітися: козаки, люд своеволный... умыслъне зконъферовавъшысе на знисченъе въсее... Речи посполитое..., на село Туличовъ въ килку тисячый наехавъшы,... поймавши працовитого Грыца Кипменяти,... розными муками оного мучили (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 98).

ЗКОРОТИТИСѦ *див.* **СКОРОТИТИСѦ.**

ЗКОРЫҐОВАТИ *див.* **СКОРЫҐОВАТИ.**

ЗКОШТОВАТИ *див.* **СКОШТОВАТИ.**

ЗКРАЮ *див.* **СКРАЮ.**

ЗКРЕМПОВАНЫЙ *дієприк.* (*стп.* skrępowany) *(об'вязаний, обкручений чим-небудь)* зв'язаний: тамъ же вы тых подданых,... обухами били и мордовалисте посторонъками звезаных зкремпованых трималисте (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 465).

ЗКРИВАВИТИ *див.* **СКРИВАВИТИ.**

ЗКРУШИТИ *див.* **СКРУШИТИ.**

ЗКУПЕНЄ *див.* **СКУПЕНЄ.**

ЗКУПИТИСѦ *див.* **СКУПИТИСЯ.**

ЗКУПОВАТИ *див.* **СКУПОВАТИ.**

ЗЛАКЪ *ч.* Злак: который бы ихъ на дш҇єзбавєнныхъ твоихъ єв(г)лскихъ пажитєхъ злакомъ тꙋчныхъ и нѣколи нєвѧнꙋчихъ травъ и цвѣтωвъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 26); cleonition, споришъ зла(к) (1642 *ЛС* 126).

ЗЛАМАНЄ, ЗЛАМАНЬЄ *с.* (*стп.* złamanie) **1.** *(дія всупереч законові, праву)* порушення: на остатокъ,... чынитъ прозбу... до всихъ обывателей Корунъныхъ,... указуючы... много... незгодъ, зламанья правъ (Вільна, 1599 *Ант.* 940).

2. *(відступлення від традицій, звичаїв)* порушення: Не естъ то теды зламанье церемоней Греческихъ, яко Ѳилялетъ, беручи прычину съ тыхъ словъ, несправедливе выврашаеть (Вільна, 1599 *Ант.* 721).

3. Скасування, анулювання, відміна: Нехай ся одно прысмотрать сынодомъ всимъ,... до кого о потверъженъя ихъ, албо о зламане несправедливыхъ соборовъ утекалися? (Вільна, 1599 *Ант.* 671); **зламанє шлюбу** *див.* **ШЛЮБЪ.**

ЗЛАМАНЫЙ, ЗЛОМАНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* **1.** *(який розбився, зіпсувався, розпався на куски)* зламаний: Въ томъ же дворе, въ коморе, маетности речей рухомыхъ..., горщокъ невеликий, зламаный, триногъ (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 54); пулъмисокъ цѣновый еденъ, другий зламаный (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 297); По в'вєсь то́тъ ча́съ на столкꙋ ногъ подпилова́ныхъ Сѣдѣлємъ, ахъ, на до́шкахъ помо́стꙋ злама́ныхъ (Вільна, 1620 *Лям. К.* 19); Лѣхтаро(в) мосяжны(х) вєли́ки(х) посрє(д) цє(р)квє два скла́даны(х), А трє́тїй зла́маны(и) (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-1, 260); 1 тє(р)тица зламанаѧ (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 7); Сигни(т) зломаны(и) золоты(и) (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 18 зв.).

2. *(у якого порушена цілість кістки)* зламаний: Чл҇вкъ є́сли бꙋдєтъ слѣпы́й а́бо хромы́й, є́сли ма́лого но́са, и вєли́когω, а́бо криво́го, є́сли злама́ныи рꙋки а́бо но́ги,... нє пристꙋпитъ офєрова́ть офє́ръ бг҇ꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 123 зв.).

3. *У знач. ім. с. р.* **зламаноє** — *(те, що надламалося)* зламане, -ого: Бѣда, мо́витъ,

па́стырωмъ Іи҃л҇скимъ, кото́рыє па́сли самы́х҇ сєбє,... а ста́да мо́єго нє па́слистє, што было ωслабѣлоє нє оутвєрди́листє, што хо́роє нє оулѣчи́листє: што є(ст) злама́ноє нє ωбвѧза́листє (Львів, 1645 *Жел. Тр.* 2).

Див. ще **ИЗЛОМАНЫЙ.**

ЗЛАМАНЬЄ *див.* **ЗЛАМАНЄ.**

ЗЛАМАТИ, ЗЛОМАТІ, ЗЛОМАТИ, СЛАМАТИ *дієсл. док.* **1.** (кого, що) *(згинаючи що-небудь, розламати)* зламати: Прєкло́нный: Кото́рого нахили́ти и злама́ти мо́жєтъ (1627 *ЛБ* 94); destruo зломаті (І пол. XVII ст. *Сем.* 69); frango зламати (Там же, 87);

(що) *(порушити цілість кістки)* зламати: перси собе барзо подле руки правое шкодливе былъ розбилъ и в плечѣ в томъ же правомъ кост ось зламалъ (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 377); та(м) ї́соу(с) злама(л) нώгоу, а іюдє ни(ч) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 93 зв.); вы... ивана вєкєрами збили сто(л)кли рȣкȣ лєвую зламали (Вінниця, 1634 *ЛНБ* 5. II 4060, 72 зв.); **зламати каркъ** *див.* **КАРКЪ; шию зламати, шію зломати** *див.* **ШИЯ;**

(що) *(зробити непридатним для використання, зіпсувати)* зламати: и слуга єго... злама(л) колєсо и мусѣ(л) помалу єхати (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 7, 1136, 35, 1 зв.); слуга єго милости пана по(д)коморого... вєсло, ажъ доцєнту бьючи ты(х) по(д)даныхъ гнидавъски(х), зламалъ (Луцьк, 1592 *ТУ* 223);

(що) зламати, зруйнувати, знищити: и за́ то тє(ж), соу(т) ска́рани... и(ж) вши(т)ко мѣсто и(х) тврьдоє зла́мано спа́лєно, люді́й высѣчєно (XVI ст. *УЄ* № 29519, 228); А и́жъ єщє мо́ватъ проти́въ того прωти́вницы, жє́ Ца́ръ Ієзє́кїа крȣшачи пога(н)скїи бωги, и змі́ю о́нȣю мѣдѧнȣю злама(л) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 55); И о́ного бо́вѣмъ кіота, и Хєрȣви́мω(в), и бла́хи золото́и, на кото́рой былъ напи́санъ о́бразъ... нє злама́лъ Ца́ръ Ієзє́кїа (Там же, 56).

2. (що) *(знищити або порушити традиційне, усталене)* зламати: А якъ же ты смеешъ то судити, ижъ онъ самъ,... // ...можетъ то зломати и вси церемонии Восточное церкви в-ни-во-што обернути? (Вільна, 1599 *Ант.* 737-739).

3. (що) *(не додержати чого-небудь обіцяного, даного, порушити щось)* зламати: Но противячисѧ вл҃дка томȣ манастырȣ фу(н)датарωмъ, и злама́вши свою при́сягȣ, до ȣря́довъ... кти́торовъ мєща(н) лвовскы(х) ω тои манасты́ръ поволоча(л) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 143); Поведьже ми, Ѳилялете, которая сторона тотъ листъ его королевское милости и застановенье покою зъкгвалтила и зламала? (Вільна, 1599 *Ант.* 861); ато яким способом справити может: абы народу руского вольности, а свое сумнение и присягу сламал, и ни до единого достоинства,... если до латыни не приложатся, руский народ припусщен не был (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 165); поне́жє жи́довє... по(ст) злама́ли за́то ты(ж) бы́ли кара́ни (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 158); которимъ таковимъ своимъ поступъком менованые подданые право посполитое зневажили, верность подданъства паном своим зламали, зачым въ вины,... попали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 113).

4. *Перен. (про хворобу)* зламати, знесилити, змучити: пристоупиль к нємоу сот҇никь просѧчи єго гл҃ѧ. г҃и слоуга мои лєжить в домоу дною зломаныи и вєл҇ми сѧ моучи(т) (1556-1561 *ПЄ* 42).

5. *Перен.* (що) Перебороти, здолати: Наипрьвоє повѣдаєтъ, ижє боудєтъ зломано ярмо тѧ(ж)костии(х) (!) ихъ (XVI ст. *УИ* 1911/2, 75); ты(х)... съборо́въ... поважность яка́ѧ ин҇шаѧ пова́га злама́ти мо́жєтъ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 35); такъ и ты до люб-

ле́на бо(з)ского бѣжи, и єсли що прешкодою бꙋдє(т) розорви и зломи ѧ́ко пи́сано є(ст) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 224).

ЗЛАМАТИСЯ, ЗЛАМАТИСѦ *дієсл. док.* **1.** Зламатися, розламатися, зруйнуватися: панъ Борис,... шаблею ее порубалъ на штуки, и иных речей не мало, што в скрынци было, и взявши скрынку и брамку..., //... не перестал шаблею рубат, ажъ ся ему зламала (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* I/III, 374-375); тая шкута головою на бєрєзи стояла и та(к) зламалася упо(л), жє врєкги поламалися (Володимир, 1602 *ТУ* 234).

2. Втратити силу, перестати діяти: ю(ж) сѧ то́є пра́во злама́ло, ю(ж) ты́мъ спо́ро(м) ма́є(т) бы́ти коне́(ц) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 303).

3. Порушуватися, припинятися: цр҃ь тꙋрєцкы прїєха(л)... и(з) воисками своими на жигмо(н)та... и притиснꙋ(л) бы на(с)... // ...и дали бы(х)мо и(м) помо(ч)... и бꙋдє(т) томꙋ зна(к) и дово(д), а(ж) єсмо дали ѡ(т) великого нати(с)кꙋ... и припꙋжєнїа, то(г)ди за то ми(р) мєжи нами, абы сѧ нє злама(л) и нє приказѝ(л) (Гирлов, 1518 *Cost. DS* 494-495).

ЗЛАМАТИСѦ *див.* **ЗЛАМАТИСЯ.**

ЗЛАМОВАТИ *дієсл. недок.* (що) Проломлювати, проламувати, пробивати, продірявлювати: ка́мєнь... єсли звысо́ка лєти(т) и що-ко́лвє(к) ємоу трафлѧєтсѧ зламоує(т) жєбы пришо(л) гдє лєти(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 224); destruo змамꙋю (I пол. XVII ст. *Сем.* 5).

ЗЛАТАВИЙ *прикм.* Золотавий, залотистий: horm[e]s[i]on, камєн(ъ) златави(й) (1642 *ЛС* 220).

Див. ще **ЗЛОТАВИЙ, ЗЛОТИСТЫЙ, ЗЛОТКОВЫЙ.**

ЗЛАТАРСКИЙ *прикм.* Золотарський, ювелірний: Єв(г)лїє вилє(н)ского др(ꙋ)ку всє в срѣбро злоцѣстоє дѣло(м) злата(р)скимъ прєкрасно ѡпра(в)ноє (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 2); orobi[t]is, кли(й) злата(р)ски(й) (1642 *ЛС* 295).

ЗЛАТИЙ *див.* **ЗЛАТЫЙ.**

ЗЛАТНИКЪ[1] *ч. (жук)* світляк: lampiris, dis, зла(т)никъ чє(р)въ (1642 *ЛС* 250).

ЗЛАТНИКЪ[2] *ч.* (*цсл.* златьникъ) *(грошова одиниця)* золота монета: в Сло́вѣ за́сь н҃ѣ пи́шєтъ ѡ Мни́хꙋ з' трома́ зла́тниками погре́бєно(м), и́жъ сѧ в огни́ мꙋчилъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 132);

(грошова одиниця) золотник: Естли бы станъ або парсуну цареву, на златнику вырытый,... потопталъ предъ слугами царскыми... право мовлю, ижъ каранъ бы за то былъ (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 59).

ЗЛАТО *с.* (*цсл.* злато) **1.** *(благородний метал)* злато, золото: И аще ли у старомъ законе вещи тые отъ злата и сребра, и отъ древа,... и просто все церков'ное начине почитано... было (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 55); Кризолитꙋсъ... по ла(т)нє... то(т) камєнь... подобє(н) златꙋ (XVI ст. *Травн.* 505 зв.); Пошло щось на москву з ѡбразами их и коваными з сребла и злата сватыми их (поч. XVII ст. *Вол. В.* 85); Пре́то я ѡ Г҃(с)пжє моѧ; молю мл҃(с)ть твою, Прїйми ласка́вє Корꙋночкꙋ мою, Па́чє зла́та и ка́мєнїй драги́хъ многѡцѣ́нныхъ (Чернігів, 1646 *Перло* 38 зв.); а естъ в той зе(м)лѣ два ѡ́строви ти маютъ в собѣ полно злата и сребра (серед. XVII ст. *Луц.* 531); *У порівн.*: Вѣрꙋ яко злато любовь яко ливань,... к неи же есѝ позва(н) (к. XVI - поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 95); сн҃ъ цр҃(с)тва нб҃(с)ного... Прино́сит яко зла́то оучи́нки до́брїи (Почаїв, 1618 *Зерц.* 62 зв.).

2. *(золоті речі)* золото: нє носѣтє злата ани срєбра ани пѣнєзїи при поясѣхь ваши(х) (1556-1561 *ПЄ* 49); Чужозе́мъскїє мꙋдръцы Х҃а привита́ли, зла́то ла́данъ и ми́рꙋ ѧ́ко

па́нꙋ дали (Острог, 1581 *Римша, Хрон.* 33); все побрано: сребро и злато, кресты и иконы (поч. XVII ст. *КЛ* 83);

(позолочені нитки) золото: Посмотри жь постели царской,... златомъ вышиваны, пестротами, различными шолками покрывала и простири устроены? (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 162).

3. *Перен. (багатство, маєтки)* золото: ап҃(с)ль павє(л) мовить, злато вашє и срєбро ръжа поисть (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 17 зв.); Слава бо и зла́то, яко тѣнь, мимо ходить и любящих сию в па́губу приводить (к. XVI ст. *Укр. п.* 80); ины(х) ваши(х) папѣжей ве́ликоє мно(ж)ство́ воєва́лиса ѡста́вивши цр҃ко́вь бо́жїю, и го́нили(с) за зла́то(м) и сре́бро(м) и мѣстами (к. XVI - поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 101); а про́стыхъ народѡ(в) зла́то(м) и сре́бромъ; до сєбє пота́гнєтъ, и кто покло́нитъса ємꙋ, таково́мꙋ на чолѣ єгѡ,... поло́житъ зна́къ сво́й, анъти́христовъ (Чернігів, 1646 *Перло* 138 зв.).

4. *Перен. (про когось гідного похвали)* золото: девицу... начал звати златом и сребром, яко румяность з бѣлостью в лице цветет (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 164); Не явна ли то ложь, яко та девица не была ни солнцѣ, ни злато и сребро (Там же).

Див. ще **ЗЛОТО, ЗОЛОТО.**

ЗЛАТОВИДНІЙ *прикм.* (*цсл.* златовидьныи) *(про людину, її душу)* чистий, чесний, безгрішний: пр(и)нєсѣмо ємꙋ въ пода́ро(к), нє зла́то скази́тєлноє, алє дꙋ́шѣ на́шѣ златови(д)нїи (Чернігів, 1646 *Перло* 59 зв.).

ЗЛАТОВѢРХИЙ *прикм.* (*цсл.* златовьрхыи) золотоверхий: мови(л) на(м) игꙋмє(н) ст҃го арха(н)гєла михаила златовѣрхого монастыра и проси(л) оу на(с)... сѣлища посто(в)щины (Київ, 1540 *ЦНБ* ДА/П-216, № 37).

ЗЛАТОГЛАВОВЫЙ *прикм.* (*цсл.* златоглавыи) златоглавовий, парчевий: Что та по(л)зꙋє(т) златоглавоваа дєлѣа, ко(ли) а(д) та с нє(ю) пожрє(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 232 зв.).

Див. ще **ЗЛОТОГЛАВОВЫЙ.**

ЗЛАТОГЛАВЪ[1] *ч.* (*цсл.* златоглавъ) златоглав, парча: Маестатъ цесарскій, червонымъ златоглавомъ накритый (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 700).

Див. ще **ЗЛОТОГЛАВЪ.**

ЗЛАТОГЛАВЪ[2] *ч.* (*лат.* albucium, albucum) рослина родини лілієвих: alb[u]cum, златогла(в) зєлїє (1642 *ЛС* 76).

ЗЛАТОГЛАГОЛИВЫЙ *прикм.* (*цсл.* златоглаголивыи) красномовний, златоустий: З того злато҃глйвого Оучт҃ла вто́рагѡ Покаа́нїю проповѣдника та́къ достатє́чнои и выра́знои наꙋки бы́мъ жадного на́то нє мѣлъ свѣдо́цтва (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 152).

ЗЛАТОДѢЛЕЦЪ *ч.* (*цсл.* златодѣлєцъ) золотар, ювелір: адамасъ єсть камєнь а трєбую(т) єго златодѣлци к своимъ рꙋ(ко)дѣлїамъ (XVI ст. *Травн.* 486).

ЗЛАТОЗАРНЕ *присл.* (*цсл.* златозарьнє) *перен.* осяйно: ра(д)уиса златозарнє коузмо (1489 *Чет.* 69 зв.).

ЗЛАТОЗАРНЫЙ *прикм.* (*цсл.* златозарьныи) який сіяє, блищить, як золото: илья златозарная лоуча (1489 *Чет.* 236 зв.).

ЗЛАТОКОВАННЫЙ *прикм.* (*цсл.* златокованыи) кований золотом: въсто́чныє дх҃овны(є)... нє поєзъджа́ю(т), и на коле́сница(х) зла́токова́нъны(х), и нє но́са(т)са на ле́ктица(х), а́лє ма́ю(т) но́ги домо́воую коле́сницꙋ (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 223).

ЗЛАТОЛЮБЕЦЪ *ч.* (*цсл.* златолюбьць) золотолюбець: позна(л) є(с)ми ре́ктора вм҃(с) саколюбца, сєлолюбца, злато и сре́бролюбца, а нє ни́щаго сиромаха, бє(з)домни(к)а (1598 *Виш. Кн.* 277 зв.); нѣкоторыи мова(т) жєбы х҃с повида(л) ємоу тоє жєбы ѡ(н) бы(л) златолюбєцъ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 134 зв.); алчен буди и жажден, кроток, привѣтливъ,

неславохотен, не златолюбец (Вільна, 1600 *Катех.* 81).

Див. ще **ЗЛОТОЛЮБЕЦЪ.**

ЗЛАТОРУЧКА *ж.* Вл. н., *ч.*: Николаю Златорȣчцѣ блг(д)тъ во(м) миръ (Афон, 1614 *ЛСБ* 446, 1).

ЗЛАТОСЛОВЕЦЪ *ч.* Златоуст: Ґды тȣю вдѧчнє пріймȣють, вйдѧчи конéцъ свóй дйвнє солóдкій и пожадáный, и п'єнкнє ѡ нйхъ Златослóвєцъ написáл' (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 40).

ЗЛАТОСЛОВНЫЙ *ч.* Златоуст: То Златословный. Можетъ же ся надъ то яснѣй выразити, што то естъ будовати Церковъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 368).

ЗЛАТОСТРОЙ *ч.* (*цсл.* златострои) *(назва богослужбової книги)* "Златоуст": соборникъ оденъ, книга златостроя, книга Златоустъ,... — то все вылупили и выбрали (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 160).

ЗЛАТОСТРУЙНЫЙ *прикм., перен. (повний щедрот, дарів, Божої ласки)* благодатний: Златоструйны[и] поток, любимици, пійте, отческую ж вѣру хранити умѣйте (к. XVI ст. *Укр. п.* 75).

ЗЛАТОУСТЪ[1] *ч. (назва богослужбової книги)* "Златоуст": Книги, напервей: Уставовъ 2, Апостоловъ 2,... Златоустовъ 2 (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 367).

ЗЛАТОУСТЪ[2] *див.* **ЗЛАТОУСТЫЙ.**

ЗЛАТОУСТЫЙ, ЗЛАТАУСТЫЙ, ЗЛАТОУСТЪ *прикм.* Златоустий, красномовний. Вл. н. *ч.* Златоустий: запомнє(л)... столповъ цр҇квных' ȣчйтєлєй кгрéцкихъ. Васйлїа вєликого, Григорїа богослóва, Іоа(н)на злáтоу́стаго (Острог, 1587 *См. Кл.* 7); Да тут ставши со Златоустом вас, останка народа руского утвержаю. Невмѣтаемы бутьтѣ! (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 170); Іѡ҇а(н)нъ злáтаȣсты(и)... писа(л) кнйги црк҇óвныи (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 87 зв.); придаєтъ то(т) жє авто(р) з златоусты(м) ст҇ы(м), жє то(т) крє(ст) на дни соу(д)но(м) чоудóвнє сѧ має(т) по(д)вы(ш)шити (поч. XVII ст. *Проп. р.* 301); нáйлѣпшимъ є(ст) стóрожємъ добродѣйствъ, самáа Пáмѧть, Хвала, и ȣставйчноє дѧ́к' ѡ(т)даванье, я́къ Златоȣст' мóвитъ (Київ, 1625 *Коп. Апок.* 2 зв.); я́къ златоȣстый ст҇ый, пйшȣчи на матѳéѧ Глава ѕ҇, посвѣдчáєтъ (Київ, 1648 *МІКСВ* 349).

ЗЛАТОЦВѢТЕНЪ *прикм.* Кольору золота: Хрйсанѳъ: Златоцвѣтєнъ. злáтый цвѣтъ (1627 *ЛБ* 241).

ЗЛАТЦА *ж.* Золота монета: philеppеі, зла(т)ца, рублѣ (1642 *ЛС* 314).

ЗЛАТЪТКАНЫЙ *прикм.* Золототканий: голова твоя яко Кармилъ, а волосы головы твоеи якъ багоръ златъ-тканыи царевъ, причиненыи къ жолобомъ (поч. XVI ст. *Песн. п.* 55).

ЗЛАТЫЙ, ЗЛАТИЙ *прикм.* **1.** *(який містить у собі золото)* золотий: По сéм жє бг҇ъ зéмлю различними цвѣты, покривъ //... и кáмєнїємъ, мнѡгоцѣн'ны(м) и кроу́шъцами злáтими, и срє҇бръными оукрасйвъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 14-14 зв.);

(виготовлений зі золота або покритий золотом) золотий: Олєксѣи... сѣлъ на своє(м) мѣстци, и взє(м) пєрстєнь златыи, да(л) обручєници своєи (1489 *Чет.* 147 зв.); голени его... соуть оуставлены на подкладахъ златыхъ (поч. XVI ст. *Песн. п.* 54); Мають бо и гробы златыи оздобу́, але внутри полни чловечого смраду (к. XVI ст. *Укр. п.* 79); постава вєлйкого моужа а(л)бо стл҇ѣпа, котóрого гл҇ва была злáта, пéрси срєбрєни (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 13); Повтóрє назывáєтсѧ стрáжницєю, и вєжéю; на которой вйситъ сто тáрчь, и щйтѡвъ злáтыхъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 48 зв.); Прїидй любймаѧ моѧ..., и прїимй Корȣнȣ злáтȣю ѡ(т) Рȣки мои (Чернігів, 1646 *Перло* 161).

2. *Перен.* Дорогий, розкішний: Не в полатах златых господа шукáйте, але єго

скоро з нéба ожидайте (к. XVI ст. *Укр. п.* 85).

3. У знач. ім. *(грошова одиниця)* золотий, -ого: Ч҃лкь нѣкоторыи... приз҅валь дєсѧ(т) слоуг свои(х) и даль и(м)... ї҃ зла(т)[ы](х) (1556-1561 *ПЄ* 304 зв.); то(т) ѡрєкъ... дали єго за вѹ́смъдєсѧ(т) злaты(х) (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦДІАЛ* 37, 14, 17); крóль вй́дѧчи єи, стáло(ст),... //... дáлъ є́й трис-та злá́тыхъ (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 76 зв.-77); **златый татарский** — *(золота монета татарського карбування)* татарський золотий: та продали тоть монастирь и тоти пѧть сєль господствѹ мы, за тисѧщоу и пѧть сьть злать татарскых (Сучава, 1503 *Cost. S.* 259); па(н) могила чашни(к)... заплати(л)... т҃ зла(т) татарски(х) ѹ рѹки слѹга(м) наши(м) (1507 *Cost. DB.* 98); **златый угръский** — *(золота монета угорського карбування)* угорський золотий: бѡгданъ воєвода... даєм вашєи млсти знати, аж ишчє, коли бил пан исак, митником сѹчавским, а ѡн сѣ имил порѹкѹ коснара ѡт лїѡв за антонїѧ тиж от лїѡва, за л҃з злат ѹгръских (Гирлов, 1513-1515 *Cost. DB.* 509); **златый чръвеный** — дукат, червоний золотий, червінець: ю(ж) в мѣстє бы(л) корéцъ я́(ч)мєнє за сто злá-ты(х) чръвєны(х) (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 83 зв.).

◇ **златоє число** *див.* **ЧИСЛО.**

ЗЛАЩА *див.* **ЗВЛАЩА.**

ЗЛАЯТИ *дієсл. док.* (кого) Вилаяти: кгды ся преречоный панъ Иванъ Терлецкий ...просилъ, абы его..., отъ послугъ своихъ волныхъ учинилъ, — место слова своего и нагороды,... золжилъ и злаялъ и здаваня послугъ его... слухати не хотелъ (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 275); Юрей Чарторийский... жаловалъ... ижъ... при одправованъю судовъ [Колпытовские] словы непристойными,... //... на кшталтъ якогос пашъквилиушу... злаяли (Володимир, 1619 *АрхЮЗР* 8/III, 555-556); так замыслови и воли своей предсевъзятой досит учинившы, то зъробившы и всих злаявши, одехал (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 583).

ЗЛЕ, ЗЛѢ, ЗЪЛЕ *присл.* **1.** *(незаконно; нечесно, несправедливо)* зле, погано: Бо злє и нєбезпєчно кролєвскїє, и кнѧжацкїє ѹстaвы и дєкрєта нарѹшати и ламати (Острог, 1587 *См. Кл.* 22 зв.); Єго м(л)... бачи(л) то, жє ѡ(н) злє купилъ, и тотъ тє(ж) єму злє бы(л) продалъ (Київщина, 1600 *ККПС* 133); ѡ́нъ злє набы́въ, а и(н)шїє оуживáют҅, єго проклинаю(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 118); многї́и злє днє(с) богатѧ(т)сѧ ѡ(т) нєпрáвды (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 309); Хто привє(р)нѹти повй́нєнъ; На(и)пєр҅вєй кóждый котóрый мáєть рє(ч) самую злє взá́тѹю: купилъ напрй́кладъ хтó конá́ ѡ(т) ра(з)бóйника (Львів, 1645 *О тайн.* 101); Козаки вышедши з запорожа и того гри(с)ка гє(т)мана жє злє пѣнєзѣ рєкомо подѣлилъ, которы(и) на унѣю бы(л) присѧгалъ са(м) сѧ призналъ которого стато, поты(м) зобравшисѧ почалисѧ купити зєвсю(д) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 168);

(грішно) зле, погано: єсли сѧ злє справовалъ, ѡсѹждєнъ бѹдєтъ до пєкла вѣчнаго (XVI ст. *Сл. о см.* 336); она, препомневши боязни Божое и стративши встыдъ стану своего малженского, неучтиве, зле и непристойне се справуе (Луцьк, 1602 *АрхЮЗР* 8/III, 491); Недобре и зле Миколай папежъ учинилъ, же тому Григорію неслушне и неналежне отухи додалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 749); сла(д)кїй почá́токъ грѣха... алє тогѡ почá́ткѹ сла(д)кого: конéцъ бáрзо гóркїй... А тó са(м) собѣ ѡ ч҃лвчє и збирáєшъ; самовлá́стїємъ своймъ, Ґды єгѡ злé заживáєшъ (Чернігів, 1646 *Перло* 5);

(жорстоко; важко, страждено) зле: злѣ пагоубоу принѧлъ єси (1489 *Чет.* 244 зв.); змилоуйсѧ надо мною г҃и с҃ноу дв(д)ь дъщєрь

моѧ злє сѧ ѡ(т) дїавола моу́чить (1556-1561 *ПЄ* 70 зв.); Тотъ царъ Костянтинъ укинулся у пьянства... // ..., и изъ оного своволенства ослепъ... и тако зле скончался (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 57-59); злых зле погубити, а виноград иным дѣлателем предати (Львів, 1605-1606 *Перест.* 43); бѣдъ, гоненіа, удаваня нас зле утръпѣли есмо барзо много (Львів, 1608 *АрхЮЗР* 1/XII, 528); Нѣкоторыѣ... з҆ людїй на само́м҆ поча́ткꙋ жи́тїѧ своєгѡ до́брый поча́токъ в҆ помєшканю оуказа́вши, ѡста́токъ живота́... злє доконч́или (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 186);

(несумлінно) зле, погано: И опятъ каравъ Господь Бг҃ъ велми, одно назначивъ Господь Бг҃ъ пастырюмъ, котрыи зле пасутъ увци его (XVI ст. *НЄ* 218); родичѣ за дѣти свои сꙋ(д) прїимоутъ єсли бы злє и(х) наоучили (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 71 зв.); Комо(р)ка и мє(ш)канѧ твоє ѡсо́бноє за́вшє соло(д)нѣє а злє стєрєжєнаѧ тєскно(ст) роди(т) (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 19 зв.).

2. *(невідповідно до істини, неправильно, помилково)* зле, погано: Злє́ ли тоу́тъ в҆ то́тъ ча(с) мы́сли(л) пе́тръ, ижъ... наоучи́тєлєви свбе́мꙋ нє зы́чи(л) таки́хъ сро́кгихъ моу́къ и сромоты... призна́ти то моу́симъ, жє нє злє, до́брє (Острог, 1598 *Отп. КО* 13); Єп(с҃)пы злє // оуда́ли Бл(с҃)вє́ного Кирї́лла, я́кобы станови́лъ и оухва́лꙋ чини́лъ абы Дх҃ъ и ѡ(т) Сн҃а, и прє(з) Сн҃а мѣ(л) завшєбы́тнє и́стность, то́ єстъ походи(л) (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 216-217); Никола́й и єгѡ́ дрꙋжи́на ба́рзо злє и глꙋпє злꙋча́ю(т) в҆ є́ди(н) поча́токъ, нєрожо́ноє мо́влю и рожо́ноє (Там же, 251); ѡныє злє и прєвротнє выкладаютъ, анѣ з҆ єдного рахꙋютъ, алє личбою послѣслѣднѣишого (!) ѡ(т) ѡ(т)ца Сн҃а чи́нѧтъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 142);

(хибно, невдало) зле, погано: мнимаю ижъ ꙋфналь прє(з) подко́вꙋ злє єсть вбитый (к. XVI ст. *Розм.* 38 зв.); ютро ра́но нимъ конѧ моєго напоишъ попрова(д) ѡного до ковалѧ и ѡбыча(и)нє поступовати абы нє злє ꙋхнали приби(л) (Там же, 41); ра́ды тє(ж) зажыва́й ѡ(т) ты(х), кото́рыє в свойхъ спра́ва(х)..., що до́брє спра́вили, а нє ѡ(т) ты(х) кото́рыє и своє з нєрозбачє́ньѧ злє спра́вили, бо кто злє в свойхъ постꙋпоує(т), нѣкг(д)ы до́брє ѡ чюжи(х) ра́дити нє мо́жєтъ (Острог, 1614 *Тест.* 146);

(осудливо, грубо, непристойно) зле, погано: єсли жє єсми злє повидѣль а ты ѡ злости поста(в) свѣдоство (1556-1561 *ПЄ* 427); па(н) ѡлизаръ... злє а нєпристо(и)нє мєнє самого... на врядє староства лꙋцкого... зє(л)жи(л) и ѡслави(л) (Луцьк, 1575 *ЖКК* I, 70); у тумъ приказаню Божумъ заказуетъ Господь Бг҃ъ, што бы есме на имя Божіе задармо не божили ся, анѣ што бы ся нимъ проклинали, анѣ што бы зле мовили (XVI ст. *НЄ* 211); Напервоє абы тоє вызналъ прєдъ всѣмъ дꙋховєнствомъ лвовски(м)... и(ж) гдє(ж) ко(л)вєкъ... ѡ мнѣ мови(л) тєды злє а нєпристо(и)нє ѡ мнѣ мовилъ (Львів, 1586 *ЛСБ* 70); на чомъ безбожникъ кривду ми значную учинилъ а зле и неправдиве мя славитъ (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 272); нєха(и) тєды пєрєста́ноу(т) злы́и и нєба́чныи лю́дє злє и нєцнотли́вє ѡ дрꙋгы(х),... мо́вити (поч. XVII ст. *Проп. р.* 193); Гды́ мно́го пєрє(д) ты́мъ на́ Х҃а Б҃а на́шєго, и на тꙋю кото́раа єго́ роди́ла, злє мо́вил҆, и блю́знил҆ то(т) нє́ндзни(к) (Київ, 1627 *Тр.* 660).

3. *У знач. присудк. сл.* Зле, погано: стєрєжѣтєсѧ анти́христа, злє́ то жє́ ва́съ стѣнъ ми́лость обдє́ржитъ, и коха́ньєсѧ в ни(х) ого(р)нꙋло, злє жє цр҃ковъ б҃жїю в҆ да́хахъ ...чтитє́, злє́ жє́ по(д) тыми́ поко́ю имѧ покладаєтє (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 14 зв.); лєчъ то злє є(ст) ижъ таѧ дорога полна єсть збойцовъ (к. XVI ст. *Розм.* 37 зв.); злє быти чл҃кꙋ самомꙋ сътворѣмо ємоу помощнїка по(до)бнаго ємоу (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 93 зв.); присто́йно ли грѣхови допꙋстити...

злє, негóраздъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 158); Тчéнїє: Тка(н)є поло(т)на. или сѹкна ...и спра(в) послѣднюю строкѹ. ω(т) самáго тчéнїа, бо чтéнїа, злє та(м) є(ст) (1627 *ЛБ* 135); Москва видѣвъши що злє. измѣнили ца(р)ѧ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 166).

4. *У знач. ім. с. р.* Зло. лихо: рєкль и(м) годи(т) ли сѧ в' соуботы добро чинити, чили злє // оучинити (1556-1561 *ПЄ* 136-136 зв.); пытаю ва(с), годи(т) ли сѧ в соуботы дóбро чинúти, или злє чинúти (XVI ст. *УЄ Літк.* 21).

◇ **за зле мати** *див.* **МАТИ²; зле ся мати, зле (в собѣ) сѧ мати** *див.* **МАТИСЯ; мети за зле** *див.* **МЕТИ.**

ЗЛЕУРОЖОНЫЙ *прикм. у знач. ім.* Простолюдин: пыхи, знєважє(н)є бы́ти здаєт'сѧ. Ижъ... чл҃къ... иншихъ понижáєтъ: имáєтъ ωвыхъ за оубóгихъ, и́нших за злєоурожóныхъ, дрѹги(х) розѹмѣєтъ бы́ти нєѹками (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 7).

ЗЛЕВА *присл.* Зліва: Ѡ(т) тоє горы... прывєлъ до горы..., которая гора пры(ш)ла намъ злєва (1546 *ОГ* 21 зв.).

ЗЛЕГКА *присл.* **1.** Поступово: а с чюжúхъ приклáдωвъ наоучúли сѧ єсмо того, якъ... злéгка,... по(д) свою звúрхность люди вáбити (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 43); Як' нѣѧкаѧ мглúстаѧ мóцъ нахóдитъ, и злéгка на кштáлтъ гѹстóго повѣтра ωтѣнѧ́єтъ свѣчѹ,... тáкъ на тамътѹю свѣтлость пóкрывка нападáєтъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 75); Пси струпы и рáны жєбракá нєндзного лизáли..., а гнóй з' ранъ вычищáючи, и з'лéгка бóлю оулжáючи (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 598).

2. Поволі: злéгка той пожа(р) идєтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 216); Ѧ пойдѹ з'лєгка за нимъ в трóпы єгѡ́ (серед. XVII ст. *Хрон.* 51).

ЗЛЕГЧАТИ *дієсл. недок.* (що) Облегшувати, полегшувати: Оумъ въпєрѧ́ю: Рóзѹмъ якъ перó злєгчáю, албо тóнко розмышлѧ́ю (1627 *ЛБ* 21).

Див. ще **ЗЛЕГЧИТИ.**

ЗЛЕГЧИТИ *дієсл. док.* (що) Облегшити, полегшити: Въспєрúлъ: Ѡпєрнáти(л), злéгчи(л) (1627 *ЛБ* 22).

Див. ще **ЗЛЕГЧАТИ.**

ЗЛЕЖАЛЫЙ *прикм.* Злежаний: За ро(с)казанє(м) п҃новъ брати(и) аксами(т) цє(р)ковны(и) чо(р)ны(и) во(с)ко(м) поквапаны(и) и ю(ж) злєжалы(и), далє(м)... до спроданя (Львів, 1622 *ЛСБ* 1049, 2 зв.).

ЗЛЕЗБИРАТЕЛЬ *ч.* Зловмисник: єпи(с)ко(п) має(т) быти бє(з) приганы... нє гордому нє гнєвли(во)му нє пиѧници..., нє злєзбиратєлю алє привѣтливому (II пол. XVI ст. *КА* 534).

ЗЛЕЗТИ *див.* **ЗЛѢЗТИ.**

ЗЛЕКНУТИСѦ *див.* **ЗЛЯКНУТИСЯ.**

ЗЛЕКЧИТИСѦ *дієсл. док.* Злагідніти, подобрішати, зм'якнути: одорвáлъ г(с)дь ц҃рство Ізрáильскоє ω(т) тéбє, и далъ єгѡ́ блúжнємѹ твоéмѹ, лѣпшємѹ нúжли ты, а звитѧ́жца во Ізрáилю // нє припѹститъ, ани жáлємъ сѧ нє злéкчитъ, бо нє єстъ чл҃вкъ жéбы мѣлъ жáловати (серед. XVII ст. *Хрон.* 216-216 зв.).

ЗЛЕПЛЕНИЄ *див.* **ЗЛѢПЛЕНИЄ.**

ЗЛЕТИТИ *дієсл. док.* (кому що) Доручити: злетили мы тежъ послови нашому, абы велможность вашу наведилъ (поч. XVII ст. *КЛ* 88); въ которои справе... послови нашому,... мовити злетилисмы (Там же).

Див. ще **ЗЛЕТИТИСЕ, ЗЛЕЦАТИ, ЗЛЕЦИТИ.**

ЗЛЕТИТИСЕ *дієсл. док.* Доручити: а то сє посланно(м) ω(т) мєнє злєтило, которы(м) в҃м во всє(м) вѣрѹ дати и дѹфалє прє(з) ни(х) зносити сє... зъ єго м(л) ω(т)цє(м) Балабано(м) (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 11 зв.).

Див. ще **ЗЛЕТИТИ, ЗЛЕЦАТИ, ЗЛЕЦИТИ.**

ЗЛЕТѢТИ, ЗЛѢТѢТИ *дієсл. док.* **1.** *(летячи, піднятися в повітря)* злетіти: а ты(м) и(х) звє(д)лъ, к(г)ды ємꙋ лѣпили птахи́ зъ гли́ны, ста́влѧли и(х) по(д)лє доро́ги коу́ды ишо(л), а ѡ(н) на ѡныє пта(ш)ки скро́ ду̂ноу(л), злєтѣли на воздꙋхъ яко живыи (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 92); каза́ли тог(д)ы іюдѣ за ни́(м) лєтѣти, кото́рїи злєтѣвши оу́хопи(л) єго за́ поѧсъ, та(к) и(ж) оба в'пали на́ зємлю (Там же, 93 зв.).

2. *(летячи, опуститися вниз)* (до кого, на що) злетіти: того(ж) ча(с)у злєтѣли до ни(х) два аггли // ...оу ѡдѣню бѣло(м) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 76 зв.-77); злѣтѣли пта́хи на о́но мѧ́со (серед. XVII ст. *Хрон.* 27).

Див. ще **ЗЛѢТАТИ.**

ЗЛЕЦАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* zlecać) (що кому і без додатка) *(покладати на кого-небудь виконання чогось)* доручати: а тело мое гришное маютъ поховати у въ отчизни // моей,... а память и обыходы водлугъ закону нашего хрестянского злецаю жонѣ моей милой (Чорторийськ, 1569 *АрхЮЗР* 7/I, 17-18); а та(к)... нє могучи сами для пи(л)ны(х) потрєбъ нши(х) на ти(х)... роцє(х) в лу(ц)ку быти злєцає(м)... мо(ц) зꙋпо(л)ную тую спра(в)у ꙋ сꙋдꙋ... брату ншому ста(р)шому (Краків, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 129); а и(ж) ѡ(н) са(м) тєпє(р) єстъ хоры(и) злєцає(т) єго мл(ст) ѡ(т)цꙋ димитрию... абы тыє книги ѡ(т)иска(л) (Білий Камінь, 1620 *ЛСБ* 474); Котороє диляцыи бо(л)шоє справы зажитъ слузє моєму,... злєцилє(м) и ты(м) листо(м) мои(м) злєцаю (Люблін, 1643 *ДМВН* 230);

(кому, що кому) *(віддавати що-небудь у чиєсь розпорядження)* доручати, передавати: є(ст)ли богъ со(т)воритє(л) в то(и) форобє своє(и) допу(с)ти(т) на мєнє ча(с) смє(р)тє(л)ны(и) тогъды я дшꙋ мою єго свєто(и) бжо(и) мл злєцаю (Осмиловичі, 1576 *ЖКК* I, 73); который же замокъ и мѣсто Вѣницу... его милости,... въ держане, моцъ и оборону поручаю и симъ тестаментомъ моимъ злецаю (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 103); ихъ милостямъ злецаю и покорно прошу, абы, зъ доброты и ласки своеи ку мне... тую працу на себе приняти... рачили (Літовиж, 1582 *АрхЮЗР* 7/I, 33).

Див. ще **ЗЛЕТИТИ, ЗЛЕТИТИСЕ, ЗЛЕЦИТИ.**

ЗЛЕЦЕНЄ, ЗЛЕЦЕНЪЄ, ЗЛЕЦЕНЬЄ, ЗЛИЦЕНЄ, ЗЛѢЦЕНЄ *с.* (*стп.* zlecenie) доручення: Ино хотѧж за правомъ прирожоным, або и за злєцєньємъ ѡпєки хто дєти, або имєнѧ и маєтность чию ꙋ в опєкꙋ свою бєрꙋчи, прєдсѧ врадовнє то чинити маєт (Вільна, 1562 *AS* IV, 56); Хто бы... рєчи своєє справова(ти) поручилъ ꙋстнє кому дрꙋгому..., тогды таковому злєцє(н)я и(н)шого листовного нє будє(т) потрєба алє судъ за злєцєнємъ ꙋстны(м) маєть єго за мо(ц)ного приняти (1566 *ВЛС* 35); водлугъ которого злѣценя и росказаня продка нашого, короля его милости, тые помененые особы ты границы воеводства Браславского, выехавши, списали (Краків, 1574 *АрхЮЗР* 8/I, 263); И маючи я лиценцыю, альбо злеценъе, отъ пана владыки Лвовского,... листы, ему належачие, секретне альбо // верне, отпечатати и прочитати и зась,... до его милости,... отсылати (Володимир, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 480-481); Яко з писанѧ ва(ш) мл(с)ти, та(к) и и(з) ꙋ(с)тно(г) злєцєнѧ,... зрозꙋмили(с) ми..., якоби таѧ робота то(г) стго храмꙋ: чи(м) скории до своє(г) скꙋ(т)кꙋ могла прийти (Ясси, 1602 *ЛСБ* 370); Еще реку и то, же жаденъ зъ пожилыхъ... не мѣлъ такого злеценья (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 497); Єдна́къ же за позволє(н)ємъ выра(з)нымъ, и злєцє(н)ємъ єп(с)копимъ мо́жєть сщєн'никъ дѣйствова́ть тꙋ́ю та́йнꙋ (Львів, 1645 *О тайн.* 32); илє ѡ(д)но бы(т) могъло,

побра(в),... у Ивана Водяника,... пинєзє(и) готовыхъ чынъшовыхъ, которы(и) з (з)лєцєня пана протє(с)туючого зо всѣхъ сє(л) ...выб(и)ра(л), золотыхъ... дви тисєчи золъ по(л)ки(х) (!) взя(в) (Житомир, 1650 *ДМВН* 193).

Пор. **ЗЛЕЦИТИ.**

ЗЛЕЦЕНЪЄ *див.* **ЗЛЕЦЕНЄ.**

ЗЛЕЦЕНЫЙ *див.* **ЗЛЕЦОНЫЙ.**

ЗЛЕЦЕНЬЄ *див.* **ЗЛЕЦЕНЄ.**

ЗЛЕЦИТИ, ЗЛЕЦЫТИ, ЗЛИЦИТИ, ЗЛѢЦИТИ *дієсл. недок.* (*стп.* zlecić) (що, кому, що в що) *(покласти на кого-небудь виконання чогось)* доручити: Што кнѧзь Янѹшъ Жославский... всю маєтност свою... ѹ в опєкѹ панѹ Троцкомѹ... злєцывши, намъ господарѹ то ѡбъѧвилъ (Вільна, 1562 *AS* VI, 57); то(т) слѹга... побра(в)ши тѹю всю має(т)но(ст) которѹю ѹ сєбє мє(л) злєцєнѹю до часѹ самъ ѹтєкъ зо всєю тою маєт)но(ст)ю (1583 *ЖКК* II, 140); апостолу Петру злѣцено евангелію проповѣдати во Іудеи (Львів, 1605-1606 *Перест.* 51); Алє абы позна́лъ свѣтъ жє люблю Ѡ҃ца, и я́къ злєци́лъ Ѡ҃цъ, та́къ чиню (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 301); Печалованье надъ братіею злецено Петрови (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 433); єсли жє папѹ(ж)ка да(ст) ты(и) грошѣ мнѣ бо бы то вчинило наши(х) зло(т) 2000 чи(р)воны(х) пя(т)со(т) повиди(л) же господа(р) того ми нє злици(л) (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 1 зв.); Которое диляцыи бо(л)шоє справы зажитъ слузє моєму, шляхє(т)но(му) п҃ну Стєфанови Во(л)скому злєцилє(м) и ты(м) листо(м) мои(м) злєцаю (Люблін, 1643 *ДМВН* 230); А то(т)... кото́ромѹ... бра́тию бѹди́ти и до коуп꙼ы збира́ти злєцє́но... // ...на звѣзды глє́дѧчи пе́вности ча́сѹ... довѣдоватисѧ пови́нє(н) (серед. XVII ст. *Кас.* 22-22 зв.).

Див. ще **ЗЛЕТИТИ, ЗЛЕТИТИСЕ, ЗЛЕЦАТИ.**

ЗЛЕЦОНЫЙ, ЗЛЕЦЕНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* (*стп.* zlecony) доручений, довірений: а Єго Милость за ѡнымжє листомъ,... и за моцью злєцєною... дрѹгий рокъ,... яко я, такъ и кнѧзь Роман, повинни бѹдемъ... вси артыкѹлы,... выполнити (Берестя, 1558 *AS* VII, 35).

ЗЛЕЦЫТИ *див.* **ЗЛЕЦИТИ.**

ЗЛЕЧИ *дієсл. док. (вкластися спати)* злягти, лягти: "подбачилъ есми, поведаетъ, теперъ свежо, у вечоръ, толко што спать злегли, али, повидаетъ, Яцько Есиповичь з сыномъ своимъ Мишкомъ,... суседи наши з лезивомъ и з коробами въ ночи пошли въ боръ" (Овруч, 1629 *АрхЮЗР* 4/I, 80).

ЗЛЕЧИНЕНЄ *с.* Злочинство, злочин: Всє́го бовѣмъ ч҃лка, д҃шѹ и тѣло злосли́вєцъ о́нъ ѡшпє́тилъ и розорва́лъ,... жєбы́ ч҃лкъ нє глѧдѣлъ як᾽ са́мъ хо́чєтъ, а́лє жєбы лѹка́во смотри́лъ, прєвро́тнє слы́шалъ, но́ги мѣлъ ско́рыи до злєчинє́н᾽ѧ, рѹки чи́нѧчїи нєпра́вость (Вільна, 1627 *Дух. б.* 16).

ЗЛЕЧИННЫЙ *прикм. (який чинить зле, погано, недобре)* злочинний: Не по́йдєшъ за грома́дою кѹ (!) злєчинною, ани оу сѹдѹ нє пєрєста́нєшъ на зда́нью мно́жства и(х) а́бысь ω(т) пра́вды ω(т)стѹпи́лъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 100).

Див. ще **ЗЛОЧИННЫЙ.**

ЗЛЕЧИСЕ *дієсл. док. (вступити в інтимні, любовні зв'язки)* злягтися: с подворницею Андреевою Кравъцовою злегсе и з нею живетъ через тые вси часы, за чимъ фала Божая в тых всихъ чотырохъ церквяхъ устала (Київ, 1605 *ЧИОНЛ* V-3, 142).

ЗЛЕЧИТИ *див.* **ЗЛѢЧИТИ.**

ЗЛЕЧИТИСѦ *дієсл. док.* (до кого о чім) Доповісти (кому про що): на то(м) є(ст) ѹмыслъ на(ш),... абы на(м) допомоглъ доко(н)чєня томѹ дѣлѹ початомѹ ω чє(м) ширєй прє(з) ω(т)ца Василіѧ до в(м) мл(с)тє(и) злєчилисми были ѹстнє и прє(з) п҃на Димѹ (Устя, 1613 *ЛСБ* 448).

СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.

Випуск 11

З

Оригінал-макет виконано на комп'ютерній системі, придбаній за кошти INTAS, надрукова
кошти Українського Наукового Інституту Гарвардського Університету

Затверджено до друку вченою радою Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича
НАН України

Підписано до друку з готових діапозитивів .2004. Формат 84x108/16
Папір друкарський. Офсетний друк. Умов. друк. арк. 26,46
Зам.

Відгуки та побажання
просимо надсилати на адресу:
Відділ української мови
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича
вул. Козельницька, 4
79026 Львів-26
УКРАЇНА

Поліграфічний центр
Видавництва Національного університету "Львівська політехніка"
вул. Ф. Колесси, 2, Львів 79000